

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

Č 241841
77

17

AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

INSTITUT ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

ZBORNIK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

TRADITIONES

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM

17

Ob 50-letnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti

LJUBLJANA
1988

YU ISSN 0352—0447

TRADITIONES

ZBORNİK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE
PRI ZNANSTVENORAZISKOVALNEM CENTRU
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM
AB ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA CONDITI

UREJA — REDIGIT
ANGELOS BAŠ

IZHAJA ENKRAT LETNO — QUOTANNIS SEMEL EDITUR
ISN ZRC SAZU, NOVI TRG 3/III, YU-61001 LJUBLJANA

IZDAJE
INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

PUBLICATIONES
INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM

A. DELA — OPERA

- (1) Ivan Grafenauer: Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu (*Zusammenfassung: Slovenische Sagen von Matthias Corvinus*). Ljubljana 1951, 262 pag.
- (2) Josip Dravec: Glasbena folklor Prekmurja (*Summary: Musical Folk-Lore of Prekmurje*). Pesmi — Songs. Ljubljana 1957. LIX + 399 pag.
- (3) Alpes Orientales (I) Acta primi conventus de ethnographia Alpium Orientalium tractantis, Labaci 1956. Ljubljana 1959. 200 pag. + XII tab.
- (4) Milko Matičetov: Sežgani in prerojeni človek (*Zusammenfassung: Der verbrannte und wiedergeborene Mensch*), Ljubljana 1961, 277 pag.
- (5) Niko Kuret: Ziljsko štehanje in njegov evropski okvir (*Résumé: La quintaine des Slovènes de la Vallée de Zila [Gailtal] et son cadre européen*). Ljubljana 1963. 212 pag.
- (6) Zmaga Kumer: Balada o nevesti detomorilki (*Summary: The Ballad of the Bride-Infanticide*). Ljubljana 1963, 126 pag.
- (7) Boris Orel: Bloške smuči (*Summary: The skis from Bloke*). Ljubljana 1964, 184 pag.

Dopisnica
Carte postale
Postcard

Biblioteka
Slovenske akademije znanosti
in umetnosti

NOVI TRG 4-5

61001 L J U B L J A N A

POŠTNI PREDAL 323

J U G O S L A V I J A

Potrjujemo prejem naslednjih knjig:

Nous avons l'honneur d'accuser réception des ouvrages mentionnés ci-dessous:

We are in receipt of the works below mentioned:

TRADITIONES 17, 1988

Ustanova
Institution
Institution

Naslov
Adresse
Address

YU ISSN 0352-0447
TRADITIONES 17, 1988

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

ZBORNIK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE

TRADITIONES

ACTA INSTITUTI ETHNOGRAPHIAE SLOVENORUM

17

LJUBLJANA

1988

+241 841

UREDIL — REDEGIT
ANGELOS BAŠ

241841

-4 -11- 1988

098 805501

SPREJETO NA SEJI
RAZREDA ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 19. APRILA 1988
IN NA SEJI PREDSEDSTVA
DNE 12. MAJA 1988

Tiskano s subvencijo Raziskovalne skupnosti Slovenije

VPRAŠANJE O ETNIČNEM

Prehoden premislek*

Ivan Urbančič

1 ZAKAJ ZASTAVLJAMO VPRAŠANJE O ETNIČNEM?

Nedvomno je, da današnji planetarno razširjeni procesi znanstveno tehnične in industrijske univerzalizacije človeškega bivanja preplavljajo in odpravljajo vse tradicionalne, bodisi prirodne ali zgodovinsko nastale razlike, posebnosti in omejenosti ljudi. Glede na te procese se tiste posebnosti, ki so bile in so še nosilke človeške identitete, kažejo kot zgolj ograje in omejenosti univerzalne svetovno rodovne svobode za človeka. Vendar se je v našem času vsepovsod obenem izredno povečalo zanimanje ljudi za lastno človeško identiteto. Namesto, da bi polno sprejemali univerzalizacijo svojega bivanja kot lastno osvoboditev od svojih tradicionalnih omejenosti, občutijo to svojo univerzalnost prej kot izgubo lastne identitete, in to kot nekakšno razčlovečenje. To dejstvo je v nasprotju z velikimi upi in pričakovanji, ki zaznamujejo začetek moderne dobe evropske in evropsko določene svetovne zgodovine. Taka pričakovanja so se navezovala na vero v vsestranski razvoj in napredek, ki da — med drugim — premagujeta tudi tradicionalno dane meje, pregraje, razlike in omejenosti ljudi ter njihove od tod izvirajoče spore in spopade. Danes pa postaja očitno, da planetarna univerzalizacija v svoji moderni in postmoderni podobi prinaša s seboj izgubo človeške identitete. Izguba identitete pa se občuti kot razčlovečenje. Od tod je razumljivo oživljanje interesa za vse tisto, kar daje in nosi človeško identiteto. Kot takšno se kaže *nacionalno, narodno, etnično*. Nasproti generalni (rodovni) brezimnosti in brezdomovinskosti možnih načinov sodobnega človeškega bivanja, ki jo nosijo s seboj razviti sodobni svetovni

* Pričujoči premislek spada v avtorjeve raziskave na Inštitutu za sociologijo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, ki jih financira Raziskovalna skupnost Slovenije. »Prehoden« je zato, ker sodi v širši tematski sklop raziskav. Pred njim je izpeljava teorije nacije. Sledil naj bi mu drugi del, v katerem bom poskusil izpeljati odgovor na zastavljeno vprašanje. To pomeni, da je pričujoče besedilo prvi del premisleka o etničnem, ki prehaja skozi več teorij, da bi tako določeneje opredelil smisel vprašanja in nalogo drugega dela.

družbenoekonomski procesi z vanje spadajočimi znanostjo, tehniko, tehnologijo, organizacijo, prometom itd., vstaja na drugi strani zahteva po neki določnejši »ozemljenosti« in lastni faktično domovinski človeški identiteti ter tej lastni kulturi in duhovnosti.

Značilen kazalec takega novega razpoloženja je npr. tudi svetovni odmev filmske serije »Korenine«, posnete po istoimenskem romanu ameriškega črn-skega pisatelja. Ta filmska serija je sprožila po svetu pravo gibanje »iskanja korenin«, torej zakoreninjenosti človeka v samosvoji »etnični strukturi«, ki mu daje človeško identiteto. Majhna, že »pozabljena« ljudstva, ki so bila kot »nacionalne manjšine« v obstoječih nacionalnih državah izročena izgubi svoje identitete v tujem nacionalnem morju, ponovno oživljajo in se z neverjetno žilavo vztrajnostjo borijo za ohranitev svoje identitete. In videti je, da jim je današnji čas mnogo bolj naklonjen kakor 19. stoletje in prva desetletja našega stoletja.

Omenjeno novo razpoloženje v zvezi z lastno človeško identiteto na nov način sproža tudi vprašanja o tistih strukturnih sestavinah človeškosti, ki nosijo oz. dajejo človeku vsakokratno samosvojo identiteto. In v zvezi z vprašanjem identitete se je govorilo in se še zmeraj govori o »etnični strukturi« ali o *etničnem*. Tudi ko se govori o naciji in narodu ali ljudstvu, različni teoretiki menijo, da tem oblikam družbenih skupnosti dajejo prav etnične poteze najodločnejši pečat njihove identitete in samosvojesti, po kateri se razlikujejo od drugih. Ugotavljajo, da je »etnična struktura« razvojno najstarejša in da se njene poteze ohranjajo tudi še v poznejših in razvitejših oblikah družbenih skupnosti, npr. še v naciji kot sodobni politični obliki družbene skupnosti. Menijo, da so etnija, ljudstvo/narod in nacija epohalno-zgodovinsko prevladujoče razvojne oblike integriranih družbenih skupnosti in so torej razvojno med seboj povezane. Zato pa tudi trdijo, da so ustrezno povezani tudi teoretični pojmi nacija, narod/ljudstvo in etnos ali etnija. Ob predpostavki, da se prav etnično ohranja skoz vse poznejše razvojne oblike družbenih skupnosti kot tisto, kar jim daje njihovo identiteto, se nam danes v zvezi z naznačenim problemom človeške identitete zastavlja v prvi vrsti *vprašanje o etničnem*. Iz prejšnjega je očitno, da vprašanje o etničnem danes nikakor ni kako zgolj akademsko vprašanje. Zdi se celo, da je vprašanje o etničnem posebna oblika vprašanja o današnji človeškosti človeka, torej o zgodovinskem bistvu človeka. Vendar zdaj gre za to, da najprej razvijemo vprašanje o etničnem.

2 NEKAJ APORETIČNIH MISLI ETNOLOGOV IN SOCIOLOGOV O ETNIČNEM IN NACIONALNEM

Če iščemo pojem etničnega, je v našem času skoraj kar samoumevno, da se bomo obrnili najprej na tisto znanost, ki ima etnično za svoj izrecni predmet raziskovanja, namreč na *etnologijo*. Tudi sam sem tako ravnal, vendar sem moral presenečen ugotoviti, da *etnološka znanost nima teoretično principialno izpeljane vednosti* o etničnem in da celo niti ne vé določno za pot, po kateri bi bilo mogoče tako vednost izpeljati. Spoznal sem, da *etnologija pravzaprav ne govori o etničnem, temveč o etničnih skupnostih*. Da znanost, ki ima za izrecni predmet svojega raziskovanja *etnično*, nima vednosti o etničnem, me je sprva nemalo presenetilo. Vendar si takega stanja svoje stroke poznani etnologi niti

ne prikrivajo. Naj tu omenim najprej poznana jugoslovanska etnologa: Petra Vlahovića in Radimirja D. Rakića, ki posebej razmišljata o pojmih etnos, narod, nacija.¹ Tako npr. uvodoma pravi Petar Vlahović:

»Sodobna etnologija je za označevanje človeške skupnosti v glavnem sprejemala in uporabljala izraze, kakor so: *horda, skupina, družina, bratstvo, pleme, ljudstvo, narodnost in nacija*. Vendar, čeprav so to pojmi, o katerih je zbrano obilo etnološkega gradiva, tako v etnologiji kakor v drugih znanostih, se o njih in njihovem pomenu ni mnogo razpravljalo. Vse te oznake so preprosto jemali kot dokončne termine, kot oznake, kot pojme za kategorije, katerih smisel in vsebina sta razumljiva sama po sebi. Za razlago smisla in vsebine teh nazivov v etnološki znanosti ni bilo mnogo storjeno, ne le v preteklosti, temveč tudi v našem času.«

Taka je splošna sodba o stanju etnologije in sorodnih strok v zvezi s teorijo etnosa, naroda, nacije, kakor jo daje naš znani etnolog. Vlahović v svojem izvajanju niti ne poskuša podati lastne teorije etnosa, naroda in nacije, temveč o tem le navaja misli drugih etnologov; ti si prizadevajo pojme določiti po poti naštevanja značilnosti, ki definirajo višji rodovni pojem. Vendar se te značilnosti tako prepletajo, oz. so kar iste, da nazadnje teh pojmov ne moremo smiselno ločiti. — Tako npr. pravi o etnosu:

»Etnologija tako pri nas kakor tudi v svetu se previdneje loteva razlage pojma *etnos*. Etnos je, po *Širokogorovu*, skupina ljudi, ki govorijo isti jezik, povezuje pa jih skupni izvir, skupna celota običajev, smisel življenja, tradicija, ki jih ločuje od drugih podobnih skupin. (...) Ena od bistvenih lastnosti *etnosa* je ta, da se kot kategorija pojavlja v vseh doslej znanih družbeno zgodovinskih formacijah, od prvotne skupnosti pa vse do socialistične dobe. Po J. Bromleju npr., kar je ugotovil tudi Ditmer, pleme kot etnos ustreza prvobitni skupnosti, narod sužnjeposestniškemu in fevdalnemu obdobju, nacija pa kapitalistični in socialistični dobi. V teh okvirih ohrani etnos, vse dokler obstaja, večino svojih tradicionalnih lastnosti, med katerimi so še prvine iz časa oblikovanja etnosa, čeprav v nekoliko spremenjeni obliki.«

Ni mogoče mimo vprašanja: zakaj etnosu ni pripisano lastno ozemlje? Dalje: zakaj ne bi bilo gospodarjenje (proizvodnja dobrin za zadovoljevanje potreb in vse, kar je s tem v zvezi, vse do običajev, navad in šeg) po svojem načinu bistveno tudi za etnos, če že po taki poti skušamo izpeljati pojem etnos? Obenem vidimo, da Vlahović po ruskih avtorjih navaja trditev o formacijsko epohalni zgodovinskosti etnosa, naroda in nacije in dodaja nenavadno misel, da etnos v okvirih vseh družbenozgodovinskih formacij ohranja svoje lastnosti. Tej misli pa nadalje ne posveča nobene pozornosti, kakor tudi ne pojasni, kako je etnos lahko skupnost prvobitne skupnosti (!) in kako se nato lahko ohranja v okviru sužnjeposestniške in fevdalne epohe v narodu, kakor tudi v okviru kapitalistične in socialistične epohe v naciji? Če je namreč tako, tedaj ni mogoče najti bistvenih razločevalnih lastnosti etnosa ali naroda ali nacije, po kateri bi jih mogli razlikovati. Če pa takšnih lastnosti ni, tedaj odločilna in najtehtnejša trditev formacijskih epohalnih razlik med etnosom, narodom in nacijo v takem izvajanju ni in ne more biti utemeljena. — Vendar poglejmo, kako določi Vlahović *narod*:

¹ Gradivo Marksističnega centra CK ZK Srbije o temi »etnos, narod, nacija«. Beograd 1983.

»Kar je bistveno za pojem ‚narod‘ kot etnično kategorijo, je dejstvo, da je narod skupnost, ki jo povezujejo skupna usoda, skupni interes in skupni nastopi nasproti drugim narodom. Skupna zgodovina je skupna sestavina pri ugotavljanju enotnosti narodne skupnosti, skupen jezik pa omogoča ustvarjanje enotne narodne kulture, s čimer postaja etnična vez narodnih skupnosti trdnejša. Temu je treba nazadnje dodati kot konsolidacijski dejavnik še duševne lastnosti, ki imajo pomembno vlogo pri označevanju vsakega naroda.«

Vlahović v premisleku o narodu doda še to »posebnost«, da je za narod »primarna zavest o pripadnosti«, najbrž članov naroda k narodni skupnosti. Vendar nikakor ne vidimo, zakaj ne bi vse te »specifike« naroda pripadale etnosu in zakaj ne bi »specifike« etnosa pripadale tudi narodu. Vlahović vidi, da je oboje pravzaprav isto, zato je to tudi zapisal, ko je govoril o etnosu, kakor smo navedli. Razločki med etnosom in narodom so torej zgolj izumi na podlagi različnih ubeseditiv istega: različne stvari se naredijo z različnimi besedami. Vesakor čudna zabava, ki se po tem vzorcu ponovi pri določitvi nacije:

»V zgodovinskem smislu je nacija neka višja stopnja kolektivne identifikacije, materialne in kulturne civilizacije človeštva. Z drugimi besedami, to je zgodovinsko oblikovana trdna skupnost, nastala na podlagi skupnega jezika, ozemlja in ekonomskega življenja, ki jo prežema zavest o skupni pripadnosti in celovitosti. Toda ekonomija je najbolj bistven konstitutivni element, skozi katerega se stapljajo v celoto tudi etnično raznorodne sestavine.«

Razen dodatka »višja«, ki pa nima teoretične podlage, ostajajo vse »specifike« nacije spet iste kakor pri etnosu in narodu: namreč *etnične*. Saj ekonomija in vse, kar ji pripada, pač ni nič *razločevalnega* in *omejujočega*, ker je brezmejno. Trditi pa, da v prejšnjih dobah ni bilo »ekonomskega življenja«, najbrž ne bi mogel niti Vlahović. To etnično pa je — po Vlahovičevih besedah — ostalo isto v okvirih različnih formacijsko-zgodovinskih dob. Vendar si Vlahović spriču uveljavljenih tez o formacijsko zgodovinskih razločkih etnosa, naroda in nacije ni drznil dosledno izpeljati svoje misli o istosti. Toda najbrž ne gre zgolj za drznost, temveč za globljo težavo, pred katero stoji teorija o teh zadevah.

O Vlahovičevem poskusu teoretičnega razlikovanja etnosa, naroda in nacije se je izrazil drugi jugoslovanski etnolog, *Radomir D. Rakić*, v svojem referatu takole: »Žal je bil prispevek majhen, ker — razen verbalno — avtor tega prispevka ni pokazal resnične razlike med pojmi ‚etnos‘ — ‚narod‘ in ‚narod‘ — ‚nacija‘.«

Tudi Rakić ugotavlja v svojem referatu (glej gradivo na navedenem mestu), da je prispevek etnologije in sorodnih strok k teoriji etnosa, naroda in nacije nezadosten, saj da so te pojme jemali kot nekaj samoumevnega. Posebej kritičen je do stanja na tem področju v Jugoslaviji, ko pravi:

»Od nastanka socialistične Jugoslavije so vprašanja ‚etnosa‘ in ‚nacije‘ v naši etnologiji popolnoma zanemarjena ali odrivana, pretežno v prepričanju, da so z revolucijo, še posebej pa s poznejšo politiko in prakso, v glavnem presežena. (Žal se je to pričakovanje pozneje pokazalo kot nerealno.)«

Na kaj se načeloma zvajajo takšna »prepričanja« in »pričakovanja« in kakšne praktične družbenopolitične implikacije so v tem, tega Rakić ne omenja, čeprav vemo, da so te implikacije lahko prav usodne. Rakić se zaveda, da

je za etnologijo odločilnega pomena »preciziranje osnovnih pojmov«. Vendar tudi on ugotavlja:

»Etnos' je beseda, ki je etnologiji dala ime... in to je treba jemati kot enega ključnih etnoloških pojmov. Toda — in morda prav zato — je ta pojem ostal dolgo zanemarjen, brez delovne definicije...«

Ko sam poskusi natančno določiti pojem *etnos*, se mu na mestu *etnosa* mahoma pojavi *Tönniesov* pojem *občestva* — *Gemeinschaft*. Najprej ugotavlja, da pomeni starogrška beseda *etnos*' v zgodnji fazi čredo, jato, krdelo, tudi rod, pleme, ljudstvo ipd. Iz tega sklepa:

»Tisto, kar je bistvo vseh teh pojmov, kar jim je skupno, je to, da se ob vseh govori o *skupnosti*, skupini istovrstnih, tesno medsebojno povezanih posameznikov enotnega izvira, ki so celota zase, naj bodo to živali ali pa ljudje. *Etnos*' je torej v svojem bistvenem pomenu *skupnost*' (= *zajednica: občestvo; I. U.*). Kot človeška skupnost je to skupina primarne kulture — kot idejne podlage življenja —, ki deluje kot sistem v procesih in funkcijah v okviru ene homogene skupine, oz. *etnos* je osnovno kulturno združevanje. Kot naravno, z naraščanjem nastala skupina ima isti izvir, isti jezik, naravno solidarnost, gojenje tradicij, upoštevanje interesov skupnosti (nad posameznimi), izvajanje in upoštevanje običajev in nemotenje navad, verovanje v ista bitja religioznega sistema, obnašanje po kolektivnih normah in cenjenje kolektivnih vrednot — kar vse so *tipska*' določila *skupnosti*' — *Gemeinschaft* —, kakor jo je definiral F. *Tönnies* kot idealni model, oz. značilnosti, ki jih je *Širokogorov* spoznal kot bistvene za *etnos*', o katerem je govoril, da je skupina homogene kulture, istega jezika, istega verovanja v skupni izvir, iste skupinske zavesti o sebi in endogamne prakse. To je torej *etnos*; in takšna skupnost, s takšnimi značilnostmi, je jedro, prva stopnja vsakega nadaljnjega *onarodnovanja*', kar pomeni tudi *naroda*' kot večje skupine etničnega tipa. (...) Predlagam torej, da se beseda *etnos*' ne uporablja za obliko konkretne človeške (družbene) skupine, ampak za tip, tip skupnosti, združevanja na podlagi skupnega izvira in kulturne homogenosti.«

Rakić povzema pglavitne tipske poteze *etnosa* ali *etnijske*. Odgovarja na vprašanje o etničnem v posebni smeri: opredelitvi pojma *tradicijske etnije* (*etnosa*) kot integrirane družbene skupine. Poglejmo si naprej, kako Rakić glede na prej skicirani pojem *etnos* določi še *narod* in *nacijo*, ki ju, po njegovih besedah, mnogi avtorji imajo za identična, prav tako mnogi pa ju tudi ostro ločujejo. Rakić svoje razumevanje *naroda* zdaj opre na sociologa *Webra*. Toda določila *naroda*, kakor jih našteva, so enaka določilom *etnosa*. Tako se začudeni vprašamo, v čem je sploh razloček, na katerega pa hoče Rakić pokazati v svojem premisleku, ko pravi o *narodu*:

»To je večja združba določenega (lastnega) imena, relativno istega izvora ali daljše *etnogeneze*, v kateri se lahko dve ali več skupin zlijejo v eno, vendar se razume, da so vsi pripadniki v nekem, četudi daljnem, *krvnem sorodstvu*'; skupina iste kulture (v širšem smislu), posebno jezika, zavesti o enotnem izvoru oz. rodu in zavesti o skupnosti; predpostavljajo se navadno še skupno ozemlje, izenačenost ekonomije in splošne globalne družbene strukture kakor tudi podobna zgodovinska usoda. Vendar je treba poudariti, da razen imena in zavesti o *skupnosti*« (kakor je to imenoval *Weber*) lahko drugi elementi manjkajo, oz. ni treba, da bi bili enaki, vsaj ne popolnoma (religija, jezik, državnost, te-

ritorij, ekonomija, različne prvine kulture, npr. običaji, nazori, posebne oblike materializacije kulture v tehnologiji ali državnosti). V tem smislu je narod 'etnična skupina' ('etnična skupnost' je pleonazem!), družbena (človeška) skupina tipa 'etnosa'.

Da so vse te značilnosti enake kakor pri etnosu, je očitno skoz vse zgolj besedne različnosti. To, kar je pri narodu omenjeno kot značilnost, pri etnosu pa nedopustno izpuščeno, je npr. ozemlje, gospodarstvo ipd. Kakor da etnos ne zaseda ozemlja ali kakor da za etnos ni značilna neka ekonomija oz. gospodarjenje. Tudi če etnos določimo kot tip, takemu tipu ni mogoče odreči »teritorialnosti«, niti ne gospodarjenja, trgovanja ipd. Trditev, da je narod »višja« razvojna stopnja od etnosa, je tu teoretično docela brez podlage. Ne moremo se znebiti vtisa, da v vseh teh »definicijah« pojmov etnos, narod in nacija znanstveniki različnih družbenih znanosti poljubno od tu in tam zgolj paberkujejo in nizajo nekakšne značilnosti, pogrešamo pa načelno teoretično pojmovno izpeljavo. Da tak postopek pelje v zadrege in težave, je seveda razumljivo. Očitno zadrego pokaže zdaj Rakić, ko stoji pred zahtevo, da »definira« še nacijo. O naciji spet pravi, da je:

»... višja stopnja družbene kohezije takega tipa, katerega pogoj je buržoazno-kapitalistična državnost, družbenost in ekonomija. Težava pri tem je, da je bilo in je težko ločiti ta pomen od onega za 'etnično' celoto, posebno v okoljih, v katerih je proces 'nacionalnega' oblikovanja potekal iz relativno homogene etnične osnove in je 'nacija' zadržala tako ime (etnonim) kakor tudi v glavnem iste značilnosti kot dotlej, dokler se je ta populacija kvalificirala (znanstveno) kot 'narod'. Od tod tudi izvirajo številni nesporazumi in nerazumevanja. V znanosti ni potegnjena določnejša meja med tema kategorijama. Določilo, da je nacija 'novejša' oblika in izraz moderne državnosti, ki da je začela nastajati s kapitalistično-buržoaznim družbenoekonomskim in političnim sistemom, ni zadostno, da bi jo razlikovalo od 'naroda' v smislu etnične skupine, s pretežno isto ali prav isto vsebino in značilnostmi. Tako upravičeno lahko postavimo vprašanje — če upoštevamo samo te značilnosti — ali je sploh potreben tak (tuji) termin?«

Zadrega je torej popolna, še posebno, če uvidimo, da je mogoče enako reči tudi o tako razviti »razliki« med etnosom in narodom. Toda kljub temu Rakić še naprej »verjame« v razliko med etnosom, narodom in nacijo. Nazadnje pritrди »razliki«, ki je blizu že naznačenemu Webrovemu in še prej Renanovemu »pojmu« nacije, ko pravi, da nacijo ustvarja:

»zavest, zavestna opredelitev, želja oziroma volja in odločitev v okoliščinah skupnega življenja neke populacije, razumevajoč pod to skupnostjo tudi uporabo skupnega jezika, sodelovanje v družbenem ustroju, vključenost v ekonomski sistem, gojenje in izkazovanje skupne kulture ne glede na možen raznorodni izvor sestavnih skupin.«

S tem v zvezi izreče Rakić naslednjo formulo: »V narodu se rodimo... za nacijo se odločamo ali privolimo.« Ostale značilnosti pa niso bistvene. Po Webru bi tedaj lahko rekli še tole: nacija je *smotrno-racionalna skupnost* posebne vrste. V takem pogledu bi lahko rekli, da je Jugoslavija skoraj že kar ena nacija; nacija je potemtakem tudi Indija, kjer je skupen uradni jezik angleščina, ipd. Nacija je bila po tem »pojmu« stara Avstrija. Nacija se tu, nedopustno poenostavljajoč, zamenjuje z državno populacijo, ki je lahko tudi ostanek fev-

dalnega, historično in bistveno gledano prednacionalnega cesarstva v našem času, ki pa ga vznikla nacionalno-osvobodilna gibanja in revolucija prej ali slej razbijejo.

Kot sem že omenil, so se mnogi raziskovalci etnosa, naroda in nacije zgedovali pri *Maxu Weberu*. Osnovni elementi njegove razlage teh treh oblik skupnosti so: rasna pripadnost, vera v sorodnost ali istorodnost izvora, jezik, kult in običaji, politična skupnost, kulturna skupnost, veljava in moč. Značilnosti teh prvin se, po Weberu, lahko zelo različno prepletajo, imajo vsakič različno tehtnost in značaj v zvezi z drugimi in lahko na zelo različne načine pripadajo ali pa ne pripadajo dejanskim zgodovinskim skupnostim. Vendar se iz različnih skupkov teh elementov izoblikujejo trije dokaj ohlapno oz. nedoločno razmejeni skupki, ki jih Weber pogojno imenuje: »etnična«, »narodna« in »nacionalna« skupnost. Teh Weber ne razume kot epohalno zgodovinsko zaporedno nastajajoče oblike skupnosti, marveč ahistorično, ideal-tipsko. To nakazuje že njegova izenačitev pojmov etnična skupnost in nacija, ko pravi:

»Pojem ‚etnična‘ skupnost, ki se pri natančnem določanju pojmov razblini, ustreza zdaj v tem pogledu do neke mere pojmu, ki je za nas najbolj obremenjen s patetičnimi čustvi: pojmu ‚nacija‘, brž ko ga poskusimo dojeti sociološko.« (Glej četrto poglavje prvega dela *Wirtschaft und Gesellschaft*, paragr. 3.)²

To pomeni, da že Weber pravzaprav ne najde kake bistvene razlike v značilnostih med etnično skupnostjo in nacijo. Če vidim prav, potem je tisto, kar v poglavitnem razločuje etnično skupnost od naroda oz. ljudstva in nacije, pri Weberu pravzaprav v razmerju etničnega s politično skupnostjo ali državo. Etnična skupnost ni nujno država, narod je lahko obenem država, medtem ko je nacija država.

»Danes, v času jezikovnih sporov, velja predvsem ‚jezikovna skupnost‘ kot normalna podlaga nacionalnosti. Vse, kar ta vsebuje še čez to ‚jezikovno skupnost‘, lahko seveda najdemo v specifičnem rezultatu, h kateremu je uravnano njeno skupno delovanje, to pa je lahko samo posebna *politična zveza*. Pravzaprav je dandanes postala ‚nacionalna država‘ pojmovno istovetna z ‚državo‘, zasnovano na skupnem jeziku.« (Prav tam, paragr. 4.)

Empirik Weber se zaustavi pri opažanju, da je to tako »postalo«, ne spušča pa se v načelno teorijo te geneze. O ljudstvu pa pravi:

»Potencialno prebujanje volje za politično delovanje je potemtakem ena tistih realnosti — ne edina —, ki se skrivajo za sicer večznačnima pojmomoma ‚pleme‘ in ‚ljudstvo‘.« (Prav tam, paragr. 3.)

Tako bi mogli reči, da je ljudstvo (narod) potencialna nacija, torej nacija v možnosti; seveda velja enako tudi za etnično skupnost. Vendar ima empirik Weber vedno slabo vest, če mora govoriti o etnični skupnosti, ljudstvu ali narodu ali naciji, ker se mu zdi, da taki »zbirni pojmi«, kakor jih imenuje, niso natančni, da preveč poenostavljajo družbeno stvarnost. Zato postavlja besede ‚etnično‘, ‚narod‘, ‚ljudstvo‘, ‚nacija‘ praviloma med narekovaja. (Tako bi lahko rekli, da je empirik najdlje od klasičnega sloga, katerega značilnost je opuščanje nebitvenih posameznosti, ostra razmejitev, določnost in jasnost v povzemanju mnogoterega in raznoterega, ki je zmeraj nejasno, brezkončno in brezmejno. Šele pojem, ki povzame raznotero mnogotero v *eno*, daje mejo, do-

² M. Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft*, Mohr-Siebeck, Tübingen 1956.

ločnost, jasnost. Empirik Weber postavlja to na glavo: strogost določnosti mu pomeni izgubo pojma, kakor smo videli iz prejšnjega navedka o etnični skupnosti. Za nas pa to pomeni, da pojma še ni bilo.) Webrov postopek sam ga pelje do razblinjanja pojma etničnega. Tako npr. pravi:

»Če povzamemo, najdemo v 'etnično' pogojenem delovanju skupnosti združene takšne pojave, ki bi jih zares natančna sociološka analiza — kakršne mi tu niti ne poskušamo — morala skrbno ločevati: dejanski subjektivni učinek 'običajev', katerih podlaga so na eni strani podedovane lastnosti, na drugi strani tradicija; vpliv vseh različnih vsebin 'običajev'; delovanje jezikovne, verske, politične skupnosti, bivše in sedanje; tudi nastajanje običajev; stopnjo, do katere takšne posamične sestavine izzivajo privlačnost ali odbojnost, posebej pa še vero v krvno sorodnost ali krvno tujost; različne posledice te vere za delovanje, za različne vrste spolnih razmerij, za možnosti različnih vrst delovanja skupnosti, da se razvijajo na podlagi skupnih običajev ali vere v krvno sorodnost; — vse to bi bilo treba vsako zase in posebej preučiti. Pri tem bi zagotovo odpadel zbirni pojem 'etničnega', ker je za vsako zares natančno raziskavo popolnoma neuporabno izbirno ime.« (Prav tam, paragr. 3.)

Navedek kaže, kako se za to znanost razblini in zgubi »pojem etničnega«. Etnično se tu izmika tako, da usodni epohalni izviri ostajajo pri tem docela skriti. Podobno se npr. v fizikalnem opisu veletoka reke zgubita sama reka in njena krajina, kakor se v astronomskem opisu planetnega sistema zgubita vzhajanje in zahajanje sonca in ves tisti človeški svet, v katerem sonce vzhaja in zahaja; in kakor se tudi človek sam v tem, kaj in kako je, zgublja v znanosti. Nenavadno in simptomatično je, da se prav tako, kakor bistvo človeškega bitja, zgublja v znanostih tudi bistvo etničnega.

Če Weber kljub razblinjenju »etničnega« in kljub njegovi popolni neokristnosti za znanost še naprej uporablja ta »zbirni pojem«, ne smemo prezreti, da je zanj samo še pogojna, sumarna oznaka za zelo mnogotere in raznotere prvine, ki človeškim skupnostim ali skupinam lahko na zelo različne načine pripadajo ali pa tudi ne pripadajo. In tista skupnost, ki združuje v sebi vse ali večino teh prvin, je po Webrovi metodi lahko označena tudi kot »etnična« skupnost, kar je lahko tudi narod ali pa nacija zunaj vsakega epohalno zgodovinskega zaporedja teh treh. Če naznačeno Webrovo empiristično razlago zdaj vzamemo za vodilo preciziranja in do-ločevanja pojmov etnos, narod, nacija kot pglavlitnih formacijsko-epohalnih zgodovinskih oblik skupnosti, ki jih pri tem vzamemo iz marksistične ali kake druge podobne teorije, mora pri takem sinkretizmu neogibno priti do lomov in zmede in nerešljivih zadreg.

Oglejmo si še druge strani Webrove razlage »etničnega«. Skladno s prej naznačeno metodo obravnava Weber etnično skupnost kot nekaj *verovanega*. To pomeni, da za etnično skupnost sploh ni treba, da bi temeljila na nečem dejansko 'objektivnem', marveč lahko temelji na tem, da njeni pripadniki pač verujejo v to, da spadajo skupaj. Etničnost je s tem zdrsnila na nekaj zgolj verovanega, čemur ni potrebna objektivna podlaga.

»Skoraj vsaka vrsta sorodnosti in nasprotnosti habitusa in navad lahko postane povod za nastanek subjektivne vere v to, da obstaja med skupinami, ki se medsebojno privlačijo ali odbijajo, sorodnost ali tujost izvira. (...) Vera v sorodnost izvira ima, ne glede na to, ali ima kakšno objektivno podlago, lahko pomembne posledice, posebno za oblikovanje političnih skupnosti. Ne

glede na to, ali obstaja objektivna krvna vez, bomo 'etnične' skupine imenovali tiste skupine ljudi, ki na podlagi podobnosti zunanjega videza ali običajev ali obojega ali na podlagi spominjanja na kolonizacijo in selitev, gojijo subjektivno vero v skupni izvor, tako da postaja ta vera pomembna za propagiranje oblikovanja skupnosti, ki niso 'sorodstva' ali 'etnične' skupine. 'Etnična' sorodnost se razločuje od 'sorodniške skupnosti' po tem, da je ravno sama po sebi le 'skupnost', v katero se verjame (...) Etnična sorodnost (v tukaj mišljenem smislu) sama ni skupnost, temveč je samo vzgib, ki olajšuje združevanje v skupnost. Etnična sorodnost olajšuje združevanje v skupnosti najrazličnejših vrst, predvsem pa — kakor kaže izkustvo — v politične skupnosti. Na drugi strani pa predvsem politična skupnost tudi v svojih še tako umetnih strukturah navadno vsepovsod spodbuja vero v etnično sorodnost, ki se po njenem razpadu še ohranja, če le temu ne nasprotujejo ostri razločki običajev ali habitusa, še posebej pa razločki jezika.» (Prav tam, paragr. 2.)

Izvir, navade, običaji, habitus ipd. so tudi prikazani kot momenti ali prvine etničnega. Pri tem niti ni treba, da so dejansko skupne, saj za oblikovanje družbenih skupnosti zadošča že vera v njihovo skupnost. Najpomembneje za vprašanja in namere našega premisleka pa je zdaj s tem v zvezi, da uvidimo tole: vse Webrove prvine so v glavnem *usedline tradicije*, naj bodo dejanske ali zgolj domnevne, naj so »podedovane« ali šele posledica političnih skupnosti, bivših ali še obstoječih. Etnično tu ni zagledano v svoji lastni bivanjski izvirnosti, kot značaj dejanskega življenja, delovanja, bivanja ljudi, marveč kot tisto, kar je v vsakokratni živi sedanosti bivanja navzoče le kot usedlina tradicije in kar ima kot taka usedlina še kakšno vlogo v življenju ljudi. Na mesto dejanske zgodovinskosti človeškega bitja je postavljena zgolj tradicija, ki zakriva svoj izvir. To, kar ima Weber za »etnično«, ni nič izvirnega, ampak so zgolj ostanki in prenašana sporočila, kar je in ostaja po tej tradiciji sami prikrito. Weber sicer opazi neko pomembno izjemo, s katero pa ne ve, kaj početi: *jezik ali govor in način vsakdanjega življenja*. Takole pravi:

»Če poskusimo v splošnem dognati, katere 'etnične' razlike še preostanejo, če ne upoštevamo skupnosti jezika (...), tedaj ostanejo, kakor rečeno, na eni strani estetsko očitne razlike navzven izkazujočega se habitusa, na drugi strani pa popolnoma enakovredno tem očitne razlike vsakdanjega načina življenja. (...) Jasno je, da skupnost jezika in z njo enakost ritualnega urejanja življenja, določena s podobnimi verskimi predstavami, ustvarjata izredno močne, vsepovsod delujoče elemente občutka 'etnične' sorodnosti. Posebno zato, ker je 'razumevanje' smisla tistega, kar dela drugi, najelementarnejša predpostavka za oblikovanje skupnosti.« (Prav tam, paragr. 2.)

Nobenega dvoma ni, da je Weber tu omenil dve izredno tehtni, vse drugo zaobsegajoči in noseči zadevi, ne da bi ju tudi poskusil določeneje pojasniti ali celo pokazati njuno bistvo. Da jezik ni zgolj tradicija, da spada v vsakdanji in nevsakdanji živi način življenja *izvirno*, tako da je vsak tak način zmeraj še skoz in skoz prepojen z dejanskim govorom in je takorekoč posredovan skoz dejanski govor, tega preprosto ni mogoče speljati na neki bolj ali manj poljuben ali celo zgolj verovan »element« skupnosti. Jezik tudi ni samo usedlina tradicije. Nasprotno, dejanski jezik ni »atomistični« element kot posebna lastnost med drugimi, marveč je element kot sredina, kot medij skupnosti. Sam Weber pravi, da je »razumevanje smisla tistega, kar dela drugi, najelementar-

nejša predpostavka za oblikovanje skupnosti«. In prav tu gre za jezik in za »vsakdanji način življenja«. S tem v zvezi je ostal pri Weberu nepremišljen *bitni ustroj* »vsakdanjega načina življenja«, ki ga izreče tudi kot »enakost ritualnega urejanja življenja«. Teh dveh sledi izvirno etničnega in njune neposredne zveze z vsakokratno kulturo, ki je nikakor ni mogoče speljati na običaje ali navade ali vero v izvir, raso, kri ipd., Weber ni zagledal *kot takih*. Še več: pri določanju etničnega oz. »etničnih« skupnosti je Weber celo izključil jezik in vsakdanji način življenja, čeprav je prav z njima nakazana tista »najelementarnejša predpostavka oblikovanja skupnosti«. Takole pravi:

»Toda mi bomo ta elementa izključili in se vprašali: kaj zdaj še preostane. Zakaj priznati je treba, da tudi veliki razločki v dialektih in razločki v religiji ne izključujejo popolnoma čustev etnične skupnosti. Ob zares velikih razločkih ekonomskega načina življenja so imele v vseh časih določen vpliv na vero v etnično sorodnost tudi zunanje manifestacije, kakršne so razločki v značilnem načinu oblačenja, značilnem načinu prebivanja (stanovanja — I. U.) in prehrane, v privajeni delitvi dela med spoloma in med svobodnimi in nesvodnimi osebami: torej vse tisto, o čemer je mogoče, ko se pojavi, vprašati: kaj imamo za ‚primerno‘ in kaj predvsem zadeva občutek časti in dostojanstva posameznika.« (Prav tam, paragr. 2.)

Priznam, da ne morem razumeti, kako lahko ta sociolog iz svojega opazovanja izključi tisto, kar po njegovem lastnem mnenju vsebuje najelementarnejše predpostavke oblikovanja skupnosti, in se potem zgublja v vse neznatnejše podrobnosti. Kako je mogoče ta najtehtnejša »elementa« opazovati le glede na njun vpliv na nastajanje »vere« (!) v etnično sorodnost? Vendar tako pač je.

Naj v nadaljevanju omenim še poskuse znanstveno sociološkega opredeljevanja razlik med etnosom, narodom in nacijo na izrecni marksistični podlagi. Prav marksistična teorija družbenoekonomskih formacij in tem ustreznih glavnih oblik družbenih skupnosti, kakršne so etnos, narod/ljudstvo in nacija, postavlja epohalnozgodovinske ali formativne razlike med etnijo, narodom/ljudstvom in nacijo. Vendar prihaja pri znanstveni sociološki raziskavi teh entitet in pojmov do čudnih lomov. To se zelo jasno pokaže iz prispevka sociologa Radomira Lukića »O razliki med narodom in nacijo«.³

Oglejmo si osrednjo Lukićevo misel. Najprej zavrača trditev o bistveni razliki med narodom/ljudstvom in nacijo, kakor je značilna za marksiste.

»Toda tukaj ne bomo razpravljali o nastanku nacije. Vprašanje, o katerem hočemo razpravljati, je vprašanje razlike med narodom in nacijo. Seveda je tudi za razpravo o tem vprašanju potrebno poznati proces nastanka nacije, o čemer smo govorili. Iz opazovanja tega procesa se dovolj jasno vidi, da se elementi, ki ustvarjajo nacijo, malo ločijo od tistih, ki ustvarjajo narod, in da niso mogli nastati v tako kratkem času zgodnjega kapitalizma. Videti je, da je neogiben sklep, da kaže ta proces le spojitve več skupnosti v širšo skupnost iste vrste, ne pa popolnoma drugačne vrste, kakor se to želi prikazati. Z drugimi besedami: med narodom in nacijo ni nobene druge dejanske razlike razen te, da so se nekateri narodi stopili v nacijo kot širšo skupnost, ne da bi se v sebi kaj bistveno spremenili, ker je to bistveno bolj ali manj obstajalo že prej, oziroma, če ni obstajalo, ni nikakršen bistven element. Z drugimi besedami, za-

³ Gl. op. 1.

stavlja se vprašanje lastnega posebnega značaja nacije, oziroma, ali ima nacija zares kako svojo lastnost, ki jo loči od naroda. Videti je, da nima, kar je treba poskusiti pokazati.«

Ce sledimo navedeni Lukičevi misli, lahko rečemo, da so npr. v srednjem veku, torej v času pred nacijami, obstajala neka bolj ali manj etnično sorodna ljudstva in/ali etnije. Njihove etnične lastnosti so bile torej že »dane«. Z oblikovanjem nacije so se etnično sorodna ljudstva (ali pa celo etnije) samo združila v večjo skupnost, ki je dobila *politični* značaj, vendar pa ljudstva ali etnije s tem niso pridobile novih lastnosti. Etnične lastnosti bi se potemtakem od ljudstva (ali še prej etnije) takorekoč brez kake bistvene spremembe in brez nastanka novih lastnosti prenesle v nacijo. Kako je pravzaprav s temi »etničnimi lastnostmi«, ostane nepojasnjeno.

Dalje Lukič v prvi vrsti opozarja na to, da ekonomski dejavnik, ki ga tako močno poudarjajo v marksistični teoriji nacije, po čemer da se ta loči od »idealističnih« teorij nacije, ni značilen le za nacijo kot vrsto skupnosti v dobi kapitalizma, temveč za vsako skupnost. Meni torej, da je ekonomska enotnost in skupno tržišče podlaga ne le nacije, ampak tudi že naroda (etnosa). Zato sklene:

»Torej razlaga, da je nacija nastala s skupnim trgom, ni razlaga kake posebne lastnosti, ki dela njeno bistvo, temveč samo razlaga, zakaj je nacija praviloma širša od naroda. Vprašanje pa je, ali se nacija, ne glede na način svojega nastanka, loči po kaki lastnosti od tistega, kar se imenuje narod. Da bi na to vprašanje odgovorili, ni le nezadostno, marveč je v prvi vrsti napačno trditi, da je nacija zgodovinska kategorija.«

Ekonomske, gospodarske vezi med pripadniki skupnosti obstajajo tako pri narodu ali etnosu. Lukič tudi pri drugih lastnosti in kvalitetah notranje povezanosti pripadnikov skupnosti med nacijo in narodom ne najde nobenih bistvenih razlik. Kot takšno zvezo pripadnikov skupnosti razume najprej zavest ali čustva pripadnikov nacije, da so svojevrstna nacija oziroma narod. Upravičeno postavi vprašanje, ki že samo vsebuje nikalni odgovor: se morda pripadniki nacije bolj medsebojno ljubijo kakor pripadniki naroda oziroma etnosa? Se čutijo bolj povezani drug z drugim? Podobno obravnava Lukič tudi vse druge značilnosti nacije, kakor jih najdemo v marksistični teoriji. Pri tem ugotavlja, da skupno kulturo kot vez skupnosti najdemo pri narodu (etnosu) in pri naciji. Da so čustva bližnjosti, ljubezni, solidarnosti ipd. v glavnem enaka pri narodu (etnosu) in pri naciji. Da je *zavest* o pripadnosti skupnosti pravzaprav enaka v narodu (etnosu) kot v naciji, da niti glede jezika kot vezi skupnosti ne moremo trditi, da obstaja bistvena razlika med narodom (etnosom) in nacijo. Da niti skupen izvir ali skupne rasne in psihične posebnosti niso bistvene, kajti vse to je značilno tako za narod (etnos) kakor za nacijo. Celotna teritorialna zveza, zasedanje nekega ozemlja ipd. po Lukiču ni nekaj, kar bi pripadalo le naciji, narodu ali etnosu pa ne. Pri tem ugotavlja, da je tudi nomadski narod vezan na neko ozemlje, samo da to ni stalno, ampak se spreminja. Tako Lukič ugotavlja, da v *kvaliteti* celotne zveze ali vezi skupnosti ni razločkov med narodom (etnosom) in nacijo. Očitno pa je seveda, da bi bile le *kvalitativno* različne lastnosti teh zvez bistvene razlike. Takih razlik med nacijo in narodom (etnosom) — in to v okviru našega razmišljanja pomeni: bistvenih razlik med prevladujočo obliko skupnosti dobe kapitalizma in prevladujočimi oblikami skupnosti prejšnjih oziroma nekapitalističnih dob — ni in

jih zato znanstveno tudi ni mogoče raziskati in prepoznati. Pri tem moramo zdaj videti, da se razlike, za katere zdaj gre, tičejo prav in v prvi vrsti *etničnega*.

Lukić svoj premislek nekako resignirano sklene takole:

»Če želimo, lahko z besedo nacija označujemo narod v epohi kapitalizma in socializma, vendar za to zares ni nobene potrebe, ker se tak narod ne razlikuje od tistega v fevdalizmu.«

Čeprav torej sociolog Lukić sprejema marksistično teorijo družbenoekonomskih formacij ali takih zgodovinskih dob, pa kot sociolog obenem ne more najti kake bistvene razlike med formativno fevdalnim narodom in formativno kapitalistično/socialistično nacijo. Sledeč Lukićevi misli pa bi lahko rekli takole: res je, da so v fevdalizmu ljudje v stanovih in cehovskih zvezah ipd., v kapitalizmu pa so svobodni delavci in buržuji in delajo v tovarnah, v bankah itd., prodajajo in kupujejo na trgu ipd., toda njihove »narodne« lastnosti ali poteze so ostale bolj ali manj iste. Lastnosti, kakor jih našteva Lukić, so res videti enake za etnos, za ljudstvo/narod in za nacijo. Edina razlika, ki jo Lukić vidi, je le neka kvantitativna rast. Ljudstvo se mu kaže kot spojitev več etnij. Podobno meni o naciji, da je spojitev več ljudskih skupnosti. Ne glede na te kvantitativne razlike pa bi po Lukiću kvaliteta zveze ostajala pri vseh teh oblikah skupnosti ista. Lastnosti etnične skupnosti, načini zvez in vezi posameznikov v etnični družbeni skupnosti so tedaj nekaj tako prvinskega, da se ohranjajo tako rekoč nespremenjene v vseh, tudi v večjih in razvitejših oblikah človeških skupnosti. In čeprav je npr. nacija za večino teoretikov moderna razvita *politična* skupnost, tak njen politični značaj ne ukinja tistih elementarnih etničnih lastnosti in vezi skupnosti, ki so značilne že za staroveško etnijo. Kakor smo lahko videli, mislijo podobno kakor sociolog Lukić tudi etnologi in drugi sociologi. Izrecno je na to opozoril že sociolog M. Weber z izjavo, da pojem etnične skupnosti ustreza pojmu nacije.

Na drugi strani pa vendar tudi ni mogoče zanikati dejstva, da je vseobsegajoč način bivanja ljudi, npr. fevdalnega ljudstva ali etnije in ljudi kapitalistične nacije, skoz in skoz epohalno različen. Tako različen, da celo jezik, ki ga govorijo zdaj, ni več tisti iz fevdalne dobe; saj si nacija ustvari svoj enotni izobraženi jezik iz dokaj razpršenega in surovega jezikovnega gradiva »najdenih« lokalnih idiomov in narečij. Tudi vsebina in oblika vseh njihovih medsebojnih zvez, zavez in razmerij sta zdaj, v moderni naciji, po svojem smislu popolnoma drugačni od tistih v fevdalni dobi oz. v nepolitičnem ljudstvu ali etniji kot tej dobi ustrezni obliki družbene skupnosti. Drugačne so zdaj vse njihove življenjske dejavnosti: delo, zadovoljevanje potreb itn. Celó ozemlje, na katerem so živeli ljudje fevdalnega ljudstva ali nepolitičnega naroda, ni tisto, na katerem živijo ljudje kapitalistične državljanske nacije, čeprav se niso preselili. Pri tem ne gre zgolj za to, da je zemlja zdaj bolj »kultivirana« kakor nekoč, ampak je drugačen njen način biti. Bivajoče v celoti kot »svet«, skupaj z ljudmi samimi, je zdaj kakor na novo ustvarjeno. Povsem drugo je bistvo stvari. To ni le spremenjen »svet« fevdalnega reda, ni le spremenjen fevdalni red »sveta«, ampak je nov, drugačen »svet«, ki mu ustreza tudi človek docela novega zgodovinskega bistva. Z nobeno »logiko« ni mogoče teh »svetov« izpeljati enega iz drugega v smislu kontinuiranega prehoda med njima. Tak prelom npr. nakazuje že nezaslišana izguba geocentričnosti »fevdal-

nega sveta«. Nič neznatnejši pa tudi ni prelom, ki se nakazuje med fevdalnim »svetom« in arhaičnim »svetom«, v katerem je — po nekaterih teoretikih — poglobljena oblika skupnosti etnija ali etnos.

3 JE ETNIČNOST MORDA SPLOŠNA OBLIKA DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA?

Če je tako, da vsakemu epohalnemu redu »sveta« ustreza neka epohalno dominantna oblika družbene skupnosti, se vprašamo, kaj je torej pravzaprav tisto *etnično*, o katerem doslej omenjeni teoretiki bolj ali manj določno menijo, da se ohranja isto v vseh epohalno različnih oblikah družbenih skupnosti? Predvsem pa se zastavlja vprašanje, ali je etnično res v vseh oblikah družbenih skupnosti skozi zgodovinske dobe eno in isto? Je etnično morda nekaj zunaj-zgodovinskega ali nadzgodovinskega v zgodovini? Že pomisel na kaj takega se zdi malo verjetna. Ali pa je to etnično morda nekaj splošnega, vsem zgodovinskimi oblikami družb skupnega. Marksistični teoretiki bi s tem v zvezi lahko opozorili na tisto znamenito Marxovo misel o »proizvodnji nasploh kot razumni abstrakciji«. ⁴ Mnogoteri določila proizvodnje nasploh pripadajo, po Marxu, vsem zgodovinsko dejanskimi oblikami proizvodnje. To vsem oblikam skupno in zato splošno pa zato še nikakor ni nekaj vsebinsko praznega. Ves Marxov Uvod k njegovi navedeni knjigi pojasnjuje pravzaprav mnogoteri in povezana določila proizvodnje nasploh. Če pa obstaja mesebojna odvisnost med oblikami oz. načini proizvodnje in oblikami družbenih skupnosti, potem bi proizvodnji nasploh lahko ustrezala tudi neka »družbenost nasploh«. To komeni, da bi lahko tudi na podlagi Marxove misli govorili o nečem splošnem, kar je skupno vsem zgodovinskim oblikami družbenih skupnosti. Seveda pa iz take možnosti še nikakor ne sledi, da je taka »družbenost nasploh« že tudi tisto etično, o katerem se v pričujočem premisleku sprašujemo. Videti je celó, da taki »družbenosti nasploh« manjka prav tisto, kar individualizira, kar nosi *identiteto in razločevanje* družbenih skupnosti kljub njihovi epohalno isti razvojni stopnji proizvodnje in ustreznim časovno istim družbenimi proizvodnim odnosom. Problem je tu namreč ravno »načelo individuacije« kake družbene skupnosti ali skupine, ki najbrž ne more biti v čem splošnem, enako pripadajočem vsem drugim.

Zgoraj omenjeni problem in celotno naše vprašanje s posebne strani osvetljuje *sociološka teorija etničnosti*, kakor jo je prikazal Albert F. Reiterer, ⁵ povzemajoč pri tem več različnih teoretikov. Reitererjeva študija je zelo dober kazalnik današnjega stanja sociološke teorije etničnosti. Zato se ji bomo nekoliko podrobneje posvetili.

V poglavju o etničnosti in nacionalnosti pravi Reiterer najprej naslednje:

»Etničnost razumemo kot soodvisnost v tradicionalnih majhnih družbah, ki snuje smisel in identiteto kot kulturno definicijo, ki vnaprej daje posamezniku značaj. To pojmovanje izključuje etničnost v strogo določenem smislu (kot strukturalno načelo) iz sodobnih industrializiranih družb. Zato se zdi, da brez nadaljnjih pojasnil ni ustrezno še naprej govoriti o etnijah. Ostaja pa

⁴ K. Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Einleitung.

⁵ Albert F. Reiterer: Doktor und Bauer. Ethnischer Konflikt und sozialer Wandel. Drava Verlag, Klagenfurt 1986. (Avtor prikaže sodobno teorijo etničnosti.)

problem, da v nacionalističnih ali nacionalitarnih gibanjih — takšnih, katerih politične zahteve sicer težijo po avtonomiji v različnem obsegu, ne pa po polni suverenosti — nastopajo enake ali sorodne strukture kakor pri etničnosti.« (str. 62)

Opazanje, da imamo tudi v sodobnih nacionalnih gibanjih opraviti z etničnimi strukturami, seveda spodbija razumevanja etničnosti kot »primitivne«, nizko diferencirane družbe. Zato pravi Reiterer dalje:

»Težava pri tem je, da izvira pojem enoznačno iz ukvarjanja z malo diferenciranimi (primitivnimi) družbami, zdaj pa naj bi ga uporabili za visokodiferencirane sisteme« (str. 62). S tem v zvezi navaja Parsonsovo misel, da imajo etnične skupine neko razlikujočo identiteto in da je etničnost primarno kolektivni vidik, ki zadeva identiteto celih osebnosti, ne pa le kake posebne vloge. Se značilnejša je tu naslednja Luteau-Leejeva misel: »Učlovečenje kot proces je neločljivo od 'etniizacije'... V istem procesu, v katerem novorojeni pridobijo človeškost, pridobijo tudi etničnost.« (str. 63) Glede na to Reiterer sklene takole:

»Etničnost je mogoče tedaj imeti za takšno strukturo, ki je bila nekoč sama poglavitna, zdaj pa je navzoča le bolj subsidiarno. Tako gledano etničnost torej ni več specifična oblika družbe, temveč splošen vidik družbenosti, neka oblika socialnega življenja..., ki je zmožna obnavljanja in preoblikovanja'. Vsaka (dejansko integrirana) nacija je tedaj tudi etnija, kakor je to tudi vsaka enostavno organizirana družbena skupina...« (str. 63) Pomemben pa je tudi tale sklep: »V dobi nacionalizma ima ta etnična struktura vlogo glavnega nosilca nacionalne identitete v Evropi« (str. 64). In na drugem mestu pravi podobno: »Iz evropske zgodovine izhaja tendenca k etnični naciji, ki se definira s pomočjo jezika in (domnevnih) etničnih značilnosti.« (str. 52)

Če je tako, je seveda tudi razumljivo, da ni kake »ostre meje med etnično in nacionalno zavestjo.« (str. 21) Posebej pa kaže na izreden pomen etničnosti naslednja misel:

»Brez etničnih vezi in varovalnih procesov nastaja nevarnost zdrsnjenja v izgubljeno izkoreninjenost, kar pomeni: v kolektivno anomično stanje.« (str. 21) Takšno stanje pelje k nevzdržnim, patološkim pojavom. Če to misel povežemo s prej navedeno, da je etničnost splošen vidik družbenosti oz. splošna oblika družbenega življenja, je iz tega že očitna izjemna tehnost etničnosti za vse, vsaj dosedanje in še današnje oblike človeškega skupnega bivanja.

S tem večjo nujnostjo se nam zato tudi zastavlja načelno vprašanje o bistvu etničnosti. Zdi se, da popolna izguba etničnega pomeni izgubo identitete in s tem že tudi razkroj človeškosti ali razčlovečenje. Obenem pa se moramo čuditi, da je tako pomembna zadeva zavita v toliko nejasnosti in da se njeno bistvo nenavadno izmika.

4 PREDMET ETNOLOGIJE IN PROBLEM SOPRIPADNOSTI ETNIČNOSTI IN IDENTITETE

Če sprejememo misel, da etničnost ni več le specifična oblika družbe, temveč (tudi) splošen vidik družbenosti; in če je vsaka zares integrirana nacija ali integrirani narod oz. ljudstvo tudi izvorno *etniija*, tedaj je seveda tudi treba reči, da *etnologija* pravzaprav preučuje vse pristno notranje integrirane oblike

družbenih skupnosti *načeloma kot etnije*. »Predmet« etnologije bi bile vse oblike družbenih skupnosti s takšno notranjo vezjo oziroma povezanostjo (integracijo), ki snuje *smisel in identiteto* in ki vnaprej daje posameznikom znotraj njih *samosvoj značaj*. Kajti vse te oblike bi, ne glede na svoje epohalno-zgodovinske razlike (etnijska oz. etnos, ljudstvo/narod, nacija), bile prav po taki svoji notranji vezi in zavezi *etnijske oz. vsaj »etnično strukturirane«*. To pa je daljnosežen sklep, ki postavlja mnogo vprašanj. Poglavitno je vprašanje, ki je tu še nepojasnjeno: kaj je pravzaprav tista notranja vez in zaveza, ki snuje *smisel in identiteto*?

Toda težava omenjene Reitererjeve misli nikakor ni zgolj v uporabi pojma etničnosti kot »primitivne« oblike družbe za visoko razvite sodobne oblike družbe. Osnovna težava določitve etničnosti kot »splošnega vidika družbenosti« ali »splošne oblike socialnega življenja« je ta, da je prav splošnost tisto, česar ni mogoče pripisati etničnosti. Kajti če bi bila etničnost splošna oblika družbenosti, ne bi »dajala« *identitete in razločevanja*, ki pa sta bistvena za dejanske zgodovinske oblike družbenih skupnosti. Podobno je npr. tudi pri jeziku. V splošnem smislu je sicer res, da vsakemu človeku pripada jezik, ampak jezik je zmeraj dejanski (»etničen«) in v svoji dejanskosti ravno ni nič splošen. Ni pa tudi mogoče določiti etničnosti tako, da bi npr. rekli: etničnost je takšna splošna oblika družbenosti, katere posebnost je v etničnosti ali etnični strukturi. Kajti v tem primeru določamo bistveno specifičnost etničnosti z njo samo in tako zaidemo v krog. Če pa rečemo, da je etničnost tisto, kar »nosi« *identiteto in razločevanje* oblik družbenih skupnosti, se tudi tako ne rešimo kroga: etničnost je v identiteti, identiteta je v etničnosti. Tako se nakazuje čudna zadrega pri poskusu kategorialne opredelitve etničnosti.

Razen tega Reitererjeva raba besede etničnosti (*die Ethnizität*) v zgoraj zavzeti misli nedoločno drsi med dvema očitno zelo različnima in nezamenljivima pomenoma. Najprej misli z etničnostjo »primitivno«, nizkodiferencirano manjšo obliko družbene skupnosti. Potem pa etničnost označi kot splošni vidik ali splošno obliko družbenosti kot take, ki se z zmožnostjo obnavljanja in preoblikovanja drži v vseh oblikah integriranih družbenih skupnosti, ne glede na njihovo nizko ali visoko diferenciranost. To pa nikakor ni le »razširitev pojma etničnosti« v prejšnjem smislu, kakor nakazuje avtor (glej str. 51). Razložek ostaja nepojasnen v svojem bistvu, izviru, obsegu in dometu. Obenem ima Reiterer etničnost še za nekaj subsidiarnega in residualnega, tj. za nekaj pomožnega in za nekakšen preostanek iz nerazvitih časov, ki se v sodobnih razvitih družbah hitro zgublja. V vsem tem ostaja marsikaj nejasno.

Možno pot iz zadrege morda nakazuje vprašanje, kaj je pravzaprav bistvo tiste notranje vezi ali zaveze (integracije) skupnosti, ne glede na bolj ali manj visoko razvito družbeno diferenciacijo. Kaj je ta *vez* ali *zveza*, ki snuje *smisel in identiteto* in daje posameznikom že vnaprej *samosvoj značaj*? Kajti bistvo etničnosti bi bilo tedaj prav v tej in takšni notranji vezi in zavezi skupnosti. Pri tem mora ta vez in zaveza očitno biti nekaj tako elementarnega, da se ohranja v vseh zgodovinskih oblikah integriranih družbenih skupnosti. Toda čeprav notranja zveza in povezanost kot bistvo etničnosti snuje *smisel in identiteto*, smo spet nevarno blizu krogu speljevanja etničnosti iz identitete, te pa spet iz etničnosti. Če omenjeno *zvezo*, zavezo ali povezanost (*Zusammenhang*) skup-

nosti — in le taka zveza je počelo skupnosti — še tako izrecno potiskamo na polje sociologije in govorimo o *integraciji* družbenih individuov, je vendarle očitno, da gre pri taki zvezi in integraciji za neko *zedinjenje* mnogih v posebno *enoto* in *celoto* ali zaseben »sistem«.

Če je to etničnost, tedaj je tisto, kar »dela« to zvezo ali to zedinjujoče, takšno, da po prejšnjih navedbah snuje smisel in identiteto in daje posameznikom že vnaprej njihov značaj. Integracija, ki jo lahko sociološko razčlenimo in raziščemo, je zedinjenje v neko *enoto* ali *celoto*. Počelo enote z lastno identiteto so v filozofiji imenovali ENO (*tó hén*). Izvirni filozofski smisel ENEGA kot istega (*idem*), je *princip ali počelo* identitete, torej to *zedinjujoče*. Če pa je eno (*tó hén*) princip ali *počelo* (arché) identitete, tedaj gotovo ni kaj ravnodušno enoistega in mrtvega, marveč je tisto, kar zedinjuje, je neka »moč«, ki drži skupaj, ki veže, povezuje in individualizira. Le tako šele biva *skupnost*, ki ni le množstvo.⁶ — V našem primeru sledi vprašanje: ali je to, kar veže skupaj in zedinjuje, *etničnost*, ali pa tudi etničnost skupaj z identiteto izvira iz tistega »enega« kot zedinjujoče in individualizirajoče »moči? Zdaj je videti, da *identiteta in etničnost spadata skupaj v to ENO kot zedinjujoče*. Takšno pa ne more biti posledica skupnosti. Kajti tisto, kar proti kaotičnemu konglomeratu ali velikemu kupu mnogoterega to množico mnogoterega zedinjuje in enoti v neko celoto enote z lastno identiteto, dajajoč posameznemu že vnaprej neki značaj, očitno ni posledica zedinjenja, ampak njegovo počelo. Šele to zedinjujoče ENO »naredi« red. Reda enote ali »sistema« skupnosti ne naredijo posamezniki, ki svoje kaotično in razpršeno stanje spremenijo v red enote in celote. Seveda ostaja zdaj odprto vprašanje, kaj je to zedinjujoče ENO kot počelo identitete »sistema«.

Sodobna kibernetična sistemska teorija daje svoj odgovor na vprašanje, kdaj in kako lahko neko neorganizirano in kaotično dinamično stanje preide v urejen dinamični sistem, se pravi v neko enoto in celoto z lastno identiteto. Načelo takega dinamičnega (»živega«) sistema vidi v *avtoreferenčnosti* ali samonanašanju, s pozitivno in negativno povratno zvezo in v *avtopoezi* ali samoproduktivni. Z njima se vzpostavlja »notranjost« sistema nasproti »vnanjosti« ali *okolju* sistema. Tisto ENO, ki enoti ali zedinjuje zelo mnogotero in raznotero v kompleksno celoto in enoto sistema z lastno identiteto, to *eno* kot zedinjujoča »moč« sistema, leži torej v avtoreferenci in avtopoezi. Če pa gre za avtopoezo ali samoproduktivjanje kakega sistema z lastno identiteto, je takšno samoproduktivjanje proces, ki poteka v času kot lastni zgodovini sistema tako, da ta zgodovina zajema celotno časnost sistema: nekdanjost, sedanjost in prihodnost v

⁶ To ENO kot zedinjujoči in individualizirajoči princip ali počelo imenuje Leibniz *monada*. (Glej: G. W. Leibniz, *Neue Abhandlungen über den menschlichen Verstand*, poglavje XXVII: Was Identität und Verschiedenheit ist. Felix Meiner, Hamburg 1971, str. 239 d.) Sploh je problem individuacije in identitete najtežji problem vse velike filozofske tradicije. Pri Platonu ga srečamo pod imeni *idéa* in *eidós*, pri Aristotelu pod imeni *morphé*, *enérgeia* in *ousia*, v srednjem veku pod imeni *essentia*, *quidditas*, *forma*, pozneje v novoveški filozofiji pod imeni *substantia* in *subjekt*, v sodobni sistemske teoriji pod imenom *sistem*. Podobno kakor v sodobni sistemske teoriji so že v sholastični filozofiji določili realno identiteto kot odnos esencialnega bivajočega (*essentia*) do sebe samega. V sistemske teoriji govorijo o samonanašanju sistema. Težava z identiteto pa se še zelo poveča, če moramo pri oblikah *družbenih* skupnosti njihovo individuacijsko identiteto misliti iz njene sopripadnosti *etničnosti*.

njihovi enotnosti. V tem smislu je zgodovina konstitutivni moment identitete sistema, tako da izguba lastne zgodovine pomeni tudi izgubo identitete.

Nobenega dvoma ni, da naznačena sistemsko teoretična razlaga leži v obzorju dialektične sheme »subjektivitete jaza« kot osnovne teme novoveške in posebno nemške klasične filozofije.⁷ Seveda pri tem nimamo odgovora na bistveno vprašanje: kako je na podlagi avtoreference in avtopoeze kot počelo sistema mogoča tista identiteta, ki je identična z etničnostjo? K temu vprašanju se pozneje še vrnemo. Zdaj si najprej pogledjmo Reitererjevo teorijo etničnosti.

5 SODOBNA SOCIOLOŠKA TEORIJA ETNIJE; ARABSKA UMMA KOT VZOR

Splošna ugotovitev, ki je izhodišče Reitererjeve teorije etničnosti, je naslednja:

»Etničnost razumemo kot obliko organizacije in stanje zavesti neke razmera slabo diferencirane družbe. V tem strogem smislu bi bila etničnost stopnja družbenosti, ki bi zaslužila v glavnem samo še historično zanimanje. V širšem smislu pa je etničnost vseskozi še fenomen sedanosti in tudi razvitih družb.« (str. 15)

Razvite družbe imajo seveda obliko nacija. Pojem etničnosti opredeljuje Reiterer iz nasprotja s pojmom nacija. Etničnost in nacija sta razvojno različni stopnji družbenosti. Prva je manjša, ustreza nizko razviti, slabo diferencirani, agrarni, avtarkični družbi, druga je večja, ustreza sodobni razviti industrijsko-tržni, visoko diferencirani, odprti družbi sodobne industrializirane blaginje. Vendar: kako je etničnost kljub temu še lahko fenomen razvitih družb? Kateri je tisti širši smisel etničnosti, ki se uveljavlja tudi še v sodobnih razvitih družbah. Tega »smisla« Reiterer tematično ne razvije, očitno pa je, da s tem »širšim smislom etničnosti« misli na tisto, kar »daje« tudi sodobni razviti družbi in njenim članom *identiteto*. Kajti proces modernizacije in industrializacije očitno ukinja etničnost kot obliko organizacije in stanja zavesti tradicionalnih, nerazvitih, agrarnih družb. Takšne procese je danes mogoče opazovati pri prebivalcih Afrike, Azije, Srednje in Južne Amerike, Oceanije. V takšnih procesih potekajoče ukinjanje etničnosti in njej lastnih tradicionalnih vezi pelje lahko k izgubi identitete in s tem k nevarni splošni socialni patologiji. Večina prebivalstva omenjenih predelov je danes izpostavljena tej nevarnosti. Rešitev tega problema modernizacije v teh družbah je — po Reitererju — le v postavitvi takšnih političnih sistemov, ki zagotavljajo sodobno industrializirano blaginjo IN lastno identiteto; ki so politično samoodgovorni in samostojni in z razmejujočo določenostjo ali avtodefinicijo razmejeni od drugih. Če rečemo po Luhmannu: rešitev problema identitete so družbeni sistemi, za katere je značilna *avtoreferenca* in *avtopoeza*. Model takega sistema je po Reitererju moderna nacija. (str. 16) V njej prebivalstvo ohrani svojo identiteto in se obenem lahko

⁷ To se kaže npr. tudi iz knjige Niklasa Luhmanna, *Soziale Systeme*. Suhrkamp, Frankfurt 1984.

modernizira: industrializira, družbeno diferencira itn., vse tisto, kar dela vsebino in obliko modernih nacij.⁸

Toda v zvezi z rečenim ostaja nerešen teoretični problem etničnosti. Če je etničnost oblika organizacije in stanja zavesti primitivne, nerazvite družbe, je očitno, da oboje kot medsebojno odvisno izgine z modernizacijo, nima tu nobene življenja določujoče moči več, je zgolj še prazna turistična folklor, vse bolj zbledel preostanek; nekaj takega kakor ostanek nekdanjega repa pri človeku. Na takšne zbledle preostanke je najbrž nemogoče obešati tisto, tudi za sodobne razvite družbe tako pomembno, *identiteto*, ki sodobne ljudi varuje pred razkrojem, anomijo in patologijo. Od kod izvira ta teoretična težava? Je etničnost za identiteto sodobnih razvitih družb nebstvena in so tedaj teze o etničnosti kot splošni obliki družbenosti itd. v prej naznačenem smislu zmotne? Ali pa je morda teorija etničnosti načelno nezadostna in se ji globlje bistvo etničnosti izmika?

Kako Reiterer izpelje svojo teorijo etničnosti? Za njegovo teorijo je zdaj strateško pomembno vprašanje, ki si ga postavi takole: »Kaj je torej etnija?« (str. 22) Kajti v »prehodu« od etničnosti k etniji kot zgodovinsko dejanski razvojno nizki (ali celo prvobitni) obliki družbene skupnosti čutimo neko tematično nepojasnjeno »spremembo predmeta raziskave«. Tako zastavljeno vprašanje Reitererju dopušča, da na nekem historično izpričanem primeru vzorne etnije kot oblike družbene skupnosti tako rekoč »odčita« tisto obliko organizacije in njej ustrezno stanje zavesti, ki jo potem predstavi kot značilno za etničnost. Kot takšno vzorno etnijo predstavi Reiterer arabsko *umma*, z ustrojem notranje enotnosti (*asabija*), kakor jo je opisal arabski filozof *Ibn Khaldun* iz 14. stoletja. Reiterer meni, da je *Khaldun* svojo teorijo izpeljal na podlagi konkretnih družb svojega časa in da zato še danes lahko služi kot teorija etničnosti. Začne pri pojmu *asabija*, ki označuje posebno vrsto ali obliko skupnosti. Beseda »*asabija*« pomeni neomejeno tradicionalno solidarnost skupnosti ali skupnost solidarnosti, kjer se posameznik brezpogojno, čeprav brez kake vnanje prisile, identificira s svojo majhno skupnostjo, jo obožuje in je notranje in vnanje povsem odvisen od nje. Razlikuje več vrst take solidarnostne skupnosti. Prva, *asabija nasab*, ki je značilna za majhno, prvobitno, izvorno etnijo in je oblika brezpogojne solidarnosti, temelji na védenju o skupnem izviru in sorodnosti članov etnije. Takšna etnija je endogamna in družbeno zaprta, vase sklenjena in od drugih ločena, izolirana skupina. Zveza posameznika s skupnostjo je nerazrešljiva. Sorodnost je oblika družbenosti. Za razloček od take družbene skupine je *umma* že družba s preprosto obliko organizacije. Reiterer pravi: »*Umma* je prapodoba, idealni tip vseh tradicionalnih etničnih skupnosti.« (str. 30) Zato ji pripada tudi druga vrsta solidarnosti, *asabija vala*, ki je solidarnost vzajemnosti »strank« in varnosti pred silo (oblastjo). Po *Khaldunu*: »Kraljeva moč je več kot le ukazovanje: poglavarju se sledi, vendar ne zaradi prisile. Kraljeva moč dvigne višji položaj in poslušnost nad čisto silo.« (str. 27) Tu je zametek legitimnosti oblasti. »*Asabija vala* je torej organizacijsko načelo *velike etnije*, ki je nastala s spajanjem izvirnih etnij in ki se politično organizira.« (str. 27) Takšna skupnost se imenuje *umma*.

⁸ O tem sem obširneje pisal v študiji »Kaj je pravzaprav narod?« (Glej: zbornik »Na pragu tretjega tisočletja«, Mohorjeva družba, Celje, januar 1988.) Pripominjam, da z »narodom« mislim v tisti študiji vseskozi *nacijo*.

Oglejmo si zdaj splošni opis *umme* kot značilne etnije. »Imajo jo za najvišjo družbeno bitje in jo personificirajo. Njena zahteva po podreditvi vseh njenih pripadnikov je strukturno sorodna suverenosti nacionalnih družb, vendar je bolj brezpogojna. Ker ni racionalno utemeljena, tudi ni nikoli vprašljiva. Ummi pripadaš, ker si (določen) človek. Njena zahteva po podreditvi je zadnja instanca in razpolaga z življenjem in smrtjo. Svetopisemski rek: bolje je, da propade eden kakor celotno ljudstvo, dobro izraža to razmerje, saj tudi sam izvira iz družbe z etničnimi značilnostmi. Taka zahteva je v določenem nasprotju z individualističnim razumevanjem o najvišji vrednosti (posameznega) človeškega življenja v današnjih evropskih družbah.« (str. 30) Te so seveda sodobne nacije.

Druge tipične značilnosti etnije — *umme* — opisuje Reiterer glede na jezik, kulturo, v prvi vrsti materialno kulturo kot sestavino vsakdanjih opravil in obredij, običaje in navade, sistem mišljenja, verovanja, sistem norm, cilje skupnosti, simbole in zavest, etnično značilno osebnost in druge znake, npr. oblačenje, glasba, obnašanje ipd. Takšno opredeljevanje etničnega po omenjenih tipičnih značilnostih nam je iz našega dosedanjega premisleka že znano, ne prinaša torej nič posebno novega. Kljub temu si oglejmo nekatere poglobitve poudarke.

V tej »etno-znakologiji« se o jeziku pove samo to, da je obvladanje jezika za člane etnije samoumevno in ga zato ni treba še posebej omenjati. Še več: »Samodoločanje z jezikom v etnično organiziranih družbah tudi nima posebno vidne vloge. Vsekakor lahko služi kot sredstvo razmejitev, ne le pri višjih kulturah, vendar pretežno tako, da drugi ljudje postanejo »barbari« (Nemci — nemi; Chichimeki (»Čičimeki«) — jecljavci).« (str. 31) Sociološka teorija, ki išče in najde etničnost v obliki organizacije razmer in v stanju zavesti etnije, zelo na kratko opravi z jezikom. Očitno ne ve, kaj bi z njim počela. Mi pa se moramo čuditi, da se ta znanost vede do jezika zelo podobno kakor etnični »primitivci«, katerih skupnost preučuje. Podobno ravnanje smo opazili že pri sociologu Webbru. Ni odveč vprašanje, ali je res smisel jezika za neko etnično skupnost izčrpan z bistroumno ugotovitvijo, da vsak član skupnosti pač samoumevno obvlada svoj jezik? Ali se teoretik etnije lahko zadovolji z dejstvom, da samodoločanje z jezikom pri etnijah nima posebno vidne voge? Ni namreč odločilno to, kaj »etnični primitivci« sami vedo o jeziku, marveč dejstvo, da je jezik edinstven medij skupnosti *kot skupnosti*. Je torej elementarno vezivo vseh vezi skupnosti. S tem pa je jezik tudi odločilni medij vseh tistih znakov, ki jih naštevajo »etno-znakologi«.

Nekoliko drugače se kaže »vloga« jezika v visoko razvitih modernih družbah:

»Če na etničnem področju jezik *ni* glavni problem, so v Evropi jezikovna vprašanja tista, okrog katerih se suče razprava. V nasprotju z etničnimi znamenjuje nacionalne spore to, da dobi jezik kot simbol identitete popolnoma enkratni pomen. Splošna politična vprašanja, vprašanja interesov in organizacija oblasti — vse se obeša na vprašanje jezika. Pri etničnih sporih se resnični problemi pokažejo neposredno, brez političnih simbolov. Tam gre navadno naravnost za preživetje etnije kot celote.« (str. 51)

Čeprav ima torej jezik v sodobnem času razvitih nacij posebno veliko vlogo, je pa spet očitno, da gre takšno merjenje *vloge* jezika spet docela mimo tiste njegove elementarne posredovalnosti kot veziva vseh vezi skupnosti kot takšne.

Kot najpomembnejši znak in sestavino etnije navaja Reiterer kulturo:

»Kulturo je treba izčrpnje obravnavati. Najprej mislimo tu na *materialno kulturo*. Ker je ta sestavina rituala vsakdanjosti in vsakdanje skušnje kakor tudi rituala življenjskih razdobij, je središčna točka orientacije za ljudi. S temi rituali, bistvenimi pri iniciaciji, pri svatbi, pri rojstvu in nazadnje pri smrti in pokopu, izraža posameznik pripadnost svoji skupnosti, se z njo istoveti, zahteva tudi zase oporo, izražanje solidarnosti in sprejetosti. Od tod izvira nadvse velik pomen ritualov. (...) To se zdi razvidno za vrhunce življenja. Velja pa tudi za potek vsakdanjosti, kjer neko ravnanje z implicitnim simbolnim značajem sporoča, ali se posameznik čuti za pripadnika umme ali ne.« (str. 31—32)

Najbrž ni sporno, da smo z omembo »kulture«, posebej še »materialne kulture«, blizu osrednja etničnosti.

Vendar, kaj je pravzaprav »materialna kultura« kake človeške skupnosti? Najbrž njen smisel ni zgolj v tem, da pripadniki skupnosti prek nje in vsakdanjih ritualov izražajo pripadnost skupnosti. Verjetno je v njej neka globlja, prvinska vez posameznikov v skupnost. Je »materialna kultura« morda ekonomija skupnosti, celota »danih« proizvodnih sredstev in načinov proizvodnje predmetov za zadovoljevanje potreb? Je to torej celoten re-produkcijski proces skupnosti? Ali nam takšen pogled omogoča razkritje specifične edinstvene *etničnosti* te skupnosti? Ali nam pogled na »materialno kulturo« skupnosti kot na njen re-produkcijski proces ne zakrije prav tistega, kar je za nas bistveno: edinstveno etničnost te skupnosti?

»Materialna kultura« skupnosti: Že sama označitev s to besedo izvira iz docela neprimerne *razlage* tistega, kar imenuje. Primerneje stvāri je, če govorimo o celoti vsega rabnega in vseh rab. Vsako rabno navaja oz. napoti, po-meni ali kaže na drugo in tako na celoto rabnega v njegovi *namenskosti*. Imata to po-menjanje in taka namenskost simbolni ali pre-symbolni značaj? Očitno je, da nobeno rabno v svoji pre-symbolni po-menljivosti ni niti zgolj predmet niti znak; in da tudi nobena raba v svoji namenskosti ni zgolj delo kot udejstvovanje subjektivnih sil. Kam spada zemlja skupnosti in kaj je tu pravzaprav zemlja? Mar zgolj skupna delavnica, skladišče surovin in sil ter od skupnosti okupirani in lastniško zaznamovani teritorij, kakor misli npr. Marx? Kam pa sodi in kaj je pravzaprav — tej zemlji pripadajoče — nebo in podnebje in njegova vremena, v ritmu katerih se dogaja vse prebivanje ljudi in tudi uspevanje vsega drugega? Mar nima celota rabnega in rab v svoji po-menskosti in na-menskosti svojega bitnega mesta na tej zemlji in pod tem nebom in je tu izročena njegovim vremenom, v ritmu katerih potekajo »vsakdanji rituali« ljudi od rojstva do smrti? In človek je tu sam končen, smrten, izročen temu velikemu ritmu in obenem zavarovan v njem, ima tu svoje pre-bivališče, dom, domovino, ki nikakor ni zgolj in samo skupnost sama (ta objektivirana inter-subjektivnost, na katero edino prisega moderni subjektivizem). Ali ni vse to skupaj v svoji izvorni enosti prvinski *svet* prebivanja ljudi in skupnosti, v katerem je zasnovo prvinsko bistvo etničnosti in identitete skupnosti? Daleč od tega, da bi bila to le »kultura« ali celo »materialna kultura« skupnosti v smislu njene celotne samoreprodukcije (spet izdanek modernega

subjektivizma). Da takšen prvinski svet, čeprav odprt na vse strani, ni univerzum bivajočega v celoti kot predmeta za človeka subjekta, kakor se nam danes zdi samoumevno, to morda lahko še nekako zaslutimo, ne da bi tudi že jasno videli razliko.

Toda težko bi zanikali, da ima prvinski »etnični svet« odločilno mesto v premisleku etničnosti, ki se ne zadovolji s prevladujočo družboslovno »etno-znakologijo«, in ki tega sveta tudi noče zreducirati na »materialno kulturo«. In da je le v takem, danes zgubljenem, vendar še vedno zastrto bivajočem prvinskem svetu zasnovana etničnost in z njo identiteta tista, o kateri je smiselno reči, da »pripada« tudi še današnjim integriranim človeškim skupnostim. Ne pripada jim na način zbledelega preostanka ali residuuma v družbenih razmerjih, na način ponudbe turistične folklore, muzejskega in etnografskega in spomeniškovarstvenega početja, marveč jim pripada izvirno strukturno. Če raziskovalci družb opažajo tudi še v sodobnih visoko razvitih družbah — nacijah — notranje vezi in zaveze članov teh skupnosti ipd., ki spominjajo na nekdanje etnične, tedaj to morda le niso zmeraj samo odmevi preostankov že zdavnaj ukinjene etničnosti, temveč morda tudi izvirne strukturne vezi zastrto bivajočega prvinskega sveta. Mar ne živi tudi sodobni, razviti, znanstveno šolani človek svojega vsakdanjega življenja v svetu, kjer sonce še zmeraj vzhaja in zahaja, kjer imajo svoje mesto rojstvo, ljubezen, smrt; kjer so sorodniki in bližnji, zemlja in nebo? Prav gotovo, da ta prvinski svet še vedno neke zastrto biva, vendar ga je moderni »visoko razviti« človek »pozabil« in odrinil. V tem je toliko »popolnejši«, kolikor razvitejši je, kolikor bolj brezpogojno se je izročil modernosti. Svet, o katerem govorim, ni danes prevladujoči totalni sistem re-produkcije.

Skratka: ime »materialna kultura« ali »duhovna kultura« ipd. imenuje že tisto, kar od etničnega sveta »ostane« po njegovi znanstveni svetovnonazorski redukciji. Odločilno pri tem je, da etnični svet s tem ni pripuščen v svoji izvorni etnični biti, pri čemer ta izvorni etnični svet spet ni tisto, kar je v zavesti »etničnega človeka«. Ontološka eksplikacija bitne strukture prvinskega sveta, kakor ga nakazuje gornji premislek, je pot odkrivanja *etničnosti* kot temeljne strukture vseh oblik družbenih skupnosti.

Pogosto slišimo opozorila in zahteve, naj bi se današnji Evropejec — družboslovec — znebil svojih samoumevnih evropskih predsodkov pri preučevanjih zunajevropskih kultur, ljudi, skupnosti ipd. Na to hoče opozoriti tudi Reiterer, ko omeni »protest proti evropskemu nerazumevanju in napuhu« (str. 29). Seveda je s pozornostjo mogoče v tem pogledu marsikatero napako popraviti. Vendar, ali ni prav v bistvenem načinu evropske znanstvenosti tisti nepoljubljen, najtrdovratnejši in najbolj neviden predsodek — »znanstveni svetovni nazor« —, ki zakrivi najhujše »nerazumevanje« »etničnega sveta« kot *prvinskega sveta človeškega prebivanja*? Pri tem pa niti ne gre za zgolj nerazumevanje, marveč za to, da znanstveni »svetovni nazor« popolnoma zastre ta prvinski svet s svojim »nazorom« in je docela slep zanj. Ta »nazor« je bistven za znanstven pogled in zato ni samo popravljiva napaka. Toda: je človek samó znanstvenik? Kakor se danes na eni strani zdi, da človek postaja vse bolj samó znanstvenik in osvojenec znanstvenega svetovnega nazora, so na drugi strani tudi znamenja, da se znanstvenik in človek danes razhajata.

6 HELENSKA PÓLIS, ARABSKA UMMA, MODERNA NACIJA —
IN PROBLEM RAZVOJA

Vrnimo se vnovič k Reitererju. Ta je v svoji teoriji etničnosti izpeljeval pojem etničnosti kot nizko razvite, slabo diferencirane, majhne in agrarne oblike družbene skupnosti tako, da ga je postavil v nasprotju z nacijo kot visoko razvito in diferencirano, organizirano in industrializirano moderno obliko družbe. Brezpogojna vezanost in zavezanost, podrejenost in odvisnost skupinskega individua etnije je v močnem nasprotju s svobodo, samoodgovornostjo, avtonomnostjo, najvišjo vrednostjo človeške osebnosti v naciji. Miselni sistem v etniji je etnično specifičen in vezan, v naciji je racionalno reflektiran in ni nujno nacionalno-kulturno specifičen. Etnijo zaznamuje »kultura« kot »tradicionalna družbena organizacija« (str. 23), medtem ko zaznamuje nacijo »politika« kot politična organizacija. Političnega vidika etnije se njeni člani ne zavedajo ali pa le zelo nejasno, ker je postavljen kot del svetega reda. Nacijo obvladuje jasna politična zavest, ki zahteva legitimiranje vseh oblik politične oblasti in organizacije. Nacija je sporazumna skupnost na podlagi razvitih družbenih in ekonomskih struktur. Etnija je rodovna skupnost vanjo narojenih pripadnikov. Nacionalna zavest in nacija imata za podlago družbo blagovne proizvodnje in tržišča z osebno svobodo posameznikov. Etnična zavest in etnija temeljita na družbi avtarkične neblagovne proizvodnje in naturalne menjave z vezanimi posamezniki, katerim je preživetje zagotovljeno samo v brezpogojni solidarnosti s skupnostjo.

Kakor smo videli, je Reiterer za izpeljavo svoje teorije etnije izbral arabsko *ummo* kot prapodobo in idealni tip vseh tradicionalnih etničnih skupnosti. Za razlago razločkov med etnijo in nacijo je uporabil Reiterer shemo *razvoja*: razloček med etnijo in moderno nacijo kot oblikama družbenih skupnosti je tu prikazan kot *razvojna* razlika. Vera v tak *razvoj* je danes tako rekoč splošna in samoumevna, nikakor ne zgolj Reitererjeva posebnost. Kljub temu pa se nam prav ob tako prikazanem razvoju od etnije do nacije zbuja načelni pomisleki. Zastavimo takšno začetno vprašanje: Ali so se zunajevropske etnije avtohtono »razvile« v moderne nacije s polno, vseobsežno vsebino evropske modernosti? Odgovor je enoznačni *ne*. Kajti nacija v polni vsebini in obliki svoje modernosti, kakor jo vidi tudi Reiterer, se je rodila iz srca Evrope in njenega »duha«, katerih počelo je v zgodbi starogrškega sveta in njegovega ljudstva: *Helenov*. Evropa, evropska zgodovina je vzniknila iz edinstvene zgodbe grške *pólis*. Nikakršne razvojne zveze ni med arabsko *ummo* in moderno, načelno evropsko *nacijo*. Je pa usodna zveza med grško *pólis* in moderno nacijo, čeprav to ni razvojna zveza. In v grški *pólis* je nekaj, česar *ni* ne v arabski *ummi* ne v kateri koli drugi etniji tega ali poznejšega časa.

Vzpostavitev nacije je — tudi po Reitererju — imperativ modernizacije, ki ukinja vse tradicionalne vezi in ki se danes z neubranljivo silovitostjo uveljavlja na vsem planetu. Modernizacija je za vse tradicionalne oblike družb, torej majhne in velike etnije in etnične ljudi, tako rekoč »konec sveta«, revolucionarna sprememba sveta, prelom, ki vse — bivajoče v celoti in ljudi — bistveno spremeni. Racionalnost, znanost, tehnika, tehnologija, industrija, organizacija, učinkovitost, industrijska družba, reflektirana politika in interesi, proizvodnja, tržišče, kapital, delo itn. — in nezaslišani kaotični problemi revo-

lucij »prehoda«, s strahovitimi zatiranjem, žrtvami in mukami — to so velika znamenja modernizacije. Dejstvo je, da se ta modernizacija, katere zunanji veliki učinki so se začeli v Evropi kazati od renesanse naprej in se kot prvi veliki potres izrazili v francoski revoluciji, ne dogaja kot avtohton razvoj tradicionalnih oblik družb, marveč pride nadnje kot vihar, ki surovo prekine, uniči njihov statični »razvoj«.

Grška *pólis* in arabska *umma* nista isto! Kje je izvir, počelo tiste modernizacije, če ne v »duhu« Evrope, ki se je rodil znotraj grške helenske *pólis*? Ta je bila takšna, da ga je v sebi spočela, in po tem se razločuje od vseh drugih etnij tega sveta. Pa tudi tisto, kar se je od starih Helenov naprej dogajalo v prostoru Evrope, ni nikakršen zvezni razvoj. Tudi evropski Romani, Germani, Slovani itn. so se morali skozi strahovite muke v bitnem smislu šele evropeizirati in modernizirati. In od tod se bistveno evropska modernizacija širi z nezadržno silovitostjo (in nasiljem) čez ves planet, brezpogojno osvajajoč vse, s čimer se sreča.

Zato je treba reči: niti v sami Evropi ni razvoja od njenih tradicionalnih oblik družb — manjših ali večjih etnij in »ljudstev« — do modernih nacij. Tudi tu je med nekdanjimi etnijami in nacijami *epohalni prelom*, ki so ga veliki filozofi nemške klasične filozofije in po njej npr. Marx in Nietzsche izpovedali na različne načine.⁹ Le historično analogiziranje, ki je danes neznansko razširjena »metoda«, izenačuje vse, da bi bilo potem mogoče poljubno kronološko shematizirati — med drugim najraje po shemi »razvoj«.

Ne zanikam a priori vsakega razvoja. Hotel sem le opozoriti na to, da to shemo ni mogoče pri vsaki zadevi uporabiti brezmiselno samoumevno. Hotel sem opozoriti na prelome, ki so *epohalni s-lučaji*, zastrte zgodbe dob svetovne zgodovine in jih s shemo razvoja ne moremo razlagati. Obenem pa je treba opozoriti na to, da je modernizacija, ki sem jo omenjal, *neobrnljiva*. Nikoli več ne bomo živeli v tradicionalnih etnijah. To pa seveda tudi pomeni, da je poskus kakršnega koli oživiljanja ali vračanja etničnosti *kot družbene strukture in stanja zavesti nekdanjih etnij* kot tradicionalnih oblik skupnosti obsojen na neuspeh in katastrofo. Poskus take vrnitve bi v modernem času pomenil le uvedbo mafijskega ali fašistoidnega terorja v majhni zaprti družbeni skupini. Morda je Albanija danes še najbližje takšni »obnovi« etnične družbene strukture. Za kosovske Albance to ne velja, kajti njihov problem je skozi in skozi političen, torej nacionalen. Vsi problemi jugoslovanskih narodov *kot narodov* so v prvi vrsti *politični* in jih je mogoče reševati le na moderen demokratičen način.¹⁰

Če pa imamo kljub rečenemu danes v mislih *etničnost in identiteto* v njuni sopripadnosti kot zastrto strukturo faktične človeškosti, tedaj je ne mislimo iz te ali one historično dane in v vzor povzdignjene *družbene* organizacije in *zavesti* etnije. Takšna sopripadnost etničnosti in identitete v faktični člove-

⁹ O vprašanju epohalnosti zgodovine pišem v zadnjem poglavju svoje knjige »Uvod v vprašanje naroda«, Obzorja Maribor 1981. Marksisti govorijo o epohah zgodovine kot družbeno-ekonomskih formacijah, katerim vsaki ustreza neka lastna prevladujoča oblika družbene skupnosti. Te formacije izpeljujejo iz stalnega razvoja proizvodilnih sil in jih tako razložijo. Vendar, če gledamo globlje, so zgodovinske epohe nerazložljivi *s-lučaji*.

¹⁰ Ker je — po pretežni večini avtorjev — nacija politična oblika moderne skupnosti, so vsi nacionalni problemi v Jugoslaviji kot večnacionalni federativni državi

škosti ni zgolj preostanek preteklosti, temveč možnost človeškega prebivanja v svetu. Druga možnost, ki se v času moderne in postmoderne — kot je videti nezadržno — izpolnjuje, je človek zgubljen identitete: družbeni patologiji in razkroju izročeni, razčlovečeni človek postindustrijske kibernetične utopije, uni-formen človek znanstvenega svetovnega nazora.

7 PÓLIS IN DÉMOS: EDINSTVENA IZJEMA V STAREM SVETU

Zdi se nesporno, da je tudi starogrški demos živel v družbeni skupnosti, ki ustreza tipu razvite velike etnije z visoko civilizacijo. Vendar takšno razporejanje po tipičnem neogibno zanemari subtilne posebnosti. Omenil sem že, da je v starem grškem svetu izvir bistva Evrope, ki v svoji moderni zgodbi nezadržno osvoji planet. Bistvo Evrope je duša vse tiste nezaslišane modernizacije, ki sem jo omenil prej in kateri ustreza moderna nacija. Zato stari helenski svet ni zgolj nekoliko posebna tipična etnija, kakor je pač tudi vsaka druga, ampak se v nji godi nekaj tako edinstvenega, česar v nobeni drugi etniji ni. Zato pravim: *Niso isto helenska pólis in arabska umma ali katera koli druga etnija*. Kaj torej tako izjemno odlikuje Helena?

Naj se potrudim na kratko naznačiti tisto, kar je izjemno in edinstveno za grško polis in za grški demos, kar ju razločuje od vseh drugih oblik skupnosti, četudi podobnosti oz. analogije še tako »udarjajo v oči«. Sledeči premislek ni niti taka družboslovna niti etnološka razlaga grške polis.

Začenjam z dejstvom, da je sama beseda »*èthnos*«, s katero še danes imenujemo to »zadevo«, grška. Stari Grki so z besedo »*èthnos*« imenovali čredo, krdelo, jato ali roj, skupino ali trumo, rod, pleme, ljudstvo. Vendar sami sebe niso imenovali *èthnos*, ampak *dèmos*. *Ethnos* in *dèmos* nista morda besedi za isto stvar. Pomenljivo je tudi, da se je znanost, ki preučuje »ljudstva« ali oblike skupnosti, poimenovala *etnologija*, ne morda »demologija«. *Dèmos* namreč tudi ne pomeni zgolj družbe ali družbene oblike. Govorimo pa seveda o *demokraciji*, ne da bi pri tem še slutili, kaj je starim Grkom pravzaprav in izvirno pomenila beseda »*dèmos*«. Tu bomo omenili dva očitno nadvse tehtna grška načina rabe besede »*dèmos*«. Po eni je *dèmos* svoboden, samostojen narod; po drugi pa je *dèmos* obenem pokrajina ali dežela kot prebivališče naroda. Kako je mogoče nam tako samoumevno različni stvari imenovati z isto besedo, ni opazno kar na prvi pogled.

Izjemno vznemirljivo je vprašanje, v čem se *dèmos* pravzaprav razločuje od *etnosa*. Na prvo prvino razločka zadenemo, če pomislimo, da je tisto, po čemer je *dèmos* svoboden, samostojen narod, *pólis*: lastna svobodna država in demokracija. Vendar je svoboda v izvirnem grškem smislu nekaj svetovno-zgodovinsko edinstvenega, saj je vsa človeškost tu že v tej in samo v tej svo-

že po načelu politični problemi. Tudi ko gre za gospodarska vprašanja v medsebojnih odnosih, so ta v prvi vrsti politična vprašanja, ne pa »etnična« ali »izvirno narodna« vprašanja. Speljavanje političnih vprašanj v kalno mlako narodnega šovinizma, kar v zadnjem času opažamo v Jugoslaviji, je po eni strani simptomatično za nepripravljenost političnega vrha na rešitev političnih problemov, na drugi strani pa očiten deficit *modernosti* kot bistvene sredine nacije. In ravno ta deficit modernosti spada med glavne sestavine Balkana kot družbeno-zgodovinskega pojma.

bodi. Svoboda je v pripuščenosti človeškega bitja v razkritost biti bivajočega v celoti in v prepuščenosti tej celoti. Poleg tega *pólis* izvirno še ni država v našem modernem smislu in tudi ne zgolj mestna državnica, temveč je najprej *mesto* v smislu kraja in sedeža človeškega prebivanja, v katerem je človek domač in zavarovan. Iz svojega mesta ali prebivališča si utira poti v brezpotja in se podaja na vse strani v tveganja in nevarnosti mnogoterih področij nevarnega bivajočega. Taka *pólis* je Odisejeva Itaka. Mesto — *pólis* — v izvirnem grškem smislu pa nikakor ni mesto v modernem smislu: kot urbana aglomeracija spalnih, delovnih, prodajno-nakupovalnih, uradniško-upravnih, vojaških ipd. zgradb ali blokov, prometne infrastrukture, zabavno-rekreacijskih središč itd. Grškemu polis je bližje tisto, kar imenujemo mi kraj kot sedež ali selo: kot iz domovanja mišljena domovina. Mesto — *polis* — kot takšno prebivališče je križišče vseh človekovih poti, podjetij, pohodov, kamor se zmeraj spet vrača in kjer se dogaja zgodovina in biva svet. Toda bistveno je tole: le v *polis* je *démos*, svoboden narod v prej naznačenem novem smislu svobode.

Tako razumljena *polis* je v nekem posebnem oziru »*éthos*«: domače prebivališče, ki daje varnost in oporo pred navalom nevarnega bivajočega v celoti. Obenem imenuje »*éthos*« tudi nravi in običaje, primeren način govorjenja in nastrojenosti, navade in rabe; torej vse tisto, kar se v (širšem) domačem prebivališču spodbudi in dogaja iz *izvirno upravljane in obvladane celote načinov prebivanja* v njem kot *osnovnega in vsakdanjega načina človekovega »političnega« bivanja*. Posebej je treba opozoriti na *etosu* pripadajočo izjemno tehtnost *rabe*, če jo mislimo v njeni prvinskosti, ki zajema vse človeško dejanje in nehanje. Ta celota rabe je blizu tistemu, kar je Reiterer imenoval »kultura« oz. »materialna kultura«. Toda bistveno je v tem pogledu tisto, kar grško *polis* loči od »barbarskih« etnij, npr. od arabske *umme*. Razložek nakazuje tista *mera* ali *zakon (pravda)*, ki upravlja to celoto rab in kateri je poslušno vse, tudi vladar *pólis*; natančneje rečeno: po kateri se upravlja *demos* in *polis* in ima vse in vsako le po svoji primernosti tej meri svojo *áreté*: krepost, zmožnost. Pri »barbarskih« etnijah je zakon tradicija, »beseda očeta« ali »postava praočeta« etnije, ki velja kot brezpogojna zapoved in Resnica. V *pólis* je zakon in *mera* v *resnici* popolnoma edinstvenega smisla, ki ni tradicija. K temu vprašanju se še vrnem. Beseda »*éthos*« je besedna podlaga za moderno etiko, kamor spada tudi krepost, ki pa ni več grška *áreté*. Kajti *áreté* izvirno ni nekaj moralno-etičnega.

V neposredni zvezi z *etosom* je *nómos*, kar prevajamo navadno kot *zakon* ali *postava*. Vendar pomeni *nómos* prvotneje veljavno rabo, veljavne nravi in običaje, veljavna izročila; lahko bi rekli *postavno veljavo etosa*. Veljavnost rabe in rabnega je njuna *áreté*, ki je zasnovana na poslušnosti *resnici* biti, ki izvira iz pristojnosti *resnici* biti. Izvirno pomeni *nómos* dodeljeno, određeno prebivališče. Na prvi pogled se nam zdi čudno, da je dodeljeno in određeno ali odmerjeno prebivališče *nómos*, če je postava ali zakon. Saj ni očitno, kako naj to dvojje spadajo skupaj. Očitno pa nam ni zato, ker se nam izmika bistvo prebivališča. Kajti to prebivališče in prebivanje v njem na vse primerne načine je dar tistega, kar daje njemu lasten *áreté*, krepost. V samem prebivanju in prebivališču je namreč tisto, kar mu dodeljuje in odmerja *postavo* ali *zakon*. Takšno pa je le odprtost ali razklenjenost — torej *resnica kot razkritost* biti bivajočega v celoti in s tem tudi vseh možnih načinov prebivanja. Resnica kot

razkritost biti bivajočega pa ni tradicija, ni hipostazirana ideologija ali brezpogojna »zapoved praočeta« skupnosti, ni noben tabu, ni bog ali duh ali duhovi prednikov ipd., s katerimi neposredno komunicira veliki duhovnik, vrač, šaman ipd. in sporoča skupnosti vrhovne zapovedi. Resnica kot razkritost biti bivajočega, katere grško ime je *álétheia*, je *pravda*, *dike*, ki vse upravlja, vtem ko dodeljuje in odreja nómos: postavo ali zakon v prej naznačenem smislu. Toda daje jo le bitju, ki je po svojem bistvu pri-stojno tej resnici: človeku smrtniku. Pravda — *dike* — je usoda smrtnikov (*haute dike ésti broton*),¹¹ ki jim dodeljuje tisto, česar so deležni kot smrtniki, in ki dodeljuje tudi bogovom tisto, česar so deležni kot nesmrtniki. Vlada skratka ysemu in vsakemu, dodeljujoč mu, kar mu gre; kjer ima vsako svojo *áreté* le v poslušnosti in primerčnosti tako sebi dodeljenega lastnega bistva. Kdor pa dela na lastno pest, zapade razkrajajoči *hýbris*: napuhu.

Posebej je treba opozoriti na to, da je *álétheia* — resnica kot razkritost biti bivajočega — tisto, pri čemer prazvirno prebiva (stoji pri, *épístasthai* kot prazviru *épístéme*, *znanja*) novi helenski človek kot *bitje resnice*. Tako pri-stojnemu resnici je »dano« spoznanje biti bivajočega iz njene razkritosti, ki mu zato daje zakon in mero vsega in vsakega.

Seveda je vse to videti podobno določilo razvitejše *umme*, kjer se — kakor smo videli — visokost oblasti in poslušnost podanikov legitimirata na nečem višjem, božanskem, ne pa na goli sili. Vendar pri tej analogiji ne smemo prezreti *bistvene* razlike. *Dike* ali pravda kot bistvo politične pravičnosti je tu *resnica*, *álétheia* v smislu *razkritosti* biti bivajočega vsakemu pristojnemu človeku. Ni pa *Resnica* v smislu »ideologije« tradicije ali vere ali »izročila prednikov«, ali »postav praočeta« ali boga ipd., kar skupnosti posredujejo vrhovni duhovniki, nadduhoven in/ali vladar, čarovniki in vrači ipd. Z grško *álétheia* se zgodi začetek tistega *znanja* — *épístéme* — iz poslušnosti kateremu se upravljajo politične zadeve. To znanje, ta *épístéme* ni nikakršna samolastna moč subjekta, temveč »prihaja« človeku le v njegovi poslušni pri-stojnosti (*épi-stemi*, *epístasthai*) pri razkritosti biti bivajočega. In iz pristojnosti razkritosti — resnici, *álétheia* — kot *tistemu pravemu*, ki je *pravda* sama, izvira bistvo prava ali pravičnosti. Vendar tu izvira obenem tudi bistvo spoznanja: *épístéme*. Upravljati politične zadeve in vse dejanje in nehanje iz takega *znanja* — *épístéme* — pa je bistveno različno od upravljanja iz izročila in tradicije ali iz »zvestobe postav praočeta« ali na podlagi »duhovnega stika« s káko mistično instanco ipd. Pri upravljanju iz spoznanja slutimo neko usodno bližino z moderno nacijo, ki pa nikakor ni samo razvojni rezultat tega začetka. Kajti nacija temelji na objektiviranem subjektivizmu avtonomije samodoločanja in samoodločanja subjekta na podlagi svoje volje in na *znanosti* kot samoustvarjenem sredstvu lastne moči, kar se glede na staro grško skušnjo kaže kot strahovita *hýbris*.

Bit bivajočega, ki se razkriva pri-stojnemu človeku, ne vlada le človeku ali družbi, marveč upravlja tudi vse in vsako bivajoče v tem, kaj in kako je, ter mu tako odmerja njegovo *áreté* (česar z besedo »krepost« ne zadenemo pol-

¹¹ Odiseja 11, 218; Sovre prevaja: »taka je usoda človeka«. Toda šele to, kar je temu bitju dodeljeno kot *smrtniku* (broton), ga dela za človeka; kakor je tudi bog šele po tistem, kar mu je dodeljeno kot nesmrtniku, zares bog. *Dike* vlada vsem, tudi božanskim kraljem: *esti dike* (theion) basileon. Odis. 4. 691.

no, ker nas pri tem preveč moti naše moralno-etično pojmovanje kreposti; tako je npr. *áreté* roke v njeni vsestranski »ročnosti«: giblivosti, občutljivosti, móči, nežnosti, »grabežljivosti«, držanju in darežljivosti itn.). V *razkritosti biti* bivajočega kot vsemu in vsakemu njegovo *áreté* odmerjajoča pravda je izvirno grško bistvo pravice ali pravičnosti. Človekova usoda je v *poslušnosti* ali *neposluhu* temu bistvu pravice. Zakoni v našem, modernem smislu docela zakrivajo to izvirno bistvo pravde in pravice. To še prav posebej s svojim izvorom v *volji*: bodi boga, kralja, naroda, razreda, stranke ali diktatorja. Glede na prej naznačeni bistveni izvirni smisel *dike*¹² sta v grškem najvišjem smislu dobra tisti državni ustroj (*politéia*) in po svojem izvajanju tista politika (*hē politiké téchne*), ki imata svoj izvir v bistvu *dike*: v *álétheia* ali resnici kot *razkritosti biti* bivajočega, od koder »sprejemata« svojo *áreté*.

Toda *politéia* ni le državni ustroj, temveč tudi udeležba državljanov v upravljanju državnih zadev. Takšno državo in takšno politiko pa je treba zmeraj znova izbojevati in izboriti, ker nikdar ni enkrat za vselej dana in tudi ne vnanje nujna. Šele skozi tak boj in spor iz pristojnosti in poslušnosti izvirni resnici je grški *démos* svoboden in samostojen v svoji *pólis* in njeni *polithéia*: državnim ustrojem in udeležbo državljana v upravljanju javnih zadev. Boj je stalen, kajti posluh izvirnemu obdaja zmeraj možni neposluh in oglušlost, ki jo prinaša in utrjuje ravno tradicija. Zato pravi Heraklit, ki je bil zelo nezadovoljen s svojimi someščani in jih je zmerjal z vsem mogočim: »Bojevati se mora ljudstvo za svoj zakon kakor za zidove (mesta, polis)« (B 44).

Obenem pa zdaj morda že določeneje slutimo, kako neznanski je razloček, ki ločuje grško *pólis* in grški *démos* od vsake druge na tradicijo vezane *etnijske* oz. naznačene arabske *umme* kot vzorca vseh tradicijskih etnij. Niso namreč le tradicionalne, ampak njihov notranji ustroj, njihov zakon, njihov človek, način mišljenja, zavest, obnašanje, ravnanje s stvarmi, same stvari in zadeve — sploh vse — je *bistveno tradicijsko* na mnogo načinov. Ne glede na tako imenovano »stopnjo njihove kulturne in civilizacijske razvitosti« je tu vse *bistveno tradicijsko določeno*, medtem ko o spoznanju v smislu prej naznačenega bistva grške »politične« *épistéme* tu ni ne duha ne sluha. In čeprav je tudi v grški *polis* navzoče navidez vse tisto, kar najdemo v tradicijskih etnijah, jo vendar ločuje od njih prepad. Tako npr. pri Grkih *dike* pomeni tudi nravi, rabe, izročila, običaje itn., kar vse spada v *étos*. Vse takšno je seveda bistveno tradicijsko, tudi pri Grkih miško določeno. Toda tista neznanska in edinstvena novost, ki se tu zgodi in sproži spor, je v tem, da se *áreté* vseh teh rab in izročil itn. tradicije zdaj meri po spoznanju kot *épistéme* v prej naznačenem izvirnem smislu, ki se ne ustavi pred tradicijskimi tabuji, prepovedmi, zapovedmi itn. in ki se obenem izogne padcu v pogubno *hýbris* (napuh avtonomije) na eni strani, držeč se v nezaslišani svobodi na drugi strani. Kajti zgolj padec ali nespoštovanje tradicijskih vezi lahko pelje k razkroju in kaosu ali pa k brezmejni in pogubni *hýbris* samodržstva, oboje pa v izgubo svobode.

Toda *pólis* kot mesto je obenem *tópos*: kraj ali čvrsto mesto orientacije in orientiranosti, razvidnosti sveta, vendar ne zgolj v smislu geografske topologije. Po svojem korenu (*sta, histemi*) bi *tópos* bil tisto čvrsto, stabilno mesto,

¹² Globoko miselno skušnjo skrivnostne in edinstvene sopripadnosti *alétheia* in *dike* (resnice in pravde) nam nakazujejo ohranjeni fragmenti *Parmenidove* pesnitve na začetku zgodovine evropskega mišljenja.

glede na katero in po katerem ima vse in vsako svoje stanje, v katerem *stoji* (*hístemi*: postaviti, stati), v katerem mu je iz same razkritosti dodeljeno lastno »stališče« ali »stanovitost«. Iz mesta odprtosti tega svojega stanja ali postavljenosti na svojem mestu je zato *pregledno* in *razvidno* v svojem »kje«, »kaj« in »kako« je. Polis je tako mesto »orientiranosti« človeka v celoti bivajočega, njegov *tópos*, ki pripada razkritosti — resnici — biti bivajočega v celoti. Brez take »orientiranosti« v celoti bivajočega ni človeka kot bitja svobode. V »barbarskih«, tj. tradicijskih etnijah človek ni svobodno orientiran v sproščeni odprtosti bivajočega v celoti, ker je v vsem tradicijsko določen: zunaj svojega okolja je zgubljen.

Svoboda za grškega človeka, svoboda demosa kot samostojnega naroda ni v indeterminizmu volje, ni v prosti izbiri in poljubnih odločitvah, ni umna avtonomija samoodločanja in samodoločanja, ni v samozakonodajnosti volje in tudi ne spoznana nujnost. Takšna in podobna razumevanja so mnogo poznejša. Izvirno grško skušena svoboda je izpostavljenost v odprtosti in razklenjenosti vsega in vsakega bivajočega v njegovi nevarni biti, katere silovitosti se je mogoče postaviti po robu s silovitostjo, prežeto z znanjem in izhajajoč pri tem iz svojega mesta in z oporo v njem.

Ta svoboda je v tveganem in usodnem preboju zavarovanih mej svojega prebivališča in silovitem vdoru v vsa, še tako daljna področja bivajočega, v vsa okolja živečega, ko se prav s tem silovitim prebojem in vdorom, ki je vedno spopad in boj, dogaja *razklepanje* in *o-svojevanje* vsega in vsakega bivajočega, vsega in vsakega živega v tem, kaj in kako je, torej v svoji nevarni biti, ki se prikazuje kot *phýsis*. Obenem se s tem dogodkom spopada razklene in o-svoji tudi človek sam v svoji nevarni biti. S tem se šele izvirno pokaže, *kaj* in *kako* in *kdo* je človek. Človek se izkaže tako kot bitje, ki ni vezano na káko omejeno okolje kakor žival oz. vse vrste živečega, temveč je izpostavljeno tvegani razklenjenosti vsega in vsakega v njegovi nevarni biti in je tako tudi sam v svoji biti ne-varno bitje. Človek v svojem bivanju ni vezan in ujet v káko omejeno okolje bivajočega, marveč je *prost* v odprtosti bivajočega v celoti. Tako je človek *bitje sveta*; in to nikakor ni zgolj káko okolje. Svoboda človeškega bitja v takšni razklenjenosti in o-svojenosti vsega je sama že resnica kot *razkritost* bivajočega v njegovi biti: *človek je izvirno bitje te svobode in te resnice*, katere grško ime je *álétheia*. Svobodo in resnico jemlje nase v so-bivanju z drugimi; in šele po *takem* so-bivanju je grški *demos*: svobodni narod svoje *polis* in »ima« tu svojo zgodovino; natančneje: je bitje zgodovine svoje *pólis*. Šele na tej podlagi je *pólis* država.

Toda tako, namreč v doslej prikazanem smislu, biva le *Grk*, *Helen*, ker je ob svojem času samo on bitje *logosa*, govoreče bitje; samo on »ima *logos*«, medtem ko so druga ljudstva *barbari*: v njihovem blebetanju manjka grški *logos*. S skrivnostno zgodbo helenskega, grškega *logosa*, zedinjenega v *prazvirni istosti s phýsis*, kar je obenem dogodek konca starega mita, se odpre helenskemu (novemu, zgodovinskemu) človeku možnost tistega silovitega veččega preboja in vdora v vse in vsako bivajoče, *razklepajoče* in *o-svojujoče* ga v tem, kaj in kako je, torej v njegovi biti (*phýsis*). To kaže, da je človek te skrivnostne zgodbe, namreč helenski človek, izvirno svetovno-zgodovinsko bitje ali bitje zgodovine in sveta le kot *bitje logosa*, kot *logosu* pripadajoče bitje, kot bitje, ki »ga ima« *logos*. Tako grški človek ne biva samo zato, ker pač zna govoriti

ali ker poseduje zmožnost jezika in »jezikovanja«, temveč samo kot *bitje logosa*. V tem je še zmeraj skrivnostno bistvo helenskega logosa in nezvedljivost njegove zgodbe. Zgolj jezikovno zmožnost imajo tudi barbari, ki pa v nasprotju s Heleni so barbari zato, ker v vsem njihovem »blebetanju« manjka *logos*. Takšno zgolj jezikovno zmožnost, torej zgolj jezik, so Grki imenovali *glossa*; *glosses chárin* pomeni npr. pri Aishilu »zavoljo blebeta«. Pa vendar je *lógos pravzaprav govor*. Primeren preprost prevod grške besede »lógos«, mimo vseh poznejših filozofskih razlag, je beseda »govor« ali »beseda« (kot *poved*). Toda izvirno bistvo logosa dojamemo le, če *govor* ali *besedo* razumemo iz začetne zgodbe grške človeškosti (torej iz začetka ali »počela« evropske zgodovine in evropskega sveta), ne pa iz poznejših filozofskih, lingvističnih ipd. razlag govora ali pa iz vsakdanjih samoumevnosti. Takšen poskus pa nikakor ni preprost. Po dveh in pol tisočletjih je bil v našem času *Heidegger* tisti, ki je izvirno premislil začetno bistvo grškega *logosa*.

Logos izvirno pripada razkrivanju, torej »resnici«. Bistvo človeškega govora nikakor ni niti v tem, da je zgolj sredstvo sporazumevanja ali komunikacije med ljudmi skupnosti, niti v tem, da je zgolj izrazno človekovo sredstvo, niti v tem, da je zgolj poljuben označevalni sistem, niti v tem, da je kakšna »rudimentarna logika«. *Logos* pomeni govor, *logos* je beseda, vendar strukturno izvirno po resnici kot razkrivanju doprinesena beseda resnice same, ki ji je človek poslušen. *Logos* je po resnici sami doprinesena beseda resnice; in zato je beseda izvirna *metaphora* resnice. Šele kot takšna je lahko beseda sporazumevanja na zelo mnogotere načine. Vendar je metafora resnice kot *razkritosti* prebivanja človeškega bitja v svetu njegove *pólis* IN tudi *razkritosti biti* vsega in vsakega bivajočega kot umeščenega v odprti prostor *pólis*. Zato ima beseda kot metafora svoj zven in ritem in ikoničnost ali prisposodbnost in povednost samo iz izvirnega bistva prav te »svoje« *pólis* in svojega demosa.

In prav zato je beseda *faktična*, je vsaka govornica *faktična*, nikoli ni ravnodušen sistem označevalcev. Zato pravimo, da je vsaka *faktična* govornica »etnična« in kot takšna je nosilka identitete. Kot medij vezljivosti vseh vezi skupnosti je govornica edinstvena in zahteva poseben premislek na poti eksplikacije etničnosti. Še posebej zahteven pa je premislek, če gre za govornico, mišljeno iz besede kot metafore resnice v grškem smislu *álétheia*. In ker je tu točka najgloblje razločitve od tradicijskih etnij, vznikne celo pomislek, ali je *faktičnost* take govornice primerno označevati z »etničnostjo«. Ali ne bi bilo bolj primerno obravnavani zadevi, če bi namesto o »etničnosti« *faktične* govornice govorili raje o njeni *političnosti*, razumevajoč *političnost* iz naznačenega bistva grške *pólis*? Ampak *politični* jezik imamo danes za grdo, spakedrano, nabuhlo, prazno, zlagano in demagoško govoričenje politokratskih birokratov. Toda če je nacija *politična* skupnost, je njen *faktični* jezik *nacionalni jezik*. V času konca nacije lahko namesto o etničnem govorimo o *narodnem* jeziku.

Naš premislek v grobem in od daleč nakazuje izvirno grško zgodovinsko človeškost. Usodnost grške človeškosti je mogoče — morda prej kakor iz njihove filozofije — zaslutiti iz njihove *tragedije* in *poezije*.¹³ Grška *tragedija* govori iz naznačene skušnje bistva *helenskega* človeka. Natančneje rečeno: grška *tragedija* je pesniški zasnutek *helenskega* človeka takega zgodovinskega bistva.

¹³ O tem sem več pisal v študiji »Odisejstvo in poezija«, *Nova revija*, št. 71.

Je glede na izvirni smisel *pólis* mišljeni grški ali helenski »politični« *mýthos*: zgodba zgodovine in sveta helenskega človeka, grškega demosa. In ta zgodba (kot tisto, kar je zgodilo grški svet, grško zgodovino, grškega človeka) je začetek zahodne zgodovine, začetek Evrope v njenem bistvenem, ne geografskem smislu. S to zgodbo se »zamenja« stari *mýthos* z novim, ki je *mýthos* — *lógos* (naš prevod besede »*mýthos*« je »zgodba«).

Evropska zgodovina se ni začela s tem in tako, da je grški človek postal razvojni pametnejši in je nato s filozofijo premagal mit; pametnejši pa da je postal, ker je npr. razvil svoj produkcijski način na višjo stopnjo in je z delitvijo dela lahko prišlo do ločitve umskega in fizičnega dela, ker je bila posebna plast ljudi rešena fizičnega dela in se je lahko posvečala samo teoriji: filozofiji, čisti znanosti, umetnosti ipd. Take razlage so plehke s svojimi že načelnimi poenostavitvami.¹⁴ Pa vendar filozofija sama, skupaj z znanostjo, umetnostjo in vsem drugim (torej tudi celotnim produkcijskim načinom) spada v zgodbo *logosa*, ki je obenem zgodba novega, zgodovinsko-svetovnega človeka. In na začetku Evrope je to Grk, Helen. Tudi grška filozofija v svoji gigantski bitki za bit (*gigantomachía perí ter óusias*, kakor pravi Aristotel) izbojuje novi grški »politični« *mýthos* in je tako istoizvirna s tragedijo. Obe istoizvirni v tisti epohalni zgodbi, ki ostaja v svoji edinstvenosti neizvedljiva skrivnost, snujeta novega grškega človeka v njegovi nezaslišani in tvegani svobodi.

Prvi zbor Sofoklejeve *Antigone* govori prav o tej svobodi in o tej resnici kot o tistem, po čemer zdaj človek je človek: v svoji silovitosti najgrozljivejše bitje. Vendar je grški človek v tej svoji dionizični grozljivosti obenem najbolj umerjeno, apolinično bitje; torej takšno bitje, ki ukroti dionizično grozljivo silovitost v sijajno obliko. Dionizičnim podobni kultu barbarskih ljudstev nimajo svojega dopolnila v grški podobni apolinični strogosti in umerjenosti — *meri* — sijajne oblike in stvaritve, ki premaguje in kroti razkrajajoče grozljive sile s svojo mero. Brez apoliničnega ni kulture. Nietzsche je bil prvi, ki je v modernem času z odkritjem *dionizičnega* in *apoliničnega* elementa grške tragedije misleč izkusil takšno bistvo in mesto grške tragedije v grškem svetu. In videti je, da je prav v *logosu* bistvo vsega apoliničnega kot tistega, kar vse do danes nosi evropsko kulturo. Pozneje je Heidegger iz izvirnejšega izhodišča premislil to zadevo na doslej neprešežen način.

8 NEPRICAKOVAN OBRAT VPRAŠANJA O ETNIČNEM

V okviru našega sedanjega prehodnega premisleka o etničnem se nikakor ni mogoče spuščati v podrobnejšo razlago grškega bistva človeka, demosa, *pólis* itn. Toda že to, kar je bilo rečeno, nekako spodbija naše vodilno vprašanje o etničnem oz. o etničnosti kot temeljni strukturi človeškega bivanja. Besedo »etnično« imamo od grške besede »*éthnos*«, ta pa očitno ne govori iz prej na-

¹⁴ Stara Indija in stara Kitajska sta npr. imeli tisočletja dolgo brezdelne plasti v svojih družbah, ki so visoko razvile samosvojo, nam Evropejcem po globini komaj dojemljivo duhovnost in kulturo zelo velike subtilnosti. Vendar do takšne epohalne zgodbe, ki nosi in »dela« bistvo Evrope, tam ni prišlo. Tega pa spet ni mogoče izvajati na kak poseben azijski značaj, mentaliteto ipd., ker imajo take reči že same izvirno mesto v tistem, kar hočemo z njimi razložiti. In isto moramo reči tudi o azijskem produkcijskem načinu.

značenega bistvenega okrožja prvin grško razumljene človeškosti in človeške skupnosti. Ko smo sledili tradiciji mnogih teorij o naciji, narodu/ljudstvu, etnosu ali etniji in tudi tradiciji same etnologije, se nam je kar nekako samoumevno vsiljevalo vprašanje o etničnem kot o nečem bistveno človeškem. Skratka kot o nečem, kar dozdevno pripada vsem zgodovinsko dejanskim družbenim oblikam. Videti je bilo, da je etničnost zares nekakšna »splošna oblika družbenega življenja« itn. Zdaj pa nam je ta beseda grškega izvira nekako kar onemela oz. pove nekaj, česar ni mogoče kar pripisati vsaki človeškosti.

Kajti pokazalo se je, da grško *pólis* (*demos*) ločuje od tradicijskih ali »barbarskih« etnij prepada smisla. Da se prav tu, pri starih Helenih, srečamo s tisto edinstveno epohalno svetovno zgodovinsko človekostjo in svetom Evrope, katera »duh« je šele po več kot dvatisočletni zgodovini s svojo, že v počelu samem ležečo, silovitostjo osvojil planet. Če pa je tako, tedaj ni mogoče *etničnosti* v strogem pomenu besede imeti za tisto, kar v naznačenem smislu evropskemu (danes svetovnemu) človeštvu v njegovih oblikah skupnosti še vedno strukturno pripada. Tedaj človeškost in etničnost v strogem pomenu besede nujno ne sodita skupaj. Etničnost torej pripada le tradicijsko določeni človeškosti, ne pa več moderni. Prvine, ki se nam kažejo v grški *pólis* in v grškem *demosu* in ki ga bistveno razločujejo od vseh »barbarskih« ali tradicijskih etnij/skupnosti, očitno niso etnične na način prav teh tradicijskih etnij. Etničnost kot njihova etnična struktura očitno ni tista, ki se kaže kot medij vezljivosti vseh vezi v grški *polis*. S tem pa je dvomljivo tudi povezovanje etničnosti in človeške identitete.

Na drugi strani pa je res tudi to, da je tudi grška *pólis* oz. grški *demos* kot integrirana skupnost po vseh znamenjih videti kot etnija. Kakor smo videli, pa tudi moderno zares integrirano nacijo teoretiki kljub njeni političnosti obravnavajo kot etnijo. To bi pomenilo, da *tradicijski* ustroj vezi skupnosti ostaja še vedno v veljavi tudi v moderni naciji in je izjemno pomemben za njeno integriranost. Vendar, ker so v moderni naciji prevladujoča politična razmerja, je rečeno, da je etničnost tu le še preostanek ali da ima pomožen položaj. Toda še mnogo bolj potlačena in izmaknjena ostaja v sodobni naciji tudi resnica kot razkrivanje v smislu grške *álêtheia*, z vsemi sovisnimi prvina, ki nam jih je pokazal premislek. Rešitev tega problema pa je nepregledno zapletena. Hipotetično možnost rešitve nastale težave kaže naslednji premislek: *etničnost* smo imeli ves čas našega prehodnega premisleka pred očmi kot so-pripadajočo *identiteto*. Iz premisleka glavnih potez grškega sveta oz. človeškosti postaja očitno, da z *etničnostjo* v *praizvirnem strukturnem smislu* nikakor ne merimo na tisto strukturo, ki jo, nekoliko poenostavljeno rečeno, označuje »*tradicijska etničnost*«. Pri tem je treba »*tradicijskost*« razumeti v tistem smislu, kakor se to nakazuje v 7. razdelku našega premisleka.

S »*praizvirnostjo*« pa ne mislim na njeno historično starost, ampak na njeno strukturno elementarnost. Tematično pojasniti pa jo je, če sploh, mogoče le z analizo faktične biti govornice kot tiste, o kateri so teoretiki ugotavljali, da konstituira smisel in identiteto družbene skupnosti. Seveda je tudi govornico pri tem treba dojeti izvirneje, kakor je to danes v navadi. Taka faktična govornica pripada zmeraj nekemu svetu in »dobiva« v njem zven, ritem, prisposodbičnost in povednost svoje faktičnosti. Druga pot tematične pojasnitve prvine (torej ne »*tradicijske*«) etničnosti v njeni pripadnosti identiteti je analiza konstitucije sveta kot mesta človeškega prebivanja.

Za problem identitete današnjega, modernega in torej ne več etničnega človeka vsekakor ni v prvi vrsti relevantna tradicijska etničnost, temveč odločilno le tista praznovno elementarna, ki jo nosi jezik, govornica. Treba je tematično pojasniti prvinski način, kako faktilna govornica konstituira individualizirano družbeno skupnost z lastno identiteto strukturno pred vsemi vrstami družboslovno ugotovljivih družbenih, ekonomskih ali drugačnih razmerij med člani te skupnosti. Pri tem je treba govornico dojeti širše, tudi v njenih neverbalnih oblikah. To pomeni, da se teža vprašanja o etničnosti v njeni sopripadnosti z identiteto prenaša prav na tisto, kar so dosedanje družboslovne teorije etničnosti zanemarjale ali le mimogrede omenile ali pa obravnavale kot nebitven vidik: na *faktilno govornico*. Drugi, *tradicijiski* smisel etničnosti pri tem ni brez pomena, ostaja pa le v odvisnosti od prvega. Izpeljava naznačenih možnosti je naloga drugega dela.

9 KATERE SMERNICE DAJE DOSEDANJI PREHODNI PREMISLEK IN KAM USMERJAJO NADALJNJEGA?

Pričujoči prehodni premislek vprašanja o etničnem ima v prvi vrsti namen zakoličiti tematično razsežnost etničnega in s tem naznačiti medsebojno povezane teoretične probleme. Pokazalo se je, da je poglobljena težava teorije najprej povezana s pojmi etnija, ljudstvo/narod in nacija. S temi pojmi so označevali zgodovinsko-razvojne ali epohalno formativne prevladujoče oblike družbenih skupnosti. Ko pa so preučevali značilnosti notranjih zvez in vezi teh skupnosti, ki »nosijo« *njihovo samosvojo identiteto in razločevanje*, naenkrat niso našli med njimi *bistvenih* razločkov. Značilne poteze kot nosilke identitete in razločevanja so se pri vseh integriranih skupnostih pokazale kot etnične. To je spodbudilo vrsto teoretičnih problemov in sporov. Premislek nam je pokazal, da je težava v nejasnosti odgovorov na vprašanje o bistvu etničnega. Da je treba pri pojmovanju etničnega razlikovati *etnijo* (etnos) kot zgodovinsko dano nizkodiferencirano, »primitivno«, pretežno agrarno družbeno skupnost od *etničnosti* kot strukture. Vendar je tudi etničnost struktura v dveh zelo različnih pomenih. Najprej je etničnost struktura notranjih zvez in vezi *etnijske* kot *tradicijiske* oblike družbene skupnosti, ki je v našem modernem času nekaj preteklega. V tem smislu je etničnost struktura etnijske. Zato je tudi ugotovljeno, da je taka tradicijska etničnost v modernih družbah opazna le še v ohranjenih ostankih preteklosti.

Etničnost pa se nam je pokazala tudi kot *strukturno* prvobitnejša struktura integriranih oblik družbenih skupnosti od etnijske in ljudstva/naroda do moderne visokodiferencirane nacije, ki ni samo nekaj tradicijskega. V tem smislu je etničnost tista značilna struktura vezi družbenih skupnosti, ki *nosi njihovo identiteto in razločevanje* in je obenem počelo ali princip oz. »moč«, ki prvinsko drži skupaj mnogoterosti te skupnosti in hkrati daje njenim posameznikom poseben značaj. V strukturi prvinske etničnosti je tisto počelo ali tista zedinjujoča in individualizirajoča, identiteto dajajoča »moč«, ki sploh šele sprosti *enotno*, v sebi sklenjeno in obenem odprto polje možnosti postavljanja vseh drugih družbenih vezi in notranjih razmerij v družbenih skupnostih in jim obenem daje njihov poseben značaj. Takšna razmerja in zveze so npr. načini proizva-

janja, proizvodni in menjalni odnosi, pravila in norme, posebna verovanja in običaji, ves vsakdanji način ritmičnega bivanja ljudi skupnosti itn., ki ni treba, da je tradicijska etnija. Prvinska etničnost skupnosti daje vsemu temu samosvoj značaj skupnostne identitete. Etničnost kot takšna prvinska struktura človeških skupnosti je *elementarna struktura človeškega bitja kot prebivajočega v »svojem« svetu* in je osrednji ontološko-antropološki problem *identitete človeškega bitja*. (Bitje pri tem ni niti posameznik niti skupnost. BIT-JE nam pomeni človeško bit, kjer ta »-JE« imenuje *prebivanje-v-svetu* kot bistvo bitja.) Etničnost kot naznačena prvinska struktura tedaj ni le etnološki in sociološki, temveč je predvsem eminenten filozofski problem. O etničnosti v tem smislu govorimo izrecno iz njene enotnosti z identiteto. Etničnost je treba premisliti iz njene sopripadnosti z identiteto, kakor smo pokazali v 4. razdelku.

Tema našega nadaljnega premisleka o etničnem je zato v prvi vrsti prav tisto, kar je v dosedanjih tradicionalnih družboslovnih teorijah o etničnem ostajalo nepojasnjeno v ozadju, kar se je izmikalo, a se obenem nakazovalo kot izjemno tehtno: *etničnost* kot prvinska struktura človeškega bivanja v sopripadnosti z njegovo *identiteto*. Tako zastavljeni filozofski problem *etničnosti/identitete* kot prvinske strukture v naznačenem smislu je relevanten za etnologijo in sociologijo (posebno za širšo kulturno sociologijo) kot vnaprejšnja pojasnitev tistih fenomenov, ki niso in niti ne morejo biti posebne raziskovalne teme teh znanosti samih. Vendar pojmi teh fenomenov odpirajo polja in vidike posebnih raziskav teh znanosti. Tako npr. pojem etničnega odpira polje etnologije in njenih raziskav. In ta pojem je — kakor smo slišali od etnologov samih — danes aktualen problem etnologije. Na drugi strani pa je postavljeni filozofski problem *etničnosti/identitete* kot prvinske strukture človeškega bitja izvorni *interes njegovega prebivanja v svetu*. Prihaja torej iz interesa človeškosti kot *človeškosti*. In če je človeškost danes ogrožena prav že v svojem bistvu, kakor pogosto z različnih strani slišimo in tudi sami doživljamo, tedaj je omenjeno zanimanje še na poseben način zgodovinsko aktualno, lastno neki zadržati nuji današnje zgodovinske človeškosti. Zato problem etničnosti/identitete kot prvinske strukture človeškosti ni postavljen iz nacionalnih ali nacionalističnih interesov, čeprav tudi v tem pogledu lahko razvita razsežnost tega problema marsikaj pojasni. Prav tako pa je zdaj že jasno, da nam ne gre za káko novo pojmovanje tradicijske etnije in njene tradicijske etničnosti kot družbeno-organizacijske strukture.

Dosedanji premislek nam je pokazal, da je ostala etničnost/identiteta kot naznačena prvinska struktura človeškosti — v razmerju skupnost-posameznik — načelno neeksplicirana, izmaknjena družboslovnim teorijam o oblikah družbenih skupnosti. Obenem pa so te teorije na mnoge načine tematično nejasno zadevale nanjo, posebno ob spornih vprašanjih; tako npr. pri problemu »prenašanja« pojmov etničnosti tradicijske nizkodiferencirane, »primitivne« etnije na moderno visokodiferencirano, visokokompleksno, industrializirano skupnost — nacija.

Naj zdaj omenim tiste nastavke iz tradicionalnih družboslovnih teorij o etničnem, ki so tam ostajale nepojasnjene, ki pa obenem merijo na problem etničnosti/identitete kot prvinske strukture prebivanja človeškega bitja v svetu. Tu je najprej treba omeniti *Webrovo* misel, da skupnost jezika in z njo enakost

ritualnega urejanja življenja ustvarjata izredno močne vezi v skupnosti. To pa zato, ker je razumevanje smisla tistega, kar dela drugi, najprvotnejša predpostavka za oblikovanje skupnosti. Prav na to »najelementarnejšo predpostavko« človeške skupnosti merimo z našim sedanjim vprašanjem o etničnosti/identiteti. Kajti očitno tu ne gre le za razumevanje smisla početja drugega, temveč enako izvirno tudi za razumevanje smisla vseh stvari in zadev, s katerimi se človek skupnosti srečuje v svojem svetu. Smisel vseh teh stvari in zadev, početij in rab je njihov *način biti*, ki nikakor ni zvedljiv na káko teorijsko predmetnost. Temu smislu ali biti pripada faktučna govornica skupnosti. Kako se tak smisel konstituira in kako se ljudem skupnosti razkriva in kako je to najelementarnejša predpostavka skupnosti, ostaja tematično nepojasnjeno. Zdi se, da smemo zdaj rêči le toliko, da je prav v tem smislu/biti in njegovi razkritosti, ki jo »prinaša« govornica, tista zedinjujoča »moč« ali ENOst etničnosti/identitete.

Kot drugo naj omenim misel, da je etničnost tista vez v družbenih skupnostih, ki snuje smisel in identiteto in vnaprej daje posamezniku njegov samosvoj značaj. Ta misel je sestavina sodobne teoretične definicije etničnosti. In čeprav se v istem kontekstu govori o tem, da etnične strukture nastopajo tudi še v modernih nacijah itn., ostaja načeloma nepojasnjeno bistvo te vezi, v kateri sta skupaj etničnost in identiteta. Težko bi zanikali, da v to vez, ki snuje smisel in identiteto, spada — morda odločilno — faktučna govornica; in da ta vez (to zedinjujoče kot počelo identitete) »snuje« obenem svet.

Najpomembnejša ugotovitev doslejšnjega premisleka vprašanja o etničnem pa je neznanska edinstvena razlika med starogrško *pólis* in njenim *demosom* ter vsemi drugimi tradicijskimi etnijami po vzorcu arabske *umme*. Ta razloček je bil v vseh družboslovnih teorijah etnije, ljudstva/naroda, nacije tako rekoč popolnoma spregledan. Vendar je hkrati tako odločilno pomemben, da spreminja celotno, po shemi »razvoj« shematizirano podobo evropske zgodovine. Danes so v bivanju sodobnih industrializiranih in poznanstvenjenih oblik družb-nacijah — te prazvirne polisne strukturne prvine bitno evropskih skupnosti po en strani popolnoma zgubljene, čeprav na drugi strani celota industrializirane modernosti z njej lastno obliko skupnosti vred nenavadno in zastrto korenini v njih kot v svojem strukturnem epohalnem počelu. Premislek te prazvirne, netradicijske polisne etničnosti je nakazal dejstvo, da k tej etničnosti spadata *éthos* in *oikos* (prebivališče, hiša), kar kaže na to, da bi nova etnologija zajemala bistvene vidike *etologije* oz. *ekologije*, ki se dandanes tako nesluteno razvija (seveda bi tudi nova ekologija zajemala aspekt nove etnologije). Toda to možnost je treba načelno pojmovano izpeljati.

Celotna naloga pojasnitve etničnosti v prej naznačenem novem smislu je izredno zapletena in težavna. Kot prva usmeritev za takšno eksplikacijo našega problema se ponuja teorija *smisla* oz. *pomena* kot temeljnega ustrojnega dejstva družbenih sistemov, kakor jo razvija sodobna (informatična) sistemska teorija, predvsem *Niklas Luhmann* (»Soziale Systeme«, »Ökologische Kommunikation«). Nadaljnji korak naše eksplikacije se ravna ob *Heideggerjevi* eksistencialni analizi svetovnosti sveta in človeškega bitja (»Sein und Zeit« in druga njegova dela).

DAS PROBLEM DES ETHNISCHEN

Die Frage nach dem Sinn des Ethnischen in unserer Zeit wird im Zusammenhang mit der Frage der Identität des Menschen und der menschlichen Gemeinschaften gestellt. Im ersten Abschnitt des vorliegenden Beitrags wird die Aktualität der Frage über das Ethnische aus dem Hinblick auf die gegenwärtige Lage des menschlichen Daseins angedeutet. Entgegen einer immer tiefer greifenden planetarischen Universalisierung der Seinsweisen des Menschen sehen wir zugleich auch ein weltweites Steigen des Interesses für die nationale oder ethnisch bestimmte Identität des Menschen, der menschlichen Gemeinschaften und ihrer jeweils eigenen Kulturen. Da für jede nationale Identität eben das Ethnische, in einem weiten Sinne genommen, das entscheidende Strukturmoment dieser Identität zu sein scheint, stellt sich die Frage, was das Ethnische eigentlich ist und welchen Sinn es in unserer modernen Gesellschaft noch hat oder haben kann. Ist das Ethnische nur noch etwas bloß Residuales oder bloß Archaisches, das im Leben der modernen Menschen zunehmend belanglos wird und im Modernisierungsprozeß schnell und problemlos, schwindet, oder hat es mit ihm eine ganz andere Bewandnis?

Um einer Antwort auf diese Fragen näher zu kommen, wird zunächst die Dimensionalität der Problematik des Ethnischen im Durchblick einiger ethnologischer und soziologischer Theorien des Ethnischen und des Nationalen dargestellt. Im Hinblick auf die Frage der Identität des Menschen und der menschlichen Gemeinschaften zeigt sich zwischen dem Ethnischen und dem Nationalen kein wesentlicher Unterschied. Die Ethnologen Petar Vlahović und Radomir D. Rakić äußern offen ihre Verlegenheit, wenn sie — ausgehend von der Annahme des entwicklungsgeschichtlichen Unterschieds zwischen der Ethnie und der modernen Nation — keinen wesentlichen Unterschied zwischen den ethnischen und den nationalen Merkmalen und Verhaltensweisen der Menschen finden. Sie meinen, daß die Merkmale und die Verhaltensweisen der Menschen einer Ethnie von denen einer Nation nicht wesentlich verschieden sind. Der Soziologe Radomir Lukić leugnet in dieser Hinsicht sogar den Unterschied zwischen der Ethnie und der modernen Nation.

Auch Max Weber findet in dieser Hinsicht keinen wesentlichen Unterschied zwischen der »ethnischen Gemeinschaft«, der »Volksgemeinschaft« und der integrierten »Nationalgemeinschaft«. Dasjenige aber, wodurch die moderne Nation als eine Form der Gemeinschaft sich von der traditionellen Ethnie oder »Volksgemeinschaft« unterscheidet, sehen die meisten Theoretiker im Bereich des Politischen: die moderne Nation ist eine Staatsgemeinschaft, deren Modernität auf einer ungeheueren Revolution aller traditionellen Lebensweisen der Menschen beruht. Das Ethnische und »Volkstümliche« — die Tradition —, das in diesem Modernisierungsprozeß schwindet, wird nur noch etwas Residuales. Faßt man die Ethnizität als gesellschaftliche Struktur der Ethnie als einer wenig differenzierten, »primitiven«, agrarischen Gemeinschaft auf, dann muß auch zugegeben werden, daß die so verstandene Ethnizität in den modernen hochdifferenzierten und industrialisierten nationalen Gesellschaften nur noch ein Rudiment ist. Trotzdem gibt Weber zu, daß der moderne Nationalstaat auf einer gemeinsamen Sprache sich gründet; und daß das Verstehen des Sinnes dessen, was der andere tut, die elementarste Voraussetzung jeder Gemeinschaft ist.

Auch der Soziologe Albert F. Reiterer findet in modernen hochdifferenzierten nationalen Gesellschaften, in nationalen und »nationalitären« Bewegungen dasjenige, was ihren Sinn und ihre Identität stiftet, in den Strukturen der Ethnizität. Diese sind also nicht als ein bloßes Residuum vergangener Zeiten abzutun. Er meint sogar, daß jede wirklich integrierte Nation eine Ethnie ist. Mit dieser Tatsache meldet sich jedoch ein ursprünglicherer Sinn des Ethnischen: der Ethnizität. Die Ethnizität als gesellschaftliche Struktur der Ethnie als einer »primitiven«, traditionellen, »agrarischen« Gemeinschaft ist nicht dasselbe wie die Ethnizität als das Sinn- und Identitätstiftende auch noch in der modernen, hochdifferenzierten Nation. Die Ethnizität ist nicht das bloß Traditionelle, sondern eine struktural-ursprünglich gemeinschaftsbildende und identitäts- »gebende« Struktur der menschlichen Existenz. Doch die Ethnizität kann wieder nicht als eine allgemeine Form oder als ein allgemeiner

Aspekt des gesellschaftlichen Lebens aufgefaßt werden, weil sie eben nicht etwas Allgemeines, sondern das je Einzigartige und Individualisierende, »Unterschiedliche« ist. Die Ethnizität in diesem Sinne ist das struktural-ursprüngliche Band einer Gemeinschaft, das den Individuen ihren Charakter gibt und so erst die Möglichkeit einer Gemeinschaft erschließt und die Einzelnen zu einer — wie auch immer gear- teten — Gemeinschaft zusammenschließt. In der Ethnizität zeigt sich also das ursprüngliche strukturelle Moment der Identität als des Einen im Sinne des ursprünglich Einigenden.

Im 5. Abschnitt folgt die Darstellung einer gegenwärtigen soziologischen Theorie der Ethnie, wie sie A. F. Reiterer in der arabischen Umma nach Ibn Khaldun als das Urbild oder den Idealtypus aller traditionellen ethnischen Gemeinschaften erblickte. Die Ethnizität als die Struktur einer solchen vorbildlichen Ethnie — der arabischen Umma — als der traditionellen, »agraren« menschlichen Gemeinschaft wird von Reiterer im Kontrast gegenüber der Struktur der modernen Nation dargestellt. Der Unterschied der Ethnie und der Nation wird dabei entwicklungsgeschichtlich begründet: er ist eine Folge der gesellschaftlichen Entwicklung. Die Überlegung zeigt jedoch, daß zwischen der modernen Nation und der traditionellen Ethnie ein so wesentlicher qualitativer Unterschied besteht, daß er mit dem Schema der Entwicklung nicht erklärt werden kann. Aber auch die arabische Umma, als Idealtypus der traditionellen Ethnie genommen, ist nicht für die Erklärung aller vormodernen menschlichen Gemeinschaften geeignet. Gerade die antike griechische Polis unterscheidet sich wesentlich von allen anderen traditionellen Gemeinschaften oder Ethnien.

Der 7. Abschnitt des Beitrages bringt einen Umriss jener wesentlichen Eigenheit der griechischen Polis, die keiner anderen traditionellen Ethnie angehört. Eben diese Einzigartigkeit der griechischen Polis bestimmt die wesentliche Geschichte Europas bis in unsere Gegenwart. Sehr vereinfacht gesagt: der wesentliche Unterschied zwischen der Ethnizität der Umma als des Idealtypus der traditionellen Ethnie und der »Ethnizität der griechischen Polis als einer einzigartigen, wesentlich europäischen weltgeschichtlichen menschlichen Gemeinschaft zeigt sich im Hinblick auf das Maßgebende oder das Gesetz allen menschlichen Tuns und Verhaltens im Ganzen des Seienden. In der traditionellen Ethnie wird alles durch das Gesetz der Tradition, durch das »Gesetz des Vaters« bestimmt, das als unantastbar und heilig gilt und den Menschen gefangen hält. In der griechischen Polis wird alles durch das Gesetz (die Dike) der Wahrheit (alétheia) des Seins in der Zuständigkeit der Erkenntnis bestimmt (logos, episteme, techne, theoria). Dadurch wird dem Menschen die Freiheit im ganzen des Seienden eröffnet und erst so nimmt die europäische Menschlichkeit ihren Gang. Dieser Unterschied weist auch auf den ursprünglichen Sinn der Ethnizität als des ursprünglich Einigenden, die Identität der Gemeinschaft und des Menschen stiftenden Einen, das der menschlichen Existenz irreduzibel zugehört.

Die Frage nach dem Ethnischen führt uns somit vor das zentrale anthropologisch-ontologische Problem der ursprünglich »ethnisch« bestimmten Identität des menschlichen Daseins in allen seinen Seinsweisen. Die letzten zwei Abschnitte (8., 9.) formulieren dieses Problem als eine Aufgabe folgender Untersuchungen dieser Thematik.

ISKANJE IDENTITETE SLOVENSKE SLOVSTVENE FOLKLORISTIKE

(K zgodovini razmerja med etnologijo in folkloristiko)

Marija Stanonik

Uvodno pojasnilo

Predmet pričujoče obravnave je poskus, predstaviti razmerje med etnologijo in folkloristiko na podlagi pregleda definicij in terminološke analize, in to odtlej, ko se beseda *folklor*a prvič pojavi v slovenskem tisku, do časov, ko je stroka, ki se ukvarja z njo, doživela s strani slovenske etnologije nadvse kritičen pretres.¹

Prvotni namen tukajšnje obravnave je bil, predstaviti z razloženega vidika vse panoge folkloristike (torej tudi glasbeno, likovno, gledališko) in tudi organizacijska vprašanja v zvezi z njo in etnologijo — saj se problematika pogostokrat zelo prepleta in usodno zadeva ena ob drugo —, toda gradiva se je nabralo

¹ To zadnjo fazo sem doživljala od blizu in pripeljala me je v globoko stisko, saj sem se znašla v primežu med klasično (da ne rečem, tradicionalno) orientiranimi folkloristi, ki so pomemben cilj svoje stroke gledali v čim bolj razvejenem terenskem delu, in med teoretično dobro podkovanimi etnologi, katerih konceptom se obstoj folkloristike ni kaj prida prilegal.

Priznam, tudi sama sem sprva skušala izhajati brez rabe terminov folklor, folkloristika, toda že ob izdelavi vprašalnic Besedna umetnost, Jezik za Etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja se mi je utrjevalo spoznanje, da le-ti vsebujeta le en del — pač zgolj etnološki — problematike, ki jo daje predmet, s katerim naj bi se ukvarjala pri svojem delu. Iz krize sem se trudila reševati s študijem. Izhodišče zanj je bila podmena etnologov, da klasična folkloristična problematika, to je v prvi vrsti slovstvena folklor, sodi v ustrezna področja tistih strok, ki se ukvarjajo z literaturo. Toda seznanjanje s tujo zadevno strokovno literaturo se mi je izkristaliziralo v prepričanje, da je sprijaznjenje s posebno stroko — folkloristiko, preciznejše slovstveno folkloristiko, smiselno in primerno, in to tako v razmerju do literarne vede na eni strani (prim. M. Stanonik, Modeli razmejevanja slovstvene folklore in literature, Glasnik SED 20, 1980, 53—58) kot do etnologije na drugi. Zakaj pristajam na ime folklor, folkloristika in tudi vztrajam pri imenu slovstvena folkloristika kljub takisto svoji svoječasni skepsi do njih, bom razložila na drugem mestu; tu se omejujem le na historiat zastavljenega vprašanja.

tako rekoč za celo knjigo.² Po tej plati je tole »iskanje« torej le torzo. Po drugi strani pa je morda tudi prav in bolj pošteno, da se omejujem le na tisto področje, kateremu sem po svojih močeh dolžna služiti, ker »pač le čevlje sodi naj kopitar« (Prešeren, Apel in čevljar³).

Zavedam se nevarnosti, v katero se podajam s tem prispevkom. Etnologi ga utegnejo gledati postrani zaradi svojih načelnih pogledov na stroko, ki jo kljub razvpitemu slovesu zavestno imenujem (slovstvena) folkloristika; nekateri folkloristi mu bodo zamerili kritičen pogled na lastne vrste, čeprav je iz njih prišel vzklík: »... Kritika manjka. Živela etnološka kritika, etnografska ali folklorna!⁴ (kurziv v vsem spisu je, če ni drugače povedano, moj. M. S.)

Toda preden se bom lotila poskusa utemeljevanja, zakaj se mi zdi smiselno in potrebno ločevanje med njima in na kakšni podlagi to počnem, je primerno prikazati historiat problema o njunem razmerju in terminologiji.

I

Besedo »folklore« (v angleški, izvirni obliki) je prvi uporabil Karel Štrekelj v svoji Prošnji za národno blago v Ljubljanskem zvonu l. 1887: »... Kaj pa si mislimo z besedo národno blago? To, čemur sicer pravijo tudi ustno ali tradicijsko slovstvo, ki obsega vse, kar pomaga spoznavati in preiskovati 'dušeslovje' kakega naroda, ali kakor današnji radi pravijo 'demopsihologijo' njegovo. V novejšem času se rabi za národno blago in učenje o njem pogostoma angleška beseda folklore, nauk ali vesti o narodu. Folklorista ne zanima samo narodna pesem, pravljica, pripovedka, uganka, vraža, narodni pregovor, rek in zagovor, — on pazi tudi na šege in običaje, na narodno pravo, narodne igre, narodno medicino in vremenska pravila kmetova; tudi kletvin in narodnih anekdot ne zameta.«⁵

Ko je moral pred moralisti utemeljevati svoje delo, je Štrekelj zapisal, da si svojo knjigo predstavlja predvsem kot »prispevek k slovenskemu folkloru, tj. k znanosti o slovenskem narodu, kakor se nam ta kaže v svojih pesmih. Moja knjiga hoče torej biti pred vsem znanstvena.«⁶

Na to, kdo je prvi uporabil omenjeno besedo, se je zdelo umestno opozoriti Joži Glonarju,⁷ kar morda pomeni, da je razumel besedo za dovolj nenavadno, a vendar tudi tako uporabno, da se mu je zdela ta omemba tudi smiselna. Glonar v opombi dodaja: »Prvotno je v nasprotju z 'book-lore' pomenjala samo ono 'narodovo modrost', ki se širi od ust do ust, torej Štrekljevo 'ustno ali tradicijsko slovstvo'. V razširjenem pomenu 'nauk ali vesti o narodu' pa se že tudi danes rabi na Angleškem.«⁸ Joža Glonar sam rabi izraz iz obravnavane besedne družine, ko pravi, da bo Krekov članek 'Nekoliko opazek' o izdaji

² Izpisanih je čez sto dvajset bibliografskih enot.

³ France Prešeren, Poezije (= Pesnitve in pisma), Lj., 1962, 85.

⁴ Milko Matičetov, v diskusiji. Prim. Glasnik SED 17/1977, št. 3, 34.

⁵ Karel Štrekelj, Ljubljanski zvon, Lj., 1887, 628—629.

⁶ Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi I, Lj., 1895—1898, Predgovor, VII.

⁷ Karel Štrekelj, SNP IV, Lj., 1908—1923, Predgovor Joža Glonar, 19, v opombi (namesto 5 je napačno napisana 8).

⁸ N. m.

slovenskih narodnih pesmi,⁹ »v naši folkloristični literaturi vedno ohranil svojo vrednost ne samo kot dokument časa, ampak vsled svojih umnih, vseskozi *pravilnih znanstvenih nazorov*«, s katerimi »je bil postavljen trden temelj, na katerem se dviga vse poznejše delo«.¹⁰

Iz diskusije in tudi polemike, ki je spremljala pripravo in izdajanje SNP in jo je Glonar predstavil v uvodu v IV. knjigo SNP, je očitno, da se je beseda folklor (tedaj še v maskulinski obliki¹¹) prijela in da je v omenjenih okoliščinah pomenila predvsem strogo znanost nasproti pobornikom »estetično in moralno čistih knjig«.¹² O tem pričajo zveze kot »*folkloristični zbornik v znanstvene namene*« (Štrekelj¹³), »knjiga je torej pisana za *ozki krog znanstvenih folkloristov*« (Evgen Lampe^{13a}), »*folklorist znanstvenik ni ne leposlovec ne npravoslovec* (Aleš Ušeničnik¹⁴), »*Ko bi ‚Slovenska Matica‘ bila povse znanstvena akademija, katere dela bi prehajala le v roke znanstvenikov, bi s folklorističnega stališča mogel pridružiti se načelom, po katerih ureja dr. Štrekelj svojo zbirko* (Opeka¹⁵).

II

Matija Murko v poročilu o narodopisni razstavi v Pragi l. 1895¹⁶ ni napisal le toliko slavljениh »Naukov za Slovence«, ampak je koristno prebrati tudi vse tisto, kar je pred njimi. Ko predstavlja svojo razlago nastanka »narodopisja«, ki ga povezuje s predromantičnim klicem J. J. Rousseauja: »Vrnimo se zopet k naravi!«,¹⁷ in po bogastvu nabranega »narodopisnega gradiva« diferencira med seboj posamezne skupine evropskih narodov, posega tudi v problematiko, ki po današnjem pojmovanju zadeva neevropsko etnologijo, medtem ko jo Murko spretno povezuje s t. i. evropsko, torej po nekdanjem gledanju Volks- in Völkerkunde. Toda za standardno znani predmet folkloristike in naučeno védenje o Matiji Murku kot prenovitelju slovenske etnologije deluje naravnost osupljivo njegova razlaga obsega pojma ‚folklore‘. Ta nikoli več ni bila deležna tolikšne širine in tudi ne takšnega pozitivnega predznaka, kakor ga je doživela pri Murku.

Zaradi presenetljivosti izvajanja navajam daljši odlomek: »... *Le polagoma se je znova širilo tudi zanimanje za svoje narode... Novodobna kultura nivojuje namreč vse narodne svojine, in zaradi tega se čuti povsod potreba, naj se ohranijo spomini na vse narodovo življenje v raznih predmetih, ki so z njim*

⁹ Prim. Slovenski narod, 18. junij 1873 sl. (= J. Jurčič, Listki, IV. zvezek, Lj., 1873, 96—140).

¹⁰ J. Glonar, glej op. 7, 13.

¹¹ Moški spol se je za besedo alternativno obdržal vse do II. svetovne vojske in še čez, saj jo poleg Glonarja rabijo tako tudi Vurnik, Kotnik, Marolt in morda še kdo.

¹² SNP IV, 36 (Ivan Sušnik).

¹³ SNP IV, 35 (Karel Štrekelj).

^{13a} SNP IV, 41 (Evgen Lampe).

¹⁴ SNP IV, 42 (Aleš Ušeničnik).

¹⁵ SNP IV, 38 (? Opeka).

¹⁶ Matija Murko, Narodopisna razstava češkoslovaška v Pragi, l. 1895, Letopis Matice Slovenske, za leto 1896, Lj., 1896, 75—137.

¹⁷ N. m., 75.

v zvezi ali pa vsaj v pismu. Odtod izvira množica narodopisnih časopisov in knjig pri romanskih in germanskih narodih. Vendar to ni več stara romantiška navdušenost za 'narodne svetinje', ampak novejši narodopis stoji tudi pod vplivom velikega napredka naravoznanstva. Sedaj nas zanima ves človek in ves narod, ne samo duševne lastnosti, ampak tudi telesne in ne veruje se več v popolnoma samobitno kulturo katerega koli naroda, v popolno izvirnost in osebnost njegovega mišljenja in čutenja, ki se izraža v njegovih verovanjih, šegah in navadah, v pesmih, pravljičah in pregovorih. Mi danes vemo, kako so plodi človeškega uma ravno tako kakor razni tovari romali od naroda do naroda in povsod zapustili svoje sledove. (...) Marsikatere prazna vera, šega in navada je pri nas že precej obledela, ne vemo kaj pomeni. Ali bo takoj (...) razumljiva, ako jo poiščemo pri nas in pri sorodnikih v starših časih ... še bolj jasna pa nam bo, ako jo najdemo pri popolnoma nesorodnih narodih, celó v Afriki in Avstraliji, ki so se ohranili na prvih stopnjah človekovega razvitka. Te nazore, pod katerimi so se spóčetka prekrizovali narodnjaški in učenjaški romantiki, ter celo primerjajoči jezikoslovci, ki nikakor niso mogli dopuščati primerjanja 'plemenitih' indoevropskih narodov z avstralskimi divjaki, so najbolj stvarili in razširili Angleži (Lubbock, Tylor, med Nemci Bastian), in po njih je pomlajena in razširjena stara znanost, ki se v prvi vrsti zanima za nižje ljudstvo, dobila celo novo ime 'folklore' (= volkslehre, v nemščini volkskunde), tako da se danes na vseh jezikih govori o folkloristiki. V našem jeziku bi temu odgovarjala beseda ljudopis (kakor češki ludopis) ali ljudoznanstvo, kar ni neugledna novotarija, kajti besedi ljudstvo in ljudski se pri nas še rabita.¹⁸

Ko Murko piše o pripravah na znamenito razstavo v Pragi, zmeraj rabi pojem folklor[istič]nega v smislu naprednega, prodirajočega. O tem pričajo zveze: »... Ne vem, je li gosp. ravnatelj Šubert teoretično zasledoval moderno folkloristično gibanje ... Posebno važne pa so bile mlade moči, ki so poznale novo folkloristiko ... , vendar niti starejše romantiške niti novejše folkloristiške ideje se niso rodile na čeških tleh ... Križali so se seveda tudi stari romantiški (v tem duhu je napisan poseben proglas Eliške Krasnohorske) in novi folkloristični pojmi ...«¹⁹

Očitno je, da Murko, seznanjen s tedanjimi svežimi evolucionističnimi ali njim sorodnimi koncepti etnologije prisoja ime folkloristika vedi, ki jo danes po navadi poimenujemo kot etnologija vobče. Po nekaterih njegovih izvajanjih bi jo bilo mogoče povezovati celó z antropologijo. Na podlagi poznavanja njegovega beriva bi se morda dalo ugotoviti, kako je prišlo do takega stika. Na drugi strani Murko res rabi tudi zveze: »narodopisno gradivo, zanimanje za narodopis« ... »narodopisna razstava« ... »Delavci na narodopisnem polju« ... »Tudi narodopis v novem naravoznanskem in kulturnozgodovinskem smislu lahko dovolj služi narodnemu ponosu in narodni odgoji« ... Narodopisni oddelki.²⁰ V Naukih za Slovence piše: »Po mojem mnenju je za sedaj naša glavna naloga, da povsod zbiramo in študiramo, kar imamo za narodopis važnega.«²¹

¹⁸ N. m., 76—77.

¹⁹ N. m., 78, 80, 82, 83.

²⁰ N. m., 76, 78, 80, 86, 133.

²¹ N. m., 133.

Redkeje rabi zveze kot sta »slovenski etnograf«, »etnografična razstava v Moskvi«.²²

Toda če je iz tukajšnjih navedkov še mogoče sklepati, da kategorialno razločuje »etnografsko, narodopisno« v pomenu nemške Volkskunde nasproti Völkerkunde, za kar on sam prejkone pod vplivom angleškega beriva vpeljuje término folkloristika, se ta verjetnost podre ob dejstvu, ki ga je zaradi mimosrednosti res mogoče spregledati, a je za tukajšnji pregled dovolj pomembno. V pisanju o Stanku Vrazu namreč med drugim tudi stoji: »... O slovanskem narodopisu (folkloristiki) in mitologiji je imel Vraz posebno za tisto dobo res dobre, prav znanstvene nazore.«²³ Vse kaže, da mu tudi tokrat narodopis in folkloristika pomenita eno in isto, in če je tako, je raba treh terminov zgolj poljubna, stroka kot taka pa bi bila na tej podlagi le ena sama.

L. 1905/6 je Josip Wester objavil v Slovanu članek *Slovenske končnice in folklor*.²⁴ Ocena Šmidovega prispevka o panjskih končnicah je bila le povod za Westrovo opozorilo »na znanstveno stroko, ki se pri nas dosihmal ni tako uvaževala, kakor ji gre«. Tako končuje svoje pisanje Wester in dodaja v opombi, da je že »l. 1896 v LMS slov. prof. dr. Murko ... opozoril, da se mora pri nas pričeti z delom na 'ljudopisnem' polju. Žal, da njegov klic ni našel vrednega odmeva.«²⁵ Wester z zelo konkretnimi napotki za zbiranje predmetov materialne kulture, pa ne le zbiranje, ampak tudi razstavljanje in preučevanje v marsičem sledi znanemu Murkovemu poročilu, pri čemer dá vedeti, da se je ta plat dotlej kar preveč zapostavljala na račun prednosti, ki jo je v tem pogledu imela duhovna kultura. Začetke stroke umešča v drugo polovico 18. stoletja, vendar je ne povezuje z razsvetljenstvom, ampak — tako kot prej Murko — s predromantičnimi idejami in nato z romantiko: »Kakor pri drugih narodih, tako se je tudi pri nas pričelo že v drugi polovici 18. stoletja zanimanje za narodno blago. Pri tem so predvsem razumeli le idealno (Wester hoče s tem reči: duhovno kulturo! op. M. S.) stran te stroke, namreč narodne pesmi, pravljice, pripovedke, bajke, vraže itd. ... Novice, Slovenski Glasnik, Letopis Matice Slovenske ... so pravi repertoriji za leposlovno narodno blago. Saj je prav nabiranje narodnih pesmi najbolj odgovarjalo romantičnemu mišljenju in netilo narodni ponos. ... Narodno blago v ožjem pomenu besede, tj. leposlovno blago naše narodne tradicije, imamo sedaj skoro docela zbrano.«²⁶

Pri tem ima Wester v mislih tekočo Štrekljevo zbirko Slovenskih narodnih pesmi. Potem nadaljuje: »A materialno stran narodnega življenja se je puščalo doslej skoro docela v nemar.«²⁷ Svojo kritiko blaži z ugotovitvijo, da »imamo v novejšem času celo dve glasili, ki imata svoje predale odprte tudi za narodnoznanstveno gradivo«²⁸ in pri tem omenja ČZN in ZNŽO, »tudi vseavstrijski zbornik Zeitschrift für österreichische Volkskunde ... prinese večkrat kak članek, ki se nanaša na slovensko folkloro. A to še ne zadošča, da se prilično zabeleži, kadar izve kdo kaj posebnega iz našega ljudskega življenja. Zakaj beležka

²² N. m., 78, 82.

²³ Matija Murko, Izbrano delo, ocena: Knjiga o Stanku Vrazu, Lj., 1962, 304 (= Ljubljanski zvon, 1910, 35—44).

²⁴ Josip Wester, Slovenske končnice in folklor, Slovan IV, 1905/6, 22—25.

²⁵ N. m., 25.

²⁶ N. m., 24.

²⁷ N. m., 24.

²⁸ N. m., 24.

ostane sicer zapisana, a se kmalu pozabi. Treba je torej, da se prične za našo folkloro delati sestavno...²⁹

Da Wester šteje za predmet folkloristike tudi predmete materialne kulture, je jasno,³⁰ ni pa čisto precizen, ali šteje mednje vse od kraja ali le tisto, kar vsebuje vsaj nadih estetskega. Namreč: »A s samim zapisovanjem in opisovanjem še ni vse opravljeno. Treba bo tudi vse predmete, ki pričajo o narodni umetnosti (?!), vse izdelke domačih obrtov, sploh vse, kar obdaja in spremlja človeka od zibelj do groba — v pravem pomenu teh besed (?! — op. M. S.) — zbirati, ter zbirke urediti in prirediti tudi začasne razstave.³¹ V nasprotju z Murkom Wester ne pozna pojma folkloristika, ampak le folkloro, ki jo ima »za eno najnovejših ved... »vedo naroda in o narodu.«³² Tudi ne razlaga toliko vsebine pojma, kakor je to počel Murko, ampak izvir besede same in išče slovensko ustreznico.

Vendar s svojim prizadevanjem po preciznosti nima srečne roke, saj se bralca ob kopici imen, med katerimi je prav tanka meja, polašča tista nelagodnost, ki je ob terminološki in kategorialni zmedbi, kadar se pojavi, navzoča še danes. V opombi pod črto je na hitrico namreč povedano tole: »Folklor: že beseda sama je tuja, angleška, pravzaprav Folk-lore, ki jo je prvi rabil Anglež = W. J. Thoms l. 1846. Nemci so si prikrojili za ta izraz Volkskunde, mi Slovenci še nimamo določenega izraza, vsaj v najnovejšem Bartlovem slovarju beseda Volkskunde še ni sprejeta. Jaz bi nasvetoval izraz ‚narodoznanstvo‘, ki naj bi se natanko ločila od pojmov ‚narodopis, narodoslovje, človekoslovje‘. Pleteršnik rabi prve tri pojme vse hkrati v pomenu nemške Ethnographie. Mogoče bo drugje prilika, da natančno opredelim te pojme, za sedaj bi jih takole rabil: človekoslovje = Anthropologie; narodopis = Ethnographie; narodoslovje = Ethnologie, Völkerwissenschaft; narodoznanstvo = Folklore, Volkskunde. Sicer pa, Qui melius distinguat, melius doceat!«³³

Jakob Kelemina je v svoji Literarni vedi³⁴ nadvse kritičen do »etnološke šole«, ki je gojila izvajanje stilističnih kakovosti (literature, op. M. S.) iz rasnih in nacionalnih vidikov... Kritika je z večine ta poskus zavrnila kot enostransko zaletelost...³⁵ Ko preide na slovenske razmere, med drugim pravi: »Duševni obraz kake osebnosti je potemtakem odrejen ne samo po rasnih, temveč tudi etnoloških činiteljih. Literarna zgodovina se bo morala pri svojem delu okoristiti z izsledki narodopisne vede ali folkloristike; ta skuša umeti raznovrstne predmete svojega proučevanja kot fenomenologijo narodne duše. Tako narodno duševno zrcalo rabi literarna zgodovina, da pojasni ob njej fiziognomijo določene osebnosti.«³⁶ Keleminovo zaustavljanje pri fizični antropologiji se nam zdi danes gotovo nenavadno, toda preden se zato začnemo zgražati, je treba pomisliti, da je vsak, če hoče ali ne, tudi otrok svojega časa, in v času nastajanja prve teoretične obravnave s področja literarne vede na Slovenskem je bilo tovrstno razpravljanje tudi pri nas dovolj modno.

²⁹ N. m., 24.

³⁰ N. m., 25.

³¹ N. m., 25.

³² N. m., 23.

³³ N. m., 23.

³⁴ Jakob Kelemina, Literarna veda, 1927.

³⁵ N. m., 106—107.

³⁶ N. m., 107—108.

Spomnimo se le na še poznejše Županičeve tovrstne objave v Etnologu. Avtor želi povedati le to, da so rezultati človekovega ustvarjanja odvisni ne samo od zloglasnih rasnih — danes bi raje rekli: konstitucijskih — lastnosti njegove osebe, ampak tudi od vsakršnega okolja, v katerem se giblje. Sedaj najbolj uzaveščno je pač socialno okolje, in da ima Kelemina predvsem to najbolj pred očmi, je mogoče sklepati iz tega, da o »etnoloških činiteljih« govori v odstavkih o sociološki metodi prikazovanja literature. Da Kelemina torej enači narodopisje s folkloristiko (tako kot že prej Murko!), je nedvoumno, manj pa je jasno, ali mu eno in isto z njima pomeni tudi etnologija. Zdi se, da je tako. In če je, se tudi v tem ujema z Murkom. Ali pa nemara loči na nemški način v smislu Völkerkunde : Volkskunde? Gotovo pa ni razumeti njegove »narodne duše« v starem romantiškem pojmovanju, ampak v sodobnejšem smislu.³⁷

Pri vsem spoštovanju do svojega predhodnika zaradi njegovih zaslug za slovensko péto folkloro je Joža Glonar zapisal, da »se delo, kakor ga je opravljal Štrekelj, ne more nadaljevati. Njegova znanstvena zasnova datira iz časov, katerih stališče v stvarih folkloru (masc.!) je že dolgo premagano«. ³⁸ Da se je Glonarjevo stališče v tem pogledu od Štrekljevih res precej razločevalo, se vidi iz njegove ocene knjige Manuel de Folklore P. Saintyvesa v začetku tridesetih let.³⁹ Začenja jo s pojasnilom, da folkloru pomeni »celokupnost tega, kar imenujemo Slovenci v najširšem pomenu besede ‚narodno blago‘ ... Tako blago se je pri vseh izobraženih narodih zbiralo že davno, kot nekaka postranska veja lepe, pisane književnosti, ni pa se zbiralo z znanstvenimi nameni. Služilo je nekaki naivni radovednosti in nedolžni zabavi. Prvi, v čijih rokah je na to blago pogledala znanost s svojimi začudenimi očmi, so bili jezikoslovci, ki jih je zanimala razlika med olikano govorico izobražencev in divje rastočo besedo ljudskih mas, in ki so v ljudskih pregovorih videli svojevrstno jezikovno formulirano modrost«. ⁴⁰

V skladu z angleško tradicijo je, ko Glonar navaja, da Saintyves definira folkloro kot »znanost o kulturni tradiciji v preprostih slojih civiliziranih pokrajin« ali »znanost o izročilu pri civiliziranih narodih, predvsem v preprostem ljudstvu, ter tako označi na eni strani njegov objekt, na drugi pač svoje stališče, s katerega ga obravnava. Pri tem ni mogoče duševne kulture ločiti od materijelne, kakor se je včasih delalo, saj tvorita obe neločljivo enoto. Zato ni mogoče besede ‚folklor‘ rabiti samo za duševno izročilo, in jo staviti v nasprotje z ‚etnografijo‘, ki bi se naj omejevala samo na materijelno plat«. ⁴¹ Očitno je, da Glonar tu nasprotuje tistim in takšnim gledanjem na razmerje med etnologijo in folkloristiko, kakor jih bo mogoče razbrati iz pisma I. Merharja. Iz mnenja, da duševne in materialne strani pojava ni mogoče razločevati, pa je že začutiti kriterij odnosa, razmerja, torej sociološke kategorije.

³⁷ Da téma ni zgolj sad določene dobe, priča tudi posvetovanje Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte z naslovom Razvoj in preobrazba slovenskega narodnega značaja v luči 4. točke programa OF. Prim. Traditiones 16, 1987, 5—34 in tudi kompletan zbornik s posvetovanja.

³⁸ Glej op. 77, str. 44.

³⁹ Joža Glonar, Saintyves P., Manuel de folklore... Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 1938, 120—124.

⁴⁰ N. m., 121.

⁴¹ N. m., 121.

To potrjuje tudi Glonar sam, ko nadaljuje: »Toda, naj ju že umevamo tako ali tako, folklor in etnografija sta dve veji socijologije in dve panogi antropogeografije.«⁴² Pri tem se Glonar ustavi tudi pri metodi in metodiki dela, verjetno naslanjajoč se na avtorja, čigar delo predstavlja: »Zbiranje gradiva, ki ga vodi in regulira znanstveni smisel za delo, nikakor ni manj vreden opravke, ampak je prvi pogoj za znanstveno sintezo.«⁴³ Pri obravnavi »folkloristovega delokroga« pristavlja, da mora biti pri nabiranju in končni obdelavi tvarine nepristranski.⁴⁴

J. Glonar je uvrstil geslo »folklor« tudi v svoj Slovenski slovar l. 1936 in kot primer praktične rabe navaja zvezo: folklorističen časopis.⁴⁵ V njegovem Poučnem slovarju iz l. 1938 pa je geslo »folklore« (kot tujka!) razloženo takole: *Izprva ustno izročilo med narodom, danes sploh narodopisje v vsem obsegu in znanost o njem.*⁴⁶ Tu bi se mogli spotakniti vsaj ob to, da en in isti izraz pomeni predmet in vedo o njem.

III

V nasprotju z Murkom in Westrom, ki vsak po svoje nadevata ime folkloristika tistemu, s čimer se danes ukvarja etnologija, je Ivan Merhar — vsaj iz njegovega pisma⁴⁷ Matiji Murku je tako slutiti — najbližji današnjemu pojmovanju predmeta folkloristika. Svojo disertacijo o J. W. Valvasorju kot etnografu predstavlja svojemu dopisovalcu takole: »... Najprvo je govor o ozemlju in narodnosti ter jezikovnih razmerah dežele, po kateri se giblje V.(alvasor) kot etnograf, ter njegovo naziranje o teh deželah; kratka oznaka dialektoloških podatkov; tuji elementi na slovenskem ozemlju — nemške naselbine. Potem je obširnejša razprava o *materijalni etnografiji*: nar. noše, dvor in hiša; opravila: poljedelstvo, domača obrt, trgovina, kolikor spada v moj okvir, tu zlasti prometna sredstva; jed in pijača starega Kranjca. Duševna stran: značaj, šege in navade (zlasti svatbene!). Poslednji del se peča s *folklorističnim gradivom, načeni pri bajeslovnih in praznoverskih poročilih do zagovorov*, katero gradivo je, kakor sem že rekel, najrevnejše!«⁴⁸

Mogli bi trditi, da Ivan Merhar v pogledu tukajšnje problematike nadaljuje Štrekljevo tradicijo, vendar je iz navedka razvidno, da jo še zožuje v tisti okvir, ki ga danes jemlje bolj ali manj za svojega slovstvena folkloristika, saj »šege in navade« omenja zunaj »folklorističnega gradiva«.

Ivan Prijatelj je v svojem nastopnem predavanju na novo ustanovljeni slovenski univerzi v Ljubljani l. 1919⁴⁹ opredelil temeljne pojme predmeta, ki ga je imel predavati: »... Slovstvo, pismenstvo, književnost in literatura pomenijo — po svojem postanku, ne pa seveda po svojem trajnem obsegu — obenem tri stopnje v razvoju narodne kulturne zavesti. Tudi najprimitivnejši

⁴² N. m., 121.

⁴³ N. m., 121.

⁴⁴ N. m., 121, 122.

⁴⁵ Joža Glonar, Slovar slovenskega jezika, Lj., 1936, geslo: folklor.

⁴⁶ Joža Glonar, Poučni slovar, Lj., 1938, geslo: folklore.

⁴⁷ Glej op. 23, str. 376, urednikovo opombo 9.

⁴⁸ N. m.,

⁴⁹ Prim. Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja I, Lj., 1952, 582.

rodovi imajo potrebo skromnega umstvenega snovanja, ki ga izražajo v jeziku. Že prvotni človek izraža svoja enostavna čustva in začetke svojih miselnih tvorb v pregovorih, prilikah, narodnih pesmih, svoje doživljaje v sporočilih, svoje religiozne pojme, razlagajoče postanek stvari in sveta v bajkah, pogosto še zelo kurioznih po vsebini in obliki. S temi proizvodi se začena slovstvo vsakega naroda. V tem prvem slovstvu ne igra individualnost še nikake vloge in je tudi navadno neznana. Ni se še osmislila in oddelila, iz kolektivnosti ustvarja in vanjo tone. V tej fazi ne pomeni z rabo jezika ustvarjena produkcija do malega nobenega drugega kakor narodopisni in jezikoslovni interes.⁵⁰

Ko Prijatelj razlaga, kako je prišlo do razcepa lingvistike, narodopisja in končno literarne zgodovine iz (klasične) filologije, ocenjuje, da »lingvistika in narodopisje (...) domujeta danes v dokaj večji bližini prirodoslovja, nego filologije, kljub temu, da bi zlasti lingvistiki ne škodilo, ako bi se hodila včasih posvetovati k materi filologiji posebno o duševnem elementu jezika, kakor bi bilo v korist tudi narodopisju, ako bi pretresalo umetniške kretnje ljudske psihe skupno s filologijo, ki je o vsem tem marsikaj razmišljala v svoji literarnozgodovinski funkciji. Tudi obratno bi bilo to razmerje plodovito. Idealna grupacija bi torej bila, da bi si podajale roke hčerke lingvistika in narodopisje z literarno zgodovino preko matere filologije.«⁵¹

Naj nas ne moti Prijatelj metaforični način izražanja pri dejstvu, da je vsaj v uvodnem predavanju enega od ljubljanskih univerzitetnih profesorjev »narodopisje« doživelo svojo konstitutivno opredelitev, čeprav le bolj ko ne v pomenu današnje slovstvene folkloristike. V svoji knjigi Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848—1895⁵² Prijatelj že loči narodopisje in folkloristiko, kar je najprej razbrati iz njegovega asindetičnega naštevanja: »slovenska zgodovina, domoznanstvo, narodopisje, folklor, potopisje itd.«⁵³ Ni se pa doslej posrečilo najti njegove natančnejše razmejitve med omenjenima pojma. Nadaljnja dva navedka je glede na rabo mogoče razumeti tudi sinonimno. Oba imata v soseščini kvalifikator znanstvenosti. Takole piše: »Zanimanje za slovensko duševnost in kulturo je bilo do leta 1848 akademično. Oklepalo se je politično nenevarne poezije in nekaterih znanstvenih ved (zlasti jezikoslovja in narodopisja).«⁵⁴ Torej misel, ki jo večkrat obnavlja današnja etnologija. V drugem primeru je vendarle očitno, da Prijatelju folkloristično pomeni ožja kategorija od narodopisnega, saj jo povezuje le s »tradicionalnim slovstvom«. Ko ocenjuje slovensko časopisje v letih 1848 do 1858 in je na vrsti Janežičeva Slovenska Bčela, piše: »Najbolj pri srcu je bilo Janežiču narodopisje, posebno tradicionalno slovstvo in narodni običaji. (...) Tradicionalno slovstvo je bilo tako rekoč težišče Janežičeve ‚Bčele‘ in pomeni še danes neko določeno, seveda folkloristično-znanstveno vrednost.«⁵⁵

Anton Ocvirku pomeni »folklor« ime za stroko, ki »se ukvarja posebno s primerjalnim razpravljanjem o izvoru, razširjenosti in preobrazbah pripovedi,

⁵⁰ Ivan Prijatelj, Literarna zgodovina, glej op. 49, str. 4.

⁵¹ N. m., 9—10.

⁵² Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, I., Lj., 1955.

⁵³ N. m., 167.

⁵⁴ N. m. 205.

⁵⁵ N. m., 223, 224.

pravljic, bajk, legend, basni, pregovorov, izrekov, parabol, skratka vsega, anonimnega ljudskega blaga, ki se je ustvarjalo v davni, nejasni preteklosti in se polagoma širilo med narodi.«⁵⁶ Avtor Teorije primerjalne literarne zgodovine je moral razmejiti predmet in metodo folkloristike od tematologije, ki se ukvarja s preučevanjem literarnih snovi in motivov. Ne da bi jo posebej ekspliciral, tu Ocvirk očitno navezuje na »finsko šolo« ali zgodovinsko-geografsko metodo slovstvene folkloristike, ki je krono svoje utemeljitve dosegla z delom K. Krohna *Die Folkloristische Arbeitsmethode*.⁵⁷ Da Ocvirku pomeni folklor to, čemur danes pravimo slovstvena folkloristika, potrjuje tudi naslednji stavek: »V skrajnih mejah se folklor (= folkloristika, op. M. S.) večkrat dotika celo mitografije in etnografske antropologije.«⁵⁸ Z njim ne priznava njenega razmejevanja le do etnologije, ampak tudi do mitologije, o čemer si še danes slovenski etnologi in folkloristi niso na jasnem.

L. 1933 so bile v Etnologu objavljene etimološke *Študije o jugoslovenskem slovarju na osnovi folklorne in geografije*.⁵⁹ Le naslov v kazalu je v slovenščini, drugače je besedilo v francoščini. Iz srbohrvaškega povzetka izvemo, da avtor P. Skok v njej raziskuje besede vrag, kača, zmaj s stališča pojava, ki ga v etnologiji imenujemo s polinezijsko tujko tabu.⁶⁰ L. 1940 so M. M. Pavičeviću v Etnologu objavili tudi prispevek o črnogorski folklori⁶¹ in iz njega so se bralci lahko seznanili z njegovo tožbo, da znana imena, bodisi pisatelji ali ljudje iz stroke, niso še pojasnili diletantom, kaj sta folklor in folkloristika in kako se folklor kot del etnografije zbira, ureja in preučuje.⁶²

Zdi se, da tudi France Kotnik ne le terminološko, ampak tudi vsebinsko razločuje med narodopisjem/etnografijo in (slovstveno) folkloristiko, in to v podobnem smislu, kakor je bilo to razbrati iz odlomka Ivana Merharja. Kotnik namreč tudi na eni strani govori o »materialnem narodopisju«,⁶³ ko pa obravnava J. W. Valvasorja in K. Štreklja, sta z našega vidika pomembna naslednja citata: »...Nadaljnje (Valvasorjeve — op. M. S.) knjige imajo le tu in tam uvrščene narodopisne notice, a so dragoceni doneski za stari folklor. (...) Štrekljeva zbirka pomeni v slovenskem folkloru skoraj to, kar pomeni Kosovo Gradivo o slovenski historiografiji. Žal iz drugih panog našega narodopisja nimamo podobnega dela, ki bi bilo kakor ta Thesaurus mejnik v razvoju te stroke...«⁶⁴

Iz drugega je zaznati, da Kotnik loči različne panoge »našega narodopisja«, med katerimi je tudi »folklor« in da mu to pomeni nekaj, kar je zbrano (sloves doživlja Štrekljeva zbirka, ne interpretacija!), medtem ko je iz prve formulacije prepričljivo spoznati le slovnično (maskulinsko) obliko. Druga navedka (da

⁵⁶ Anton Ocvirk, Teorija primerjalne literarne zgodovine, Lj., 1936, 81.

⁵⁷ Kaarle Krohn, Folkloristische Arbeitsmethode, Oslo, 1926.

⁵⁸ Glej op. 56.

⁵⁹ Petar Skok, Etudes de vocabulaire yougoslave basées sur le folklore et la géographie, Etnolog V in VI, Lj., 1933., 46—63.

⁶⁰ N. m., 62.

⁶¹ Mićun M. Pavičević, O crnogorskom folkloru, Etnolog XIII, Lj., 1940, 93—106.

⁶² N. m., 100.

⁶³ France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, Narodopisje Slovencev I, Lj., 1944, 24.

⁶⁴ N. m., 23, 38.

je Stanka Vurnika zanimal »tudi glasbeni folklor« in da je Niko Kuret »poudarjal folklorne osnove pravega ljudskega gledališča«⁶⁵ v terminološkem pogledu nista samostojna, saj le povzemata, zato ju ob vprašanju Kotnikovega razmerja do etnologije in folkloristike ni mogoče upoštevati. Pač pa je karaktristično stališče ob omembi *Etnologa*: »Že ime pove, da mu je (urednik) namenil širše obzorje. Glasilo naj bi ne bilo omejeno le na *provincialno narodopisje*.«⁶⁶ Kot zgoraj ob »starem folkloru« ni mogoče reči, ali gre za vrednostno označbo (s pozitivno konotacijo), tudi tu ni jasno, ali je »provincialno narodopisje« ne najbolj posrečen izraz za evropsko Volkskunde nasproti Völkerkunde (glede na »širše obzorje« *Etnologa*) ali pa gre za vrednotenje z negativno konotacijo.

Iz študije *Ljudska pesem*⁶⁷ Borisa Merharja se prvi hip zdi, kot da avtor rabi término etnografsko in folklorno zgolj sinonimno, vendar pazlivejšje branje pokaže, da temu le ni tako. Etnografija mu pomeni pojem s širšim predmetnim obsegom, kakor se je mogoče o tem prepričati iz naslednjih navedkov: »... V tem smislu so za študij določene ljudske pesmi vse njene variante, manj dognane in slabe, *etnografsko enako pomembne*, ... Korytko je kazal *širše etnografsko zanimanje* od Vraza, vendar je imel kot tujec in konfiniranec težje stališče ... *Stanko Vraz, najbolj kritičen slovenski folklorist svoje dobe in sploh najzaslužnejši slovenski zbiralec vse do Štreklja* ... Še neprimerno večjega pomena pa je *Vrazovo folkloristično zbirateljsko delo*, vzeto kot celota ... Ivan Grafenauer, pisec več monografskih in cele vrste krajših študij o našem ljudskem slovstvu ter zadnji dve desetletji sploh najplodovitejši slovenski *folklorist*.«⁶⁸

Če bi ne bilo zadnjega primera, bi se dalo sklepati, da folkloristično pomeni Merharju to, kar zbiranje, seveda po določenem postopku — namreč zapisovanje! (Prim. oba citata o Stanku Vrazu.) Označba dela »najplodovitejšega slovenskega folklorista« pa kaže, da je po Merharju predmet folkloristike »ljudsko slovstvo«.

Da je predstavljeno razločevanje med etnologijo in folkloristiko pri Merharju morda pravilno, potrjuje že naslov naslednjega njegovega prispevka *Folklor* (= folkloristika) in *narodopisje*.⁶⁹ Tudi iz njega je razbrati, da, ko govori o folklori, misli nanjo v tistem pomenu, kakor jo pojmuje ruska folkloristika, namreč kot slovstveno folkloro. Tudi se término iz pravkar omenjene stroke pojavljajo predvsem v zvezi z zapisovanjem in gradivom: »Ob ustanovitvi Slovenske matice je imelo *zanimanje za domačo folkloro in zlasti za ljudsko pesem ter zapisovanje in zbiranje tega blaga* pri nas že dolgoletno, še v prvo prerodno dobo segajočo tradicijo ... Romantična rodoljubna zavzetost za ljudsko blago kot naše 'dragocnosti narodske', 'narodove svetinje' ipd. je v našem pomarčnem *folklorizirajočem slovstvenem obdobju* ter v zvezi z napredujočim narodnim prebujanjem *pritegovala k delu nove zapisovavce*, ki pa se je njihovo

⁶⁵ N. m., 44, 46, 48.

⁶⁶ N. m., 42.

⁶⁷ Boris Merhar, *Ljudska pesem*, v: *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Lj., 1956, 31—114.

⁶⁸ N. m., 39, 41, 43, 50.

⁶⁹ Boris Merhar, *Folklor* in *narodopisje*, v: *Slovenska matica 1864—1964*, Lj. 1964, 116—140.

zanimanje poslej vse bolj obračalo tudi na *ljudsko prozo* ter na *druge narodopisne stvari*.⁷⁰ Ko predstavlja vlogo Slovenske matice pri pripravi zbirke Slovenske narodne pesmi, govori o njej kot o »folkloristični zbiralni in edicijski akciji«, o »osrednjem folklorno edicijskem načrtu« nasproti »edini matični folkloristično-etnografski knjižni izdaji«, kar so bile »sicer zgolj pokrajinsko zamišljene Pajkove Črtice...«⁷¹

Iz teh zvez bi spet utegnili izhajati stališče, da je za Merharja folkloristika le zbiranje in izdajanje (slovstveno) folklornega gradiva. Da pa mu to ne zadošča in od nje pričakuje kaj več, je videti iz opisa položaja na prelomu stoletja: »V Zbornikih, ki so od leta 1899 sledili Letopisom, so bili *tovrstni folkloristični prispevki, se pravi zgolj ali vsaj pretežno le objave gradiva, le še izjema nasproti drugim, študioznejšim člankom iz tega in širše narodopisnega področja*.«⁷² Términa narodopisje in etnografija rabi Merhar sinonimno: »... ČJKZ II imel nekaj prispevkov, dotikajočih se bolj ali manj tudi *narodopisja... narodopisne stvari, ... narodopisna dela... narodopisne intencije... narodopisne naloge, romantično narodopisje*.«⁷³ Pajkove črtice... imenuje »svojevrstni pokrajinski narodopisni leksikon«. ⁷⁴ Tujko etnografija rabi Merhar sorazmerno redko.⁷⁵

In vendar se zgodi tudi, drugače tako preciznemu Merharju, da se bralca ob njem včasih polasti zadrega, ker se zdi, da ni več pravega razmejevanja med folkloristiko in narodopisjem. Kočljivi primeri so naslednji: »Spričo tedaj in še desetletja pri nas vladajoče *mitološke folkloristične smeri* (D. Trstenjak, G. Krek, F. Hubad idr.)... Pajkova knjiga predstavlja hkrati pomemben edicijski dosežek naše *mitološke folkloristične šole* ter vidno afirmacijo »Kresovega narodopisnega kroga... Posebna, večdesetletna prizadevnost, posvečena našemu ljudskemu praznoverju (z nanj vezanimi običaji), je v Navratilovih Slovenskih narodnih vražah in praznih verah, primerjanih drugim slovenskim in neslovenskim (...) rodila monografsko obsežno (...) na bogato gradivo naslonjeno in široko komparativno obdelavo, *kakršne nima nobena druga zvrst* naše *folklore*. S svojim hotenjem, (...) je bilo to Navratilovo delo sicer že dokaj zapoznena, a hkrati najpomembnejša manifestacija naše *mitološke narodopisne šole*.«⁷⁶

IV

Vsaj po dosedanjem vedenju sodeč je bil Milko Matičetov prvi po drugi svetovni vojski, ki je javno izrazil svoje nezadovoljstvo nad terminološko zmedo in vabil k strokovnemu razčiščevanju stroke, ki so ji takrat še pravili etnografija. Ob poročilu o knjigi Vilka Novaka *Ljudska prehrana v Prekmurju* je med drugim zapisal: »... V domačem umetniškem filmu »To ljudstvo bo živelo!«

⁷⁰ N. m., 116.

⁷¹ N. m., 119, 122.

⁷² N. m., 131.

⁷³ N. m., 134, 122, 132.

⁷⁴ N. m., 122 (Ta označba je pravzaprav povzeta po F. Kotniku, Prim. op. 63, str. 33).

⁷⁵ N. m., 132, 133.

⁷⁶ N. m., 118, 123, 130.

ki ga te dni gledamo v Sloveniji, igra eno najprikupnejših vlog stari profesor etnografije. Vse svoje življenje je posvetil znanosti in vendar mu deček v gorski vasi pod Grmečem nepremišljeno vrže v obraz: 'Ti pa nič ne znaš!' Podoben odnos do etnografije se včasih pojavlja tudi pri nas: del javnosti kaže nekako nerazumevanje do etnografskega dela. Toda vso krivdo vendar ne moramo in ne smemo zvrčati na druge. Tudi etnografija oz. konkretno — slovenski etnografi smo krivi. Kako bi mogli npr. dolžiti kogar koli 'nepoučenosti', če si pa sami nismo na jasnem niti glede poimenovanja lastne stroke ali njenih vej. Naša dolžnost bi bila, da javnost o tem primerno poučimo. V resnici pa še vedno nihamo med izrazoma 'narodni' in 'ljudski' ter ju pogostoma nepravilno zamenjavamo ali istovetimo. Nedosledni smo celo pri uradnih naslovihi ustanov, pri naslovihi knjig i. p. V Ljubljani imamo Etnografski muzej (ki je izdajal glasilo Etnolog), dalje Glasbenonarodopisni (do leta 1941 Folklorni) inštitut, pri Akademiji znanosti se snuje Narodopisni arhiv, na univerzi je stolica za etnologijo in etnografijo, v tisku je Narodopisje II, pred sabo imamo Novakovo etnografsko študijo (ki prav tako vsebuje nekaj nedoslednosti) itd. *Ali ne bi bilo morda umestno porazgovoriti se javno tudi o takih 'malenkostih', kakor je ime etnografske vede? Ne zaradi imena samega, pač pa zato, ker bomo v zvezi z imenom nujno prišli do razpravljanja o jedru zelo perečega vprašanja: vloga etnografije pri nas včeraj, danes in jutri.*⁷⁷

Prvi prispevek Matičetovega na témo tukajšnje obravnave ima naslov *O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev*, kateremu sledi ustrezna objava gradiva, in to v prvi številki Slovenskega etnografa, ki ima v naši zvezi tudi karakterističen podnaslov: *Časopis za etnografijo in folkloro*.⁷⁸ Matičetov pogosto rabi dvojico iz naslova: »... v prvih šestnajstih letnikih Etnologa ni niti enega članka, ki bi bil izrecno posvečen nekemu etnografskemu ali folklornemu problemu zapadnih Slovencev, ... Zanimanje nedomačinov za etnografijo in folkloro zapadnih Slovencev ... Zanimanje za etnografijo, posebno za folkloro je ena izmed literarnih nalog romantikov ... K napredku etnografije med zapadnimi Slovenci je veliko pripomogel ... , toda v njegovih folklornih zapisih ni niti najmanjšega vsebinskega ali stilističnega popravka ... v prvih letnikih LZ še razpravlja o folklornih temah, nekaj ocen domačih in tujih folklornih publikacij, ... vendar so tudi njihova zgodovinska dela bogat vir za vsakega preučevalca etnografije zapadnih Slovencev.«⁷⁹ Na drugi strani so »etnografska poročila«, »napredek etnografije«, »etnografija«, »etnografska vprašanja« in spoznanja, kot so: »Gospodarstvo zapadnih Slovencev je v etnografskem pogledu še malo raziskano ... Jakobu Volčiču moramo priznati precejšnje zasluge pri uveljavljanju in popularizaciji etnografskega dela v Sloveniji. Slovenski zapad hrani še danes mnogo pravno-etnografsko nepojasnjenih ali celo neznanih posebnosti. Gradivo, ki je bogata zakladnica za etnografa.«⁸⁰ Iz teh zvez pač ni mogoče ugotoviti predmeta, metode in ciljev etnografije, če ob-

⁷⁷ Milko Matičetov, O Novakovi etnografski študiji: Ljudska prehrana v Prekmurju, Ljudska pravica, 6. 3. 1948, 5.

⁷⁸ Zastavlja se vprašanje, zakaj so po II. letniku SE ta podnaslov ukinili, III. letnik ga nima več.

⁷⁹ Milko Matičetov, O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev, Slovenski etnograf I, Lj., 1948, 9—56, citati s strani 10, 14, 17, 48, 16.

⁸⁰ N. m., 11, 15, 16, 20, 40, 42, 43, 46.

držimo avtorjevo poimenovanje, toda pomembno opredelitev vsebuje stavek: »Toda etnografija kot zgodovinska veda skuša vselej dohnati predvsem razvojno pot obravnavanega predmeta.«⁸¹

Metodologijo in metodiko je razbrati iz njegovega ustreznega napotka pri šegah: »Verno in znanstveno uporabno podobo ljudskih običajev med zapadnimi Slovenci bomo dobili šele takrat, ko bosta opravljeni dve nujni predhodni deli: 1) zbrati in kritično obdelati vse razpoložljive tiskane in pisane vire; 2) sistematično preiskati vsak kotiček naših tal oz. zapisati po sodobni folkloristični metodi čim več pozitivnih in negativnih odgovorov iz ust živih virov.«⁸²

In kako je s folkloro, da ne rečemo folkloristiko? Matičetov kot »folklorista« označi Štreklja in Štefana Kocjančiča, poleg tega pa uporabi še zveze: »folklorno gradivo« (3 ×), »folklorne stvaritve« (2 ×), »folklorni zakoni«, katerim podlegajo uganke, toda za naš namen sta vsekakor najbolj povedna dva primera: prvi, ko v zvezi z B. de Courtenayem pravi, da »v njegovih folklornih (= folklorističnih!) zapisih ni niti najmanjšega vsebinskega ali stilističnega popravka«, in drugi pravkar povedani: »... zapisati po sodobni folklorni (= folkloristični) metodi — to je namreč prav tako, kakor je to počel omenjeni ruski Poljak s francoskim imenom.

Po tukajšnjem tipanju smemo torej misliti, da Matičetov navezuje folkloristično metodo na poseben način zapisovanja slušnega besednega gradiva. To še ne pomeni, da to metodo omejuje zgolj na slovstveno folkloristiko, saj jo omenja prvič v zvezi s spoštovanim obiskovalcem, ki je bil predvsem jezikoslovec, in drugič ob šegah, ki so na eni strani res lahko predmet gledališke folkloristike, na drugi strani pa predvsem predmet raziskovanja socialne kulture. Obstaja tudi določena možnost za ugotovitev, da Matičetovemu »folkloru« pomeni gradivo, ki je zapisano, jasne razmejitve pa iz konteksta tukajšnjega prispevka ni mogoče izpeljati.

Že za II. letnik Slovenskega etnografa je Matičetov prevedel članek dveh avtorjev z naslovom: *Trideset let sovjetske folkloristike*.⁸³ Kljub zgodovinsko oblikovanemu naslovu je članek povečini teoretičen, tako je morda prav tu prvič omenjeno razločevanje med t. i. vzhodno in zahodno šolo pri širini semantičnega polja, ki ga ima leksem folklor. Drugače je članek utemeljen na kriterijih, ki jih je za rusko (slovstveno) folkloristiko svoj čas sprejel Maksim Gorki, za katerega je rečeno, da je »dal sovjetski znanosti prvo široko zasnovano marksistično podobo ljudskega ustvarjanja.«⁸⁴ Itd.

Prevod tega članka je verjetno najtehtnejši prispevek Matičetovega k teoriji slovenske (slovstvene) folklore, čeprav so v njem tudi mesta, ki so danes (že) sporna ali vsaj težko sprejemljiva, toda ob času, ko je bil objavljen za slovensko javnost, bi lahko dajal vtis svežine in določene dinamike. Na Matičetovega lastno odgovornost v tej zvezi pa računa dostavek ob koncu prevoda. V njem priznava nelagodnost zaradi terminološke zmede in pojasnjuje, da se je uredništvo Slovenskega etnografa že med pripravo I. letnika odločilo opustiti presplošni izraz »narodopisje«, ki naj ga dosledno nadomestita »etnografija«

⁸¹ N. m., 18.

⁸² N. m., 28.

⁸³ E. V. Gippius-V. I. Čičerov, *Trideset let sovjetske folkloristike*, Slovenski etnograf II, Lj., 1949, 72—93.

⁸⁴ N. m., 76.

in deloma »folklor«. Za prvo se sklicuje na rabo pri Vrazu (Nar. pēsni ilirske, str. XXIV), za drugo na Štreklja in druge, ki so besedo folklor rabili v Ljubljanskem zvonu v 80. letih.⁸⁵

Iz tona pisanja je razumeti, da išče podporo za zgornjo odločitev tudi v starosti obeh na novo sprejetih términov. Ko za drugo pravi, da se mu »zdi danes nenadomestljiva«, se sklicuje tudi na ustrezno mesto prevajanega članka, v katerem je med drugim zapisano: »... J. M. Sokolov je odločno nasprotoval izrazu 'ljudsko slovstvo' in poudarjal njegovo nedoločnost. Besedo 'ljudski' so on in z njim drugi folkloristi smatrali za pomanjkljivo zaradi neizrazite razredne karakterizacije, ker so terjali od termina razredno karakterizacijo, je prišla v rabo mednarodna beseda 'folklor', sprejeta kot pogojni znak, ki naj bi obsegal ustno besedno umetnost raznih socialnih skupin in razredov... Načelno novo in pomembno je bilo to, da je sovjetska folkloristika odklonila gledanje na folkloro kot na relikv kulturno zaostale vasi. Retrospektivnemu zanimanju za ljudsko umetnost je postavila nasproti zanimanje za dejansko žive pojave folklore, ki ne odmirajo, ampak se razvijajo... Sovjetski znanstveniki so ovrgli teorijo nespremenljivosti oblik in vsebine ljudskega ustvarjanja ter izrekli mnenje, da ima vsaka socialna skupina, vsak razred svojo ustno umetnost besede. V zvezi s tem se je uveljavilo novo stališče o zgodovini in umetniški vrednosti pesniške in glasbene folklore demokratičnih slojev mesta. Poprejšnji estetizirajoči častilci starega kmečkega izročila so ne samo odrekli umetniško vrednost tej folklori, ampak so jo tudi podcenjevali kot neizvirno, lažno ljudsko umetnost.«⁸⁶

Medtem ko v pripisu omenjenega prevoda Matičetov še omenja le »folklor«, kar je torej ime za stroko, in pri tem do »etnografije« poudari njeno delnost, iz česar pa ni jasno, ali to pomeni podrejenost ali — v pozitivni interpretaciji — specializacijo, je na podobno nepreciznost naleteli pri Matičetovega oceni Grafenauerjeve študije o Kralju Matjažu.⁸⁷ Matičetov pravi, da je omenjena knjiga »vrh dotedanjih Grafenauerjevih raziskovalnih naporov na področju slovenske folklore«⁸⁸ in da se z njo »upravičeno ponaša tako avtor kot slovenska folklorna znanost.«⁸⁹ Hkrati pa piše, da je Grafenauer prišel do rezultatov z zgodovinsko in »etnografsko analizo« in da »je ta junak slovenskega ustnega izročila postal predmet etnografskih raziskovanj, privlačnost za pisatelje, pesnike, pozornosti vredna podoba tudi za marksistično zgodovinopisje;« »kakor je lepo pokazala Grafenauerjeva tekstna kritika, si bomo morali etnografi v drugi polovici 20. stoletja prizadevati, da tako znanstvenim raziskovanjem kakor umetniškemu poustvarjanju spet odkrijemo pristne žive vire — nepokvarjeno ustno izročilo.«⁹⁰

Na drugem mestu Matičetov ponudi nekaj — žal, da vedno le drobec — iz svojega gledanja na stroko, ki se ji je zapisal. Iz njega je očitno, da je razmišljal predvsem o metodi dela, napredek pa je vendar tudi v preciznejšem

⁸⁵ N. m., 93.

⁸⁶ N. m., 77, 78, 86.

⁸⁷ Milko Matičetov, Ivan Grafenauer, Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu, Slovenski etnograf VI—VII, Lj., 1954, 311—319.

⁸⁸ N. m., 311.

⁸⁹ N. m., 319.

⁹⁰ N. m., 319.

poimenovanju, kakor sledi: »S posebnimi prijemi se dá marsikdaj določiti med drugim starost — vsaj relativno — tudi za zgodbe, ki so bile pri nas prvič zapisane v 19. ali celo v 20. stoletju. *Mlada znanstvena panoga, ki jo imenujemo folkloristika (!), si je namreč izoblikovala z združitvijo filoloških, književnozgodovinskih, kulturnozgodovinskih, geografsko-statističnih in drugih prijemov svojo lastno metodo.*«⁹¹ Glede na to, da sta omenjena stavka navržena v kontekstu obravnavanja slovstvene folklorne (izrecno prozne), je razumeti, da se ime stroke, ki jo Matičetov tu nemara prvič imenuje v ustrezni obliki, naša v prvi vrsti nanjo, torej na slovstveno folkloro.

Da pa je Matičetovega vprašanje folklorne in folkloristike globlje vznemirjalo, priča njegovo predavanje na V. ameriško-jugoslovanskem seminarju v Novem Sadu l. 1965 z naslovom *Pojmovanje folklorne v Jugoslaviji*.⁹² Dokaz za njeno splošno zapostavljanje vidi tudi v tem, da zanjo ni posebnega gesla v Enciklopediji Jugoslavije iz l. 1955 in »da nikjer v enciklopediji ni razloženo, kaj je folklor ali folkloristika, niti ni razmejitve med njo in etnografijo (etnologijo), med le-to in književnostjo.«⁹³ Ob Matičetovem naštevanju ustanov, ki so se v Jugoslaviji tedaj ukvarjale s folkloro, je čutiti določeno, razumljivo, obžalovanje, da v univerzitetnem pouku nima tistega mesta, ki bi ji šlo.

Mesto stroke, katere pot (ali tudi razvoj) zasledujemo v pričujoči obravnavi, med literarno vedo in etnologijo pa rešuje zelo praktično, ko naj bi bil kriterij za njen predmet to, kar izpada iz okvirov ene ali druge omenjenih ved: »Menda ni treba poudarjati, da iz slavistično literarnega okvira pač izpade vse, kar ni tesno povezano s književnostjo. In tega v folklori ni ravno malo. Na meji med dvema ali več disciplinami nikoli ni nevarnosti, da bi bilo kaj osvetljeno preveč. Zmerom je rajši narobe, da ostane nekaj temne površine, nerazsvetljena ‚zemlja nikogar‘. Tako so tudi v našem primeru folklorna področja, na katera se ne spušča ne študij etnografije (etnologije) ne študij literature, zato ostajajo pač nedotaknjena, v temi. V mislih imam npr. verovanja in še to in ono, kjer bi folkloristika najlaže in najhitreje razgnala vsako senco.«⁹⁴

Nato preide na njemu priljubljeno témo, delo folklorista na terenu. Po smiselnem opozorilu na možnosti raznih vrst zlorabe folklorne — glorifikacija ji je prinesla več škode kot koristi! — se ustavlja pri njenem zamiranju, ki kot Damoklejev meč stalno preti folkloristom in je dolgo dobo tudi krojilo njihovo strokovno oblikovanje. Prisluhnimo Matičetovemu: »V taki situaciji seveda nismo mogli gledati križem rok, kako nam pred očmi ginejo dokumentarno dragoceni pojavi, zato smo se instinktivno vrgli na zbiranje, v prepričanju, da to delo zasluži absolutno prednost (. . .) Pri tem svojem terenskem delu smo ne enkrat slišali in še večkrat slutili (kar ni nič manj hudo!) očitke, češ da s svojimi opazovanji in s svojo pričujočnostjo zavlačujemo proces idejne obnove, da dajemo — čeprav le nehote — potuho konservativnim elementom, ki se oklepajo tradicije. Vzdržali smo, odbijali napade, kot smo vedeli in znali, saj nam za to nihče ni mogel dati receptov, in se vsakokrat vračali bogatejši za nove

⁹¹ Milko Matičetov, *Ljudska proza*, v: *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Lj., 1956, 130.

⁹² Objavljeno je bilo kot del prispevka z naslovom: *Milko Matičetov, Folklor v Jugoslaviji in kratek pripis*, *Sodobnost* XIV, Lj., 1966, 627—634.

⁹³ N. m., 628.

⁹⁴ N. m., 628.

teoretične in praktične izkušnje. V zbirateljskem delovnem zaletu, ki nam ga je narekovala potreba, ni bilo ne dosti časa ne pravega razpoloženja za teoretična razglabljanja. Ob urejanju, študiju in preudarjanju o izrabi bolj ali manj skrbno nabranega gradiva pa so se začeli vse bolj živo oglašati klici po razčiščenju raznih temeljnih pojmov v zvezi s samo stroko.⁹⁵

Matičetov nato presoja referat B. Rusića na to témo,⁹⁶ in iz nekaterih pomislekov do njega je spet mogoče najti nekaj zidakov iz stavbe, ki jo je imel dograjevati. Ne strinja se na primer z Rusićem, da »je folklor del etnologije«, in njegovo misel, »da sta etnologija in folklor kot mati in hči«, zavrača v enakem stilu: »Mar ni znano in po svoje tudi čisto naravno, da se otroci, ko dorasejo, osamosvojijo?« Po drugi strani se ob primeru utemeljitelja »finske šole« (K. Krohn), ki je izšel iz literarne zgodovine, sprašuje, ali ne bi morali v tem primeru govoriti, da je »mati« torej literarna zgodovina?⁹⁷ Nato nadaljuje v samostojnem odstavku: »Poglavitni, če ne edini skupni imenovavec pri etnografskih (etnoloških), folklornih ali drugačnih raziskavah njih ljudske kulture nam je predmet raziskav: razni pojavi iz življenja ljudstva. Pri metodah pa se že lahko razhajamo, kot pač terja specifičnost določene panoge, ne da bi bilo to nenormalno, kaj šele kočljivo. Pri raziskavanju likovne folklore bojo prijemi razumljivo čisto drugačni kot npr. pri raziskavanju glasbene folklore, verske ali mitske folklore itn. Pri osvetljevanju ustne besedne umetnosti (ali folklore v ožjem pomenu besede, vsaj po ruskem pojmovanju) se bomo s pridom zatekali k literarnozgodovinskim, literarno estetskim, psihološkim, sociološkim in še drugim prijemom, ne da bi kajpak prezrli etnografske (etnološke). V kombinaciji oziroma pravilnem razmerju enih in drugih, ne da bi hoteli tega ali onega razglašati za edino zveličavnega, je modrost folkloristike kot panoge, ki se okorišča z dosežki vseh sorodnih panog, vendar v primerni ekvidistanci, želeč ohraniti svojo avtonomijo.«⁹⁸

Vsaj po mojem védenju je to najpomembnejši odlomek Matičetovega o teoretični problematiki slovstvene folkloristike. Njegova analiza pove, da priznava skupen predmet etnologije in folkloristike, žal pa ni preciznosti v določitvi obsega tega predmeta. Toda iz raznih drobcev teoretične narave, omenjenih drugje, je slutiti, da se ta skupen predmet nanaša zgolj na področja duhovne kulture. Tako razlago najbrž potrjuje Matičetovega naštevanje »likovne folklore«, »glasbene folklore«, »verske« ali »mitske« folklore, »ustne besedne umetnosti (ali folklore v ožjem pomenu besede)«. Za bistveni kriterij razmejevanja med posameznimi »panogami« pa ima metodo. Kot že deset let prej⁹⁹ tudi tu ponavlja, da je bistvo folkloristične metode v uravnovešenem sorazmerju raznih prijemov (= metodik?!), pri čemer nikakor ni moč zgrešiti tistih iz preučevanja literature, medtem ko sedaj poleg njih omenja izrecno psihološke, sociološke in etnološke, prejšnjikrat pa so zaslužili konkretno pozornost kulturno-zgodovinski in geografsko-statistični prijemi.

⁹⁵ N. m., 629.

⁹⁶ Branislav Rusić, Odredba pojma »folklor«, v: Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957, Zagreb, 1959, 271—273.

⁹⁷ Glej op. 92, str. 630, 631.

⁹⁸ Glej op. 92, 631.

⁹⁹ Glej op. 91.

Kljub temu, da obakrat pušča odprt maneverski prostor, ko dopušča tudi »druge prijeme«, je v tej podrobnosti pri naštevanju zaznati pomemben premik, pa naj je bilo prvič in drugič to naštevanje zavedno ali nezavedno. Kategorije (kulturna) zgodovina, geografija, statistika so od človeka kot (v tem primeru) nosilca (slovstvene) folklore vendarle precej bolj oddaljene kot kategoriji psihologije in sociologije, ki sta v kontekstu »prijemov« nekdanje filologije desetletje pozneje. In kar je v tej zvezi nadvse pomenljivo, Matičetov tu izrecno in na ključnem mestu zapiše besedo »avtonomija«. Gre namreč za avtonomijo (slovstvene) folkloristike!

V

L. 1929¹⁰⁰ je L.(ambert) E.(hrlich) verjetno ob upoštevanju delitve predmeta etnologije na Völker- in Volkskunde opredelil etnologijo kot »*kulturno zgodovino primitivnih narodov*«. ¹⁰¹ Ko razčlenjuje njen predmet, nikjer ne uporabi izraza folklor ali izvedenke iz nje, čeprav v tč. 4 našteva področja (plastika, slikarstvo, stavbna umetnost, godbe, godala, pesnitve), ki so pogosto predmet folkloristike na splošno. Imenuje jih »proizvode umetnosti« in jih uvršča v poglavje Estetika. ¹⁰²

Med drugo svetovno vojsko je Ivan Grafenauer objavil študijo Prakulturne bajke pri Slovencih ¹⁰³ in v njej je tudi poglavje *Etnološke osnove raziskovanja*, v katerem razlaga metodo t. i. dunajske etnološke šole: sestoji iz oblikovnega in množinskega (= številčnega) kriterija. Na njuni podlagi določajo »zgodovinsko povrstnost kulturnih krogov, ki tvorijo v istem zaokroženem večjem ozemlju časovno povrstne kulturne plasti«. ¹⁰⁴ Dovolj skrbno se zadržuje pri teoretičnih izhodiščih svojega dela tudi v uvodu spisa »Ta stara velikanočna pejsen« in še kaj. ¹⁰⁵ Naslednji odstavek iz njega je mogoče smiselno navezati na zgoraj omenjeno poglavje, saj pravi: »Antropološko teorijo z njeno od naravoslovja izposojeno aprioristično evolucionistično metodo, *moderna etnologija* ni nadomestila spet z novo teorijo, ampak z novo, *zgodovinsko-zemljepisno*, v bistvu *kulturnohistorično metodo*. Etnološke pripovedne umetnine so pač nastale kakor katera koli druga besednoduhovna umetnina v določenem času in določenem kraju iz določenih življenjskih in občekulturnih razmer, ta tu, druga tam. Vse to pa je na osnovi čim najobširnejšega primerjalnega gradiva za vsako umetnino posebej določiti z metodo zgodovinskega raziskovanja. To novo metodo kulturnohistorično usmerjene etnologije sta prenesla na področje *folklorne*ga raziskovanja finska učenjaka *Kaarle Krohn* in *Antti Arne* in se vedno bolj uveljavlja.« ¹⁰⁶ (Tokrat vse podčrtal avtor.)

¹⁰⁰ L.(ambert) E.(hrlich), Razvoj etnologije in njene metode v zadnjih desetletjih, *Etnolog* III, Lj., 1929, 114—152.

¹⁰¹ N. m., 114.

¹⁰² N. m., 114.

¹⁰³ Ivan Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, *Etnolog* XIV, Lj., 1942, 2—45.

¹⁰⁴ N. d., 5.

¹⁰⁵ Ivan Grafenauer, »Ta stara velikanočna pejsen« in še kaj, *Literarno-zgodovinski spisi*, Lj., 1980, 235—314. (= *Čas* 36, Lj., 1942, 89—138).

¹⁰⁶ N. m., 237.

Glede na uporabo Grafenauerjeve terminologije v tokratnem odlomku bi se dalo sklepati, da Grafenauer loči med etnologijo in folkloristiko, saj govori celó o »etnoloških pripovednih umetninah«, toda po drugi strani prav ta zveza ponuja misel, da ju v bistvu ne loči, čeprav se mu je res zapisalo »področje folklornega raziskovanja, toda verjetno je to le bolj citatna uporaba izraza iz besedne družine folklor.

Če je v prvo omenjenem Grafenauerjevem teoretičnem ekskurzu mogoče najti stičišča z Ložarjevim spisom *Prazgodovinske osnove slovenskega narodopisja*,¹⁰⁷ se v drugem srečujeta ob finskem primeru. Ložarjevo uvodno poglavje v *Narodopisje Slovencev I*¹⁰⁸ pomeni prvi ne zgolj priložnostno navrženi, ampak že v izhodišču sistematično zasnovani prispevek k teoriji slovenske etnologije. Drugo je, ali se z njegovim pogledom nanjo strinjamo ali ne. Kako je torej v njem s slovstveno folkloristiko posebej? O njenem predmetu govori v odstavkih, ki so posvečeni »pomožnim vedam narodopisja«. *Jezikoslovje in literarno zgodovino* omenja med vrsto drugih ved, »ki spadajo med pomožne vede etnografije«. ¹⁰⁹ Vendar s pripombo: »Številne izmed njih kajpak že presegajo okvir navadne pomožne vede, kajti težko si je misliti, da bi en in isti raziskovalec mogel z enakim uspehom obravnavati ljudske običaje, zraven pa jezik, narodno pesem, glasbo in podobno. (...) Obsežno in težavno je zlasti raziskovanje narodnega slovstva, ki spada med zelo karakteristične tvorbe ljudske kulture. Vse starejše narodopisje evropskih narodov, zlasti narodopisje romantične in njej sledeče dobe, se je bavilo skoraj izključno z ljudsko pesmijo, pravljico, pripovedko in pregovori. Na *Finskem*, kjer je ostalina narodnega pesništva posebno bogata, še danes istovetijo narodopisje z raziskovanjem narodne književnosti.«¹¹⁰

Ložar torej govori o predmetu, metodah in cilju narodopisja ali (sinonimno) etnografije, ki jo razmejuje od etnologije, o folkloristiki kot stroki pa ne govori, čeprav se njenega predmeta izrecno dotika. Vendar to ne pomeni, da ni za specializacijo znotraj vede, ki jo skuša teoretično opredeliti s svojih arheološko obarvanih izhodišč, saj smo ravnokar navedli odlomek, ki v njem avtor pravi, da si je težko misliti raziskovalca, ki bi uspešno raziskoval raznotera področja etnologije. Že prej, ko govori kot primer o delokrogu, ki bolj ali manj ustreza slovstveni folkloristiki, se ji terminološko izogne in stroko, ki se ukvarja z njenim predmetom, raje opiše: »Znanosti, ki obravnavajo v okviru etnografije kulturne vrednote in predmete, dokazujejo, da etnografija nima opravka s knjižnim jezikom, temveč z narečjem in z originalnimi posebnostmi narodnega govora; namesto visoke književnosti pozna v prvi vrsti narodno pesem, pravljice, pripovedke, pregovore in izreke, nato pa ljudske pesnike in pisatelje, tako imenovane bukovnike.«¹¹¹

Izzvan v polemiki z Matičetovim je Grafenauer še enkrat eksplicitno pojasnil metodo svojega dela in vzroke za njeno osvojitvev. Takole piše: »Romantič-

¹⁰⁷ Rajko Ložar, *Prazgodovinske osnove slovenskega narodopisja*, Etnolog XV, Lj., 1943, 71–88.

¹⁰⁸ Rajko Ložar, *Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen*, v: *Narodopisje Slovencev I*, Lj., 1944, 7–20.

¹⁰⁹ N. m., 18.

¹¹⁰ N. m., 18, 19.

¹¹¹ N. m., 8.

nim narodopisnim teorijam Grimmovim-Krekovim sem odkimaval že kot gimnazijec, ko so nas ob Sketovi čitanki z njim dolgočasili; s komparativno literarnozgodovinsko metodo sem se seznanil že pred 50 leti v Jagičevi šoli in sem po tej metodi spisal članek o Mladi Zori (Jagičev zbornik, 1908, 65). Zaradi pomanjkanja literarnih virov pa s to metodo pri nas ni bilo kam priti. Novo pot mi je pokazala kulturnohistorična smer v *etnologiji preprostih kultur*. Njej je izdelal metodo zgodovinar-etnolog Gräbner, p. W. Schmid pa jo je izpopolnil. S preučevanjem preprostih kultur sem kot kulturnohistorično metodo prenesel na *preučevanje narodopisja visoke kulture slovenskega naroda*, pa jo spojil s primerjalno književnozgodovinsko metodo. In ta doslej v svetovni *etnografiji* še ne uporabljena kulturnozgodovinsko-literarnoprimerjalna metoda je prinesla pri preučevanju naših narodnih pesmi kar lepe sadove.¹¹²

Iz navedenega opisa dela je mogoče izluščiti naslednje: prejkone Grafenauer loči med »etnologijo preprostih kultur« in narodopisjem (ali etnografijo) visoke kulture, torej med Völker- in Volkskunde po nemškem vzorcu. Vsaj v času citiranega odlomka je to še veljalo. Osebo mu je bila vsaj v začetku blizu primerjalna literarnozgodovinska metoda, tista torej, ki jo je Ocvirk v že citiranem delu pridržal le za literaturo v strogem pomenu besede. Na izbiro metode (in teorije sploh) pa marsikdaj vplivajo tudi zunanje okoliščine, ne le silnice znotraj določenega strokovnega predmeta. (Prim. »Zaradi... s to metodo pri nas ni bilo kam priti.«!) Toda po besedah Boga Grafenauerja je Ivan Grafenauer tudi nekdanjo namero glede omenjene metode uresničil, in po njegovem dozorevanje le-te »najbolj nazorno kaže primerjanje dveh razprav o krogu iste legendarne pesmi o ‚spokorjenem grešniku‘, prve iz l. 1945, druge iz l. 1962: druga je bistveno natančnejša glede motivne analize, primerjalni krog je bistveno širši, razpravljanje pa je mnogo manj ostro naravnano na tezo o izvoru pesmi.«¹¹³

Troje Grafenauerjevih predstavitev metod lastnega dela na področju, ki bi ga danes prisodili slovstveni folkloristiki, izpričuje njegovo nedvomno doslednost in korektnost pri rabi strokovne terminologije. Zato presenetljivo deluje dejstvo, da od nje odstopa pri svojem organizacijskem delu. Gre za zamisel iz l. 1947, v kateri je zapisal: »...bo treba v ta namen ustanoviti *Institut za slovenski narodopis in folklor*.«¹¹⁴ Tudi v pismu iz l. 1949 govori o »*etnografskem in folklornem delu* v Sloveniji v sedanjem času« in o »*etnografsko-folklornih publikacijah*«. Tokratno popustljivost folkloristiki je mogoče razložiti s korespondiranjem okolju, ki je nemara prvo rabilo podčrtano dvojico pojmov (morda celo po sovjetskem vzorcu) in je vljudnost in taktnost terjala njuno ponovitev.

Očitno je, da Vilko Novak problematiko folkloristike s teoretičnega vidika pušča v nemar, čeprav v svojem teoretičnem spisu *O bistvu etnografije in njeni*

¹¹² Milko Matičetov, ocena: Ivan Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik« in staroalpska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda, Slovenski etnograf III—IV, Lj., 1951, 426—430 in Grafenauerjev odgovor na istem mestu, 430—431.

¹¹³ Bogo Grafenauer, Življenje in delo, v: Ivan Grafenauer, Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva, Celje, 1973, 281.

¹¹⁴ Niko Kuret, Komisija (1947—1951) in Inštitut za slovensko narodopisje SAZU (od 1951), Traditiones I, Lj., 1972, 10.

¹¹⁵ N. m., op. 2.

metodi¹¹⁶ ugotavlja: »Prav pomanjkanje teoretičnega obravnavanja je krivo, da je med nami toliko napačnih pogledov na etnografijo in da je naše delo zlasti v preteklosti tako zaostalo.«¹¹⁷ Ob svoji opredelitvi vede poudarja, da je »prav zaradi mnogih območij ljudskega življenja, ki jih naša znanost obravnava, (...) težko podati splošno sprejemljivo in veljavno njeno definicijo o njenem bistvu, nalogah, pomenu in metodi.«¹¹⁸

Vprašanju, ki ga razčiščuje tukajšnja obravnava, se Novak približa v zvezi z »etnografijo sorodnimi in pomožnimi vedami, ki so s svojimi metodami obravnavala obrobna in skupna območja svoje in etnografske znanosti...« in med njimi omenja tudi filologijo: »Iz tega sicer nujnega sodelovanja je večkrat sledila pretirana uporaba metod teh znanosti na področju etnografije, kar je zavajalo v enostranost in postavljalo celo vprašanje o upravičenosti etnografije kot samostojne vede. To ni bilo nič čudnega v dobi, ko naša veda ni še imela lastnih stolic na univerzah in ne gojiteljev, ki bi se ji posvečali v celoti, marveč so jo predavali — kot še marsikje — filologi in zgodovinarji, ki so se zanimali le za majhna področja svoje vede, segajoča v ljudsko življenje.«¹¹⁹

Nato Novak podrobneje predstavi na prvem mestu »*historično-filološko smer etnografske metode*«. Če se držimo njegovih besed: »... je nastala kot sredstvo prvih gojiteljev etnografske znanosti v nemški romantiki, ki so z metodo svoje izhodiščne vede raziskovali le-tej najbližja območja ljudskega verovanja, pesništva in običajev. S to metodo še danes analiziramo literarne ljudske tvorbe, muzejske in terenske predmete, da razjasnimo izvor kulturnih dobrin in vrednot. S pritegnitvijo zgodovine, zlasti kulturne in gospodarske, ter jezikoslovja, je pojasnila po geslu ‚Wörter und Sachen‘ tudi migracijo predmetov in pojavov, povezavo geografskih enot v etnografska območja.«¹²⁰ Tukajšnji opis metode prejkone izhaja iz podobnih virov, kakor jih je navajal Ivan Grafenauer; naštevanje območij, ki jih Novak v tem primeru navaja, pa je klasičen predmet folkloristike, to je v njenem širšem pomenu besede. Vendar se Novak temu izrazu in pojmu dosledno izogiba.

To je opaziti tudi v njegovem priložnostnem uvodu v knjigi Slovenska ljudska kultura,^{120a} kjer spet definira le etnologijo (narodoslovje) ali etnografijo (narodopisje), ki jo že daje na drugo mesto. Le v poročilu o mednarodnem etnološkem kongresu v Stockholmu¹²¹ ni mogel mimo njega, saj je moral povedati, da je pripravljali odbor določil osem predmetnih skupin, o katerih naj bi bil govor na kongresu, in med njimi je bila četrta: vprašanje razmejitve med etnologijo, etnografijo in folkloro (= folkloristiko) ter mesta teh ved med družbenimi znanostmi. A v nadaljevanju poročila Novak o folkloristiki ne reče več besede. Tudi iz tega se vidi, da je to vprašanje zanj irelevantno. Če je doslej še obstajala negotovost o tem, postane očitno, da ta domneva drži, ob Nova-

¹¹⁶ Vilko Novak, O bistvu etnografije in njeni metodi, Slovenski etnograf IX, Lj., 1956, 7—16.

¹¹⁷ N. m., 7.

¹¹⁸ N. m., 10.

¹¹⁹ N. m., 13.

¹²⁰ N. m., 13.

^{120a} Vilko Novak, Slovenska ljudska kultura, Lj., 1960, 5.

¹²¹ Vilko Novak, Mednarodni etnološki kongres v Stockholmu, Slovenski etnograf V, Lj., 1952, 272—273.

kovem članku Etnologija v ČZN,¹²² kjer v daljšem teoretičnem ekskurzu tudi obide términ folkloristika,¹²³ čeprav se področju izrecno slovstvene folkloristike približa s pojasnilom: »Pri nas je do konca 19. stoletja bilo v ospredju predvsem zbiranje, zapisovanje in opisovanje ljudskega izročila — ki so ga s hrvaškim izrazom imenovali navadno *narodno blago* (podčrtal avtor) — zelo malo je bilo raziskovanja, pa še to skoro le na področju ljudskega pesništva in pripovedništva, in sicer bolj s slovstvenega kot z etnološkega vidika.«¹²⁴ Upam, da prav tokratni spis oporeka nadaljevanju Novakovega pisanja v istem odstavku: »Do Murkovega nastopa tudi ni bilo teoretičnih spisov — čeprav je z njimi pričel že E. Korytko in tudi za njim so pisali le o ljudskem pesništvu — ki bi strokovne términe (med njimi narodopisje) razlagali ter uporabljali. In za Murkovim takim nastopom 1896 zopet ni bilo ničesar podobnega do Franceta Kotnika, torej pol stoletja.«¹²⁵

VI

Tudi iz zapisov Angelosa Baša, v katerih si prizadeva prenoviti in posodobiti teorijo (slovenske) etnologije, je moč sklepati, da v njej ne vidi razloga za obstoj posebne panoge, ki ji nekateri zaradi predmeta, drugi zaradi metode in tretji zaradi obojega pravijo folkloristika. To se še ne dá določno trditi na podlagi prispevka *Etnografija — zgodovinska znanost*,¹²⁶ v katerem gre za prvi poskus temeljitejšega revidiranja pogledov na omenjeno stroko, pač pa je to eksplicirano v Baševi *Opombi o naši etnografiji*,¹²⁷ ki je bila objavljena v Sodobnosti. Tudi mesto objave (literarna revija!) daje dodatno težo stališču, s katerim se Baš zavzema za čisto mejo med etnologijo in panogami literarne vede (konkretno literarne zgodovine), torej brez prehodne, vmesne ali bolje: interdisciplinarne slovstvene folkloristike. Svoja izvajanja namreč ilustrira z naslednjim primerom: »*Nadrobneje povedano: za posamezne kulturne veje bi ostajala tedaj samo ena znanstvena disciplina, ne pa kot doslej po navadi dve. Slovstvo bi na primer raziskovali v eni disciplini, ne pa kot doslej v slovstveni zgodovini in v etnografiji oziroma v folkloristiki.* (...)«¹²⁸ Če sem bila dovolj skrbna, Baš edino tokrat poimenuje to stroko, kar, vsaj pogojno, priča o njegovem priznanju le-te, četudi le per negationem. Dalo bi se celó zagovarjati mnenje, da je s tem mišljena prav folkloristika v ožjem pomenu besede, tj. slovstvena folkloristika.

V »tezah za diskusijo« z naslovom *O predmetu etnologije*¹²⁹ Baš svojo opredelitev etnologije razvija dalje: »... Tako je po našem mišljenju na da-

¹²² Vilko Novak, Etnologija v Časopisu za zgodovino in narodopisje, Časopis za zgodovino in narodopisje (Glazerjev zbornik) 48 (= n. v. 13), Maribor, 1977, 265—273.

¹²³ N. m., 267—268.

¹²⁴ N. m., 267, 271.

¹²⁵ N. m., 267.

¹²⁶ Angelos Baš, Etnografija — zgodovinska znanost, Naši razgledi, 20. febr. 1960, 77—79.

¹²⁷ Angelos Baš, Opomba o naši etnografiji, Sodobnost XIII, Lj., 1965, 173 do 181.

¹²⁸ N. m., 176.

¹²⁹ Angelos Baš, O predmetu etnologije, Časopis za zgodovino in narodopisje 39 (= n. v. 4), Maribor, 1968, 273—277.

našnji stopnji razvoja družbenih ved najprikladneje opredeliti etnologijo za vedo o načinu življenja ali, natančneje, o zgodovini načina življenja posameznih narodov. Ob tej opredelitvi nam način življenja pomeni razmerje vseh družbenih skupin, ki sestavljajo neki narod, do danih kulturnih prvin kakor tudi vplive, ki jih je imelo zadevno razmerje na življenje teh družbenih skupin. S takšno opredelitvijo je odpravljeno tudi večje ali manjše križanje predmeta etnologije s predmetom nekaterih drugih družbenih ved. In s takšno opredelitvijo je zapolnjena velika vrzel, zakaj z omenjenim toriščem se v načelu ne ukvarja nobena druga družbena veda, razen do neke meje posebne sociologije. (...) Nadrobneje. Če se vse bolj uveljavlja opredelitev, da je npr. slovstvena zgodovina veda o zgodovini celotne besedne umetnosti, (...) se samo po sebi razume, da etnologija ne more obravnavati določenih besednih (...) umetnin z istega vidika kakor omenjen(a) ved(a). (...) Če se bo torej etnologija še vnaprej ukvarjala z zgodovino določenega dela kulturnih prvin, bo v večji ali manjši meri opravljala naloge, ki jih bolje zmagujejo druge družbene vede. Če se je kljub tej ugotovitvi slovenska etnologija do danes lotevala praviloma samo teh in takšnih raziskav, je bilo tako tudi zavoljo tega, ker so vse do nedavnega druge naše družbene vede le redko ali pa sploh niso opravljale svojih raziskav v navedenem obsegu. (...)»¹³⁰

Baš računa s tem, da bojo predlagane spremembe prej ali slej dosegle splošno veljavo, saj je po njegovem neogibno, da bo do kraja prodrlo načelo, po katerem se vede, ki se ukvarjajo z zgodovino določenih kulturnih prvin, lotevajo svojega predmeta v celoti, ne pa le v omejenem razponu.« Baš prihaja do teh sklepov na podlagi analize kategorije »ljudskega« vendar ta problem tokrat puščamo ob strani, zato je omeniti le Baševo odklanjanje tega, da »načenjajo etnologi tradicionalne teme s cilji, katerim po svoji etnološki izobrazbi ne morejo biti dovolj kos, zakaj pri etnoloških raziskavah z omenjeno usmeritvijo gre v poglavitnem zgolj za literarnozgodovinske (...) raziskave, ki terjajo ustrezne študijske priprave. (...) Zgodovina načina življenja, kakor smo ga opredelili, pomeni za etnologijo v temelju drug predmet, saj se s takšnimi raziskavami, kot povedano, ne ukvarjajo druge vede, hkrati pa obdelave te vrste ne terjajo posebnije izobrazbe iz zgodovine posameznih kulturnih prvin.«¹³¹ Vendar Baš ob tem poudarja, »da lahko obravnava etnologija zgodovino načina življenja posameznih družbenih skupin ali narodov v tolikšni meri, kolikor so dane kulturne prvine v poglavitnih potezah poprej obdelane v zadevnih vedah. Ali z drugimi besedami: etnologija mora v primerih, ko takšne obdelave manjkajo, načeti tudi območja te vrste.«¹³² Kljub Baševemu opozorilu, da ta pripomba nikakor ne spreminja njegove »pričujoče opredelitev« predmeta etnologije, jo je vendarle mogoče razumeti tudi kot (u)blažitev kritike na račun obravnave »tradicionalnih tém« v etnologiji. Pri enaki razmejitvi predmeta etnologije in drugih družbenih ved Baš vztraja tudi v drugih prispevkih, kolikor se v njih vrača k temu problemu.¹³³

¹³⁰ N. m., 274.¹³¹ N. m., 275.¹³² N. m., 275.¹³³ Angelos Baš, Uz temu: etnologija i istorija umetnosti, Etnološki pregled 6—7, Beograd, 1965, 7—14. Isti, Slovo od ljudskega življenja, Slovenski etnograf XXV—XXVI, Lj. 1972—1973, 174—176. Isti, O »ljudstvu« in »ljudskem« v slovenski etnologiji, v: Pogledi na etnologijo, Lj., 1978, 67—115.

Hkrati z Bašem je temeljito posegel v teorijo (slovenske) etnologije tudi Slavko Kremenšek. V enem prvih prispevkov iz te serije *Etnografija in zgodovino-pisje*¹³⁴ se vprašanja o razmerju med etnologijo in folkloristiko neposredno ne dotika, kolikor pa jemlje pod drobnogled pojem »ljudskega« in »ljudska kultura« in dvomi vanju kot produktivni kategoriji novodobne etnologije, je v tem že anticipirano prihodnje polemično razpoloženje med dvema teoretičnima principoma. Se istega leta, l. 1960, se je Kremenšek še enkrat povrnil k vprašanju zgodovine in etnologije, vendar ne toliko k medsebojnemu razmerju omenjenih dveh ved, ampak k vprašanju, ki je za Kremenška »splošno metodološki problem«, namreč, »ali je mogoče kakršen koli del ali pojav družbenega življenja odtegniti zakonom zgodovinskega razvoja in ga preučevati ločeno od družbenozgodovinskega razvojnega procesa v njegovi celoti (...) *Problem zgodovinske etnološke vede, problem historizma v etnologiji, etnologije kot historične vede je s tega stališča splošno metodološki problem in ga ne gre zamenjavati z vprašanji virov, s specifičnimi problemi zgodovino-pisja, s časovno distančno teorijo, s problemi delovne tehnike in delovnih metod, ki so v tem splošno metodološkem pogledu vsekakor drugotnega pomena.*«¹³⁵ Tudi v premajhnem razmisleku teh vprašanj je drugi vir tistega navzkrižja, ki se je pozneje na zunaj oblikovalo v stališče, kot da gre za spor med vsekakor vselej napredno etnologijo na eni strani in v tem pogledu vprašljivo folkloristiko.

Na prvi pogled bi se dalo razumeti, da Kremenškovo poročilo o 14. kongresu zveze društev folkloristov Jugoslavije¹³⁶ priznava folkloristiki določeno suverenost nasproti etnologiji, saj v njem med drugim pravi: »(...) Kljub temu pa ne gre prezreti dejstva, da *ima folkloristika tudi v Jugoslaviji že dokaj izoblikovano interesno območje, ... Zdi se, da se sicer etnologi in folkloristi v marsičem res neogibno dopolnjujejo, da so številna vprašanja enaka, da se pa lahko zanimanja kljub temu tudi močno razhajajo. To zlasti velja za razne meddisciplinske probleme in s tem povezano sodelovanje z drugimi vedami. Zato bi bilo res najbolj prav, da so predmet sodelovanja in povezovanja predvsem konkretni strokovni problemi, pri tem pa bi se bilo treba zavedati, da vsi njuni problemi niso vedno tudi identični.*«¹³⁷ In vendarle ni prav jasno, ali res gre za upoštevanje različnih vidikov obravnave enega in istega predmeta ali rajši za distanco do nekaterih od njih.

Bolj konkreten je Kremenšek ob vprašanju razmerja med etnologijo in (izrecno slovstveno) folkloristiko v sestavku »*Etnologija sedanosti*« in njena temeljna izhodišča,¹³⁸ v katerem sicer nadaljuje z utemeljevanjem svojega, novega pojmovanja predmeta. V njem za ilustracijo, ki pa vendar ni samo to, navaja primer Steinitzovega razmejevanja »med folkloro in literaturo«, pri čemer se strinja z njegovim zanikanjem »nadaljnega nastajanja (slovstvene —

¹³⁴ Slavko Kremenšek, *Etnografija in zgodovino-pisje*, Slovenski etnograf XIII, Lj. 1960, 7—12.

¹³⁵ Slavko Kremenšek, *Nekaj pripomb*, Glasnik Slovenskega etnografskega društva III, 1960/61, št. 2, str. 7.

¹³⁶ Slavko Kremenšek, XIV. kongres Zveze združenj folkloristov Jugoslavije v Prizrenu, Slovenski etnograf XX, Lj., 1968, 185—186.

¹³⁷ N. m., 186.

¹³⁸ Slavko Kremenšek, »*Etnologija sedanosti*« in njena temeljna izhodišča, *Casopis za zgodovino in narodopisje* 39 (4. n. v.), Maribor, 1968, 278—285.

op. M. S.) folklore«, medtem ko malodane ne verjame v »nekatero domače in tuje iluzije na isto temo«. ¹³⁹ Iz nadaljevanja sledi, da se, po Kremenšku, meje etnološkega predmeta ne morejo ujemati z mejami folklorističnega, čeprav je le-ta tudi pojmovno modificiran: »Wolfgang Steinitz piše nadalje, da pomeni spregledovanje razlik med staro kmečko kulturo, ki je v bistvu folklorna, in delavsko kulturo, kakor tudi enačenje delavske pesmi z ljudsko pesmijo podcenjevanje ustvarjalnih sil delavskega razreda. Spričo tehtnega utemeljevanja te misli ni razlogov, da bi se z njo ne strinjali. (...) Pa vendar: ali nam namesto problematične anonimnosti sprejeta ustna prenosnost kot kriterij opredeljevanja folklore pomeni tudi mejo ločnice etnoloških obravnav? Ali lahko navedena ali katerakoli njej podobna, sicer za folkloro pomembna razlika določuje tudi meje etnološke vede? Ali so pismenost, racionalno mišljenje, urbanizacija, industrializacija itd. res meje, ob katerih bi se morali ali pa — smeli — ustaviti?« ¹⁴⁰

Iz tukajšnjega okvira bi se dalo zagovarjati stališče, da Kremenšku pomeni folkloristika isto kakor le slovstvena folkloristika. Da pa ta iz njegovih konceptov, enako kakor iz Baševih, izpada, je mogoče ugotoviti tudi iz sklepnih odstavkov, pravkar predstavljanega prispevka. Izrecno pravi: »... Medtem ko se ukvarjajo druge delne zgodovinske vede z zgodovino posameznih oblik nacionalne kulture, nas etnologija seznanja z odnosom posameznih družbenih skupin do nje. Ta odnos pa konec koncev tudi sam ne more biti kaj drugega kot njen integralni sestavni del. (...) Navedimo le nekaj primerov. Zgodovinski razvoj književnosti obravnava literarna zgodovina, odnos etnične skupine (z upoštevanjem njenih sestavnih delov) do knjige skozi posamezna zgodovinska obdobja je stvar etnologa.« ¹⁴¹

A kljub temu, da je folkloristika kamen spotike, mimo njenega obstoja ni mogoče tudi v etnoloških krogih in tako je tudi Kremenšek v predstavitvi »težen v sodobni etnološki znanstveni teoriji« ¹⁴² ne zamolči: »Na revolucionarno demokratičnih temeljih, kaj kmalu ogroženih z reakcionarno romantičnimi težnjami, se je razvijala veda, danes poznana predvsem kot *etnografija* (narodopisje) in za del njenih problemov tudi folkloristika.« ¹⁴³ Medtem ko Kremenšek tu družboslovno razločuje med etnologijo in etnografijo, kar tudi tedanji opredelitvi folkloristike daje svoj okvir, tega v univerzitetnem učbeniku *Obča etnologija* ¹⁴⁴ ne stori: »Folklor pomeni v običajnem smislu le del problematike, s katero se ukvarja etnologija. To je ljudska duhovna tradicija, zlasti ustna tradicija (prav tako po Hultkranzu), kar torej v glavnem ustreza tako imenovani duhovni kulturi. Folkloristika je ime za znanost, ki se omejuje na to področje. Pojem je sestavljen iz dveh starih angleških besed ‚folk‘ (se pravi ljudstvo) in ‚lore‘, kar pomeni védenje, modrost. V dobesednem pomenu gre torej tu za ljudsko znanje, za ljudsko modrost.« ¹⁴⁵

¹³⁹ N. m., 281.

¹⁴⁰ N. m., 281.

¹⁴¹ N. m., 283.

¹⁴² Slavko Kremenšek, Težnje v sodobni etnološki znanstveni teoriji, Slovenski etnograf XV, Lj., 1962, 9—32.

¹⁴³ N. m., 9.

¹⁴⁴ Slavko Kremenšek, Obča etnologija, Lj., 1973.

¹⁴⁵ N. m., 14.

V poglavju o umetnosti Kremenšek dopušča folkloristiki relativno samostojnost in priznava njen interdisciplinarni značaj, čeprav je v okviru učbenika razumljivo, da se zavzema za etnološki vidik obravnavane problematike: »Mimo folkloristike kot bolj ali manj samostojne discipline, kot dela literarnih znanosti ali posebne veje etnologije, obstajajo še glasbeno narodopisje ali glasbena etnologija (nem. Musikethnologie), etnomuzikologija, umetnostna etnologija (nem. Kunstethnologie) in še druge umetnostne vede, posebej seveda zgodovine različnih umetnostnih panog. Njihova spoznanja so za etnologijo lahko zelo zanimiva, specifično etnološka vprašanja pa so vendar v funkciji, v vlogi in pomenu, ki jih imajo umetnostni pojavi, umetniki in izvajalci v preučevani skupini.«¹⁴⁶ Iz tukajšnjega odlomka sledi, da je bilo nemara pravilno spredajš-njega sklepanje o tem, da Kremenšku pomeni folkloristika predvsem to, kar je povezano z ustno, besedno tradicijo, torej slovstveno folkloristiko.

Toda položaj se zaplete ob Kremenškovi še drugačni in drugi definiciji folklor/istik/e, ki jo prisoja delu dotedanje (le slovenske?) etnologije, čeprav ji hkrati z ostjo, ki je uperjena vanjo, spravljlivo priznava določen pomen ne le za nazaj, ampak tudi za naprej: »Glede na dolgotrajni razvoj etnologije na osnovah, ki so sicer že za dovršen del današnje etnološke raziskovalne dejavnosti neuporabne, je treba vsekakor računati tudi z dediščino, ki je ne gre zametavati. Tu je mišljeno predvsem preučevanje kulturnih sestavin, ki jim je bil po starejših teoretičnih načelih pripisan ljudski značaj. Čeprav bi zgodovinska obravnava marsikaterega od ljudskokulturnih elementov sodila, kot že rečeno, prej v katero od specializiranih kulturnozgodovinskih disciplin, je določena kontinuiteta v raziskavah vendarle nujna. Korenitejši odmik etnologije od te tematike bi povzročil vrzel, ki bi pomenila nepopravljivo škodo. V skladu z etimološko vsebino besede folkloristika so njeni, tj. folkloristični okviri še najbližji etnološkim raziskavam številnih ljudskokulturnih sestavin. Folkloristiko bi tako lahko tudi v sedanjem položaju označili kot tisti del etnologije, ki se ukvarja z ljudskimi stvaritvami, s sestavinami, ki so rezultat ljudskega znanja, ljudskega védenja. Pri tem je sestava kulturnih elementov, ki pritegujejo pozornost folkloristov, lahko dokaj različna. Ponekod, npr. na Francoskem in v Angliji, kjer je evropsko regionalno etnologijo zastopala pravzaprav folkloristika, so imele ali še imajo v folklorističnih okvirih svoje mesto tudi nekatere materialnokulturne sestavine, npr. noša, ki sicer v folkloristiki niso vedno običajne. Vodilo tovrstnega vključevanja so slej ko prej pojavi ljudske umetnosti v širokem pomenu te besede, torej tudi ljudska umetna obrt. Ob sociologizaciji današnjih etnoloških raziskav pa je postalo prav to področje izhodišče etnološkega raziskovalnega dela, s čimer bodo verjetno tudi folkloristiki dane še nekatere spodbude za detajlnejšo obravnavo nekaterih socialnokulturnih sestavin. Sicer pa se folkloristika ali preko folkloristike tudi etnologija povezuje z najrazličnejšimi drugimi disciplinami, npr. muzikologijo, literarno in umetnostno zgodovino, lingvistiko, gledališko zgodovino, itd.«, kar je bilo deloma že omenjeno.¹⁴⁷

S prepletanjem teh dveh definicij folklore je nastopilo v razmerju med etnologijo in folkloristiko, še posebej slovstveno, pri nas novo obdobje: hudo kritično, a za obe stroki tudi rodovitno.

¹⁴⁶ N. m., 245.

¹⁴⁷ N. m., 124.

Sklep

Kaj je mogoče reči v sklepnih interpretacijah problematike, ki jo je skušala sistemizirati pričujoča obravnava?

V Štrekljevi rabi pojem folklorne obsega bolj ali manj natančno zamejeno področje duhovne kulture, kolikor še sledimo klasični sistematiki obče etnologije. Bolj kot je bilo doslej znano, zadevno gradivo izpričuje, za kako resno in strogo znanost so jo imeli v njenem začetku (prim. prvo in drugo poglavje).

Dovolj presenetljiva ugotovitev tukajšnjega pregleda je, da je obstajala prav od Murka naprej dokaj močna tradicija enačenja folkloristike s tistim pojmovnim okvirom, ki ga zajema današnja etnologija. To je mogoče prav pojasniti le z naslanjanjem na vire, od koder so posamezni avtorji črpali ustrezno vednost o stroki in si prisvajali tudi zadevno terminologijo. Tudi danes ni drugače.

Naslednje poglavje je oblikovano iz gradiva, ki priznava sorodstvo stroke, katere rojevanje zasledujem, s prvotno filologijo in iz nje tudi izišlo poznejšo literarno vedo, na drugi strani pa diferenciacijo na »materialno«¹⁴⁸ narodopisje/etnografijo in folkloristiko, za katero pa ni bilo nikoli izrecno povedano, kaj ravno zajema; iz sobesedila in antonimnosti do prve kategorije, je razumeti, da gre za pojave duhovne kulture. Na splošno obstaja v njenem razmerju podrejenost folkloristike glede na etnologijo, marsikdaj pa se pojavlja v poimenovanju tudi poljubnost, da ni več prav jasno, kaj je pojmovati kot etnologijo in kaj kot folkloristiko. Nedvomno je le, da je pri zadnji še vedno težišče na zbiranju, čeprav se pojavljajo tudi glasovi, da je to le pomembna faza v raziskovanju, ne pa njen edini cilj.

Milko Matičetov je zapisal pogumno trditev o avtonomnosti (slovstvene) folkloristike, toda morda premalo izkoristil možnosti, ki jih je imel na razpolago, da bi stroko kot tako tudi upeljal in utrdil. Zavedal se je vprašanj, ki kličejo po teoretičnem razčiščevanju — tudi v terminološki zmedbi —, a namesto, da bi se jih lotil sistematično in eksplicitno, je svoje pojmovanje predmeta hranil zgolj zase, le tu in tam je navrgel drobtino, ki implicitno priča o globljem strokovnem vznemirjanju, ko obravnava posamezne konkretne probleme ob tesni navezanosti na terensko gradivo. Njegove terenske skušnje so gotovo nenadkriljive, in ne prvič¹⁴⁸ ne zadnjič ni tu rečeno, kako velika škoda je, da se mu le-teh ni zdelo vredno (ali kaj) teoretično oblikovati. Z njimi bi pomembno obogatil ne le slovensko, ampak splošno slovstveno folkloristiko. Tako pa je raje popravljaj druge stavbe, kakor da bi zidal svojo, čeprav je imel zanjo — eden zelo redkih — dovolj lastnega materiala in mu ne bi bilo treba hoditi ponj na posodo drugam, kakor to delamo drugi. A to počnemo kljub očitkom zato, ker bi radi prebivali v svoji hiši. Da se razumemo. Že posebno poglavje priča, da je tako rekoč prvi izrecno (slovstveni) folklorist na Slovenskem tudi teoretično najgloblje zaoral v stroko, toda glede na njegovo mesto in še bolj glede na upanja, ki jih je dajal s prvimi pobudami, je bilo pričakovati njegovo večjo lastno udeležbo v teoretičnem utemeljevanju in prenavljanju stroke. Pojasnjevanje, da je tega zaostanka krivo tako rekoč reše-

¹⁴⁸ N. m., 136.

valno delo na terenu, ne pove vse resnice in deluje naravnost tragikomično: tragično zaradi dejstva, da tolikšen trud ne daje takega rezultata, kot bi ga lahko, komično pa, ker taji, da je temu vzrok preslabo vztrajanje pri sprejetih teoretičnih izhodiščih,¹⁴⁹ četudi niso bila nikjer posebej — kakor bi bilo zaželeno — zapisana.

Sledi etnološki vidik gledanja na slovstveno folkloro, medtem ko posebne stroke zanj ne imenuje, da iz previdnosti ne rečemo, da je ne prizna. Kakor je v enem prvih poglavij prevladovala kot vir strokovna literatura s pečatom vseobsežne folkloristike, tako se verjetno vsesplošna etnološka terminologija v tem poglavju napaja pri konkurenčni strokovni literaturi (angleška : nemška), iz česar sledijo, glede na izrazoslovje, diametralno nasprotni rezultati. Da gre tu za očitno preziranje folkloristike, je spoznati tudi iz tega, da se z etnološkega vidika raje govori o pomožnih panogah etnologije kakor znotraj nje o posameznih panogah oz. specializaciji, ki bi jo po tradiciji morali poimenovati z zgornjim imenom.

Resna preizkušnja za slovensko folkloristiko je nastopila z novo fazo slovenske etnologije, ko je ta temeljito predelala svoja dotedanja stališča o stroki,¹⁵⁰ v kateri je dotlej tako ali drugače predla folkloristika. Novi koncepti nanjo niso nič več računali niti po predmetu niti po metodi, kar je pomenilo, da mora začeti skrbeti sama zase,¹⁵¹ če hoče še živeti.¹⁵²

¹⁴⁹ Žal, da tu ni mogoče tega bolj določno pokazati in dokazati, ker se ta pripomba nanaša predvsem na vprašanja organizacije folkloristov nasploh, ta problematika pa je tu izpuščena. Kot simptom poljubnosti ali kar ohlapnosti v terminološkem izražanju naj služi naslednji njegov odstavek: »Tukajšnji pregled *Glonarjevih etnografskih spisov* zajema poleg samostojnih knjižnih izdaj še spise v ČZN, LZ in goriški Vedi. Morda bodo izpiski iz nekaterih listov, kjer je Glonar tudi sodeloval (prim. SBL I, 222), pokazal še kaj etnografskega, vendar je že s temi prispevki podoba in vloga *Glonarja-folklorista* jasna.« Slovenski etnograf III—IV, Lj., 1951, 399. — Kljub temu, da se je torej Matičetov že l. 1948 deklarativno zavzemal za terminološko preciziranje (prim. op. 77) in v tem očital nedoslednost avtorju ocenjevane knjige in je sorazmerno strogost ob tej problematiki čutili v Matičetovem pripisu k prevodu prispevka o sovjetski folkloristiki (prim. op. 85), je tudi pri njemu samem ugotoviti v tem pogledu premajhno discipliniranost.

¹⁵⁰ Ingrid Slavec, Težnje v povojni slovenski etnologiji, Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov, Rogaška Slatina, 5.—9. 10. 1983, Lj., 1983, 148—175. Za del tukajšnje problematike prim. odlomek: »Etnologija je do konca petdesetih let ostajala v sicer razširjenih, a po motivaciji in pristopu bližja folkloristični naravnosti. Zato se v tem času zdi ločevanje med etnološkim in folklorističnim neutemeljeno, za nameček (in za zgled) pa obstaja klavrno nedoločna raba terminov narodnoznanstvo, narodoslovje, narodopisje, etnografija, folklor, folkloristika. Tu naj zadostuje, da se po večini vsi prispevki le uvrščajo pod firmo narodopisja (torej etnografije, in glede na današnjo rabo etnologije), ne kažejo pa na nikakršen teoretsko-metodološko izdelan in utemeljen koncept, ki bi presegal ustaljeno delovno prakso.« N. m., 151—152.

¹⁵¹ Marko Terseglav, Težnje v povojni slovenski folkloristiki, Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov, Rogaška Slatina, 5.—9. 10. 1983, Lj., 1983, 176—203. V razdelku »Povojna folkloristika glede na dediščino preteklih usmeritev« je Terseglav zapisal: »Pregled folklorističnih razprav in člankov pokaže, da je reakcija proti folkloristiki in etnologiji le posledica nerazumevanja smotrov obeh ved, v nezanimanju za rezultate strok in v posploševanju ter tudi v ozkosti in dogmatičnosti pragmatičnih pogledov na umetnost sploh, posebej pa še na ljudsko. Deloma so to nezaupanje nevede podpirali nekateri folkloristi sami, ki na izzive niso odgovorili z jasno sintezo in teoretično utemeljitvijo svoje vede. Včasih to ni bilo

SUCHE NACH DER IDENTITÄT DER SLOWENISCHEN LITERARISCHEN
FOLKLORISTIK

Was lässt sich in der Schlussinterpretation der Problematik, welche der vorliegende Aufsatz zu systematisieren versucht, sagen?

In Strekeljs Verwendung umfasst der Begriff Folklore ein mehr oder weniger genau abgegrenztes Gebiet der geistigen Kultur, so weit wir noch die klassische Systematik der allgemeinen Ethnologie verfolgen. Mehr als bisher bekannt, bezeugt das betreffende Material, als was für eine äusserst anspruchsvolle Wissenschaft sie in ihren Anfängen behandelt wurde (vg. 1. und 2. Kapitel).

Ziemlich überraschend ist die Feststellung dieses Beitrags, dass eben von Murko an eine ziemlich starke Tradition bestand, welche die Folkloristik gleichsetzte mit jenem Begriffsrahmen, der die heutige Ethnologie erfasst. Richtig erklären lässt sich das nur mit der Anlehnung an Quellen, aus denen die einzelnen Autoren das entsprechende Wissen über das Fach schöpften und wo sie auch die betreffende Terminologie aneigneten. Auch heute ist das nicht anders.

Das folgende Kapitel ist aus dem Material gebildet, welches eine Verwandtschaft der Fachgebiete anerkennt, deren Entstehen ich verfolge, von der ursprünglichen Philologie und der auch aus ihr später hervorgegangenen Literaturwissenschaft an, andererseits aber auch die Differenzierung in die »materielle« Volkskunde/Ethnographie und die Folkloristik anerkennt. Für letztere wurde niemals ausdrücklich gesagt, was sie erfasst, aber aus dem Kontext und der Antonymität zur erstgenannten Kategorie ist zu verstehen, dass es sich um Erscheinungen der geistigen Kultur handelt.

Milko Matičetov schrieb eine mutige Behauptung nieder von der Autonomie der (literarischen) Folkloristik, nutzte aber vielleicht zu wenig die Möglichkeiten, die ihm zur Verfügung standen, um das Fach als solches auch einzuführen und zu festigen. Er war sich der Fragen bewusst, die nach einer theoretischen Klärung rufen. Aber statt sich systematisch und explizit dieser Aufgabe zu unterziehen, behielt er seinen Begriff von dem Themengebiet mehr für sich, warf nur hier und da einen Brocken hin, der implizit eine tiefe fachliche Beunruhigung verrät, wenn einzelne konkrete Probleme in engem Zusammenhang mit dem Feldstudienmaterial behandelt werden. Seine Erfahrung auf dem Gebiet der Feldstudie sind zweifellos unübertrefflich, und es wird hier weder zum erstenmal noch zum letztenmal gesagt, was für ein grosser Schade es ist, dass er sie nicht theoretisch behandelt hat. Damit hätte er nicht nur die slowenische, sondern auch die allgemeine literarische Folkloristik wesentlich bereichert. So aber verbesserte er lieber andere Bauwerke, als sein eigenes zu errichten, obwohl er dazu — als einer der sehr seltenen — genug eigenes Material hatte und sich nichts bei anderen hätte leihen müssen, wie wir übrigen es tun. Aber trotz

mogoče zaradi objektivnih težav, deloma je temu krivo tudi posamezno-subjektivno odklanjanje 'deklarativne' teorije... N. d., 180.

¹⁵² Ob tem je vsekakor smiselno spomniti na naslednja izhodišča: »Uspešen razvoj vsake znanstvene discipline, (...) je odvisen tako od konkretne, induktivno zastavljene znanstvene raziskave, kakor od splošne razvitosti teoretične znanstvene misli. Spričo tega dejstva je nepotrebno dokazovanje, da morajo vsako posamično, konkretno znanstveno proučevanje spremljati znanstveno utemeljeni idejnometodološki principi, ki induktivno znanstveno delo usmerjajo in mu v širšem okviru znanstvenega proučevanja odrejajo mesto in pomen. Seveda pa ne gre ti dve premisi jemati ločeno. Razvijanje in izpopolnjevanje znanstvene teorije je neposredno zvezano z uspehi konkretne raziskave, kakor je le-ta, kot rečeno, povezana z razvojem teoretičnih postavk. Sele njen medsebojni dialektični odnos ustvarja pogoj za resnično znanstveno usmerjeno in utemeljeno strokovno delo.« S. Kremenšek, glej op. 134, str. 7.

Treznio in skrbno je o vprašanjih, ki zadevajo v jedro problema nekdanjih folklorističnih izhodišč, ne da bi stroko posebej imenoval, pisal Zmago Šmitek v sestavku Nekaj pripomb k teoretičnim izhodiščem slovenske etnologije, Glasnik SED, 16/1976, št. 1, str. 1.

des Vorwurfs tun wir es deshalb, weil wir gern im eignen Hause leben möchten. Damit das klar ist, Bereits ein besonderes Kapitel des Beitrags bezeugt, dass der sozusagen erste ausgesprochene (literarische) Folklorist in Slowenien auch theoretisch das Fach am gründlichsten bearbeitet hat; aber in Anbetracht seiner Stellung und mehr noch der Hoffnung, die er mit seinen ersten Anstössen weckte, war von ihm eine grössere eigene Beteiligung bei der theoretischen Begründung und Erneuerung des Faches zu erwarten. Die Erklärung, an diesem Rückstand seien sozusagen Rettungsarbeiten am Ort der Feldstudien schuld, ist nur die halbe Wahrheit, die geradezu tragikomisch wirkt: tragisch aufgrund der Tatsache, dass so viel Mühe nicht solch ein Ergebnis schafft, wie es könnte, komisch aber deshalb, weil sie verschweigt, dass den Grund hierfür ein zu geringes Beharren auf den angenommenen theoretischen Ausgangspunkten bildet, auch wenn sie nirgends besonders — wie es wünschenswert gewesen wäre — aufgezeichnet worden waren.

Es folgt der ethnologische Standpunkt bei der Betrachtung der Folklore, während Maticetov dafür kein besonderes Fach nennt, um nicht vorsichtigerweise zu sagen, dass er sie nicht anerkennt. Dass es sich um eine Missachtung der Folkloristik handelt, ist daran zu erkennen, dass lieber von Hilfswissenschaften der Ethnologie gesprochen wird, als von einzelnen Verzweigungen bzw. Spezialisierungen innerhalb dieser, die man traditionsgemäss mit dem oben genannten Namen benennen müsste.

Eine ernste Prüfung für die slowenische Folkloristik trat ein mit der neuen Phase in der Ethnologie, in der diese ihren bisdahin gültigen Standpunkt über das Fach gründlich umarbeitete, das bisher die Folkloristik, so oder so, in Anspruch nahm. Die neuen Konzepte rechneten nicht mehr mit der Folkloristik, weder in fachlicher noch in methodischer Hinsicht, was bedeutete, dass sie beginnen muss, selbst für sich zu sorgen, wenn sie bestehen will.

O METODI IN PREDSDODKIH V DELU ALBERTA FORTISA

(Prispevek za zgodovino antropologije)

Božidar Jezernik

Geografska odkritja v novem veku so odpirala nova obzorja v najširšem pomenu besede: podoba sveta je postala drugačna, spremenljiva. Svet, kakršen je danes, že jutri spremenijo nova okritja. Ker je bil obstoj še neodkritih, še neznanih dežel splošna predpostavka, so bili na krovih ladij, ki so širile meje evropskih imperijev prek vsega sveta, tudi naravoslovci. »Stvari, ki tja privlačijo tujce, morajo biti iskanje starin, študij naravoslovja, trgovina. Pripoved o Levanti bi bila suhoparna, če ne bi vključevala drugega, kakor so zdajšnje razmere v deželah pod otomanskim gospodvom.«¹ Širša so bila obzorja, večje je bilo število rastlinskih in živalskih vrst. Sproti jih že ni bilo mogoče več prešteti: danes zapisane številke so bile že naslednji dan napačne. In ne le to: popotniki so srečevali tudi ljudi, ki so živeli drugače, ki so imeli drugačne običaje in navade. Premnoge resnice so se ob novih spoznanjih izkazale zgolj za »resnice«. »Izmed vseh spoznanj, ki jih je s seboj prinesla daljava, pa je bilo nemara najbolj novo spoznanje o relativnosti. Perspektiva se je spremenila. Pojmi, ki so veljali za transcendentne, so se izkazali kot odvisni od različnosti krajev; življenjske oblike, ki naj bi temeljile na razumu, so bile očitno le še stvar navade; nasprotno pa so se običaji, obsojeni kot čudaški, izpričali za povsem razumne, če smo jih razložili z ozirom na izvor in okolje.«²

Vse bolj je prevladovalo prepričanje, da lahko srečo ljudem prinese le znanost. Nič nenavadnega torej, če je veda o naravi v sedemnajstem in osemnajstem stoletju postajala vse uglednejša. Naravoslovje se je uveljavilo celó kot najzanimivejša in vseobsežna znanost, saj je bil njegov predmet »vse, kar nam razodeva vesolje«.³ Naravoslovci so si postavili pomemben cilj: odpraviti predsodke, ki so tako dolgo zastirali resnično podobo sveta in zaradi katerih so najnavadnejše zmote imeli za nespodbitne resnice. V razmišljanjih in raz-

¹ Joseph Pitton de Tournefort, *A Voyage into the Levant*, London 1718, vol. I, p. 15.

² Paul Hazard, *Kriza evropske zavesti*, Ljubljana 1959, p. 20.

³ Georges Louis Le Clerc de Buffon, *How to Study Natural History*; v: Simon Eliot & Beverley Stern ed., *The Age of Enlightenment*, London 1979, vol. I, p. 161.

pravah znanstvenikov je bilo zato vedno več pozornosti posvečene vprašanjem metode; l. 1749 je Georges Louis Le Clerc de Buffon objavil poleg zelo odmevnega Naravoslovja tudi spis Kako preučevati naravo.

* * *

V takšnem ozračju je živel in delal *Alberto Fortis* (1741—1803). Tudi on je bil eden takšnih popotnikov, ki je v službi Serenissime in zasebnih mecenov v sedemdesetih letih osemnajstega stoletja večkrat potoval po beneški Dalmaciji. Fortis je v svojem času veljal za prvega naravoslovca Italije, kasneje so ga imeli za genialnega časnika in poligrafa, danes pa je poznan predvsem po poročilih s teh potovanj, zbranih v knjigah *Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Osero* (Venezia 1771) in *Viaggio in Dalmazia* (Venezia 1774). Zlasti slednja je bila pomembna v evropski književnosti kot »epohalno odkritje tega bližnjega primitivnega sveta in tega lepega in izvirnega pesništva, ki ga še nihče ni zapisal.«⁴ V pismih s potovanj po krajih »daleč od italijanske kulture« Fortis ni poročal samo o naravnih pojavih in zanimivostih. Že prva knjiga, ki je bila zamišljena kot mineraloška študija, je izšla kot svojevrstna monografija o Cresu in Lošinju in njunih prebivalcih. Kasneje pa se je iz raziskovalca fosilov in kamenin, rastlin in žuželk, antičnih napisov in starin vse bolj razvijal v angažiranega znanstvenika in reformatorja.

Fortis v navedenih knjigah ni posvetil posebnega poglavja teoretskim vprašanjem naravoslovja, je pa o teh vprašanjih večkrat razpravljal. Čeprav se pri tem nikoli ni določno skliceval na Buffona, lahko ugotovimo, da je sprejel večino njegovih napotil. V prvi knjigi je za predmet svojih raziskovanj navedel fosilne kosti,⁵ v drugi pa je opredelil kot poglavitni cilj znanosti o naravi brez predsodkov opazovati sestavo gora, narave voda ali živali ali katerega koli drugega produkta narave, z edinim pomenom, poizvedovati za resnico.⁶ Kljub takšnim opredelitvam predmeta je v obe knjigi vpletel precej antropoloških podatkov, v Potovanje po Dalmaciji pa je običajem in navadam Morlakov posvetil celo posebno poglavje. To nikakor ni bilo sad naključja ali avtorjeve nesistematičnosti, marveč je Fortis ravnal tako v skladu z uveljavljeno prakso med naravoslovci tedanje dobe. Takšno stališče je med drugim zagovarjal tudi Buffon, ki je odločno nasprotoval temu, da bi iz naravoslovja opuščali obravnavanje človeka oziroma da bi ga obravnavali zgolj kot del narave: »Zakaj ga tako nenaravno ponižati in ga imeti zgolj za žival, ko pa je tako zelo drugačen od narave in tako nad živalmi, da mora biti globoko neveden, kakor so živali, tisti, ki sploh pomisli na to, da bi jih pomešal.«⁷

Prva vrlina znanstvenika je, da ne podleže predsodkom, zato se ne sme pustiti zapeljati nobeni avtoriteti, toliko manj neukim ljudem. »Popotnik mora biti stalno pozoren«, svetuje Fortis, »kakor sem sam, preden kaj verjamem; to se pravi, iti mora na sam kraj, preden kaj verjame, ali naj vsaj zagrozi, da bo

⁴ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Padova 1958, pp. 305—306.

⁵ *Saggio*, p. 90.

⁶ *Viaggio*, vol. II, p. 31.

⁷ Georges Louis Le Clerc, *Buffon's Natural History*, London 1792, vol. III, pp. 325—326.

storil to, vsem težavam navkljub; tako se odkrivajo laži.«⁸ Toda sam ni bil pripravljen kar tako sprejeti še tako resnega zatrjevanja. V okolici Krinjskih jezer blizu Sinja so mu domačini na primer zatrjevali, da je tam med ribami tudi nekakšna dlakava vrsta, ki jo je mogoče le redko uloviti brez uporabe strupa, ker naj bi bila prebivala na dnu. Fortis jim ni verjel: »Nisem pripravljen verjeti v telesne posebnosti, razen če jih vidim; in zato sem odložil vero v dlakavo ribo, ker je nisem videl.«⁹

Ni bilo vedno lahko spoštovati tako strogih načel: za to je bilo treba veliko moči, dosežek pa ni bil vnaprej zagotovljen. Potoval je namreč po deželi, v kateri je bila znanost slabo razvita, naravoslovje pa sploh komaj znano po imenu. Njegovi raziskovalni izleti so bili zato sad naključja; često je hodil naokrog z upanjem, da bo našel na kaj, kar bi mu poplačalo trud, vendar se je pri tem pogosto uštel. Ničesar ni mogel zvedeti o koristnih plodovih ali posebnostih teh krajev razen tistega, kar je videl na lastne oči. Tako ga lahko spremljamo med plezanjem po gorah, med spuščanjem v podzemsko jamo, in medtem, ko so njegovi veslači počivali, je od blizu preučeval oblike apnenčastih materij, razporejenih vzdolž dalmatinskega obrežja po zakonitostih, ki se zelo razlikujejo od tistih, ki so jih opisovali učitelji naravoslovja v svojih predavanjih, izmišljenih za pisalno mizo. Kako velike napake so nastale kot posledek takšne metode, ponazarja Fortis s primerom iz prvega zvezka dela *Illyricum Sacrum* jezuita F. Farlatija, v katerem lahko preberemo, kako nevaren je prehod v bližini Arkandjela, ker se tam srečujejo vode Neretve in Cetine z vodami Krke; v resnici pa se te reke izlivajo desetine milj daleč od tega kraja. »Naj se na tej strašni napaki zelo učenega človeka učijo pisci, da ne gre slepo zaupati podatkom, ki jih dobijo od neukih.«¹⁰

Ko metoda še ni bila utrjena, so se naravoslovci veliko ukvarjali z izjemnimi pojavi in čudeži, pri čemer so se pogosto zatekali po pomoč k teologiji oziroma k nadnaravnim silam. V osemnajstem stoletju so bili naravoslovci v tem pogledu bolj izkušeni in previdnejši. Tudi Fortis je imel do takšne prakse izrazito odklonilno mnenje. Menil je, da so natančna opazovanja preprostih in vidnih stvari, ki so bile pri večini piscev slabo preučene, za pravega naravoslovca zanimivejša od imenitnejših in nenavadnih pojavov manjših razsežnosti.¹¹ Zato je bil tudi nejevoljen zaradi razmer v muzejih, ki so jih imeli nekateri curiosi med njegovimi rojaki. Ti so za drage denarje kupovali eksotične školjke, hkrati pa v teh muzejih ni bilo školjk iz domačega morja. To dejstvo jim po Fortisovem mnenju ne le, da ni bilo v čast, marveč je bilo tudi krivično do dežele, ki ima enako obilje naravnih znamenitosti kakor katera koli druga. Domače znamenitosti bi med ustvarjalci takšnih zbirk morale imeti celo prednost: zgolj serije okamenelih rastlin, čudoviti izdelki različnih insektov, ki jih je bilo domače morje polno, bi dajali dovolj snovi za zanimiva opazovanja in ugledne zbirke, »primerne, da bi nam bile v čast, ko bi jih videli učeni popotniki, ki zdaj gledajo na nas s prezirom.«¹²

⁸ Viaggio, vol. II, p. 2.

⁹ Ibidem, p. 79.

¹⁰ Ibidem, p. 2.

¹¹ Ibidem, p. 30.

¹² Saggio, pp. 77—78.

Kasneje je to stališče še zaostril, saj je narava vedno enako domiselna in veličastna; očem opazovalca pa majhna bazaltna kristalizacija navadne lave ali majhni kristali iz Evganeškega hribovja ne more razodeti manj kakor čudoviti prizmatični stebri Staffe ali kristalne jame Švice. »Vendar ni preprosto imeti to resnico stalno pred očmi, še posebej ne, kadar vidimo opise ali risbe teh veličastnih del narave.«¹³

Tako opredeljen predmet naravoslovja je povzročal določene težave že zaradi svoje širine: zaradi obširnosti predmeta raziskave so bile te nujno nepopolne. Namreč, obseg beneške Dalmacije je bil po Fortisu prevelik in število otokov previsoko, da bi naravoslovec mogel pričakovati od kratkih potovanj kaj celovitega. »Toda ne manjka ljudi, ki jih žene mladostna vnema in občutek, da lahko varajo književni svet, in ki se lotijo v nekaj mesecih opisati rastlinsko, živalsko in fosilno podobo največjih pokrajin. Toda, kdor je vaje s filozofskim mirom ceniti brezmejno raznoterost stvari, bo kmalu prepričan, da človeško življenje ne zadošča (kakršno koli pomoč naj že ima) za opis celovitega naravoslovja najmanjšega otoka ali okrožja.«¹⁴ Zaradi obsežnosti Dalmacije in številnih težav, s katerimi se je tam spopadal, je tudi izrazil željo, naj bodo njegova opazovanja sprejeta s širokosrčnostjo velikih in razsvetljenih duhov; kajti tisti, ki so nevedni ali vedo le malo o znanosti, so, po njegovem mnenju, najstrožji in najbolj ozkosrčni v obtožbah.¹⁵

Kar zadeva obravnavo izjemnih pojavov, kakršne je bilo na tedanji stopnji znanja težko pojasniti, je menil, da je najboljša metoda za tistega, ki prvi piše o katerem od takšnih vprašanj, da preprosto poroča in da z največjo vestnostjo in natančnostjo opiše vse, kar je videl ali opazil. Vsak ima potem možnost, da tak opis razloži po svoje, bodisi v skladu s kakšnim sistemom bodisi z novo hipotezo.¹⁶

Ker še vedno ni manjkalo piscev, ki so pri obravnavi naravnih pojavov puščali preveč prostosti razgreti domišljiji ali predsodkom ali ki so zagovarjali nazore in doktrine trinajstega stoletja, je jasno poudaril, da se ni voljan postaviti v njihove vrste. »Dobro vem, da učenjaki z nahirno oblikovanimi ali posvojenimi sistemi pogosto delajo krivico svoji nadarjenosti kot tudi resnici in da so prepričani, da Stvarnik Narave v svojih delih ni muhast; vodilni učenjaki našega časa se smejejo preoblikovalnim silam in arhetipskim idejam ali podobnim sholastičnim barbarizmom.«¹⁷ Menil je tudi, da je nápak klicati religijo na pomoč hipotezam, ki skušajo oporekati ali ovreči opazovanja najbolj učenih naravoslovcev, s samovoljnim interpretiranjem svetih besedil. Da religija nikoli ne more biti vodnica v teh vprašanjih, naj bi izpričevala Galilejeva slovesna odpoved svojim ugotovitvam, »ki je povzročila Italiji toliko sramote.«¹⁸ Svoje znanstveno delo je zato razumel kot prispevek za odpravljanje predsodkov in praznoverja, v čemer je videl poglobitveno prepreko za razvoj in napredek.

Doseči tako visok cilj je bilo mogoče le z vestnim in natančnim opazovanjem, torej z empirično metodo. Prednosti te metode, kateri je bil dan v raz-

¹³ Viaggio, vol. II. p. 170.

¹⁴ Ibidem, p. 47.

¹⁵ Ibidem, vol. I, p. 3.

¹⁶ Saggio, p. 102.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, p. 107.

svetljenstvu tolikšen poudarek, so bile vsestranske in očitne. Prevladujoče občutje ni bila več neogljenost človeka, prepuščenega na milost in nemilost usodi: »Človek ni šibak, ... znanje je več kot ekvivalent moči,« je zapisal Samuel Johnson.¹⁹ Znanost je širila človekovo obzorje in iz dneva v dan krepila njegovo moč. Toda poleg prednosti, ki jih je prinašala empirična metoda, so bile z njo povezane tudi nekatere pasti. Opazovanje je namreč vedno subjektivno in zato nepopolno ali celo zmotno; vsebuje lahko celo prav »neverjetne napake«. Kaj je očitneje od sončeve poti prek neba!?

Nič presenetljivo ni torej, če je imel Fortis hude težave, ko je na primer skušal razvozlati vprašanje tako imenovanega postopnega naraščanja voda. Najboljši dokaz za dviganje vode naj bi bile Benetke, kjer je morala vlada iz leta v leto dvigovati trge, da so lahko speljali vodo v javne cisterne, ker je od šestnajstega stoletja, ko je bilo mesto zvečine obnovljeno, do druge polovice osemnajstega stoletja morje ob visoki plimi narastlo nad višino pločnikov. Vode so našle pot tudi v nekaj cerkva, čeprav so bile te zagotovo zgrajene tako, da so verniki v njih stali na suhem. Veliki trg Svetega Marka je bil občasno poplavljen kljub novemu pločniku in njegovih povišanjih.²⁰ Pogrezanje zemlje po Fortisovem mnenju ni bilo sprejemljivo pojasnilo, kajti tla so ponekod močvirna, drugod skalnata. Omenjena hipoteza se mu je zdela še posebej nesprejemljiva prav za Benetke, kajti v tem primeru bi morali domnevati, da se vse zgradbe pogrezajo enakomerno, čeprav niso bile vse zgrajene hkrati in ne na isti podlagi.²¹ Vendar danes vsi vemo, da je tisto, kar je bilo videti nemogoče — resnično.

Težave z empirično metodo so bile še večje, kadar je Fortis skušal z njo pojasniti določen pojav, ki ga iz kakršnega koli razloga sam ni mogel videti, podatki pa, ki jih je dobil od informatorjev, so se ujemali z njegovo prejšnjo vednostjo oziroma z vnaprejšnjimi pričakovanji. Ko so mu, na primer, povedali, da je v srcu Bosne padel dež sardel »v hudo grozo in strah teh ubogih Turkov«, je skušal »pojav« pojasniti s hurikanom.²² Kajti že Plinij je v svoji Zgodovini sveta zbral veliko primerov podobnih nenavadnih padavin.

Najbolj nezanesljiva je (bila) ta metoda pri pojasnjevanju kulturnih pojavov, kajti subjektivnost opazovalca je v teh primerih še pomembnejša. Obravnava teh vprašanj je možna le z vidika določene kulture, se pravi pristransko. Poleg vsega so ti pojavi praviloma neponovljivi, tako da jih je moral obravnavati na podlagi podatkov drugih opazovalcev. Pri zbiranju tega gradiva ga je oviralo tudi pomanjkljivo znanje hrvaškega jezika, zaradi česar si je moral pomagati s prevajalci. Pri obravnavanju teh vprašanj je bil njegov pristop tudi bolj obremenjen s predsodki.

Tako je Fortis med bivanjem na Cresu in Lošinju videl zgolj to, da so bili tamkajšnji prebivalci pravo nasprotje snage.²³ Utegne se zdeti kot šala, pa je vendarle res, da je Anglež John Gardner Wilkinson, ki se je dobrih sedemdeset let kasneje peljal s parnikom mimo teh otokov, videl mnogo globlje razloge za takšno stanje: »Ko sta imela pod Benečani otoka Cres in sosednji Lošinj

¹⁹ Samuel Johnson, *The Prince of Abissinia*, London 1759, p. 93.

²⁰ *Viaggio*, vol. II, p. 119; cf. *Saggio*, p. 117.

²¹ *Viaggio*, vol. II, p. 124.

²² *Ibidem*, p. 117.

²³ *Saggio*, pp. 39–40.

5000 prebivalcev, so bili njihovi dohodki 1273 dukatov, od katerih so plačali 630 za davek Republiki.«²⁴ Kjer je Fortis opazil zgolj nevednost, je Wilkinson videl njene vzroke: »Da so lahko Benečani laže vladali Dalmaciji, so se izogibali vsem ukrepom, ki bi mogli prinesiti izboljšavo pri položaju prebivalstva, hkrati pa so rekrutirali v vojsko njene utrjene kmete; in kakor koli se lahko zdi neverjetno, je beneški senat preprečeval ustanavljanje šol v tej deželi. Tudi tisk je bil prepovedan in neki Benečan je bil celo strogo kaznovan, ker si je drznil v neodvisnem mestu Dubrovniku ustanoviti tiskarno.«²⁵

Fortis je bil zelo skeptičen do sistemov in teorij, ki so ga spominjali na »nezrelo sadje, ki se v kratkem pokvari«, in je bil prepričan, da bodo takšni tudi prihodnji sistemi in teorije, dokler ne bo opravljeno zadostno število opazovanj.²⁶ Ugotavljal je namreč, da avtorji sistemov o nastanku gora v splošnem niso opazovali učinkov vode z dovolj pozornim očesom in brez predsodkov, nekateri med njimi, ki jim sicer ni manjkalo nadarjenosti za računanje, pa so se preprosto prestrašili brezmejnosti časa, potrebnega za nastanek razjed, ki jih je naredila voda.²⁷ Takšna spoznanja so bila v globokem nasprotju s svetimi besedili in s cerkvenim naukom, zato so se tudi mogla le počasi uveljaviti.

Med potovanji po Dalmaciji je imel priložnost slišati mnogo praznovernih zgodb, ki so se ohranjale tako, da so prehajale z očeta na sina. »Bil sem jezen nad to zlorabo tradicije; vendar sem se pomiril, ko sem odkril, da se na enak način obnavljajo mnogi posebni in zanimivi izdelki ljudskega pesništva.«²⁸ Nikakor pa se ni mogel pomiriti z vlogo duhovščine pri ohranjanju nevednosti med ljudmi. Tako se je na primer zelo zgražal nad fratrom, od katerega je pričakoval koristno informacijo, namesto tega pa mu je ta pripovedoval »najbolj neumne zgodbe, ki lahko najdejo prostor v glavah, zastrupljenih z vraževerjem. Ta čudni smrtnik je s takšnim prepričanjem prisegal na krike otrok v zalivih in na vilinska kola v votlinah, kakor da bi jih bil tisočkrat videl.«²⁹ Zlasti v dodatku, objavljenem v angleškem prevodu Potovanja po Dalmaciji, navaja precej primerov vraževerja med »ubogimi nevednimi otočani« z otoka Paga, za katere naj bi bili odgovorni tamkajšnji fratri. Ti naj bi bili skrbeli za ohranjanje vraževerja med ljudmi v svojem interesu, včasih pa tudi iz kriminalnih nagibov.³⁰

Skladno z razsvetljsko koncepcijo znanosti ta nikakor ni bila znanost zaradi znanosti. Opustitev preiskovanja prvih načel, bitnosti in biti je bil najpomembnejši dosežek razsvetljenstva na tem področju. Namesto prvih vzrokov so si znanstveniki prizadevali iznajti sredstva, s katerimi bi mogli zanesljivo dobiti potrebne učinke. Ta sprememba v pristopu je prinesla obilje gmotnih dobrin, h katerim so težile na videz najbolj čiste znanosti. Fortis je potožil, da so mnogi njegovi rojaki še vedno prezirali naravoslovje in ga zasmehovali kot nekoristen študij, »navzlic dobi in zgledom drugih uglajenih evropskih narodov.«³¹ Sam je z znanstvenim delom želel prispevati k nacionalnemu napredku.

²⁴ Dalmatia and Montenegro, London 1848, vol. I, p. 41.

²⁵ Ibidem, p. 49.

²⁶ Saggio, p. 113.

²⁷ Travels into Dalmatia, London 1778, p. 543.

²⁸ Saggio, pp. 160–161.

²⁹ Viaggio, vol. II, p. 159.

³⁰ Travels into Dalmatia, p. 508.

³¹ Saggio, p. 135.

Zato je v svojih delih tudi poročal o krajih, ki so bili po njegovih opazovanjih pomanjkljivo kultivirani, in je podrobno opisoval koristne produkte narave, ki so uspevali v obiskanih krajih. »Poleg teh predmetov,« pravi, »sem štel za svojo dolžnost popraviti napake, v katere so zašli pisci o tej deželi (tj. o Dalmaciji — op. B. J.); upošteva je udobje popotnikov sem naznačil popularna poročila, ki sem jih razkril kot napačna. Tudi nisem pozabil omeniti ostankov antičnih naselij, čeprav to spada bolj v zgodovino kakor v naravoslovje. Dejansko sem bil nanje še toliko pozornejši, ker nam posredujejo pravičnejšo podobo Dalmacije, kakor smo je navajeni; kajti, če bi ta bila tako grozna dežela, kakor jo mnogokrat predstavljajo, tam ne bi bilo postavljenih toliko rimskih kolonij.«³² Starine je Fortis znal uporabiti tudi kot pomagalo: antični novci so bili na primer lahko tudi zanesljiv vir za razumevanje zgodovine daljnih časov.³³

Na začetku Potovanja v Dalmacijo je zapisal, da bi njegovi plemeniti zaščitniki mogli občutiti zadovoljstvo že v primeru, če bi objava tega dela ne bila prinesla nobene druge koristi razen te, da bi z dalmatinskim marmorjem (za katerega v oklepaju navaja, da so ga svoj čas Rimljani uporabljali tako za izdelavo najplemenitejših kipov kot v gradbeništvu) nadomestili marmor, »ki nam (tj. Benetkam, ki so bile velik porabnik marmorja — op. B. J.) ga drago in že po brezobzirni ceni vsako leto prodajajo tujci.«³⁴ Če pa bi iz prizadevnega preučevanja narave, sedanjega stanja jezer, močvirij in rek in morebitnih novih odkritij izvirala še kakšna druga korist za javno dobro, nacionalno trgovino in umetnosti, bi velikodušni podporniki njegovih potovanj z nesporno pravico uživali ime velikih patriotov, on sam pa bi v popolnosti užival zadovoljstvo, ki navdaja dušo koristnega podložnika, za čemer mora vsak plemeniti človek stremeti bolj kakor za slavo učenjaka in znanstvenika.³⁵

Čeprav se je dobro zavedal, kako skromen vpliv ima kakršna koli objava, in je poznal moč predsodkov, si ni mogel kaj, da ne bi izrazil upanja, da bodo njegova potovanja v te kraje prej ali slej prinesla korist in napredek prebivalstvu Dalmacije; »in čutil bi se najbolj srečen med popotniki, če bi bil prepričan, da nisem živel zaman, preden končam svoje zemeljsko bivanje.«³⁶ Zato je bilo tudi ribištvo eden glavnih predmetov njegovih opazovanj vzdolž dalmatinskega obrežja, kajti vse, kar prispeva k razvoju te dejavnosti, je hkrati prispevek k nacionalnemu bogastvu.³⁷ Želel si je, da bi bilo v njegovi moči »napovedati vojno severni ribi, ki osvaja našo Italijo, kakor so bili vajeni storiti ljudje v barbarskih časih; in čutil bi se srečen, če bi jadranske ribiče lahko oborožil zoper te tuje vsiljivce.«³⁸

Toda, ker ribolov ni bil dovolj razvit in ker ulov ni dosegal zadostne količine, je grajal — koga drugega — lene ribiče. Zlasti se je hudoval nad ribiči iz vasi Zloselo pri Šibeniku (danes Pirovac). Kljub množici in raznovrstnosti rib se leni Zloseljan niti malo ne potruji izkoristiti teh možnosti. Zadovoljuje

³² Viaggio, vol. I, p. 131.

³³ Saggio, p. 134.

³⁴ Viaggio, vol. II, p. 179.

³⁵ Ibidem, vol. I, p. VII.

³⁶ Ibidem, pp. 131—132; cf. Saggio, p. 68.

³⁷ Viaggio, vol. I, p. 31.

³⁸ Ibidem, p. 160.

se s tem, da živi iz dneva v dan in da požre, često brez kruha in kakršne koli omake, vso ribo, ki jo ulovi s katerim od svojih barbarskih sredstev. Sipe naj bi bile pomladi splošna jed teh nemarnih prebivalcev; lovili naj bi jih bili tako, da so položili pod vodo veje z listi, kamor naj bi se sprijele sipe, da bi odložile jajca.³⁹

V uvodu v poglavje o običajih in navadah Morlakov Fortis najprej oporeka govoricam, ki so opisovale Morlake kot divje ljudi brez razuma in človečnosti, zmožne vsakršnega zločina. Prebivalci dalmatinskih mest so mu vedeli povedati za veliko število okrutnosti, ki naj bi jih bili zagrešili Morlaki, in zlasti o njihovem nagnjenju h krajam. Po teh govoricah naj bi bili Morlaki storili tudi najgrozovitejše uboje in nasilna dejanja; vendar naj bi bila ta dejanja po Fortisu starejšega datuma. Če pa so se katera od njih vendarle zgodila še pred nedavnim, velja to pripisati pokvarjenosti majhnega števila posameznikov, ne splošnemu značaju ljudstva. Sam je čutil dolg do ljudstva, ki ga je tako dobro sprejelo in z njim tako človeško ravnalo, in ga je hotel poplačati z »zelo obširno apologijo«. Popotniki, po njegovem mnenju, praviloma pretiravajo v opisovanju nevarnosti in neprijetnosti, s katerimi so se srečevali na potovanjih v oddaljenih krajih. Sam se je čutil daleč od šarlatanstva te vrste. Zato je nameraval poročati samo to, kar je videl na svojih poteh.⁴⁰ Za mnoge posamične opise, verjetno celo za večino, lahko rečemo, da ustrezajo dejanskim razmeram, in da je bil Fortis trezen in dober opazovalec. Vendar nekaterih pojavov, o katerih poroča, ni mogel sam videti, pri drugih pa se je moral opreti samo na podatke, ki jih je dobil od informatorjev.

Fortis je večino časa svojega bivanja v Dalmaciji prebil v mestih. Prebivalci dalmatinskih mest so bili izobraženi v italijanski kulturi in so »plemenitejši ljudje obeh spolov govorili lepo italijanščino«. ⁴¹ Za Zadarčane na primer celo izrecno pove, da so bili tako kulturni, »kot si je le mogoče želeli v katerem koli uglednem italijanskem mestu«. ⁴² Ko je odšel iz mest, pa se je srečeval »z neznanjem in nezaupanjem zaostalih ljudi v teh krajih, ki so bili slabo naseljeni in daleč stran od italijanske kulture«. ⁴³

Zdi se, da je bil prav to glavni vzrok njegovega mnenja o tamkajšnjih prebivalcih: »Na sploh je vaško prebivalstvo vzdolž obrežja enako leno in hudobno, morda zato, ker ga ščitijo preblagi zakoni in ker je izenačeno s svojimi gospodarji. Nedvomno bi veljalo za osrečitev tega primorskega prebivalstva uporabiti kot glavno orodje palico...«⁴⁴

Da gre v tem primeru za negativni haloefekt, potrjuje po mojem mnenju tudi zapis L. Cassasa s poti po Istri in Dalmaciji v začetku devetnajstega stoletja (Cassas je namreč dobro poznal Fortisovo delo). Tam lahko bralec med drugim izve, da bi bila kar žalitev za človeško raso, če bi prebivalce Zlosela opisovali kot divjake: »Divjaki so prvi člen v verigi človeške narave; ti ljudje pa so pogosto videti, kakor da bi bili zadnji člen kakšne druge verige.«⁴⁵ Carlo

³⁹ Ibidem, p. 161.

⁴⁰ Ibidem, pp. 43—44.

⁴¹ Travels into Dalmatia, p. 509.

⁴² Viaggio, vol. I, p. 15.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, vol. I, p. 161.

⁴⁵ L. F. Cassas, Travels in Istria and Dalmatia; v: A Collection of Modern and Contemporary Voyages and Travels, vol. I, London 1805, pp. 73—74.

Gozzi pa je šel še dlje in je v zapisu *Memorie inutili* (Venezia 1793) Morlake označil kot barbare in antropofage in sploh nedisciplinirane in nemarne.⁴⁶ Vendar te »karakterne lastnosti« niso bile vzrok, da je ribolov v Dalmaciji zamiral. Vzrok tega namreč ni bil v pokvarjenosti in hudobiji ljudi, marveč v previsoki ceni soli, ki je bila monopol beneške vlade. Sol je bila tako draga, da se ribičem ni splačalo uloviti več, kot so sami porabili, ker presežnega ulova niso mogli konzervirati.⁴⁷

Navedeni nekritični opisi sami po sebi kažejo, da niso mogli nastati kot rezultat opazovanja. Močno dvomim, da bi lahko bile sipe splošna jed, če bi jih resnično lovili na opisani način. Skoz ta opis zatorej odsevajo bolj razredni predsodki meščanov in plemičev kakor dejansko stanje. Takšno, razredno nezaupanje lahko prepoznamo tudi v zgodbah o veliki nagnjenosti Morlakov do kraj. Izmed domiselnih in smelih potez v prevarah, o katerih so mu pripovedovali njegovi sogovorniki po Dalmaciji, se mu je zdela naslednja posebej značilna. Siromak je na sejmu kupil kotel. Ko se je približal tatu, ga je spustil na tla. Medtem ko se je z znancem pogovarjal o opravih, je tat pograbil kotel s tal, si ga dal na glavo, ne da bi odšel s kraja zločina. Po pogovoru se je kupec ozrl, in ko je videl, da kotla ni več tam, kamor ga je bil odložil, je vprašal prav tistega, ki ga je imel na glavi, ali je videl koga, ki je odnesel kotel. Ta mu je odvrnil, da ni bil pozoren, in pripomnil, da bi si bil moral spraševalec dati kotel na glavo, kakor je storil sam, pa ga ne bi bilo mogoče ukrasti.⁴⁸ »A navzlic takšnim goljufijam,« pristavlja Fortis, »lahko tujec varno potuje po teh krajih, kjer ga bodo dobro in gostoljubno sprejeli.«⁴⁹

Isti motiv o predrznosti morlaških tatov navaja tudi Cassas. Utrujeni popotnik je legel ob vzhodje drevesa in odložil sabljo, da bi udobneje počival. Do njega prideta dva Morlaka; medtem ko se eden pogovarja s popotnikom, drugi izvleče njegovo sabljo iz nožnice in si jo opaše, nakar se hladnokrvno vključi v pogovor. Ko popotnik opazi, da mu je nekdo ukradel sabljo, mu tat pritrdi, da je to nesreča, in ga vpraša, zakaj ni ravnal tako kot on (tat), ki jo ima vedno pri roki.⁵⁰ Za njim je to zgodbo skoraj dobesedno prevzel tudi Thomas Allason.⁵¹

Sredi devetnajstega stoletja je Wilkinson, ki je dobro poznal navedena poročila iz Dalmacije, sklenil, da naj bili »v dobrih starih časih« Morlaki poznani po spretnosti v krajah, za katere naj bi bila značilna predvsem predrzna izvedba. Nato je povzel motiv zgodbe o predrznem tatu kot ponazorilo svoje trditve. Ko Morlaki z nekom začnejo pogovor, počakajo, da se sogovornik obrne, in mu nato vzamejo kako stvar. To za hip skrijejo in jo nato pokažejo, vprašujoč lastnika, ali ni pokazana stvar lepa, pri čemer z največjo hladnokrvnostjo pristavijo, da so jo kupili pred nekaj dnevi za toliko in toliko denarja. Ko okradeni pove, da je sam izgubil nekaj zelo podobnega, ali celo meni, da gre tu za isti predmet, mu tat preprosto odvrne, da sam pazi na svoje stvari tako, da jih ne dá iz roke, in priporoči okradenemu, naj tako ravna v prihodnje.

⁴⁶ Cit. Arturo Cronia, op. cit., p. 333.

⁴⁷ John Gardner Wilkinson, op. cit., vol. I, p. 245; cf. *Viaggio*, vol. II, p. 167.

⁴⁸ *Viaggio*, vol. I, p. 52.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Op. cit., p. 8.

⁵¹ *Pictoresque views of the antiquities of Pola and Istria*, London 1819, p. 52.

Tudi Wilkinson ne dvomi o resničnosti zgodbe, čeprav omejuje njeno veljavnost na »dobre stare čase«,⁵² ne glede na to, da je dobro poznal navedena poročila, in kljub temu, da je nekaj strani prej pisal o bajki o nastanku Imotskega jezera, po kateri naj bi bilo to nastalo zaradi greha nekega bogatega človeka, ki ni hotel pomagati siromaku, pa ga je z njegovo hišo in živino vred pogoltnila zemlja. Ta bajka naj bi bila dober kazalnik »vrednosti« legendarnih zgodb in tega, kako se motijo tisti, ki menijo, da je v lokalnih tradicijah vedno nekaj resnice.⁵³

Pomembnost Fortisa je v tem, da je pri njem takšnih mest v primerjavi z drugimi avtorji manj. Vendar tudi zanj velja, da pove vsak antropolog v svojih raziskavah veliko tudi o sebi, ne le o tistih, ki jih preučuje. Vsakdo namreč postavlja vprašanja, ki se mu zdijo pomembna glede na njegovo kulturno in socialno okolje, naj se strinja z njim ali naj mu oporeka. Tako bomo pri Fortisu, na primer, zaman iskali podatek v zvezi s pljuvanjem, kajti sredi druge polovice osemnajstega stoletja je bila to snov, ki se v spodobnih krogih ni omenjala. Ker je sredi naslednjega stoletja postala to téma, o kateri so govorili z zgražanjem kot o ostudni navadi,⁵⁴ lahko pri Wilkinsonu preberemo, da se lahko Morlaki in Črnogorci po tej zoprni navadi kosajo z Amerikanci.⁵⁵

Ko Fortis poroča o Morlakih, poroča o njih na podlagi koncepcije o (dobrem) divjaku. Zato se mu je tudi zdelo vredno zapisati tiste elemente v njihovem načinu življenja, ki so potrjevali ta pričakovanja. V pismih s potovanj je tako poročal o svetu, ki je bil tako blizu in vendar tako daleč: »Nedolžnost in naravna svoboda pastoralnih časov sta še vedno ohranjeni med Morlaki ali vsaj mnogo preostankov je ohranjenih v krajih, ki so najbolj oddaljeni od naših naselij. Čista prisrčnost občutij tukaj ni v ničemer omenjena in se kaže navzven ne glede na okoliščine. Lepo morlaško dekle sreča moškega iz svoje vasi in ga naravno poljubi, ne da bi mislila na zlo. Videl sem, kako se poljubljajo vse žene in dekleta, mladci in starci iz različnih vasi, brž ko pridejo ob praznikih pred cerkev. Zdelo se mi je, da je ves ta svet iz ene in iste družine. Pozneje sem stokrat videl to po cestah in sejmi primorskih mest, kamor prihajajo Morlaki prodajat svoje izdelke. Ob praznikih in veselicah je rokam dovoljena tudi kakšna druga svoboščina, ki bi jo mi imeli za nedostojno, vendar oni ne mislijo tako; če jih zaradi tega okarajo, pravijo, da je to šala, ki nič ne pomeni!«⁵⁶

Ker je bila ena od neprijetnih posledic procesa civilizacije prav formaliziranje razmerij med ljudmi in s tem povezano zginjanje sproščenih izrazov prijateljstva in naklonjenosti, je bil to za tujca (Fortisa) posebej opazen razloček. Njegovo pozornost je pritegnilo tudi to, da so Morlaki tako zelo poudarjali prijateljstvo, iz česar so naredili skoraj verski zakon. Sam je spremljal združitev dveh deklet, ki sta postali posestri v cerkvi v Perušiču. »Zadovoljstvo, ki ga je bilo moč videti v njunih očeh, ko sta sklenili to sveto zvezo, je opazovalcem govorilo, kakšno bogastvo občutij se more razviti v dušah, ki jih ni oblikovala oziroma, bolje rečeno, pokvarila družba, ki jo mi imenujemo

⁵² Op. cit., vol. II, p. 177.

⁵³ Ibidem, p. 170.

⁵⁴ Norbert Elias, *The History of Manners*, Oxford 1983, p. 126.

⁵⁵ Op. cit., vol. II, p. 130.

⁵⁶ Viaggio, vol. I, pp. 67–68.

kulturna. Tako svečano združeni prijatelji se imenujejo pobratimi, ženske pa posestrime, kar pomeni polbratje in polsestre. Prijateljstva med moškimi in ženskami v naših dneh ne sklepajo tako svečano, vendar so to morda počeli v starih, nedolžnejših časih.⁵⁷

Kako zelo so bili Fortisovi opisi ubrani s prevladujočim okusom dobe, najbolje spričuje dejstvo, da je bilo Potovanje v Dalmacijo v štirih letih prevedeno v nemščino, francoščino in angleščino; poglavje o običajih in navadah Morlakov pa je bilo večkrat izdano v različnih jezikih in je bilo prevedeno celo v švedščino. Kajti Evropa je z njim odkrila primitivni in čustveni svet na lastnem pragu. Divjaki tedaj niso živeli le v Afriki, Aziji ali Ameriki, temveč prav v neposredni bližini.

S tega vidika lahko pri Fortisu prepoznamo kot značilno mesto dva odstavka v poglavju o običajih in navadah Morlakov, kjer je govor o vzgoji otrok. Tam zremo, da so Morlaki novorojenčke najprej umili v hladni vodi, nato pa še to, da prebijejo ta majhna bitja, ki jih sprejmejo s tako malo pozornosti v najnežnejših trenutkih, v bednih cunjah tri ali štiri mesece. Pozneje jih pustijo, da se plazijo okrog kolibe, dokler se sami ne naučijo hoditi pokonci; tedaj tudi pridobijo moč in zdravje, ki sta tako značilni za Morlake. Morlakinje naj bi bile dojile, dokler niso spet zanosile. Če se to ni zgodilo tri, štiri ali šest let, so dojile tudi tako dolgo. »Ogromna velikost prsi Morlakinj je nekoliko izjemna, kajti nedvomno je, da lahko dajo sasek svojim otrokom prek ramen ali pod svojimi rokami.«⁵⁸

Ta odlomek je bil predmet ostre kritike v opazkah, ki jih je ob Fortisovem Potovanju po Dalmaciji objavil Ivan Lovrić.⁵⁹ Lovrić je bil vzgojen v drugačni kulturi kakor Fortis in je v celoti internaliziral njeno temeljno vrednoto, to je poudarjanje grobe moškosti. Po Lovrićevem mnenju so načela v vzgoji Morlakov, ki se uglajenim narodom zdijo tuja in barbarska, v resnici le malo oddaljena od naravnega stanja. Zaradi trde vzgoje Morlaki pridobijo moč in zdravje, ki ju je v civiliziranih in lepih mestih navzlic vsej negi tako težko najti. Prvih pet, šest mesecev življenja prebijejo otroci zaviti v raševino, nato jih pustijo, da hodijo po zemlji v lastnih kolibah, dokler se sami sčasoma od narave, ki je edina vodnica, ne naučijo hoditi pokonci. Šele potem jih lahko vidimo, kako hodijo po poljih. »Kajti tudi če kdo vidi kakšnega otroka, da slučajno hodi po štirih po poljih, še preden se je naučil hoditi po dveh, ne smemo prehitro na splošno sklepati, da ravnajo tako vsi otroci. To je tako, kakor če bi videli dečka, ki postopa med voli, in bi potem rekli, da postopajo vsi dečki pomešani z voli.«⁶⁰

Lovrić se ne strinja s Fortisom tudi glede trajanja dojenja in velikosti prsi pri Morlakinjah. Pri tem omeni, da bi po sodbi Morlakov pomenilo dajati otroke dojiljam (kar je bilo tedaj na primer v Benetkah običajno) biti slabši

⁵⁷ Ibidem, p. 58.

⁵⁸ Ibidem, p. 81.

⁵⁹ Giovanni Lovrich, Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis coll'aggiunta della vita di Soçivizca, Venezia 1776; sh. prevod: Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa, Zagreb 1948.

⁶⁰ Bilješke o Putu po Dalmaciji, pp. 69—70.

od živali, ki hranijo svoje mladiče z mlekom.⁶¹ Prsi Morlakinj zaradi tega niso izjemno velike in so po velikosti podobne prsim večine žensk pri drugih evropskih narodih. Nikakor pa niso tako velike, kakor jih opisuje Fortis. »To mnenje je bajka, ki so si jo zmislili tujci, in nikdar ne bi pomislil, da ga bo sprejel naravoslovec, kakršen je Fortis.«⁶²

V odgovoru na Lovričeve opazke⁶³ se Fortis ne ukvarja več z vzgojo otrok pri Morlakih. Iz tega lahko sklepamo, da se strinja z Lovričem, po katerem naj bi bili ljudje krepkejši in aktivnejši v preprostosti vaškega življenja, v katerem so živeli dlje časa, kot je bilo pravilo v razkošnem in nezdravem okolju velikih mest.⁶⁴ To pa je bil le predsodek, saj je Lovrič sam, na primer, umrl star komaj nekaj čez dvajset let. Po drugi strani je Fortis vztrajal pri tem, kar je zapisal o dolžini prsi pri Morlakinjah: Da imajo Morlakinje velike in gnusne prsi, je zapisal zato, ker je to *videl* in ker so mu mnogi častitljivi ljudje, ki se ne zmorejo norčevati, to potrdili; »lahko domnevam, da imajo Hrvatice, Vlahinje in Ciganke iz Banata isto hibo.«⁶⁵ To je v nasprotju s tem, kar je najprej zapisal, namreč, da je to slišal.

Ker nimamo nobenega utemeljenega razloga za dvom o Lovričevih opažanjih in nimamo pravih razlogov za apriorni dvom o Fortisovih trditvah, utegne biti koristno, če se vprašamo, kje bi Fortis mogel videti to, kar trdi, da je videl. Gotovo zapleteno vprašanje, na katerega je skoraj nemogoče odgovoriti, če se hkrati ne vprašamo, zakaj je videl, kar trdi, da je videl. Kakor lahko vidimo iz risb noše Morlakinj iz različnih krajev Dalmacije, so bile te tudi poleti oblečene zapete do vratu. Še več, v Potovanju po Dalmaciji zremo celo, da so Morlaki navadno skrivali svoje ženske pred tujci.⁶⁶ Vemo tudi, da Fortis nikoli ni bil v Banatu. Iz vseh teh dejstev, menim, da je mogoče upravičeno sklepati, da Fortis med potovanjem po Dalmaciji zatrdanega ni mogel videti, marveč je moral to videti kje drugod.

Eden od avtorjev, ki je posvetil precej pozornosti navadam v zvezi z dojenjem med divjaki in velikostjo prsi divjakinj, je bil Buffon. V njegovi Zgodovini sveta lahko preberemo, da so prsi Samojedinj tako velike, da lahko otroci dobijo sesek prek materinega ramena.⁶⁷

Fortis eksplicitno kar dvakrat primerja Morlake s Hotentoti. Najprej v poglavju o običajih in navadah Morlakov, kjer pravi, da imajo v splošnem le malo smisla za gospodarnost in da po tej posebnosti spominjajo na Hotentote, saj v tednu dni pospravijo toliko, kakor bi lahko zadoščalo za nekaj mesecev, samo če se pokaže priložnost za veseljačenje.⁶⁸ Potem še pove, da na Rabu ljudje

⁶¹ Ibidem, p. 68. (V drugi polovici 18. stol. je med učenjaki že prevladal negativen odnos do takšne prakse, češ da takšno kršenje naravnega reda predstavlja tveganje za zdravje otrok; cf. npr. Samuel Johnson, *The Philosophick Mirror*, Dublin 1759, p. 88.)

⁶² Ibidem, p. 69.

⁶³ L'abate Fortis al signor Giovanni Lovrich, Brescia 1777.

⁶⁴ Cf. Voltaire, *Preliminary Discourse to the Essay on Manners and Spirit of Nations*; v: *The Works*, London 1780, vol. I, pp. 207–444; p. 215.

⁶⁵ L'abate Fortis al signor Giovanni Lovrich, p. V.

⁶⁶ *Viaggio*, vol. 1, p. 55.

⁶⁷ Op. cit., vol. IV, p. 193; cf. William Tooke, *Russia: or, A Complete Historical Account of All the Nations Which Compose that Empire*, London 1780, vol. III, p. 12: »Njihove prsi (tj. Samojedinj — op. B. J.) so majhne in ploske.«

⁶⁸ *Viaggio*, vol. I, p. 57.

živijo življenje, ki se le malo razlikuje od življenja pri Hotentotih.⁶⁹ Zato sem pregledal poročila popotnikov iz sedemnajstega in osemnajstega stoletja o Hotentotih. Že v najstarejšem opisu Holandca Olberta Dapperja lahko preberemo, da imajo poročene ženske tako velike prsi, da jih lahko podajo otroku prek ramena.⁷⁰ Dve leti pozneje so lahko bralci knjige o Afriki Angleža Johna Ogilbyja prebrali skoraj dobesedno enak opis.⁷¹ Dobrih dvesto let zatem pa je Nemeč Gustav Frisch, ki je podrobno preučil anatomijo Hotentotov, ugotovil, da lahko njihove ženske brez težav vržejo prsi prek ramen in dojijo otroke, ki jih nosijo na hrbtu; in, kar pred njim niso opazili, da sedé lahko dojijo tudi pod pazduho.⁷²

Iz tega, da Fortis ni bil pripravljen verjeti obstoju dlakave ribe, ker je ni videl, v izjemno velikost prsi Morlakinj pa je verjel kljub temu, da jih ni videl, lahko sklepamo, da tu ne gre zgolj za velikost prsi, marveč se v tem skriva nekaj več. Že površen pregled opisov iz sedemnajstega in osemnajstega stoletja pokaže, da so prsi izjemne velikosti neločljiva sestavina podobe tako imenovanih divjakov. Edward Tyson, oče moderne anatomije, je v eseju, s katerim si je prizadeval dokazati, da so bili Pigmejci antičnih piscev v resnici vrsta opic in ne ljudje, prispeval podroben opis Pigmejca, ki si ga je bil kupil. Čeprav je bil kupljeni Pigmejec moški in ni Tyson nikoli videl nobene Pigmejke, ni niti za hip podvomil, da imajo Pigmejke tako velike prsi kakor nobena ženska.⁷³

To je bil zelo razširjen predsodek in ponekod v Evropi so si ženske celo na silo ovirale rast prsi, druge civilizirane Evropejke pa so v tistih časih »popravljale naravo« s pomočjo kovinskih steznikov.⁷⁴ (Da je predsodek ohranil še danes velik del svoje moči, najbolje dokazujejo veliki zaslužki plastične kirurgije.) Nič presenetljivo ni, če lahko v četrti knjigi potovanj v oddaljene dežele sveta Lemuela Gulliverja pri opisu jehujev preberemo, da jim vimena visijo med prednjima nogama in segajo pogosto skoraj do tal, kadar hodijo.⁷⁵ Čeprav opisuje Gulliver jehuje kot najbolj odvratne živali, kar jih je videl, so ljudje. Že sama ideja o človeku kot četveronožcu se zdi danes popolnoma tuja, toda pri Buffonu, na primer, lahko zremo tudi, da so Evropejci primerjali zamorce z otoka Goree in Kapverdskega obrežja — s konji.⁷⁶

Če pogledamo podrobneje, vidimo, da so jehujem močno podobni tudi Morlaki, za razloček od Benečanov, ki spominjajo na Huninime. Če so bili po eni strani jehuji videti kot živali, ki so najbolj nesprejemljive za učenje, in njihove zmožnosti nikdar niso presegle prenašanja ali vleke bremena,⁷⁷ so po

⁶⁹ Ibidem, vol. II, p. 191.

⁷⁰ Kaffraria or Land of the Kafris, otherwise named Hottentots (1668); v: I. Schapera & B. Farrington, *The Early Cape Hottentots*, Cape Town 1933, p. 45.

⁷¹ Africa, London 1670, p. 590.

⁷² Die Eingeborenen Süd-Afrika's, Breslau 1872, p. 25.

⁷³ Orang-Outang, sive Homo Sylvestris; or, the Anatomy of a Pygmie Compared with that of a Monkey, an Ape, and a Man, London 1699, p. 26.

⁷⁴ Joseph Pitton de Tournefort, op. cit., vol. II, p. 70.

⁷⁵ Johnatan Swift, *Travels into several Remote Nations of the World*, London 1726, book IV, p. 9.

⁷⁶ Op. cit., p. 284.

⁷⁷ Johnatan Swift, op. cit., p. 120.

drugi strani plemeniti Huninimi naravno obdarjeni s splošnim nagnjenjem za vse čednosti, in njihovo temeljno vodilo je kultivirati razum, ki je tudi njihov edini vodnik.⁷⁸ Ali, kakor bi rekel Buffon: »najbolj neumen človek je zmožen voditi najbolj ostro žival; vlada ji in jo vzdržuje podložno svojim nakanam; to ne toliko na račun svoje moči ali spretnosti kakor po vzvišeni premoči svoje narave, in ker ima razum, ki mu omogoča oblikovati racionalen sistem dejanj in pristopov, s katerimi prisili živali, da ga ubogajo.«⁷⁹

To vprašanje je vznemirjalo tedanje učenjake tudi v nekoliko drugačni obliki. Namreč, kako to, da so Evropejci tako močni in da morejo tako zlahka obiskovati Azijo in Afriko zaradi trgovine in osvajanj, oziroma kako to, da Azijci in Afričani ne morejo osvojiti njihovih obrežij, postaviti kolonij v njihovih pristaniščih in prisiliti domače kneze, da spoštujejo njihove zakone. (Če vprašanje prilagodimo našemu primeru, kako to, da ne morejo Morlaki osvojiti Benetk.) Abesinskemu princu Rasselasu je njegov učitelj Imlac odgovoril, da je to zato, ker so Evropejci močnejši in pametnejši; »znanje bo vedno prevladovalo nad neznanjem, tako kakor človek vlada drugim živalim. Toda, zakaj je njihovo znanje močnejše od našega, ne znam pojasniti, razen z nedojemljivo voljo Vrhovnega Bitja.«⁸⁰ Tako morjeplovci, ki so odkrivali in osvajali nove dežele, niso bili izkoriščevalci ali celo plenilci, temveč kulturonosci, uresničitelji božje previdnosti. Evropejci, ki so sami sebe definirali kot civilizirane, so zato v novo odkritih deželah morali odkrivati »barbare« (kakor so definirali tiste z drugačnim načinom življenja, drugačnim svetovnim nazorom ali drugačnimi normami in vrednotami). V znanstveno usmerjeni kulturi ljudje sprejemajo posplošitve znanosti kot dejstva, toliko bolj, kadar se ta skladajo z njihovimi pričakovanji in predsodki. Vzpon znanosti v dobi razsvetljenstva, ki je prinesel podobo zre relativiziranega sveta, je tedaj bil hkrati prispevek k povzdigovanju stanja v lastni kulturi na raven absolutne, znanstveno utemeljene vrednote.

Summary

ON THE METHODS AND PREJUDICES IN THE WORK OF ALBERTO FORTIS (A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF ANTHROPOLOGY)

The article deals with the methods and prejudices in the work of Alberto Fortis (1741—1803). Fortis was respected in his time as the first naturalist of Italy, then was praised as an ingenious journalist and poligraf; today he is known especially by his writings on the inhabitants of the Eastern Adriatic coast, collected in his books *Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Osero* (Venezia 1771) and *Viaggio in Dalmazia* (Venezia 1774). The last one was in the period of four years translated and published in German, French and English.

Although the main object of his observations were the questions connected with the fossil bones, the structure of mountains, the nature of waters, of animals, or whatever other production of nature («with the sole view to investigate the truth»), he paid sporadicly attention also on the questions of the cultural and social pro-

⁷⁸ Ibidem, p. 124.

⁷⁹ Op. cit., vol. III, p. 327.

⁸⁰ Samuel Johnson, op. cit., pp. 73—74.

venience. According to the spirit of the age he used in both cases empirical observation as the most suitable and prosperous methods. He was persuaded that whoever might pretend to judge of this at distance would act imprudently and run the risk of giving some ridiculous explanation; as it was often the case even with the greatest naturalist, when they undertook to unfold some strange phenomenon upon a super-physical inspection or according to the accounts of others: »like that good man who wrote the natural history of the Swiss Alps without ever travelling to observe them.«

The results thus founded were much more reliable, the advantages of the methods were obvious. But despite the advantages, there were some troubles also. Naimly, observations are always subjective in nature and thus incomplete or even erroneus. They may contain even »unseen errors«. So, no wonder, that Fortis had some heavy problems when he tried to understand some cultural and/or social phenomena which seemed especially strange from the point of view of his cultural and social position. As for example, while he saw only how neglected, dirty, filthy, lazy and ignorant were the inhabitants of the islands of Cres and Lošinj! sir John Gardner Wilkinson who approximately seventy years latter only passed-by on a steamer the both island saw the reason of the situation: »When under the Venetians it had about 5000 inhabitants, and the revenues of Cherso and the neighbouring Ossero were 1273 ducats, of which 630 were paid in duties to the Republic.«

And even more. Fortis was not prepared to believe when the inhabitants in the vicinity of the Lakes of Krin told him that lakes afford no great variety of fish, but among them they pretended there was a hairy species: »I am not disposed to believe physical extravagancies unless I see them; and therefore I suspended my belief of the hairy fish because I did not see it«. But on the other hand, he believed when he was told about the prodigious length of the breasts of the Morlacchian women, though he did not see it.

ELEMENTI ZA BRANJE NOVIŠKIH IN ETNOLOŠKIH STROKOVNIH BESEDIL MED 1848 IN 1860

Jurij Fikfak

1 Izhodišča

Seznam del o zgodovini etnološke vede, ki so nastala v zadnjih petnajstih letih, je že dolg. Med prispevki (Baš, Šmitek, Bogataj, Slavec, Terseglav idr.) velja posebej omeniti delo Vilka Novaka o raziskovalcih slovenskega življenja (izdano skupaj v: Novak 1986) in teoretične premisleke Slavka Kremenška o kontinuiteti dveh tokov v 19. in 20. stoletju in o družbenih temeljih razvoja slovenske etnologije. Vse to kaže na veliko zanimanje za zgodovino etnologije, naj gre za željo spoznati določene smeri, gibanja v nekem času ali za težnjo, da bi s pomočjo preteklih razmer ponazorili današnje.

V teh prispevkih gre za dve različni izhodišči pri prikazovanju zgodovine etnologije:

— ovrednotenje dela pomembnih zbiralcev in raziskovalcev ljudskega izročila glede na njihov prispevek k etnološki vedi; pozornost raziskovalca je namenjena pomembnemu posamezniku, zato lahko imamo tako zgodovino za biografsko (posebej so za tako obliko obravnave značilni prispevki Vilka Novaka);

— obravnava, pri kateri so upoštevana tudi poljudno pisana besedila z etnološko tematiko; raziskovalec želi prikazati celotno dejavnost na posameznem področju ali osvetliti izbrani problem ali predstaviti celoten spekter informacij v nekem času: npr. recepcijo neevropske kulture na Slovenskem (Šmitek 1985), imenje za narodopisje (Baš 1984 a) in oblačilno kulturo (Baš 1984 b in 1987) ali besedila z etnološko tematiko med 1848 in 1860 (Fikfak 1985 in 1986).

V pričujočem prispevku je bila analiza določenega problema v izbranem času 1848—1860 izvedena v okviru slednje naravnosti. Za obravnavani čas je moč reči, da je razmeroma malo obdelan. Zanj sta pomembna oba mejnika: leto 1848 je čas marčne revolucije, konec leta 1860 pa se znova (uradno) sprosti prostor, v katerem je moč objavljati. Marčna revolucija je namreč omogočila razmah publicistične dejavnosti v slovenskem jeziku. V izbranem obdobju, to je od 1848 do 1860, je slovenskih besedil z etnološko tematiko že toliko (vsaj 300), da omogočajo temeljito, tudi kvantitativno obravnavo.

Največ pozornosti so temu času posvetili Kotnik (1944, 28—30), Baš času med 1843 in 1857 (1984 a) in Novak (1986).

Po Kotnikovem mnenju lahko razumemo obravnavano obdobje kot del romantičnih prizadevanj. Na prvem mestu navaja Kotnik Novice in njihovo narodopisno gradivo. Pravi, da je tega gradiva mnogo, da Novice »uvažujejo« tudi materialno kulturo, da pa narodopisja ne gojijo strokovno. Pravi, da gre za pretežno reproduktivno delo, za zapisovanje narodnega blaga, za opise in obnove.

Ob pripombi, da Novice ne gojijo narodopisja strokovno, je potrebno vprašanje, v katerem časniku do leta 1857 je objavljenih več narodopisnih besedil in gradiva narodopisne (etnološke) narave kot v Novicah (prim. Lah; Meze)? Edini načelni članek je objavil Matija Majar (Majar 1850, 92; Kotnik ga tudi navaja); z njim je želel usmeriti zbiralce in interpretacije ljudskega izročila. Ob Novicah velja pripomniti, da jih je Kotnik po mojem poznavanju (prim. spis A. Baša o imenju za narodopisje in s tem tudi o obsegu narodopisja v Novicah v času 1843—57 in daljšo omembo V. Novaka, 1986) malo pregledal.¹

Posebej je zanimivo vprašanje o spodbujanju strokovnih prizadevanj pri Bčeli, Prijatlu (ko preneha izhajati Bčela in dokler ne začne izhajati Glasnik) in Vedežu. V teh časnikih je v povabilih na naročilo določen programski okvir, v katerem so zapisana vsaj nekatera področja etnologije.

Ali se je obzorje etnološke stroke res bistveno razširilo oz. spremenilo z novim časnikom, z Glasnikom (prim. Kotnik 1944, 30; Baš 1984 a, 155; Novak 1986, 181)? Po načrtih in njihovi uresničitvi v vseh tedaj izhajajočih časnikih, ne le Bčeli, ki jo je urejal Janežič prav tako kot kasneje Glasnik, ampak tudi Prijatlu in Vedežu,² je to mnenje sporno.

Zadnje načelno vprašanje v zvezi s Kotnikovim prispevkom v Narodopisju Slovencev bi bilo: Ali je zbiralec gradiva že narodopisec? Valjavec, Volčič, Zupan, Majciger in drugi objavljajo pretežno ali zgolj nekomentirano gradivo. In kako obravnavati zbiralce v pregledu razvoja ali stanja etnološkega strokovnega oblikovanja (v času razmeroma intenzivnega nastajanja oz. oblikovanja etnološkega vidika)?

Kaj bi morala biti vsebina zgodovine stroke? Kaj je za zgodovino neke, v tem primeru etnološke vede relevantno? So to le pomembni avtorji in njihova besedila ali pa celotna dejavnost, ki ji lahko pripišemo etnološko naravo, torej tudi poljudni spisi ljubiteljev ljudskega izročila in seveda zbiranje gradiva ljudskega izročila? Wiegelmann pravi: V središču zgodovine znanosti mora biti razvoj metod in teoretičnih vidikov, dokumentacije in analize (Wiegelmann 1977, 12). Pri zbiralcih npr. že sam izbor gradiva posreduje ne le vednost o zapisanem ali zbranem gradivu, marveč tudi o njih samih, o njihovih vrednostnih predstavah in recepciji ljudskega izročila. Pri Volčiču (od Vuka in Vraza) ali Valjavcu (od Miklošiča: prim. Novak 1986, 190) lahko govorimo o določenem šolanju za zbiranje gradiva ljudskega izročila. Iz teh predstav je mogoče skle-

¹ Zdi se, da za kaj tehtnejšega tudi časa ni imel; rok za oddajo rokopisa za Narodopisje Slovencev je bil 2—3 mesece in se je podaljšal na pol leta (ustna izjava prof. dr. Sergija Vilfana).

² V Vedežu je sicer več kot tri četrtine člankov z etnološko snovjo napisal Navratil kar sam — podatek pri Kotniku manjka; navaja le Navratilove spise iz kasnejšega časa.

pati tudi o duhu časa, o splošnih prizadevanjih, ki so spodbujala ljubitelje k zbirateljski in publicistični dejavnosti.

Seznam ljudi, ki so bili tvorni na področju narodopisja, pokaže, da je Kotnik upošteval ali omenil pravzaprav vse; po Kotnikovem spisu so odkrili le še Trdino in Kluna; nova imena pa so tudi v spisu Angelosa Baša o imenju za etnologijo.

Imenje za narodopisje v času med 1843 (začetkom izhajanja *Novic*) in 1857 (času pred *Glasnikom*) je navedel Angelos Baš v razpravi, objavljeni v *Traditiones* (Baš 1984a). Iz tega prispevka je razvidno, kako bogata in raznovrstna je bila tvornost na področju narodopisja, posredno pa je zanikano tudi mnenje o skromni narodopisni tvornosti, objavljeni v *Novicah* (Kotnik govori namreč o *Novicah* kot narodopisnem gradivu). Ni bilo ne ljudskega ne srednjega šolstva, ki bi posameznikom že z učnim načrtom omogočalo etnološko oblikovane zapise. Raba pojmov ljudopisje (*Novice*), narodopis (Slovenska Bčela) in podobni primeri drugod (prim. Baš 1984a), pretekle prizadevanja (*Korytko*, *Vraz*) in tuji, pri nas upoštevani in razmeroma pogosto imenovani zgledi, npr. Šafárik, opozarjajo na to, da je med izobraženstvom v obravnavanem času obstajala, bolje rečeno, nastajala vednost o posebni (danes ji rečemo etnološki) problematiki in o posebnem (etnološkem) vidiku. Vprašanje, ali uvrščamo spise tistega časa že v etnologijo ali pa iščemo v njih le izraze zgodovinskega, geografskega ali filološkega zanimanja (prim. Grafenauer 1984), je težko eno-umno razrešiti. Piscev je bilo veliko, besedil tudi (nad 300) in z njimi realizacij; refleksij-tematizacij tega posebnega (etnološkega, folklorističnega) vidika pa je bilo zelo malo. Zdi se, da je bil za pisce zanimivejši in za zasnovno in oblikovanje besedila odločilnejši predmet obravnave kakor njena oblika. Oblika obravnave je bila prilagojena izbranemu predmetu, to je snovi, ki jo danes imamo za etnološko.

Vilko Novak v oceni etnološkega deleža v *Novicah* ugotavlja: »Največ objav s tega področja (slovenskega in tujega ljudskega življenja, op. J. F.) so prinašale v petdesetih letih, ko so prenehali izhajati okoli 1850 ustanovljeni listi in preden je začel živeti Slovenski Glasnik v Celovcu. V tem času so uvedle tudi rubrike Narodopisni in jezikoslovni pomenki (1853), Narodopisje (1856), v kazalu pa tudi Zemljo- in ljudopisje (1851)« (Novak 1986, 181).

V zgodovini slovenske etnologije so pomembni teoretični premisleki Slavka Kremenška, ki je posebej preučeval spreminjanje družbenih temeljev in razvoja slovenske etnološke misli. V prispevku *Razsvetljenje in etnološka misel Slavko Kremenšek pravi*: »Začetek bolj ali manj kontinuiranega strokovnega prizadevanja, ki dobi v razsvetljenstvu svoje lastno ime, po vsebini pojma istovetno s pojmom etnologija, je v glavnem povezan, dejali bi, z ekonomsko in notranjepolitično problematiko in ne toliko z interetničnimi odnosi« (Kremenšek 1979, 416). Nato nadaljuje: »Etnologija se je porajala v okviru državoznanstva, v okrilju tako imenovane statistične vede 18. stoletja. Vprašanja, ki so jih začeli označevati kot etnološka, so bila v najbolj tesni zvezi z demografskimi problemi, z vprašanji gospodarstva, z geografijo. Na ta problemski sklop se je navezoval etnološki del, ki se je na neki način pokrival s pojmom kulture, tudi z razmerjem med ljudmi in njihovim naravnim in kulturnim okoljem, z vprašanji, ki so se nanašala na karakterologijo, na značaj

prebivalcev posameznih območij, na njihovo domovanje, oblačenje, prehranjevanje, na vsakdanje življenje in na praznovanja. Zaobjeta sta bila obnašanje in način mišljenja. Upoštevani so bili bolj ali manj vsi razredi in vse plasti prebivalstva.« Dalje: »Med sestavine, ki odsevajo omenjeno povezanost, kaže vsekakor navesti poudarjanje človeka in ne kulturnih pojavov.« Nasprotje med upodabljanjem človeka in kulturnih pojavov Kremenšek še pojasni: »Etnološka misel v romantiki je bila v tem pogledu v osnovi drugače usmerjena. Pri razsvetljencih je bil v središču zanimanja človek in ne, postavimo, ljudska ali narodna pesem, pripovedka in tako dalje. Razsvetljenske nosilce etnološke misli je zanimala v prvi vrsti sodobnost, opisovali so v največji meri obstoječe življenje, ...« (Kremenšek 1979, 410—11).

Za romantična prizadevanja navaja Kremenšek misel poljskega etnologa Józefa Burszta, ki pravi, da »gre pri romantizmu za anti-etnološko usmerjenost« (Kremenšek 1981, 525). Burszta tudi pravi, »da sta si razsvetljenska smer etnološke misli in romantizem kot teza in antiteza« (Kremenšek 1979, 416). »Po svojem razcvetu v obdobju razsvetljenstva naj bi etnološka misel v času romantike zastala. Buren pa je bil razvoj folkloristike.« Tako Burszta (Burszta 1974, 188; nav. po Kremenšek 1981, 525). V katerih prvinah je romantizem anti-etnološka smer? Kremenšek poudarja, da »v romantiki človek ni bil več središče etnološkega zanimanja. Nadomestila ga je folklor, s katero naj bi bilo mogoče zaznati t. i. narodni duh ...« Dalje: »... namesto resničnosti vsakdanjega življenja v vsej njegovi kompleksnosti, v čemer je značilnost in tudi moč etnologije, so folkloriste pritegovale le nekatere kulturne sestavine« (Kremenšek 1981, 526). Med obravnavane sestavine so uvrščali »še zlasti narodne ali ljudske pesmi, pa povedke, pravljice, pojave s področja verovanja, šege. Odnos do t. i. ljudske kulture je bil torej selektiven« (Kremenšek 1981, 526).

Kremenšek po Wiegelmannovem orisu razvoja nemške etnologije povzema razsvetljensko (Wiegelmann ji pravi državoznanska) in romantično koncepcijo: »Dela etnološkega značaja, ki so nastajala v tem času, so sledila eni ali drugi koncepciji, lahko pa sta se v njih mešali in prepletali obe sestavini. Ko je šlo za romantično naravnost, so bili v ospredju: težnja po rekonstrukciji prvotne ali izvirne kulturne podobe in s tem povezano iskanje prežitkov, predpostavka o obledevanju kot edini obliki spreminjanja kulturnih pojavov, ki so pritegovali nosilce etnološke misli romantične smeri, v tematskem pogledu zanimanje za tako imenovano duhovno kulturo, za ljudsko oziroma narodno pesem, za mitološke pojave, omejevanje na podeželje in krepitev nacionalne zavesti. Za etnološka prizadevanja, ki so izvirala iz tako imenovanega državoznanstva, so bili značilni: kompleksna obravnava kulturnih pojavov v okviru gospodarstva in družbe; razkrivanje razmerja med ljudmi in njihovim kulturnim in naravnim okoljem; opredeljevanje tako imenovanega ljudskega značaja, opisovanje bivališč, prehrane, noše, dela in praznovanja, upoštevanje vseh obstoječih družbenih skupin in nudenje strokovne pomoči različnim oblikam uprave« (Kremenšek 1982, 138).

Iz obširnih navedb iz del Slavka Kremenška je mogoče razbrati naslednje, kar je pomembno kot izhodišče za pričujoče delo. V obravnavanem času obstajata v evropskem prostoru dve usmeritvi, razsvetljenska in romantična. Za prvo je značilna njena vključenost v državoznansko, statistično vedo in njena

pragmatična naravnost, pri čemer je v središču opazovanja človek. Objekt opisa je človek: bolj ali manj »vsi razredi in vse plasti prebivalstva«. Takratne pisce razsvetljske usmeritve je zanimalo takratno življenje, torej sodobnost. Nasprotno temu je za romantike značilno, da je v »središču njihovega zanimanja bila ideja, odmaknjena od realnega življenja sočasnega človeka, čeprav so njena dozdevna sporočila iskali med t. i. ljudstvom, 'folkom'. Predstave o predmetu raziskovanja so si romantiki izdelali brez zadostnega izkustvenega preverjanja. Razkorak med njimi in nosilci predmeta njihovega zanimanja je bil očiten« (Kremenšek 1981, 530).

Glede na dejstvo, da sta za ta čas značilni dve smeri, romantična in razsvetljska, ki sta med seboj — glede na ugotovljena dejstva (Wiegelmann 1977, 14; Kremenšek 1982 b, 138) — ne le po sestavi, ampak tudi po samih prvinah različni, je potrebno postaviti vprašanja o oblikovanosti, piscih, njihovih namerah in domnevem naslovniku besedil na eni in o povezanosti analiziranih elementov in morebitnem združevanju v dve skupini (razsvetljsko in romantično) na drugi strani.

To so bile delovne hipoteze za kvantitativno obravnavo.

O smiselnosti kvantitativne raziskave in uporabe računalnika v etnologiji je na voljo že dovolj prispevkov (gl. npr. Jason 1971, Cox 1972, Sarmela 1972, Roth 1979, Roth 1980, Jeggle 1983, Rogge 1983, Kaschuba, Lipp 1983, Jeggle 1984, Weber-Kellermann 1985; pri nas Berce-Bratko 1977, 1980 in Fikfak 1985, 1986). Težišča premislekov o rabi in namenu tega pripomočka so v naslednjem:

— kvalitativna versus kvantitativna obdelava (gl. Sarmela 1972, Jason 1971);

— možnosti vključevanja kvantitativne obdelave (posebej programskega paketa SPSS — Statistical Package for Social Sciences, gl. Roth 1980);

— raba računalnika kot sredstva za zajetje vseh mikro- in makrostruktur — posebej s programi CLIO in drugimi — pri čemer gre za zbirko izvornih besedil-virov, ki jo je moč po potrebi formalizirati in kvantificirati, npr. v okviru paketa SPSS (Kaschuba, Lipp 1983).

Skupno vsem je na eni strani implicitno ali eksplicitno odpiranje razmerja med kvantitativno in kvalitativno obdelavo. Na drugi strani pa gre za tematiziranje problematike virov. Ti so postali možnost in mejnik za kvantitativno obdelavo.

Raziskovalci so imeli do računalnika in kvantitativnih metod ambivalentno razmerje: »K čarobnim besedam, ki so zaostrile historično diskusijo, spada še vedno 'kvantificiranje' in 'računalnik'. Čustvene reakcije, ki jih izzoveta ti gesli, slonijo deloma na iracionalnih osnovah, deloma pa pravih znanstvenih nasprotjih.« Dalje: »Pri tem imata določeno vlogo tudi izrazita fobija pred matematiko in pogosto naivna zaupljivost družboslovcev do tehnike« (Jarausch, Arminger, Thaller 1985, 1).

Wolfgang Kaschuba in Carola Lipp utemeljujeta uporabo računalnika in kvantitativnih metod: »Računalniška obdelava podatkov (EDV) je torej pripomoček, s katerim obvladamo kvantiteto, da bi prišli do nove kvalitete, tako da so selektivni pogled zgodovinarja, njegovi, iz naključnih vtisov in pričakovanj nastali ali iz empatije pridobljeni vtisi in izsledki nadzorovani z dejanskostjo dogodkov« (Kaschuba, Lipp 1983, 28).

Zastavljena téma, to je analiza časopisnih besedil (v Novicah in drugod), je bila izvedena v okviru vsebinske analize besedil (Inhaltsanalyse; content-analyse; gl. Titzmann 1977 in Merten 1983). Izhodišče raziskave: potrebno in mogoče je ugotavljati prvine spektra informacij v besedilih na konotativnem nivoju.

Na sinhroni ravni poskuša analiza odgovoriti na vprašanje, katere so značilne težnje in medsebojne povezave v času 1848—1860. Na diahroni ravni poskuša odgovoriti na vprašanje, ali so kakšne razlike v spektru in medsebojni povezanosti nekaterih informacij v besedilih obdobja 1848—1860 (po obdobjih 1848—1850; 1851—1853; 1854—1857 in 1858—1860), in zajema vzorec Novic in vzorec etnološko oblikovanih besedil.

Računalniški in statistični del naloge je zgrajen po zgoraj nakazani obliki.

V prvem delu gre za obravnavo sinhronnega prereza, za poskus, da bi dobili pomagalo za ustreznejše, določnejše postavljanje vprašanj o medsebojni povezanosti posamičnih elementov, ki so doslej opredeljeni kot samo razsvetljenski ali samo romantični (npr. gospodarstvo nasproti ljudskim šegam). S to sinhrono podobo skušam ponazoriti (seveda kolikor obseg obeh vzorcev dopušča tako sklepanje) možne odgovore na vprašanja o oblikah in številu diskurzov v takratnem pisanju in oblikovanju.

V drugem delu gre za poskus odgovora na vprašanje, na katerih ravneh je v besedilih odsevala družbena problematika.

Skupine zajetih spremenljivk so obravnavane na naslednji način. Najprej je prikazana pogostnost posamičnih spremenljivk v času med 1848 in 1860. Sledi opis povezanosti z drugimi spremenljivkami (bodisi da gre za statistično značilne razlike ali pa tudi le za zanimive pojave, ujemanja) in morebitna primerjava dognanj z dosedanjimi trditvami tam, kjer je to možno oz. tam, kjer so bile doslej predpostavljene medsebojne povezanosti ali nepovezanosti. Pri vsakem kriteriju so tudi opisane značilnosti vzorca Novic (s katerim sklepamo na kontekst) in vzorca strokovno (etnološko) oblikovanih besedil (tekst). Ti opisi omogočajo primerjavo med obema vzorcema in do neke mere odgovarjajo na vprašanja o načinu oblikovanja in vsebinskih težiščih strokovnih člankov in noviških besedil.

Pri diahronem prerezu, to je analizi člankov po različnih časovnih izsekih (1848 do 1850; 1851 do 1853, 1854 do 1857, 1858 do 1860), je potrebno ugotoviti, ali se razporeditev posamičnih spremenljivk ujema z osnovno razporeditvijo člankov v teh obdobjih; kje so npr. vzroki, da se nacionalni naslovnik večkrat pojavlja v zadnjem obdobju (1858 do 1860) kakor v predzadnjem (1854 do 1857). Ta način raziskave se v precejšnji meri ujema z raziskavami mentalitete (prim. Hinrichs 1979/80, Reichart 1979/80), a z naslednjim razločkom: raziskave mentalitete so navadno opravljene na vzorcih, ki zajemajo daljša obdobja (vsaj 100 let). V tej raziskavi pa je zajetih le 13 let. Vendar se zdi, da je z omejitvijo na dinamična leta, družbeno revolucijo in čas intenzivnega narodnega prebujanja mogoče pokazati in dokazati, da se spremembe v oblikovalskem in vsebinskem repertoarju, torej v izraženi mentaliteti aktivnejših piscev, naj gre za oblikovalce noviških ali strokovno oblikovanih besedil, dogajajo v kratkem času. Možno pa je ugovarjati mnenju o nujnosti obravnave zelo dolgega obdobja še z enega vidika (povedano velja za pričujočo obliko obravnave in izbire vzorca). Publicistika je že po svojem značaju zavezana menjavam, zato je

nadvse zanimivo primerjati politični, družbeni (v strokovnem smislu nevtralni) vzorec Novic in načeloma apolitični vzorec strokovno etnološko oblikovanih besedil ali člankov z etnološko tematiko.

2 Splošna podoba obeh vzorcev

Novice: v vzorcu je bilo zajetih 52 naključno izbranih številčk, po 4 v vsakem letu; ta izbor je obsegal 637 člankov, pri katerih je bilo potem analiziranih okrog 80 spremenljivk.³

Novice so v letih 1848 do 1851 izhajale enkrat na teden, ob sredah. V letih 1852 do 1857 so izhajale dvakrat na teden, ob sredah in sobotah. Od leta 1858 so izhajale znova enkrat na teden. Tako je v letih 1848 do 1851 povprečno izšlo 52 številčk na leto, v letih 1852 do 1857 okrog 104 in v obdobju od 1858 do 1860 okrog 52.

Obseg številke (takrat imenovane list) je bil praviloma 4 strani (pol tiskane pole) v letih 1848 do 1857, od leta 1858 naprej je bil obseg lista praviloma 8 strani (cela tiskana pola). Zadnjo obliko je Bleiweis izbral zaradi novega tiskovnega zakona, saj je z njo zmanjšal stroške za poštnino.

Novice so spreminjale tudi svoje uradno ime: v letu 1848 so bile še Kmetijske in rokodelske *Novice*; zaradi velikih družbenopolitičnih sprememb v tem letu se je urednik odločil za novo, duhu časa ustrežnejše ime *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči*. Naslov je veljal do leta 1851. V naslednjih treh letih so izhajale *Novice* z naslovom *Novice kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči*. Letnik 1855 ima naslov *Novice gospodarskih, obertnijskih in narodskih stvari*. V letih 1856 do 1860 imajo naslov *Novice gospodarske, obertnijske in narodske* (letnika 1859 in 1860 narodne). S spreminjanjem naslova je urednik verjetno hotel nakazati širitev programa: od kmečkega h gospodarskemu; od rokodelskega k obrtniškem; od *Novic* za narodske reči, stvari, do *novic* za narodno in o narodnem; gre za težnje od partikularne k celovitejši obravnavi (gl. Adamič 1983).

Dolžina člankov v vrsticah: članki, dolgi do 10 vrstic, zajemajo 10 % celotnega vzorca, do 20 vrstic 25 %, do 30 vrstic približno 37 %, do 40 vrstic približno 46 % in do 50 vrstic okoli 57 %. Več kot polovica člankov je torej dolga do 50 vrstic, to je okrog $\frac{3}{4}$ stolpca v *Novicah*. Člankov, dolgih do 70 vrstic, je 75 % celotnega vzorca.

Strokovna besedila: vzorec je zajel 101 članek, praviloma po 8 na leto. Izjemi sta prvo leto 1848 (6 člankov) in leto 1860 (7 člankov). V tem izboru niso upoštevana pesemska in prozna besedila (to je gradivo), marveč tisti prispevki, v katerih se dá razbrati piščevo razmerje do ljudskega izročila in resničnosti.

Strokovne članke so objavljali različni časniki. Delež člankov v vzorcu je glede na časnike naslednji: *Novice* 48 člankov; *Vedež* 9 člankov; *Slovenija* 4 članke; *Bčela* in *Glasnik* skupaj 25; *Prijatelj* 5; *Arkiv* 2; itn.

Dolžina strokovnih besedil: do 150 vrstic je 43 članov, do 300 vrstic 24 člankov in nad 300 vrstic 34.

³ Vprašalnik, po katerem so bili analizirani prispevki, je opisan drugod (gl. Fik-fak 1985).

V Novicah so bila strokovna besedila navadno objavljena na drugi ali tretji strani (v Novicah, dolgih do štiri strani) in kasneje na tretji do peti strani (pri Novicah, dolgih do 8 strani).

3 Avtorji besedil in njihov poklic

Novice: razmeroma veliko je člankov brez podpisa ali pa so podpisani s kraticami, značkami, katerih lastnika je težavno ali nemogoče ugotoviti. Od ugotovljivih avtorjev so najpogosteje zastopani: Bleiweis (30-krat), Trstenjak (13-krat), Poženčan (11-krat), prav toliko tudi Cegnar; 9-krat Hicinger, 7-krat Kobe in Verne, 4-krat Valjavec, Orešnik, Schmidt, Kočevar, Kurnik.

Bleiweis se je največkrat oglašal, kar je razumljivo, saj je hotel posegati v aktualno dogajanje (npr. s kritiko nestrpnih kmetov v letu 1848). Pri tem pa je treba upoštevati, da je še veliko člankov, ki mu jih zaradi tega, ker niso bili podpisani, nisem mogel pripisati (prim. Dolenc 1983).

V nekaterih letih je imel Trstenjak rezerviranih nekaj stolpcev za svoje zgodovinske razprave, objave ima kar v četrtini vzorca Novic (13 prispevkov v 52 številkah Novic).

Cegnar je največ objavljaval v Novicah, spremljal in opozarjal je na pomembne kulturne in politične dogodke pri drugih slovanskih narodih.

Razmerje med poklici avtorjev je naslednje. Preseneča veliko število člankov, ki so jih napisali uradniki. Pri tem je treba upoštevati 30 Bleiweisovih in 11 Cegnarjevih; pri kleru je 13 Trstenjakovih, 11 Poženčanovih in 9 Hicingerjevih besedil.

Strokovna besedila: v vzorcu se kot avtor največkrat pojavi Davorin Trstenjak (9), potem Navratil (6), po 4-krat Hicinger in Poženčan; Majar 3-krat. Vendar je treba opozoriti, da izbor ne zajema strogo etnoloških člankov, kakor jih razumemo danes, temveč je pozornejši na izhodišča, s katerih je bilo možno etnološko pojmovanje oz. oblikovanje. Tako se npr. Trstenjak pojavlja na eni strani s etnološkim (Poletne šege Slovencev takraj in unkray Mure. *Novice* 1857, 98), potem s folklorističnim (Mythologične drobtine. *Slovenski glasnik* 1859 in 1860) in nazadnje z zgodovinskim (O življenju, značaju in vojni starih Slovanov. *Slovenski glasnik* 1860, 5. zv.: 43—45) in etimološkim delom (Etimologične drobtine. *Slovenski glasnik* 1859, 4. zv.: 147—151). Podobna pripomba (v smeri zgodovinske in etimološke) velja tudi za Poženčana, manj za Hicingerja, dalje za Kozlerja (v smeri statističnega — geografskega ali demografskega vidika).

Poklic avtorja v strokovnih člankih: največ člankov v vzorcu so napisali kleriki (45), dalje uradniki (15), dijaki (3) in učitelji (4). Že iz tega pregleda je razvidno, da je strokovno oblikovanje predpostavljalo neko osnovno izobrazbo za tako pisanje, namreč izobrazbo v zemljepisu ali zgodovini ali jeziku ipd., torej izobrazbo, ki so si jo pisci morali največkrat pridobiti kar sami.

4 Zvrstnost besedil

Za delitev sem uporabil Toporišičevo razdelitev (Toporišič 1981), ki sem jo prilagodil za uporabo pri starejših besedilih. Tako ohranjam osnovno delitev na praktično sporazumevalno, strokovno, publicistično in umetnostno zvrst, pri

čemer ima lahko članek prvine vseh navedenih zvrsti. Oblikovan je npr. kot dopis (z navedbo — lokalizacijo kraja, od koder pisec dopisuje), kot poročilo o nekem dogodku, ima leposlovne prvine itn.

Strokovnost besedil: glavna razlika med vzorcema je v tem, da je pri Novicah spekter strokovnosti širok, od praktično strokovnih do znanstvenih besedil (za kar je imel svoje tekste Trstenjak). V vzorcu strokovnih besedil gre za poljudnoznanstvene spise in en spis s praktično strokovnimi prvinami.

Poročevalnost: v Novicah je veliko raznih oblik publicističnih besedil. Največ je drobnih novic (29 %), manj je novic (te so nasproti drobnim novicam obsežnejše in informativnejše), in sicer 16 %; veliko je tudi besedil, ki jih lahko opredelimo kot poročila (24 %); potopisov je okrog 2 %. V strokovno oblikovanih člankih je že (zvrstno gledano) izhodišče pisanja poročilo, torej razmera izčrpna informacija o nekem dogodku, šegi ali prebivalcih nekega kraja, ozemlja ipd. Takih besedil je 92 %.

Presojevalnost: presojevalne prvine sem upošteval navadno takrat, ko gre npr. za poročilo, v katerem pisec ne le poroča, marveč tudi želi v nekaterih segmentih besedila vplivati na bralca in pravilno usmerjati njegovo ravnanje. Komentar pa je pisan z izrečnim namenom, spremeniti, reorganizirati način življenja.

61 % vseh besedil v vzorcu Novic ima tako ali drugačno obliko ali element presojevalnosti; od tega je komentarjev 21 % (glede na celoten vzorec Novic). Pri strokovnih člankih je ta delež nižji, in sicer 44 %; od tega je komentarjev 11 %, presojevalnih prvin pa 33 %. Pri strokovnih člankih je torej delež presojevalnosti nižji; manj je komentarjev, torej izrazito presojevalne oblike. Komentar je navzoč v 21 % vzorca, pri strokovnih le v 11 % vzorca. To si je moč razložiti s tem, da je namen piscev strokovnih besedil informirati in poročati, veliko manj pa presojati; pisec takih besedil manj razvidno izraža stališče do opisovane resničnosti, bralca ali česa drugega. Komentarjev je 11, pri čemer je 7 člankov daljših od 300 vrstic. To daje misliti, da se v strokovnih člankih kritika obstoječega razvije šele ob dovolj dolgem besedilu oziroma besedilu, v katerem pisec ne opisuje le enega, ampak več področij.

Po časovnih izsekih je stanje naslednje. Pri vzorcu Novic je zelo veliko člankov s komentarjem v prvem obdobju, zelo malo v drugem, v tretjem in četrtem število narašča. Manjše pojavljanje komentarjev v času 1851—1853 v primeri s 1848—1850 lahko razložimo z veliko mero pritiska — represije ob času Bachovega absolutizma. Prav ta položaj olajšuje razumevanje velikega števila člankov s presojevalnimi prvinami v tem času. Taki članki bistveno manj izražajo stališče avtorja do resničnosti, a so vendar pomenili neko obliko sproščanja mnenj, ki jih ni bilo mogoče izraziti neposredno, s komentarjem ali uvodnikom.

Zvrstnost se med vzorcem Novic in vzorcem strokovnih besedil včasih bistveno razlikuje. Razlike so, tako se zdi, določene z naravo sporočanja. Bolj so navzoče tam, kjer gre za specifično obliko komunikacije. Tako v strokovnih člankih težko govorimo o prvinah praktično sporazumevalne zvrsti, prav tako tudi o publicističnih oblikah, novicah in drobnih novicah. Zelo malo je navzoča tudi oblika komentarja, nekaj več je presojevalnih prvin. Veliko je besedil z leposlovnimi prvinami, ki naj bi do neke mere ponazorila in aktualizirala

opisovano situacijo. Nasproti temu se v vzorcu Novic kažejo težnje po reorganizaciji življenja (s komentarji, z nasveti, obvestili ipd.), iz česar je razvidna njihova poučna narava.

5 Namere piscev ali hipotetični naslovník

Pri vprašanju hipotetičnega naslovníka, ki ga želi pisec nagovoriti, je osnovni problem vsebina informacije, njeno oblikovanje, umeščenost — lokalizacija opisa in stopnja razumljivosti; čim manj je informacija namenjena le ozkemu ali posebnemu, specializiranemu (profesionalno, krajevno, skupinsko ali plastno) krogu, tem zanimivejša je za javnost. Če je informacija strogo lokalizirana, potem je navadno v Novicah opremljena še z apelom drugim: 'Tudi vi tako delajte'; ali pa 'Tako kot ti (v besedilu omenjeni) ne smete delati'. Praviloma je tudi taka informacija oblikovana tako, da na splošnega bralca ne učinkuje nevtralnó. Kjer gre za strogo omejene oblike (npr. v pogovoru urednika z dopisovalci idr.), je uporabljena oblika kratkih obvestil. V nekaterih člankih je jasno ali celo posebej napisano, da niso namenjeni vsem bralcem. Med taka besedila sodijo Trstenjakovi prispevki. Na začetku članka o Noriku (Novice 1854, 6) Trstenjak sam pravi, da njegova besedila niso namenjena neukim, neizobraženim kmetom, temveč izobražencem.

Specifični hipotetični naslovník, ki je v Novicah najpogostejši, je *posestnik*. To ni le kmet na podeželju (gl. Wittmann 1973, Siegert 1976), temveč prav tako, če ne še bolj, duhovnik, ki ima veliko posest (gospodarstvo). Da se je uredništvo Novic oz. Bleiweis sam tega zavedal, je razvidno iz spremne besede k prevodu misli nekega župnika o 'farovških' kmetijah (objavljenih v nekem nemškem časopisu): »Kmet ravna le po tem, kar vidi; premalo je še omikan, da bi se iz bukev učil kmetijskih vednosti. Izgledi so njemu šola kmetijstva; brez izgledov staja pri starem in — zaostaja.« In v naslednjem odstavku: »Najboljši izgledi pa so mu farovške kmetije.« Bleiweis to dejstvo razlaga z naslednjim: »Do fajmoštra ima kmet navadno več zaupanja kakor do velike gospe, zlasti take gospe ne, ktera se ž njim ne peča in mu je le ptuja... Duhovni... so s kmetom v ožji zvezi in res je tudi, da za zboljšanje našega kmetijstva... so si duhovni največje zasluge pridobili.« (Novice 1860, 305.)

Iz seznamov naročnikov na Novice in Cererjevega (Novice 1848, 15—16) ter Rozmanovega (Rozman 1970) pregleda naročnikov Novic je razvidno, da so duhovniki pomenili največji delež med naročniki Novic. Naslavljanje v besedilih pa je gotovo moralo imeti tudi ustrezajočega bralca, ustrezajoč odmev.

Posebej so zanimiva tista besedila, v katerih je govor o državníških rečeh. Tako naslavlajočih besedil je okrog 120. V diagramu strukturiranosti člankov po obdobjih pa se pokaže naslednje: zelo veliko je takih besedil v prvem in nekaj manj v zadnjem obdobju; malo jih je v drugem, zelo malo v tretjem obdobju. Veliko pogostost člankov v prvem in zadnjem obdobju lahko pojasnimo tako: med 1848 in 1850 je veliko člankov, v katerih pisci govore o novi, ustavni ureditvi habsburške monarhije, o ideji Zedinjene Slovenije, o menjavah v vodstvu monarhije, predvsem pa je veliko člankov o revoluciji in o spremembah, ki jih je povzročila. V vzorcu strokovnih besedil je položaj drugačen. Le v 4-ih besedilih je govor o državníških rečeh. Očitno je, da je v strokovnih besedilih načeloma navzoča težnja po apolitičnosti oz. nevtralnósti.

Naslovnik glede na krajevno in etnično pripadnost: med temi naslovniki je najpogostejši lokalni. Zdi se, da so Novice z naslavljanjem lokalnih naslovnikov ponavzočile dogajanje in si pridobile občinstvo, tako bralce kot pišoče. Podobno velja, vendar v manjši meri, tudi za regionalnega naslovnika: ta je namreč tisti, ki živi v pokrajini ali deželi, o kateri se piše. Pri tem je zanimivo primerjati nacionalnega in regionalnega naslovnika. Težnje po naslavljanju regionalnega naslovnika so npr. izrazitejše v drugem obdobju, torej v času, ko se uveljavi Bachov absolutizem in ko so pisci besede s pomenom in obliko Slovenec, slovensko, narod zamenjavali z besedami dežela, Kranjska, domoljub.

Zdi se, da sta za veliko število člankov, namenjenih nacionalnemu naslovniku, odločilna predvsem narodno prebujanje in možnosti, ki so bile takrat v razvidu (Zedinjena Slovenija, Slovensko društvo, slovenski politični časopis, sproščena situacija, ki je pripomogla k razmahu tiskovne dejavnosti v slovenskem jeziku ipd.). Na vprašanje, ali je šlo za vprašanja družbene — socialne narave ali za kaka druga, je mogoče na primeru vzorca reči, da je šlo za družbeno prebujanje na nacionalnem področju; na plastni ali razredni ravni gre le za nekaj osamljenih poskusov, kar je razumljivo zaradi velike represije oz. cenzure.

Med posebnimi, hipotetičnimi naslovniki je potrebno omeniti še vernika. Pojavlja se najmanjkrat; verjetno zaradi sočasnega izhajanja Slovenskega cerkvenega časopisa oz. kasneje Zgodnje Danica, ki je zapolnjevala praznino na tem področju: bralce je pretežno seznanjala o potovanjih papeža in objavljala je nekatere prispevke, v katerih so pisci z racionalističnega in verskega vidika hkrati utemeljevali obstoj Boga in teološko substanco sveta. V Novicah so članki z versko snovjo omejeni predvsem na novice. Pri strokovnih besedilih je stvar nekoliko drugačna. Naslovnik — vernik se pojavlja v 8-ih primerih. V teh besedilih gre pretežno za vzporejanje poganskih verstev (predkrščanskih), predvsem praslovanskih s krščanskimi (katoliškimi).

V strokovnih besedilih sta razmeroma pogosta para lokalni-regionalni in nacionalni-slovanski naslovnik. Pri razmerju lokalni-regionalni je zanimivo ugotoviti, da je več regionalnih naslovnikov kot lokalnih, da je torej veliko več besedil namenjenih širšemu krogu naslovnikov. To potrjuje tudi primerjava z lokalizacijo opisa. Opisi so praviloma splošneje definirani. Večkrat gre v njih za opis življenja ali kulturne prvine v neki pokrajini kakor v nekem kraju.

6 Stališče pisca do naslovnika in različne oblike vzgojnih informacij

Pisec lahko izraža tri osnovne vrste stališča do naslovnika: lahko mu je nadrejen, torej v mentorski vlogi; lahko mu je prirejen, do njega torej nevtralen, ga samo obvešča ipd.; lahko pa je podrejen ne bralcu, pač pa uredniku-štvu ali občinstvu takrat, ko se za nekaj zavzema (npr. za izpolnjevanje vprašalnika).

V vzorcu Novic je mnogo več člankov, v katerih so avtorji nadrejeni in se postavljajo v mentorsko vlogo (153), v strokovnih besedilih le 8. Torej $\frac{1}{4}$ besedil v vzorcu Novic in le $\frac{1}{12}$ besedil v vzorcu strokovnih člankov. Gre za načelno razliko v zasnovi Novic oz. besedil, ki so namenjena kmečki vzgoji in

vzgoji k razumu, nasproti strokovnim besedilom. V teh je prvotni namen pisanja čim bolj zaokrožena informacija o neznanem (eksotičnem ali domačem — drugačnem), pisec navadno ni nadrejen, ne zavzema mentorskega položaja, s katerega bi bralca, naslovnika sporočila o čem poučeval. V vzorcu je takih prvin nadrejenosti malo, nastopajo pa vedno s prirejenim stališčem, v nasprotju z Novicami, v katerih je pisec kot mentor večinoma nadrejen hipotetičnemu naslovniku.

Največ člankov je namenjenih kmečki vzgoji in vzgoji k razumu (150). Nekaj manj je nacionalne vzgoje; sledijo politična, šolska in nazadnje verska vzgoja. Največ je strokovnih besedil, o katerih bi mogli govoriti, da je njihov namen nacionalno vzgajati (51). Nekaj je še vzgoje k razumu (18), vse druge oblike pa so pod številom 15. Zdi se, da moremo tudi s stališča vzgoje pri strokovnih besedilih trditi, da gre za besedila, katerih poglobitveni namen je informacija in ne reorganizacija, preoblikovanje življenja. Vendar je zanimivo videti naslednje: tako kmečka vzgoja kot vzgoja k razumu sta v Novicah enako zastopani. To lahko pomeni, da se je reorganizacija življenja dogajala predvsem s tema oblikama vzgoje. Gotovo so Novice svoj naslov upravičile s to usmerjenostjo, s temi oblikami vzgoje in s takim stališčem pisca do bralca.

Pri opazovanju razmerja, stališča do resničnosti je mogoče najti naslednje razlage:

— V primeru, ko hoče pisec resničnost spremeniti, ker je kot taka nepriemerna, neučinkovita ipd., se navadno odloča v okviru pomenskih — stališčnih parov: razumno-neumno, učinkovito-neuspešno, primerno-nepriemerno (ki jih tudi zapiše), torej v nekem razsvetljenem okviru, pri čemer zavzema mentorsko stališče do bralca.

— V primeru, da govori o razmerju do Boga, torej o vernosti, je lahko piševo stališče do resničnosti in do bralca različno, odvisno od posameznih primerov. Ko opisuje ljudsko verovanje (ne pobožnost), npr. Hicinger, ga postavlja vedno kot nasprotje edino pravi možnosti, to je krščanskemu pogledu in veri. Postavlja ga (podobno tudi Šubic) kot nerazumno, nezrelo ravnanje, ki je navadno tudi pogubno za tistega, ki verjame v vraže. Torej je utemeljitev za krščanstvo umeščena v razsvetljenki pogled na svet. Druga možnost nastopa, ko pisci ne govorijo o ljudskih oblikah verovanja, marveč o teoloških. V tem primeru se (npr. Verne v letu 1854) ognejo opisu razsvetljenkega stališča do resničnosti in skušajo poglobiti in najti teološko in teleološko utemeljitev narave, človeškega življenja in božje navzočnosti v božjem kraljestvu.

— Pri tretjem vidiku gre za revitalizacijo: treba je obnoviti, oživiti nekdanjo resničnost (npr. stanje, v katerem so si kmetje sami izdelovali oblačila).

V kakšnem razmerju so bili ti trije vidiki (to je reorganizirati, ohraniti ali obnoviti neko resničnost) in kako so funkcionirali? Obstajajo enakovredno, nasprotja znotraj navedenih so redka (npr. redke pripombe zaradi nove ženske noše v Novicah); uporaba vidikov pri obravnavi predmetov je taka, da ne prihaja do prekrivanja ali protislovij v nekem besedilu ipd. Npr. Hicinger: hkrati se zavzema za reorganizacijo gospodarskega in verskega življenja (proti starim vražam) in za ohranitev stanja na jezikovno mešanih (mestnih) območjih. Hicingerjev primer verjetno najboljše ponazarja sočasnost različnih izhodišč, pač glede na naravo predmeta, področja.

Naj povzamem pregled teh vidikov: gre za reorganizacijo gospodarstva, za ohranitev in poglobitev vernosti in za oživitvev in obnovitev nekdanjega stanja. Gre za poskus, dati večjo samostojnost podeželju in mu predstaviti avtarkijo kot pozitivno (npr. lastno izdelovanje obleke). To hkrati pomeni zavestno željo po tem, da bi bilo podeželje oddaljeno od glavnih »slabih« informacijskih tokov, nezavedno pa implicira večjo podrejenost podeželja — kmetov nasproti drugim. Ta slednji, revitalizacijski vidik lahko imamo za romantičnega, obnoviti hoče namreč stara stanja slovenske in slovanske mitologije, jezika ipd.

Diahrona podoba razvoja oz. spreminjanja stališča do naslovnika v Novicah pokaže, da je največ besedil, pisanih s stališča vsevednega učitelja, v prvem obdobju, najmanj pa v zadnjem. Zdi se, da v prvem obdobju prevladujejo mentorska besedila zato, ker je bilo treba v negotovih časih ljudstvo voditi, kar poskušajo delati pisci tako v strokovnih kot nestrokovnih, tako v kmetijskih kot v krajepisnih besedilih.

7 Informacije s področja materialne kulture

S tega področja je v Novicah največ člankov o gospodarstvu, nad 285, sledi hrana (okrog 100 enot). Med vsebino so z manjšim številom enot navzoče še: človekovo zdravje, hišno gospodarstvo, zdravje živine in najmanj oblačenje. Zdi se, da lahko tudi tu ugotovimo hierarhijo vrednot, ki so jo uveljavljale Novice. V ospredju so torej vprašanja gospodarstva, hrane in človekovega zdravja, torej vrednot, ki so bistveno pomembne za obstoj. V strokovnih besedilih je razmerje drugačno: skoraj enako kot gospodarstvo sta navzoča tudi oblačenje in hrana; bistveno manj pa hišno gospodarstvo in bivanje, zdravje človeka ipd. Razporeditev znova potrjuje dejstvo, da so strokovna besedila manj aplicirajoča, da manj izražajo ali da niti nočejo izražati avtorjevih želj po reorganizaciji življenja.

Razlika v spektru Novic in strokovnih besedil je razločljiva na eni strani z drugačnim oblikovanjem članka, na drugi pa z drugačnim namenom in naslovnikom članka. Namen Novic je preoblikovati, spreminjati življenje, in najprej je potrebno to narediti na področju gospodarstva, najmanj pa npr. na področju oblačenja. Razmeroma pomemben problem je tudi hrana prebivalstva. V strokovnih besedilih pa je težišče na informaciji o različnem oblačenju (gl. npr. Baš 1984 b), različni hrani, hišnem gospodarstvu oz. bivanju idr. V Novicah so te informacije praviloma zelo povezane s kmečko vzgojo (z vzgojo k umnemu, kmečkemu življenju).

Gospodarstvo: v Novicah je namenjeno posestniku, stališče pisca do bralca je pretežno nadrejeno, v teh člankih je navadno zastopano tudi hišno gospodarstvo ali hrana (manj pa zdravje človeka ali živine). V razmeroma velikem številu člankov je navzoča omemba ali opis značaja. Poleg navedenega vzgojnega vidika so z gospodarstvom zelo povezane splošnoizobraževalnenaravoslovne informacije. Časovno je članek postavljen v sedanost, objekt opisa je podeželje, predmet obravnave je pretežno kulturna prvina. Lokalizacija opisa v članku je navadno splošna, pojavlja se tudi regionalna. Avtorji pišejo predvsem na podlagi lastnega opazovanja in sočasnih drugih virov (literatura, izkušnje drugih). Težišče članka je navadno v materialni kulturi.

V strokovnih besedilih ima predstavitev gospodarstva informativen, torej ne poučen namen, brez nadrejevalnega položaja pisca nasproti bralcu. Članki o gospodarstvu imajo navadno tudi omembe, podatke ali opise hišnega gospodarstva, oblačenja in hrane. Nekaj manj je v takih člankih podatkov o ljudskih šegah in značaju, vendar lahko rečemo, da se predstavitev gospodarstva in predstavitev ljudskih šeg in še bolj značaja pogosto pojavljata skupaj in sta med seboj statistično značilno ($p < 0,05$) povezani. Ni povezav med splošno-izobraževalnimi — zgodovinskimi informacijami in gospodarstvom. Pri predstavljanju drugih, predvsem eksotičnih ljudstev pisci skoraj vedno povejo tudi nekaj besed o njihovem gospodarstvu. Časovno veljajo opisi za sedanjo (sodobno) podobo. Objekt opisa je podeželje, vendar tako kulturna prvina kot človek. Lokalizacija opisa je lokalna (nasproti manj določeni regionalni določitvi je ta povezava tudi znamenje neke boljše, strokovnejše oblikovanosti besedila, boljše zaradi tega, ker je natančnost oziroma preverljivost zapisa večja) in nacionalna; v manj primerih druga (eksotični kraji in ljudje). Članki ne vsebujejo le opisov s področja materialne kulture, temveč tudi iz socialne, predvsem pa iz duhovne kulture. V člankih, v katerih je navzoče gospodarstvo, avtorji večkrat zapišejo zamišljeno podobo stanja, manjkrat pa prakso oz. izvedbo. Oblika obravnave je predvsem geografsko statistična.

Oblačenje (strokovna besedila): malo je zastopano v člankih, v katerih so obravnavane splošna (1), slovanska (2), nacionalna zgodovina (4), nekaj več pa v člankih z regionalno zgodovino (8). Bistveno več elementov oz. enot oblačenja je v člankih, v katerih gre za načeloma geografsko-statistično = sinhrono podobo kraja, regije ipd. (kar 21 od 30), kakor v načeloma jezikoslovnih obravnava: tu je le 12 člankov, v katerih so opisi oz. omembe oblačenja.

V člankih s podeželjem kot glavnim objektom opisa (takih člankov je 60) je oblačenje navzoče 23-krat. V člankih, v katerih je objekt opisa mesto (23), je oblačenje omenjeno 9-krat. V člankih, v katerih je objekt opisa kulturna prvina, je 22 oemb ali opisov oblačenja (od skupno 71 primerov pojavljanja kulturne prvine). Kjer je objekt opisa (tudi) človek (v 68 primerih), nastopa oblačenje 26-krat.

»Sedanje« časovno definiranih opisov, ki imajo tudi opise noše, je 28 od 30 možnih. O preteklosti govori 10 opisov z elementi oblačenja, v 5-ih člankih pa pisec zapiše nekaj o »izvoru«. — Lokalizacija opisa: 15 oemb oblačenja od skupno 41 lokalnih lokalizacij; 19 od skupno 44 primerov regionalnih lokalizacij; 12 od skupno 47 nacionalnih lokalizacij; 4 od skupno 23 slovanskih lokalizacij in 7 od skupno 18 lokalizacij drugod (posebej eksotični kraji).

Pridobivanje gradiva: pretežno so se zbiralci in poljudni raziskovalci tega časa opirali na lastno opazovanje in na lastno interpretacijo gradiva. Razmeroma malo korektnosti je do drugih avtorjev oz. virov. Navajanja tuje literature skoraj ni.

8 Informacije o nekaterih področjih duhovne in socialne kulture

V vzorcu Novic se kot vsebina članka največkrat pojavlja ljudski značaj. Zelo pogosta je verska tematika, malo pa je oemb ali opisov ljudskih šeg in verovanj. Primerjava pogostosti pojavljanja posamične tematike v strokovnih

besedilih pokaže, da je bistveno več besedil, v katerih so omenjene ali opisane ljudske šege, do neke mere (glede na delež) velja to tudi za opise ljudskih verovanj. Zaradi širine oziroma obsega informacij v Novicah in specializiranosti v strokovnih besedilih je razlika logična.

Obravnava ljudskega značaja: omenjanje ali apeliranje na ohranitev ali pridobitev pozitivnih značajskih lastnosti sodi v visoko frekvenčne pojave v Novicah. Zakaj je toliko besedil o značaju v vzorcu Novic? Verjetno gre za težnjo, da bi posredno ali neposredno vplivali na bralčevo zavest, na bralčev značaj. Novice se s svojo vzgojno, reorganizacijsko vlogo trudijo vplivati na spremembe v značaju ljudi. Drugič: v kritičnih časih (v prvem obdobju), v času marčne revolucije in malo zatem, je bilo treba posredovati bralstvu pozitivne zglede (npr. slovanska obramba Dunaja) oziroma negativne primere ravnanja (upor iških, metliških kmetov). Zdi se, da je to apeliranje tudi eno glavnih neposrednih sredstev, s katerimi je uredništvo Novic spremljalo, a tudi oblikovalo splošno javno mnenje na Slovenskem.

Kljub temu, da je bila načeta ali nalomljena hierarhija kmet—plemič, je bila v vseh dopisih in omembah ohranjena hierarhija kmet (človek)—cesar—Bog.

Zelo pogosto je omenjanje, opisovanje, karakteriziranje prebivalstva z njegovim značajem v strokovnih besedilih (nad 50 % je besedil s kategorijo ljudski značaj). Že glede na namen besedil ima omenjanje ali obravnava značaja drugačen pomen: predvsem gre za splošno izobraževalne informacije, dalje za narodnostnospodbujevalne, prebujevalne članke, v katerih značaj deluje kot narodotvorna sestavina, navsezadnje pa gre tudi za vzgojno vlogo. Podrobnejši pregled vzorca Novic in strokovnih besedil pokaže naslednje.

Omenjanje ali obravnava značaja (v nadaljnjem besedilu le značaj) sta v Novicah navzoča oz. povezana s predstavljanjem družbenih konfliktov-nasprotovanj med družbenimi plastmi, manj pa s pravom. V strokovnih besedilih je pri omembah prava kot oblike urejanja razmerij med plastmi povsod omenjen tudi značaj. Povezani sta tudi omenjanji konfliktov in značaja.

Te povezave zgovorno pričujejo, da se vsaka reorganizacija življenja (primer Novic) kakor tudi vsako poudarjanje razmerij med ljudmi, raznimi, predvsem družbenimi plastmi najprej začne s poudarjanjem značaja z vsemi primernimi oznakami: delavnostjo, poštenostjo, zvestobo, tudi nacionalno zavestjo itn. Povedano velja predvsem za vzorec Novic. Za vzorec strokovnih besedil je že zaradi namena sporočila opisovanje značaja drugačno. Primeri Kociančičevih, Trdinovih, Likarjevih idr. opisov kažejo, da pisci predvsem informirajo o stanju značaja in o vrednotah. Kociančič npr. oriše značaje v Zgodovinskih drobtinica, nabranih po Goriškem, v katerih opisuje posamezne regije in njih prebivalce. (Povzemam: Slovenci v Gorici so tihi in domovini zvesti — Lahi to niso ali ne v toliki meri — in pošteni, ob vinu prepirljivi ipd.; gl. Kociančič, Arkiv za povjesnico jugoslavensku III, 1854, 204—205.)

Glede na vzgojne vidike oz. informacije so povezave med kmečko, versko, šolsko vzgojo in vzgojo k razumu in pa značajem razmeroma velike, nekoliko manjše pa so med značajem in nacionalno vzgojo oz. ozaveščanjem. Podobno velja tudi za vzorec Novic, pri katerem je zelo pogosta tudi politična — držav-

ljanska vzgoja, ki je tudi povezana z omenjanjem ljudskega značaja. Zelo veliko je omemb, opisov ljudskega značaja v informacijah o drugih — eksotičnih ljudstvih.

9 Objekt opisa

Med vzorcema ni bistvene razlike. V obeh vzorcih je namreč veliko večkrat objekt opisa podeželje kot mesto. Razlika med vzorcema je le v deležu člankov z obema objektoma (pri strokovnih besedilih je člankov z obema objektoma opisa več). Razlika se dá pojasniti že s splošnejšo naravo Novic. V obeh vzorcih je razmerje med obravnavo ali omembo kulturne prvine in človeka podobno. Kaj pomeni tako velika navzočnost kulturnih prvin kot objekta opisa v Novicah? Poudarke na obravnavah kulturnih prvin (poljščin, hišnega gospodarstva idr.) je mogoče pojasniti s svetovalno vlogo Novic. Njihova vzgojna vloga se izrazi predvsem v usmerjanju na prave pridelke, na pravo obliko gospodarjenja. Le s korenitimi spremembami konkretnih okoliščin (posodobitve npr. kuhinje, gnojišča idr.) se lahko preoblikuje tudi človek. Kulturne prvine so torej v instrumentalni vlogi za potrebno reorganizacijo življenja. Iz diahrona podobe bi se dalo razbrati naslednje. Podeželje je največ obravnavano v prvem in tretjem obdobju, mesto v prvem in drugem, kulturna prvina v drugem do četrtem in človek v prvem. Slednje se dá razumeti prav iz velike navzočnosti vprašanj, ki jih je sprožila marčna revolucija (o novi ureditvi habsburške monarhije, o razmerju med tlačani in zemljiško gosposko idr.). Mesto je v tem času bolj navzoče prav zaradi uporov (npr. Dunaj). Obravnavanje posamičnih kulturnih prvin je v prvem obdobju (1848—1850) potisnjeno v ozadje v prid obravnave podeželja (razmerja med podložniki oz. kmeti in zemljiško gosposko), mest (središča revolucije) in človeka (vprašanje svobode, razmerij med plastmi, narodnostno prebujanje idr.).

Sinhrona podoba pri strokovnih besedilih je, kot že povedano, podobna. Zelo veliko je obravnav podeželja in kulturnih prvin, nekaj manj je obravnav človeka v različnih razmerjih in redko je navzoče mesto kot objekt opisa.

10 Opisovana področja kulture

Med vzorcema je bistvena razlika. V vzorcu Novic je zdaleč največ člankov, namenjenih materialni kulturi, manj duhovni in najmanj socialni. Podoba strokovnih besedil je drugačna. Najmanj besedil govori o področjih materialne kulture, nekaj več je člankov z omembo prvin socialne kulture, zdaleč največ pa je člankov o področjih duhovne kulture. To pomeni, da je večina etnološko oblikovanih besedil znotraj zapisovanja ljudske tvornosti — verovanj in šeg. S tem bi tudi mogli razložiti označevanje te dobe kot romantične.

Pri diahronem pregledu je zanimivo videti pogostost pojavljanja prvin s posameznega področja kulture. Pri Novicah je najopaznejše pogosto pojavljanje socialne kulture v prvem in drugem obdobju. Za prvo obdobje je pogostost moč razložiti z velikim številom člankov, v katerih so se urejala ali obravnavala vprašanja razmerij med družbenimi plastmi. Sicer prevladuje obravnavanje področij materialne kulture. Pregled vzorca strokovnih besedil daje drugačno podobo: v vseh časovnih izsekih prevladuje duhovna kultura.

11 Lokalizacija opisa

V Novicah je največ člankov z natančno, krajevno umestitvijo, manj z regionalno določitvijo, še manj z nacionalno. Velikokrat se pojavlja tudi državna lokalizacija, predvsem pri novicah in drobnih novicah, v katerih se pojavlja taka določenost največkrat. Najmanj je slovanskih lokalizacij (a tudi teh je toliko prav zaradi novic in drobnih novic). V strokovnih besedilih je podoba nekoliko drugačna: največkrat avtorji lokalizirajo dogajanje etnično, nato regionalno in šele nato lokalno. Zdi se, da je bolj navzoča težnja po splošni veljavnosti povedanega kakor natančno lociranje dogajanja. Kaže, da je to nov element, ki potrjuje Kotnikovo opredelitev tega obdobja kot romantičnega. Po časovnih izsekih je stanje v strokovnih besedilih naslednje. Omenjam le etnično (nacionalno-slovensko) lokalizacijo: največ je je v prvem in zadnjem obdobju, najmanj pa v drugem in tretjem, v času Bachovega absolutizma. To lahko pomeni, da je bilo v času med 1851 in 1857 težje ali problematičnejše govoriti o nacionalnem, etničnem kakor prej v času revolucije, v obdobju nacionalnega vrenja, in kasneje v času sprostitve (1858—1860), v katerem se je lahko o nacionalnem znova govorilo. Ta pojav je mogoče ponazoriti z nihanji med domačim (regionalnim — kranjskim) in nacionalnim v Bleiweisovih povabilih na naročilo Novic.

12 Pregled povezanosti nekaterih vsebin v strokovnih besedilih

Kakor je razvidno iz Wiegelmannove preglednice v orisu zgodovine nemške entologije v 18. in 19. stoletju (Wiegelmann 1977, 14), gre tedaj za dva tokova: prvega poimenuje kot državno statistično znanost, drugega kot romantičnega. Vsakemu pripiše posebne vsebine, oblike obravnave itn. Zanimivo je bilo primerjati povezanost posameznih vsebin — pojavljanj vsebinskih elementov v člankih. Za primerjavo (izračun chi kvadrat) sem izbral naslednje vsebine: gospodarstvo (poljedelstvo, živinoreja, gozdarstvo idr.), hišno gospodarstvo in bivanje, zdravje človeka, oblačenje, hrano, ljudsko verovanje, šege in ljudski značaj. Zanimalo me je, katere vsebine nastopajo skupaj in koliko so med seboj statistično značilno povezane.

Statistično značilne povezave nekaterih vsebin v strokovnih besedilih

	Gospo- darstvo	Hišno gospo- darstvo	Zdravje	Obla- čenje	Hrana	Lj. ve- rovanje	Sege
Hišno gospodarstvo	**						
Zdravje	**	*					
Oblačenje	**	**					
Hrana	**	**		**			
Lj. verovanje							
Šege	*					**	
Značaj	**	**	**	**	**		

Statistično značilna povezava: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Pregled povezav med pojavljanjem posamičnih vsebin pokaže naslednje. Na podlagi primerjav bi lahko rekli, da gre za dve osnovni skupini prvin, pri čemer so nekatere prvine obeh skupin statistično značilno povezane. Na eni strani so članki, v katerih so pretežno opisane sestavine materialne kulture, poleg njih še opis ljudskega značaja; na drugi strani gre za članke, v katerih prevladuje opis ljudskih verovanj in šeg.

13 Ugotovitve

Trditev, da gre v 19. stoletju za dva tokova, je mogoče podpreti, vendar z naslednjo omejitvijo. Marsikdaj so v istem članku navzoče prvine obeh smeri, razsvetljske in romantične (prim. Kremenšek 1982, 138).

Zaradi takega oblikovanja besedil je mogoče razumeti Kotnikovo iskanje romantičnih prvin in sodobno iskanje razsvetljskih prvin v tem obdobju. Raziskava pokaže, da je možno oboje z enako mero zanesljivosti ugotoviti in upravičiti. Osnovni problem je v nekoherentnosti besedil in neizšolanosti avtorjev. Verjetno je mogoče govoriti o pomanjkljivih teoretičnih konceptih in o premalo skrbnem premisleku, zaradi katerega je veliko sinkretičnega mišljenja in pisanja.

Nekateri trdijo (Kos 1979, 33), da je za razsvetljenstvo na Slovenskem značilno prizadevanje za narodnostne pravice. Torej je treba iskati romantične nastavke — določila predvsem v objektu opisa in časovni določitvi. Težišče je v obravnavanju kulturne prvine in podeželja, pri čemer je oboje v instrumentalni vlogi za nekaj drugega, je orodje za nacionalno prebuditev Slovencev, pri čemer gre v časovnem pogledu navadno za preteklost.

Vendar je mogoče reči, da problem tedanje etnološke dejavnosti ni toliko v njenih usmeritvah, temveč v tem, da je nastajala znotraj premalo razvitih členov komunikacijske verige:

— pisci niso imeli kje dobiti ustrezne predizobrazbe; pri tem so imeli najugodnejša izhodišča predvsem uradniki;

— časopisje je bilo razmeroma malo specializirano; uredniki in založniki so bili nenehno v stiski za gradivo: Navratil, Malavašič, Cerer, v veliki meri tudi Einspieler in nekoliko manj Janežič so bili kot uredniki pretežno sami tudi pisci za svoj časnik;

— potrebe in zmožnosti javnosti so bile premalo razvite; malo je bilo naslovnikov, ki so podpirali tiste, v katerih so tudi največkrat izhajale etnološko oblikovana besedila in je bilo največkrat objavljeno tudi gradivo ljudske tvornosti. Ti listi so navadno propadli (npr. Slovenija, Vedež, Slovenska Bčela, Glasnik slovenskega slovstva — v letu 1854, Pravi Slovenec). Tako so Novice ostale edini časnik, v katerem je bilo moč objavljati tako oblikovane in zamišljene članke. Ne preseneča torej veliko število narodopisnih — etnoloških člankov v letih 1855 do 1857 v Novicah (gl. tudi Novak 1986, 181).

Analiza vzorcev Novic in strokovno, etnološko oblikovanih besedil pokaže, da med različnimi elementi materialne, socialne in duhovne kulture kakor tudi med različnimi objekti opisa, to je med elementi, ki v zgodovini etnologije pripadajo dvema smerema, razsvetljski in romantični (prim. Wiegelmann 1977, 14; Kremenšek 1982, 138), ni statistično značilnih povezav. To lahko pomeni:

— da je verjetno možno govoriti o dveh glavnih oblikovalnih postopkih, o dveh oblikah diskurza;

— da je potrebno natančneje premisliti izhodišča in motive za zapisovanje etnološko oblikovanih besedil.

Na vprašanje o odsevanju katerekoli problematike v vzorcu Novic in o strokovnem, etnološkem oblikovanju besedil je tudi mogoče reči naslednje. Tako absolutna števila kot razmerja kažejo, da posebej v Novicah jasno odseva spreminjanje družbene problematike. Gre za problem narodnostnega osamosvajanja; pri obeh vzorcih je jasno vidno, da je v času Bachovega absolutizma manj angažiranih, manj kritičnih, manj člankov o duhovni kulturi in nekoliko več člankov o nevtralnějšíh témah, oblačenju, hrani itn. Na splošno pa je število člankov v tem času občutno manjše. Pisci so torej v času represije omejili tudi objavljane nevtralnějšíh del. Avtorji tako noviških kot strokovno, etnološko oblikovanih besedil so se odzivali na družbene spremembe, vendar na ravni, ki je bila družbeno sprejemljiva, torej v okviru dovoljenega diskurza. Ko se je lahko govorilo o nacionalnem, takrat so tako Bleiweis kot drugi o njem tudi spregovorili; pisци so o razmerjih med družbenimi plastmi sicer spregovorili, a so vedno potrjevali obstoječe razmere.

LITERATURA

- Adamič, F. 1983: Prizadevanje Janeza Bleiweisa za napredek kranjskega kmetijstva. V: Bleiweisov zbornik 1983: 49—80.
- Baš, A. 1982: Poglavlja iz etnološkega dela Stanka Vraza na Slovenskem. V: Traditiones 7—9: 189—249.
- Baš, A. 1984a: K slovenskemu imenu za etnologijo (1843—1857). V: Traditiones 10—12: 153—164.
- Baš, A. 1984b: Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja. Gradivo za narodopisje Slovencev, 2. zvezek. Ljubljana.
- Baš, A. 1987: Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času. Ljubljana.
- Bausinger, H. 1979: Volkskunde. Von der Altertumforschung zur Kultur-analyse. Darmstadt. Posebej poglavja: Wege der Aufklärung (17—30), Romantische Bewegung (30—41) in Mythologismus und Positivismus (41—52).
- Berce, B. 1977: Nekateri raziskave prebivalstva v Vitanju kot poskus uporabe statističnih metod v etnologiji. Diplomsko delo. Tipkopis. Ljubljana.
- Berce-Bratko, B. 1980: Uporaba računalnika pri preučevanju načina življenja Slovencev 20. stoletja. V: Način življenja Slovencev 20. stoletja. Ljubljana: 48—56.
- Bleiweisov zbornik 1983: Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, zvezek 7. Ljubljana.
- Bogataj, J. 1985: Razvoj načina in tehnike etnološkega raziskovalnega dela na Slovenskem. Doktorska disertacija. Tipkopis. Ljubljana.
- Cox, H. L. 1972: Elektronische Datenverarbeitung in der thematischen Kartographie. Kartierungstechnik in Ethnologie und Ethnolinguistik. V: Ethnologia Europaea 6, 1: 108—127.
- Dolenc, M. 1983: Bibliografija del dr. Janeza Bleiweisa. V: Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7: Bleiweisov zbornik. Ljubljana 1983: 279—289.
- Fikfak, J. 1985: Statistična in računalniška raziskava besedil, pomembnih za etnologijo med leti 1848 in 1860. V: Računalniška obdelava jezikovnih podatkov III. Bled 1985: 589—595.
- Fikfak, J. 1986: Etnologija na Slovenskem med 1848 in 1860. Magistrsko delo. Tipkopis. Ljubljana 1986.
- Grafenauer, B. 1984: Ali so mogoči »pogledi« na katerokoli znanost brez obravnavanja njene svojske metodologije? V: Traditiones 10—12: 209—218.

Hinrichs, E. 1979/80: Zum Stand der historischen Mentalitätsforschung in Deutschland. V: *Ethnologia Europaea* 11, 2: 226—233.

Jaraus, K. H.; Armingier, G.; Thaller, M. 1985: Quantitative Methoden in der Geschichtswissenschaft. Darmstadt.

Janez Trdina — etnolog 1980: Zbornik posvetovanja ob 150-letnici rojstva Janeza Trdine. Novo mesto 29. 5. 1980. Ljubljana.

Jason, H. 1971: Volkskunde und Computer. Eine Auseinandersetzung. V: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 25 (nova vrsta), 3: 201—216.

Jeggle, U. 1983: Probleme mit Feldforschung in Deutschland. V: *Tübinger Korrespondenzblatt* 24, August 1983: 6—12.

Kaschuba, W.; Lipp, C. 1983: ED-V-olkskunde? *Tübinger Korrespondenzblatt* 24, August 1983: 22—32.

Kotnik, F. 1944: Pregled slovenskega narodopisja. V: *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: 28—30.

Kos, J. 1979: Tipološke značilnosti slovenskega razsvetljenstva v evropskem kontekstu. V: *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: 27—36.

Kremenšek, S. 1978: Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli. V: *Pogledi na etnologijo*. Ljubljana: 9—65.

Kremenšek, S. 1979: Razsvetljenstvo in etnološka misel. V: *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, Ljubljana: 409—419.

Kremenšek, S. 1980: Veda (Razvoj etnološke misli). V: *Slovensko ljudsko izročilo*. Ljubljana: 9—17.

Kremenšek, S. 1981: Etnološka misel v obdobju romantike. V: *Obdobje romantike v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: 525—532.

Kremenšek, S. 1982: Od Linhartarja do Trdine — etnologija v zgodovinski obdobju razsvetljenstva in romantike. V: *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 1*: 135—144.

Lah, M. brez letnice: Etnografsko gradivo v Bleiweisovih Novicah 1843—1853. Diplomsko delo. Tipkopis.

Majar, M. 1850: O zapisovanju ljudskih pesmi. V: *Slovenska Bčela I*: 92.

Merten, K. 1983: Inhaltsanalyse. Opladen.

Meze, L. brez letnice: Etnografsko gradivo v Bleiweisovih Novicah 1854—1862. Diplomsko delo. Tipkopis.

Mohrmann, R. E. 1984: Möglichkeiten und Grenzen qualitativer Analysen zur städtischen Volkskultur. V: *Ethnologia Europaea* 14; 1: 65—78.

Novak, V. 1986: Raziskovalci slovenskega življenja. Ljubljana.

Reichardt, R. 1989/80: Für eine Konzeptualisierung der Mentalitätshistorie. V: *Ethnologia Europea* 1, 2: 234—241.

Rogge, J. U., 1983: Anything goes oder die Faszination von Lupe und Schmetterlingsnetz, *Tübinger Korrespondenzblatt* 24, August 1983: 13—21.

Roth, K. 1979: Ländliches Wohninventar im Münsterland um 1800. V: *Archiv für Sozialgeschichte XIX*: 389—423.

Roth, K. 1980: Historische Volkskunde und Quantifizierung. V: *Zeitschrift für Volkskunde* 76, 1: 37—57.

Rozman, F. 1970: Socialna struktura naročnikov »Novic« v letu 1845. V: *Zgodovinski časopis* 24: 81—89.

Sarmela, M. 1972: Die Anwendung quantitativer Methoden auf das Archivmaterial der Ethnologie Europas. V: *Ethnologia Europaea* 6, 1: 5—55.

Siegert, R. 1976: Wiederentdeckte Volksaufklärung. Bemerkungen zum Sammelband »Der Bauer Mittel- und Ostropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts«. V: *Zeitschrift für Volkskunde* 72: 231—242.

Slavec, I. 1983: Težnje v povojni slovenski etnologiji. V: *Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov*. Rogaška Slatina. Ljubljana: 148—175.

Šmitek, Z. 1986: Klic daljnih svetov. Ljubljana.

Terseglav, M. 1983: Težnje v povojni slovenski folkloristiki. V: *Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov*. Rogaška Slatina. Ljubljana: 176—203.

Titzmann, M. 1977: Strukturelle Textanalyse.

Tjalmann, R. 1972: Zeitungen als volkskundliche Quellen. V: Schweizer Volkskunde 62: 4: 65—67.

Thiriet J. M. 1979/80: Methoden der Mentalitätsforschung in der französischen Sozialgeschichte. V: Ethnologia Europaea 11, 2: 208—225.

Toporišič, J. 1981: Slovenska zvrstna besedila. Ljubljana. Posebej sem upošteval delitev v kazalu: 625—631.

Wiegelmann, G. 1977: Geschichte der Forschung im 18. und 19. Jahrhundert. V: Volkskunde. Eine Einführung. Ured. G. Wiegelmann, M. Zender, G. Heilfurth: 11—26.

Wittmann, R. 1973: Der lesende Landmann. Zur Rezeption aufklärerischer Bemühungen durch die bäuerliche Bevölkerung im 18. Jahrhundert. V: Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozioökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts. Köln, Wien 1973: 142—196.

Zusammenfassung

ELEMENTE ZUM LESEN VON TEXTEN IN DER ZEITUNG NOVICE UND VOLKSKUNDLICHEN FACHTEXTEN ZWISCHEN 1848 UND 1860

Der Gebrauch der Begriffe »ljudopisje« und »narodopisje« (Volkskunde) (vergl. Baš 1984a), Bestrebungen der Vergangenheit (Korytko, Vraz) und ausländische Vorbilder, z. B. Šafárik, weisen darauf hin, daß sich in dem behandelten Zeitraum ein besonderes — volkskundliches — Problembewusstsein sowie eine volkskundliche Betrachtungsweise entwickelte. Hier waren zwei Richtungen kennzeichnend, die romantische und die aufgeklärte, die voneinander (Wiegelmann 1977, 14; Kremenšek 1982, 138) abwichen. In Anbetracht der einst andersartigen Meinungen (Kotnik 1944) war es erforderlich, die Gestaltung der Texte, die Intentionen der Autoren, Zusammenhänge einiger repräsentativer Elemente und das Verhältnis der Autoren zur gesellschaftlichen Problematik zu analysieren.

Das waren die Grundfragen für eine quantitative Behandlung, d. h. zur Feststellung der Häufigkeit und der Korrelationen der einzelnen Erscheinungen auf konnotativer Ebene. Es war ihr Ziel, nicht nur die Tätigkeit der bedeutenden Verfasser und Sammler aufzuzeigen, sondern auch solcher, die keine Fachleute waren, also aller, die Material sammelten, das man so oder so als volkskundlich bezeichnet.

Mit dem synchronen Bild versuche ich mögliche Antworten auf Fragen über Form und Anzahl der Diskurse innerhalb der damaligen Weise des Verfassens und der Gestaltung anschaulich zu machen. Auf der diachronischen Ebene (nach den Zeitabschnitten 1848—1850; 1851—1853; 1854—1857; 1858—1860) geht es um einen Versuch, eine Antwort zu finden auf die Frage, auf welcher Ebene sich in den Texten gesellschaftliche Problematik widerspiegelt.

Allgemeines Bild der analysierten Muster:

1. Das Muster der Zeitschrift *Novice* (mit diesem schliesse ich auf den Kontext der damaligen volkskundlichen Tätigkeit) wurden 52 durch Zufall gewählte Nummern erfasst, je 4 pro Jahr. Diese Auswahl enthielt 637 Beiträge.

2. Das Muster der Fachtexte enthält 101 Beiträge (in der Regel 8 pro Jahr). Der Anteil von Fachtexten ist bezüglich der Zeitschrift folgender: *Novice* 48, *Bčela* und *Glasnik* zusammen 25, *Vedež* 9, *Prijatelj* 5, *Slovenija* 4 und so weiter; 43 Fachartikel sind bis zu 150 Zeilen lang, 24 umfassen bis zu 300 und 34 mehr als 300 Zeilen.

Die Verfasser der Texte und ihre berufliche Zugehörigkeit: Die meisten Beiträge im Muster der Fachtexte wurden von Klerikern geschrieben (45), ferner von Beamten (15) u. a. Die Fachgestaltung setzte eine gewisse Grundausbildung in Geographie oder Geschichte und Sprache voraus.

Gattungsart der Texte: in den Fachtexten versteht man als Grundform des Verfassens ein Bericht, also eine verhältnismäßig erschöpfende Information über irgendein Brauchtum oder die Bevölkerung einer Gegend usw., Kommentare sind 11 mal vertreten, wobei 7 Beiträge über 300 Zeilen hinausgehen, offensichtlich entfaltet sich

Kritik an Bestehendem erst in einem hinreichend langen Text, in welchem der Verfasser nicht nur einen, sondern mehrere Bereiche behandelt.

Die Intentionen der Verfasser oder die hypotetische Adressaten: Der häufigste Adressat ist der Grundbesitzer, jedoch nicht der Bauer, sondern die Pfarrgüter. Verzeichnisse in den Novice zeigen, daß die Priester den Hauptanteil der Abonnenten ausmachten. Bestrebungen danach, den nationalen Adressaten (im Gegensatz zum regionalen) anzusprechen, sind im Zeitraum 1848—1850 ausgeprägter als in der Zeit, wo sich der Bach-Absolutismus durchsetzte und wo die Verfasser der Beiträge die Wörter Slowene, slowenisch, Volk durch die Wörter, das Land, Krain, heimatliebend, einheimisch usw. ersetzen. Für eine große Zahl von Beiträgen, die sich im Zeitraum von 1848—1850 an den nationalen Adressaten wendeten, waren die Märzrevolution und im Zusammenhang damit das Nationalerwachen entscheidend, die zur Entfaltung der Pressetätigkeit in slowenischer Sprache beitrugen. Bei den Fachtexten gibt es mehr regionale als lokale Adressaten, mehr Schilderungen des Lebens oder kultureller Elemente in Landschaften als in Ortschaften.

Verschiedene Formen erzieherischer Informationen und das Verhältnis der Verfasser zur Realität: In den Novice geht es um eine Neuordnung der Wirtschaft, Bewahrung und Vertiefung des Glaubens und um Belebung, Erneuerung des früheren, harmonischen Zustands; es geht um den Versuch, dem ländlichen Gebiet mehr Selbstständigkeit zu geben und ihm die Autarkie als etwas Positives darzustellen. Die Mehrzahl der Beiträge ist der landwirtschaftlichen Erziehung zur Vernunft gewidmet (150), etwas weniger der Nationalerziehung; es folgen die politische Erziehung, die schulische und schließlich die Glaubenserziehung. Im ersten Zeitabschnitt (1848 bis 1850) überwiegen mentorhafte Texte. Am häufigsten sind Fachtexte zu finden mit der Intention der Nationalerziehung und zwar 51. Einige dienen der Erziehung zur Vernunft (18), von allen übrigen Formen gibt es weniger als 15. Hauptziel der Fachtexte ist die Information über das Leben und nicht seine Neuordnung.

Informationen auf dem Gebiet der materiellen Kultur: auch hier läßt sich eine Hierarchie der Werte aufstellen, welche die Novice geltend machte. Im Vordergrund stehen Wirtschaftsfragen (285 Beiträge), Ernährung (100 Einheiten) und das menschliche Gesundheitswesen, also Werte, die existentiell bedeutend waren. In den Fachtexten ist das Verhältnis anders: fast in gleicher Weise wie die Wirtschaft sind auch Bekleidung und Ernährung anzutreffen, wesentlich weniger jedoch Hauswirtschaft, Wohnkultur, Gesundheitswesen. Die Darstellung der Wirtschaft hat informative Absichten, ohne dass sich der Verfasser über den Leser erhebt.

Informationen über einige Gebiete der geistigen und sozialen Kultur: Aufforderungen dazu, sich positive Charaktereigenschaften anzueignen, gehören zu den häufigsten Erscheinungen in den Novice. Vor allem in den kritischen Zeiten (1848—1850, der Zeit der Märzrevolution und noch etwas danach) war es nötig, der Leserschaft positive und negative Vorbilder zu vermitteln. Dieses Appellieren war auch eines der hauptsächlichsten expliziten Mittel, durch welche die Redaktion der Novice die öffentliche Meinung in Slowenien begleitete, aber auch kreierte. In den Fachtexten ist in mehr als der Hälfte der Muster Volkscharakter vorhanden. Seine Bedeutung ist andersartig, es handelt sich vor allem um allgemeinbildende Informationen über den Zustand des Charakters und über die Werte, ferner um Beiträge mit national-anregender Funktion, in denen der Charakter als nationalbildender Bestandteil wirkt, nicht zuletzt freilich auch um eine erzieherische Rolle.

Objekt der Schilderung: In beiden Mustern ist das Land öfter Objekt der Beschreibung als die Stadt, ebenso auch kulturelle Elemente gegenüber dem Mensch. Für das Muster der Novice gilt, dass es nur mit der radikalen Änderung konkreter Umstände (z. B. Modernisierung der Küche, des Düngerhaufens usw.) möglich war, auch den Menschen zu wandeln. Kulturelle Elemente spielen also eine instrumentale Rolle bei der notwendigen Erneuerung des Lebens.

Lokalisierung der Schilderung: In den Novice ist in den meisten Beiträgen die Schilderung genau auf eine Ortschaft bezogen, weniger sind regional angesiedelt, noch weniger lassen sich als national bestimmte einordnen. In den Fachtexten bietet sich ein etwas anderes Bild. Meistens bestimmen die Verfasser das Geschehen als ein ethnisches, dann als regionales, erst dann als lokales. Es scheint eher die Tendenz nach allgemeiner Gültigkeit des Gesagten vorzuliegen als nach genauen Lokalisierung des Geschehens. Es sieht so aus, als sei das auch ein Element, durch das die

von Kotnik vorgenommene Zuordnung dieses Zeitabschnitts zu den romantischen Bestrebungen verständlich wird. In den Fachbeiträgen gibt es die meisten nationalen Lokalisierungen im ersten Zeitraum (1848—1850) und im letzten (1858—1860), die wenigsten im zweiten und im dritten (1851—1857), der Zeit des Bachabsolutismus.

Zusammenhänge zwischen einigen Inhalten in Fachtexten [Wirtschaft (Ackerbau, Viehzucht, Forstwesen, usw.) Hauswirtschaft und Wohnkultur, menschliches Gesundheitswesen, Bekleidung, Ernährung, Volksreligiosität oder Volksglauben, Brauchtum und Volkscharakter]: die Texte mit dem Assoziationskoeffizient 'Chi-Quadrat' lassen die Vermutung zu, es handelt sich um zwei grundlegende Gruppen von Elementen: auf der einen tauchen Beiträge auf, in denen überwiegend Bestandteile der materiellen Kultur beschrieben und Schilderungen des Volkscharakters geliefert werden. Andererseits handelt es sich um Beiträge, in denen Beschreibungen von Volksglauben und Brauchtum überwiegen (s. Tabelle auf der Seite 103).

Schlussfolgerung: Manchmal findet man in ein und demselben Beitrag Elemente beider Richtungen, der aufklärerischen und der romantischen (vgl. Kremenšek 1982, 138). Nur so lässt sich Kotniks Suche nach romantischer und zeitgemäßer Betonung aufklärerischer Elemente in diesem Zeitraum verstehen. Das Grundproblem beruht auf der Inkohärenz der Texte. In Anbetracht dessen, dass für die Aufklärung in Slowenien die Bemühung und die Volksrechte charakteristisch sei (vgl. Janko Kos 1980, 33), muß man die romantischen Ansätze vor allem im Objekt der Beschreibung und in der zeitlichen Bestimmung suchen; der Schwerpunkt liegt auf der Behandlung des (partikularen) Kulturelements und des Landlebens, wobei beides eine instrumentale Rolle zur nationalen Erweckung der Slowenen innehat.

Das Problem der damaligen volkskundlichen Tätigkeit beruht nicht so sehr in ihrer Orientierung, sondern in den zu schwach entwickelten Gliedern der Kommunikationskette: Die Verfasser konnten nirgendwo die entsprechende Vorbildung erwerben, wobei vor allem die Beamten am besten dran waren. Das Publikationswesen war verhältnismäßig wenig spezialisiert, Bedürfnisse und Möglichkeiten des Publikums waren zu wenig entwickelt. Fast alle Zeitschriften, die Material volkskundlicher Art veröffentlichten, sind eingegangen.

Zur Zeit des Bachabsolutismus gibt es weniger engagierte Texte, überhaupt weniger Beiträge über geistige Kultur, mehr dafür über neutralere Themen, z. B. über Bekleidung und Ernährung. Im allgemeinen begrenzten sich die Verfasser zur Zeit der Repression auch auf das Veröffentlichene neutraler Werke. Die Verfasser der Artikel in der Zeitschrift *Novice* wie auch der fachlich gestalteten Texte reagierten auf gesellschaftliche Veränderungen auf einer Ebene, die gesellschaftlich akzeptierbar war, also im Rahmen des zugelassenen Diskurses. Die Verfasser haben zwar auch die Beziehungen zwischen den Gesellschaftsschichten angesprochen, jedoch immer nur affirmativ den bestehenden Verhältnissen gegenüber.

O STAREJŠIH DIMNICAH NA SLOVENSKEM

Angelos Baš-Sergij Vilfan

I

Pred nekaj leti je bilo zapisano mnenje, da sta najstarejša opisa dimnic na Slovenskem zadevni Vrazov in Slomškov opis.¹ — Vraz je 1840 omenil dimnice v opombah k Đulabijam (II): »Nečistoća se samo nalazi... te na granici, gdje već Slovenac s Němcem sudara i obći. Na medji proti Němačkoj imade Slovenac već němačke dimnice (Rauchstuben) to jest sobe, gdje se vatra loži, kuva, ruča te nikad neběli. U njoj stoji i spava čeljad, pišti perad i hroče kadkada gdjekoje prase. Ovo isto i još crnije lice imadu kuće na němačkoj strani Štajerske, gdje kuća ostaje, bez da ju itko běli, dok se nesruši.«² (»Nesnago najdemo samo... in na meji, kjer se Slovenec stika z Nemcem in z njim občuje. Na meji z Nemci Slovenec že ima nemške dimnice [Rauchstuben], tj. sobe, v katerih se kuri, kuha, jé in ki jih nikoli ne belijo. V njih prebivajo ljudje, piska perutnina in včasih krofka kak prašič. Takšna in še bolj črna je podoba hiš na nemški štajerski strani, kjer nihče ne beli hiš, dokler se ne podrejo.«)

V tem opisu je Vraz zajel poglobitve značilnosti dimnic. Kajti dimnice so bile stanovanjske hiše brez dimnika in so bile prvotno enocelične; v enem prostoru so združevale kuhinjo z ognjiščem in s pečjo kakor tudi spalnico, jedilnico, delavnico in prostor za malo živino.³

¹ A. Baš, Poglavlja iz etnološkega dela Stanka Vraza na Slovenskem, v: *Traditiones VII—IX*, Ljubljana 1978—1980, str. 204.

² S. Vraz, *Děla I*, Zagreb 1863, str. 238.

³ M. Murko, Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen, v: *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XXXVI*, Wien 1906, str. 22 d; isti, *Hiša Slovencev*, v: *Izbrano delo*, Ljubljana 1962, str. 264 d; F. Baš, *Kóbarski hram*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje XXIII*, Maribor 1928, str. 28 d; isti, *Uvod v zgodovino stanovanjske hiše na Slovenskem*, v: *Svet med Muro in Dravo*, Maribor 1968, str. 272; S. Vurnik, *Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp*, v: *Etnolog IV*, Ljubljana 1930/31, str. 46 d; A. Melik, *Slovenija I/2*, Ljubljana 1936, str. 568; F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, Ljubljana 1943, str. 31 d; R. Ložar, *Kmečki dom in kmečka hiša*, v: *Narodopisje Slovencev I*, Ljubljana 1944, str. 83 d; S. Vilfan, *Kmečka hiša*, v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog (Agrarno gospodarstvo)*, Ljubljana 1970, str. 562 d; T. Cevc, *Stavbe*, v: *Slovensko ljudsko izročilo*, Ljubljana 1980, str. 100.

Slomškov opis je bil objavljen malce pozneje kakor Vrazov, in sicer 1842 v knjigi Blaže ino Nežica v nedelski šoli, vendar se nanaša še na čas pred 1824, ko je Slomšek končal bogoslovje v Celovcu. Svoj opis je namreč začel: »Ko sim študent iz šol čres hribe domu hodil, pridem v neko bajto blizo Nemškiga.« Sam opis dimnice pa se pri njem glasi: »Vsa vkajena dimnica je bila, črna ino temna ko noč. V enim koti so prasci jedli, v drugim so kure zobale. Dvoje otrok na ogniši (kameni) sedí in muha, ker gospodinja kosilo kuha.«⁴

Slomšek ni enako značilno opisal dimnice ko Vraz, saj ni razločneje omenil njene značilne prvine, da se peč in ognjišče kurita v stanovanjskem prostoru.⁵ Pač pa je nazorno spregovoril o nesnažnem živiljenju v dimnici.⁶

Pri Slomškovem opisu gre za dimnice v hribovitem svetu na jugovzhodnem Koroškem, medtem ko je Vraz opisal dimnice v Dravski dolini, verjetneje pa na Kóbarskem. Takoj za opisom naših dimnic je označil dimnice na Nemškem Štajerskem, vrh tega pa je povedal, da so bile naše dimnice ob slovensko-nemški narodnostni meji na Štajerskem in jih je imel za nemško značilnost. Na ozemlju, na katerem so na Štajerskem obstajale dimnice, je slovensko-nemška narodnostna meja potekala na Kóbarskem. Dimnic v Slovenskih goricah Vraz ni opisoval (čeprav bi bilo to v načelu mogoče), ker jih po vsem videzu ni poznal ali pa se mu niso zdele vredne omembe, ker so bile takrat očitno že prav redke. V svojem opisu hiš v Slovenskih goricah ni namreč nikjer omenil dimnic.⁷

Mnenje, da sta najstarejša opisa dimnic na Slovenskem zadevni Vrazov in Slomškov opis, je treba na kratko dopolniti in popraviti. — L. 1842, se pravi istega leta, v katerem je bil natisnjen Slomškov opis, in dve leti po objavi Vrazovega opisa je bilo v poročilu distriktnega fizikata Slovenj Gradec ugotovljeno: »... kostet keine geringe Ueberwindung, in den niedrigen, schmutzigen Hütten und finsternen, hölzernen Rauchstuben, wo sehr häufig Vieh und Menschen gedrängt beisammen wohnen, es auszuhalten.«⁸ (»Nemajhnega premagovanja je treba, vzdržati v nizkih, umazanih kočah in v temnih, lesenih dimnicah, v katerih zelo pogosto stisnjeno bivajo skupaj živali in ljudje.«)

⁴ A. Slomšek, Blaže ino Nežica v nedelski šoli, V Celi 1842, str. 51; F. K o t n i k, nav. delo, str. 33; A. B a š, na nav. mestu.

⁵ V. G e r a m b, Die geographische Verbreitung und Dichte der ostalpinen Rauchstuben, v: Wiener Zeitschrift für Volkskunde XXX, Wien 1925, str. 71; S. V i l f a n, nav. delo, str. 563.

⁶ A. Slomšek, na nav. mestu: Po navedenem besedilu še nadaljuje: »Bilo je okolj devetih zjutraj; lačen sim že bil in rad za kosilca prosil, kar mi gospodinja reče na kosilo počakat; pa kaj de se mi začne gabiti, ko njo pogledam. Bila je vsa vmašana ino kuštrova; — otroci marogasti, muh po hiši vse živo. Ko je bilo vse pripravleno, veči dekile gospodarja ino družino k mizi pokliče. Tudi mene prisilijo, de z njimi zajmem; pa ni se mi veliko poljubilo, kjer sim vidil, kako so žlice, namesto v usta — le pod mizo metali. Zdaj hlapec grila zajme ino se začne na glas krépati. Gospodinja skledo šterklavke popade, njo v pominje verže, ino bulanke (nudelce ali štrukle) na mizo postavi. Prav želno vsi po njih séžejo; pa meni so jele hitro sline lesti, ko je gospodar prač dolgi las iz bule potegnil in pred gospodinjo položil.«

⁷ S. V r a z, nav. delo, str. 237 d.

⁸ V. G e r a m b, nav. delo, str. 108; Inštitut za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU v Ljubljani, Góthova topografija, mapa 347, poročilo distriktnega fizikata Slovenj Gradec, 1842.

Popravek navedenega mnenja narekuje poročilo državne okrajne gosposke Konjice 1812. V njem beremo: »Die Wohnung des Wenden ist ein einziges Zimmer, das zugleich die Küche ist. Dasselbe ist mit Rauch angefüllt und mit 3—4 kleinen Glasfenstern, über ihnen mit einem Zugloche versehen. Bauer und Bäuerin schlafen in einer eigenen Kammer. Die übrigen Hausgenossen liegen an den Bänken, vorzüglich gerne an und auf dem Ofen.«⁹ (»Stanovanje Slovenca je ena sama soba, ki je hkrati kuhinja. Ta soba je polna dima in ima 3—4 majhna steklena okna, nad katerimi je dušek [Zugloch]. Kmet in kmetica spita v posebni kamri. Drugi domačini ležijo na klopeh, posebno radi pa ob peči ali na njej.«)

Podatek iz poročila državne okrajne gosposke Konjice 1812 dopolnjujeta naslednja podatka. V poročilu okrajne gosposke grad Slivnica (pri Mariboru) je 1814 napisano: »Die Gebäude... bestehen: in einem Wohnhaus mit einer Rauchstube und Nebenstüberl... Hier liegen die Leuthe, wie allgemein am Bachern, meistens angezogen in ihren Kleidern im Winter in der Rauchstube auf Stroh und auf Bänken...«¹⁰ (»Stavbe... sestojijo: iz stanovanjske hiše z dimnico in posebno izbico... Kakor na splošno na Pohorju, ležijo tukaj ljudje povečini oblečeni v svoja oblačila pozimi v dimnici na slami in na klopeh...«) In poročilo gosposke Jarenina 1815 spričuje »Gesind- oder Rauchstube«¹¹ (»poselsko sobo ali dimnico«) kot tamkajšnje pravilo.

Za približno isto obdobje ali za obdobje okoli 1800 je Geramb določil meje dimniškega ozemlja v Vzhodnih Alpah in tako tudi južno mejo tega ozemlja na Slovenskem.¹² Po Gerambovi določitvi naj bi bilo pri nas takrat segalo ozemlje dimnic na jugu »poševno skozi Slovenske gorice proti Mariboru«, nato do vzhodnega in južnega vznožja Pohorja ali, še drugače rečeno, do Slivnice čez Slovensko Bistrico in južno od Konjic, zahodno od tod pa do Dobrne. Od tam naprej naj bi bila ta meja šla na Karavanke, na katerih grebenu se je nadaljevala do pod Beljak, naposled pa je potekala po razvodju med Dravo in Ziljo.¹³

Južne meje dimniškega ozemlja v Vzhodnih Alpah, ki naj bi na njem kazalo še ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja domnevati v povprečju 70 do 90 odstotkov dimnic od vseh hiš (pred 2. polovico 16. stoletja več kot 90 odstotkov),¹⁴ Geramb za obdobje okoli 1800 ni določil dovolj natančno. Kajti v Prekmurju so na Goriškem obstajale dimnice še v 1. polovici 19. stoletja.¹⁵ In v Tevčah pri

⁹ V. Geramb, prav tam; Inštitut za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 349, poročilo državne okrajne gosposke Konjice, 1812.

¹⁰ V. Geramb, nav. delo, str. 106; Inštitut za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 346 a, poročilo okrajne gosposke grad Slivnica (pri Mariboru), 1814.

¹¹ V. Geramb, prav tam; Inštitut za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU v Ljubljani, Göthova topografija, mapa 128, poročilo gosposke Jarenina, 1815.

¹² V. Geramb, nav. delo, str. 106 d, 75.

¹³ S. Vurnik, nav. delo, str. 47, ni pravilno obnovil te meje, kakor jo je določil Geramb.

¹⁴ V. Geramb, nav. delo, str. 123; S. Vilfan, nav. delo, str. 583.

¹⁵ A. Pavel, Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev, v: Etnolog IV, Ljubljana 1930/31, str. 142 d; V. Novak, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja, v: Slovenski etnograf II, Ljubljana 1949, str. 104; S. Vilfan, nav. delo, str. 596.

Laškem je Stegenšek videl dimnico, ki je bila datirana, — postavili so jo v 2. polovici 18. stoletja —, ki pa na začetku 20. stoletja ni bila »več v rabi«. ¹⁶

Gerambova premajhna natančnost zadeva določitev vzhodnega dela južne meje dimniškega ozemlja na Slovenskem. V zvezi z zahodnim delom južne meje tega ozemlja okoli 1800 naj bo naveden naslednji podatek nepodpisanega potopisca, ki je 1793 poročal tudi o naših krajih in ki njegovo delo v etnološkem slovstvu doslej ni bilo znano. S poti iz Trsta v Ljubljano je prispeval m. dr. pričevanje o kmečkih hišah, ki jih je tam videl: »Die Häuser der Bahren bestehen, so wie in Krain überhaupt, aus zusammen gelegten Balken, enthalten eine schmutzige Rauchstube, mit 6 bis 8 Fenstern, die zwo Spanen hoch und eben so breit sind. In der Mitte der Herd, über welchem ein kupferner Kessel hängt, der so gross, als der Herd selbst ist. Bei der Thüre ist das Rauchfenster, durch welches sich der Rauch hinauszieht. In dieser Stube wohnen die Leute, da kochen sie, räuchern ihren Spek, ihr Fleisch und sich auch damit selbst ein, denn sie sehen alle so schmutzig und rauchig aus, als wenn sie beständig im Rauche hingen. In dem nehmlichen Loche, das sie Stube nennen, haben sie auch den Ofen zum Brodbacken. An diese Stube stösst die Kammer, wo sie schlafen und ihre Milch stehen haben.« ¹⁷ (»Kmečke hiše so, kakor na Kranjskem sploh, iz zloženih brun, obsegajo umazano dimnico s 6 do 8 okni, ki so dve pedi ¹⁸ visoka in prav toliko široka. Na sredi je ognjišče nad katerim visi bakren kotel, ki je tako velik kakor ognjišče. Pri vratih je dimno okno, skozi katero odhaja dim. V tej sobi prebivajo ljudje, tu kuhajo, prekajujejo svojo slanino, svoje meso in s tem tudi sebe, kajti videti so tako umazani in dimasti, kakor da bi stalno viseli v dimu. V isti luknji, ki jo imenujejo soba, imajo tudi peč za peko kruha. Te sobe se drži kamra, v kateri spijo in v kateri stoji njihovo mleko.«)

Navedek opisuje dimnico, »Rauchstube«; opis vsebuje tudi značilnost dimnice, po kateri se, kakor je bilo povedano, ognjišče in peč kurita v stanovanjskem prostoru. Naš potopisec je torej pravilno uporabil besedo »Rauchstube«. Beseda »Rauchstube« v razloženem pomenu je ljudska označba za prostor te vrste in je v »kmečkih arhivalijah« izpričana od 1500 naprej; v etnološki vedi so jo začeli uporabljati praviloma z začetkom 20. stoletja. ¹⁹

V navedeni omembi dimnice je potopisec, ki je vsekakor izviral iz višjih družbenih plasti, ponovil ljudsko označbo, ki jo je potemtakem poznal in pravilno razumel. Znan pa je tudi primer, ko je bila 1767 v neki cesarski odločbi na Dunaju zapisana beseda »Rauchöfen«, ²⁰ ne »Rauchstuben«, čeprav je šlo tu za dimnice. Beseda »Rauchstube« je bila ljudska označba in je zato v višjih družbenih plasteh niso povsod poznali, tako da so kdaj pa kdaj uporabljali za isti pojem drugo besedo, v slednjem primeru besedo »Rauchofen«. Iz istega

¹⁶ A. Stegenšek, ocena nemškega nav. dela M. Murka, v: Časopis za zgodovino in narodopisje IV, Maribor 1907, str. 180.

¹⁷ (Nepodpisano) Reise von Venedig über Triest, Krain, Kärnten, Steuermark, und Salzburg, Frankfurt und Leipzig 1793, str. 39 d.

¹⁸ S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, v: Zgodovinski časopis VIII, Ljubljana 1954, str. 86: ped, velika = ok. 23 cm; ped, mala = 19,5 cm.

¹⁹ V. Geramb, Kärntner Rauchstuben, v: Carinthia I CXLIV, Klagenfurt 1954, str. 664.

²⁰ M. Wutte, Zur Geschichte der Rauchstuben, v: Carinthia I CXXI, Klagenfurt 1931, str. 59; F. Kotnik, nav. delo, str. 35.

razloga pa so lahko v višjem družbenem okolju uporabljali besedo »Rauchstube« tudi v drugačnem pomenu, kakor ga je dobila ta beseda v etnologiji; a še v etnologiji ne manjka drugača raba besede »Rauchstube«. ²¹

Pri Slovencih sta v 19. stoletju besedo »dimnica« v obravnavanem pomenu prva zapisala Vraz (ta ji je hkrati dodal še nemško besedo) in Slomšek, v znansteno rabo pa jo je uvedel Pajek. ²² Vendar je imela beseda »dimnica« sredi in v 2. polovici 19. stoletja in vse do danes tudi drugačen pomen. V Wolfovem Deutsch-slovenisches Wörterbuch iz l. 1860 beremo za besedo »Rauchstube« razlago »stanica, v kateri se kadi, v kateri se sme tobak piti«, za besedo »Rauchkammer« oziroma »Räucherzimmer« pa razlago »dimnica, vodivnica«. ²³ V Pletersnikovem Slovensko-nemškem slovarju iz l. 1894 najdemo za besedo »dimnica« štiri razlage. Prva se glasi: »ein rauchiges Wohnzimmer« in je izvedena iz zadevnega Pajkovega opisa, druga pomeni »die Räucherzimmer, die Selchkammer«, tretja »das Rauchloch«, četrta »neko jabolko«. ²⁴ Tomšičev Nemško-slovenski slovar iz l. 1964 prevaja »Rauchkammer« kot »dimnica, prekaževalnica«, »Rauchstube« pa kot »dimnica; kadilnica«. ²⁵ Slovar slovenskega knjižnega jezika iz l. 1970 razlaga besedo »dimnica« kot »prostor za prekajevanje mesa; prekaževalnica« in kot »nekaj glavni stanovanjski prostor z odprtim ognjiščem v koroški kmečki hiši« (!). ²⁶

Po našem dosedanjem znanju sta najstarejša slovenska zapisa besede »dimnica« iz 18. stoletja. Od teh je prvi v Apostlovem Dictionarium Germanico-Slavonicum iz l. 1760, v katerem se beseda »Rauch-Stuben« prevaja kot »dimnica, kadeča hiša«. ²⁷ Če je za Apostla ugotovljeno, da je v svojem slovarju »najbolj uveljavil... besedišče iz narečij zahodno od Maribora in na Koroškem«, ²⁸ izvira navedeni Apostlov prevod verjetno iz jezikovne rabe na območju »zahodno od Maribora in na Koroškem«. V enakem pomenu kakor Apostel je v svojem Deutsch-windisches Wörterbuch iz l. 1789 zapisal besedo »Rauchstube« tudi Gutschmann: »Rauchstube« = dimnica. ²⁹ Besedo »dimnica« je zajel pač iz jezikovne rabe na Slovenskem Koroškem. — V drugačnem pomenu pa je besedo »dimnica« uporabil v svojem Nemško-slovenskem slovarju iz časa ok. 1773—1790 Zagajšek. Ta je nemško besedo »Rauchkammer« prevedel kot »dimnico« ³⁰ in ni poznal enakega pomena besede »dimnica« kakor Apostel in Gutschmann.

(Vodnik je v svojem Slowenisches Wörterbuch — Slowenisek Besednjak z začetka 19. stoletja poznal besedo »dimnica« v več pomenih: kot »bájtica, bajta, in welcher man in der Mitte heizt, so wie in Croatien«, »Dunstkugel«, »Dampfkugel«, »Rauchkammer«, »Raucherzimmer«, »Rauchloch«. ³¹)

²¹ Gl. op. 19.

²² J. Pajek, Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev, Ljubljana 1884, str. 222.

²³ Deutsch-slovenisches Wörterbuch II, Laibach 1860, str. 1235, 1234.

²⁴ M. Pletersnik, Slovensko-nemški slovar I, Ljubljana 1894, str. 138.

²⁵ F. Tomšič, Nemško-slovenski slovar, Ljubljana 1964, str. 613.

²⁶ Slovar slovenskega knjižnega jezika I, Ljubljana 1970, str. 406.

²⁷ Izpis v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU v Ljubljani.

²⁸ M. Rupel, Protireformacija in barok, v: Zgodovina slovenskega slovstva I, ur. L. Legiša s sodelovanjem A. Gspana, Ljubljana 1956, str. 305.

²⁹ O. Gutschmann, Deutsch-windisches Wörterbuch, Klagenfurt 1789, str. 226.

³⁰ Izpis v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU v Ljubljani.

³¹ Izpis v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU v Ljubljani.

Naposled naj bo navedeno še pričevanje potopisca Küttnerja iz l. 1799 o kmečkih hišah med Kranjem in Ljubljano: »Die Häuser der Landleute sind überaus klein und häufig von Holz; die Fenster nicht zwey Schuh ins Gevierte; manche schienen mir so klein, dass mich dünkte, sie könnten nicht mehr als einen Quadratschuh betragen. Feueressen haben sie nicht, und der Rauch muss seinen Weg aus dem Hause machen, so gut er kann. Einige wenige sah ich mit einem zweyten Stockwerke, und in diesem war eine grosse Oeffnung, durch die der Rauch heraus kam.«³² (»Hiše so sila majhne in so pogosto iz lesa; okna ne merijo dva čevlja³³ v kvadratu; nekatera [okna] so se mi zdela tako majhna, da se mi je zdelo, da ne obsegajo več kakor kvadratni čevlj. [Hiše] nimajo dimnikov, in dim gre iz hiše, kakor pač more. Videl sem nekatere redke nadstropne hiše; v nadstropju je bila velika odprtina, skozi katero je prihajal dim.«)

Iz navedka je razvidna velikost kmečkih hiš med Kranjem in Ljubljano in velikost njihovih oken in pa gradivo, iz katerega so bile te hiše narejene; zvemo tudi, da so bile brez dimnikov. Ne moremo pa dognati, ali so bile to dimnice ali hiše s črno kuhinjo, saj je bilo v obeh primerih mogoče, da se dim ni odvajal skozi dimnik, temveč skozi drugo odprtino.

II

Opis iz l. 1793, ki ga je zgoraj objavil Angelos Baš, ustreza dimnici: bivalni prostor (hiša v ožjem pomenu besede ali izba, ne pa veža ali kuhinja) z odprtim ognjiščem, v istem prostoru tudi krušna peč, pri vratih lina za odvod dima (ki pa bi pojmovno lahko bila tudi kje drugje). Alpski dimnici se opisana vrsta bivališča še bolj približuje po tem, da je sestavljena iz »zloženih brun«.

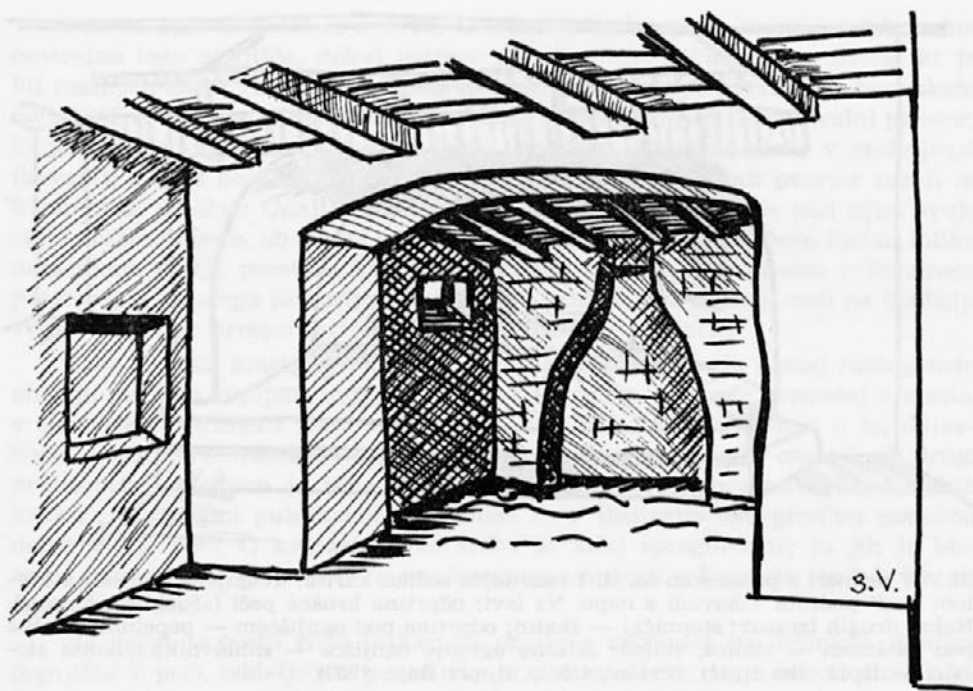
Baševa temeljna teza, da gre za »dimnico« (izraz je prav rezervirati za nem. Rauchstube, Rauchstubenhaus) in da je s tem opisom južna meja dimnice na Slovenskem premaknjena proti jugu, gotovo drži. Hkrati je s tem gotovo zmanjšan prazni prostor, ki je bil doslej med alpsko dimnico in tisto, ki jo je na slovensko-hrvaškem mejnem območju opazil Gavazzi.³⁴

Opis zastavlja tudi nekaj vprašanj. Brunasta gradnja govori za predele vzhodno od črte Hrpelje—Reka ali celo od Postojne, odvisno od tega, po kateri cesti je opisovalec potoval iz Trsta v Ljubljano. S tem pa se ne ujema siceršnji opis, po katerem bi se ta bivališča vendarle razločevala od običajnega tipa dimnice po tem, da je bilo ognjišče sredi prostora in da je nad njim (očitno precej stalno) visel bakren kotel, velik »kakor ognjišče«, torej kakor obseg, ki ga zavzemajo pod kotlom goreča polena. Ognjišče sredi prostora z velikim kotlom bi bolj ustrezalo primorski, zlasti kraški tradiciji, v poglavitem zahodno od navedene črte.

³² C. G. Küttner, *Reise durch Deutschland, Dänemark, Schweden, Norwegen und einen Theil von Italien in den Jahren 1797, 1798, 1799 IV*, Leipzig 1801, str. 86; prevedel najprej F. Kidrič, *Slovenci v Küttnerjevem potopisu iz 1799*, l., v: *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino II*, Ljubljana 1920, str. 297.

³³ S. Vilfan, *Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero*, str. 59; dunajski čevlj = 31,6 cm.

³⁴ M. Gavazzi, *Ognjišna peč slovenskoga-hrvatskoga graničnega področja*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje 5 (XL)*, Maribor 1969 (Bašev zbornik), str. 479 do 486.

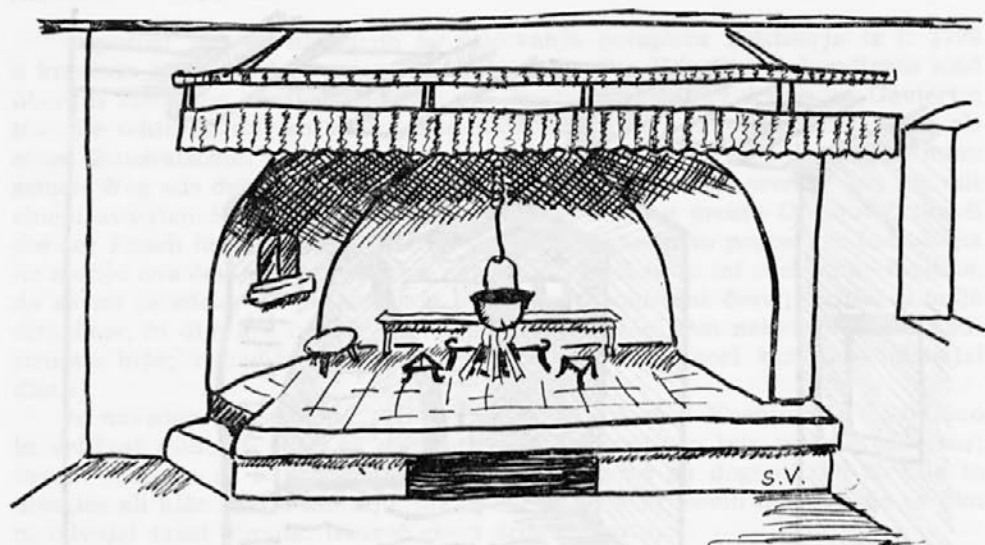
Sl. 1 Ognjišče pri tleh v kavadi. (Opuščena hiša Petrinje 4, 1953)

Kombinacijo brunaste dimnice alpskega tipa s centralnim ognjiščem kraško-primorskega tipa si je res težko predstavljati. Ker nam noben primer take hiše ni znan, si bo težko ustvariti nazorno podobo o tem tipu bivališč, dokler se morda ne najde kak izčrpnjši opis. (Da se še vedno najdejo novi viri, dokazujejo prav gornja Baševa izvajanja.) Ob tej priložnosti lahko navedemo nekaj novejših primerov tega, kako se lahko na Primorskem v istem prostoru srečujeta ognjišče in peč, tako da gre po svoje zopet za neko vrsto dimnice.

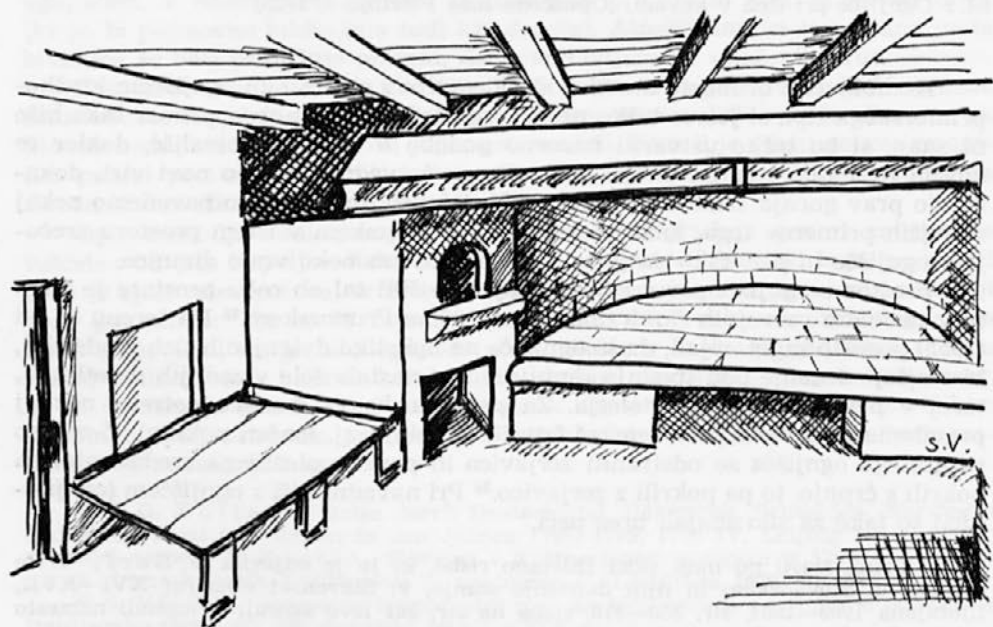
Prostor z ognjiščem v sredi ali vsaj na višini tal ob robu prostora je znan in v različnih razvojnih fazah dokumentiran na Primorskem.³⁵ Na terenu so mi (1953) pogosto zagotavljali, da so ognjišča na nekoliko dvignjenih tleh (podestih), ki olajšajo sedenje pod spodnjo ravniyo dima, nastala šele v zadnjih desetletjih, torej v prvi polovici 20. stoletja. Za peko kruha za domače potrebe nekdanj praviloma niso imeli peči, temveč črpnjo (črepinjo, tj. lončen pokrov). Z močno razgretega ognjišča so odstranili žerjavico in pepel, položili na sredo testo, ga pokrili s črpnjo, to pa pokrili z žerjavico.³⁶ Pri navadni hiši z ognjiščem (ognjiščnici) so takó za silo shajali brez peči.

³⁵ Prim. zlasti po moji skici izdelano risbo, ki jo je objavila F. Šarf, Vrste ognjišč na Slovenskem in njih današnje stanje, v: Slovenski etnograf XVI—XVII, Ljubljana 1963—1964, str. 359—378, risba na str. 361 levo zgoraj; v legendi namesto pri Predgradu pravilno pri Podgradu.

³⁶ F. Šarf, nav. delo, fotografija na str. XV, levo zgoraj. Ker je prizor očitno aranžiran, ni žerjavice na črpnji.

Sl. 2 V primeri s prostorom na sl. 1 razvitejša oblika kurišč: dvignjeno ognjišče s kotlom sredi podesta v kavadi z napo. Na levi: odprtina krušne peči (»žukno od peči«). Nekaj drugih izrazov: stopnički — škalin; odprtina pod ognjiščem — pepelnik; pručka pod žuknom — stolica, stólok; železno ogrodje ognjišča — zahlávnik; trikotni stolci — trpíz (»ko trpi«). (Prešnica 5, p. d. pri Rojc, 1953)

Sl. 3 Podoben sistem kurišč kot na sl. 2, le da je peč bolj vključena v prostor. Levo spredaj: deska za mesenje in vzhajanje testa. (Opuščena hiša Ocisla 13, 1953)

Pač pa opis dimnice iz l. 1793, če odmislimo brunaste stene in dobesedno centralno lego ognjišča, dokaj ustreza nekemu tipu bivalnega prostora, ki je bil razširjen zlasti vzhodno od Trsta in o katerem sem ob siceršnjem terenskem delu 1953 zbral nekaj dokumentacije. Risba 1 kaže tedaj opuščen bivalni prostor, ki je imel ognjišče pri tleh z že delno urejenim odvodom dima v spahnjenci (kavadi), a brez peči. Drugi dve risbi kažeta, kako se je tak prostor razvil in kombiniral s pečjo: Ognjišče v kavadi je dvignjeno, kotel ima nad njim svoje stalno častno mesto, ob strani pa je krušna peč z lastnim kuriščem. Peč ni toliko namenjena gretju prostora kakor peki kruha; zato je samo delno v bivalnem prostoru, iz katerega jo kurijo. Ne samo po pripadajoči opremi, tudi po tradiciji vemo, da gre za prostor, prirejen glede na potrebe krušaric.

Tako so rekli kmetičam, ki so po starem, ob sredozemlju precej razširjenem običaju pekle iz kupljene moke na domu kruh, da so ga nesle naprodaj v mesto, v slovenskem primeru zlasti v Trst. Zapisnik iz l. 1627, ki govori o tej dejavnosti v nekaterih vaseh v deželjskem sodišču Socerb, sem že omenil ob drugi priložnosti.³⁷ Medtem je izšla obsežna, prav zanimiva obravnava škedenjskih krušaric v posebni publikaciji,³⁸ v kateri so v ilustrativnem gradivu ponekod delno vidne peči. O krušaricah bo treba še kdaj spregovoriti; tu jih je bilo treba omeniti le v zvezi z razvojem dnevnega prostora, v katerem sta bila hkrati ognjišče in peč.

Na drugi in tretji risbi prikazana prostora ustrezata po definiciji dimnici (ognjišče + peč), oddaljujeta pa se od nje zlasti po tem, da je odvod dima urejen s kavado, ne z linami. V razvojnem pogledu ta oblika gotovo nima zveze z dimnico, temveč je nastala s tem, da se je iz funkcionalnih potreb pridružila ognjišču peč, ki se je kurila iz istega prostora in ki je odvajala svoj dim skozi ta prostor.

Skrivnosti brunaste dimnice z ognjiščem in kotlom na sredi prostora pa še s pečjo s tem nismo razrešili. Pokazalo se je, da je treba ponekod računati s specifičnimi, funkcionalno utemeljenimi tipi in da bi bila 1793 opisana dimnica možna v neki podobni, sicer neznani kombinaciji. Tako je njen opis dal povod za opozorilo na doslej malo opaženo obliko dnevnega prostora primorskih krušaric.

³⁷ S. Vilfan, *L'approvisionnement des villes dans les confins germano-italo-slaves du XIVe au XVIIe siècle*, v: *L'approvisionnement des villes de l'Europe occidentale au Moyen Age et aux temps modernes*, Centre culturel de l'Abbaye de Flaran, Auch 1985, str. 53–74, o krušaricah str. 54–55; isti, *Prometni položaj slovenskih mest in preskrba zahodnih mest (od 14. do 17. stol.)*, v: *Zgodovinski časopis XXXVII*, Ljubljana 1983, str. 5–20.

³⁸ D. Jakomin, *Škedenjska krušarica/Servola: La portatrice di pane*, Trst 1987, 164 str. Peči gl. na ovitku in zlasti na str. 93, 113, 123, 151, 157. Razmerje med pečjo in (očitno opuščenim) ognjiščem je razvidno le na str. 151. Lega ognjišča je v tem primeru še bolj oddaljena od starejših oblik kakor na naših dveh risbah.

Zusammenfassung

ÜBER DIE ÄLTEREN RAUCHSTUBEN IM SLOWENISCHEN VOLKSGBIET

Der Aufsatz erweitert unsere bisherige Kenntnis über die älteren Rauchstuben im slowenischen Volksgebiet (Texte zu den Anm. 1,2). Hierbei geht es zunächst um einschlägige schriftliche Quellen aus der Untersteiermark, die den Jahren 1842 (Text zu der Anm. 8), 1812 (Text zu der Anm. 9), 1814 (Text zu der Anm. 10) und 1815 (Text zu der Anm. 11) entstammen. Bezüglich der Südgrenze des ostalpinen Rauchstubengebiets wird hingewiesen auf die Rauchstuben im slowenischen Übermurgebiet aus der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts (Anm. 15), auf die Rauchstube bei Laško aus der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts (Anm. 16) und auf die Beschreibung der Rauchstuben zwischen Triest und Ljubljana 1793 (Text zu der Anm. 17). Die letzte Quelle wird im Rahmen des Bauwesens im slowenischen Küstenland erläutert.

VPRAŠANJA O ISTRSKEM STAVBARSTVU

Mojca Ravnik

Uvod

Istrska naselbinska in stavbna kultura je malo poznana in čaka na podrobnejšo preučitev. Tip hiše, ki ga najdemo v zaledju kopske, izolske in piranske občine, sodi v istrsko različico primorske kaminske hiše, vendar nam ta oznaka nič ne pove o izredno raznovrstnih stavbnih oblikah v teh krajih.

Slovenska Istra, ki obsega koprsko, izolsko in piransko občino, je umetna, samo upravno utemeljena enota in ni niti v naravnem niti v zgodovinskem pomenu v sebi sklenjena. V njenem stavbarstvu se prepletajo vplivi iz sosednjih pokrajin, kjer so doma čistejši stavbni tipi, to so značilnosti kraškega, furlanskega in istrskega stavbarstva in vplivi iz obrežnih mest, s katerimi je bilo zaledje vedno tesno povezano.

Že med bežnim potovanjem od vasi do vasi spoznamo, da je to območje zemljepisno in naravoslovno izredno raznovrstno, da se že na kratkih razdaljah spreminjajo relief, sestava tal in podnebje in da se tudi naselbinski in stavbni tipi razločujejo od doline do doline, od vasi do vasi. Podoba o neki enotni istrski hiše se razleti na množico inočin, ki so jih oblikovali naravno okolje, zgodovinski dogodki, menjave oblastnikov, spremembe v kulturnih vplivih, gospodarske dejavnosti prebivalcev in usode posameznikov.

V članku želim najprej na kratko prikazati posebnosti istrske gospodarske, družbene in demografske preteklosti, ki so ustvarile današnje razmere v istrskih vaseh, nato pa predstaviti obrise posameznih tipov istrskega stavbarstva.

Gospodarska, družbena in demografska preteklost

Od prvega avstrijskega popisa prebivalstva leta 1869 do danes, v času, iz katerega izvira večji del stavbne dediščine, so se v teh krajih zvrstile tri politične oblasti in tri obdobja, od katerih je vsako po svoje spremenilo gospodarski in družbeni položaj pokrajine. Prekinitve v kulturnem razvoju so temeljale demografska nihanja in selitve prebivalstva. Statistični podatki so temeljito obdelani in pojasnjeni v raziskavi Iva Piryja o demografskih gibanjih na

Slovenski obali.¹ Po njej povzemamo podatke o najpomembnejših demografskih spremembah v preteklosti.

V avstrijskem obdobju je do leta 1910 število prebivalstva počasi rastlo, od leta 1910 do leta 1931 je zastajalo (verjetno zaradi krize v tržaškem gospodarstvu in zaradi izseljevanja v Argentino in v Jugoslavijo), od leta 1931 do leta 1948 pa je počasi upadalo (vojni čas in začetek izseljevanja v Trst). Po letu 1948 je sledilo stalno upadanje, saj se je do leta 1953 izselilo okrog 10 000 ljudi. V obdobju od leta 1945 do leta 1956 se je v Trst izselilo 25 070 ljudi, kar je več ko polovica vseh prebivalcev. Sledilo je obdobje priseljevanja. Do leta 1981 se je prebivalstvo povečalo za 63 %. Po tem popisu je bilo torej 63 % prebivalcev teh krajev priseljenih.

V vsem obravnavanem obdobju so se ljudje neprestano selili tudi iz zaledja v obrežni pas. Po osvoboditvi je ta val dosegel množičen obseg, saj so se obetavne gospodarske veje razvijale samo v ozkem obrežnem pasu, kmetijstvo, ki je bilo do tedaj prevladujoča dejavnost v zaledju, pa je ves čas nazadovalo.

Posledica teh procesov je neenakomerna razporeditev prebivalstva. V zaledju se neprestano znižuje stopnja naravne rasti, prebivalstvo upada in ostareva, na drugi strani pa je v mestih in njihovih obmestnih naseljih čezmerno zgoščeno.

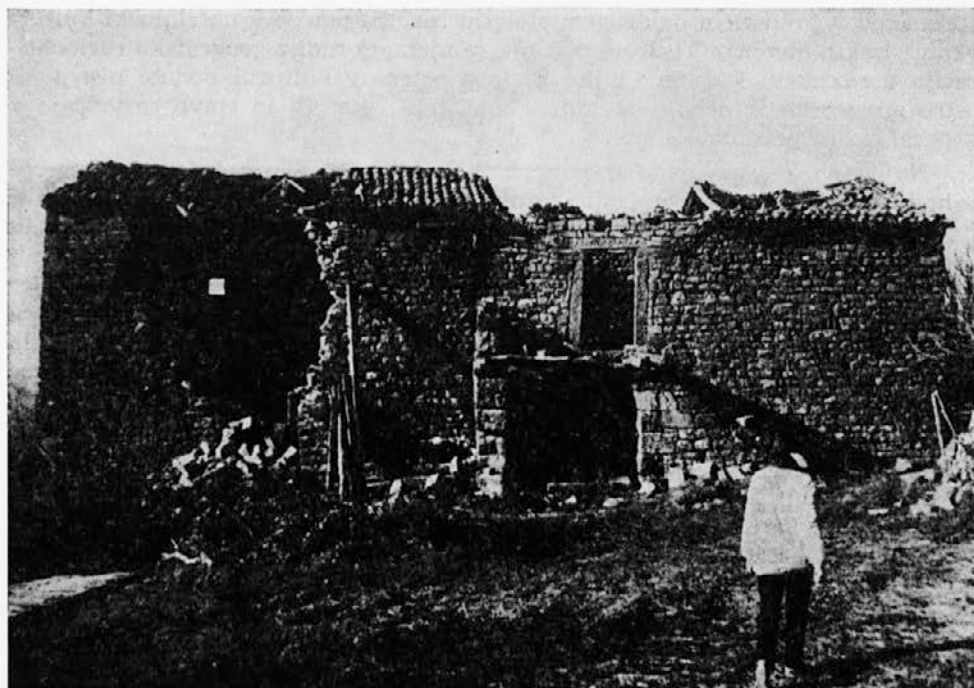
Narodnostna sestava se je popolnoma spremenila. Velik del italijanskega prebivalstva, ki je živel predvsem v obrežnih mestih, se je izselil v Italijo. Izpraznjene domove so v prvih letih po drugi svetovni vojni naseljevali doseljenci iz drugih krajev Slovenije in iz zaledja hrvaške Istre. Kasneje je bilo v razvijajoči se industriji in turizmu vse več novih delovnih mest, ki so pritegnila vedno številnejše priseljence iz drugih republik. V naseljih, ki so središča zaposlovanja ali pa so v njihovi bližini, se je oblikovala izredno pestra narodnostna sestava. V mnogih takih krajevnih skupnostih je v popisu prebivalcev leta 1981 odstotek priseljencev iz drugih republik dosegel od 10 do prek 20 %.

Stanje stavbne dediščine v istrskih vaseh je posledica teh dogajanj. V veliki večini vasi je po letu 1953 število prebivalcev upadlo, gospodarsko pa so nazadovale. Podatke o tem je podrobno obdelal Dušan Plut v raziskavi o preobrazbi geografskega okolja v Koprskem Primorju.² Avtor ugotavlja, da lahko nekatere predele od živahnih gospodarskih tokov oddaljenega zaledja z več kot 80 % kmečkega prebivalstva uvrstimo med manj razvita področja v Sloveniji. Deagrarizacija, izseljevanje in visoka starost prebivalstva so značilnosti istrskih vasi, v katerih se je ohranila najdragocenejša naselbinska in stavbna dediščina.

Naselja, ki jih od daleč občudujemo zaradi lepote in skladnosti z naravnim okoljem, od blizu razkrijejo žalostno podobo. Mnoge hiše so prazne in prepuščene propadanju. Celi predeli naselij so spremenjeni v kupe ruševin, ponekod pa so na mestu nekdanjih domačij že s trnjem porasle praznine. Mnogokrat težko ugotovimo, kakšne stavbe so to bile in čemu so služile, niti nam o tem ne morejo pripovedovati prebivalci, ker ni nikogar več.

¹ Ivo Piry, Demografska gibanja na Slovenski obali, Inštitut za geografijo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani 1983.

² Dušan Plut, Preobrazba geografskega okolja v Koprskem Primorju, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani 1977.

Sl. 1 Opuščena domačija v vasi Labor (foto Mojca Ravnik, 1984) Iz fototeke MZVNKD Piran

Načini življenja in načini bivanja (obrisi stavbnih tipov)

Ob preučevanju istrskega stavbarstva imamo mnogokrat težave s posebnimi okoliščinami, ki so posledica težke istrske preteklosti. Med drugo svetovno vojno so bila mnoga naselja požgana. Župnijski arhivi so pogoreli. Prebivalcev, ki bi nam pomagali obuditi nekdanjo podobo vasi s pripovedovanjem, ni več. Vasi in hiše so naselili priseljenci, ki ne znajo ceniti tukajšnjega izročila. Že za bližnjo preteklost je težko zbrati podatke, saj je kulturna kontinuiteta na vseh ravneh pretrgana. Analiza stavbnih tipov in njihovih sestavin je zato težavna naloga in jo bo mogoče opraviti šele takrat, ko bo zbrano mnogo več dokumentacijskega gradiva o posamičnih stavbah. Vendar se tudi v še ne dovolj preučnem gradivu že kažejo obrisi stavbnih tipov. Ti so bolj ali manj izrazito zastopani v posameznih manjših območjih Slovenske Istre in se povezujejo z različnimi načini življenja na teh območjih.

Naselja kot odsev različnih agrarnih razmerij in zgodovinskega razvoja je prikazal Julij Titl,³ ki je na podlagi poznavanja gospodarskih in družbenih

³ Julij Titl, *Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju*, Koper 1965.

sprememb v preteklem poldrugem stoletju razločil poteze v naselbinski kulturi ožjih istrskih območij. Titlova opažanja se ujemajo tudi z geografsko regionalizacijo v raziskavi Dušana Pluta.⁴ Čeprav poteze v kulturni podobi niso tako ostro prostorsko zamejene, se mnoge značilnosti naselij in stavb razvrščajo v geografsko razpoznavne enote.

Najočitnejše razlike na našem območju opazimo, če potujemo s severovzhoda na jugozahod ali od zahoda proti vzhodu. Premik s severovzhoda proti jugozahodu je prehod s Krasa v Istro, z apnenca na fliš, od zahoda proti vzhodu pa se spreminja način poselitve od razloženih priobrežnih do strnjenih naselij v istrski notranjosti. Vasi pod Kraškim robom, na stičišču Krasa in Istre, kjer so se do danes ohranili nekateri večstoletni objekti, so najdlje v Istro segajoče kraške vasi.⁵ Med drugo svetovno vojno je bila izvirna stavbna dediščina zelo poškodovana. Leseni baladurji z zunanjimi stopnišči so porušeni, na golem, še mnogokje z ruševinami pokritem prostoru stojijo osamljene stavbe. Sklop domačije, v katerem so se nekdanj nahajale in ki ga je obkrožal zid s portonom, se je že davno sesul. Uničena je bila prvotna florisna mreža pozidave.

V teh vaseh še stojijo nekatere najstarejše stavbe v Slovenski Istri: »Benkova« hiša na Črnem kalu iz leta 1489, »Prkičeva« hiša v Podpeči iz leta 1547, »Laška« hiša v isti vasi in druge.⁶ Gre za tip enonadstropnega poslopja, ki je v florisu kvadratne ali pravokotne oblike, velikosti pa so določene z možnostmi, ki jih daje stavbno gradivo. Razponi so premoščeni z lesenimi tramovi. Obodne stene so tudi nosilne stene. Vsako nadstropje je prostor, ki je bil verjetno razdeljen na manjše prostorske enote z lahkimi predelnimi stenami. Značilni so masivni portali, z rameni in polkrožnimi zaključki, oblikovani v romanski tradiciji, ki se vleče od 15. do 19. stoletja.⁷

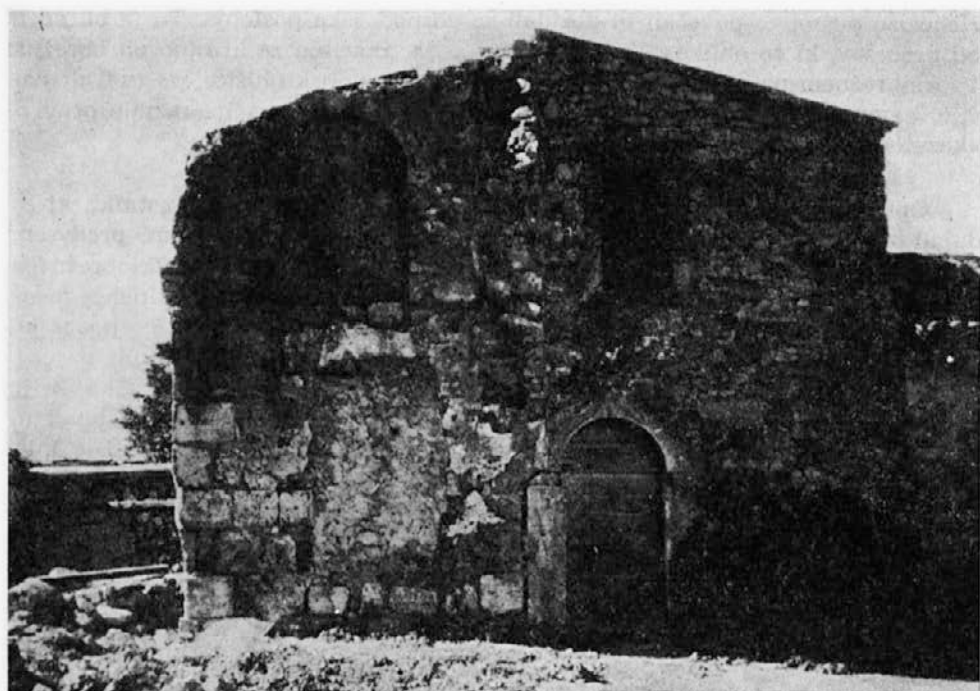
Na kraškem obrobju se stikata obsežna kulturna kroga. V teh krajih so bile v preteklosti gotovo pomembne postojanke, saj je skoznje do konca 18. stoletja tekla meja med Avstrijo in Benetkami. V avstrijskem času so tu potekale živahne prometnice, ki so povezovale notranjo Istro, Čičarijo in Brkine s Trstom, v drugi smeri pa so povezovale Kranjsko in Istro. Prvotnih oblik najstarejših hiš v nadrobnostih ne poznamo, ne vemo niti, čemu so bile prvotno namenjene. Gotovo je le, da so te hiše v neposredni zvezi s pomenom kraškega obrobja v preteklosti.

⁴ Dušan Plut, navedeno delo. Koprsko Primorje je v tej raziskavi razdeljeno v naslednje prostorske enote (regionalizacija je upoštevala tudi antropogene prvine): 1. spodnji deli akumulacijskih ravnin; 2. srednji in bližnji obrobni deli akumulacijskih ravnin; 3. obalno gričevje; 4. višje gričevje bližnjega zaledja; 5. strma, višje ležeča pobočja flišnega sveta; 6. globoko, visoko flišno zaledje; 7. kraško obrobje; 8. Osapska dolina.

⁵ Najbolje ohranjena kraška vas na obravnavanem območju so Černotiče, naselje z izredno kakovostno arhitekturo, s številnimi kamnoseško oblikovanimi portoni. Ta vas pa je že zunaj Istre. V preteklosti je bila na avstrijski strani meje, tako da prebivalci še danes v šali imenujejo Prapročane z nekdanje beneške strani »spod Marka«.

⁶ Glej: Ivan Sedej, Kmečka arhitektura v Slovenski Istri (tipkopis); isti, Črni kal, Slovenski etnograf 21–22, Ljubljana 1968–1969; isti, Problemi likovne in socialne opredelitve slovenske ljudske umetnosti, Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978; Gorazd Makarovič, Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana 1981; Ivan Sedej, Ljudska umetnost na Slovenskem, Ljubljana 1985.

⁷ Ivan Sedej, Kmečka arhitektura v Slovenski Istri.

Sl. 2 »Laška« hiša v vasi Podpeč (foto Borut Malnar, 1987) Iz fototeke MZVNKD Piran

Prehod od severovzhodnega višjega kraškega sveta proti jugovzhodnim delom flišne Istre označuje Julij Titl kot prehod od naselij, v katerih je bila že v preteklosti razvitejša tržna proizvodnja, v notranjost z razvitejšo naravno proizvodnjo. Obrežno gričevje in spodnji deli akumulacijskih ravnin so področje razloženih naselij, proti notranjosti pa so vasi vse bolj strnjene. V območju razloženih naselij sta razviti vinogradništvo in vrtnarstvo, proti notranjosti pa je kmetijstvo vse bolj ekstenzivno. Meja med razloženo naseljenostjo in področjem s strnjenimi vasmí teče od Debelega rtiča na Bertoke, Vanganelško dolino in čez Malijo do Sečovelj. Pokrajina zahodno od te črte je bila namreč v preteklosti področje paolanskega načina kmetijske proizvodnje.⁸

Paolani so prebivali v mestih, preživljali so se z obdelovanjem zemlje. Na posestvih, oddaljenih od mest, so gradili zasilne »kažete«. V taki zgradbici so spravljali orodje, v njej je bil hlev za osla, in če jih je doletelo slabo vreme, so se tudi sami zatekli vanjo. Nekatere take hišice so imele tudi preproste kamnite klopi in ognjišča. Paolanski način je v 2. polovici 19. stoletja zaradi različnih vzrokov zašel v krizo. Julij Titl navaja za pglavilni razlog širjenje trtne uši. Kmetje so se preusmerjali v ribištvo ali druge nekmečke dejavnosti ali pa so se odseljevali. Iz vasi v notranjosti Istre, iz Furlanije, Brkinov in od drugod so prihajali novi naseljenci. Ti so naselili mnoge opuščene »kažete«.

⁸ Julij Titl, navedeno delo, str. 39.

Hišice so postopno povečali in dozidali so gospodarska poslopja. To je bil eden od procesov, ki so oblikovali razložena naselja, značilna za krajino ob obrežju. V priobrežnem pasu tu in tam še danes najdemo poljske hišice, pa tudi domačije, katerih prebivalci nam povedo, da se je njihova domačija razvila prav iz »kažete«.

Opuščena, propadla posestva so kupovali tudi bogati veleposestniki, ki so dajali zemljo v obdelovanje kolonom, domačinom in priseljencem, predvsem iz Furlanije. Tudi kolonat je močno vplival na kulturno krajino priobrežnega pasu. Na njegovi podlagi sta se razvila dva naselitvena in stavbna tipa. Iz medsebojno oddaljenih kolonskih bivališč so pozneje, ko so si koloni gospodarsko opomogli in so se osamosvojili, zrastle samostojne kmetije razloženih naselij, na drugi strani pa se je na podlagi kolonata razvil tip manjšega zaselka, ki je obsegal kolonovo bivališče ali bivališča več kolonov, gospodarska poslopja in veleposestnikovo vilo. Tudi »kortine« so neločljiva sestavina priobrežne kulturne krajine. Takšno posestvo z združenimi bivališči kolonov, poljedelskih delavcev in veleposestnikove vile, sredi prostranih obdelovalnih površin, je so-

Sl. 3 Dvorišče kortine v Bertokih, Med vinogradi št. 30. Stanovanjska hiša kolonov, tudi skladišče pridelkov in hlevi s seniki (foto Mojca Ravnik, 1986) Iz fototeke MZVNKD Piran

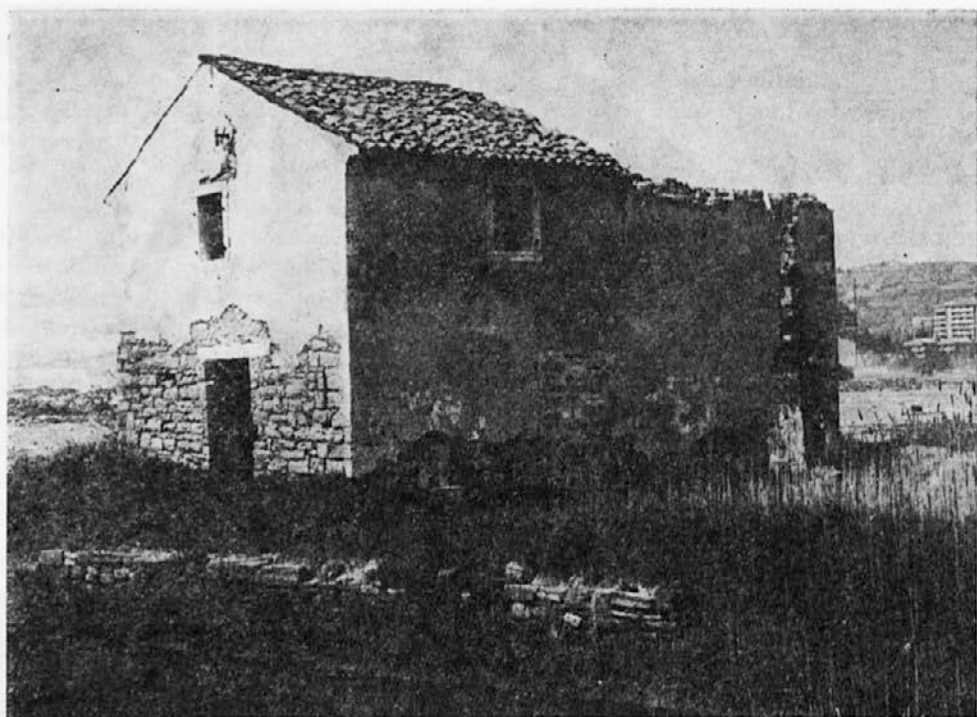
Sl. 4 Strunjan št. 94. Stanovanjska hiša z ognjiščnim prizidkom (»focoler«) in krušno pečjo (»il forno per cucinar il pan«), zadaj v dvorišču letna kuhinja (»tettoia«) (foto Luciano Kleva, 1987) Iz fototeke MZVNKD Piran

roden s tipom zaselkov v furlanski ravnini, kjer je bil kolonat razširjen način proizvodnje in agrarnega odnosa.⁹

V območju razloženih naselij se je razvil tudi stavbni tip, ki ga lahko po Brunu Niceju¹⁰ imenujemo koprski tip. Najlepši zgledi so se ohranili v Strunjanu. Poteze tega stavbarstva se navezujejo na Furlanijo, čeprav gre za inadžico, ki je razvila lastno izvirno obliko. Verjetno je to tudi izraz naselitve furlanskega prebivalstva, morda tudi delovanja furlanskih zidarjev. Ob tem gre tudi za povezavo med gospodarskim načinom in tipom bivališča, se pravi za stavbni izraz kolonata. O tem še danes pripovedujejo Strunjančani, katerih predniki so bili koloni. Ko so se koloni osamosvojili, so zboljšali preproste zgradbe. Mnoge so do danes ohranile takratno podobo, notranjo razporeditev prostorov in opremo. Najpomembnejša sestavina koprskega tipa hiše v Strunjanu pa so izjemno dobro ohranjena, opuščena odprta ognjišča v prizidkih, poletne kuhinje in krušne peči.

Pomembno vlogo v gospodarskem in družbenem življenju Slovenske Istre je imelo do današnjega dne solinarstvo. Razvilo se je v davnini v plitvih alu-

⁹ Bruno Nice, *La casa rurale nella Venezia Giulia*, Bologna 1940, str. 54.

Sl. 5 Solinska hiša v solinah Fazan v Luciji, zadaj portoroška marina v gradnji (foto Mojca Ravnik, 1984) Iz fototeke MZVNKD Piran

vialnih zalivih. Ugodne naravne razmere so bile v Tržaškem zalivu pri Trstu, v Miljskem zalivu, pri Kopru v Škocjanskem zalivu, pri Izoli, v Strunjanu, v Luciji in v Sečovljah. Medtem ko so bile soline v Strunjanu in bazen Lera v Sečovljah na začetku 20. stoletja posodobljene, se je v bazenu Fontanigge do šestdesetih let ohranil najstarejši način pridobivanja soli. Kljub večletni opustošenosti so se ohranili materialni dokazi solinske kulture, solinske hiše z ostanki notranje opreme, kanali in nasipi, solni fondi, ostanki lesenih in kamnitih zapornic itn. Soline so edinstveno naselje na meji kopnega in morja, s stavbnim tipom, prilagojenim sezonskemu bivanju solinarjev in skladiščenju soli, ki ga najdemo samo še v solinah Fontanigge v Sečovljah.

Bolj ko se premikamo proti notranjosti Istre, bolj se stavbna dediščina razločuje od poznanih oblik, ki so se razvile na Krasu ali v priobrežnem pasu. Literatura o istrski hiši je sicer obsežna, a govori predvsem o hiši iz belega kamna, ki se razprostira od tod proti jugu in jugovzhodu. Stavbarstvo v sivem kamnu, ki prevladuje v vaseh v Slovenski Istri, pa je slabo preučeno.

Za razloček od naselij ob Kraškem robu in ob priobrežnih naselij imajo vasi v istrski notranjosti manj razvidne stavbne tipe. V času, iz katerega izvira

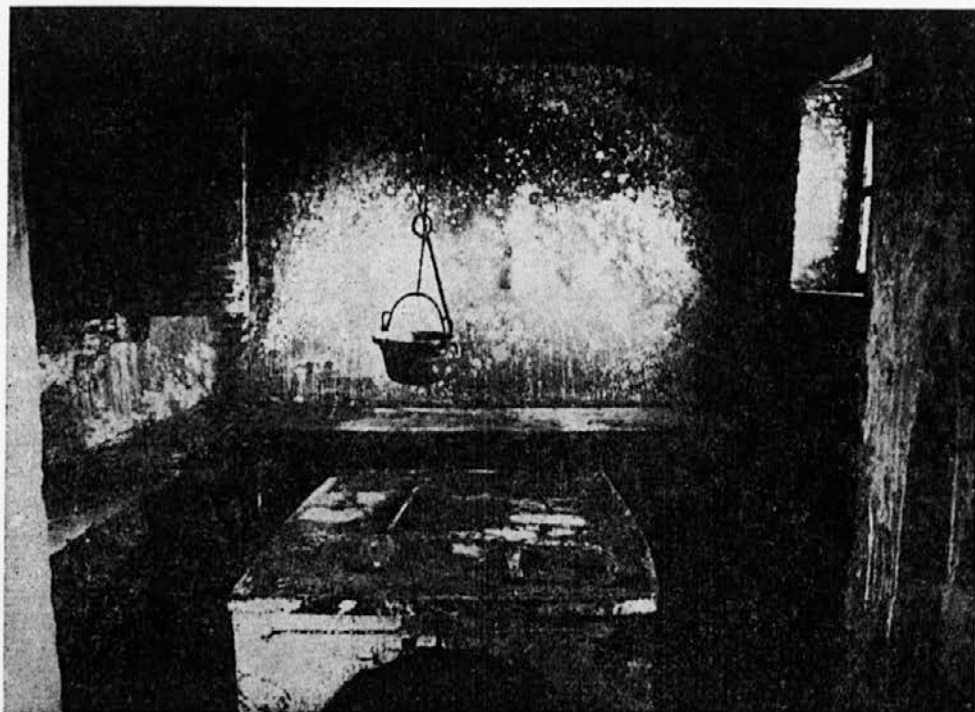
¹⁰ Bruno N i c e, navedeno delo, str. 81.

stavbna dediščina v teh vaseh, pa do danes so bili prebivalci vedno večinoma kmetje. Gospodarske dejavnosti še zdaleč niso bile tako razvejane, da bi se izrazile v stavbni tipologiji. Marsikdaj je težko ugotoviti, čemu so posamezne stavbe prvotno služile, saj so na njihovih pročeljih in v notranjosti sledovi mnogih sprememb. Graditev iz peščenjaka je namreč zmožna prilagoditi se spremenjenim potrebam prebivalcev, saj se kamniti kosi lahko lomijo, zlagajo in prelagajo. Prebivalci so stavbe prilagajali vsakič novi funkciji, rasti in zmanjševanju števila družinskih članov, gospodarski moči in uboštvu. Zato lahko na vsaki hiši ugotavljamo, da so okna zazidali in odprli nova, da so prestavili vrata, dozidali nadstropje, prizidali stavbno enoto itn. Današnji hlevi in seniki so bili v preteklosti stanovanjske hiše, današnja stanovanja pa so nastala iz hlevov. Stavbe, grajene v sivem kamnu, so manj odporne od stavb iz belega kamna, saj peščenjak hitreje razpada. Tudi oblikovati se ne dá tako lepo kakor beli kamen, zato so te hiše večinoma brez kamnoseškega okrasa.

V vaseh v istrski notranjosti prebivalstvo upada in se stara. Mnoge hiše so prazne in nihče nam ne more govoriti o življenju v njih. Stavbne oblike so uničene ali spremenjene, zato je njihova podrobna analiza po posamičnih sestavinah težavna naloga, ki ne zahteva samo podrobne preučitve stanja, temveč

Sl. 6 Hiša z baladurjem v vasi Popetre št. 6 (foto Božo Guštin, 1986) - Iz fototeke MZVNKD Piran

Sl. 7 Ognjišče (»focolè«) v Strunjanu št. 14 (foto Luciano Kleva, 1987) Iz fototeke MZVNKD Piran

predvsem rekonstrukcijo prvotne podobe stavb, kakršne v neokrnjenem stanju sploh ni več. Literatura o primorski, kraški in istrski hiši sloni na ugotavljanju nekaterih značilnosti, od katerih so bistvene: zunanje ali notranje stopnišče, lega in oblika baladurja ali ganjka, lega in oblika ognjišča. Nobena od teh sestavin na našem območju ni zadovoljivo preučena.

Pri starejših stavbah povezujejo zunanja stopnišča pritličje z gospodarskimi in nadstropje s stanovanjskimi nameni. Ivan Sedej meni, da so taka stopnišča začeli opuščati že v 16. stoletju, ko se je povezava med pritličjem in nadstropjem preselila v hišno notranjost. »Obenem pa se tudi v teh primerih ohranja sistem zunanjih dostopov praviloma tako, da k vsakemu vhodu vodi posebno stopnišče, kratek zunanji hodnik (ganjk) pa nima funkcije povezovalca posameznih prostorov v istem nivoju.«¹¹

Zunanje lesene hodnike, tudi take, ki povezujejo posamične prostore v istem nadstropju, najdemo tudi v vaseh v istrski notranjosti. Številni se niso ohranili. O njih pričajo sledovi na pročeljih stavb, ki so danes hlevi ali seniki ali pa so prazne. Velika okna, skoz katera zdevajo seno v senik v nadstropju, so nekdanji vhodi v prostore. Do njih so vodila zunanja stopnišča.

¹¹ Ivan Sedej, Kmečka arhitektura v Slovenski Istri.

Sl. 8 »Mazurinov« mlin ob Dragonji med vasema Trsek in Pavliči (foto Mojca Ravnik, 1985) Iz fototeke MZVNKD Piran

Tudi ognjišč v Istri je še veliko, čeprav so največkrat zasuta s kupi stare šare in vdratih ostrešij. Ognjišče je v enotnem kuhinjskem prostoru (ob steni nasproti vhodnih vrat, ob stranski steni) ali pa v prizidku, v posebnem prostoru ob kuhinji. Ohranjene so vse oblike od najnižjih do visokih, prehodnih, za štedilnik značilnih oblik.¹² Redkeje so se ohranile peči za peko kruha. Kot pripovedujejo domačini, so bile zelo razširjene še v času pred drugo svetovno vojno, saj je bila dotlej peka kruha za prodajo pomemben vir dohodkov v istrskih vaseh.¹³ Največ jih je ohranjenih v Strunjanu, kjer so v posebnih letnih kuhinjah ali pa v prizidkih ob stranicah stanovanjskih hiš ali ognjiščnih prizidkov. V notranjosti Istre so peči samostojno stoječe zgradbice ob hiši ali pa so v stanovanjski hiši, ob ognjišču ali v kleti.

Poseben stavbni tip v notranjih predelih Slovenske Istre so mlini in njihovi ostanki v dolinah Rižane, Dragonje in Drnice s pritoki. Mlinarstvo je bilo nekdanje zelo razvito. Ob Rižani so stali veliki mlini, ki so mleli vse leto za potrebe Kopra, njegove okolice in Trsta. Julij Titl navaja še za konec 19. stoletja ob Rižani mline, kovačnice, mline za mletje popra, torklo, usnjarno in

¹² Fanči Šarf, Vrste ognjišč na Slovenskem in njih današnje stanje. Slovenski etnograf 16—17, Ljubljana 1964.

¹³ Julij Titl, navedeno delo, str. 94—99.

Sl. 9 Zapuščen niz stanovanjskih in gospodarskih poslopij v vasi Boršt (foto Mojca Ravnik, 1984) Iz fototeke MZVNKD Piran

tkalnico za izdelovanje domačega platna.¹⁴ Mlini ob Dragonji in Drnici s pritoki pa so bili druge vrste. Delovali so le v času, ko je bilo dovolj vode za potrebe vasi v bližnji okolici. Mlinarji so bili kmetje, ki jim je mlinarstvo pomenilo dodatni vir preživljanja.

Do danes se je najbolje ohranil mlin ob Dragonji pod Trsekom. V preprosti enocelični zgradbi, narejeni iz sivega kamna, kriti s skrli in korci, so se ohranile mlinske naprave. Ob zunanji steni sta vodni kolesi. Eno od njiju je izdelano iz lesa, speto z lesenimi mozniki in zagozdami, brez delčka železa. Govori o spretnosti nekdanjih mizarjev in tesarjev, ki so lahko izdelali zahtevne lesene konstrukcije brez uporabe železa.¹⁵

Najpogostejši tip bivališča in še vedno najmanj preučen dokaz o načinu življenja v vaseh v istrski notranjosti so opuščeni stavbni nizi ali zaprti domačijski dvori. Nastali so ob naselitvi družine in se še razširili, ko so si bratje razdelili lastnino in dozidali stavbne enote za svoje nove družine. To so bile

¹⁴ Julij Titl, navedeno delo, str. 91.

¹⁵ Tadej Brate, Mlin v dolini Dragonje pri Trseku, 1986 (strokovno mnenje, tipkopis).

velike kmetije, ki so se ukvarjale z ekstenzivnim kmetijstvom, z obrtni in domačo dejavnostjo za svoje potrebe in za potrebe vasi. Propadle so, ko so se prebivalci izselili. Danes so to veliki opuščeni kompleksi, znotraj katerih lahko v ostenju stavb, po sledovih prizidav, nadzidav, prebojev in zazidav obnovimo krivuljo razvoja družinskega cikla.

Zaključek

Mnoga zanimiva vprašanja o istrskem stavbarstvu so še odprta. Za odgovor nanje bo potrebno poglobljeno preučiti stavbne oblike in način življenja v Istri v preteklosti.

Razen nekaj izrazitih in dobro ohranjenih stavbnih oblik tipologija istrskega stavbarstva še ni izdelana. V članku sem poskusila prikazati, kako doslej ugotovljeni stavbni tipi izražajo načine življenja posameznih skupin prebivalstva, in s tem prispevati k izdelavi etnološkega pristopa k stavbni tipologiji. S to metodo iščemo red v neredu stavbnih oblik tako, da na eni strani razvrščamo stavbe in njihove sestavine, na drugi strani pa ugotavljamo načine življenja in njihov stavbni izraz.

Riassunto

LE DOMANDE SULL'ARCHITETTURA EDILIZIA D'ISTRIA

Trattando le specifiche del passato sociale, economico e demografico, l'autrice in seguito ci presenta i lineamenti dei particolari tipi d'architettura edilizia istriana.

Dal primo censimento austriaco eseguito nell'anno 1869 fino ad oggi, nel periodo dunque dal quale sorge la maggior parte dell'eredità edile, in questo territorio si susseguivano le amministrazioni dello stato austriaco, italiano e jugoslavo. Ciascun periodo è caratterizzato dalle specifiche condizioni sociali ed economiche. Ogni volta le interruzioni dello sviluppo culturale erano accompagnate dalle oscillazioni demografiche, nonché dalle migrazioni della popolazione. Dopo la guerra molta gente si trasferì in Italia, mentre questi luoghi cominciarono a popolare gli immigranti, venuti dalle altre parti di Slovenia ed altre repubbliche jugoslave. In tutto questo periodo la gente si traslocava continuamente anche dalla retroterra per stabilirsi nella zona litorale, che offriva le migliori possibilità economiche.

Lo stato dell'eredità edile nei villaggi istriani è proprio la conseguenza di questi avvenimenti. Nella maggior parte dei villaggi dopo l'anno 1953 diminuì il numero degli abitanti, mentre economicamente cominciarono ad essere in regresso. In molti abitati le case rimasero vuote e abbandonate alla rovina. Spesso è perfino difficile constatare il loro stato di una volta e lo scopo a cui servivano. Nel corso della seconda guerra mondiale molti villaggi furono incendiati. Furono distrutti gli edifici e l'originaria rete della costruzione.

Tuttavia, nel materiale, che non è ancora abbastanza studiato, si possano notare i lineamenti dei diversi tipi edili.

I più vecchi edifici nel territorio che oggi appartiene all'Istria slovena si trovano nei villaggi del suo ciglio Nord-Orientale, nel trapasso dal Carso all'Istria, dove una volta trascorreva la frontiera austriaco-veneziana. Si tratta degli edifici con una cellula, costruiti dai grandi blocchi calcarei, con dei dettagli formati nello spirito della tradizione romana. Da lì verso il Sud si estende il terreno dei strati di marna ed arenaria e dell'architettura edilizia in pietra grigia.

Nella fascia costiera, nota per la sviluppata viticoltura e articolitura, predominano gli abitati scomposti, che contengono poderi indipendenti, risultanti dal modo d'agri-

coltura paolana e colonato, nonché dai latifondi, contenenti le residenze dei coloni, fattorie e ville dei proprietari.

L'importante ruolo nella vita economica e sociale di questo paese sempre apparteneva alla salinatura, che si sviluppò già nell'antichità nei numerosi poco profondi golfi aluviali. Fino ad oggi sono rimasti produttivi due complessi salinari, che però all'inizio di questo secolo furono modernizzati. Nelle saline abbandonate si ritengono le tracce dell'abitato salinario, costruito al limite del continente e mare con il tipo di costruzione, adattato al modo di vivere stagionale dei salinai e alla deposizione del sale.

Del tutto differenti dagli abitati decompositi della zona litorale sono gli abitati nella retroterra. Questi villaggi sono serrati, mentre i tipi di costruzione non sono così differenziati. La base economica di queste parti era sempre l'agricoltura estensiva collo sviluppato artigianato, destinato alle necessità della famiglia e villaggio. Sugli edifici sono visibili le tracce dei numerosi cambiamenti, provenienti dalle adattazioni delle case alle cambiate necessità degli abitanti, oscillazioni del numero dei membri di famiglia, sviluppo economico o povertà. Si nota il cambiamento delle aperture per le finestre e porte, che furono chiuse con muro a aperte di nuovo, le sovrastrutture degli edifici o le nuove unità edilizie. Lo sviluppo delle forme edilizie fu in diretta connessione con il sistema ereditario. I poderi si dividevano quando i fratelli rimanevano a casa e costruivano le case per le loro famiglie, quando invece nel potere cominciavano a sentirsi troppo stretti, gli discendenti traslocavano per fondare le nuove possessioni altrove. Questa architettura edilizia diflette lo sviluppo del ciclo familiare delle dilatate famiglie. Questa sfera non è ancora abbastanza studiata. Si dovrebbe studiare dettagliatamente tutti i singoli elementi di costruzione, soprattutto le forme e funzioni delle scalinate esterne, i corridoi esteriori (detti baladur), nonché l'interiore disposizione dei vani. Il tipo edile specifico per l'interno istriano sono i resti dei mulini presso i fiummi, che parlano da se stessi dell'una volta sviluppata industria del mugnaio.

L'autrice ci ha presentato le possibilità d'investigazione etnologica dell'architettura edilizia secondo la metodologia, che da un lato considera le caratteristiche di forma e dall'altro osserva le distinzioni nel modo di vivere, le cui espressione esteriore sono pure i diversi tipi di costruzione.

KRAJEVNA SKUPNOST VITANJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI (1945—1946)

Duša Krnel-Umek

Sestavek obravnava na primeru krajevne uprave v Vitanju v letih po drugi svetovni vojni spreminjanje družbene sestave in oblik družbenih odnosov na področju, ki ga sestavljajo formalno organizirane skupine in skupnosti.¹

Prvi povojni narodnoosvobodilni odbor (KNOO) je bil po ustnih virih kmalu razpuščen zaradi neustrezne sestave. Nato je bil sestavljen nov odbor, ki je deloval do volitev. Kdaj je začel delovati, ni pisnih podatkov, ohranjen pa je dnevnik dohodkov in izdatkov, ki je bil voden od 18. maja 1945.

Na območju Vitanja so delovali štirje KNOO: v Vitanju, Ljubnici, Paki in Skomarju. Volilna zborovanja so bila v nedeljo 5. avgusta 1945 v Vitanju pri Gradu ob 7.30, v Hudinji pri Beškovniku ob 12. uri, v Paki pri gostilni Slapernik ob 9. uri in v Ljubnici pri Vrancu ob 17. uri.² Okrajna volilna komisija v Slovenskih Konjicah je razpisala volitve v KNOO v Vitanju, Skomarju in Ljubnici 15. avgusta, v Paki 19. avgusta. V Vitanju so volili tudi volivci iz Brezna, v Skomarju iz Hudinje, v Ljubnici iz Stenice in v Paki iz Spodnjega Doliča.

Volili so sedemčlanske odbore, predsednika, tajnika in pet članov. Na volitvah so imele ženske prvič aktivno in pasivno volilno pravico, ki jo je predpisoval že odlok IO OF 17. maja 1942.³ Med sedmimi kandidati za tajnike sta bili dve ženski, med petdesetimi kandidati za člane odborov je bilo dvanajst žensk, med kandidati za predsednike ni bilo nobene ženske. Izvoljeni sta bili dve odbornici v KNOO Ljubnica, ki pa sta se po letu dni odpovedali svoji funkciji, ker sta bili preveč zaposleni z gospodinjskimi deli, in na njuni mesti so izvolili dva moška (eden od njiju je bil mož odbornice).

V istem času so bile volitve za odposlance v krajevne narodnoosvobodilne skupščine, po dva iz vsakega volilnega območja. V Vitanju sta bila izvoljena šolski upravitelj in mali kmet iz Brezna, v Skomarju kmečka hči iz Skomarja in kmečki sin iz Hudinje, v Ljubnici kmeta iz Ljubnice in Stenice, v Paki kmeta iz Pake in Spodnjega Doliča. Po nepopolnih podatkih so za odposlance kandidirale tri ženske, izvoljena je bila ena.

¹ Terenski zapiski, Vitanje, 1980.

² Zgodovinski arhiv Celje. Okrajni ljudski odbor Slovenske Konjice (1945—48), š. 1.

³ Zgodovina Slovencev. Ljubljana, 1979, str. 770.

Sestava KNOO po poklicu in kraju bivanja in število glasov na volitvah

Funkcija	Poklic ali premoženje	Kraj bivanja	Število glasov
VITANJE			
Predsednik	šolski upravitelj	Vitanje vas	323
Tajnik	mali posestnik	Vitanje trg	408
Člani	sedlar in mali posestnik	Vitanje trg	283 ali 293
	bivši lesni trgovec	Vitanje trg	256
	mali kmet	Brezen	244
	srednji kmet	Brezen	243
	krajevni zdravnik	Vitanje vas	264
SKOMARJE			
Predsednik	kmet	Hudinja	187
Tajnik	delavec	Hudinja	316
Člani	kmet	Skomarje	305
	kmet	Hudinja	197
	delavec	Skomarje	191
	krojač	Hudinja	189
	kmet	Skomarje	217 ⁴
LJUBNICA			
Predsednik	kmet	Ljubnica	243
Tajnik	kmet	Stenica	290
Člani	kmet	Ljubnica	266
	kmet	Ljubnica	275
	kmet	Ljubnica	251
	kmetica	Ljubnica	240
	kmetica	Skomarje	240
PAKA			
Predsednik	kmet	Spodnji Dolič	210
Tajnik	državni upokojenec	Vitanje	369
Člani	kmet	Paka	315
	kmet	Paka	255
	kmet	Spodnji Dolič	247
	kmet	Spodnji Dolič	214
	kmečki sin	Spodnji Dolič	170

Prva redna seja je bila v Vitanju 9. septembra 1945 z dnevnim redom: »1. Čitanje zapisnika zadnje izredne seje, 2. Uvedba sejmov, 3. Tržna zadruga Komune Vitanje, 4. Javna tehtnica, 5. Gospodarski načrt zaplenjenih imovin,

⁴ V dopisu, ki so ga odposlali, je navedeno drugo ime kot v volilnem zapisniku.

6. Uslužbenci — ureditev plač KNOO in šole v Vitanju, 7. Uprava poljedelskih strojev, 8. Popravilo hleva, 9. Slučajnosti.⁵ Na seji so bili navzoči vsi odborniki.

Glede sejmov so sklenili, da bodo ob istih dneh, kot so bili pred drugo svetovno vojno, kar je takrat odobrila banska uprava v Ljubljani: na predpostno sredo, 25. maja, 20. julija, 14. septembra, 2. novembra in 27. decembra. O premoženju Komune Vitanje, ki ga je zaplenil okupator, so sklenili, da se izroči članom zadruga Komune Vitanje. Sporna vprašanja naj bi reševali na občnem zboru zadruga, na katerem so izvolili tričlanski odbor KNOO. Določili so tarife za mostno tehtnico in nagrado za tehtničarja. O treh zaplenjenih premoženjih so sklenili naslednje: žago in kovačijo dajo v najem, hišo, ki je v razpadajočem stanju, podrejo, tretje premoženje upravlja eden od odbornikov. Poljedelske stroje naj bi spravili v zaplenjeno šupo, potreben les naj bi vzeli iz zaplenjenega premoženja. Za urejanje stanovanjskih vprašanj je bila določena tričlanska komisija, ki naj bi zbrala vse podatke o prosilcih in pregledala stanovanja v trgu. Odbor je sprejel ponudbo tovarnarja, ki je bil lastnik električne centrale na Fužinah in je bil pripravljen odstopiti kraju Vitanje del električne energije iz svoje elektrarne. Plače uslužbencev so določili takole: tajniku mesečno akontacijo 2000 din, slugi, ki je pomagal tudi v pisarni in čistil, 1500 din, snažilki šole 1000 din. Zapisnik se je končal z geslom Smrt fašizmu — svoboda narodu in podpisi vseh odbornikov.

Druga redna seja odbora je bila 22. novembra 1945 z dnevnim redom: »1. Čitanje zapisnika zadnje redne seje, 2. Podelitev trafik, 3. Preskrba drv za šolo, 4. Slučajnosti.«⁶ Za dodelitev trafik so bile štiri prošnje. Prvi prosilec je umaknil vlogo v korist prosilcu, ki je bil »vojna žrtev«. O drugem prosilcu so bili mnenja, da je ne potrebuje, ker ima gostilno in posestvo, poleg tega je bil na sodišču za narodno čast obsojen na izgubo državljskih pravic. Tretji prosilec je bil vojni invalid iz prve svetovne vojne. Med okupacijo »je bil na mestu« in ni bil »preveč zagrizen«. Njegova žena je bila na sodišču narodne časti obsojena zaradi klevetanja partizanov, sin pa je bil pogrešan, potem ko je prostovoljno odšel k okupatorjevi policiji; oba živita v pomanjkanju. Četrty prosilec je bil izseljen z družino 1941. leta na Hrvaško in je pozneje prišel na Kočevsko. Od tod je odšel v partizane, bil ujet in odpeljan na prisilno delo na Kočevsko, od koder se je vrnil bolan in nesposoben za delo. Dokončno odločitev, ali naj dobita trafiko tretji ali četrty prosilec ali samo četrty, so prepustili Monopolskemu inšpektoratu v Ljubljani. Za preskrbo drv za šolo v Vitanju so določili enega od odbornikov, ki se je obvezal, da bo naredil to brezplačno s pomočjo nekaterih kmetov. Za reveže pa bi stal prevoz butare drv do ceste predvidoma 350 dinarjev. Eden od odbornikov naj bi poskrbel za nabavo premoga za kraj. Sledil je razgovor, na podlagi smernic iz Slovenskih Konjic, o ugotavljanju vojnih zločinov okupatorja in njegovih pomagačev. Za sestavo statistike naj bi pritegnili tudi odbore OF, vse prebivalce pa naj bi obvestili o namenu zbiranja podatkov.

KNOO v Vitanju se je po sprejetju zakona o ljudskih odborih 1946. leta preimenoval v Krajevni ljudski odbor (KLO), uporabljal pa se je tudi naziv

⁵ Zgodovinski arhiv Celje. Okrajni ljudski odbor Slovenske Konjice (1945—1948), š. 1.

⁶ Isto.

Krajevni narodni odbor (KNO). V letu 1946 je imel vsak mesec seje, na katerih so bili navadno navzoči vsi odborniki, na številnih sejah je bil še predstavnik Osvobodilne fronte (OF), nekaterih pomembnejših sej so se udeležili še partijski sekretar, zastopnice Protifašistične ženske zveze, zastopnik gasilcev in komandir Narodne milice.

Na prvih sejah so razpravljali o dodelitvi agrarne zemlje in nepremičnin splošnega ljudskega premoženja. Odbor v Vitanju je želel pridobiti stavbo v trgu št. 62, kjer naj bi uredili zdravstveni dom z ambulanto, razkuževalnico, kopalnico in stanovanjem za zdravnika; zemljišče, na katerem naj bi zgradili kulturni dom; posestvo Komune, ki je obsegalo gozd, kamnolom in elektrarno; prostor, na katerem je bilo sejmišče, mostna tehtnica, bivša garaža in gasilski dom; hišo v trgu št. 4 za uradne prostore KLO; razpadajočo hišo in parcelo v trgu, kjer naj bi bolje speljali cesto. Na sejah so podrobneje obravnavali približno 70 prošenj agrarnih interesentov, dopolnili in popravili stalni volilni imenik, pripravljali dnevne rede za zборе volivcev, sestavili osnutek proračuna in načrt za leto 1947 in za petletno obdobje.

Za petletno obdobje so načrtovali gradnjo prosvetnega doma in ureditev športnega prostora, elektrifikacijo Vitanja in okoliških krajev, graditev kopalnišča, da bi nadaljevali turistično tradicijo kraja, in obnovo hiše št. 62. V letu 1947 so načrtovali ureditev zdravstvenega doma.

Na sejah so obravnavali še vloge za davek na dohodek za leto 1945, razpravljali so o zniževanju davčnih osnov za posestva, kjer so bili družinski člani ostareli ali bolni, kjer je bila suša ali kjer je vojska pokosila travnike. Sklenili so, da bodo uredili grob padlih partizanov. Del denarja, ki so ga dobili za prodani pesek, so namenili za Rdeči križ, ki naj bi obdaril reveže za veliko noč.

Ogorčenje odbora je povzročilo ravnanje okrožnega odbora OF, ko so brez njihove vednosti odpeljali osebni avtomobil, ki je bil last bivše občine Vitanje. Avtomobil je bil brez gum, in odbor je zato zagrozil z odstopom, če jim avtomobila ne bi vrnili v štirinajstih dneh, o čemer je obvestil okrajni in okrožni odbor in predsedstvo vlade Ljudske republike Slovenije. Na okrajnem odboru so jim nato obljubili, da bodo avtomobil dobili nazaj, čeprav so dvomili, da so lastniki. Kako se je zadeva končala, iz zapisnikov ni razvidno.

Naslednji spor je nastal zaradi kock za tlakovanje, ki jih je kupila bivša občina Vitanje, da bi tlakovala cesto skozi kraj. Cestna uprava iz Celja je odpeljala kocke za graditev ceste iz Ljubljane proti Ježici, ne da bi bil odbor o tem obveščen. Namesto kock so jim obljubili denar, ki so ga nameravali porabiti za izboljšanje električne napeljave v Vitanju. Pozneje, ko so denar dobili, pa so se odločili, da bodo uredili kanalizacijo in odtok meteornih vod po trgu, popravili del ceste proti Breznu in kupili rezervni dinamo stroj pri elektrarni.

V tem času je Krajevni ljudski odbor izvolil več odborov, komisij in svetov za: oceno stanovanj, agrarnih interesentov za občni zbor Komune, popis posestev KLO, socialno zdravstvo, overitev imovine umrlih oseb, čiščenje sadnega drevja.

V letu 1946 so bili štirje zbori volivcev: 6. januarja, 24. marca, 7. aprila, 30. junija in »masovni« sestanek 22. septembra. Udeležba je bila v začetku večja, marca se je od 482 volivcev udeležilo sestanka 132, aprila 135, pozneje pa je bila manjša, junija npr. samo 60.

Dnevni redi so obsegali branje zapisnika prejšnjega zbora volivcev, poročilo o delu KLO, krajevne zadeve in poročila o aktualnih družbenopolitičnih dogodkih. Med krajevnimi zadevami so obravnavali elektrifikacijo Vitanja, ker stara ni več zadostovala, obnovo in razširitev starega vodovoda. Volivce so seznanjali z načrti za sečnjo lesa, obvezno oddajo žita in drugih pridelkov ter mleka. Poročali so, da je bil odpeljan osebni avtomobil in granitne kocke za tlakovanje ceste.

O družbenopolitičnih vprašanjih so navadno govorili predstavniki iz okrajnega ljudskega odbora. Govorili so o pomenu agrarne reforme, o potrebi obnove celotne industrije, »da ne bo kot prej v bivši Jugoslaviji, da smo veliko izdelkov uvažali in bili nato gospodarsko odvisni od tujih držav...«,⁷ o potrebi po obdelovanju vse zemlje, zlasti o setvi industrijskih rastlin, o priključitvi Trsta in Slovenskega Primorja k Jugoslaviji. Pri reševanju dnevnih vprašanj so poudarjali demokratičen, ne birokratski način. Na koncu enega od zborov volivcev so v znamenju priznanja posestnikom za uspešno oddajo krompirja razdelili več parov čevljev in kuhinjsko posodo.

Na »masovnem«⁸ sestanku, ki se ga je udeležilo nad 300 volivcev, je eden od delegatov poročal o delu okrajne skupščine, drugi je govoril o »razvoju ljudske oblasti«, finančni politiki in pomenu mladinskega udarniškega dela pri obnovi. Predsednik okrajnega sodišča je pojasnjeval vprašanja o dednem pravu, stanovanjskih in zakupnih pogodbah, sklepanju in ločitvah zakonskih zvez in ločitvi cerkve od države.

S KNOO Ljubnica je ohranjen zapisnik o zboru volivcev, ki je bil 30. novembra 1945 in se ga je udeležilo več kot tričetrť volivcev. Dnevni red je obsegal poročilo o osnutku ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije, političnem delovanju, gospodarstvu, socialnem in kulturnem napredku kraja, delovanju odbora in obvestilo o komasaciji.

S KNOO Paka sta ohranjena dva zapisnika sej 9. in 30. decembra 1945. Na njih so obravnavali vprašanje zavarovanja kmečkih delavcev, ki bi po njihovem mnenju bilo upravičeno samo za stalno zaposlene posle, za druge, priložnostno zaposlene delavce, pa ne. Sklepali so o tem, kdo bo dobil zimsko ubožno podporo, kdo je upravičen, da dobi maščobo, ki jo je imel trgovec v Vitanju na zalogi, in koliko bodo prispevali za kurjavo za šolo v Vitanju. Za dva upravno-politična tečaja v Slovenskih Konjicah so določili štiri odbornike.

V letu 1946 je potekalo združevanje krajevnih ljudskih odborov z namenom, da bi zmanjšali upravni aparat in s tem razbremenili davkoplachevalce. Novi KLO naj bi obsegal kraje Vitanje, Brezen, Ljubnica in Stenica, združili pa naj bi tudi KLO Paka in Skomarje. O tem so razpravljali na več sestankih odborov in zborih volivcev, kjer so temu nasprotovali, ker je bilo delo vpeljeno po željah in zahtevah krajanov in ker jim je bila dana možnost odločanja.

Na seji komasacijskega aktiva v Slovenskih Konjicah, ki je bila 25. 7. 1946, so razpravljali o združevanju krajev, ki niso bili sposobni samoupravljanja po novem zakonu o ljudskih odborih. Ugotavljali so, da je na terenu še veliko lokalpatriotizma, med drugim tudi v Vitanju in Ljubnici.

⁷ Zgodovinski arhiv Celje. Okrajni ljudski odbor Slovenske Konjice (1945—48), š. 4.

Na sejah odborov v Ljubnici in Paki so leta 1946 pregledali in dopolnili volilne imenike, sestavili proračun za leto 1947 in načrte dela za tekoče leto, imenovali več odborov in razdelili več nalog posameznikom.

S področja kmetijstva so razpravljali o višini akontacij za davke; višini presežkov poljskih pridelkov; obvezni oddaji mleka; predlagali so lovski zadruzi, da prepreči škodo, ki jo dela divjad; obravnavali so, kaj bodo posejali in posadili in koliko kmetijskih površin; razpravljali so o višini škode, ki jo je povzročila toča.

S področja socialnega skrbstva so obravnavali vloge za podpore; delili so »UNRRA« pakete za revne prebivalce (Ljubnica); predlagali so, da bi dobili večje količine tekstilnega blaga in obutve za otroke, ker so matere, ki nimajo niti plenjic za otroke; predlagali so, da bi dobili tudi več naglavnih rut in ženskih nogavic.

Odbor je skrbel še za popravilo cest, opozarjal na oddajo orožja, ki so ga imeli posamezniki.

Za opravljanje nalog so imenovali kmetijski odbor (3 člani), krajevni odbor socialnega fonda, pozneje odbor socialnega skrbstva OF (6 članov), komisijo za odkup krompirja (3 člani), gozdna poročevalca (2 člana), pozneje so določili še referat za socialno skrbstvo, prosveto in kmetijstvo.

V načrtu za petletno obdobje so v Ljubnici imeli: prevzem žage narodne imovine, ki je bila nacionalizirana, da bi jo popravili za lastno uporabo; graditev poslopja SLO, ki naj bi imel pisarno, sobo za sestanke, sobo za obbolele domače reveže, sadno sušilnico in kovačnico; napeljavo vodovoda, za katerega se je zanimalo trideset posestnikov, napeljavo elektrike v spodnji del Ljubnice in Stenice, nakup mlatilnice in traktorja.

V Paki so imeli podoben načrt: nakup mlatilnice na motorni pogon; motor s prikolico za udeležbo na sestankih in konferencah; »pol tovorni avto« za prevoze, prostor za kolarskega mojstra; graditev stavbe za krajevno pisarno in uslužbenice; ureditev žage na vodni pogon.

Na zborih volivcev so obravnavali poročilo o delovanju odbora, komasacijo krajevnih ljudskih odborov, poročilo okrajnega delegata, poročila referentov, dajali so predloge in opravljali volitve. V Paki so nasprotovali razrešitvi dotedanjenega tajnika in namestitvi nesposobne tajnice. Protest, ki so ga poslali Okrajnemu LO Slovenske Konjice, je podpisalo 109 volivcev, s čimer so verjetno uspeli, ker je naslednje zapisnike pisal tajnik. Na enem od zborov volivcev je bila pritožba, da v šoli ne učijo veronauka, da je mladina postala brezverna in da je tudi doma ni mogoče vzgajati. Odposlanec OLO je pojasnil, da sta vera in cerkev ločeni od države, nakar so se volivci sporazumeli, da naj bi bila na dan vsaj ena ura veronauka v šoli.

Na zasedanjih okrajne skupščine Slovenske Konjice, ki sta bili 27. avgusta 1945 in 28. januarja 1946, so obravnavali poleg splošnih vprašanj med drugim tudi zadeve, ki so se nanašale na Vitanje in okolico.⁸ Na prvi skupščini je imel uvodni govor minister, ki je spregovoril o stanju v stari Jugoslaviji, o narodno-osvobodilnem boju, gospodarskopoličnem položaju in načrtih za prihodnost. Po končanem dnevnem redu so zapeli himno Hej Slovani.

⁸ Isto.

Na drugi skupščini je bila zelo živahna razprava po poročilu Izvršnega ljudskega odbora (ILO). Član Izvršnega odbora OF iz Ljubljane je poudaril, da je potrebno »iti v sredino življenja, prisluhni duši našega ljudstva«, da mora biti iz poročil razvidno, »kako živi kmet, kako kraj, kaj delajo KLO, kaj in kako delajo zadruge in sindikati«, skupščina naj izraža in rešuje probleme.⁸ Delegati so opozarjali na pojave črnoborizijanstva, na nepravilno dajanje živilskih izkaznic, da sta srbečica in ušivost še vedno problem, da učiteljstvo omahuje, ali naj sodeluje z OF ali ne. Pri obvezni oddaji krompirja so ugotavljali, da so od predpisanih 5 ton oddali: Ljubnica 3961 kg, Skomarje 4838 kg, Paka 5241 kg in Vitanje od predpisanih 10 ton 7861 kg. Pri obvezni oddaji slanine je bil predpis za Ljubnico 123 kg, oddala je 15 kg, za Skomarje 80 kg, oddalo 15 kg, za Pako 27 kg, oddala 6, in za Vitanje 104 kg, oddalo 23,50 kg.

Delegati so na skupščini ostro kritizirali nepravilno sojenje sodnikov za prekrške pri prekupčevanju in špekulacijah, zato so bili razrešeni sodnik in vsi »sodniki prisedniki« — porotniki, ker se niso udeleževali sej. Glede agrarne reforme so bili mnenja, naj se zemlja prek sindikata razdeli kmetom, ki imajo manj od 5 ha, delavcem in nameščencem pa po 2 ara; uredi naj se vprašanje servitutov, revnim župnijam naj se pusti od 3 do 10 ha. Delegati so z dolgim ploskanjem sprejeli resolucijo Edvarda Kardelja v Londonu za priključitev Primorske s Trstom in Istro k FLR Jugoslaviji. Na koncu je bilo poudarjeno, da so skupščine premrtve, da ne izražajo stvarnega stanja in potreb, da je potrebno doseči boljšo povezanost s KLO, da se organi ljudske oblasti še preveč drže birokratizma, kajti »doba, ko je bil pojem ljudstva nekaj manjvrednega, je minila«.

Zusammenfassung

DIE ORTSGEMEINSCHAFT VITANJE NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG (1945—1946)

Der Beitrag behandelt am Falle der Ortsverwaltung in Vitanje in den ersten Jahren nach dem Zweiten Weltkrieg den Wandel der gesellschaftlichen Zusammensetzung der Formen gesellschaftlicher Beziehungen. Eingehend wird das Wirken der lokalen Volksbefreiungsausschüsse (der späteren lokalen Volksausschüsse) analysiert, und zwar in den Jahren 1945 und 1946 in Vitanje, Ljubnica und Paka, ferner der Verlauf der Wahlen und die Zusammensetzung der Ausschüsse. Es ist auch die Tätigkeit der Bezirksversammlung Slovenske Konjice erfaßt, wie sie einige wichtige allgemeine Fragen behandelt, vor allem Angelegenheiten, die sich auf Vitanje Umgebung beziehen.

POZABLJEN OBHOD

Niko Kuret

Cerkev si je že zelo zgodaj prizadevala, da bi vernikom dogodke iz »zgodovine odrešenja« postavila nazorno pred oči, ne le z likovnimi deli, ampak tudi z dramatskimi ponazoritvami, ki jih je uvrščala v bogoslužje.¹ Sicer so pa bogoslužna obredja kot »sveta opravila« (H. Usener jih je imenoval *δράμεινον* sg. drómenon²) sama po sebi teatrogena.

Taka opravila se vrstijo skozi vse cerkveno leto, zlasti od božiča kot praznika Kristusovega rojstva do velike noči kot spomina njegovega trpljenja, smrti in vstajenja. V zgodovini cerkvene liturgije se prepletajo s šegami religiozne folklore. Upošteva jih zgodovina gledališča.

Poleg nastopov v večjem merilu (npr. pasijonskih iger in pasijonskih procesij) je dolgo živelo nekaj manjših. Vsi so obstajali ob redni liturgiji kot paraliturgični dodatki. Tako so npr. na vnebohod vlekli Kristusov kip na vrvi spred oltarja pod strop, kjer je zginil v pripravljeni lini, ali pa so o binkošti skozi isto lino spuščali v cerkev goloba kot podobo Svetega Duha. Med takimi paraliturgičnimi nastopi je bil danes že povsem pozabljeni cvetni osel, ki so ga vodili/vozili v cvetnonedeljski procesiji.³

Procesija na cvetno nedeljo ponazarja evangelijska poročila o Kristusovem slovesnem prihodu v Jeruzalem (Mt 21, 1—11; Mr 11, 1—11; Lk 19, 29—38; Jan 12, 12—19): preden se je napolil v Jeruzalem, je Kristus naročil učencem, naj mu privedejo mladega oslička (»žrebe«), ki ga bodo našli ob vprežni oslici. Oslička so pregrnili s svojimi oblačili in Jezus je sedel nanj ter krenil na pot v Jeruzalem. Veliko ljudi je na pot razgrnilo svoje plašče, drugi so z dreves sekali vejice in jih stlali po poti. Množice so ga spremljale, hodile so pred njim in za njim in vzklikale: Hozana Davidovemu sinu...

Ta evangelijski dogodek je Cerkev že zgodaj obnavljala z blagoslovom oljk in procesijo. Uvedla sta jo Vzhodna in Zahodna Cerkev, le-ta od konca 8. stoletja dalje najprej v svojem galikanskem delu.⁴

¹ Niko Kuret: Duhovna drama. Ljubljana 1981 (= Literarni leksikon 13), 7 sl.

² H. Usener: Kleine Schriften, 4. Leipzig-Berlin 1913, 422 sl.

³ Metod Turnšek: Pod vernim krovom. Ob ljudskih običajih skoz cerkveno leto, 3. Od Jurjevega do kresa. Trst 1946, 59—60.

⁴ Fr. Ks. Lukman: Cvetna nedelja, Zgodovina procesije, v: »Voditelj v bogoslovnih vedah« 12. (Maribor 1909), 148.

V procesiji je ponazarjala Kristusa po rimskem obredniku (Ordo Romanus XII) od 13. stoletja dalje evangelijska knjiga, ki so jo položili na nekakšno bogato okrašeno nosilnico (quoddam portatorium). V Milanu je jahal nadškof v procesiji na okrašenem konju.⁵ V Nemčiji in na Holandskem pa so začeli uvrščati v procesijo osla. Sprva so uporabljali živega in na njem je jahal kak klerik. Zavaljo nezanesljive oslovske čúdi so žival najbrž kmalu zamenjali z leseno podobo, včasih skoraj v naravni velikosti, in na njej sedečo leseno podobo Kristusa, ki jo je bilo mogoče sneti. Kristusa so za procesijo navadno ogrnili z dragocenim plaščem, na glavo so mu nataknili pozlačen nimb ali celó krono. V levici je držal oljkovo vejico, desnico je imel lahko vzdignjeno k blagoslovu. Osel je bil pritrjen na desko, na njej so bila štiri kolesa, ali pa na stojalo z nosilnima drogovoma. Po procesiji so osla ponekod postavili za glavni oltar.

Nekateri evropski muzeji hranijo danes že zelo redke ohranjene lesene cvetne osle, večina jih je propadla. Graški Narodopisni muzej ima enega, dunajski tri,^{5a} zasebni muzej v Engleitnu pri Ischlu v Avstriji enega. Cvetnega osla hrani tudi Narodni muzej v Krakówu.

O cvetnih oslih — povečini po nemških deželah — je zbral konec 19. stoletja obilico gradiva Richard v. Strele,⁶ švicarsko gradivo je objavil vzporedno z njim E. A. Stückelberg.⁷ O cvetnem oslu v naših deželah in na evropskem jugovzhodu je pisal Leopold Kretzenbacher.⁸

Omenil sem že, da je poznala cvetnega osla tudi Vzhodna Cerkev. R. v. Strele⁹ poroča, da je v Carigradu na oslu jahal patriarh, za uzdo ga je držal sam bizantinski cesar. Iz Moskve je poročilo, da je 1698 patriarh v cvetni procesiji jahal konja, ki so mu umetno podaljšali ušesa, da je imel videz osla (!). Car Ivan in carjevič Peter Aleksejevič sta vodila konja na dolgem povodcu. Udeležbo carja pri procesiji je odpravil 1700 Peter Veliki. O cvetnem oslu v Krakówu je ohranjena anekdota: Cvetno procesijo so si nekoč ogledali tudi turški odposlanci, ki pa so se hudo zgražali nad cvetnim oslom, češ: Kakšni brezbožniki ste kristjani, da obožujete osla!

Najstarejše poročilo o cvetnem oslu na evropskem zahodu imamo iz Augsburga, omenja ga življenjepis sv. Urha (Vita S. Udalrici, † 973). Svetnik naj bi bil blagoslavljal oljke in nato vodil procesijo z evangelijsko knjigo, križi in banderi »et cum effigie sedentis Domini super asinum (in s podobo Gospodovo, sedečega na oslu)«. ¹⁰ Od 13. stoletja naprej je poročil o cvetnem oslu vedno več. Za nas je pomembno poročilo iz naše furlanske soseščine, iz benediktinskega samostana v Možácu (Moggio). V inventarju iz 1250 je med drugimi predmeti

⁵ Mario Righetti: Manuale di storia liturgica, 2. Milano 1955, 148.

^{5a} Gl. Ausstellung Volksschauspiel in Österreich. Katalog. (Museum für Volkskunde.) Wien 1946, str. 5. — Eden je iz 16., eden iz 17. in eden iz 18. stoletja. Vsi so iz alpskega sveta.

⁶ Richard v. Strele: Der Palmesel. Eine culturhistorische Skizze, v: »Zeitschrift des deutsch-österreichischen Alpenvereines« 28 (1897), 135—154.

⁷ E. A. Stückelberg: Die Palmsonntagsfeier im Mittelalter, v: Festbuch zur Eröffnung des historischen Museums, Basel, 1894. (Delo mi ni bilo dostopno.)

⁸ Leopold Kretzenbacher: Palmesel-Umfahrten in Steiermark, v: »Blätter für Heimatkunde« 27 (Graz 1953), 83—90. Avtor objavlja tudi seznam nemške literature iz prve polovice našega stoletja, gl. na str. 90 opombe 5, 6, 7.

⁹ Strele (kakor op. 6), 144.

¹⁰ A. Franz: Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter, 1. Freiburg i. Br. 1909, 489.

naveden »asinus ligneus super quo sedet imago Ihesu Christi (lesen osel, na katerem sedi podoba Jezusa Kristusa).«¹¹ Poznejša poročila iz naše bližnje soseščine¹² govorijo npr. o cvetnem oslu v stolnici sv. Štefana na Dunaju (1433), v Voitsbergu na Štajerskem (1534), v stolnici v Gradcu (v inventarju: »imago Aselli [podoba osla]), pri graških jezuitih (ok. 1691 »Asinus palmis exornatus ad Aulicum teplum circumducitur [z oljkami okrašenega osla vodijo do dvorne cerkve]«), Marijinem Celju (Mariazell, 1730: »Statua Christi pullo asinae insedens ... processionem ... praecedit ... [Kristusov kip, sedeč na osličku, je na čelu procesije ...]«).

Item die Höber dienen der Statt wonden fobon fünf
 jagarobes zogening Man Lässt Inen aber nach von

Sl. 1 Mariborska Mestna knjiga iz 1513 (v graškem Deželnem arhivu — Steiermärkisches Landesarchiv) — zapis na pag. 360^r spodaj: »Item die Höber diennen der Statt von den Heben funff Marckh phening. Man Lässt Inen aber nach von —«

wegen das sy gegen dem wetter leyten vnnnd das sy den
 Esl an Palm Sonntag in der process fuern vnd ziehen.

Sl. 2 Nadaljevanje na pag. 360^v zgoraj: »— wegen das sy gegen dem wetter leyten vnnnd das sy den Esl an Palm Sonntag in der process fuern vnd ziehen.« — Oba posnetka: Leopold Kretzenbacher.

Za nas je vsekakor najpomembnejše poročilo o cvetnem oslu v Mariboru 1513.¹³ V mariborski t. i. Mestni knjigi¹⁴ namreč beremo na pag. 360^r spodaj (v slovenskem prevodu): »Nadalje plačujejo težaki (Heber) mestu za svoje opravilo pet mark pfenigov. To pa se jim spregleda —« (nadaljevanje na pag. 360^v zgoraj:) »— ker zvonijo ob hudi uri in na cvetno nedeljo vodijo in vlečejo osla.«¹⁵ Težaki so bili menda zaposleni pri nakladanju in prekladanju tovora na mariborski mitnici. Za to so bili zavezani davku, odslužili pa so ga kot zvonarji ob hudi uri in pa s tem, da so v cvetni procesiji vozili cvetnega osla. Kaj več o mariborskem cvetnem oslu ne vemo. Zapis je znamenit zato, ker je edino pričevanje o oslu v cvetnonedeljski procesiji na Slovenskem.

¹¹ Podatki po L. Kretzenbacherju (kakor op. 8), 86 sl. in J. Bianchi: Documenta historiae Foro-Julienensis, v: »Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen« 21, N. 174, 384. Na prezrto mesto je opozoril L. Kretzenbacher (kakor op. 8), 86.

¹² Podatki po L. Kretzenbacherju (kakor op. 8), 86 sl.

¹³ Nanj je opozoril L. Kretzenbacher (kakor op. 8), 86—87.

¹⁴ Steiermärkisches Landesarchiv, Graz: Unger-Collection.

¹⁵ Posnetke mi je priskrbel L. Kretzenbacher, ki se mu za to iskreno zahvaljujem.

Sl. 3 Cvetni osel v procesiji (Thaur pri Innsbrucku). — Foto: ÖFVW, Dunaj.

Tu se vprašamo, kod je bil cvetni osel pri nas sploh razširjen. V nekdanjem oglejskem delu našega ozemlja ga očitno niso poznali. Obrednik oglejske Cerkve ga namreč ne omenja, tudi prvi ljubljanski obrednik iz 1706 ga nima.¹⁶ Poznal pa ga je salzburški del našega ozemlja. To nam potrjuje odredba salzburškega nadškofa Colloreda iz 1785, kjer prepoveduje omenjeni »obred« vzdigovanja Kristusovega kipa na vnebohod, spuščanje goloba o binškoštih in — cvetnega osla. Kje vse so na salzburškem ozemlju vodili cvetnega osla, danes še ne vemo. Maribor je edini poznani primer.¹⁷ Prepovedi nadškofa Colloreda je s cerkvene strani podprla prepoved Jožefa II. (1782).

¹⁶ France Ušeničnik: Obrednik oglejske cerkve v ljubljanski škofiji, v: »Bogoslovni vestnik« 4 (1924), 97—100.

¹⁷ Zato cvetnonedeljski osel v škofjeloški pasijonski procesiji ne more biti v zvezi s cvetnonedeljsko procesijo. V rokopisu o. Romualda iz 1721 se glasi v prvem

Prvotno je bilo sprevajanje cvetnega osla resno obredno dejanje. Voditi ali voziti ga je bilo častno opravilo. Ne bizantinski cesar, ne ruski car, ne carigrajski in ne moskovski patriarh se mu niso odtegovali. Ščasoma se je obredno dejanje sekulariziralo. Cvetnega osla so začeli voziti predstavniki cehev (npr. mesarjev 1512 v Tübingenu, težakov 1513 v Mariboru), pri čemer je prišlo tudi do sporov. Nazadnje je dolžnost prešla na cerkovnika in na ministrante. Cvetni osel je postal koledniški rekvizit: vozili so ga — po procesiji — naokrog in pri tem pobirali darove. Če so ga vozili, so pustili, da so kolesa močno škripala — to naj bi posnemalo oslovo riganje... Ponekod je cerkovnik proti majhnemu plačilu posajal vaške otroke na osla in jih vozil po vasi. Cvetni osel salzburških benediktink je bil nadvse bogato okrašen, ovešen z dragocenim nakitom, slovel je po »čudodelnosti«, če si se ga samo dotaknil... Vse to je v dobi razsvetljenstva privedlo do neogibne prepovedi.

Do današnjih dni se je cvetni osel ohranil na Tirolskem;¹⁸ vozijo ga v Thauru pri Innsbrucku šolarji, za kar jih obdarijo s prestami, nosijo ga pa v Puchu pri Halleinu¹⁹ v procesiji okoli cerkve; v procesiji stopajo samo moški, vsak nosi v roki cvetno butaro, okrašeno s pisanimi oblanci, prestami ipd. Kaže, da ljubljanske butarice niso osamljene!

Morda spominja na cvetnega osla tudi pri nas splošno znana uganka: »Kdo je to: Bogu je služil, ni grešil in se vendar ni zveličal?«

Zusammenfassung

EIN VERGESSENER UMGANG

Anhand der von Richard v. Strele (1897) und Leopold Kretzenbacher (1953) gesammelten Angaben berichtet Verf. über das Auftreten des Palmesel in der östlichen und westlichen Kirche. Er kann feststellen, dass in den Ritualen der Kirche von Aquilea der Palmesel nicht erwähnt wird, was den Schluss zulässt, der Palmeselbrauch sei auf dem slowenischen Gebiet südlich der Drau unbekannt geblieben. Nicht nur die erhaltenen Eselsfiguren, sondern auch das Verbot des Salzburger Erzbischofs Colloredo 1785, welches den Palmesel in der Salzburger Diözese ausdrücklich erwähnt, reden hingegen für die Verbreitung des Brauchs auf dem slowenischen Gebiet nördlich der Drau. Die von Leopold Kretzenbacher entdeckte Aufzeichnung des Brauchs in Maribor (Stadtbuch 1513) bleibt bisher der einzig bekannte schriftliche Beweis dafür. Im Volk ist der Palmesel auf slowenischem Gebiet vollkommen vergessen.

delu 14. točka: »Christus Reithend auf dem Esel (Kristus jahajoč na oslu)«, gl. Škofje-loški pasijon. Diplomatični prepis. Ljubljana 1987 (= Kondor 238), str. 46 in 132. Po repliki, namenjeni Kristusu, je sklepati, da je predstavljal Kristusa živ igralec in da je jahal na živem oslu. Kristus namreč govori med drugim: »Potreftsaite uoliko. Sakai iest uals morem Skorei Sapustiti, / Satorei shelim ad uals ta Sadnikrat ta zhast sadobiti...« (prav tam, str. 48, vv. 66—67).

¹⁸ Kretzenbacher (kakor op. 8), 84.

¹⁹ Strele (kakor op. 6), 152 in Kretzenbacher (kakor op. 8), 84.

JAMBSKI OSMEREC ALI TROHEJSKI SEDMEREK?

(Prispevek k vprašanju oblikovne zgradbe ljudskih pesmi)

Z m a g a K u m e r

Raziskovanje oblikovne zgradbe ljudskih pesmi mora imeti za izhodišče dve neovrgljivi dejstvi: 1. da je ljudska pesem besedno-glasbena stvaritev, in 2. da nastaja bistveno drugače kot umetna poezija.

Zvočni posnetki dokazujejo, da je ljudskim pevcem glasbena sestavina enako pomembna kot vsebina. Če nastane metrično neskladje med besedilom in melodijo, se besedilo podredi melodiji. V slovenščini je besedni naglas gibljiv, zato pevcev ne moti, da morajo kdaj zaradi melodije naglašati besede v pesmih drugače kot v navadnem govoru. Tudi če pevca prosimo, naj besedilo samó pove, bo besede naglaševal tako, kakor terja melodija.

Čeprav je začetnik vsake ljudske pesmi posameznik, enako kot pri umetni pesmi, ne nastaneta obe enako. Za nastajanje ljudske pesmi je značilna spontana ustvarjalnost, njen avtor je literarno in glasbeno nešolan ter ne stremi za vsebinsko in oblikovno izvirnostjo, marveč izraža svoje misli v skladu z izročilom, ne da bi zavestno izbiral verzni obrazec ali obliko kitice. Svoje ustvaritve tudi ne popravlja in si ne prizadeva doseči neko oblikovno dovršenost, ker mu to ni pomembno; verzi se mu spletajo kakor sami od sebe.¹

Neupoštevanje navedenih značilnosti privede nujno do napačnih predstav o oblikovni zgradbi ljudskih pesmi ali celo do neupravičenih posegov v besedilo, do neutemeljenih »poprakov«. To se je v resnici dogajalo zlasti v prvem obdobju zbiranja in raziskovanja ljudskih pesmi, ko je zanimanje zbiralcev veljalo pretežno vsebini pesmi. Tudi prvi slovenski zbiralci so gledali v ljudski pesmi samó besedno stvaritev. Za melodijo se niso zanimali, sicer pa za zapisovanje melodij niso bili dovolj usposobljeni.

Slovenske ljudske pesmi v Štrekljevi zbirki² kažejo, da je ta ali oni zapisovalec popravljal besedila tudi iz puristične vneme za čistost jezika in pri tem neredko pokvaril metrični obrazec. Pesemska besedila so večinoma pisali zdržema, verz za verzom. Delitve na kitice, odvisne od melodije, se jim ni zdelo

¹ Prim. Valens V o d u š e k, Predmet in namen etnomuzikologije (: Glasnik SED 2 : 2, Ljubljana 1959/60); isti, Kako definiramo ljudsko kulturo (: Glasnik SED 9 : 4, Ljubljana 1968).

² Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, 1.—4. Ljubljana 1895—1923; v nadaljevanju navajano kot Š s pripadajočo številko pesmi.

potrebno upoštevati, pač pa so nekateri s premorom med verzi zaznamovali vsebinske odstavke, ki se jih ljudski pevci ne zavedajo in pri petju nikoli ne naredijo. Izpisati ponovitve verzov, ki se pojavljajo pri petju, se je zdelo zapisovalcem večinoma odveč in tudi refren so ponavadi izpuščali, zlasti če je bil sestavljen iz nesmiselnih zlogov, torej vsebinsko nepomemben.³

Proti koncu 19. stol. objavljene prve zbirke slovenskih ljudskih pesmi, ki so prinašale tudi melodije, so vsebovale skoraj brez izjeme lirске pesmi, prirejane za zborovsko petje.⁴ Ker je zbirka pesmi z melodijami, nastala v letih 1906—1913,⁵ ostala vse do srede našega stoletja domala neznana in so bile pripovedne pesmi objavljane redno brez melodij, je med raziskovalci slovenskega slovstva — kolikor so pač upoštevali ljudsko pesem, navadno le na začetku obravnave slovenskega pesništva — vladalo prepričanje, da pripovedne pesmi melodij sploh nimajo, da so si jih ljudje pripovedovali, ne peli. Objavljanje vedno istih ljudskih balad v šolskih čitankah je to prepričanje še utrjevalo.

Malo pozornosti je bila deležna tudi oblika kitic, ker slovstveni zgodovinarji ljudski ustvarjalnosti niso pripisovali oblikovne domiselnosti in so imeli štirivrstičnico za normalno ljudsko kitično obliko. Preprostost naj bi bila nasploh značilnost ljudske pesmi, tako v vsebinskem kot oblikovnem pogledu. Tisti zbiralci, ki so zapisovali besedila skupaj z melodijami (npr. J. Žirovnik), so sicer mogli opaziti, da slovenska ljudska pesem oblikovno ni enolična, toda v raziskovanje se niso spuščali, ker jim je bila pomembnejša praktična uporaba zapisov (za zborovske priredbe ipd.). Tudi Vrazove ugotovitve v pismu nemškemu pesniku A. Grünu, da imajo najstarejše slovenske pesmi dvovrstične kitice in da se pri trivrstični srednji verz ponovi, so ostale neopažene, čeprav je bilo pismo objavljeno že l. 1877⁶ in ga je navedel tudi D. Beranič v razpravi o Vrazovih zapisih l. 1910.⁷ Obravnaval jih je z glasbene strani, vendar je ugotovil, da se »v napevih preprostega ljudstva naglas melodij in besed pogosto ne krijeta in da se vrhutega naglašajo pogosto besede v pesmi drugače kot v govorici« (str. 254).

Enako je z glasbenega vidika zasnovana razprava Marka Bajuka, ki je izšla 1928 z naslovom »Mera v slovenski narodni pesmi.« V njej je kritično pretresel dotlej objavljene zbirke, analiziral pesem za pesmijo in ugotavljal ritmično-metrične pomanjkljivosti zapisov oz. priredb.⁸ Pri analizi besedila, kolikor mu je bila ob presoji melodij potrebna, se je oprl na Breznikovo slovnico in po njej v uvodu navedel vse vrste stopic iz »klasične« literarne teorije

³ Prim. legendarno Sv. Peregrin in voznik, Š 623, in varianto v zbirki Zmaga Kumer, Pesem slovenske dežele, Maribor 1975, št. 381.

⁴ Npr. Josip Kocijančič, Slovenske narodne pesmi nabral in za moški zbor upravljal ..., 1., 2. snopič, Ljubljana 1876, 1877.

⁵ Več o njej gl. Matija Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami (: Et 3, Ljubljana 1929, 5—54); Josip Tomiňsek, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov (: ČZN 32, Maribor 1937, 308—321); Zmaga Kumer, Slovenske ljudske pesmi z napevi. Poročilo o glasbenem gradivu, nabranem 1906—1914 pod Štrekcljevim vodstvom, zdaj v Glasbeno narodopisnem inštitutu v Ljubljani (: SE 12, Ljubljana 1959, 203—210).

⁶ Gl. Dēla Stanka Vraza, 5, Zagreb, Matica Hrvatska, 1877, 396.

⁷ Davorin Beranič, Vrazovi zapisi narodnih melodij (: ČZN 7, Maribor 1910, 232—270).

⁸ Prim. str. 27 in 52.

(str. 4). Anakruzo je praviloma povezal s predtaktom v melodiji, sicer pa je še vedno priznaval »nepopolne vrstice«, kjer so v besedilu dvostišja iz neenakih verzov.⁹ Čeprav je v nekaterih primerih dopustil dvovrstične kitice, se mu je zdela štirivrstična vendar naravnješa, ker je po njegovem v slovenski pesmi »normalni obseg 8 taktov«. Bajuku je bilo »važno in temeljno bistvo naše narodne pesmi njena simetrija« (str. 75), zato je odklanjal kitične oblike iz različno dolgih verzov, čeprav jih utemeljuje rima (prim. str. 48, št. 103). V isti sapi, ko je priznal, da »peterovrstičnih kitic ne manjka naši narodni pesmi«, je trdil, da »sta 3. in 4. vrstica v resnici ena sama in imamo pravzaprav mesto petih vrstic štiri« (str. 30, št. 44).

Bajuk je bil prvi in dolgo edini, ki je poskušal odkriti metrično podobo slovenske ljudske pesmi tako, da je upošteval tudi melodijo. Nasprotno je Ivana Grafenauerja, ki se je do druge svetovne vojne največ posvečal raziskovanju ljudske pesmi, zanimala predvsem vsebina, oblikovna podoba pa le toliko, kolikor mu je pomagala ugotavljati starost obravnavanih primerov. Čeprav je svojo opredelitev ljudske pesmi začel s trditvijo, da »narodna pesem je pesem, ki se poje; besedilo in napev sta v njej neločljivo združena«,¹⁰ in na drugem mestu¹¹ pribil, da se slovenske pesmi »samo pojo, nikoli ne recitirajo«, je pri raziskovanju ritmičnih oblik, verzni obrazcev naših pesmi pustil v nemar melodije in njih ritem. Morda se mu objavljene zbirke z melodijami niso zdele uporabne, ker so pač poljudne. Saj je v prispevku »Iz zgodovine slovenske metrike«¹² zapisal, da bo »natančnejši študij« metrike ljudske pesmi »šele tačas mogoč, ko bodo zbrani narodni napevi z isto znanstveno točnostjo, kot teksti v Štrekljevi izdaji narodnih pesmi.«

Z zgodovino slovenske ljudske pesmi se je I. Grafenauer začel načrtno ukvarjati 1937¹³ in poslej leto za letom objavljaj svoje izsledke. Ko je 1943 izšla v knjižni izdaji pri Akademiji znanosti in umetnosti njegova študija o Lepi Vidi, je v njej obsežno poglavje (str. 130—172) namenil *pripovedni dolgi vrstici*, ki jo je imenoval tudi *dvodelna dolga vrstica*. Imel jo je za »edino doslej ugotovljeno pesemsko obliko najstarejše naše narodne poezije«. V rabi naj bi bila že pred Brižinskimi spomeniki in živela še do konca 12. stol.¹⁴ Kot njeno značilnost je navedel, da je sestavljena »iz dveh polovic (polstišij), ločenih po odmoru, z dvema smiselno poudarjenima besedama v vsakem polstišju, brez prestopa iz vrstice v vrstico«. Ker jo je našel tudi pri drugih evropskih narodih, je bil prepričan, da je pri nas dediščina iz praslovske dobe, sicer pa že »indoevropska pesemska oblika«, »kar nekak pesemski praritem«, soroden

⁹ Na str. 5 pravi, da »po dve stopici vežemo v dipodije, po dve dipodiji pa v dimetron. Vrstice naših narodnih pesmic so po veliki večini dimetra.«

¹⁰ Grafenauer 1952, 19 = Ivan Grafenauer, Narodno pesništvo (: Narodopisje Slovencev 2, Ljubljana 1952, 12—85).

¹¹ Ivan Grafenauer, Nekaj o spreminjanju besedila v slovenskih pripovednih pesmih (: SE 14, Ljubljana 1961, 185—187), 185.

¹² Čas 10, Ljubljana 1916, 299—319.

¹³ Grafenauer 1944, 46 = Ivan Grafenauer, Najvažnejše ritmične oblike v zgodovini slovenske narodne pesmi (: Et 16, Ljubljana 1943 [izšlo 1944], 43—60; ponatis je v zborniku Ivan Grafenauer, Literarno-zgodovinski spisi, Ljubljana, Slovenska matica, 1980, 387—409, poslej nav. kot Grafenauer 1980), kjer izrecno omeinja to letnico.

¹⁴ Grafenauer 1943, 164 = Ivan Grafenauer, Lepa Vida. Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi Vidi. Ljubljana, AZU, 1943.

tistemu v hebrejski biblični poeziji in v pesmih nekaterih »prakulturnih rodov v Ameriki in Afriki«. ¹⁵ Tu naj bi ne šlo za menjavanje poudarjenih in nepoudarjenih zlogov, tudi ne za stalno število zlogov v vrstici, marveč za pojmovne poudarke in poljubno dolge vrstice.

Npr. (slov.)	... Tako je rekla / lepa Vida k nji pride / španska kraljica
(bolg.)	... Što s' ono čuje / u onoj strani, u onoj strani, / u turskoj zemlji? ...
(hrv.)	... Ovo se klanja / zeleni Juraj, zeleni Juraj, / zeleno drevce ...

Do svojih ugotovitev je Grafenauer mogel priti, ker se je opiral zgolj na pesemska besedila (pri neevropskih celo na prevode), kakor da bi zanje ne obstajale melodije ali vsaj ne take, kakršne poznamo danes. Zdi se, da tudi ni podvomil o zanesljivosti zapisov, čeprav so zapisovalci pri drugih narodih verjetno enako »popravljali« nabrana besedila, kakor so to delali slovenski, bodisi iz purističnih razlogov ali da bi jih približali narečni govoric. V tistem času se ni zdelo nápak, če je kdo posegal v ljudsko besedilo z namenom, da bi ga izboljšal.

Grafenauer je bil vendar toliko muzikalen, da se je moral vprašati, kako neki bi mogli peti pesmi, katerih verzi imajo le pojmovne poudarke in različno število nepoudarjenih zlogov. Odgovor je našel pri Fr. Maroltu, ko mu je ta v času pisanja študije o Lepi Vidi prispeval zapis, ki naj bi bil varianta te balade iz Hraš pri Lescah na Gorenjskem. Po Maroltu so imele stare balade, kakršna je Lepa Vida, »koralu podobne melodije s postopi, ki so se bližali diatonični skali, z zateglim svobodnim tempom, ki taktov ne pozna«. ¹⁶ Ta Maroltova trditev ni nastala na podlagi virov, pesemskih zapisov ali terenskih izkušenj, marveč kot intuitivna domneva. Poznejša raziskovanja V. Voduška so jo prepričljivo ovrgla.

Ob raziskovanju slovenskih nabožnih pesmi srednjeveškega izvora je Grafenauer ugotovil še druge verzne obrazce, ki naj bi prišli v slovensko pesemsko izročilo iz germanskega in romanskega. Opirajoč se na ohranjene srednjeveške latinske in nemške zapise cerkvenih pesmi je skušal določiti, kdaj in kako so se ugotovljeni obrazci izoblikovali. Tako je npr. menil, da je stara velikonočna pesem, v slovenščini prvič izpričana v Stiškem rokopisu iz ok. 1440, zložena v verzih, ki so enaki *staronemški paroma rimani kratki vrstici* s štirimi zlogovnimi poudarki in z dvema smiselno poudarjenima besedama. Razvila naj bi se bila v 9. stol. iz polstišij *germanske aliteracijske vrstice*, načelo zlogovnih poudarkov prevzela iz *staroromanskega osmerca* in vplivala na slovenske pesmi. Pripovedno dolgo vrstico naj bi bila izpodrinila v začetku 13. stol. V pesmih iz 15./16. stol. naj bi se bil pojavljal *trohejski osmerek*, ki naj bi bil izšel iz staroromanskega in prišel k nam po posredovanju Furlanov oz. Italijanov in Hrvatov. Staronemška kratka vrstica naj bi bila na Slovenskem postala četverostopna jamska, osmerek pa naj bi se bil z izgubo zadnjega nepoudarjenega

¹⁵ Str. 393 sl. v ponatisu razprave iz Et 16.

¹⁶ Grafenauer 1943, 131.

zloga preoblikoval v sedmerek.¹⁷ V razpravi o »narodnem pesništvu« iz leta 1952 je Grafenauer še dodal, da je iz rimane dvodelne dolge vrstice nastala »najvažnejša mlajša pesemska oblika, poskočna vrstica in poskočna kitica.«¹⁸

Grafenauerjeva izvajanja o verzni obliki v slovenski ljudski pesmi so bila za tisti čas ne samo presenetljivo nova, ampak tudi zelo pomembna, in so dolgo ohranila veljavo, čeprav si ni lahko predstavljati, kako naj bi bili obrazci staronemške poezije prihajali k nam in čeprav je zanesljivost zapisov, na katere se je opiral, dvomljiva. B. Merhar, ki je načelno sprejemal Grafenauerjeve trditve, je kljub temu naravnost podvomil o pristnosti »jambskega osmerca« npr. v Vodnikovi redakciji Pegama in Lambergarja ali v »pravilnost trohejskega osmerca« v pesmi »Ravbar«, češ da gre tu »za umetno izravnavo zapisovalca ali pa za novejšje vplive ‚umetne‘ poezije.«¹⁹ Da je stroga urejenost verzne oblike v ljudski pesmi ne samo mogoča, marveč celo pravilo, neurejenost pa znamenje razkroja, dokazujejo zvočni posnetki. Vendar ti niso bili na voljo niti Grafenauerju niti Maroltu, saj so prvi magnetofonski posnetki na Slovenskem nastali šele 1955. leta. Zato Grafenauerju ne moremo očitati, da pri raziskovanju metrike ni upošteval melodij, se preveč zanašal na objavljene vire in tako prišel do sklepov, ki niso vzdržali poznejše kritike oz. bili potrebni bistvenih popravkov. V znanosti se pogosto dogaja, da poznejša dognanja in nova spoznanja ovržejo prejšnje trditve, kar pa njihovega pomena za njihov čas ne zmanjša in njihovem avtorju ne vzame veljave.

Marolt, ki je bil glasbenik in je zapisoval melodije ljudskih pesmi, se z metriko ni posebej ukvarjal in je vztrajal pri Grafenauerjevi domnevi o pripovedni dolgi vrstici še v svojem poslednjem spisu iz l. 1951.²⁰ Nasprotno je njegov naslednik na mestu vodje Glasbenonarodopisnega inštituta Valens Vodušek večino svojega dela posvetil prav oblikovnim vprašanjem.

V nasprotju z Maroltovo domnevo o koralnem načinu petja in o svobodnem ritmu pripovednih pesmi je na podlagi dotlej zbranih zapisov in zvočnih posnetkov postavil trditev, da je za slovenske pripovedne pesmi značilno petje v strogo urejenem ritmu (tempo giusto), enako kot za druge naše pesmi, in da je to mogoče domnevati tudi za starejša razvojna obdobja.²¹ Ugotovil je, da je za večino slovenskih balad značilen sedmerek z anakruzo, torej verz, o katerem je pisal Grafenauer kot o jambsem osmercu. Vpliv galo-romanskega osmerca na ta sedmerek je dopuščal tudi Vodušek. V nekaterih baladah z alpskega območja, kjer bi pričakovali vplive sosednjega nemškega izročila, je našel deseterec 5 + 5, ga imenoval *lirski deseterec* (za razloček od *junaškega deseterca* 4 + 6 v južnoslovanskih epskih pesmih), prepoznal v njem arhaični praslovanski izvor in takoj domneval zvezo z Grafenauerjevo dvodelno pripovedno vrstico. Na alpskem območju je ugotovil še drugo arhaično praslovansko vrsti-

¹⁷ Grafenauer 1944, passim.

¹⁸ Grafenauer 1952, 30.

¹⁹ Merhar 1956, 53 = Boris Merhar, *Ljudska pesem* (:Zgodovina slovenskega slovstva 1, Ljubljana, Slovenska matica, 1956, 31–114).

²⁰ France Marolt, *Gibno-zvočni obraz Slovencev*. Ljubljana 1954 (Slovenske narodnoslovne študije, 3).

²¹ O svojih spoznanjih je poročal najprej v predavanju 16. apr. 1957 članom takratnega Društva folkloristov Slovenije in potem za kongres jugoslovanskih folkloristov 1958 jeseni pripravil referat z isto témo.

co, *tridelni osmerek* (3 + 2 + 3) z ustrežno ritmično obliko v melodijah. Ker se ni, kakor Grafenauer, omejil na besedila pesmi, marveč vedno pritegnil k opazovanju tudi melodije, se mu je razkrila pestrejša ritmična in metrična podoba slovenske pesmi, kakor jo je videl Grafenauer.²²

Načelno in s primeri podprto je Vodušek večkrat dokazoval,²³ da je metrična urejenost pesemskih besedil prvotnejša in torej znamenje večje starosti nekega primera. Nasprotno je ritmična ohlapnost znamenje razkroja, kolikor ne gre za zapise po nareku namesto po petju in za redakcijske posege zapisovalcev. Taki zapisi so po njegovem »za sklepanje o obliki, torej tudi o metriki, popolnoma nerabni«. Izkušnje terenskega dela so mu potrjevale, da je »melodija pesmi na eni strani tisti element, ki večkrat pevcu ali pevki sproži spomin na pozabljene verze, na drugi strani pa urejajoči princip, ki poskrbi v verzih za enakomerno porazdelitev akcentov, število zlogov in naglaševanje posameznih zlogov, ki se v naših pesmih absolutno podreja glasbenim akcentom, četudi to pride včasih navzkriž z normalnim naglaševanjem besed.«²⁴

Z analizo velikega števila slovenskih pesmi in pesmi drugih slovanskih narodov je dokazal, da je prav lirski deseterec 5 + 5 tisti arhaični obrazec, ki ga je Grafenauer imenoval pripovedna dolga vrstica. Oba sta dvodelna in imata po dva poudarka v vsaki polovici, hkrati tudi pomensko poudarjene besede. Razlika je v številu nepoudarjenih zlogov, ki naj bi bilo v pripovedni dolgi vrstici nedoločeno, v lirskem desetercu pa je stalno in tudi drugače ne more biti. Npr.:

— ∨ ∨ — ∨ — ∨ ∨ — ∨
Své-ta Kri-stí-na / ból-na le-žá-la,
ból-na le -žá-la, / mí-lo je-čá-la...

Pró-šel je, pró-šel / pí -sa-ni vú -zem,
dó-šel je, dó -šel / zé -le-ni Jú-rij...

Izčrpno razpravo je Vodušek posvetil alpski poskočnici (vrstici in kitici). Medtem ko je Grafenauer domneval, da je poskočna vrstica v bistvu modernizirana dvodelna dolga vrstica in da je zgrajena pod vplivom nibelunške kitice,²⁵ je Vodušek izhajal iz dejstva, da je bila sprva vezana na ples štajeriš in da je razširjena največ na alpskem območju, torej tam, kjer se je pétoinštrumentalna oblika štajeriša najdlje ohranila. Podrobna analiza metrične zgradbe slovenskih poskočnic — zapisanih in zvočno posnetih — je pokazala, da so vse sestavljene iz različnih kombinacij treh daktilskih verzov: četverca — v v / —, peterca — v v / — v in šesterca — v v / — v v. V štirivrstično kitico se lahko združijo verzi iste dolžine ali dvojice različno dolgih, npr.:

²² Vodušek 1958 = Valens Vodušek, Neka zapažanja o baladnim napevima na področju Slovenije (: Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Zaječaru i Negotinu 1958, Beograd 1960, 109—118). Tu omenja še dvodelni osmerek 4 + 4, distih 8 + 7, šesterec, vagantski verz 7 + 6, nibelunški verz 6 + 5, alpski poskočni verz 5 + 4, od katerih so nekateri tujega izvora in se pojavljajo v novejših pesmih.

²³ Gl. npr. Vodušek 1959 = Valens Vodušek, Arhaični slovanski peterec-deseterec v slovenski ljudski pesmi (: SE 12, Ljubljana 1959, 181—202).

²⁴ Vodušek 1959, 183.

²⁵ Grafenauer 1980, 404 sl.

55—55

Je Zila no Dráva
vse móste pobráva,
sda bódaš pa déčva
sáma ležáva.

(Š 3289)

55—44

Pod dúrmi sva stáva
svovó sva jemáva,
so tékle sovzé
ko na málnu vodé.

(Š 3904)

66—64

Déčva na sréd morjá
ráda bi mója blá
jáz sem pa fántič mlád,
kí jo mam rád.

(Š 2587)

Kot kažejo že gornji primeri, se peterec in četverec pogosto začenjata z nenaglašenim zlogom, anakruzo, ki ji v melodiji ustreza predtakt. Anakruza je lahko enojna ali dvojna.²⁶ Značilno je tudi, da se poskočnice pojo samo na nekaj melodij. Tiste, ki so živele še kot plesne pesmi, so 8-taktne, počasnejše, one, ki so jih peli samostojno, že po ločitvi poskočnice od plesa, so 16-taktne, hitrejše. Morda se je prav pri poskočnicah bolj kot drugje pokazalo, da je pritegnitev melodije v raziskavo bistveno pomembna in da je treba upoštevati okoliščine, v katerih neka zvrst pesmi živi. Brez tega bi vedeli samo za metrično zgradbo poskočnice in njeno sorodnost z nemškimi Schnaderhüpfom. Zdaj pa so se razkrile daljnosežne posledice, ki jih je za poskočnico prinesla ločitev od plesa, zlasti nastajanje novih kritičnih oblik iz prvotne štirivrstične. Na začetek tega razvoja je odločilno vplival tempo petja, saj je razširitev melodije na 16 taktov povzročila pritegnitev refrena, za katerega je bilo včasih uporabljeno kar besedilo druge poskočnice.²⁷

Voduškova dognanja so bila v naši folkloristiki v takem nasprotju z dotedanjimi pogledi na ljudsko pesem, da so se le stežka uveljavljala. Npr. B. Merhar, ki je v svojem prikazu slovenske ljudske pesmi iz l. 1956²⁸ še vztrajal pri Grafenauerjevih izsledkih, je v uvodu v antologijo l. 1961²⁹ že navajal tudi Voduškove, vendar očitno s pridržkom in nekako nezaupljivo. Zdelo se mu je »nekoliko dvomljivo«, da bi šle vse »nepravilnosti« res samo ali predvsem na račun slabih zapisov, češ da »se je stvar že tudi drugače razlagala«, namreč da te »nepravilnosti« veljajo le za branje (!), ob petju pa se izravnavajo. Tu navaja (na str. 145) mnenje Fr. Levca v Zvonu 1879 (!), ki piše na str. 83, da ljudski pevci en ton potegnejo tudi čez več zlogov in tako prekrijejo nepravilnosti besedila. R. Hrovatin, ki se je v nekaterih razpravah dotaknil vprašanj ritmike slovenskih pesmi — seveda glasbene — je v kongresnem referatu na Bledu 1959³⁰ tudi še vztrajal pri Grafenauerjevi tezi o pripovedni dolgi vrstici, čeprav je hkrati trdil, da prevladujejo v vzhodnih slovenskih pokrajinah pesemska besedila z »ustaljeno metrično strukturo in z ustaljenim številom zlogov«, v zahodnih pa se uveljavljajo besedila »z delno spremenljivo metriko, to je z nestalnim številom zlogov v stihih in strofah iste pesmi« (str. 81). Konkretnih zgledov, ki bi to dokazovali, ne navaja.

²⁶ Vodušek 1960, 61—63, 66 = Valens Vodušek, Alpske poskočne pesmi v Sloveniji (: Rad kongresa folklorista Jugoslavije VI. — Bled 1959, Ljubljana 1960, 55—78).

²⁷ Vodušek 1960, 68—73.

²⁸ Merhar 1956, 52—54.

²⁹ Boris Merhar, Slovenske ljudske pesmi. Ljubljana 1961, 143—146.

³⁰ Radoslav Hrovatin, Metrika teksta in melodije na Gorenjskem (: Rad kongresa folklorista Jugoslavije VI. — Bled 1959, Ljubljana 1960, 79—82).

Vodušek je svoja spoznanja povzel, razširil in poglobil v razpravi o tridelnem osmercu,³¹ v kateri tudi dokazuje, kako so si nekateri obrazci sorodni, od kod izvirajo, kako vplivajo drug na drugega in se iz starega razvija novo.

Spričo nemajhnega števila že objavljenih etnomuzikoloških razprav o slovenski ljudski pesmi bi pričakovali, da so bile zmotne predstave o njej premagane in da je gledanje nanjo zdaj bolj v skladu s stvarnostjo. Žal pa še vedno naletimo na mnenje, da je ljudska pesem, če že ne nebogljena predhodnica umetne poezije, vendar samo del »ustnega slovstva«,³² da spada torej bolj ali manj v območje literarne zgodovine in je upravičeno ali vsaj naravno raziskovati njeno metriko po načelih literarne poetike. Čeprav je Vodušek 1960 v razpravi o alpski poskočnici dokazal, da je njena najbolj značilna metrična shema distih daktilskega četverca in peterca v različnih kombinacijah, trdi npr. J. Pogačnik devet let pozneje v »Zgodovini slovenskega slovstva«,³³ da je pri alpski poskočnici »temelj stiha sklop dveh amfibrahov«! Kolikšno ceno pa ima ljudska pesem v očeh literarnih zgodovinarjev, kaže zgovorno Pogačnikova izjava (str. 150 v 3. knj. njegove zgodovine), da se »Prešernovo pesništvo začenja z ljudskim stihom« in da »to napoveduje proces dozorevanja od preprostega ljudskega izraza v zrelost prave umetne poezije«. Ljudska pesem torej ni zrela poezija? Seveda, »ethnomusicologica non leguntur«, saj za nekatere morda sploh ni prava znanost ...?

Vsekakor najbrž le ne bo odveč, če še enkrat z vsem poudarkom povemo, da verzne in kitične zgradbe besedil ljudske pesmi ni mogoče uspešno raziskovati brez upoštevanja melodije, ker je ljudska pesem péta pesem in se ritem besedila prilagaja ritmu melodije ne glede na govorjeni besedni naglas. Gibljivost naglasa v slovenščini to brez težav dovoljuje in pevcev niti najmanj ne moti, če kdaj melodija terja v besedi naglas na drugem mestu, kakor je v govoru. Za zgled lahko navedemo npr. začetek kostelske balade o kralju Matjažu in Margetici, ki bi ga brez melodije nemara brali takole:

Lépa vóda Ljubljánčica ...

— v — v v — v v

Ritem melodije pa zahteva:

6/8

Le-/ pá vo-dá Lju-blján-či-ca

v / - v - v - v -

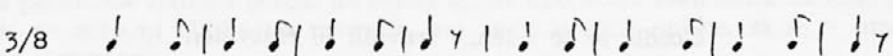
³¹ Vodušek 1984 = Valens Vodušek, Tridelni osmerek v slovenskih in drugih slovanskih ljudskih pesmih (: Traditiones 13, Ljubljana 1984, 7–34).

³² Izraz »ustno slovstvo« ali »ustna književnost« uporabljajo nekateri, da bi se izognili poimenovanju »ljudska pesem« in »ljudsko pripovedništvo«, in se pri tem morda ne zavedajo njune neustreznosti. »Književnost« je s »slovstvom« vred pomen-sko vezana na »knjigo«, ki je pisana ali tiskana in sploh ne more biti »ustna«. Tega ne spreminja dejstvo, da si nekateri pevci pesemska besedila zapisujejo, ker nikoli ne pojejo iz svojih rokopisnih pesmaric, marveč vedno po spominu. Kljub pesmaricam je ljudska pesem še vedno péta pesem, torej besedno-glasbena stvaritev, ne pa književnost, kakor tudi ni samo glasba.

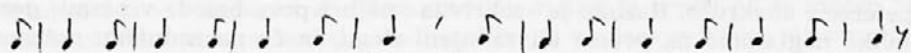
³³ Jože Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva, 2, Maribor 1969, 152.

Če gledamo verzni obrazec besedila brez melodije, bi ga literarnoteoretično razlagali kot kombinacijo ene trohejske in dveh daktilskih stopic, tistega z melodijo pa imeli za četverostopni jambski osmerek. V resnici se besedilo ureja dosledno po trohejskem sedmecu z anakruzo, ki ji v melodiji ustreza predtakt.

Ker se dogaja, da anakruza ne nastopa v vsch verzih nekega pesemskega besedila, v etnomuzikologiji ne štejemo zlogov od začetnega, marveč od prvega poudarjenega. Verze označujemo po številu zlogov, ne stopic, zato tudi ne govorimo npr. o četverostopnem verzu in tudi ne o katalektičnih ali akatalektičnih. Da je naš način upravičen, naj pokaže naslednji zgled 1. in 4. kitice pesmi o zajčkovi svatbi:

3/8

1. Zaj-ček bi se vže-nu rad, // ko bi znaw ne-ve-sto zbrat...
 - v - v - v - // - v - v - v -

4. Le-si-ca tud na vof-cit šla, // ker o-na flet-no ple-sat zna...
 v / - v - v - v - // v / - v - v - v -

Melodija kaže, da je verzni obrazec pesmi trohejski sedmerek in ne morda nepopolni osmerek. Tudi če je v nekaterih kiticah, npr. v navedeni 4. kit., na začetku en nenaglašen zlog, to obrazca ne spremeni v jambski osmerek, marveč ostane sedmerek še naprej, le da ima anakruzo in v melodiji predtakt.

Tudi v primerih, ko se vsi verzi začenjajo z nenaglašenim zlogom, ne govorimo o jambskem verzu, temveč o trohejskem z anakruzo, npr.

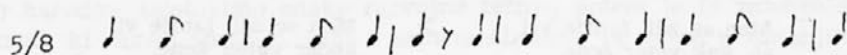
Odkód si, dékle, tí domá,
 v / - v - v - v -

da tébe níhče né pozná ...
 v / - v - v - v -

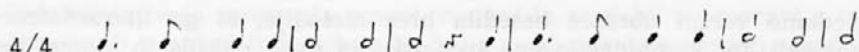
Naslednji verz ni četverostopni nepopolni amfibrah, marveč daktilski deseterec z anakruzo:

Te nóve zdravíce zdej vúnkaj gredó ...
 v / - v v - v v - v v -

Različen ritem melodije more povzročiti, da je neko besedilo različno naglaševano, npr.:

5/8

Hrīb-ci, po-ní-žaj-te sé, do-lín-ce, po-ví-šaj-te sé...
 - v v - v v - v / - v v - v v -

4/4
 Hrib-čki, pó-ni-žá-j-te sé, do-lín-ce, pó-vi-šáj-te sé
 - v - v - v - v / - v - v - v -

Gibljivi besedni naglas, sam po sebi nedvomno odlika našega jezika, pa je včasih ovira pri določanju verznega obrazca, zlasti če poudarek v melodiji niha, kar se rado dogaja v besedilih, ki dopuščajo daktil in trohej, npr.:

Gózdíč je žé zelen, / trávník je rázcveten...
 - v v - v v / - v v - v v

ali:

Gozdíč je žé zelén, / travník je rázcvetén...
 v / - v - v - / v / - v - v -

V prvem primeru je daktilski šesterec brez anakruze, v drugem pa trohejski peterec z anakruzo. Razliko je »zakrivila« najbrž prva beseda v pesmi: *gozdíč* lahko naglašamo na prvem ali zadnjem zlogu, in če na zadnjem, potegne to za seboj tudi naglas na začetku druge vrstice (*travník* nam. *trávník*). Seveda je različna tudi melodija: v prvem primeru v $\frac{3}{4}$ -taktovskem načinu, v drugem pa ritmično ohlapni *rubato* ritem, značilen za naše fantovsko večglasno petje, zlasti pri pesmih z daktilskimi besedili.

Včasih smo pri analizi v zadregi, ali naj se odločimo za en dolg verz ali za dva kratka. Tudi tu pomaga melodija. Praviloma se poje ena vrstica besedila na eno melodično frazo, ki jo zato imenujemo *zvočna vrstica*. Kakor v ljudski pesmi načelno ne poznamo prehajanja misli iz enega verza v drugega (t. i. enjambement),³⁴ tako tudi *zvočna vrstica* ne prehaja čez verz, le izjemoma obseže dva, kar pa pevci potem občutijo kot en dolg verz.

Medsebojno vplivanje melodije in besedila more imeti za posledico razvoj v nove verzne obrazce in kitične oblike. Izrazit zgled za to je pokazal Vodušek v razpravah o alpskih poskočnih pesmih in o tridelnem osmercu. V njih navaja dokaze, da ljudski pesnik ne gradi besedila po pravilih umetne poezije, ker jih ne pozna. Umetne svetne poezije do Vodnika, t. j. do 18. stol., še imeli nismo, torej so mogle na obliko ljudske poezije vplivati kvečjemu péte cerkvene pesmi. Enako so lahko tuji zgledi v srednjem veku prihajali na Slovensko samo po ustnem izročilu, s posredniki, ki so razumeli kakšen tuj jezik. Srednjeveške oblike, kot je recimo *vagantski verz* (distih trohejskega sedmerca in šesterca), *romarski verz* (distih trohejskega osmerca in sedmerca), *nibelunški verz* (distih

³⁴ Zgled za to, da se mora po občutku ljudskega pevca verz besedila ujemati z zvočno vrstico, je npr. 1. kit. ljubezenske pesmi umetnega izvora (št. 130 v Glonarjevi Slovenski pesmarici, Ljubljana 1940) in zapis iste pesmi po petju (GNI O 4797 v arhivu Sekcije za glasbeno narodopisje Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU):

Men se zdi, fantje vsi so, kak veter žene, hočjo le ljubít vse, vzeti pa nobene.	>	Men se zdi, fantje vi, koder vejter žene, hočte le lubít se, vzeti pa nobene.
---	---	--

trohejskega šesterca in peterca) in še katere, so mogli slovenski ljudski pevci spoznati s pesmimi, ne da bi vedeli za poimenovanje; saj tudi danes ne vedo, kakšne verzne ali kitične oblike uporabljajo. Umetni pesnik se zavestno odloča za takšno ali drugačno obliko pesmi, ker hoče, da bi bila primerna posoda njegovi misli, ali želi preskusiti svojo spretnost izražanja po strogo določenih pravilih (recimo za sonet). Ljudskemu pesniku pa je neki verzni obrazec ali kitična oblika v zavesti samo kot ritmično-metrični model, ne da bi prav vedel, kako je sestavljen. Seveda tudi ne presoja, ali je za vsebino njegove pesmi primeren. Zato najdemo verze poskočnega značaja tudi v pesmih resne vsebine. Ker služijo poimenovanja verzni obrazcev zgolj za strokovno rabo in ker se ljudski pesniki ne zgledujejo zavestno po umetni poeziji, ne vidim pravega razloga za uporabo terminov iz literarne teorije oz. njenih metod pri obravnavanju ljudske pesmi. Če ljudska pesem ne pozna ali ne uporablja vseh oblik umetne poezije, pa zato ni oblikovno revnejša, saj so v izročilu oblike, ki so v umetni poeziji neznane.

Razlika med umetno in ljudsko pesmijo je tudi v tem, da so oblike umetne poezije nekako uzakonjene (npr. neko pesem priznamo za sonet samo tedaj, če upošteva vsa za sonet značilna pravila), v ljudski pesmi pa je možen razvoj iz ene oblike v drugo, bodisi zaradi gibljivosti naglasa v jeziku ali zaradi sprememb v melodiji ter medsebojnih vplivov obeh.

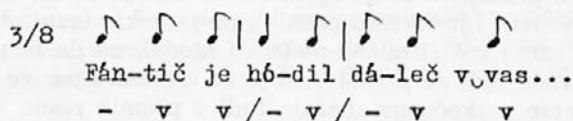
Omenjena je že bila Voduškova ugotovitev, da je imela ločitev alpske poskočnice od plesa za posledico povečanje tempa petja in da je to sprožilo nastanek novih kitičnih oblik, med katerimi je pomembna npr. petvrstična, kakršnih ni v umetni poeziji na Slovenskem in ne v izročilu drugih narodov. Zanj je značilno, da sta 3. in 4. verz krajša in med seboj rimana. Po Vodušku sta v resnici polovici 3. verza iz štirivrstične kitice, ki je nastala po združitvi distihov alpske poskočnice v en verz, novi daktilski deseterec. Do razpolovitve 3. verza je prišlo potem, ko se je skrajšal 4. verz. Torej ima petvrstična kitica zdaj obliko 10-10-4-4-7 ali 10-10-5-5-7 ali 10-10-6-6-7, glede na to, v katero obliko je spadala prvotna poskočnica.³⁵ Ker vemo, da se je poskočnica uveljavila na Slovenskem v 18. stol. in so razvojne oblike mlajše od izhodiščne, morejo pomeniti vidik za ugotavljanje starosti tistih pesmi, v katerih jih najdemo.

Seveda ni mogoče trditi, da po verzem obrazcu lahko vedno zanesljivo sklepamo na starost pesmi, saj se pogosto dogaja, da dajo pevci stari pesmi, ki jim ugaja, novejšo melodijo in se zaradi nje spremeni verzni obrazec. Lahko pa na starinski obrazec zložijo novo besedilo. V ljudskem izročilu živijo hkrati stara in nova besedila, stare in nove oblike, stare in nove melodije.

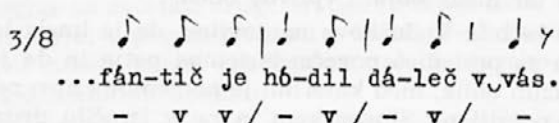
Podobno kakor se pesemske snovi — ne le posamezne pesmi — prenašajo čez etnične meje od enega naroda k drugemu, tako najdemo nekatere verzne obrazce pri mnogih narodih, čeprav morda ne pripadajo isti jezikovni družini. Pojav nekega obrazca pri sorodnih narodih lahko pripisujemo medsebojnim vplivom ali pa je to stara dediščina, npr. pri Slovencih južnoslovska ali še praslovska. Če pri nekem obrazcu, ki ga zasledimo v ljudskih pesmih sorodnih narodov, ugotovimo enake razvojne težnje, potem je to znamenje, da so vzmeti, ki razvoj sprožijo, tudi v samem obrazcu, ne samo v zunanjih dejav-

³⁵ Vodušek 1960, 68.

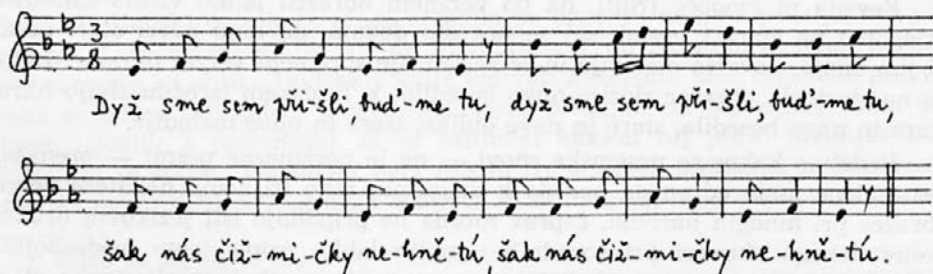
nikih. Za zgled lahko navedemo npr. tridelni osmerec, po Vodušku³⁶ stari praslavski obrazec, sestavljen iz dveh daktilov in troheja med njima: — v v / / — v / — v v. Ustrezna melodija je v tridobnem taktovskem načinu, zvočna vrstica pa tritaktje, npr.:

Navedeni verz je začetek ene izmed variant balade o mrtvaški kosti, ki jo objestni fant razžali, nato pa za kazen zboli in umre. Starinsko besedilo v tem primeru ni deljeno na kitice, marveč se zvršča verz za verzom, kar bi terjalo melodijo iz ene zvočne vrstice. V resnici ima tri in se ji besedilo prilagodi s trikratno ponovitvijo vsakega verza. Pri tretji ponovitvi pa se tritaktje podaljša v štiritaktje s tem, da se 3. takt razširi v dva. Morda se je to zgodilo po analogiji s srednjim taktom in po težnji, da se ritmični tok proti koncu kitice nekoliko upočasni. Hkrati je daktil na koncu verza postal trohej, prvotni zadnji nepoudarjeni zlog pa postal poudarjen:

Ta sprememba, ki je navidez bolj ali manj naključna, je v resnici eden prvih dejavnikov, ki so sprožili nastanek več mlajših razvojnih oblik tridelnega osmerca ne samo na Slovenskem, ampak tudi v drugih slovanskih deželah. V nekaterih vsebinsko enakih pesmih obstajajo variante s prvotnim tridelnim osmercem in variante z novejšimi razvojnimi oblikami. Na novo nastalo štiritaktje pa se lahko pojavlja celo menjaje se s prvotnim tritaktjem v isti varianti, kakor kaže npr. zgled iz češkega izročila:³⁷

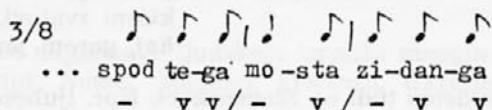

Medtem ko umetni pesnik vztraja pri verzem obrazcu, za katerega se je odločil in mu besedilo prilagaja, si ljudski pesnik nezavedno dovoli svoboščine,

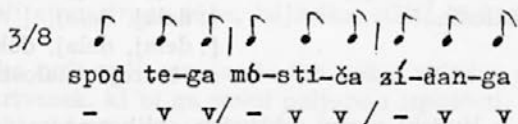
³⁶ Vodušek 1958, 111.

³⁷ Karel Plicka, Český zpěvník 1, Praha 1956, št. 81.

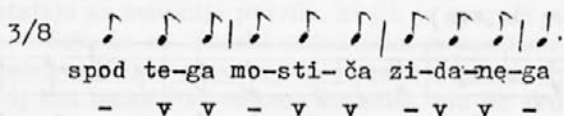
ki jih omogočata jezik in melodija v okviru danega verznega obrazca in zvočne vrstice. Zgled za to lahko dobimo spet pri tridelnem osmercu, npr. v ljubezenski pesmi o dekletu, ki je ob zidanem mostu jokala za izgubljeno ljubeznijo (gl. Š 1497—1508). V verzu

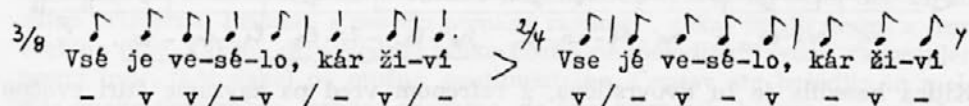
je mogoče četrtniko v 2. taktu razpoloviti v dve osminki in namesto dvozložno mósta peti trizložno móstiča:

Iz tridelnega osmerca nastane tako daktilski deveterec. Če se spremeni še zadnja beseda *zidanga* v *zidanega* in se ustrezno podaljša melodija, je končni izid v besedilu deseterec, v melodiji pa štiritaktje:

Pri tridelnem osmercu tudi lahko vidimo, da včasih zadostuje že premestitev besednega naglasa, pa se pri istem besedilu spremeni verzni obrazec, npr.

Prvotni tridelni obrazec novejše razvojne oblike je tu postal trohejski sedmerek z anakruzo, seveda ne pri isti melodiji. Medtem ko ritmu tridelnega osmerca ustreza 3/8 taktovski način, terja trohejski sedmerek 2/4.

Neupoštevanje melodije pri ljudski pesmi ima lahko za posledico objavljanje besedil na zastareli način, namreč zdržema verz za verzom, brez delitve na kitice in brez navedbe refrena (če ga pesem ima), kljub temu da je refren pri nekaterih kitičnih oblikah bistveni sestavni del. Ni čudno, da potem bralec take pesmarice brez melodij enači ljudska pesemska besedila z umetno pesmijo, namenjeno deklamaciji. Če že kdaj res ni mogoče objaviti melodije, bi bilo nujno navesti vsaj vzorec péte kitice z vsemi ponavljajući in morebitnim refrenom, šele potem celotno besedilo zdržema.

Kadar kitica besedila in *zvočna kitica* (t. j. melodija za eno kitico besedila) nista enaki, se morata medsebojno prilagoditi. Ljudska pesem je tudi v tem pogledu vse prej kot preprosta. Celo pri narodih, ki naj ne bi imeli kitičnih

pesmi, ugotovljamo, da se pri petju vendar oblikujejo kitice, npr. s kombiniranjem delov verzov, kakor kaže zgled neke srbske svatovske pesmi:³⁸

Gorom jezde kičeni svatovi >

Gorom jezde,
gorom jezde,
kičeni svatovi,
haj, gorom jezde.

Podobne primere najdemo tudi na Slovenskem. Npr. ljubezenska pesem, katere besedilo sestavljajo dvovrstične kitice, se poje po melodiji iz več zvočnih vrstic tako, da se mora besedilo ponavljati:

Delaj, delaj dekle pušeljc,
za to rajžo žalostno!

> Delaj, delaj, dekle pušeljc,
[: delaj, delaj, :] dekle pušeljc,
[: delaj, delaj, dekle pušeljc :] 3 ×
za to rajžo žalostno.

Ker je refren v ljudski pesmi izključno oblikovna sestavina, ni nujno, da bi se vsebinsko ujemal z besedilom, tudi če je sestavljen iz smiselnih besed ali verzov. Podobno prav nič ne moti, če je pesmi z resnobnim besedilom dodan refren iz nesmiselnih zlogov, ki učinkujejo veselo, šaljivo, kakor npr. v eni od variant balade o mrtvem ženinu:³⁹

$\text{♩} = 110$ (GN I M 26.840)

1. Po vr-tu je špa-n-ci-ra-la, ho-la-ti ho-la-la-le-ja,
pa rož-ce je na-bé-ra-la, ho-la-li-la li-la-la.

Kitica besedila je tu dvovrstična, z refrenom vred pa zavzame štiri zvočne vrstice. Povezava besedila in refrena dá poseben oblikovni tip kitice in je zato treba v takih primerih refren izpisati, tudi če bi kdaj objavili samó besedilo pesmi.

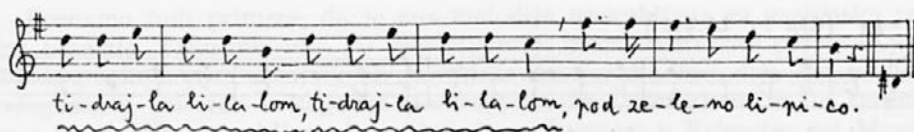
Podobno pomemben je refren v primerih, kjer zavzame 3. zvočno vrstico, kar izražamo s formulo MNRN, npr.:

$\text{♩} = 160$ (GN I M 22.999)

1. Smoč-kaj so se fan-tje ste-pli pod ze-le-no ti-pi-co,

³⁸ Miodrag A. Vasiljević, Narodne melodije iz Sandžaka, Beograd 1953, št. 221.

³⁹ Primeri so vzeti iz arhiva Sekcije za glasbeno narodopisje Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU; M v signaturi pomeni, da gre za transkripcije zvočnih, t. j. magnetofonskih posnetkov.

To obliko kitice najdemo v ljudskem izročilu mnogih narodov. Poleg Slovencev jo imajo npr. Nemci, Madžari, Francozi, Ukrajinci, Čehi, Srbi in še kateri.

Refren nastopa lahko v različnih oblikah, tudi tako, da je vrinjen v verz, npr.:

Séjali smo bájžulka,
séjali smo, *draga lüba*, bájžulka. (GNI M 24.177)

Še več bi lahko naštevali, vendar že teh nekaj zgledov dokazuje, da refren ni nepomemben privesek, ki bi ga smeli poljubno izpuščati, marveč ga moramo upoštevati pri vsaki objavi pesmi.⁴⁰

Napačno mnenje, da je ljudska pesem umetniško nezrelo in oblikovno nezanimivo delo preprostih ustvarjalcev, se težko in počasi v zadnjem času umika spoznanju, da je ljudska pesem samosvoja umetniška stvaritev, ki nastaja na svoj način, da se besedilo oblikuje po drugačnih zakonitostih kakor v umetni poeziji in da obstajajo za melodije pravila, ki jih je mogoče povzeti v t. i. *glasbeno etnoteorijo*.⁴¹ Seveda se ljudski ustvarjalci zakonitosti ne zavedajo. Po njih se ravnaajo nezavedno, iz občutka, da je tako prav, da mora tako biti. Če se šolan skladatelj loti uglasbitve nekega besedila, mu bo skušal najti ustrezen glasbeni izraz. Ljudskemu pevcu pa je melodija posoda, iz katere uživa pesem ali jo nudi drugemu. Posoda in njena vsebina sta načelno enakovredni, ne moreta obstajati druga brez druge, mogoče pa ju je zamenjati. Zelo redko se uporablja neka melodija samo za eno pesem in še takrat ne zato, ker bi bila edina primerna. Primera s posodo pomaga razumeti, zakaj imajo pesmi z resno vsebino (npr. kakšna pripovedna) lahko poskočne melodije,⁴² vedre, razposajene pesmi (npr. fantovske) pa otožne, sentimentalne. Čeprav sta besedilo in melodija enako pomembna, vendar opažamo, da je v primerih, ko gre pevcem zlasti za vsebino pesmi, melodija lahko preprosta, celo enolična, zares samo posoda. Nasprotno pa pevci lahko uživajo v melodiji, ki se jim zdi lepa, npr. na Slovenskem ubrano večglasno zapeta, in jih še malo ne moti vsebinsko prazno, ničasto besedilo.

Ker torej melodija pri ljudski pesmi ni glasbena ponazoritev besedila, imajo lahko variante istega vsebinskega tipa različne melodije. Npr. balado o lakomni krčmarici na Limbarski gori so peli v Šutni pri Kranju na štiridelno melodijo:

⁴⁰ Več o refronu gl. Zmaga Kumer, Oblici refrena u slovenačkoj narodnoj pesmi (: Zvuk 31—32, Beograd 1959, 1—16).

⁴¹ Prim. Radmila Petrović, Srpska narodna muzika. Pesa kao izraz narodnog muzičkog mišljenja. Diss. tipkopolis. Ljubljana 1985, 26—30, zlasti 119—121 in tam navedena literatura.

⁴² Prim. v Slovenskih ljudskih pesmih 2, Ljubljana, Slovenska matica, 1980, št. 105/67, legendarno balado o Mariji in brodniku, ki so jo pevke zapele na *okroglo vižo*, znale pa tudi drugačno.

♩ = 88 (GNI M 22.705)

1. Sto-ji tam go-ra Lim-bar-ska, pod njo ze-le-na tra-ti-ca,
na trat-ci le-pa hi-ši-ca in v hiš-ci me-la-da vdo-vi-ca.

V Tuhinjski dolini je bila posneta z dvodelno:

♩ = 86 (GNI M 23.575)

1. Sto-ji tam go-ra Lim-bar-ska, pod njo ze-le-na tra-ti-ca.

Temu ustrezno ima besedilo v prvem primeru štirivrstične kitice, v drugem primeru dvovrstične.

Včasih so manjše razlike tudi v besedilu, čeprav je vsebina v glavnem ista, kakor vidimo pri naslednjih dveh variantah znane ljubezenske pesmi. Prva je gorenjska iz Žej pri Moravčah, druga prekmurska iz Žižkov, prva v 3/4 taktovskem načinu, druga ima za osnovo 5/8.

♩ = 100 (GNI M 21.529)

1. Al me, al me toš kaj ra-da-i-me-la, ko bom, ko bom no-siv su-kno be-lo,
sa-bli, sa-bli-co pre-ra-sa-no, pu-ško, puš-ki-co na-ba-sa-no.

♩ = 132 (GNI M 23.170)

1. De-kle, me toš kej ra-da-i-me-la, ker bom no-su su-kno be-lo,
su-kno be-lo, sa-blo sve-tlo, raj-no pu-ško ba-sa-no, -no.

Poznamo tudi primere, da je ena melodija uporabljena za vsebinsko različna besedila. Tako ima npr. po vsej Sloveniji znana svatovska pesem »Ljuba družba, prosimo vas...« v Žejah pri Moravčah enako melodijo kot mrliška o »žegnanem britofu« v Zagorici (Dobrepolje) na Dolenjskem, malo spremenjena pa je bila uporabljena še za balado o desetnici v Vrhpolju pri Moravčah. Iz naslednje razpredelnice je to razločno videti:

$\text{♩} = 154$ (GNI M 21.378)

1. Lju-ba druž-ba, pro-sim vas, če ti do-vo-li-li
e-mo pe-sem pet od vas, da-b-se ve-se-li-li,

$\text{♩} = 126$ (GNI M 25.542)

1. Od en-ga vr-ta tom za-pew, ža-lost-nu je sli-šat,
ki-je pr-prav-len vsom ol-djem, nam je tūd za-ni-san,

$\text{♩} = 78$ (GNI M 21.505)

1. že-la je de-set že-njic, de-set že-njic, de-set se-staic,
na ta dan, ki nam je dan, re-se-li dan.

od te-ga žeg-nan-ga tri - - - - to-far.

$\text{♩} = 30$

tra-la-la, la-la-la, de-set že-njic, de-set se-staic.

Ti pojavi, tuji umetni poeziji in glasbi, značilni pa za živo ljudsko ustvarjanje, prinašajo dostikrat težave pri urejanju arhivskih zbirk ljudskih pesmi, kjer naj bi bili sorodni primeri, pripadajoči istemu pesemskemu tipu, čim bližje skupaj. Izkušnje kažejo, da se nekateri verzni obrazci vežejo na posebne tipe melodij⁴³ in tudi na posebne zvrsti pesmi (npr. trohejski sedmerek prevladuje v slovenskih baladah). Torej je od določitve verznega obrazca lahko odvisna uvrstitev pesmi. Če štetja zlogov ne začnemo s prvim poudarjenim, bodo va-

⁴³ Prim. Vođušek 1984, passim in Vođušek 1960, 64.

riante iste pesmi nujno prišle na različna mesta v arhivu, ker bodo besedila z nepoudarjenim začetnim zlogom uvrščena npr. med nepopolne jambске osmerce ali amfibraške šesterce, tista z začetnim poudarjenim zlogom pa med trohejske šesterce oz. daktilske peterce. V resnici je verz v prvem primeru trohejski šesterec z anakruzo ali brez nje, v drugem daktilski peterec z anakruzo ali brez nje. Zgodilo se je že, da je prav verzni obrazec pomagal prepoznati neko pesem za varianto določenega vsebinskega tipa, medtem ko iz samega besedila, pomanjkljivega ali porušenega, to ni bilo mogoče.

Na vprašanje, ki ga zastavlja naslov tega prispevka, jambски osmerek ali trohejski sedmerek, je potemtakem upravičen en sam odgovor. Naj bo akcent-ski značaj jezika takšen ali drugačen, v ljudski pesmi evropskih narodov so možni samo trohejski in daktilski verzni obrazci, ker je nepoudarjeni zlog na začetku verza vedno anakruza in v melodiji predtakt. Vsak jambски verz umetne pesmi postane v ustih ljudskih pevcev trohejski z anakruzo, vsak amfibrah postane daktil z anakruzo, in anapest je daktil z dvojno anakruzo (če si seveda sledi več takih stopic v verzu). Če že v kakšnem jeziku deklamacija dopušča dolge in kratke zloge ne glede na poudarek ter polnovredne začetke z nepoudarjenim zlogom (kot je to mogoče v obrazcih po zgledu antične metrike), velja v ljudski pesmi zaradi melodije samo menjavanje poudarjenega zloga z enim ali dvema nepoudarjenima, kar dá v metriki trohej ali daktil. Ljudski pevci za te strokovne izraze seveda ne vedo, razliko pa čutijo in jo znajo včasih tudi izraziti, ko govorijo npr., da je neka pesem *poskočna* ali melodija *okrogla*. Ugotoviti vse izraze, v katerih odseva glasbena etno-teorija v slovenskem ljudskem izročilu, pa je ena od nalog, ki našo etnomuzikologijo še čakajo.

Zusammenfassung

JAMBISCHER ACHTSILBLER ODER TROCHÄISCHER SIEBENSILBLER?

Ein Beitrag zum Problem der formalen Struktur des Volksliedes

Eine sinnvolle Erforschung der formalen Struktur des Volksliedes kann nur von folgenden Tatsachen ausgehen: 1. das Volkslied ist ein Gebilde aus Text und Melodie; 2. es entsteht wesentlich anders als ein Kunstgedicht.

Die ersten Sammler slowenischer Volkslieder interessierte vor allem der Inhalt der Lieder (wie das auch in anderen europäischen Ländern der Fall war), deshalb schrieben sie meistens die Texte nieder, ohne auf die Form und die Melodie zu achten. Die Ende des 19. Jh. publizierten slowenischen Volksliedsammlungen enthielten Bearbeitungen für den Chorgesang und waren für die Forschung kaum geeignet. Die in den Jahren 1906—1913 entstandene grosse Sammlung mit Melodien blieb unveröffentlicht und daher fast unbekannt. Die Veröffentlichung erzählender Lieder ohne Melodien unterstützte die falsche Annahme, dass sie rezitiert, nicht gesungen wurden. Den lyrischen Liedern sprach man zwar die Melodie zu, doch die andersartige Vers- und Strophenbildung (in Vergleich zur Kunstdichtung) kam niemanden zu Bewusstsein.

Auch I. Grafenauer, der sich bis Ende des Zweiten Weltkrieges als einziger slowenischer Volksliedforscher mit metrischen Problemen befasste und das Volkslied ausdrücklich als gesungenes Lied hinstellte, liess die musikalische Seite im Grunde unberücksichtigt, ausser in einem Fall. Diese Ausnahme war die von ihm entdeckte sog. *dvodelna pripovedna dolga vrstica* (= zweiteilige erzählende Langzeile), welche seiner Meinung nach die älteste slowenische Versform war, mit der charakteristischen

Wortbetonung statt Silbenbetonung und mit einer unbestimmten Zahl von unbetonten Silben. Dementsprechend sollten die Melodien (nach Fr. Marolt, dem Ethnomusikologen, an den sich Grafenauer gewandt hatte) choralartig gesungen werden. Grafenauer stellte auch einige andere Versformen im slowenischen Volkslied fest, und seine Ergebnisse blieben lange Zeit massgebend.

Andere Deutungen ermöglichten erst die Tonbandaufnahmen (in Slowenien seit 1955). Der Erforschung der formalen Struktur widmete sich nun ausschliesslich V. Vodušek. Er bewies anhand zahlreicher Beispiele, dass Silbenbetonung und festgelegte Silbenzahl als wesentliche Merkmale auch für die ältesten Lieder anzunehmen sind. Er brachte ausserdem Beweise dafür, dass die Langzeile Grafenauers dem altslawischen »lyrischen Zehnsilbler« (5 + 5) entspricht. Einen anderen archaischen altslawischen Vers erkannte er im sog. dreiteiligen Achtsilbler (3 + 2 + 3). Ausführlich befasste er sich mit dem Schnaderhüpfel (slow. *alpska poskočnica*), entstanden im Ostalpenraum als Tanzlied etwa im 18. Jh., doch verwurzelt in der älteren slowenischen Tradition. Als dieser sich vom Tanz, d. h. vom Steirischen, löste, begann seine Entwicklung, die im 19. Jh. neue Vers- und Strophenformen zustande brachte.

Trotz der bereits ansehnlichen Zahl von ethnomusikologischen Abhandlungen über die formale Struktur des slowenischen Volksliedes begegnet man immer noch der Ansicht, dass das Volkslied zum »mündlichen Schrifttum« gehöre, wenn nicht gar ein armseliger Vorläufer des Kunstgedichtes sei. Seine Erforschung gehöre mehr oder weniger in den Bereich der Literaturwissenschaft, weil sein Text bedeutender sei als die Melodie. Deshalb hält es die Verf. für angebracht, nochmals mit Nachdruck aufzuzeigen, dass eine Erforschung der formalen Struktur des Volksliedes aus dem Text allein, ohne die Melodie zu berücksichtigen, nicht erfolgreich sein kann.

Obwohl Text und Melodie gleich wichtig sind, ist bei der Wortbetonung die Melodie massgebender, und slowenische Volkssänger stört keinesfalls, wenn die Wörter im Gesang anders akzentuiert werden als in der normalen Sprache. Eine Voraussetzung dafür ist die Beweglichkeit des Wortakzentes im Slowenischen. Weil der Auftakt in der Melodie nicht immer und nicht unbedingt zum rhythmischen Gerüst gehört, kann die unbetonte Anfangsilbe im Text nicht vollwertig zur Versform gehören, sondern muss als Anakrusis betrachtet werden. Die Silben müssen deshalb in der Regel von der ersten betonten an gezählt werden. Es kommt nämlich oft vor, dass im gleichen Volkslied einige Verse mit betonten, andere mit unbetonten Silben beginnen, ohne dass die Versstruktur sich ändert. Folglich kennt das Volkslied keine jambischen usw. Verse, sondern nur trochäische und daktylische, und man spricht weder von katalektischen noch von akatalektischen Versen.

In weiteren wird dargestellt, dass Text und Melodie einander beeinflussen, dass eine Änderung im Rhythmus der Melodie auf die Versform einwirken kann bzw. verschiedentlich einzelne Verse sich umformen können, dass die Form der Textstrophe durch die Melodie bedingt sein kann, dass der Refrain ein wesentlicher Teil der Form ist und daher auch unerlässlich beim Zitieren des Textes allein usw. Ausdrücklich wird betont und an einigen Beispielen dargelegt, dass die Melodie eines Volksliedes keine musikalische Veranschaulichung des Textinhalts ist, sondern eine Art Gefäss, woraus der Sänger das Lied geniessen und anderen darbieten kann. Deshalb sind die Melodien austauschbar, was tatsächlich oft geschieht.

Zum Schluss wird nochmals ausdrücklich die Behauptung aufgestellt: Im Volkslied kann nur vom trochäischen bzw. daktylischen Versen gesprochen werden, und das gilt für die Lieder aller europäischen Völker, unabhängig davon, ob in ihren Sprachen die Wörter mit betonten oder unbetonten Anfangsilben vorkommen.

JENKOVA »LENČICA« IN VPRAŠANJE PONARODELOSTI TE PESMI

Marjetka Golež

UVOD

Kadar želimo s primerjalno metodo osvetliti prehod umetne pesmi znanega slovenskega pesnika (Prešeren, Gregorčič, Jenko...) v ljudsko pesem, se postavi množica vprašanj. Zakaj je ponarodela prav ta pesem in ne neka druga? Kako se je to zgodilo? Kakšne so bile bistvene značilnosti: oblikovne, vsebinske, glasbene..., ki so določale, da je ljudski pevec pesem sprejel in jo začel preoblikovati. Kdaj se je to zgodilo? Kako se je pesem širila, po kakšnih komunikacijskih posrednikih, kako je sploh prišla do ljudi? Preden odgovorimo na ta vprašanja, moramo raziskati razmerje med umetno in ljudsko pesmijo (proces ljudskega poustvarjanja, postaviti terminu »ponarodelost« konkretni okvir) in nato še proces ljudskega ustvarjanja, ki je neko pesem skupaj z melodijo sprejelo za svojo. Proces, ko neka umetna pesem prek prehodne stopnje (ponarodelosti) preide v ljudsko, prav gotovo ni preprost, saj gre vendarle za različna ustvarjalna tokova.¹ In zato naj bi bila ljudska pesem sestavni del literarne tradicije, vredna poglobljenega raziskovanja in deležna enakovrednega zanimanja kakor umetna, čeprav na drugačen način.

Kakšno je torej razmerje med umetno in ljudsko pesmijo?

a) Umetna pesem je izdelek individualnega avtorja, ki želi sporočiti svojo lastno misel in estetsko učinkovati. Ljudska pesem pa estetskega namena nima: »Pri ljudski pesmi je zmeraj bolj v ospredju namenskost kot lepota.«²

b) Umetna pesem je zgolj besedna umetnina, ljudska pesem pa se vedno poje. Njen komunikacijski kanal je glasba, le tako se lahko širi, pa čeprav je lahko zapisana ali celo tiskana.³

¹ Glej Z. Kumer, Prešernova Nezakonska mati — ljudska pesem, Muzikološki zbornik 4, Ljubljana 1968, str. 138: »Ljudska pesem je posebna zvrst besedne umetnosti, ki ima svoje zakonitosti nastanka, razvoja in razkroja, ki ima svojo vrednost in živi samostojno življenje ob umetni poeziji. Nikakor ni manj pomembna od umetne, le drugačna, vrednota pa vsekakor in vselej.«

² M. Terseglav, Ljudsko pesništvo, Ljubljana 1987, str. 37.

³ Glej Z. Kumer, Obseg pojma ljudska pesem, XVI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1980, str. 130.

c) Umetna pesem je zapisana, tiskana in ne doživlja sprememb, ljudska pesem pa »obstaja in živi kot ustna komunikacija v širši skupnosti, v kateri posamezniki niso le pasivni sprejemniki, ampak aktivni ustvarjalci (individualni avtorji) in poustvarjalci (pevci, prenašalci)«. ⁴

d) Umetna pesem lahko postane ljudska, velja pa tudi nasprotno. Ljudska pesem lahko v prepesnitvi pesnika postane umetna (npr. Prešernova Lepa Vida). Ljudsko pesništvo je lahko vir, iz katerega črpajo ustvarjalci umetne pesmi določene elemente (motive, teme, zgradbe, jezik, ritem...). Tako je poetika ljudske pesmi zaznamovala tudi veliko sodobnih literarnih ustvarjalcev (Kocbek, Taufer, Strniša, Makarovič...). V teh delih je našla folklorna poetika drugačen način življenja.

e) Način življenja umetne pesmi je različen od ljudske. Ljudska pesem živi, če ima privlačno vsebino, če je spевна in če jo sprejme širša skupnost. Tako menita tudi Jakobson in Bogatirjov, da je rojstni dan ljudske pesmi šele takrat, ko jo sprejme skupnost, umetne pa takrat, ko jo avtor napiše, ne glede na njen odmev, nadaljnje življenje in sprejem pri publiku. ⁵

f) Pomembni razlikovalni element med ljudsko in umetno pesmijo je tudi jezik. Jezik v umetnem pesništvu je odvisen od individualnega ustvarjalca, medtem ko je jezik ljudske pesmi sklop spontanah pobud, ki postaja norma.

g) Prav tako je pomemben ritem ljudske pesmi, metrični obrazci, ki postajajo standard, v umetni pesmi pa so odvisni od svobodne izbire avtorja.

h) Ljudska pesem ne more živeti brez variant, podvržena je nenehnemu spreminjanju in preoblikovanju v nasprotju z umetno. In to je morda prvi element, ki je pomemben za naše spraševanje o ponarodlosti neke pesmi. Prav nastajanje variant je tisti proces, ki iz neke pesmi gradi most (ponarodlost) med umetno in ljudsko pesmijo. Prav prenos umetne pesmi prek tega mostu pomeni, da je neka pesem v daljšem obdobju doživela bistvene spremembe v besedilu in melodiji in prestopila na drug breg — v poetiko ljudske pesmi.

Vse to kaže, da so med umetno in ljudsko pesmijo precejšnje razlike, da sta to dva bregova, ki potrebujeta več mostov, da se približata. Tako bomo ugotavljali pri Jenkovi ponarodeli pesmi Lenčici, kakšni mostovi so bili potrebni, da je »ljudstvo« to pesem sprejelo, jo kljub poznavanju avtorja (ali tudi ne) začelo razumevati kot del lastne ustvarjalnosti.

Zato je potrebno najprej predstaviti avtorja prvotne podobe pesmi, ugotoviti genezo pesmi in raziskati stikališča avtorjevega individualnega ustvarjalnega izraza z ljudskim.

GENEZA JENKOVE PESMI

Ko govorimo o nastanku Jenkove pesmi Lenčica, ne moremo mimo bistvenih zgodovinskih, kulturnih, političnih, družbenih in biografskih značilnosti, ki osvetljujejo celotno duhovno in fizično območje, v katerem se je pesem izoblikovala v tako, kakršno poznamo še danes. »Čas, v katerem je ustvarjal pesnik in pripovednik Simon Jenko, je čas razgibanega, v marsičem protislovnega zgo-

⁴ M. Terseglav, nav. delo, str. 37.

⁵ Roman Jakobson-Pjotr Bogatirjov: Folklor kao naročit oblik stvaralaštva, Usmena književnost, ur. Maja Bošković-Stulli, Zagreb 1971, str. 18.

dovinskega dogajanja v Avstriji in slovanskih deželah, ki so bile sestavni del habsburške monarhije. Marčna revolucija na Dunaju leta 1848 in njeni bolj ali manj šibki odmevi v notranjosti države, neuspeh revolucije in restavracija absolutistične vladavine, propad Bachovega absolutizma ob koncu petdesetih let in začetek ustavne dobe v Avstriji — to so najbolj izpostavljene točke družbeno-političnega gibanja v pomarčnem času in njegove najvidnejše postaje.«⁶

Tako je bila pesniška dejavnost v prvih pomarčnih letih tesno povezana z družbenim položajem Slovencev. Imela je obrambno funkcijo in izrazito domoljubno usmeritev.

Pomembna značilnost slovenskega pesništva v pomarčni dobi je zato neosebna tematika. »Mladi pesnikovalci tega časa izražajo predvsem nacionalno čustvo, segajo po nabožno poučnih temah in oblikujejo motiviko ljudskih, zlasti epskih pesmi in še to najbolj pogosto na malo oseben, naravnost konvencionalen način.«⁷ Te trditve osvetljujejo izvirne pobude tudi za Jenkovo Lenčico. Opozoriti je treba še na neko posebnost v literarnem dogajanju tistega časa. Opazimo jo skoraj v vseh evropskih književnostih pomarčnega oziroma zgodnjega realističnega obdobja. Gre namreč za naravnost, ki je spremenila dotlej veljavno razmerje med posameznimi zvrstmi literature. Omejila je vlogo poezije, hkrati s tem pa je bila vedno glasnejša zahteva po uveljavitvi umetniške proze. Od tod tudi misel, da je epskost prevladovala tudi v poeziji, in prav Jenkova Lenčica je primer pripovedne pesmi, sicer z okrnjeno zgodbeno strukturo, pa vendarle.⁸

Za nastanek Lenčice in drugih Jenkovih pesmi, ki so kasneje ponarodele in postale neločljivi del ljudske ustvarjalnosti⁹ (Knezov zet, Zadnji večer, Naš maček . . .), je morda pomembno tudi dejstvo, da so se Jenko in drugi ustvarjalci tedanje dobe zelo zanimali za ljudsko pesništvo. »Jenkov učitelj nemškega jezika in literature na gimnaziji Peter Petruzzi je odmerjal veliko pozornost epskemu pesništvu. Petruzzi je namreč pozival slovenske pesnike, naj ustvarijo epsko pesništvo na temelju južnoslovanske folklore, podobno kot so Homer, Vergil ali avtor Nibelungov zajemali snov za pesnitve iz ljudske in mitološke tradicije. In v resnici lahko trdimo za Jenkove pesmi: Zaklad, Poslanka, Knezov zet . . ., da se tesno naslanjajo na folklorno pripovedno izročilo. Pozneje se je Jenko začel odmikati od temeljnih načel klasičnega epskega pesništva in jih parodiral. Npr. v Ognjeplamtiču in v nekaterih drugih pesmih se je oddaljil od klasičnega pripovedovanja in se kot posrednik vpletal med epsko pripoved in bralca.«¹⁰ (Prim. pesmi Planinar, Goljufa, Naš maček, ki je tudi ponarodela.) Ironičen način je uporabil tudi v Lenčici, norčevanje iz nenavadne snubitve kaže na njegov poznejši odnos do žensk in ljubezni.

⁶ F. Bernik, Simon Jenko, Ljubljana 1979, str. 7.

⁷ F. Bernik, nav. delo, str. 7.

⁸ Z. Kumer, Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini, Maribor 1968, str. 335.

⁹ Glej Z. Kumer, Obseg pojma ljudska pesem, str. 134: »To se pravi, da obstaja hkrati vestno ohranjanje izročila in ustvarjalno spreminjanje, ki velja enako za tako imenovane ponarodele pesmi, torej za besedila, ki so jih sprejeli iz umetne pesmi in jih dodali izročilu.«

¹⁰ F. Bernik, nav. delo, str. 163, 164, 165.

Epsko snov je torej Jenko parodiral, ironiziral in se morda tudi tako približal ljudskemu okusu. Tako tudi pri Lenčici, kjer je zgodbena struktura že rešena elementov klasične in romantične epike, dogodek je resničen, živ in sodoben. »Vidimo torej, da je Simon Jenko obravnaval v zreli dobi celo zgodbo-

24

Lenčica raspi in ovčice je ničyjo v detajo.
 Sosed vepoje ovčice in - Lenčico.
 (Bibl. Vat. 281, son. 1086.)

Maševci.

Hoci (Na. Miklavž), St. Maršičan.

Cam mudo.

ETNOGRAFSKI MUZEJ
 LJUBLJANA

Odber in učitiranje slovenskih vero nih pesmi.

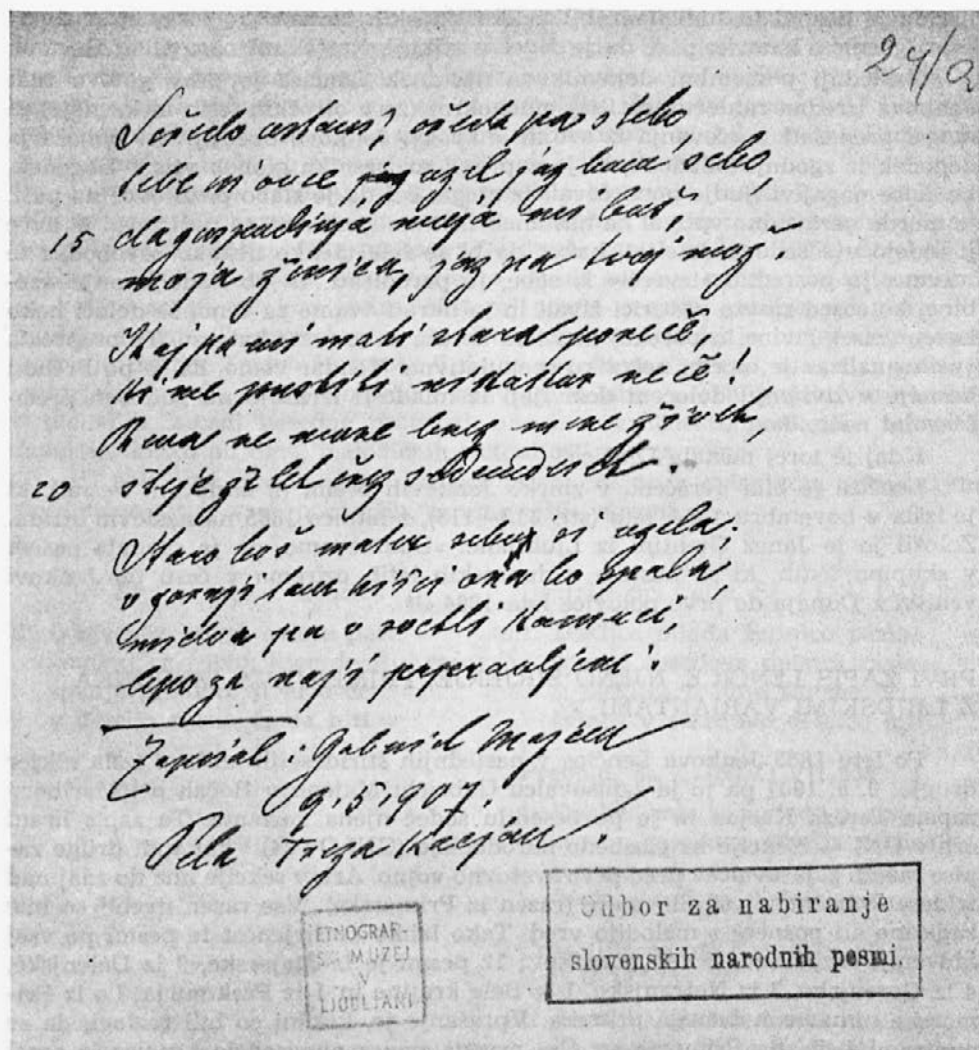
Len-čič-a ubre-ži ov-čice pa-se, tam-ki-že-ja
 ni-vo de-le-ta ra-se; gnan-je pa-se mo-že je
 le-je o-č, v-de-le-to ni-ka-va čre-da ni-či.

Pelo se je v Pi.

Lenčič ubreži ovčice pase,
 tam kjer ga najde debela rase;
 gnanje, gnanje, gnanje je lepe ovčice,
 v debelo ajina čreda leste!

5 Hiti je mladi sared pri letu,
 dehtle gar glavo mo je reho;
 debelo li si jupavla majo,
 v gnanje bi čredo lepo zato.

Lenčiča mlado je je jupavla
 10 je je sasela deht gnanje;
 v čreda ovčice, gnanje ni maj,
 gnanje je gnanje, gnanje je gnanje!

Faksimile prvega zapisa ljudske variante Jenkove Lenčice iz l. 1907

vinsko ali folklorno motiviko na živ, času ustrezen način in da je njegova pripovedna pesem postajala vedno bolj neokrnjeni izraz njegove osebnosti. Tak razvoj znotraj Jenkovih epskih pesmi zlasti vidno ponazarjajo balade.«¹¹

Prav tako je za genozo Jenkove pesmi pomembna socialna pripadnost. Kot nezakonski otrok siromašnih kmečkih staršev (oče je podedoval manjšo kmetijo, obenem pa se je poleg kmetije lotil še čevljarske obrti) je Jenko živel vsaj v otroških letih v tesnem stiku s kmečkim okoljem. Tako verjetno ni nenavad-

¹¹ F. Bernik, nav. delo, str. 168.

no, da je poznal in tudi uporabil veliko ljudskih izrazov za posamezne stvari (npr. gornica, kamrica...), da je živel v stiku s kmečkimi opravili in šegami.

Naslednji pomembni dejavnik za nastanek Lenčice je prav gotovo tudi Jenkova izredna rahločutnost, saj mnogokrat (že v otroških letih in kasneje) ni mogel prenašati norčevanja iz svojih »napak«. Jenkovo občutljivost ponazarja dogodek iz zgodnje mladosti, ki je napravil na pesnika globok vtis.¹² Dogodek, ko so se nagajivi ljudje ponorčevali iz njega, češ da je slabo pazil ovce na paši, je morda nezavedno vplival na nastanek Lenčice (pastirica na paši zaspi in ovce ji uidejo v sosedovo deteljo), kakor da bi se želel Jenko nekako osvoboditi te travme, jo posredno »izvreči« iz sebe, jo parodirati. In ob nadaljevanju vsebine, ko sosed zaseže pastirici živali in jo hkrati vzame za ženo, še določi neko kazen (zaseg živine in poroka) in s tem doseže neke vrste katarzo. Ta preprosta »psihoanaliza« je morda nekoliko spekulativna. Vendar vemo, da se po Freudu kasneje v življenju določeni doživljaji iz mladosti izražajo na podoben prečiščevalni način.¹³

Kdaj je torej nastala Lenčica?

Lenčica je bila uvrščena v zbirko Jenkovih pesmi (z naslovom *Pesmi*), ki je izšla v novembru 1864. leta (str. 112—113), z letnico 1865 na naslovni strani. Založil jo je Janez Giontini iz Ljubljane. »Domnevamo, da je spadala pesem v skupino tistih, ki so nastale v dunajskih letih oziroma v času po Jenkovi vrnitvi z Dunaja do prve polovice leta 1864.«¹⁴

PRVI ZAPIS LENČICE, NJENO ŠIRJENJE, PRIMERJAVA IZVIRNIKA Z LJUDSKIMI VARIANTAMI

Po letu 1865 Jenkova Lenčica v naslednjih štiridesetih letih ni izšla nikjer drugje. 9. 5. 1907 pa jo je zapisovalcu Gabrielu Majcnu v Hočah pri Mariboru zapela Tereza Kacjan in je po besedilu sodeč njena varianta. Ta zapis hrani arhiv GNI — Sekcije za glasbeno narodopisje (GNI O I 24)¹⁵ kot tudi druge zapise raznih zapisovalcev pred prvo svetovno vojno. Arhiv sekcije ima do zdaj nad trideset variant iz vse Slovenije (razen iz Primorske). Vse razen dveh¹⁶ so bile zapisane ali posnete z melodijo vred. Tako lahko razširjenost te pesmi po vsej Sloveniji razberemo iz teh podatkov: 12 pesmi je iz Štajerske, 9 iz Dolenjske, 4 iz Gorenjske, 3 iz Notranjske, 1 iz Bele krajine in 1 iz Prekmurja. Le iz Primorske nimamo nobenega primera. Vprašanje je, kakšni so bili razlogi, da se pesem ni širila na Primorskem. Čas prvega zapisa ponarodele Lenčice je segal

¹² F. Bernik, nav. delo, str. 21.

¹³ Glej S. Freud, *K psihopatologiji vsakdanjega življenja*, Ljubljana 1975, str. 49, 50.

¹⁴ »Jenkova nečakinja Frančiška je trdila, da je v Lenčici upodobil pesnik svojo sestro Heleno, v katero se je v mladih zaljubil mlinarjev sin Matevž Žumer iz Praš, kasneje zelo bogat človek.«: Simon Jenko, *Zbrano delo I*, ur. Bernik, Ljubljana 1964, str. 105 in op. na strani 275; glej še pregled izdaj Jenkovih *Pesmi* po letu 1865 v nav. delu F. Bernika, str. 216, 217.

¹⁵ GNI je kratica nekdanjega Glasbeno-narodopisnega inštituta, sedaj Glasbene sekcije Inštituta za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani; iz tega arhiva so vsi navedeni primeri.

¹⁶ To sta primera z oznako GNI R 16.564 in GNI R 17.735.

v obdobje pred prvo svetovno vojno in takrat je bilo še prezgodaj za večje širjenje te pesmi. Pozneje je Primorska pripadla Italiji in v tem času je bilo za širitev že prepozno (prepoved uporabe slovenskega jezika...). Morda pa pesem ni bila dovolj duhovno ali snovno blizu tamkajšnjemu bolj temperamentnemu človeku. To so le ugibanja, toda dobro bi bilo, da bi Primorsko bolje raziskali in bi ob tem odgovorili tudi na to vprašanje.

Prva zapisana varianta ne kaže posebno bistvenih vsebinskih in oblikovnih sprememb, opazne so samo manjše narečne besedne spremembe v prvi, tretji in zadnji kitici. (Glej prilogo: faksimile zapisa iz leta 1907.) Strekelj je v zbirki SNP ni objavil, prav verjetno zaradi svojega načela, da tista pesem, za katero se vé, od kod izvira, ki torej pozna svojega avtorja, ne more biti ljudska pesem. To vsekakor ni res. Svobodno spreminjanje ponarodele pesmi potrjuje trditev Zmage Kumrove,¹⁷ da je popolnoma vseeno, ali pevci poznajo avtorja ali ne. Če sprejmejo pesem za svojo, jo lahko preoblikujejo v odvisnosti z melodijo, zaradi besedne pestrosti, narečne različnosti, pomenske tehtnosti (spustijo kitico ali dve), melodičnih zakonitosti, verza, rime...

Pa pogledjmo zdaj Jenkovo Lenčico in vzporedno z izvirnikom primerjajmo posamične kitice vseh poznejših, zanimivejših variant.

Simon Jenko: Lenčica

1. Lenčica v bregu ovčice pase,
tamkaj za njivo, kjer detelja rase;
spanje premore ji lepe oči,
v deteljo njena čreda hiti.

Ljudske variante

Dramlje pri Celju, Št. / GNI O V 315

1. Deklica mlada živinico pasla,
zraven sosedova detelca rasla;
/: Deklica trudne zatisne oči,
žvinca v sosedovo detelco hiti.

Prebold, Št. / GNI O VII 459

1. Deklica mlada živinco pasla,
zraven sosedova detelja rastla.
Komaj zatisnila dekelca oči,
čreda sosedova v detelco gre.

Črna (Brezje pri Kamniku), Gor. /
GNI R 14.578

1. Alenčika mvada čredo je pasva,
na sosedauumu je pa de'tal rasva,
Lenčka trdno u senci zaspi,
čreda veséva pa-u detal hōti.

Dokležovje, Prekm. / GNI O 17.735

1. Lenčika mlada je čredico pasla,
poleg je sosedova detelja rasla.
Lenčika mlada je čredico pasla,
doli si ležše ino zaspi.
(leže)

¹⁷ Glej še Z. Kumer, Šmarijski šomašter, Muzikološki zbornik 2, Ljubljana 1966, str. 124.

Pudob, Notr. / GNI M 21.239

1. Mlada Ančica kravco je pasla,
zraven je ena detelca rasla,
ko pa Ančica malo zaspi,
kravca v sosedovo detelo gre.

Črešnjice ob Krki, Dol. / GNI M 25.131

1. Mlada Lenčica ovčice pase,
tam kjer sosedova deteljca rase,
komaj en čas se zamudi,
čreda na sosedovo njivo hiti.

Zameško, Dol. / 11. 12. 1987

1. Deklica mlada živinico pase,
zraven sosedova detelja rase.
Spanec pa prime trudne oči,
živinica revna pa v detelj hiti.

UGOTOVITVE I (prva kitica)

Že v prvi kitici variante iz Dramelj se pokaže proces ljudskega poustvarjanja.¹⁸ Lenčica je v tem primeru *deklica mlada*, *ovčice* se spremenijo v *čredico* in *živinico*. Primer iz Prebolda kaže, da je smiselnost besedila večkrat nepomembna, ker je pomembnejša melodija (*čreda sosedova*: ta čreda ni sosedova, pač pa pastiričina). V varianti iz Črne je podlaga gorenjsko narečje, ki je zelo izrazito, vsebinski dodatek pa je *trdno u sencu zaspi*. Jenko je sicer uvedel veliko gorenjskih oblik, predvsem pa naglaševanje samoglasnikov v besedah (*njegā, mojō . . .*), da pa je sporočevalna zvrst knjižni jezik in ne narečni, kaže tudi ta pesem. Izrazit poseg v kitico nam kaže varianta iz Prekmurja. V varianti iz Pudoba na Notranjskem postane Lenčica Ančica in ne pase več ovac, pač pa kravico. Pevci mnogokrat besedilo pozabijo, a jih to prav nič ne moti, ob petju improvizirajo, in tako se zgodi, da se v Črešnjicah ob Krki mlada Lenčica: *komaj en čas zamudi*. Zadnji posnetek, ki ga hrani GNI, kaže, da je pesem še vedno živa, precej je poudarjen socialni vzgib (*živinica revna*).

2. Hitro je mladi sosed pritekel,
deklico zbudil, tak ji je rekel:
»Deteljo ti si popasla mojō,
vzamem ti čredo tvojo zato.«

Dramlje, Št. / GNI O V 315

2. Mladi ta sosed je hitro pritekel
ino je deklici on tako rekel:
/: »Ti si mi spasla detelco mojo,
jaz te pa vzamem z vso čredico.«

Črna, Gor. / GNI R 14.578

2. Nato pa ta umad je sosed pørteku,
Lenčko je zbudu, pa tko jø je reku.
K sə mə popasva to detel mojo,
uzamem zato uso čredo tojó.

¹⁸ Prim. še B. Merhar, *Mlada Breda*, Izbor ljudskih pesmi, Ljubljana 1978, str. 209, 210, 211.

Šegova vas, Dol. / GNI M 20.450

2. Ko je pa mladi sosed to videv,
mladi Alenčiki je tako rekev:
»Ti si popasla detelj mojo,
jaz pa ti vzamem vso čredo za njo.«

Dokležovje, Prekm. / GNI O 17.735

2. Prišev je sosedov Tonček na njivo,
Lenčiko gor zbudi in njej reče:
»Ti si mje spasla deteljo mojo,
jaz pa ti vzamem črejdo za njo.«

Črešnjice, Dol. / GNI M 25.131

2. Hitro pritekew sosed je mladi,
Lenčko pokaral, tako ji je rekev:
»Ti si popasla mi deteljco vso,
jaz pa ti vzamem vso čredo za njo.«

Zameško, Dol. / 11. 12. 1987

2. Kmetič to vidi, naglo priteče,
k mladmu dekletu nekaj poreče:
»Ti si popasla mi deteljico,
jaz pa uzamem živinico!«

UGOTOVITVE II (druga kitica)

Druga kitica v vseh variantah ostaja brez izrazitih sprememb. Oseba je mladi sosed (Dramlje), sosed mvadi (Črna), sosedov Tonček (Dokležovje) in celo kmetič (Zameško). Melodija pač narekuje racionalizirano besedilo, pa čeprav ne vedno smiselno. Pevcu je pomembno, da se pesem ritmično in melodično »izteče«, pa čeprav je beseda pomensko neustrezna. Drugi del kitice v vseh variantah kaže, da se je Jenko besedno zelo približal ljudskemu dojemanju jezika in ni doživel večjih sprememb.

Dramlje, Št. / GNI O V 315

3. Lenčica milo ga je prosila,
pa je sosedu tako govorila:
»Pusti ovčice, saj sosed si moj,
z njimi jaz vedno sem, one z menoj.«
3. Deklica milo je dol pokleknila
in je soseda prav milo prosila:
/: »Pust me in čredo še sosedni moj,
naj gre vesela domov, tud jaz za njoj.« :/

Trebnje, Dol. / GNI O 11.185

3. Lenčica je pred soseda stopila
in ga prav lepo milo prosila:
»Čede ne jemlji, sosed si moj,
čeda je moja, jest sim s teboj.«

Črna, Gor. / GNI R 14. 578

3. Alenčka je sojo čredo albiva,
zató je sojga soseda prosiva,
sosed ne loč od črede me ti,
kaj bom jest reva, če uzameš jo mæ.

Rafolče, Gor. / GNI M 21.986

3. Lenčica je pred soseda stopiva
in ga je tako lepo prosiva:
»Nič mi ne zameri saj sosed si moj,
čreda je moja, jaz pa za njo.«

Tomaška vas, Št. / 13. 4. 1982

3. Deklica hitro je dou pokleknila,
roke sklenila in milo prosila:
»Pusti mi živinco, saj sosed si moj,
žvinca gre domou in jaz za njoj.

UGOTOVITVE III (tretja kitica)

Tretjo kitico pevci večkrat spuščajo, saj se jim ne zdi posebno bistvena, zgodi pa se tudi, da združijo tretjo in četrto kitico v eno samo. Osnovna misel prošnje je povsod ohranjena, dekletu pomenijo živali eksistenco (*kaj bom jest reva, če uzameš jo mæ*), do njih ima čustven odnos (*je sojo čredo albiva*). Prošnja je izražena na različne načine (*je milo prosila, dol pokleknila, lepo prosila...*). Primerjava pokaže, da izrazitih sprememb ni.

4. »S čredo ostani, čreda pa s tabo;
tebe vzel in ovčice bom s sabo,
da gospodinja moja mi boš,
moja ženica, jaz pa tvoj mož.«

Prebold, Št. / GNI O VII 459

4. Sosed nemili ni jo poslušal,
čredo iz travnika gnati poskušal.
Al čreda iz travnika doli ne gre,
sosed je jezen, da škriplje z zobmi.
5. »Od lani do letos sem mislil na te,
da tukaj pri meni prebivala boš,
da ti mi boš žena, jaz pa tvoj
da ti mi boš žena, jaz pa tvoj mož,

Loški potok, Dol. / GNI M 20.450

4. Sosed Alenčici je tako rekev:
»Tebe in ovce bodem še s taboj,
za gospodinjo mojo ti boš,
moja družica, jaz pa tvoj mož.«

Rafolče, Gor. / GNI M 21.896

4. Čreda je tvoja, čreda je moja,
čredo uzamem, tebe pa zraven!
Ti gospodinja moja mi boš,
moja ženica, jaz pa tvoj mož.

Zg. Tuhinj, Gor. / GNI M 23.485
(3., 4.)

Sosed ne da se nič preprosi,
hotev je Lenčico v zakon dobiti:
»Za gospodinjo dobra mi boš,
jaz pa na vekomaj zvest bom tvoj mož.«

Tomaška vas, 13. 4. 1982, Št.

4. Saj pojdeš ti deklica tudi zə nami,
ka te zamerkano mam že od lani.
Tamkaj və hišici prebivala boš,
ti mi boš žena in jaz pa tvoj mož.

UGOTOVITVE IV (četrta kitica)

Varianta iz Prebolda vključi kar dve kitici (4. in 5.), ki ju pri Jenku ni. Torej je proces poustvarjanja prešel delno že v ustvarjalni proces, saj je ta dodatek zelo živ in smiseln. Četrta kitica pri vseh variantah izraža zanimiv socialni vidik (revni sosed si poleg svojega premoženja želi še Lenčkinega), zato prav patriarhalno reši položaj s tem, da z ženitvijo tako ali tako dobi tudi njeno lastnino. Prikazano je socialno razmerje med moškim in žensko.¹⁹

Snubitev je v vseh variantah zelo prozaična (za gospodinjo dobra mi boš). Odmikov od predlog je več. V varianti iz Zg. Tuhinja pa vidimo, da sta tretja in četrta kitica združeni v eno.

Dramlje, Št. / GNI O V 315

5. »Kaj pa mi mati stara poreče,
ki me pustiti nikakor neče?
Reva ne more brez mene živet,
šteje let že sedemdeset.«

4. Kaj bi pa vendarle mamka počeli,
če bi na starost me več ne imeli.
/: Oni ne morjo brez mene živet,
ker so že stari čez sedemdeset. :/

Pučava, Št. / GNI O 6273, 133

4. Kaj bodo meni mamica rekli,
če bode mene seboj odvedli.
Sirota ne morjo več sami živet,
ker so že stari let osemdeset.

Loški potok, Dol. /GNI M 20.450

5. Kaj bojo moja mamica rekli,
oni ne morjo brez mene živeti,
k'ler so že stari šezdeset,
mamica ne morjo brez mene živet.

Vitanje, Št. / GNI M 36.169

4. Kaj mi pa bojo mamica rekli,
če jim jaz črede domu ne prignala!
/: K'ler so že stari let osemdeset,
srota brez mene ne morjo živet. :/

¹⁹ Glej Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 254.

Pudob, Notr. / GNI M 21.239

4. Kaj bjo pa mamica, mamica rekli,
reva brez mene ne morjo živeti,
reva brez mene ne morjo živeti,
štejejo že čez "osæmdes!æt.

UGOTOVITVE V (peta kitica)

Peta kitica je v ljudskih variantah zapisana ponekod kot četrta, neke kot tretja, peta, ponekod celo kot zadnja kitica. Krčenje kitične zgradbe je ena od značilnih prvin ljudske improvizatorične dejavnosti. Kitične variante se vsebinsko in oblikovno bistveno ne razlikujejo. Navadno se spreminja število let ostarele matere (od šestdeset, sedemdeset, osemdeset), povsod pa je izraženo neizprosno dejstvo, da mati brez hčere ne more živeti. Pred nami je socialni problem, ki je bil v tedanji (kmečki) družbeni skupnosti dokaj pogost.²⁰ V varianti iz Pudoba vidimo značilni ljudski ponavljalni obrazec.

6. »Staro boš mater s seboj pripeljala,
v gornici ona bode naj spala;
Midva pa v beli kamrici,
lepo za naju pripravljeni.«

Puščava, Št. / GNI O 6273, 133

5. Mamico hočem seboj imeti,
oni bojo v gorni hišici spali.
Midva pa v svitli kamrici,
ki že za naju tamkaj stoji.

Cerknica, Notr. / GNI M 20.991

5. Ti boš pa mamco s seboj peljala,
ona bo v svitli kambrici spala,
midva pa u lepi sobici,
nalaš za naju pripravljeni.

Podveža p. Lučah, Št. / GNI M 22.334

5. Mamca se bojo za nam pripeljali,
tam bojo v gorni hišici spali,
midva boma v kamrici,
prav lepo za naju pripravljeni.

Tomaška vas, Št. / 13. 4. 1982

6. Saj pojdejo mamica tudi z nami,
tamkaj v kamrici bodo stanvali.
Midva pa pojdeva v hišico taj,
ki je pripravljena že za naj.

UGOTOVITVE VI (šesta kitica)

Zadnja kitica se od Jenkove razlikuje predvsem narečno (velikokrat je tudi ni). Odvisno od pokrajinske uvrstitve je, ali je prostor, kjer bodo bivali pastirica, mati in sosed, *gornja hišica*, *gornica*, *gornja izbica*, *svitla kamrica*

²⁰ S. Vilfan, nav. delo, str. 256.

itn. Pri izvorniku in vseh variantah pa je jasno, da bo dekletova mati prebivala z njo in sosedom. Konec pesmi je kratek, stvaren, nepresenetljiv, zato je možen in so ga ljudje z manjšimi spremembami sprejeli v celoti.

SKLEP

Kakšen poustvarjalni in ustvarjalni proces se je dogajal z Lenčico? Od leta 1864, ko je Lenčica nastala in bila tiskana, pa do leta 1907, ko najdemo prvo ljudsko varianto, je minilo 43 let. Poustvarjalnost je bila bolj ali manj omejena na jezikovne spremembe, na rahle vsebinske premike, na nekatera krčenja v kitični zgradbi. Mar se je Jenkova pesem tako zelo približala ljudski zato, ker jo je ta na neki način posnemal? Kajti, ko govorimo o prepletanju umetnega in ljudskega pesništva, moramo to opazovati iz zgodovinske perspektive. Obe poetiki se prepletata, postopoma prežemata, in ker potekata vzporedno, se lahko nekajkrat stikata (stičišča so: jezik, vsebina, zgradba, verz, ritem...), nato pa se v določenem trenutku (ob določeni pesmi) popolnoma stakneta in se nato razideta po svojih postopkih. Ljudska pesem začne prevzeto pesem polagama oblikovati in spreminjati po svojih vzorcih, zakonitostih.²¹ Ponarodela pesem je torej le prehodna faza, kjer pesem še ni postala popolnoma ljudska. To pomeni, da: »Ljudska književnost najprej in najlaže sprejema tista dela umetne književnosti, ki posnemajo ljudska.«²² Zato lahko rečemo, da je Lenčica na prehodu iz ponarodele pesmi v ljudsko, čeprav je za ljudsko pesem značilno tudi to, da pevci kljub temu, da poznajo avtorja, pesem vzamejo za svojo in se ne ozirajo na avtorstvo.^{23, 24}

Poglejmo še melodijo, ki je sestavni del ljudske pesmi. Kajti ljudska pesem se vedno poje. Osnovni komunikacijski posrednik je prav petje, saj se le redko širi s prepisovanjem, tiskanjem. Ljudski pesmi je torej omogočeno življenje le s pomočjo glasbe, ki posreduje vsebino na plastični način. »Kot sinkretični pojav je ljudska pesem celota in jo sestavlja besedilo skupaj z melodijo in ritmom.«²⁵ Navadno ima ljudska pesem poleg tekstovnih variant tudi različne melodije. V našem primeru ni tako. Pesem ima (v naših variantah) sicer z nekaterimi spremembami navadno povsod bolj ali manj enako melodijo.²⁶ Iz tega lahko sklepamo, da je preprosto besedilo narekovalo tudi nezapleteno melodijo, ki je dovolj spевна in se zato ne spreminja mnogo.

To lahko pomeni, da:

- a) premalo časa živi med pevci, da bi jim bila blizu v več različnih glasbenih preoblikah kot zgolj v tisti iz samega začetka;
- b) je ta melodija tako zelo ustrezna, da pevci ne čutijo potrebe po spremembi.

²¹ Glej M. Terseglav, nav. delo, str. 41.

²² M. Terseglav, nav. delo, str. 42.

²³ To ugotavlja Z. Kumer v navedenih razpravah.

²⁴ Enako meni tudi M. Terseglav, nav. delo, str. 42.

²⁵ Glej M. Terseglav, nav. delo, str. 37.

²⁶ Prim. še razpravo Z. Kumer, Jenkova Lenčica — ljudska pesem, Glasnik slovenskega etnografskega društva, Ljubljana 1970, št. 4, str. 34, predvsem tisti del, ki govori o melodiji te pesmi.

Ob raziskovanju na terenu dobimo odgovor na vprašanje, od kod pevci poznajo pesem, kdaj so jo slišali itn. (Da je pesem stara, da so jo slišali od mame, stare mame, da so jo prepevali ob skupnih opravilih...) Redko pa se je zgodilo (nekajkrat tudi), da so pevci poznali izvor in avtorja pesmi. Zanje to ni pomembno. Pomembno je, da jo radi pojejo, da so jo sprejeli za svojo, da se jim zdi prijetna, lepa.

Prav tako sta za pesem, ki pozneje ponarodi, pomembna tudi njen ritem in verz. Ne samo vsebina, oblika, snov, jezik, tudi ritem in verz določata sprejem neke pesmi v ljudsko last. Kako je s tem pri Jenku? Ne samo, da je Jenko poznal ljudske pesmi, da jih je verjetno tudi prepeval s fanti na vasi, tudi zavestno se je odločal za ljudske ritmične obrazce. Saj smo že omenili, da je bilo obdobje Jenkovega ustvarjanja čas, ko so se pesniki zgledovali pri ljudski pesmi, tako tudi pri njenih verzni oblikah. Jenkova Lenčica je bila zložena v daktilskem ritmu.

Lenčica v bregu ovčice pase,	— ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ —
tamkaj za njivo, kjer detelja rase;	— ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ —
spanje premore ji lepe oči,	— ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ —
v deteljo njena čreda hiti.	— ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ —

Obrazec je podoben ljudskemu lirskemu desetercu.²⁷ V njem so zložene nekatere naše najstarejše balade (Sveta Kristina...). Tako se je ta ritem uveljavil tudi v peti pesmi, ker je pač pri petju treba upoštevati drugačne zakonitosti kakor v literarni poetiki.²⁸ Verjetno je tudi ritem vplival na to, da je pesem postopoma prehajala v ljudsko zavest, saj so jo pevci čutili kot »znano«, bila pa jim je tudi ritmično blizu. Tudi struktura kitic (štirivrstičnica) je preprosta, verzi so zlogovno bolj ali manj enaki.

VPRAŠANJE PONARODELOSTI UMETNE PESMI

Iz zgodovine slovenske ljudske pesmi so poznane nekatere pesmi uglednih literarnih ustvarjalcev, ki so jih ljudje sprejeli za svoje, pravimo jim ponarodele pesmi. Take so: Prešernova *Nezakonska mati*, *Mornar*, *Luna sije (Pod oknom)*, Gregorčičeva *Njega ni*, kitica Vodnikovega *Predgovora Ljubljanskih Novic v novo leto 1797*, Vrazova *Slovo od Ančike Megličeve*, Treibarjeva *Gorčez izaro*, Katicice Staničeve *Soča voda je šumela*, Ljudmille Poljančeve *Ko so fantje proti vasi šli*, Matevža Kračmana *Šmarijski šolmašter*,²⁹ mnoge pesmi Jurija Vodovnika in tudi nekaj Jenkovih: *Knezov zet* (prepesnitev ljudske pesmi *Graščakov vrtnar*), *Naš maček*, *Zadnji večer (Nocoj, le še nocoj)*, in še pesem, ki nas neposredno zanima: *Lenčica*.³⁰

»Ko je ljudsko pesništvo sprejelo kako Goethejevo ali Prešernovo pesem za svojo, je v kontekstu ljudske poetike postala zares ljudska, čeprav pevci

²⁷ Glej V. Vodušek, Arhaični slovanski peterec-deseterec v slovenski ljudski pesmi, Slovenski etnograf 12, Ljubljana 1959, str. 181—203.

²⁸ Glej še M. Terseglav, nav. delo, str. 134.

²⁹ Prim. Z. Kumer, Šmarijski šolmašter, str. 125.

³⁰ Glej I. Grafenauer, Narodno pesništvo, Narodopisje Slovencev II, Ljubljana 1952, str. 19.

poznajo ustvarjalce. Zato termin 'ponarodela pesem' kaže na neko prehodno obdobje, ko je pesem polagoma prehajala v drugo književno zavest.³¹

Da pa bi ponarodela pesem postala zares ljudska, ni nujno, da bi pevci poznali avtorja izvirnika, pač pa da bi proces preoblikovanja ljudske pesmi postal tako zelo močan, da bi dobili izrazito veliko število čim bolj raznovrstnih besedilnih in glasbenih variant neke pesmi. »Ljudska pesem, vsaj dokler še živi, kake dokončne oblike nikoli ne doseže. Vsak zapis ljudske pesmi zajame torej le neko trenutno obliko (varianto) v valovanju nenehnih sprememb, ki jih pesem doživlja.«³² Vemo pa, da ljudska književnost raje sprejema tista dela umetne književnosti, ki »posnemajo« ljudska. In ni rečeno, da variant kljub temu ni veliko, le da niso tako zelo drugačne od predloge. Ljudski pevec ni čutil potrebe, da bi zelo spreminjal neko pesem, ki mu je psihološko, socialno, motivno in tematsko, slogovno in ritmično blizu. Spreminja jo bolj narečeno, jo skrajša za kitico, zaradi glasbene podobe spremeni vrstni red besed, vtakne kakšno drugo ime ali doda kakšno svojo podrobnost.

Poznamo pa tudi še drugačen proces, ko ljudska pesem doživi prepesnitev in postane umetniška stvaritev pesnika in se lahko povrne med ljudstvo. »Umetniško prečiščena«, z uspehom ali tudi ne. Npr. Prešernova prepesnitev Lepe Vide je zaživela samostojno življenje kot umetnikova lastna stvaritev, ki pa ni našla vrnitve nazaj v ljudsko poetiko, ljudstvo jo je pelo naprej po svoje (njegova lastna pesem Nezakonska mati pa je kmalu ponarodela). Lahko pa doseže prepesnitev tako priljubljenost, da spodrine ljudsko stvaritev. Tako se je zgodilo z Jenkovim Knezovim zetom, ki je prvotnega Graščakovega vrtnarja popolnoma spodrinila.³³

SPLOŠNE ZNAČILNOSTI UMETNE PESMI, KI JE PONARODELA (NA PRIMERU JENKOVE PESMI LENČICA):

1. Pesem je zvrstno uvrščena kot pripovedna, čeprav je pripoved zelo okleščena; kot ljudsko jo Zmaga Kumer uvršča med Pesmi ob opravih in opozarja na skopo pripoved.³⁴ Tako lahko iz pregleda ponarodelih pesmi ugotovimo, da je (po Terseglavu) struktura umetnih pesmi, ki so ponarodele, bliže pripovedni kakor subjektivni častilni ali prošnji pesmi, torej bliže ljudskemu smislu za objektivno in fiktivno.³⁵

2. Vsebina pesmi je zelo preprosta, jasna, realistična, zgodba je kratka, jedrnata, ne pretirano subjektivna, splošna, pa vendarle zanimiva in neposredna. Zaplet je preprost, ekspoziciji takoj sledi razrešitev. Tema je vzeta iz vsakdanjega življenja.

3. Slog umetne pesmi, ki ponarodi, mora biti blizu ljudski poetiki: tako struktura verza kakor jezikovna zgradba in vsa jezikovna sredstva, ki jih pesnik uporablja. Prav tako je pomembna oblikovna podoba pesmi (preprosta

³¹ Glej M. Terseglav, nav. delo, str. 41.

³² Glej B. Merhar, nav. delo, str. 208.

³³ Prim. razpravo M. Terseglava, Jenkov Knezov zet in ljudska balada o graščakovem vrtnarju, Traditiones 4, Ljubljana 1975, str. 15—26.

³⁴ Glej opombo 8.

³⁵ M. Terseglav, Ljudsko pesništvo, str. 98.

zgradba). Jenko je uporabljal ljudska slogovna jezikovna sredstva (veliko ljudskih figur, slovansko antitezo, metonimije, ukrasne pridevke: lepe oči, bela kamrica, postpozicijo pridevnika: mati stara, pomanjševalnice: Lenčica, ovčice...).

»Jenko je bil od začetka do konca pesniškega ustvarjanja približno enako dostopen za ustvarjalne pobude slovenskih in južnoslovanskih ljudskih pesmi.«³⁶

4. Ironizacija snovi, parodiranje nekega dogodka, ki naj bi imel bolj vzvišeno funkcijo. Npr., Jenko sploh ne postavlja ljubezni v to pesem. Gre za »blagovno menjalni proces«, ki Jenkov romantični pogled na žensko, ljubezen postavlja na tla ironičnega realizma.

5. Tematsko naj bi bila pesem zanimiva in blizu svetu ljudskega prostora, duha in doživljanja. Prav tako je za opredelitev pesmi pomemben tudi socialni vzgib. Tako je lahko prostor kmečki, proletarski, zgodovinski, snov je lahko legendarna ali občečloveška, motiv vsakdanji. Na primer: motiv nesrečne ljubezni, nezakonske matere ali pa neke vrste motiv izsiljene ženitve so motivi, vzeti iz življenja. Ironizacija snovi, lahkotnejši odnos do problema in prav nobenega sprenevedanja pri izsiljevanju ženitve (Lenčica) je bil lahko motiv v času Jenkovega ustvarjanja.

Kako se je pesem širila, lahko samo domnevamo. Verjetno je bil njen posrednik šolani človek ali šola sama. Morda je bila objavljena v kakem Mohorjevem koledarju ali kakšnem poljudnem časopisu. Morda se je delno širila tudi s prepisovanjem v ljudske pesmarice. Gotovo pa je, da je najverjetnejši posrednik petje. Družbene razmere so bile ugodne za sprejetje teme, saj je bila zelo življenjska. In še zdaj je ta pesem sodobna, ne arhaična.

Teško je najti verodostojne zgodovinske podatke, ki bi lahko osvetlili pot od prvega stika s pesmijo pa do sprijetja besedila z melodijo, do polnega življenja, ki ga šele dobi kot péta pesem.

Nobenih podatkov ni, da bi se širila kot t. i. kramarska pesem (na Češkem in v Nemčiji), ko so posamezne pesmi tiskali na letakih. Tudi ob vprašanju, od kod melodija, kdo jo je zapisal ali zložil, lahko samo ugibamo. Verjetno je bila melodija pevcem že znana, da se je lahko udomačila. Začetek širjenja pesmi lahko postavimo v začetek 20. stoletja in zasledujemo časovni razpon v velikem loku prav do danes.

Zadnji primer Lenčice je bil posnet 11. 12. 1987.

Jenkova Lenčica je primer ponarodele pesmi, ki je že zelo zgodaj začela rasti v zavesti ljudi kot ljudska.

POVZETEK

Raziskovanje, od kod in kako se je širila neka ponarodela pesem, kako je bila sprejeta, kdaj in kje se je širila in na kakšen način in katere so tiste slovenske umetne pesmi, ki so ponarodele, zahteva več časa in poglobljen pogled v zgodovino ljudske in umetne pesmi. Ta raziskovalni proces naj bi zajel vse pesmi slovenskih literarnih ustvarjalcev, ki so kakorkoli prehajale ali prešle v ljudsko pesemsko zakladnico.

³⁶ F. Bernik, nav. delo, str. 75, 76.

Zdi se, da za ponarodelost neke pesmi literarnega ustvarjalca ni odločilen samo en element, pač pa je za sprejetje pesmi v ljudsko poetiko pomemben skupek različnih elementov. Torej je za sprejetje umetne pesmi pomembna skladna kompozicija različnih elementov: od vsebine, snovi, motiva, teme, zgradbe, jezikovne strukture, melodije in ritma. Ob vsem tem pa je še odločilen zgodovinski trenutek, v katerem neka pesem ponarodi, in seveda tudi to, da daje možnost ljudskega poustvarjalnega in ustvarjalnega procesa. Tako jo bo sprejel najprej posameznik, ki ji bo dal svoje odtenke, jo nato zapel skupnosti... Od tod bo nato prešla v ljudski repertoar, kjer bo, čeprav last nekega literarnega ustvarjalca, postala last širše skupnosti.

Summary

JENKO'S »LENCICA« AND THE QUESTION OF THE SPREADING OF THE POEM AMONG THE PEOPLE

The process of a literary poem passing through the transitional phase of »spreading among the people« to a folksong is certainly not simple, for it deals with two different creative currents.

The relationship between a folksong and literary poem includes many characteristics: the literary poem is simply a literary work of art whereas the folksong is more a combination of the words being performed. The former is a product of an individual author and wants to effect aesthetically, while the latter does not have this aim — the function of the folksong has priority over the aesthetic element.

Once printed the literary poem does not go through any changes, while the folksong exists and lives as oral communication within a broader community. The folksong cannot exist without variants, it undergoes continuous change; the literary poem is a unique and permanent creation.

The metamorphosis from folksong to literary poem or vice versa is rather a lengthy process.

The lifespan of the literary poem is different from that of the folksong. The main distinguishing element between them is the language and rhythm.

The genesis of Jenko's poem depends on historical, cultural, political and social characteristics, besides the biographical characteristics of the author which combine to enlighten the spiritual and physical sphere, where the poem has been molded into the form, still existing today. Significant events are: the period after 1848 (after the March Revolution) and the constitutional period in Austria; the writing of verses in these years involved national defence with a distinct patriotic orientation. Using impersonal themes, striving for those which are religiously didactic and the motives of folk — especially epic songs are of great importance.

The notable factors in the creation of »Lenčica« are Jenko's social-class (a peasant child) and his exceptional sensitivity. »Lenčica« occurred in Jenko's »Post-Vienna« period in 1864 and was published 1865 in the collection »Pesmi« (Poems). It was published by Janez Giontini of Ljubljana.

No additional documents regarding the spreading of the poem exist however it is supposed that the poem was introduced to folk-singers by a teacher, whose school acted as communicative mediator. It might even have been published in some Mohor's calendar or some populare magazine. It might have been propagated by the copying (of a popular song-book); however the essential mediator was the passing down singing from generation to generation.

The song was first written on 9th May, 1907 in Hoče near Maribor and was sung by Tereza Kacjan, whose performance determined the actual lyric registered by Gabriel Majcen.

It is preserved in the archives GNI (GNI O I 24), where, apart from this there are 29 other variants of this song, written or recorded all over Slovenia except in

Primorska. The song is not present in Štrekelj's »Slovenske narodne pesmi« (Slovene Folksongs). Indeed the latest record of the song dates from December, 1987, recorded in the village of Zameško in Dolenjska.

The empirical comparison of the original and variants brings us to the conclusion that the poem has re-formed linguistically in particular and has undergone some slight changes in content as well as in a reduction of the stanzaic structure. According to the aforementioned, Jenko's poem was very similar to folk-poetics (the poem »limited« it in style) and therefore the interpreters did not feel the need to make great changes. This is the characteristic of the song, spread among the people, which constitutes the transitional phase in reforming the literary poem into the folksong. In addition, the melody did not undergo essential changes what shows that the song cannot be classified completely as folksong. »Lenčica's« stanza, including its later folk variants, is dactylic decasyllabic, which is typical of the oldest Slovene folk-ballads.

It seems that there is a variety of decisive factors essential in the spreading of the literary poem among the people: the contents, theme, structure, linguistic structure, melody, rhythm...

There are also the historical, social and psychological moments, which are important.

The spreading of the poem among the people in thus a transitional phase concluding in a folksong if some deeper textual and musical changes are made.

VISOKI ALI PRVI REJ?

Mirko Ramovš

Milko Matičetov je v razpravi v Slavistični reviji¹ povabil slovenske etnomuzikologe, naj bi kritično pretresli tako imenovani *rej pod lipo* iz Ziljske doline, češ da nekateri viri doslej niso bili upoštevani in da se je slovenska etnomuzikologija *reju pod lipo* preveč izogibala. Tega ne bi mogli trditi, pač pa je v razpravah in objavah² precej netočnosti, bodisi da njihovim avtorjem niso bili dosegljivi vsi viri ali so nekatero celo prezrli, bodisi da so se opirali na preskope in nepreverjene terenske podatke in pojave razlagali na podlagi zastarelih teorij. Ta prispevek bo poskušal rešiti problem *reja pod lipo* le s koreološkega vidika, ob strani pa bo pustil vse drugo, kar je še povezano z *rejem pod lipo*, ker terja posebne obravnave.

Za jasno podobo plesa so potrebni naslednji podatki: ime, melodija, ritem, drža, plesni obrazec (število in vrsta korakov, njihovo zaporedje, obrati, figure), smer gibanja, slog, značaj in vloga v ljudskem življenju. Vse te podatke je mogoče dobiti samo na terenu, in to takrat, ko je plesno izročilo še živo. V nasprotnem primeru jih je treba zbrskati iz spomina informatorjev, a tedaj je ples zelo težko rekonstruirati in zapisati. Toliko teže je izoblikovati podobo plesa iz starejših opisov, ki so jih zapisali čisto naključni opazovalci. V njih manjkajo bistveni elementi, zato je o obliki plesa dostikrat mogoče le domnevati.

¹ M. Matičetov, Prezrta objava 9 ziljskih pesmi z vtisi I. I. Sreznjevskega ob *reju pod lipo*, zbiranje sode ipd., Slavistična revija, 32, okt.-dec., Ljubljana 1984, št. 4, str. 337—335.

² F. Marolt, Tri obredja iz Zilje, Slovenske narodoslovne študije, 1, Ljubljana 1935, str. 9—18; isti, Gibno-zvočni obraz slovenskega Korotana, Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 345—382; isti, Gibno-zvočni obraz Slovencev, Slovenske narodoslovne študije, 3, Ljubljana 1954, str. 33—45; F. Marolt-M. Šuštar, Slovenski ljudski plesi Koroške, Slovenski ljudski plesi, 2, Ljubljana 1958, str. 9—22; R. Hrovatin, O slovenskem ljudskem plesu, Slovenski etnograf, 3—4, Ljubljana 1951, str. 276—296; isti, Pomen ritmičnih kvantitet v slovenskih ljudskih napevih, Slovenski etnograf, 10, Ljubljana 1957, str. 167—198; isti, Navade ob »žegnu« pri Zilji, Traditiones, 7, 1978—1980, Ljubljana 1982, str. 49—65; F. Czigán, Žegen, konta pa »žiegnaršč« pesmi, 6. Letno poročilo državne realne gimnazije in gimnazije za Slovence — 6. Jahresbericht des Bundes-realgymnasiums und -gymnasiums für Slowenen in Klagenfurt, 1962/63, Klagenfurt-Celovec 1963, str. 48—56; M. Ramovš, Plesat me pelji, Ljubljana 1980, str. 186—189; J. Šavli, Lipa drevo življenja, Glas Korotana, Celovec 1982, št. 8, str. 35—40.

Večina doslej znanih poročil o žegnu v Ziljski dolini je osrednjo pozornost posvečala predvsem štehanju in poteku *reja pod lipo* kot obreda, ki je sledil igri, medtem ko je sam ples le bežno omenila. Morda je vzrok zadrega poročevalcev, saj je bil opis plesa zanje trd oreh, še posebno, če sami niso bili večji plesanja. Lahko pa se jim ples ni zdel dovolj pomemben. Opisi so z redkimi izjemami ohlapni in presplošni, da bi bilo mogoče iz njih izluščiti podbo *reja pod lipo*. Ker ga opisovalci očitno niso poznali, še manj pa plesno terminologijo, s katero bi ga natanko zapisali, si je na podlagi teh opisov težko ustvariti resnično sliko. Vprašanje je, npr., ali je skok, ki ga navajajo poročevalci, plesalec v resnici tudi izvedel. Upravičenost našega dvoma potrjujejo v novejši literaturi napačni opisi nekaterih plesov, ki jih je bilo še mogoče preveriti na terenu.³ *Rej pod lipo*, kakor ga plešejo v Ziljski dolini danes, se namreč ne ujema s starejšimi opisi, le njegova dvodelna oblika je ostala nespremenjena: plesalci ob petju najprej hodijo po krogu, nato na instrumentalno varianto pesmi zapešejo. Sam ples pa je danes popolnoma drugačen, kakor ga opisujejo viri iz 19. stoletja. Sprašujemo se, ali se je ples zgubil in zakaj, ali so morda njegovi opisi iz tistega časa napačni ali vsaj iz romantične navdušenosti pretirani? Nenavadno je tudi to, da je ime *visoki raj* danes med ljudmi v Ziljski dolini popolnoma neznano, medtem ko se je pesem ob reju ohranila skoraj nespremenjena in imenuje ples dosledno *prvi rej*. Ta vprašanja raziskovalcev doslej niso preveč vznemirjala, čeprav so nanje opozarjali.⁴ So pa vsekakor vredna, da nanje odgovorimo, in se pri tem opremo na podrobno koreološko analizo vseh doslej znanih opisov.

Viri, v katerih najdemo opise *visokega raja* ali podatke o njem, so v primerjavi z viri za druge slovenske ljudske plesne dokaj številni in so tu pod črto kronološko navedeni.⁵ Pri njihovem pregledu se je pokazalo, da so nekateri

³ Kot primer naj navedem Orlov opis rezijanskega plesa (R. Orel, Pokrajinske in folklorne zanimivosti iz Rezije, Primorski dnevnik, 4, 3. 1948, št. 836, str. 3), v katerem pravi, da Rezijani plešejo »skakljajoč« drug proti drugemu. Terenske raziskave od leta 1962 naprej dokazujejo, da Rezijani plešejo z zibajočimi koraki, čeprav moški v plesnem zanosu tudi skačejo, vendar na mestu.

⁴ F. Marolt, n. d.; R. Hrovatin, n. d.; M. Ramovš, n. d.

⁵ J. H. G. Schlegel, Reise durch einige Theile vom mittäglichen Deutschland und dem Venetianischen, I, Erfurt 1798; B. Haquet, Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, I/1, Leipzig 1801. Poglavlje o Ziljanih sta posebej ponatisnila: J. Dobrovsky v Slavinu, Prag 1808, str. 298 do 302 in v drugi izdaji Slavina, Prag 1834, (priretil V. Hanka), str. 112—115; F. Sartori, Länder- und Völker-Merkwürdigkeiten des österreichischen Kaiserthums, 2. Theil, Wien 1809, str. 98—106; U. Jarnik, Züge aus der Sitten der Gailthaler, Carinthia, 9. in 16. I. 1813, št. 2 in 3. Ponatis: Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat, št. 12, Wien 1813; Odgovora iz Grünberga (Šmohor) in Arnoldsteina (Podklošter) na okrožnico o noši, zabavah in plesih, ki jo je gubernijski prezidij poslal petim kresijam (Ljubljana, Novo mesto, Postojna, Celovec, Beljak) pred nameranim obiskom cesarja Ferdinanda v Ljubljani. Podatke so potrebovali za prireditve, na kateri bi prikazali posebnosti ljubljanskega gubernija. Prepis vsega gradiva je v Etnografskem muzeju v Ljubljani. Izpiski o plesih so v arhivu Sekcije za glasbeno narodopisje Inštituta za slovensko narodopisje v Ljubljani; A. A. Schmidl, Das Kaiserthum Oesterreich, I. Band, Stuttgart 1840; J. Wagner, Das Herzogthum Kärnten, geographisch-historisch dargestellt... Klagenfurt 1837; (P. Smigocu), Raj pod lipo, Vedež, 3, Ljubljana 1850; I. I. Sreznjevskij, Horutanskija pesni iz Ziljske doliny, Pamjatniki i obrazy narodnago jazyka i slovesnosti russkikh i zapadnih Slavjan, I, Sankpeterburg 1852; M. M(ajar), Od Zile,

avtorji svoje opise prevzeli skoraj dobesedno od drugih zapisovalcev ali jih v drugačni obliki ponavljajo, zato teh opisov v analizi ne bomo upoštevali, ker nimajo pričevalne vrednosti.⁶ Tudi pri obravnavanih opisih je marsikaj vzeto iz starejšega gradiva, na kar bo sproti opozorjeno. Upoštewane so tudi vse tiste razprave o *reju pod lipo*, ki prinašajo na novo odkrite podatke iz starejših virov ali pa so sad lastnih terenskih izsledkov,⁷ in objave zapisov.⁸

1

Najstarejše doslej znano poročilo ne govori določno o *visokem raju*, pač pa o *plesu Ziljanov pri žegnu*.⁹ J. H. G. Schlegel ga je avgusta 1795 spotoma skoz Ziljsko dolino videl takole: »Njihovi plesi so pravzaprav takšni kakor štajerski, a kljub temu imajo mnogo svojstvenega. Sicer se tudi v malih krogih sučejo, toda ti pritajni obrati moških proti dekletom delajo ples posebno zanimiv. Večkrat pleše plesalec in veselo skače ali pa se suče sam, tudi njegovo dekle se suče samo in mu sledi v istih turah, dokler si ne zletita v objem in tako nadaljujeta ples.« (Podčrtal M. R.)

Glede na sorodne poznejše opise smemo domnevati, da je bil ples, ki ga je videl Schlegel, *visoki raj*. Primerja ga s »štajerskim« (ni jasno, če je res mislil na *štajeriš*), vendar se mu zdi drugačen. Saj pravi, da sta plesalec in plesalka plesala deloma ločeno, deloma v sklenjenem paru. Kadar sta plesala vsak zase, je plesal fant živahno, skakal, se na mestu vrtel. Domnevati smemo, da je pri plesu korake celo improviziral. Plesalka se je tudi sukala, pri tem sledila gibanju plesalca, vendar umirjeno. Torej se ples ni odvijal po krogu naprej, ampak v majhnem krogu na mestu. Po opisu sodeč je bil ples tudi dinamičen (*zletela sta si v objem*), vendar ne prehter. V obratih fantov proti dekletom

Novice, 14, 31. 1., Ljubljana 1856; B. Němcová, Národní slavnost Slovinců v dolině Zilské v Korutanech, Časopis Musea Království Českého, 31, Praha 1857, sv. 3; J. Wagner und Dr. V. Hartmann, Der Führer durch Kärnten, Klagenfurt 1961; J. Gilbert-G. C. Churchill, The Dolomite Mountains: Excursions through Tyrol, Carinthia, Carniola, & Fiuli in 1861, 1862, & 1863, London 1864; M. Majar, Visoki raji, Novice, 23, 26. 4., Ljubljana 1865; L. Dragotin, Zilska dolina, Slovenski narod, 8, 29. 6.—4. 7., Ljubljana 1875; F. Franzisci, Kultur-Studien über Volksleben, Sitten und Bräuche in Kärnten, Wien 1879; Déla S. Vraza, 5, Pesme, pabirci, proza i pisma, Zagreb 1877; F. Š. Kuhač, Južno-slovjenske narodne popievke, 3, Zagreb 1880; Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, 2, Kärnten und Krain, Wien 1891; I. I. Sreznevskij, Putevyja pisma II. Srezneskago k materi ego Elene Ivanovne Sreznevskoj (1839—1842), Živaja starina, 3/1, 20 sl., S. Peterburg 1893; M. Potočnik, Vojvodina Koroška, 1, Ljubljana 1909; F. Marolt, Tri obredja iz Zilje, n. d.; isti, Gibno-zvočni obraz Slovencev, n. d.; F. Marolt-M. Šuštar, Slovenski ljudski plesi Koroške, n. d., L. Kretzenbacher, Ringreiten, Rolandspiel und Kufenstechen, Klagenfurt 1966; R. Hrovatin, Navade ob »žegnu« pri Zilji, n. d.; F. Czigán, n. d.; M. Ramovš, n. d.

⁶ Dobrovsky, Sartori, J. Wagner, Smigoc, J. Wagner in dr. V. Hartmann, Francisci. Dela so navedena v opombi 5.

⁷ F. Marolt, n. d. v opombi 5; L. Kretzenbacher, n. d.; R. Hrovatin, n. d. v op. 5.

⁸ F. Marolt, Gibno-zvočni obraz Slovencev, n. d.; F. Marolt-M. Šuštar, Slovenski ljudski plesi Koroške, n. d.; M. Ramovš, n. d.

⁹ Ker izvirnik ni bil dostopen, je navedek v slovenskem prevodu po: F. Kotnik, Potovanje po Koroškem 1795, Slovenski etnograf, 3—4, Ljubljana 1951, str. 363.

naj bi bila opazna zanimiva zadržanost. Opis glede tega koreološko ni jasen. Kotnikov prevod navaja, da so obrati »pritajni«, vendar prevoda žal ni mogoče preveriti z izvirnikom, da bi morda našli ustrežnejši izraz. V knjigi je tudi ilustracija¹⁰ plesa pod lipo v Ziljski dolini, vendar je koreološko še manj zgovorna od opisa in je na njeni podlagi nemogoče sklepati, kateri ples prikazuje. Poleg tega je na sliki en sam slovenski par, druga dva sta nemška. Slika more biti komaj dokument za plesanje pod lipo in noše tistega časa, nikakor pa ne za ples.

Leta 1801 objavljeno poročilo B. Hacqueta¹¹ opisuje ples Ziljanov takole: »Die Tänze dieses Volkes sind eine Art Steyrischer, die aber mit verschiedenen Springen und manchmal Auslassung seiner Tänzerin abwechseln; mit Wegwerfung der Hüte, welche die Tänzerin aufheben, und den Burschen während dem Tanzen wieder auf den Kopf setzen muss, aber alles dies im höchsten Grad heftig. Die Männer singen wohl auch Volkslieder, welche aber ohne Harmonie, und manchmal unanständig sind.« (Podčrtal M. R.)

Hacquet prav tako ne govori o visokem raju, temveč samo o plesu Ziljanov. Skopi opis vendarle kaže na *rej pod lipo*. Podobno kot Schlegel tudi Hacquet primerja raj s štajerskim plesom, tokrat določno s *štajerišem*. Domnevamo celo, da mu je bil vir opisa Schlegel, čeprav ta sum deloma zavrača novi podatek v opisu, in sicer, da so plesalci med plesom odvrgli klobuke, ki so jim jih plesalke nato zopet posadile na glavo. Po Hacquetu sta fant in dekle plesala v sklenjenem paru, se včasih spustila, živahen in temperamenten ples so sestavljali različni skoki.

Šest let kasneje, leta 1807, poroča o plesu pod lipo po štehvanju beljaški okrožni komisar Franz Werner:¹² »Nur wenige, aber ausgesuchte villeicht seit tausend Jahre originaliter beibehaltene Thönne eröffnen den sogenannten hohen Tanz, wobei die Passgeige an der grossen Seite durch eigene Handgriffe und Züge bald fürchterlich schnurt, bald mit den Bogen gepeitschet wird.

Tänzer und Tänzerin hüpfen meistens auf einen Fusse, sehr oft, auch rückwärts herum, steifen die Arme in die Seiten, und der Tänzer nihmt seine Schöne nur dann bei der Hand, wenn er sie umdreht, so ein Tanz ist sehr ermüdend, und für einen Profanen zur Nachahmung aeussert schwer.

Sobald dieser hohe Tanz geendet ist, dreht man sich sehr taktmässig, auf steuerisch und landlerischeweise, und nach strenger Etiket enthalten sich die einheimischen Purche des Tanzes so lange, bis die auswärtigen 3- freylich nicht lange Tänze, vollenden.« (Podčrtal M. R.)

Wernerjevo poročilo je najpopolnejše od vseh starejših zapisov. Prvič je omenjeno ime plesa »hohe Tanz«. Takega imena mu prav gotovo ni dal Werner sam, temveč ga je slišal pri Ziljanih, ki so s pridevnikom »visoki« verjetno označevali poskočnost plesa. Ker ga je pisal z malo začetnico, se je tudi zavedal njegovega koreološkega pomena. Kakšna sta bila melodija in ritem, ne izvemo, poročevalec omenja le, da je bil napev starinski. O obliki plesa zvemo, da sta

¹⁰ Ilustracija je objavljena v razpravi R. Hrovatina, O slovenskem ljudskem plesu, n. d., slikovna priloga XXVIII.

¹¹ B. Hacquet, n. d., str. 16. Opis plesa Ziljanov se nanaša na obdobje pred letom 1787, saj je takrat Hacquet odšel iz Ljubljane v Lvov in tako zaključil svoje dolgoletno bivanje (od leta 1766) na Kranjskem.

¹² L. Kretzenbacher, n. d., str. 196.

plesalec in plesalka plesala vsak zase, roke sta dala v boke, plesalec je prijel plesalko samo takrat, kadar jo je zavrtil. Med plesom sta se pomikala tudi hrbtoma. Ples je bil sestavljen iz poskokov na eni nogi, ustaljenega koreografskega obrazca pa ni imel, zato ga je bilo težko posnemati; zaradi poskokov in vrtenja je bil zelo utrudljiv. Prav zaradi poskočnosti in improvizacije se je ta ples razlikoval od umirjenega in skladnega *štajeriša* in *lendlerja*, ki sta *visokemu raju* sledila.

Naslednji izvirni zapis je iz leta 1813 spod peresa Urbana Jarnika:¹³ »... So dann singt man das Lied zum Nationaltanz; jeder Bursche ergreift jauchzend sein Mädchen und drehet sich mit ihr hüpfend und springend, im Kreise um Linde herum, indem die Musik den Gesang beantwortet. Dieser hüpfende Nationaltanz nach 2/4 Takt, ein Überbleibsel des Slowenischen Alterthums, ist heftig, wird in ihrer Sprache visoki raj, d. h. der hohe Tanz genannt, und scheint zum heidnischen Gottesdienste gehört zu haben. Nachdem drey von diesem Tänzen vollendet sind, sängte der langsamere, weniger ermüdende, Steyrische an...« (Podčrtal M. R.)

Jarnik prej natančno opisuje okoliščine, v katerih se ples odvija, predvsem obredno postavljanje parov za ples. Imenuje ga »narodni ples«, prvič navaja slovensko ime plesa »visoki raj« in pove, da se izvaja v 2/4 taktu. Jarnik ne navaja naravnost dvodelnosti plesa, iz opisa pa je le razvidno, da se je petje izmenjevalo s plesom na instrumentalno variacijo pesmi in da sta fant in dekle v sklenjenem paru s poskočnimi koraki plesala po krogu okoli lipe. Opis dopušča možnost, da se je kdaj plesalka zavrtila tudi sama, držeč se za dvignjeno fantovo roko, podobno kakor je poročal Werner. Jarnik trdi, da je bilo vrtenje silovito in med plesom je fant vriskal. V primerjavi z Wernerjevim opisom je Jarnik splošnejši, dodaja pa zanimiv podatek, da so *visoki raj* plesali trikrat zapovrstjo. Ni jasno, ali gre za trikratno ponovitev plesa v enaki ali variirani obliki. Domnevamo lahko, da so peli tri kitice pesmi in po vsaki plesali ali da so ples s petjem vseh pripadajočih kitic trikrat ponovili. Jarnik v nadaljevanju oporeka Hacquetovemu opisu, češ da so fantje med plesom odvrgli klobuke. Pravi, da to ni znamenje plesnega zanosa, pač pa prepira in poziv na pretep. Po pomiritvi so dekleta posadila fantom klobuke nazaj na glavo. Dokaz, da je bil *visoki raj* živahen in poskočen ples, je Jarnikova navedba, da so po *visokem raju* peli in plesali počasnejše in neutrudljive *štajeriše*.

Doslejšnje opise potrjujeta in dopolnjujeta odgovora beljaške kresije na anketo, ki jo je ljubljanski gubernij razposlal svojim kresijam leta 1838.¹⁴ Podatke so potrebovali za pripravo prireditve ob nameravanem obisku cesarja Ferdinanda v Ljubljani.

Za Podklošter poroča neki Krenn: »Der Tanz der Gailthaler, so wie ihre Musik ist übrigens von dem Tanze und der Musik der übrigen Kärntner ganz verschieden. Die Musik spielt 2/4^{tel}-Takt, nach welcher die Paare meistens von einander getrennt hüpfen, und nur zeitweise sich umschlungen miteinander drehen, es ist eine Art ungarischer und kroatischer Tanz. — Die Musik besteht aus 2 Violinen, 1 Klarinet, einer Bassgeige abwechselnd mit Waldhorn und

¹³ U. Jarnik, n. d., Vaterländische Blätter, str. 69—71.

¹⁴ Izpiska o plesih v arhivu SGN ISN pod št. P1 392 in P1 427.

Trompeten. — Sonst tanzen die Gailthaler auch steyrisch und deutsch nach der gewöhnlichen Musick.« (Podčrtal M. R.)

Za Šmohor pa pravi neki Erlacher: »Die Bewohner des windischen Gailthals weichen in ihrer Belustigungsart viel ab, ihre liebste Unterhaltung ist auch der Tanz; *den sie mit sogenannten windischen, oder wie sie ihn heissen, Ehrentanze beginen, und er allein originell ist, indem sie sonst nur steirisch Tanzen.*« (Podčrtal M. R.)

Oba poročevalca ugotavljata, da se ples in glasba Ziljanov (Slovencev) razlikujeta od plesa drugih Korošcev (Nemcev). Medtem ko izpolnjevalec ankete iz Šmohorja navaja, da začnejo s častnim plesom (Ehrentanz), kar je bil gotovo *visoki raj*, govori uradnik iz Podkloštra na splošno o plesu, vendar je iz predhodnega opisa števjanja razvidno, da gre za *visoki raj*. V istem poročilu beremo, da je imel *visoki raj* dvodelni ritem, plesalec in plesalka sta plesala vsak zase, le včasih sta se zavrtela v sklenjeni drži, koraki so bili poskočni. Opis je soroden Wernerjevemu, zanimiva pa je primerjava z madžarskim in hrvaškim plesom. Iz poročila je moč razumeti, da so *visoki raj* takrat že spodrivali tuje-rodni plesi, »štajerski« in »nemški«, saj je za poročevalca *visoki raj* edini izviren.

Leta 1840 piše A. A. Schmidl¹⁵ za Koroško in posebej za Ziljsko dolino: »Der Tanz ist dem Steirischen ähnlich, nur ist das Tempo schneller, die Bewegungen heftiger, weniger schön; immer wiederkehrend ist das Wegwerfen des Hutes, welchen die Tänzerin aufheben und dem Tänzer aufsetzen muss. *Die Geilthaler haben einen eigenen sehr alten hüpfenden Tanz, von dem man glaubt, er rühre von dem heidnischen Gottesdienste her. Er hat den 3/4 Takt, und heisst visokj raj, der hohe Tanz.*« (Podčrtal M. R.)

Schmidl je podatke za opis očitno črpal tudi pri Hacquetu in Jarniku, vendar je čudno, da ni upošteval Jarnikove kritike Hacquetovega opisa, zakaj plesalci odvržejo klobuke. Navedba 3/4 takta je glede na Jarnika lahko pomota, ali pa se je zdel Schmidlu ali njegovemu informatorju 3/4 takt pravilnejši. Iz opisa ni razvidno, ali oznaka plesa, da je podoben *štajerišu*, vendar hitrejši in silovitejši, velja za plese Ziljanov ali sploh Korošcev. Sicer Schmidl o *visokem raju* ne prinaša nič novega, poudarja njegovo izvornost in potrjuje poročila predhodnikov.

S. Vraz opisuje svoja doživetja v Bistrici na Zilji v pismu Dragojli Štaudoar¹⁶ 31. maja 1841. Omenja, da je bil na binkoštni ponedeljek 31. maja ples pod lipo »s pevanjem«. Vraz je obljubil obsežen opis reja, vendar tega iz neznanih razlogov ni storil. Pomemben je njegov podatek o plesu s petjem.

Istega leta je I. I. Sreznovski med obiskom v Ziljski dolini v pismu materi napisal:¹⁷ »*Plešejo zelo lepo: fant skače, dekle pa — napravljena, kakor sem že omenil — hodi sklonjene glave po krogu, s hrbtom zmeraj proti sredi. Plešejo in pojejo: ko pojejo, fant in dekle stopata kot pri polonezi, nato zaigra godba in začne se ples. Godci sedijo pod lipo, pleše pa se okoli lipe. Ves ta praznik je poln obredov in Bog sodeluje celo pri plesih, saj se prvi »visoki raj« (važnoj tanec) začne s pesmijo.*« (Podčrtal M. R.) Na njegov obisk v letu 1841 se nanaša v Pamjatnikih (1852) objavljen prispevek »Slovenske pesmi v Ziljski

¹⁵ A. A. Schmidl, n. d., str. 74.

¹⁶ S. Vraz, n. d., str. 239, 241 in 243.

¹⁷ M. Matičetov, n. d., str. 340.

dolini».¹⁸ O plesu je v njem le skop odstavek: »Za tem se začne ples, precej raznoličen, prav tako ob pesmih, ki jih spremlja godba muzikantov, navadno razpostavljenih pod lipo.«

Opis Sreznovskega je prvi, ki nedvoumno govori o dvodelnosti *visokega raja*: najprej so pri hoji po krogu okoli lipe peli, nato plesali. Plesalca sta plesala vsak zase: fant je plesal živahno in poskočno, dekle pred njim mirno in zadržano. Opis dekletovih gibov ni jasen, verjetno je morala biti ves čas plesa obrnjena proti plesalcu. Zagotovo je bil v tem času ples še vedno ohranjen v obliki, kakor so jo opisovali predhodniki. Iz prevoda imena plesa (važnoj tanec) sklepamo, da je Sreznovskemu ime »visoki raj« pomenilo »častni ples«.

Iz leta 1846 izvira oljna slika Christiana Holzingerja: Der Tanz unter der Linde.¹⁹ Slika prikazuje Ziljane pri plesu okoli lipe in godca (na gosli in klarneti), ki sedita na njej. Natančno so narisani štirje pari, vsi v različnih držah. Težko je reči, ali gre za upodobitev *visokega raja* ali kakega drugega plesa. Sklenjene drže parov kažejo bolj na *štajeriš*. Eden od parov pleše figuro, pri kateri se plesalka vrti, držeč se z desno roko za dvignjeno plesalčevo desnico. To figuro omenja Werner za *visoki raj*, vendar je značilna tudi za *štajeriš*. Sploh je za ples pričevalna vrednost slike dvomljiva, ker ne vemo, ali je bila naslikana na terenu, »v živo«, ali v ateljeju. Pomembna je le kot likovni dokument plesanja pod lipo in seveda za podobo ziljske noše.

M. Majar je v Novicah 1856²⁰ v kratki notici »Od Zile« prvič v slovensko napisanem članku omenil *visoki raj*: »... Sedaj je skoro resnica, kakor naši Slovenci pod lipo tisti *visoki raj* pojo...« (Podčrtal M. R.)

Podatek je zanimiv še zato, ker zgovorno priča, da se *visoki raj* tudi poje in ne samo pleše. Seveda je tu mišljena njegova dvodelna péto-plesna oblika.

B. Němcová leta 1857 v članku o ziljskem *žegnu*,²¹ za katerega je dobila gradivo pri M. Majarju, piše o plesu, da ga imenujejo »*visoki ali prvi raj*« (vysoký a čestný tanec), na koncu pa pravi: »Tento tanec je skoro podoben naši staré polce.« Ime »prvi raj« ima Němcová od Majarja, zato je presenetljivo, da ga pri Majarju nikjer ne zasledimo. Navedba Němcove pa gotovo dokazuje, da je bilo ime »prvi raj« v tem času že v rabi, seveda za označevanje njegove funkcije (čestný tanec). Oznaka, da je *visoki raj* podoben polki, temelji na poskočnosti, ki je bila značilna za oba plesa. Oznako je najbrž svetoval Majar, saj Němcová *visokega raja* ni videla.

Leta 1864 J. Gilbert in G. C. Churchill²² v svojem potopisu navajata: »... The ‚Hohe Tanz‘ a very violent and saltatory affair...« Samo ugibamo lahko, ali sta živahni in poskočni *visoki raj* v resnici videla ali o njem samo slišala pripovedovati.

M. Majar 1865. leta v članku »Visoki raji«²³ zaneseno piše o *visokih rajih*: »Najstarejši napevi slavjanski, kolikor vemo, kateri so se sačuvali i ohranili

¹⁸ M. Matičetov, n. d., str. 338.

¹⁹ Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes, Bd 6, Wien 1957, slikovna priloga VI; slika je v Landesmuseum für Kärnten v Celovcu; Šavli, n. d., fotografija na naslovni strani.

²⁰ M. Majar, n. d.

²¹ B. Němcová, n. d., str. 305—322.

²² J. Gilbert—G. C. Churchill, n. d., str. 182.

²³ M. Majar, Visoki raji, n. d., str. 135.

do naše dobe, su *visoki raji*. *Poju, muziciraju i rajaju se ti raji* vsakoga leta slovesno pod lipoj zelenoj, kadarkoli se obhadja u ziljskoj dolini žegen, semenj, cerkveni shod.« (Podčrtal M. R.)

Majar je bil mnogim informator, a v svojem članku je o *visokem raj*u povedal izredno malo. Poleg imena izvemo še za kraj in čas njegovega izvajanja, o tem pa, da se je pesem izmenjavala s plesom, lahko le sklepamo. Namesto stvarnega opisa v članku mrgoli fantazijske navlake.

V Slovenskem narodu 1875 L. Dragotinin²⁴ opisuje *žegen* na binkoštni ponedeljek v Bistrici na Zilji. O plesu beremo naslednje: »Mej tem časom dojde občinstvo k lipi h kraju ‚visocega raja‘. Na lipi je oder za godce. Dekleta naredo okoli plesišča štiri- do petvrstni kolo in na plesišču nastopijo najprvo fantje iz iste vasi, v kateri je ples. Najprej zapojejo popolnoma mirno in bolj vzvišeno pesem . . .

Če se uvodna pesem odpoje, zagodejo godci in ‚zmagovalec‘ s poprej omenjeno ‚kraljico‘ pričneta ‚visoki raj‘, kateremu se večji del vsi fantje iz iste vasi pridružijo. Ta ples je v svoji naravi kaj izreden in očitno dokazuje ostanek stare dobe, ter je gotovo dokaz slovenske starožitnosti in staro-narodnih navad v čast poganskih idej. Med plesom mnogokrat pojenjajo, okoli plesišča počasi promenirajo in daljne kitice uvodne pesmi zapoje. Drugi ples je navadno miren, podoben ‚štajerskemu‘.«

Medtem ko avtor podrobno opisuje svojo pot v Ziljsko dolino in potek žeganja, je o plesu manj zgovoren. V čem se mu je zdel »izreden«, ne pove, tudi njegova starinskost ni pojasnjena. Morda to pomeni, da je bil po obliki še vedno tak, kakor ga je leta 1841 opisal Sreznjevski. Moral je biti živahen in poskočen, saj pisec na koncu pristavlja, da je bil drugi ples navadno miren in podoben *štajerišu*. Avtor nazorno opiše izmenjavanje petja s plesom, o izviru *visokega raja* pa ponavlja Jarnikovo razglabljanje.

Leta 1880 je F. Kuhač v zbirki Južno-slovjenske narodne popievke²⁵ objavil v več različicah besedilo in melodije *visokega raja* in v opombe med drugim zapisal: »Raji rajajo (plešu) se najviše pod lipom, kao svetim drvetom starih Slovjena, a to na dan hrama i inih povećih svetčanostih. U samoj ziljskoj dolini raja se visoki raj svakog blagdana, počem od Jurjeva do Miholja. Na dan hrama rajaju samo momci i djevojke, drugi dan pako i oženjeni ljudi. U Koruškoj svetkuje se naime proštenje dva dana, i to najviše u nedelju i ponedjeljak. Svaka se javna plesanka počima *svetim visokim rajem*, tada sledi: *visoki raj pod lipom*, a za toga »*nizki*« ili »obični raj« (obično kolo) i ini plesovi. Visoki raj se ovako izvadj: Svi se rajavci (plesajući) stavljaju u vidu kola, te pjevaju — najviše sami muškarci — prvu kiticu gornje pjesme. Iza toga odgude gudci, kojih orkestar sastoji od dvajuh gusala, jedne karabe (Klarinett), bunke (Bassgeige) i cimbal (Hackbrett) — ili svira gajdaš istu melodiju izcifravajuć ju što bolje znade. Ovu zapremicu ponovlja dotle, dok rajavci ne dorajaju dvatri puta cieli krug. *Raja pako po dvoje: muško i žensko. Pri tom prave muškarci razne skokove, puste često plesačicu, te je opet uhvate, bace šešir u vis, kojega*

²⁴ L. Dragotinin, n. d. str. 145—149.

²⁵ F. Š. Kuhač, n. d., str. 328.

plesalica uhvati, ili kada je pao na zemljo, digne ga, te stavi svome plesau na glavu a to sve u dosta živahnom mahu (tempu).²⁶ (Podčrtal M. R.)

Vemo, da je Kuhač ziljske pesmi in podatke o plesu dobil od Majarja. Kako, da se opis plesa dobesedno sklada s Hacquetovim, tudi tisti del o klobukih, ki jih plesalci odvržejo in jim jih plesalke posade nazaj na glavo, kar je Jarnik že l. 1813 ovrgel, češ da ta šega ni vezana na ples? Ali ga je Majar opozoril na Hacqueta? Skladnost obeh opisov ne more biti naključna. Nekaj povsem novega je Kuhačeva navedba o *svetem visokem raju*, ki naj bi imel častno vlogo prvega plesa, iz česar bi lahko sklepali, da sta bila v navadi dva *visoka raja*, svečani »sveti« in navadni. Več kot očitno je, da sta ti oznaki Majarjeva domislica. Toda stvarno podlago imajo lahko v dejstvu, da so poskočni (*visoki*) raj Ziljani plesali ne le na žegnu, temveč tudi ob drugih priložnostih. Obredno vlogo prvega plesa — zato po Majarju »sveto« — pa je dobil visoki, tj. poskočni raj na praznovanju *žegna*. Kuhač je v opombi tudi natančno opisal dvodelnost tega *visokega raja*: »Čim gudci prestanu, stave se rajavci opet u vidu kola, te zapjevaju drugu kiticu gornje pjesme; na to opet zagude gudci a plesaci plešu kao prijé; itd.«

Kot pesem k *visokemu raju* je Kuhač objavil večkitično »Srečno deželo Indijo« in vsaki kitici pripisal drugačno melodijo. V ljudskem izročilu česa takega ne zasledimo,²⁷ zato so v Kuhačevi zbirki objavljene melodije zelo dvomljive; enako velja za instrumentalne variacije, na katere naj bi plesali. Peto melodijo *visokega raja*, kakršno poznamo danes, je prvič zapisal l. 1907 Oskar Dev v Bistrici na Zilji,²⁸ žal brez instrumentalne variante za ples, tako da ne vemo, ali je bila samo variacija pesemske melodije ali drugačna. Pravilno pa je označil petdelni ritem (2/4 + 3/4) *visokega raja*, kakršen se je moral ohraniti od zdavnaj, saj so sodobne etnomuzikološke raziskave pokazale, da je tak ritem ena od značilnosti najstarejših slovenskih ljudskih pesemskih in plesnih melodij.

»Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«²⁹ prinaša leta 1891 naslednji opis: »Der erste Tanz heisst ‚Pervo‘, darauf folgen die landläufigen Tänze, den Schluss bildet der hüpfende ‚hohe Tanz‘, der nur ein paar Minuten dauert und dreimal wiederholt wird.«

Opis jasno navaja, da se je prvi ples imenoval »pervo« (prvi), toda to ni bil *visoki raj*. Tega so plesali šele na koncu, ko so se zvrstili drugi plesi, ki so bili v navadi. Moral je biti utrujajoč, ker so ga plesali samo nekaj minut, a ga zato trikrat ponovili. Podatek o plesu na koncu je popolnoma nov, vendar v primerjavi s predhodnimi opisi dvomljiv, potrjuje pa domnevo, da je bil *visoki raj* splošen ples, v tem primeru ga celo niso plesali kot prvi ples. V ponazoritev opisa je v knjigi objavljena slika *reja pod lipo*, na kateri pari plešejo poljubno razporejeni po prostoru pod lipo, in sicer v drži, ki je v navadi še danes. Iz

²⁶ F. Koschier v svojem Die Gailtaler Burschenschaft und ihr Lindentanz (v: Jahrbuch des österreichisches Volksliedwerkes, Bd 6, Wien 1957, str. 79–87) navaja opis M. Majarja iz Novic 1865, št. 23, 26. 4. Toda tega opisa v Novicah ni. Pač pa je Koschierjeva navedba dobesedni nemški prevod Kuhačevega opisa, n. d., str. 328.

²⁷ Podatki v arhivu SGN ISN.

²⁸ Slovenske ljudske pesmi Koroške, 2. knjiga Ziljska dolina, Ljubljana-Trst-Celovec 1986, str. 429.

²⁹ R. Weizer-F. Franzisci, Zur Volkskunde Kärntens, Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, n. d., str. 115.

slike ni mogoče ugotoviti, kaj plešejo, pomembna je kot dokument, da so v tem času že opuščali plesanje po krogu.

Leta 1909 je M. Potočnik v knjigi »Vojvodina Koroška«³⁰ obsežno poglavje posvetil ljudski kulturi, še posebno v Ziljski dolini. V njem beremo o plesu: »Pred začetkom ‚prvega plesa‘ ali samo ‚prvega‘ se zbero tudi mladeniči pod lipo, stopijo v kolo, zapojejo, pa godba jih spremlja... Ko odpojo mladeniči prvo kitico, pomigne vsak svoji ‚rajki‘ in dekleta prihitijo, se primejo s fanti in zaplešejo prvi ples. Ko odigra godba, prime vsak plesalec z desnico svojo plesalko za levico in hodijo, počoč druge kitice, pod lipo. Nato zaplešejo še enkrat in dekleta se potem vrnejo na prvotno mesto, dokler jim ne dajo mladeniči znamenje za drugi ali ‚štajerski‘ ples. ‚Štajerski‘ ples so pravilno plesali še pred 30 leti, dandanes ga mladina ne zna več, ker plešejo navadno preveč polk in valčkov.« (Podčrtal M. R.)

Zgodovinar Potočnik, ki je gradivo verjetno črpal iz zanesljivih virov, v začetku 20. stoletja ne piše več o *visokem raju*, pač pa o »prvem«, kakor rečejo v Ziljski dolini še danes. Omenja tudi njegovo dvodelno obliko, ki je enaka današnji. Škoda, da v opisu ni nobenih drugih koreoloških podatkov, razen za držo v pétem delu, ko pari hodijo po krogu. Najbrž je bil stari poskočni *visoki raj* že pozabljen in je obredno vlogo prvega plesa prevzel mirnejši. O zamiranju poskočnega značaja zgovorno priča podatek v opisu, da tudi »štajerskega« plesa ne plešejo pravilno, tako kakor pred 30 leti, ker plešejo pač večinoma valček in polko. Prav gotovo bi bil zgodovinar opozoril na ples, če bi se mu zdel po obliki in značaju bistveno drugačen, saj je natančno opisal držo para med hojo po krogu.

Od Potočnika pa vse do F. Marolta, ki je leta 1931 začel znanstveno raziskovati izročilo v Ziljski dolini,³¹ nimamo o *visokem raju* nikakršnih izvornih poročil ali drugih virov več. Marolt je rezultate svojega raziskovanja objavil leta 1935 v študiji »Tri obredja iz Zilje«,³² kjer o *reju pod lipo* pravi: »Ko ima vsak ‚reioüac‘ svojo ‚reiko‘, se postavijo pari pod lipo v kolo, novi štehovski mojster s štehovsko dečvo začne rej. Pari korakajo svečano v krogu, rejevci zapoje prve štiri vrstice prve kitice ‚Bûäh nan dèi tã duóbär chës‘... rejke molče. Na rejevo medigro, ki jo zaigra godba pod lipo, razmestena, kakor za štehanje, zaplešejo pari kmečki obredni ples. Ko so zarejali večkrat naokoli, se razpuste plesalci v prvotni redovni korak, rejevci zapoje naslednjo kitico. Petje-ples se ponavlja, dokler besedilo, kolikor ga rejevci znajo, ni izpeto. Plesalci se razidejo k južini in se pripravijo za popoldanski ‚običnã rei‘.« O »kmečkem obrednem plesu« pa v študiji beremo naslednje: »A (označen del melodije, op. M. R.) ima značaj valčka na 3 i. s. v levo ali desno, kakor nakaže štehovski mojster, predrejevec, B označi ogib (polkorak) v desno in levo. S celim obratom ter ogiboma pridobi par za 2 × na prostoru tako, da se kolo zdržema v plesnem koraku (kmečki ples) pomiče v krogu pod lipo.«³³

Maroltov opis se ujema s prejšnjimi predvsem glede dvodelnosti plesa. Toda koreografski opis je nejasen in o plesu ne dobimo prave podobe. Podroben

³⁰ M. Potočnik, n. d., str. 163—164.

³¹ Po podatkih v arhivu SNG ISN.

³² F. Marolt, Tri obredja iz Zilje, n. d., str. 10. Marolt dosledno piše visoki rej in ne raj, kot ga imenujejo starejši viri.

³³ F. Marolt, n. d., str. 13—14.

zapis (s plesopisom Tončke Maroltove) je bil objavljen šele leta 1954 v študiji »Gibno-zvočni obraz Slovencev«³⁴ in nato 1958 (z besedami in kinetografijo) v zbirki Slovenski ljudski plesi Koroške.³⁵ Po Maroltovih predvojnih zapisih in poznejših navodilih je zapis za zbirko izdelala Marija Šuštar (glej kinetogram 1).

Marolt v študiji navaja, da »narod imenuje obred ‚Usóčə rēi pod lípo‘, ‚usóčə rēi‘ ali kratko ‚tə pərbə‘ ali ‚pərbə‘ in pravi ‚Puóidan ŷ pərbə‘.« Toda informatorji, ki so v času Maroltovega raziskovanja stehvali in plesali prvi rej, se ne spominjajo, da bi kdajkoli govorili in slišali *visoči rej*, ampak samo *prvi rej*.³⁶ Žal Marolt za svoje podatke ne navaja informatorjev, zato je njegova trditev, da narod imenuje obred »Usóčə rēi pod lípo«, dvomljiva. Če ne upoštevamo Kuhača, je Marolt prvi objavil plesno melodijo *visokega reja*, ki je variacija pesemske melodije, in enako v petdelnem ritmu. Po njegovem opisu je bil ples tak: Sklenjeni pari so plesali po krogu v levo; na vsak takt so se v dveh korakih hitro zavrteli in nato napravili štiri klecnjene korake na mestu izmenoma z levo in desno nogo s hkratnim nagibanjem gornjega dela telesa v levo in desno. Ritem plesa je bil skladen z ritmom melodije. Ob naraščajočem tempu so plesalci med obrati dvigali plesalke (v zapisu »rej v skok«). Toda za dviganje plesalk v virih in terenskih zapisih ni dokazov. Informator iz Zahomca je celo zatrjeval, da dekleta dviganja ne bi nikoli dovolila, saj bi to imeli za sramotno.³⁷ Prav dvigi ali, kakor pravi v študiji »Gibno-zvočni obraz Slovencev«, »silovito-zamahoviti poskoki«, pa so Maroltu bistvena značilnost starosvetnega *visokega reja*. Vendar po njegovem opisu *visoki rej* ni bil poskočen ples in daleč od oblike, ki jo navajajo viri 1. polovice 19. stoletja.

Leta 1951 je izročilo v Ziljski dolini raziskoval Radoslav Hrovatin, vendar so bili njegovi izsledki in opisi objavljeni šele leta 1982.³⁸ Opis *prvega reja* se nanaša na *žegen* v Čačah. Hrovatin imena »visoki rej« ne navaja, pač pa samo *ta pərbə rej*. O plesu poroča: »Najprej so se plesalci in plesalke gibali v korachenju po krožni poti v levo, in sicer bočno sprijeti pari fantov in deklet v čelni krožni vrsti med petjem besedila »Buəh nam dei tə duobər čes« ... Takoj nato je sledilo plesanje ob igranju godbe na instrumentalno inačico iste melodije v hitrejšem tempu. Čelno sprijeti pari so se v obratih desno sukali po krožni poti v levo. Med sukanjem so na peterodobne melodijske odseke najprej napravili tri razmeroma daljše korake po dobah in nato tri krajše po poldobah kot nekake ‚menjalne korake‘ skoro na mestu ter se na naslednjo poldobo spet hitreje zasukali. To se je ponavljalo, dokler je igrala godba.«

Ritem plesa, ki ga opisuje Hrovatin, se lepo ujema z ritmom peterodobne melodije, vsaj kolikor je ples mogoče rekonstruirati (glej kinetogram 2) iz ne povsem jasnega opisa. Hrovatin sam pravi: »Skladnost med ritmom plesanja in ritmom melodije dosega s tremi daljšimi koraki na prve tri dobe in s tremi krajšimi ‚menjalnimi koraki‘ na preostali dve dobi peterodobnega melodijskega

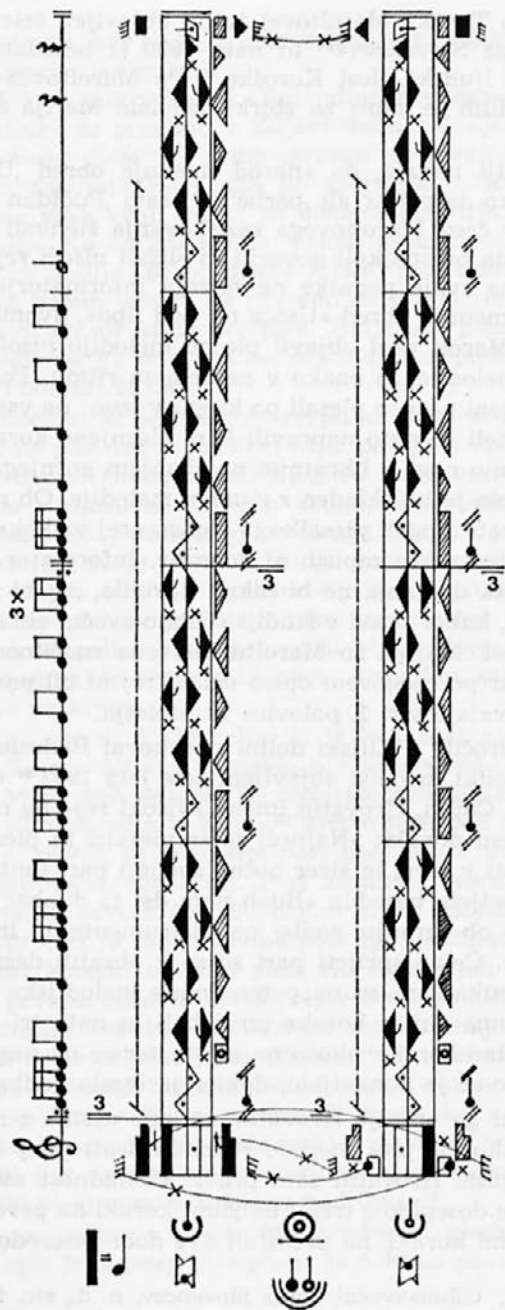
³⁴ F. Marolt, *Gibno-zvočni obraz Slovencev*, n. d., str. 41–43.

³⁵ F. Marolt-M. Šuštar, n. d.

³⁶ Po podatkih v arhivu SGN ISN.

³⁷ Povedal N. Kriegl, 20. 3. 1963. Podatki v arhivu SGN ISN.

³⁸ R. Hrovatin, n. d., v op. 5, str. 54–55.

Kinetogram 1

The image shows a musical score for a piece titled "Visoki ali prvi rej?". The score is written for piano and two violins. The piano part is on the left, with a treble clef and a bass clef. It features a complex rhythmic pattern with many sixteenth notes. The two violin parts are on the right, with treble clefs. They have a more melodic line with some rests. The score is divided into measures by vertical bar lines, with some measures containing repeat signs. There are various musical notations such as slurs, ties, and dynamic markings like "p" and "f". The overall structure is a single system of music.

Kinetogram 2

The image displays a musical score for a piece titled "Kinetogram 3". At the top, there is a single melodic line in treble clef, consisting of a sequence of eighth notes. Below this, there are two piano accompaniment parts, each in a grand staff (treble and bass clefs). The piano parts are highly detailed, with numerous markings for fingerings (numbers 1-5), articulation (accents, slurs, and dots), and dynamics. The piano parts feature complex rhythmic patterns, including sixteenth and thirty-second notes, and various rests. The score is divided into two systems by a double bar line. The first system covers the first two staves, and the second system covers the next two staves. The piano parts end with a final cadence marked with a double bar line and repeat dots.

Kinetogram 3

odseka.³⁹ Torej tudi *prvi rej* v Čačah ni bil poskočen ples. Pari so se mirno vrteli po krogu pod lipo. Med petjem so hodili po krogu v čelnih vrstah, navadno po dva para skupaj, kar se razlikuje od nekdanjega kroženja parov drugega za drugim. Tako danes med petjem hodijo po krogu tudi v Zahomcu.⁴⁰

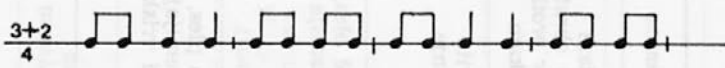
Maroltove zapise v Ziljski dolini je leta 1963 preverjala Marija Šuštar. Obiskala je nekdanje Maroltove informatorje in udeležence Koroškega dne, ki ga je Marolt leta 1935 organiziral in strokovno pripravil v Ljubljani.⁴¹ Ugotovila je, da zapis plesa, kot je objavljen v zbirki koroških plesov leta 1958 po

³⁹ R. Hrovatin, n. d., str. 61.

⁴⁰ Po lastnih opazovanjih v Zahomcu na štehanju 1982 in 1986.

⁴¹ Koroški dan je bil v Ljubljani 29.—30. 9. 1935. Fotografsko gradivo v arhivu SGN ISN.

Maroltovih podatkih, ne ustreza v vsem stvarni podobi. Ples, ki so ji ga kazali domačini, je namreč sestavljen iz obrata v dveh korakih na prvo dobo (dve osminki) in dveh klecnjenih korakov na mestu na drugi dve dobi (četrtinki). V tem primeru se ritem melodije ne ujema z ritmom plesa, ker je ritem melodije petdoben ($2/4 + 3/4$), medtem ko je ritem plesa tridoben ($3/4$) (glej kinetogram 3). Plesalcev to ni motilo, motilo pa je Marolta, ko je ples zapisoval, ker je videl v tem znamenje razkroja.

Ritem melodije:

Ritem plesa:

Zato je od plesalcev, ki so sodelovali na Koroškem dnevu, zahteval, da so plesali, kakor se je njemu zdelo pravilno. Po tako »popravljenem« plesu je bil narejen zapis, ki je bil objavljen v zbirki. Verjetno gre na račun Maroltovih popravkov tudi poudarjeno klecanje in nagibanje telesa, saj deluje nenaravno. Morda se mu je zdel ples brez tega dodatka preveč skromen za »visoki rej«. Maroltov popravek je tudi plesanje po krogu, saj so že v času njegovega raziskovanja plesali poljubno po prostoru.

Hrovatinov zapis vendarle kaže, da *prvega reja* niso v vseh vaseh enako plesali. Nimamo razloga, da njegovemu zapisu ne bi verjeli. Katera varianta je starejša, skladna ali heteroritmčna, ni mogoče ugotoviti, verjetno sta nastali in živeli druga ob drugi. Lahko je nastala ena iz druge.

Opazovanja v zadnjem desetletju so pokazala, da se je močno spremenil slog *prvega reja*. Sicer se je ohranil plesni obrazec, kakor ga je zapisala M. Šuštar, toda plešejo ga brez izrazitega vrtenja in nagibanja in poljubno po prostoru (pod lipo). Zato se današnji *prvi rej* skoraj ne loči od splošno razširjenega družabnega plesa *foxtrota*, katerega osnovni plesni obrazec korakov (quick-quick-slow-slow) je enak obrazcu *prvega reja*. *Foxtrot* se je na celinski del Evrope razširil po 1. svetovni vojni in pozneje v poenostavljeni obliki postal eden najbolj priljubljenih plesov.⁴² In plesalcev tudi danes ne moti, da plešejo tridobni *prvi rej* na peterodobno melodijo, kar potrjuje, da heteroritmija ni »napaka« ali znamenje razkroja, kakor je mislil Marolt. Dokaz, da je heteroritmija lahko značilnost, pa so plesi na jadranskem območju,⁴³ kjer je ta pojav nekaj vsakdanjega.

Ime *prvi rej* vsaj od konca 1. svetovne vojne naprej ne pomeni le vloge plesa, ampak označuje tudi zvrst plesa. Oba pomena sta neločljiva in vezana izključno na praznovanje *žegna*.

⁴² H. Günther und H. Schäfer, Vom Schamantanz zur Rumba, Stuttgart 1959, str. 258—261; O. Schneider, Tanz-Lexikon, Wien 1985, str. 168.

⁴³ I. Ivančan, Folklor i scena, Zagreb 1971, str. 60—62; isti, Narodni plesovi Dalmacije, 1, Zagreb 1973, 2, Zagreb 1981; isti, Narodni plesni običaji južne Dalmacije, Zagreb 1985, passim.

Tabela zapisov

Zapisovalec čas	Ime plesa melodija	Drža	Smer gibanja	Koraki-figure	Siog in značaj	Drugo
Schlegel 1795		nesklenjena in sklenjena	v majhnih krogih na mestu drug za drugim	skoki, vrtenje para in posameznika	zadržani (pritajni) obrati plesalcev proti plesalkam	podoben štajerišu, vendar poseben
Hacquet 1801		nesklenjena in sklenjena		različni skoki	silovito plesanje	vrsta štajeriša, plesalci odvržejo klobuke, ki jih plesalke poberejo
Werner 1807	hohe Tanz	nesklenjena, roke v boku, sklenjena	po krogu? tudi hrbtoma	skoki na eni nogi (poskoki), plesalka se vrti pod dvignjeno plesalčevo roko	utrujajoč ples, improvizacija	
Jarnik 1813	visoki raj 2/4 takt petje se izme- njuje s plesom	sklenjena	po krogu okoli lipe	poskočni koraki	živahen ples, ki ga spremljajo plesalčevi vriski	visoki raj plešejo trikrat, klobuke odvržejo kot izziv za pretep
anketa 1838 Podklošter	2/4 takt Ehrentanz	nesklenjena in sklenjena	vrtenje para	poskočni koraki, ko plešejo vsak zase		pleši drugačni od ostalih Korošcev, ples podoben madžarskemu in hrvaškemu, edini izvorni ples
Šmohor						
Schmidl 1840	visoki raj hohe Tanz 3/4 takt			poskočni koraki	hiter in silovit ples, manj lep od štajeriša	odvržejo klobuke, ki jih plesalke poberejo (vir Hacquet?)

Sreznovski 1841	visoki raj (važnoj tanec) petje se izme- njuje s plesom	nesklenjena	po krogu okoli lipe	poskočni koraki plesalca, mirni plesalke	dekle je ves čas plesa obrnjena proti fantu
Němcová (Majar) 1857	visoki ali prvi raj petje se izme- njuje s plesom		po krogu okoli lipe		podoben polki
Gilbert- Churchill 1864	hohe Tanz			zelo poskočni koraki	zelo živahen ples
Majar 1865	visoki raj petje se izme- njuje s plesom		po krogu okoli lipe		
Dragotin 1975	visoki raj petje se izme- njuje s plesom			poskočen? ker je drugi ples miren	živahen? ker je drugi ples miren
Kuhač 1880 vir: Majar, Hacquet	visoki raj sveti visoki raj visoki raj pod lipo petje se izme- njuje s plesom	nesklenjena in sklenjena	po krogu okoli lipe	poskočni koraki plesalca	živahen ples
Weizer- Franzisci 1891	»Pervo« hohe Tanz			poskočen ples	Odvržejo med plesom klobuke, ki jih plesalke poberejo
Potočnik 1909	prvi rej, prvi petje se izme- njuje s plesom		po krogu okoli lipe		traja samo nekaj minut in se trikrat ponovi

Zapisovalec čas	Ime plesa melodija	Drža	Smer gibanja	Koraki-figure	Slog in značaj	Drugo
Marolt 1933	visoča rej ta perbe 5/4 takt petje se izme- njuje s plesom	sklenjena	po krogu v levo pod lipo	obrat v dveh korakih, 4 klecnjeni koraki na mestu	v začetku miren ples, proti koncu bolj živahen plesalci dvigajo plesalke	
Hrovatin 1951	ta perbe rej 2/4 + 3/4 takt petje se izme- njuje s plesom	sklenjena	po krogu v levo pod lipo	obrat v treh korakih, menjalni korak na mestu	miren ples, tempo plesa ne narašča, plesalci ne dvigajo plesalk	
Šuštar 1963	prvi rej 2/4 + 3/4 takt petje se izme- njuje s plesom heteroritmija melodije in plesa	sklenjena	poljubno po prostoru pod lipo	obrat v dveh korakih, 2 klecnjena koraka na mestu	miren ples, tempo plesa ne narašča, plesalci ne dvigajo plesalk	
Ramovš 1978, 1982	= Šuštar	= Šuštar	= Šuštar	menjalni korak v levo, korak v desno, obrati poljubni	počasen ples	

Pregled zapisov *visokega* ali *prvega reja* od leta 1795 do danes (glej tabelo) je pokazal, da se je ohranila v naš čas le dvodelna oblika tega plesa: plesalci najprej med petjem paroma hodijo po krogu, nato na instrumentalno melodijo zaplešejo. Sam ples pa se je popolnoma spremenil. Še v 1. polovici 19. stoletja je bil zagotovo poskočen, hiter in živahen: Plesalec in plesalka sta plesala po krogu naprej ali pa tudi v manjšem krogu na mestu, najprej vsak zase drug za drugim, z rokami v bokih, plesalec je poskakoval na eni nogi, se vrtel zdaj v levo, zdaj v desno, med plesom vriskal, medtem ko je ona plesala bolj mirno, se tudi vrtela, vendar bila pretežno obrnjena proti njemu in njen ples je bil zadržan; najprej sta se prijela samo za eno roko, plesalec je svojo dvignil, da se je ona lahko podnjo zavrtela, nazadnje sta (verjetno) drug drugemu roke položila na pleča, se trdno oprijela in skupaj zaplesala v še silovitejšem zagonu. Schlegel, Hacquet in poročevalec iz Podkloštra v anketi poročajo o plesu Ziljanov in ne o *visokem raju* v vlogi prvega, častnega plesa. Lahko domnevamo, da je bila poskočna oblika plesa splošna in da je bil tak tudi prvi ples na *žegnu*. Ker je skoraj v vseh opisih poudarjeno, da *visokemu raju* sledijo »štajerski« ali »nemški« plesi, sklepamo, da so ti v 19. stoletju že začeli spodrivati poskočni *visoki raj* in da je ostal obvezen le v obredni vlogi prvega reja. Zato so poročevalci njegovo posebnost poudarjali iz obeh razlogov, zaradi oblike in vloge.

Poudarjanje posebnosti ziljskega *visokega raja* v opisih dokazuje, da koroški Nemci takega plesa niso imeli in je bil *visoki raj* avtohtoni ples Slovencev v Ziljski dolini. Toda, ali samo Slovencev v Ziljski dolini? Vprašanje vsiljuje Linhartov opis plesa Kranjcev v njegovi knjigi »Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije«:⁴⁴ »Er (= der Tanz) ist ungemain lebhaft, und künstlich. Mann und Weib scheinen einander wechselweise zu fliehn; sie dreht sich einer Geschwindigkeit, die zu bewundern ist, bald vor ihm, bald nach ihm her; er sezt ihr nach, stampft, jauchzt, springt in die Höhe, bewegt den ganzen Körper, und in dem Augenblicke, da er sie haschen will, entwischt sie ihm durch eine plötzliche Wendung. Oft aber ergreift er sie doch, und hebt sie jauchzend im Triumphe empor...« Zanimiva je tudi Hacquetova opomba⁴⁵ o plesu Gorenjcev: »Ihre Tänze sind eben so heftig, als bey ihren Nachbarn den Geilthalern.« Sorodnost med gorenjskim in ziljskim plesom je očitna: oba sta živahna in temperamentna, plesalca se med plesom nista držala, plesal je vsak zase, fant je poskakoval, vriskal, bil s petami ob tla, le ob koncu sta fant in dekle zaplesala skupaj in plesalec je v zanosu celo dvignil plesalko. Po opisu sodeč ples ni imel ustaljenega koreografskega obrazca, koraki so bili prepuščeni plesalčevi domiselnosti, kar je značilno za prvinke in avtohtone

⁴⁴ A. Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs, Laibach 1791, II. Band, 3. Abschnitt, XVI. Vergnügungen, str. 320.

⁴⁵ B. Hacquet, n. d., str. 25.

plese (npr. rezijanskega). Linhartov opis se časovno skoraj ujema s Schleglovim opisom plesa Slovencev v Ziljski dolini, zato smemo domnevati, da so Slovenci na Kranjskem in v Ziljski dolini v tem času podobno plesali.

Za ugotavljanje izvira in podobe *visokega raja* je zelo pomembna opazka uradnika iz Podkloštra v omenjeni anketi ljubljanskega gubernija, ki ples Ziljanov (tudi on ne govori neposredno o *visokem raju*) primerja madžarskemu in hrvaškemu. Morda se zdi opomba nenavadna in neutemeljena, toda poročevalec je že moral kdaj videti madžarski in hrvaški ples (čardaš oziroma hrvatski tanec?), da se mu je utrnila vzporednica. Poglejmo, kako leta 1834 opisuje međimurski duhovnik Stjepan Mlinarić iz Preloga ples, za katerega hrvaški etnokoreolog S. Sremac⁴⁶ domneva, da je hrvatski tanec: »Tanc pak stoji vu sledećem. Tancar pelja svoju tancaricu za ruku, ali pod pazuhom vu kolo pristajućeh. Ovdi prime on nju sad z jednom, sad z drugum rukum, ona pak obo-dve na njegova ramena dene. Tak skup ideju jen čas, tancarica s pleći napre. Najenkrat se raspustiju, onda počne tancar vsakojačke skoke delati (prejdi samo drobno i hitro su v kolo hodili). Tancarica z mirom pred svojim ide, tak vendar da z obrazom k ovomu je obrnjena. Ona obrne se dvakrat, trikrat na jednom mestu; on pak za toga: hij, huj! noge sim tam metajuć. Najenkrat vudri z rukami po sarah, zahušne, ruke zname i tancaricu drži, ona k njemu se zaleti; onda zdigne nju gore visoko, pusti nju doli, ter sad tanec z nova se počne, da trikrat igraju.« Glede na to, da sta bila po Sremcu⁴⁷ hrvatski tanec in madžarski čardaš v tem času oblikovno zelo podobna, laže razumemo, zakaj poročevalec iz Podkloštra ples Ziljanov primerja z obema. Seveda bi bilo zelo smelo trditi, da gre tu za povsem enake plese, še zlasti, ker ne vemo, kakšna je bila plesna melodija *visokega raja*. Gotovo pa spadajo v skupino plesov istega izvira, ki je bila takrat v Srednji Evropi splošno razširjena. Ti plesi so po vsebini snubaški, zato je tudi oblika ustrezna: fant se s svojim plesom postavlja pred dekletom, medtem ko je njen ples miren in zadržan. Korenine takih plesov segajo v srednji vek, najbolj pa so bili razširjeni pri zahodnih slovanskih narodih in njihovih sosedih.⁴⁸ V nekaterih območjih so ohranili svojo nekdanjo podobo ali se razvijali naprej (npr. *ländlerisch*, *sedlacka*, čardaš, hrvatski tanec),⁴⁹ drugod so utonili v pozabo. To se je moralo zgoditi tudi na Kranjskem (Gorenjskem?) in v Ziljski dolini, saj opis iz začetka 20. stoletja jasno kaže, da Ziljani niso več plesali tako, kakor poročajo viri iz 1. polovice 19. stoletja. Na Gorenjskem je T. Maroltova zapisala koreografsko že povsem porušen ples, imenovan *ta potrkana*.⁵⁰

Zakaj je avtohtono izročilo zamrlo, lahko le ugibamo. Dejstvo je, da se je prav v času prvih pričevanj o *visokem raju* začel na Slovensko močan vdor tujerodnih plesov, ki so spodrivali domače. Rekli smo, da je v 1. polovici 19. sto-

⁴⁶ S. Sremac, O hrvatskom tancu, drmešu, čardašu i porijeklu drmeša, Narodna umjetnost, 20, Zagreb 1983, str. 57–84. Plesni opis hrvatskega tanca na str. 72–73.

⁴⁷ S. Sremac, n. d.

⁴⁸ Z. Jelínková, Točive tance, Gottwaldov 1959, str. 7–9.

⁴⁹ S. Sremac, n. d., Z. Jelínková, n. d., R. Wolfram, Die Volkstänze in Österreich und verwandte Tänze in Europa, Wien 1951, str. 180–195.

⁵⁰ M. Ramovš, Potrkana ples, Traditiones, 1, Ljubljana 1972, str. 129–147. nega je opisal Linhart.

letja tudi *visoki raj* že zamiral in so ga morda plesali le še kot prvi rej na *žegnu*. Ker so prvi ples plesali redko, so *visoki raj* polagoma začeli pozabljati, preprosteje plesati in vnašati prvine novejših plesov, npr. polke,⁵¹ ki je v 2. polovici 19. stoletja začela svojo pot po Evropi. V letih pred 1. svetovno vojno so *visoki raj* kot prvega na *žegnu* že plesali podobno kot danes, saj zgodovinar Potočnik govori samo še o *prvem reju*. Prva svetovna vojna je dokončno pretrgala vsako sled za nekdanjim poskočnim plesom in informatorji v tridesetih letih niso vedeli več zanj, medtem ko se je vloga prvega plesa ohranila do danes.

Ko so *visoki raj* prenehali plesati kot poskočni ples, se je zgubilo tudi njegovo ime, saj se ga danes nihče od informatorjev ne spominja. Zato so nekateri raziskovalci dvomili, da je ime *visoki raj* ljudsko. Viri pa ga vendarle dokazujejo. Domnevam, da so Ziljani z imenom »visoki« označevali poskočnost plesa, kakor dokazujejo tudi sedanja narečna imena z drugih pokrajin, »visoki bolcar« za poskočni valček, pri katerem plesalci visoko dvigajo noge, ali »nizki bolcar« za valček, ki ga plešejo brez vertikalnega gibanja. Oba izraza poznajo tudi na Koroškem, in sicer v Mežiški dolini.⁵² Seveda je bilo mogoče oznako »visoki« razumeti tudi kot častni, slavnostni, zato *visoki raj* Sreznovski imenuje tudi »važnoj tanec« (častni ples) in pri poročevalcu iz Šmohorja beremo »Ehrentanz«.

Rekli smo, da *visoki raj* sprva najbrž niso plesali samo kot prvi ples. K tej domnevi nas vodi tudi Kuhač, ki v opombi k objavi⁵³ iz Majarjevih virov navaja »sveti visoki raj« in »visoki raj pod lipo«, iz česar sklepamo, ne oziraje se na dvomljivi pridevnik »sveti«, da so na enak način kot prvi *visoki raj* plesali tudi druge raje (reje). Utemeljen dokaz, da *visoki raj* ni bil vezan izključno na prvi, častni ples, pa se nam zdi uvodna kitica pesmi k *visokemu raju*:

Bu^g daj ne dober čes,
ta prvi rej začeti:
tekaj da sme začeli,
še nah ga ne bme neli.⁵⁴

Če bi bili *visoki raj* vedno plesali samo kot prvi rej, bi bil verjetno tudi v pesmi imenovan visoki, ne prvi, saj bi njegovo ime hkrati označevalo častno vlogo. Pri *žegnu* pa je bil pomemben prvi ples, ne glede na to, kakšen je bil. Ko je torej *visoki raj* utonil v pozabo, so ga lahko zamenjali z drugim plesom, saj se pomembnost vloge s tem ni zmanjšala. Da častna funkcija plesa ne določa njegove oblike, dokazujejo primeri slovenskega plesnega izročila drugih pokrajin, saj ima vlogo prvega častnega plesa na svatbi lahko *štajeriš*,⁵⁵ *zibenšrit*⁵⁶ ali *mazurka*.⁵⁷ Danes, ko teh plesov ne znajo več, pa zaplešejo valček ali polko. Obrednost šege z zamenjavo plesa ni zgubila svoje pomembnosti.

⁵¹ M. R a m o v š, Plesat me pelji, Ljubljana 1980, str. 33.

⁵² Podatki v arhivu SGN ISN.

⁵³ F. Š. K u h a č, n. d., str. 328.

⁵⁴ Slovenske ljudske pesmi Koroške, n. d., str. 428.

⁵⁵ Štajeriš je bil vedno prvi ovsetni ples v Mežiški dolini. Podatki v arhivu SGN ISN.

⁵⁶ Zibenšrit je kot prvi ples na svatbi zaplesal ženin z materjo v Zagorici na Dolenjskem. Podatki v arhivu SGN ISN.

⁵⁷ Varianto mazurke so plesali v Selah na Koroškem kot prvi ples »osemca« na svatbi. Podatki v arhivu SGN ISN.

Visoki raj je bil vse od konca 18. stoletja naprej deležen zanimanja popotnikov, piscev in raziskovalcev. Bolj kot ples je njihovo pozornost zbudjala šega, v okviru katere so ga plesali. Ne predstavlja pa posebnosti vloga *visokega raja*. Prvi ples je bil splošna šega tistega časa in se je do zadnjih dni ohranil na vsem zahodnem slovenskem ozemlju, ne samo pri Zilji.⁵⁸

Analiza *visokega raja* s koreološkega vidika na podlagi skromnih, čeprav številnih virov je pokazala, da alternativa *visoki* ali *prvi rej* za poimenovanje ziljskega plesa ob *žegnu* sploh ne obstaja, ker je *visoki raj* koreološka ljudska oznaka za poskočen avtohton starinski ples, *prvi rej* pa pomeni obredno funkcijo plesa. V preteklosti je bil *visoki raj* hkrati tudi prvi, v 19. stoletju pa se je začel razkroj oziroma akulturacija z uveljavljanjem tujerodnih prvin, kar je imelo za posledico propad *visokega raja*, tako da se Ziljani ne spominjajo več niti imena, in je njegovo mesto kot prvi ples pri *žegnu* zavzel mirnejši današnji *prvi rej*, ki v imenu združuje vlogo in zvrst plesa.

Zusammenfassung

HOHER ODER ERSTER TANZ?

Der Verfasser geht von der Frage aus, ob der slowenische Gailtaler Lindentanz zum Kirchweihfest richtig bezeichnet wird als der hohe Tanz (slow. *Visoki raj*) oder als der Erste Tanz (slow. *Prvi rej*). Auf Grund einer genauen choreologischen Analyse aller bisher bekannten Beschreibungen stellt er fest, dass eine Alternative gar nicht bestehen kann. Der Ausdruck *Visoki raj* ist die choreologische Bezeichnung für einen autochtonen archaischen Springtanz, während *Prvi rej* die rituelle Funktion des Tanzes bedeutet. In der Vergangenheit, so weit die Angaben reichen, war der *Visoki raj*, der Hohe Tanz, zugleich auch *Prvi rej*, der Erste Tanz, und erregte gerade seiner Funktion wegen die Aufmerksamkeit der Reisenden und Schriftsteller, die darüber berichtet haben. Als im 19. Jh. der Verfall bzw. die Akkulturation der autochtonen Überlieferung der Gailtaler Slowenen durch die Eindringung fremder Elemente einsetzte, verschwand der Hohe Tanz gänzlich, so dass die slowenische Bevölkerung des Gailtals nicht einmal seinen Namen in der Erinnerung bewahrt hat. Seine Funktion des rituellen Ersten Tanzes beim Kirchweihfest nahm ein ruhiger Tanz auf, eben der heutige *Prvi rej*. Wenigstens bis zum Ende des Ersten Weltkrieges kennzeichnete dieser Name sowohl die Funktion als auch Gattung des Tanzes. Beide Bedeutungen sind untrennbar und beziehen sich bei den Gailtaler Slowenen lediglich auf das Feiern des Kirchweihfestes.

⁵⁸ M. Ramovš, Vloga fantovščine v ljudskih plesih Slovenske Istre in Primorja, Rad 17. kongresa SUFJ, Poreč 1970, Zagreb 1972, str. 91—94.

KALMIŠKA SKUPNOST V BEOGRADU 1920—1944

Z m a g o Š m i t e k

Oris življenja družbene skupine, ki je razpadla pred več desetletji in se zatem skoraj brez sledov porazgubila, je zagotovo povezan s posebno žgočimi problemi metodološke in metodične narave. Mogoča je namreč le delna rekonstrukcija, ki je toliko težavnejša zaradi skromnosti ali popolnega pomanjkanja primarnih virov (informativnih, arhivskih dokumentov, podatkov v tisku) in se naslanja največ na ustna spominska pričevanja zunanjih opazovalcev.¹ Subjektivnost njihovih interpretacij je mogoče delno korigirati s primerjalno literaturo, ki se v našem primeru nanaša na kulturo Kalmikov v carski Rusiji, Sovjetski zvezi in emigraciji. Primerjalna literatura nam v poglavitnih potezah tudi pomaga premostiti vrzeli v osnovni mreži informacij.

Za etnološko stroko je beograjska kolonija Kalmikov (zahodnomongolskega ljudstva z območja spodnjega toka Volge) zanimiva kot primer drobne skupnosti v kozmopolitskem velemestu, kot prispevek k etnološki podobi Beograda in končno kot fragment iz zgodovine Kalmikov v emigraciji.

* * *

Večji del Kalmikov je prispel v Jugoslavijo decembra 1920 s skupino 22 000 vojakov, ki so jih spremljali družinski člani. To je bil del Wranglovih in Denikinovih enot, ki so jih pred prodorom Rdeče armade evakuirali s Krima in jih z ladjami prepeljali najprej v posebna taborišča blizu Carigrada, od tod pa so se razpršile po različnih evropskih in čezmorskih državah. V tej armadi je bilo veliko donskih in kubanskih kozakov, s katerimi so Kalmiki živeli pomešani ali v tesnem sosedstvu (nekateri kozaki so npr. sprejeli od Kalmikov tudi lamaistično obliko budizma).² Med revolucijo in državljansko vojno so Kalmiki pod vodstvom ruskih in kozaških oficirjev ustanovili dva polka, 80. donski džungarski in 3. donski kalmiški polk, oddelki kalmiške konjenice pa so bili tudi na drugi strani frontne črte, v enotah Rdeče armade.

Nekateri Kalmiki so prišli v Jugoslavijo še leta 1922, potem ko so se morale iz Vladivostoka umakniti še zadnje protiboljševiške enote.

¹ Med informativni velja posebna zahvala Mari Stevanović, Lomina 57, Beograd.

² Helmuth von Glasenapp, *Der Buddhismus in Indien und im Fernen Osten*, Berlin-Zürich 1936, str. 347.

Glavnina ruskih izseljencev v Jugoslaviji je živela v Beogradu. Med njimi je bilo veliko pripadnikov aristokracije, posestnikov in podjetnikov, uradništva in oficirskega kadra; sorazmerno številni so bili tudi ljudje kmečkega izvira, izjemno redki pa predstavniki proletariata.³

Resda je po doselitvi v Beograd in druga jugoslovanska mesta eksistenčna stiska pripravila številne priseljence, da so poprijeli tudi za težja fizična dela in se prelevili v nekakšne proletarce, vendar so kljub vsemu še ohranili »kulturnoduhovne interese in potrebe svojih nekdanjih družbenih krogov«.⁴

Glede na vse to je skupina kalmiških beguncev že ob prihodu v Beograd bila najrevnejši sloj ruskih izseljencev, tako v gmotnem kot v družbenem in izobrazbenem pogledu. Josip Suchy, ki je obiskal beograjsko naselje Kalmikov leta 1932, je poročal, da so se ukvarjali s prevozništvom, delom po tovarnah, s tradicionalno domačo obrtjo in delno s poljedelstvom. Intelektualcev med njimi skorajda ni bilo, razen zdravnika in dveh študentov na beograjski univerzi (na gradbeni fakulteti in na oddelku za filozofijo).⁵ Zato je bila toliko bolj izjemen dosežek knjiga beograjskega Kalmika dr. Erenžen Hara-Davana o Džingiskanu in njegovem nasledstvu, ki je izšla v ruskem jeziku v Beogradu leta 1929.⁶ Delo je podnaslovljeno »kulturnozgodovinski oris mongolskega imperija od 12. do 14. stoletja« in je posvečeno 700-letnici Džingiskanove smrti. Avtor je v njem opisal začetke in ekspanzijo mongolske države, posebej pa se je posvetil mongolski zasedbi Rusije in Balkana in dokazoval, da je ta prinesla tudi vrsto pozitivnih posledic. Knjiga je zbudila zanimanje v mednarodnih strokovnih krogih, avtor pa je že pred njenim natisom, januarja 1928, na beograjski univerzi pripravil predavanje »Džingiskan in mongolski vdor v Evropo«.⁷

V prvih letih kalmiške kolonije v Beogradu je potekalo naporno prilagajanje novemu okolju, ki ga je delno olajševalo to, da so vsi priseljeni Kalmiki poleg lastnega kalmiškega jezika znali tudi rusko in so se zato hitreje priučili srbščine. Tisti, ki so izvirali s severnih predgorij Kavkaza, so obvladali še čerkeški jezik.

Kalmiški vodja, lamaistični svečenik, je kmalu po prihodu skupine beguncev v jugoslovansko prestolnico zaprosil beograjskega industrijca in posestnika Miloša Jačimovića, naj jim omogoči zaposlitev v svoji opekarni v Malem Mokrem Lugu. Slednji jih je sprejel v službo in jim podaril zemljišče poleg svojega obrata. Tam so si z opeko, ki so jo zastoj dobili v podjetju, postavili 20—30 pritličnih hiš in se preselili vanje iz najemniških stanovanj. Vsako hišo so si delile dve ali tri kalmiške družine. Stanovanja so bila skromna. Ob hišah so bili majhni vrtovi, skupni vodnjak in skupno stranišče. V naselju se niso

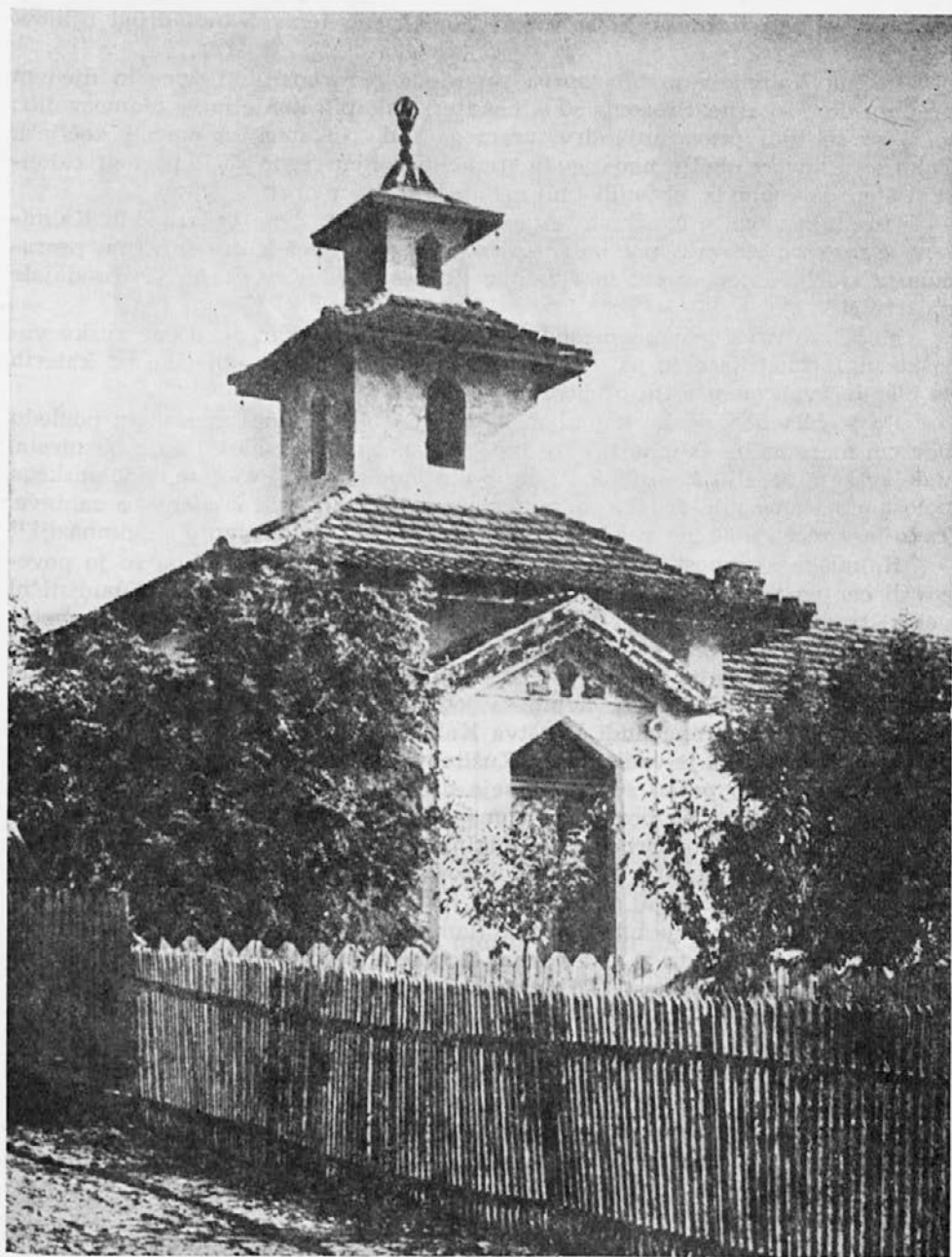
³ Nikolaj Fedorov, Ruska emigracija, Hrvatska smotra 1939, št. 7—8, str. 372; Aleksije Jelačić, Ruska emigracija u Jugoslaviji, Nova Evropa 1930, št. 4, str. 242.

⁴ N. Fedorov, n. d., str. 372.

⁵ Josip Suchy, Na obisku pri budistih, Jutro 1932, št. 171, str. 5.

⁶ Dr. Erenžen Hara-Davan, Čingis-Han kak polkovodec i ego nasledie, Izdanie avtora, Belgrad 1929; gl. tudi: Irena Gricikat-Radulović, Kalmici u Beogradu, Politika 13. 9. 1985, str. 12.

⁷ Knjigo sta vključila v svoji bibliografiji npr. Ralph Fox (Gengis Khan, Hamburg-Paris-Bologna 1936) in Reinhold Neumann-Hoditz (Dschingis Khan, Reinbek bei Hamburg 1985); slednji z napačno letnico 1941.

Sl. 1 Kalmiško svetišče v Malem Mokrem Lugu (1939)

nastanili le tisti Kalmiki, ki so delali v opekarni, temveč tudi drugi njihovi rojaki.

Večina Kalmikov je bila sprva zaposlena pri kopanju ilovice in njenem prevozu do opekarne. Sčasoma so si nekateri nakupili konje in se osamosvojili; lotili so se tudi prevažanja drv, premoga ipd. Nekateri so postali kočijaži. Tako so v novem okolju nadaljevali tradicijo konjereje, ki so jo poznali z donskih step. Podobno so ohranili tudi nekatere domače obrti.

Osrednja vloga v družinah je pripadala moškim. Žene beograjskih Kalmikov se niso zaposlovale, pač pa so prispevale svoj delež k družinskemu proračunu z izdelovanjem copat in šivanjem krznenih jopičev, ki so jih prodajale na tržnici.⁸

Moški so prva leta po prihodu v Beograd nosili kar ponošene ruske vojaške uniforme,⁹ kasneje pa sorazmerno preprosta civilna oblačila, po katerih se niso ločevali od srbskih prebivalcev v okolici.

Da je bila beograjska kolonija Kalmikov v družbenoekonomskem pogledu povsem marginalna skupnost, kaže tudi njen geografski položaj na robu mesta, v delavskem naselju Mali Mokri Lug. S postopnim izboljševanjem ekonomskega položaja posameznih družin so se povečale tudi njihove življenjske zahteve. Tako je v začetku 30. let več kalmiških otrok nadaljevalo šolanje na gimnaziji.¹⁰

Kalmiška skupnost je bila navzven dokaj zaprta, notranje pa so jo povezovali enoten jezik, izvir, skupna usoda v izseljenstvu in pripadnost budistični verski tradiciji. Stiki s širšo okolico in tujino so bili redki. Le kalmiški svečeniiki so vzdrževali zveze z rojaki v Parizu, od koder so občasno prihajali visoki verski dostojanstveniki in se udeleževali obredov ob pomembnejših praznikih. Tudi politično niso delovali. Kljub sovjetski razglasitvi amnestije za vojaške begunce (1923) in propagandi Društva Kalmikov za vrnitev v domovino s sedežem v Pragi, ki ga je vodil Basan Kušlinov, se niso odločili za vrnitev v Sovjetsko zvezo. Zato pa so se svobodneje družili s srbskimi vaščani iz Malega Mokrega Luga (ti so jih poznali le z imenom »Kitajci«). Sklenjenih je bilo celo nekaj mešanih zakonov Srbov s Kalmikinjami in Kalmikov s Srbkinjami. Kalmiški otroci so se igrali s srbskimi iz sosedstva. Imeli so nogometno igrišče, »kinesko igralište«. Skupaj so obiskovali tudi osnovno šolo.

Religija Kalmikov je bila budizem (lamaizem), pomešan s sestavinami mongolskega šamanizma in s panteonom domačih predbudističnih božanstev in kultu zgodovinskih osebnosti (Džingiskana, pa tudi carske dinastije Romanovih). Leta 1932 je bilo v Beogradu skupno kakih 300 emigrantov budistične vere (poleg Kalmikov tudi posamezni Burjati), nekaj pa jih je živelo tudi v okolici Pančeva, v vasi Debeljači in v Gornjem Milanovcu.¹¹ Med člani skupnosti je prevladoval čut solidarnosti, ki se je kazal v vzajemni pomoči, pa tudi v obiskovanju verskih obredov in gmotni podpori kalmiškega lamaističnega svetišča.

Leta 1924 je visoki duhovnik, *bakša*¹² Mančuda Borinov, zaprosil in dobil uradno dovoljenje za ureditev provizoričnega budističnega svetišča v najem-

⁸ Slavoljub Kačarević, Kud se dede »kineska pagoda«, Politika 8. 9. 1985, str. 12.

⁹ Zeitschrift für Buddhismus 1924/25, München 1925, št. 2, str. 388.

¹⁰ Suchy, na nav. mestu.

¹¹ Prav tam.

¹² Bakša = višji lama, »učitelj vere«, ki pomaga ljudem z nasveti.

Sl. 2 Skupina beograjskih Kalmikinij

niškem stanovanju v Malem Mokrem Lugu. To je bil »boren prostor, pokrit s preprogami in okrašen z nekaj simboličnimi figurami, v ozadju pa bronast kip Razsvetljenega«. ¹³ Bakša Borinov je bil v temno modri svečeniški halji, pokrit z okroglo, zlato vezeno čepico, rojakom glavni svetovalec v vseh življenjskih odločitvah, obiskoval pa jih je tudi pri delu in jih spodbujal k marljivosti in potrpežljivosti. ¹⁴

Novembra 1929 so na delu zemljišča, ki jim ga je podaril Miloš Jačimović, Kalmiki zgradili samostojno opečnato svetišče, *hurul*, v obliki pagode. Sezidali so ga sami, z zbiranjem prostovoljnih prispevkov (med podporniki je bila tudi kneginja Jelena, sestra kralja Aleksandra), nekaj sredstev pa je prispevala tudi mestna občina: V času med svetovnjima vojnama je bilo to edino kalmiško svetišče v Evropi zunaj Sovjetske zveze. Pri otvoritvi in posvetitvi sta bila decembra 1929 navzoča vrhovni svečenik *bakša* Namdžlo Nimbušov iz Pariza in beograjski *bakša* Sanžo Umaldinov z dvema *gelongoma*. ¹⁵

¹³ Gl. op. 9.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Vodič kroz Beograd, Beograd 1930. *Gelong* (tibet. dGe-slong) = dokončno ordinirani menih, ki je opravil dvanajstletno šolanje pod vodstvom starejšega lamaističnega meniha.

Sl. 3 Lamaistični obred ob desetletnici postavitve svetišča, novembra 1939

Ob desetletnici postavitve svetišča je bil v njegovih prostorih slovesen obred v čast dobrotniku Milošu Jačimoviću. Tedaj so mu Kalmiki podarili zahvalno listino v lepopisni pisavi, ki jo je sorodnik (vnuk) kasneje odstopil mestnemu muzeju Beograda. Po obredu so povabljenec v sosednjem prostoru ponudili čaj in pecivo. Ko je Jačimović leta 1940 umrl, so šli v pogrebem sprevodu tudi Kalmiki.

V tempeljski arhitekturi Kalmikov je bila navzoča tradicija lesenih stavb, od konca 18. stoletja pa so se pojavljale tudi opečnate in kamnite gradnje. Glavno svetišče je imelo po navadi velik osrednji prostor z ovenčanim stolpom, bogato okrašen z rezbarijami, stenski slikarijami, slikami in bronastimi skulpturami.¹⁶ Kalmiki so imeli svoje versko središče blizu Astrahana (Kalmuckij bazar). Tam je pred oktobrsko revolucijo prebival Veliki lama. Lesena zgradba glavnega svetišča v tem kraju je imela notranjost ovešeno s slikarijami na svili.¹⁷ Poleg večjih stalnih svetišč so imeli tudi premična manjša svetišča v jurtah.¹⁸

¹⁶ Bol'shaja sovsckaja enciklopedija, zv. 11, Moskva 1973 (3. izd.), str. 223–224.

¹⁷ H. Glasenapp, n. d., str. 347.

¹⁸ Risbo notranjosti kalmiškega svetišča v jurti gl. v: R. Karutz, Die Völker Nord- und Mittel-Asiens, Stuttgart 1925, str. 69.

Sl. 4 Kalmiki pri molitvi (prim. sl. 3 in 5)

V primerjavi s tempeljskimi kompleksi, ki so jih poznali Mongoli in Kalmiki, je bilo beograjsko svetišče majhno in skromno. Sezidano je bilo v obliki pagode s tremi rahlo zavihanimi strehami (to je eden od osnovnih tipov mongolskih svetišč, v katerem se kaže kitajski arhitektonski vpliv). Stalo je na ograjenem dvorišču, obdano s sadnim drevjem. K svetišču je bilo prizidano poslopje s prostori za duhovnike in učilnico, kjer so poučevali kalmiški, ruski in srbski jezik.

S strešnih vogalov beograjske pagode so viseli kovinski zvončki (zaščita pred demoni), ki so v vetru pozvaljali. Vrh strehe je bil pritrjen lamaistični simbol *vadžra*.¹⁰ Nad vhodnimi vrati na pročelju zgradbe je bil budistični emblem: gazeli in med njima na lotosovem cvetu kolo Budovega nauka z osmimi prečkami. V pritličju je bilo le eno okno, v vsakem od zgornjih dveh nadstropij pa po štiri line.

Opremo svetišča so Kalmiki očitno prinesli s seboj iz Rusije. Nasproti vhoda je v niši stal oltar, na katerem so bili poleg dveh kipov Bude še kulturni predmeti in relikvije, pod njimi pa posodice z žrtvenimi darili. Levo od oltarja

¹⁰ Vadžra (tibet. rDo-rje) = simbol udarca strele, nepremagljive resnice ali absolute. Atribut tibetanskih božanstev in ritualni predmet pri lamaističnih obredih.

sta bili pred oknom postavljeni nizki mizici, sedeža za dva lamaistična meniha in polica za shranjevanje verskih besedil. Stene so bile ovešene s tradicionalnimi religioznimi slikami, *tankami*, in fotografijami visokih mongolskih ali kalmiških verskih dostojanstvenikov. Tla so bila iz navadnih desk, pokrita s ceneno, industrijsko izdelano preprogo. Visok strop so podpirali štirje leseni, živobarvno poslikani stebri z upodobitvami budističnih simbolov (kolo Budovega nauka, lotosov cvet idr.). S stropa so visele zastave v budističnih barvah (bela, rdeča, rumena, modra, zelena).

Na mizah obeh svečnikov so bili razvrščeni lamaistični ritualni predmeti: molek s 54 jagodami, *očir* (dvojna vadžra), zvonec, cimbale, sveti spisi v tibetanskem jeziku, vrstica za stik med verniki in svečnikom, posodica z različnim zrnjem in semenjem, posodica z vodo, posoda s pavovim peresom (*bum pa*), kadilo in dišave.

Kratek, vendar dragocen opis notranjosti svetišča je objavil Josip Suchy po svojem obisku beograjskih Kalmikov leta 1932. Iz njegovega poročila je razvidno, da so opremo svetišča tudi nekoliko spreminjali in dopolnjevali:

»V budističnem hramu vlada prijeten hlad. Okna so zastrta z lepimi zavesami, da je v svetišču precej temačno. Raz stropa vise električne žarnice in velika steklena kroglja. Sredi templja ob zidu je oltar, v katerem sedi po orientalskem načinu sam Buda. Nad njim in pod njim kraljujeta dva budistična svetca, od katerih je prvi bivši poglavar budistov, imenovan Bakša lama. Na oltarju so pokloni budističnih vernikov. Ravno danes (sredi julija — op. Z. Š.) so praznovali večji praznik in so verniki prinesli v dar Budi, kar so pač v svoji mizeriji zmogli. Eni riža, drugi čokolade, tretji slaščic in kolačev... tudi desetinarski bankovec sem videl na oltarju... Na stenah vise slike tudi drugih višjih duhovnov in prerokov budistične vere. Na desni strani oltarja so položene blazine, na katere se vsede gelong v času verskega obreda, ki traja najmanj tri do štiri ure.«²⁰

Suchy je objavil tudi fotografijo zunanosti svetišča.

Ob večjih praznikih so beograjski Kalmiki na vrtu svetišča postavili mizo, jo obložili z darilnimi jedmi in napitki, pili čaj, pomešan z maslom, mlekom in soljo in se po pričevanju nekaterih poročevalcev gostili tudi s konjskim mesom. V novem okolju so se posamezne praznične šege zgubile ali spremenile: tako so npr. od treh tradicionalnih moških športnih tekmovanj — teka, lokostrelstva in rokoborbe — ohranili le še slednjo.

Lamaistični svečniki, ki so živeli v celibatu in spoštovali tudi druge zapovedi meniškega življenja, so bili nesporni voditelji kalmiške naselbine v Beogradu. Na splošno so uživali mnogo večji ugled kot ljudje, ki so se ukvarjali s posvetnim življenjem. Po socialnem izviru je velika večina kalmiških *lam* izvirala iz preprostih pastirskih družin; le visoki *lame* so bili največkrat pripadniki aristokracije. Morali so poznati jezik svetih spisov — tibetanščino in staro mongolščino, večji pa so bili tudi v tibetanski medicini in astrologiji. Kot pripadniki sekte *gelugpa* so priznavali za svojega najvišjega religioznega vodjo tibetanskega dalajlamo. V njem so videli inkarnacijo bodisatve Avalokitešvare.

Kalmiška duhovščina je nadzorovala življenje vsake družine in posegala na vsa področja njihovega življenja (*gelong* je npr. dal novorojenemu otroku

²⁰ Suchy, na nav. mestu.

Sl. 5 Podelitev zahvalne listine Milošu Jačimoviću (1939)

ime, določil dan svatbe, zdravil bolnike, opravljaj pogrebne obrede).²¹ To je veljalo tudi za beograjsko kolonijo Kalmikov.

Verniki so se udeleževali večernih lamaističnih obredov, ker so od njih pričakovali duhovno očiščenje in »odrešitev« v prihodnjih reinkarnacijah. Pri tem je šlo za dobrobit obiskovalcev kakor tudi celotne skupnosti. Poleg vsakodnevne liturgije je obredni koledar vseboval pomembne datume iz Budovega življenja, praznik polne lune, mlaj, tibetansko novo leto idr.²²

* * *

Iz političnih, religiozних ali nacionalno-kulturnih razlogov so med 2. svetovno vojno nekateri beograjski Kalmiki odšli kot nemški vojaki na vzhodno fronto. Nemci so obljubljali, da bodo ustanovili na zasedenem ozemlju »svo-

²¹ Kalmiki, v: *Narody mira, Narody evropejskoj časti SSSR II.*, Moskva 1964, str. 745.

²² Giuseppe Tucci-Walther Heissig, *Die Religionen Tibets und der Mongolei, Die Religionen der Menschheit*, Bd. 20, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1970, str. 166—167.

bodno kalmiško državo«. Vabili so tudi civilne izseljence, naj organizirajo svojo vlado.

Med ogorčenimi boji za osvoboditev Beograda, ki so od 12. do 16. oktobra 1944 potekali v neposredni bližini Malega Mokrega Luga, je bil delno porušen zgornji del ostrejšja kalmiškega svetišča. Že pred tem se je del Kalmikov umaknil v Nemčijo in bil po nemški kapitulaciji razmeščen po taboriščih, ki so jih vodile ameriške dobrodelne organizacije. Tako so s skupino Kalmikov iz Jugoslavije prišli v Nemčijo tudi beograjski *bakša* Umaldinov in njegova sodelavca, *gelonga* Menjkov in Ignatov. Po vsej verjetnosti so umikajoči se Kalmiki odnesli s sabo tudi opremo beograjskega svetišča. Bakša Umaldinov, ki je bil že v letih, je umrl leta 1946 v Krumbachu na Bavarskem. Tisti Kalmiki, ki so ostali v Jugoslaviji, pa so bili po koncu vojne večinoma deportirani v Sovjetsko zvezo.²³ Kolonija Kalmikov v Beogradu se je tako popolnoma razpršila. V hiše v nekdanji Budistični ulici, ki je bila preimenovana v Budvansko, so se naselili drugi stanovalci. Svetišču so leta 1948 podrli stolp in spremenili pritličje v kulturni dom, kjer so prirejali sestanke in svatbe. Kasneje so bili v zgradbi prostori krajevne skupnosti, končno pa jo je prevzela in jo delno prezidala delovna organizacija »Budučnost« za svoj servis »Hladjenje«.

Kalmiški ubežniki (800 oseb, med njimi tudi del beograjskih Kalmikov) so živeli v taboriščih blizu Münchna vse do zime 1951—1952, ko se je pod vodstvom ameriških organizacij Church World Service in Tolstoy Foundation preselilo v ZDA 200—250 kalmiških družin (kakšnih 650 ljudi). Kasneje so se jim pridružili še rojaki iz Francije, tako da je kalmiška skupnost v ZDA leta 1980 štela okoli 300 družin s približno 900 člani. Naseljeni so večinoma v zveznih državah Pennsylvaniji in New Jersey.²⁴ Zanimivo je, da sta bila način naselitve in organizacija življenja v bistvu enaka kot pri beograjskih Kalmikih: najprej so opravljali fizična in priložnostna dela, zaposlovala pa so se tudi ženske, in to v oblačilni industriji. Tako kakor v Beogradu so si tudi v ZDA zgradili lamaistična svetišča (1955 v Freewood Acres v zvezni državi New Jersey, nato pa do leta 1977 na istem območju še tri svetišča).²⁵

Živeli so v tesno povezanih skupnostih, kjer praktično ni bilo ločitev med zakonci; poročeni sinovi so živeli skupaj s starši in skrbeli zanje; če ni bilo sinov, so njihovo vlogo prevzele poročene hčere. Skupinska pripadnost se je kazala posebno pri praznovanju novega leta (tsaghan sar), festivala pomladi (ürüs ova), praznika luči (zul) in drugih religiozних obredih. Skupnost se je sestajala še ob kulturnih prireditvah in ženitovanjih.²⁶ Del religiozних in rodovnih praznovanj je v ameriškem okolju odpadel, delno pa so jih prilagodili novim razmeram.²⁷

Kalmiki v ZDA so organizirani v treh društvi (dve v državi New Jersey in eno v mestu Philadelphia). Za mladino so ustanovili nedeljske in večerne

²³ Koldong Sodnom, *Sud'ba donskih Kalmykov, ih very i duhovenstva*, Izdanie avtora, USA 1984, str. 150.

²⁴ Arash Bormanshinov, *Kalmyks*, v: *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*, Harvard University Press, Cambridge and London 1980, str. 599.

²⁵ Prav tam, str. 600. Kalmiki, ki so bili vključeni v nemško vojsko, so si že leta 1943 zgradili svetišče v Ludwigsfeldu pri Münchnu, v eni od pritličnih tipiziranih barak na Turmalinstrasse 3.

²⁶ A. Bormanshinov, nav. delo, str. 600.

²⁷ N. L. Žukovska, *Lamaizam i rani oblici religije*, Beograd 1986, str. 47.

šole kalmiškega jezika. Vendar se endogamne vezi plemenskih klanov krhajo in mladi si iščejo zakonske partnerje tudi zunaj kalmiške skupnosti. K temu razkrajanju prispeva tudi dejstvo, da se zadnji desetletji kalmiški izobraženci preseljujejo v velika ameriška mesta.²⁸ Stoletja star kulturni vzorec, preskušen med drugim tudi v Beogradu, se tako počasi umika akulturaciji.

Summary

THE KALMYK COMMUNITY IN BELGRADE BETWEEN 1920 AND 1944

At the end of 1920 a group of the Don Kalmyks arrived to Belgrade, together with other Russian immigrants. They settled in a working-class suburb called Mali Mokri Lug where they built houses and a lamaist temple. Their interconnection was based on a common language, their common destiny of emigration and a common Buddhist religious tradition. The monks were the leaders of the religious as well as secular life of the Belgrade Kalmyks. Their community disintegrated at the end of World War II when a part of them retreated to Germany and later to the USA, and another part was deported to the Soviet Union.

²⁸ A. Bormanshinov, na nav. mestu.

ŠE O POLŠJEM LOVU NA SLOVENSKEM V 18. STOLETJU

Angelos Baš

V spisu Polšji lov na Slovenskem¹ sem objavil vire in njihove izpovedi o tej temi. Ob iskanju pisanih virov za oblačilno kulturo na Slovenskem v 17. in 18. stoletju pa sem ugotovil še nadaljnje tri vire, ki pričujejo m. dr. o našem polšjem lovu v 18. stoletju. Tukaj so navedeni in prevedeni ti njihovi podatki.

Znameniti južnonemško-avstrijski pridigar Abraham a Santa Clara (1644 do 1709) je imel 30. avgusta 1705 na Dunaju pridigo z naslovom Redliche Red' für die krainerische Nation. V njej je, poleg drugega, povedal: »Narrabo mirabilia tua etc. Der Wunder gibt es noch mehrer in Crain. Fast in gantz Europa findt man keine solche Thierl, als wie in Crain; dise nennet man Billich, seynd fast wie die Eichhörnl, und von grauer Farb, dero Beltz in weith-entlegene Oerther und Länder geführet werden; sie haben grosse Löcher und Gruben in der Erden, also, dass zuweilen etliche tausend auss einem Loch herfür kommen; sie nähren sich mit Obst, meistens aber mit Puchlen. Das Wunderliche ist diss, dass der Teuffel selbst dise Thierl auff die Weyd führet, dahero nichts Neues, wenn man bey der Nacht in Puch-Wald höret mit der Geisel schnaltzen, und pfeiffen, worvon ein unglaubliche Mänge diser Billich dahero lauffen; die Bauern aber seynd geschwind vorhanden, ziehen ihre Röck und Stiffel auss, werffen selbige auff die Erden; da kriecht die Mänge dieser Thierl in die Kleyder und Stiffeln, welche nachmahls die Bauern erschlagen, und dero Fleisch essen, wie dann manche zu tausend und mehrer einsaltzen. Das ist ja ein Wunder! Aber Wunder über Wunder ist dises, dass die Crainerischen Bauern sogar den Teuffel nicht förchten; wie kombt aber dises? Ich glaub dahero, dass sie sich forderist auff Gott verlassen, und nachmahls auff den Schutz ihrer Heil. Patronen...«²

(»Narrabo mirabilia tua etc. Na Kranjskem je še več čudežev. Skoraj v vsej Evropi ni najti takšnih živalic kakor na Kranjskem; te se imenujejo polh [i] in so malone takšne kakor veverice in sive barve, njihove kožuhe izvažajo v zelo oddaljene kraje in dežele; v zemlji imajo velike luknje in jame, tako da jih včasih pride iz ene luknje nekaj tisoč na dan; hranijo se s sadjem, povečini

¹ A. Baš, Polšji lov na Slovenskem, v: Traditiones X—XII, Ljubljana 1981—1983, str. 35 d.

² Abraham a Santa Clara's Redliche Red' für die krainerische Nation, mitgetheilt von Alois Egger, Laibach 1857, str. 17 d.

pa z bukvami. Čudno je, da hudič žene te živalce na pašo, zato ni nič novega, če je ponoči v hrastovem gozdu slišati pokanje biča in žvižganje, od česar pri-teče neverjetna množina teh polhov; kmetje pa so brž tu, slečejo svoje suknje in sezujejo škornje ter jih vržejo na zemljo; tedaj zleze množina teh živalic v oblacila in škornje, nakar jih kmetje ubijejo in jejo njihovo meso in jih nato deloma na tisoče in več nasolijo. To je vendar čudež! Čudež nad čudeži pa je ta, da se kranjski kmetje celo hudiča ne bojijo; kako je to mogoče? Mislim, da zato, ker se prav posebno zanesejo na Boga in potem na varstvo svojih svetih za-vetnikov...«)

V navedenih stavkih je Abraham a Santa Clara parafraziral nekatera od zadevnih Valvasorjevih izvajanj³ ter jih porabil predvsem tudi v verskovzgojne namene. Obravnavani stavki Abrahama a Santa Clara so glede na mesto, na katerem so ti med dejstvi, o katerih govorijo, in raziskovalcem, vir iz druge roke: zajeti so iz Valvasorjevega dela; njihov avtor ni bil nikoli v naših krajih in ni videl ne polhov ne poljšega lova. Temu ustreza viroslovna vrednost teh stavkov. Spričo slovesa, s katerim se je ponašal Abraham a Santa Clara, je imel pri svojih pridigah številne poslušalce, kar je potrjeno tudi za njegovo omenjeno pridigo. Tako so bili na začetku 18. stoletja nekateri Dunajčani ne-koliko poučeni o polhah, poljšem lovu in uživanju poljšega mesa na Kranjskem.

Drugi vir o našem poljšem lovu v 18. stoletju, ki ga doslej niso upoštevali, je naslednji odstavek iz Hacquetove knjige *Physikalisch-Politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen, im Jahre 1781 und 1783...*: »Viele leben vom Fang des Billig (Sciurus glis Linnaei), wovon das Fleisch vorzüglich im Spatjahr sehr fett und schmackhaft ist, so dass ich es oftmals als eine Delikatesse auf den Tisch setzen liess. Die Weibgen sind die besten und zartesten, und auch fetter; wenn man ihnen den Bauch öffnet, so ist alles weiss vom Fette. Die hörnigte Gebärmutter, welche an dem Gekrös anhängt, hat sehr grosse Verlängerungen von blosser Fetthaut. Die kleine Leber ist köstlich, wenn sie gebraten; und so macht der weissbraune Balg ein gelindes und leichtes Pelzfutter aus.«⁴

(»Številni živijo od lova na polha [Sciurus glis Linnaei], ki je njegovo meso zlasti jeseni zelo mastno in okusno, tako da sem si pogosto dal postreči z njim kot z delikateso. Najboljše in najmehkejše, pa tudi bolj mastne so samice; če jim odprejo trebuh, je vse belo od masti. Rogasta maternica, ki je pripeta na drobovino, ima zelo velike podaljške iz same tolstenice. Majhna jetra so slastna, če so pečena; in tako daje belorjava koža gladko in lahko kožuhovinasto podlogo.«)

Hacquet je pozneje v svoji knjigi *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven* prispeval nadrobnejši opis poljšega lova, njegovih koristi in vraževerja, ki je bilo z njim povezano, na Kočevskem v drugi polovici 18. stoletja,⁵ prvič pa je pisal o poljšem lovu na

³ J. W. Valvasor, *Die Ehre Dess Hertzogthums Crain, Laybach 1689*, I/3, str. 437 d, I/4, str. 583; M. Rupel, *Valvasorjevo berilo*, Ljubljana 1951, str. 80 d.

⁴ *Physikalisch-Politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen, im Jahre 1781 und 1783 unternommen von Hacquet I*, Leipzig 1785, str. 85.

⁵ B. Hacquet, *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven*, Leipzig 1801—1808, str. 86 d.

Kranjskem v navedenem odstavku. Ta izvira iz l. 1781 in ni natančneje krajevno določen; iz njega je posredno razvidno, da se nanaša na del Kranjskega. Ob branju smo takoj ugotovili, da je vir iz prve roke.

Tretji vir o slovenskem poljšem lovu v 18. stoletju, ki ga doslej niso poznali, je poročilo iz Sevnice, napisano 1791 za časnik Laibacher Zeitung. To poročilo se glasi: »In Krain giebt es eine Gattung Waldrazen, dergleichen man in keinem Lande findet. Man nennt sie Pillich. Dieses Thier, welches nur ums Kennen grösser ist, als der gemeine Hausraze, hält sich meistens in gebirgichten Buchwäldern auf. Seine Farbe ist etwas lichter als der gemeinen Razen; er hat einen daumbreiten Schweif, und auch sein Leib ist sehr breit und flach. Wenn die Buche fruchtbar ist, so giebt es dieser Thiere eine Menge in den Wäldern. Gegen Michaelis werden sie so fett, dass fast nichts als Fette an ihnen zu finden ist.

Merkwürdig ist es dabey, dass diese Fette, wenn man sie zergehen lässt, auch bey der grössten Kälte nie frieret, sondern immer klar bleibt. Auch ist diese Fette ein bewährtes Mittel gegen die sogenannte Gefrier. Gegen die Mitte Weinmonats, oder sobals es kalt wird, graben sich diese Thiere tiefe Löcher in die Erde hinein. Der Landmann nimmt diese Zeit in Acht, und fängt sie bey eben diesen Löchern mittels eigens dazu gemachten Fallen. Mancher fängt deren 3 — 4 — — 500 Stück, zieht sie aus, lässt sich ihr köstliches Fleisch behagen. Die Fette, deren er oft 5 — 8 Mas bekömmt, braucht er im Winter zum Einmachen der Speisen, die davon sehr schmackhaft werden. Ein fetter Pillich wird im Lande zu 2 und 3 Kreuzer verkauft, würde aber, wenn jemand z. B. nach Wien Spekulation damit machte, wohl um 20—30 kr. verkauft werden. Im Frühjahr kommen diese Thiere aus der Erde, und haben Junge. Ob schon sie auch Obst essen, so giebt es deren doch sehr wenige, wenn die Buche keine Frucht bringt. Das abergläubische Landvolk giebt vor, dass der Teufel diese Thiere durch Schnalzen und Pfeifen in ihre Löcher treibe. Vor Zeiten gingen ganze Dörfer miteinander auf den Fang dieser Thiere aus, die sie dann gemeinschaftlich theilten. Ein Klügerer unter diesen Fängern sprengte einmal aus, dass er in der Nacht gesehen habe, wie der Teufel die Pilliche im Walde geweidet, und selbe mit Schnalzen, und Pfeifen in ihre Löcher getrieben habe. Des Abends gieng alles auf den Pillichfang aus. Um Mitternacht verkleidete sich dieser Spassvogel als Teufel, pfif, schnalzte, und rauschte mit einer Kette, und jagte die übrigen Fänger alle davon. Der schlaube Nachbar nahm aus ihren Fallen alle Pilliche, deren 304 gefangen waren, und lachte über seine abergläubischen Nachbarn, welche sich den Teufel noch nicht aus dem Kopf bringen lassen. — Erst vor ein paar Jahren hat sich die nämliche Begebenheit auch unter den Hirten zugetragen.«⁶

(»Na Kranjskem je zvrst gozdnih podgan, kakršnih ni najti v nobeni deželi. Pravijo jim polh[i]. Ta žival, ki je samo za spoznanje večja kakor navadna hišna podgana, živi povečini v goratih bukovih gozdovih. Njena barva je nekaj svetlejša od barve navadnih podgan; ima za palec širok rep in tudi njeno telo je zelo široko in ploščato. Če bukev obrodi, je v gozdovih množina teh živali. Proti Mihaelu⁷ postanejo tako zelo mastne, da ni na njih skoraj nič drugega

⁶ Nepodpisano in brez naslova, v: Laibacher Zeitung št. 95, 29. decembra 1791, neštevilčene strani.

⁷ Sv. Mihael = 29. septembra.

kakor mast. Ob tem je nenavadno, da ta mast, če se raztopi, tudi v najhujšem mrazu nikoli ne zmrzne, temveč zmerom ostaja čista. Ta mast je tudi preizkušeno sredstvo zoper tako imenovane ozeblina. Proti sredi oktobra, ali brž ko postane hladno, si te živali izkopljejo v zemlji globoke luknje. Kmet pazi na ta čas in jih prav pri teh luknjah lovi s pastmi, ki jih je naredil posebej v ta namen. Marsikateri jih ulovi 3 — 4 — — 500, jim sleče kožo, ugaja mu njihovo slastno meso. Mast, ki je pogosto dobi 7—8 maseljcev,⁸ uporablja pozimi za vkuhanje jedi, ki postanejo od tega zelo okusne. Mastnega polha prodajajo v deželi po 2 in 3 krajcarje, če pa bi kdo npr. iskal dobička na Dunaju, bi ga bilo nemara mogoče prodati za okoli 20—30 krajcarjev. Spomladi pridejo te živali iz zemlje in imajo mlade. Čeprav jejo tudi sadje, jih je zelo malo, če bukev ne obrodi. Vraževerno kmečko ljudstvo trdi, da naj bi hudič s pokanjem in žvižganjem gnal te živali v njihove luknje. Pred časom so šle cele vasi skupaj loviti te živali in so si jih nato skupno delile. Med temi lovci je nekdo, ki je bil pametnejši, raznesel glas, da je ponoči videl, kako naj bi bil hudič pasel polhe v gozdu in jih gnal s pokanjem in žvižganjem v njihove luknje. Zvečer so vsi šli loviti polhe. Opolnoči se je ta šaljivec oblekel kot hudič, žvižgal, pokal in rožljaj z verigo in je pregnal vse druge lovce. Prekanjeni sosed je vzel iz njihovih pasti vse polhe, ujeli so se 304, in se je smejal svojim vraževernim sosedom, ki si še ne dajo izbiti hudiča iz glave. — Šele pred nekaj leti se je enak dogodek pripetil tudi med pastirji.«)

Tretji od tukajšnjih virov o našem poljšem lovu v 18. stoletju je najboljširnejši in najpoučnejši, saj pripoveduje o polhah, poljšem lovu, koristih poljšega lova in vraži, povezani z njim. Podoba je, da je vir iz prve roke, ki se ni v ničemer oprl na neki drug vir, se pravi na Valvasorja,⁹ Steinberga¹⁰ ali Hacqueta.¹¹ V tistem delu vira, ki je namenjen vraževerju v zvezi s polhi, je njegov pisec pokazal (zavestno ali ne) razsvetljsko usmeritev, ki je zavračala vraže in ki sta jo ob opisani izpovedala tudi izrazita razsvetljenca Steinberg¹² in Hacquet¹³ (ta pozneje ko naš vir). In iz slednjega dela tega vira je razvidno, da so v nekaterih primerih med kmečkim prebivalstvom na Slovenskem v 18. stoletju nasprotovali obravnavanemu vraževerju pri poljšem lovu.

Zusammenfassung

NOCHMALS ÜBER DIE BILCHJAGD IM SLOWENISCHEN VOLKSGBIET IM 18. JAHRHUNDERT

Die obigen Zeilen ergänzen die Quellen über die Bilchjagd im slowenischen Volksgebiet im 18. Jahrhundert (siehe Anm. 1) um drei bisher unbekannte Quellen, deren Text vor den Anm. 2, 4 und 6 wiedergegeben und dann kurz erläutert wird.

⁸ S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, v: Zgodovinski časopis VIII, Ljubljana 1954, str. 85: maseljce = 0,353 l.

⁹ Gl. op. 3.

¹⁰ F. A. Steinberg, Gründliche Nachricht Von dem in dem Inner-Crain gelegenen Czirknitzer-See, Laybach 1758, str. 69 d.

¹¹ Gl. op. 4.

¹² F. A. Steinberg, nav. delo, str. 70 d.

¹³ B. Hacquet, Abbildung und Beschreibung..., str. 87 d.

ŠTREKLJEVI SODELAVCI — ZBIRALCI NARODOPISNEGA GRADIVA

Monika Kropelj

V predgovoru k prvemu zvezku Slovenskih narodnih pesmi (1898), v katerem Štrekelj med drugim razloži svoja stališča in cilje, ki se jih je namenil z zbirko doseči, pove tudi, v katere skupine namerava pesmi urediti. Kot dopnilo oz. pripomoček za lažjo rabo zbranega gradiva predvidi šest prilog, kot zadnjo kazala, in sicer: »1. kazalo vseh začetkov, 2. kazalo važnejših razvidnejših motivov, 3. kazalo v pesmih imenovanih oseb in krajev, 4. kazalo deželanstva vseh pesmi, 5. kazalo zapisovalcev, 6. kazalo pevcev in pevk, 7. kazalo, kjer je kaka drugje tiskana pesem natisnjena ali omenjena v zbirki...« Poleg naštetih kazal dopušča možnost še za katero, če bi se v prihodnje zdelo potrebno.¹

V celotni zasnovi dela kakor tudi v nadrobnostih, kot je npr. zgoraj navedeni seznam kazal, in če upoštevamo čas, v katerem je zbirka nastajala, moramo občudovati Štrekljevo znanstveno natančnost in njegovo, z narodopisnega stališča napredno usmeritev. Npr. že samo predvideno kazalo motivov je predhodnik motivnega kataloga ljudskih pesmi. Glonar, ki je celotni opus po Štrekljevi smrti dokončal, ni obravnaval problematike z očmi etnologa v toliki meri kakor Štrekelj, marveč predvsem kot slavist, in v marsikaterem Štrekljevem načrtu ni videl pravega smisla ali se mu ni zdelo vredno velikega dela, ki bi ga zahtevala posamezna poglavja. Navajamo npr. njegovo mnenje o 4., 5. in 6. kazalu, katera je predvidel Štrekelj:²

»... Kazalo deželanstva vseh pesmi, kazalo zapisovalcev, pevcev in pevk so vse kazala, katerih znanstveni sad bi ne bil v prav nikakem razmerju z velikim delom in stroški, ki bi jih bilo treba porabiti za njih. Povrh pa zadevajo vsa ta kazala samo zunanjo plat naše narodne pesmi, ki je v večini slučajev brez kakoršnekoli zveze z nje bistvom. Namesto kazala zapisovalcev teh pesmi bi bila potrebna razprava o njih, v katerih bi bilo njih delo ocenjeno: za človeka, ki študira narodno pesem, je važno, ali je kaka varijanta iz dobre ali

¹ Slovenske narodne pesmi. Zbral in uredil Karol Štrekelj. Zv. I. Ljubljana 1895—1898. Predgovor, str. VI.

² Joža Glonar, Predgovor, Slovenske narodne pesmi IV. Ljubljana 1923, str. 55—56.

slabe roke.³ In za to vendar v prvi vrsti gre; gol alfabetičen register zapisovavcev je samo surovo gradivo za „zgodovino nabiranja naše narodne pesmi,“ torej za t \acute{e} mo, ki je s problemom narodne pesmi same v prav rahli zvezi. Če bi se pri vsakem zapisovavcu ob enem navedle še številke pesmi, ki jih je on zapisal, kar je Štrekelj menda nameraval, bi se po nepotrebnem ponavljalo to, kar je v vsakem slučaju itak navedeno; dobili bi samo merilo za pridnost kake osebe, ne pa gradiva ali sredstva za spoznavanje narodne pesmi! In kaj nam naj pomaga register vseh pevcev in pevk? Smisel ima pri Hrvatih in Srbih, kjer je pevec po poklicu naravnost strokovnjak in umetnik, pri nas pa, kjer poje „ore rotundo“ takorekoč ves narod, bi s takim kazalom dobili samo kopico gluhih imen, ki so popolnoma slučajno prišla do tega odlikovanja in nam, posebno če so že davno mrtva, ne vedó nič več povedati. Povrh je med našim in med srbohrvaškim petjem še ena kardinalna razlika: naše petje je zborovo, pri nas ne poznamo recitativa ali rapsodičnega petja. Zato ne smemo slepo kopirati znanstvene tehnike, ki je prikrojena in primerna za popolnoma drugačne razmere...»

Da se je Glonar v nekaterih pogledih nekoliko pre naglil, ni dvoma. Če ostanemo le pri kazalu zapisovalcev, ki nas tu posebej zanima, je napačno že to, da se mu ga ni zdelo vredno sestaviti zgolj zaradi raziskovanja »zgodovine nabiranja naše narodne pesmi«. Poleg tega je pesem obravnaval s strogo literarnega vidika. Zanj je bila pomembna le pesem kot taka, ne glede na njene nosilce in okoliščine, v katerih je živel. To je pač posledica očitne generacijske razlike med Štrekljem in Glonarjem, ki je nastala z razvojem filologije. Za današnjega etnologa Glonarjevo stališče ni sprejemljivo, zato je sestava seznama zapisovalcev upravičena.

Zbiranje slovenskih ljudskih pesmi je imelo v Štrekljevem času že svojo zgodovino, saj se je na Slovenskem začelo zavestno nabiranje že v 70. letih 18. stoletja s prvim pobudnikom Markom Pohlinom. Nadaljevalo se je pred koncem 18. stoletja z Valentinom Vodnikom in se razmahnilo v času, ko so se začeli pri nas uveljavljati romantični pogledi pri J. A. Zupančiču, U. Jarniku, J. Primcu in drugih, vse do izdaje Korytkovih Slovenskih pesmi kranjskiga naroda (1839—1844) in nedokončane izdaje Vrazovih Narodnih p \acute{e} sni ilirskih (1839).

V Slovensko matico (poslej SM), sprva osrednji slovenski kulturni zavod, je začelo narodopisno gradivo dotekati kmalu po njeni ustanovitvi leta 1864. Med najzgodnejšimi je bila npr. zapuščina Matije Ravnikarja Poženčana.

Prvi, ki je SM nasvetoval zbiranje in izdajanje slovenskih ljudskih pesmi in pripovedk, je bil koroški slovničar in književni organizator Anton Janežič. O njegovem predlogu so razpravljali na seji 19. 12. 1867 in ga odklonili. Šele ko je Ferdo Kočever v Slovenskem Gospodarju (21. 5. 1868) poročal o Vrazovi zapuščini, katero je po naključju našel v zagrebški Matici ilirski, je SM kot predstavnica slovenske kulturne javnosti začela resneje premišljati o izdaji ljudskih pesmi. Odsek za nabiranje narodnega blaga, ustanovljen leta 1868, je v Novicah (4. 11. 1868) objavil »Poziv« za zbiranje. Spričo vse obilnejšega gradiva je bilo treba najti urednika. Na odborovi seji (1. 8. 1870) je bil določen

³ Tega se je zavedal tudi Štrekelj in je, kolikor je bilo mogoče, slabše zapise že sam izločil.

odbornik prof. Gregor Krek, da pregleda in pripravi za tisk tisti del Vrazove zapuščine, ki je prišel v SM (brez Vrazovih umetnih pesmi, ki so ostale pri Macunu). Po Krekovem odstopu od izdaje je prišlo gradivo leta 1882 v roke Jožefu Pajku, leta 1884 pa ga je dobil v pregled Jakob Sket. Istega leta je o izdaji ljudskih pesmi začel razmišljati Karel Štrekelj.

K. Štrekelj, pozneje profesor graškega vseučilišča za slovenski jezik, je študiral na Dunaju (1878—1884) poleg klasične filologije še primerjalno jezikoslovje in slovansko filologijo pri Miklošiču. Nedvomno je, da je Miklošič močno vplival ne le na Štreklja — jezikoslovca, marveč tudi na njegovo zanimanje za narodopisje. Sicer pa se je usmeril na to področje že kot gimnazijec v Gorici, kjer so vplivali nanj J. Baudouin de Courtenay, Fr. Levec in Fr. Erjavec.

Štrekelj je prošnjo za Vrazovo zapuščino naslovil na SM šele leta 1886. Odbor mu je svetoval, naj se za Vrazovo zbirko dogovori s Sketom, ki jo je tedaj še imel pri sebi. Tisto, kar je ostalo v SM, pa naj si o priložnosti pogleda in izbere. Leta 1887 se je naklonjenost izdaji SNP zaradi polemike, ki jo je sprožil predsednik SM Josip Marn s člankom v Jezičniku (24. zv.), ohladila.⁴ Tedaj je namreč še vedno strašila bojazen pred »pesemsko kugo«⁵ pohujšljivih pesmi. To je Štreklju za nekaj časa preprečilo pogled v narodopisno gradivo, ki se je nabralo pri SM. Kljub temu je istega leta objavil v Ljubljanskem zvonu »Prošnjo za narodno blago«.⁶ Naprosil je narodno zavedne Slovence, naj zbirajo ne le pesmi, temveč tudi drugo narodopisno gradivo, kajti za pesmimi je nameraval izdati še zbirke ljudskih ugank, pregovorov, rekov, pravljič, povedk, šeg, ljudske medicine ipd. Od tedaj so začeli zbiralci narodopisnega gradiva pošiljati svoje zapise ne le SM, ampak tudi Štreklju. Njegovemu povabilu je — kolikor lahko bolj ali manj zanesljivo rečemo — odgovorilo okoli 300 Slovencev. Natančnega števila zbiralcev in kaj vse so Štreklju poslali v okviru te akcije,⁶ verjetno ne bo nikoli mogoče ugotoviti, ker je v Štrekljevi zapuščini mnogo zapisov, ki so prišli vanjo na drug način.

Med zbiralci je bilo največ učiteljev, duhovnikov in študentov oz. dijakov, saj so bili ti najzagretejši v kulturnem in političnem vrtincu ob koncu 19. stoletja. V šolah so ponekod celo učiteljem zaupali nalogo zbrati za pouk domoznastva čim več ljudskih pravljič, povedk in pesmi (glej v katalogu Josip Vidic). Navsezadnje so bili ti, kot izobraženci, tudi formalno najbolj usposobljeni, čeprav je njihova težnja po esteticizmu pogosto botrovala popravljanju in neavtentičnemu zapisovanju besedil. Mnogi med njimi so se zanimali za ljudsko kulturo tudi sami, jo raziskovali in objavljali prispevke s področja narodopisja.

Med zbiralci in posredniki narodopisnega gradiva je bilo tudi nekaj pomembnih osebnosti tistega časa, npr.: Vatroslav Jagić, Anton Kosi, Števan Kühar, Fran Levec, Fr. Miklošič, Fran Milčinski, Simon Rutar, Frančišek Sedej, goriški škof in Štrekljev osebni prijatelj (s katerim je v počitnicah nabiral pesmi in pravljičice po vaseh), Štefan Singer, Viktor Steska, Ivan Šašel, Stani-

⁴ Več o tem glej: J. Glonar, Predgovor, Slovenske narodne pesmi IV. Ljubljana 1923, str. 15.

⁵ Karel Štrekelj, Prošnja za narodno blago. LZ 1887, str. 628—32.

⁶ Zbiralci in gradivo, ki so ga zbirali v akciji OSNP, katerega predsednik je bil od leta 1905 do smrti Štrekelj, tu niso upoštevani.

slav Škrabec, Oton Župančič in drugi. Veliko je bilo tudi dijakov in študentov, kasneje pomembnih mož, pri katerih je to zgodnje sodelovanje s Štrekljem vplivalo na njihovo bodoče delo, kar daje Štrekljevi nabiralni akciji še posebno velik pomen. Mladi so se tudi najbolj oprijeli Štrekljevih strokovnih načel in njegove znanstvene metode. Naj omenimo le nekatere: Janko Barle, Anton Breznik, Joža Glonar, Ivan Grafenauer, Ivan Jager, Jakob Kelemina, Milko Kos, Fran in Janko Kotnik, Nikolaj Omersa, Ivan Rahne, Matija Rode, France Stele, Pavel Strmšek, Josip Šašel . . . Uradniki, organisti, delavci, trgovci, obrtniki in kmetje so sodelovali v manjšem številu, vendar so bili prav zapisi preprostih ljudi pogosto najbolj avtentični. Organist France Kramar, ki je začel zbirati za Štreklja že kot kmečki fant, in trgovec Gašpar Križnik sta bila ne le zelo dobra zapisovalca, temveč sta se tudi publicistično uveljavljala.

Da moramo presoјati nekatere zapisovalce in njihove zapise kritično, je naravno, saj so bili, kar zadeva terenskega dela, povečini samouki ali so se v najboljšem primeru trudili slediti Štrekljevim navodilom. Pri tem gotovo niso bili vsi natančni. Na način zapisovanja je poleg socialnega izvira⁷ lahko vplivala tudi pesniška žilica zapisovalca.

Štrekelj na platnicah posameznih snopičev oz. v uvodu k posamičnim knjigam ni omenil vseh zbiralcev, tudi gradivo in korespondenca nista ohranjena v celoti. Marsikomu od sotrudnikov ni mogoče priti na sled, ker so bodisi pošiljali gradivo anonimno ali pod kratico oz. šifro. Vseh teh, razen izjem, kjer je znan vsaj njihov socialni izvir, seznam ne zajema. Osnovni viri pri iskanju podatkov so mi bili Slovenski biografski leksikon, predvsem pa Štrekljeva zapuščina (SZ) v Inštitutu za slovensko narodopisje. Viri podatkov so bili tudi Cerkevni šematizmi (Catalogus cleri), gimnazijska letna poročila in Popotnikov koledar za slovenske učitelje (1888—1897). Podatki iz teh virov so skromni (letnica in kraj rojstva, morebiti smrti in kraj tedanje zaposlitve). Če nisem imela nobenega drugega podatka za primerjavo, jih nisem mogla z gotovostjo pripisati zapisovalcem, čeprav se ujemata ime in priimek. Tako mnogi še vedno ostajajo neprepoznani. Kjer je mogoče, navajam letnico in kraj rojstva in smrti, nekaj osnovnih biografskih podatkov in pri tistih, ki so samostojno objavljali, za zgled le enega ali dva bibliografska podatka, po možnosti iz narodopisne publicistične dejavnosti. Kjer drugega ni bilo mogoče dobiti, sta navedena posameznikov družbeni položaj in kraj zapisa ali delovanja, če ju Štrekelj ali arhivski vir posredujeta, če pa tudi tega ni, so navedene samo arhivske številke, pod katerimi so registrirani njihovi zapisi.

* * *

Poleg gradiva, ki so ga pošiljali Štreklju njegovi zbiralci, so mu služili kot vir rokopisi, ki so se že pred njegovim nastopom nabrali v SM. Naslednji seznam zajema te starejše vire in se opira na Poročilo o društveni knjižnici. Narodno blago. LMS 1887, str. 345 s., ki ga omenja Štrekelj na platnicah prvega snopiča, ne da bi rokopise navajal. Pove le, da je spustil Volčičev rokopis Istrskih narodnih povesti, ker vsebuje samo hrvaško narodopisno gradivo.

⁷ Glej Marko Terseglav, Odsev socialnega porekla zapisovalcev v njihovem delu. Zbornik 24. kongresa jugoslovanskih folkloristov. Piran 1977, str. 220—225.

BERCER (Berzer) Jože: Šopek raznih narodnih pesmi v okolici Št. Ruperta na Dolenjskem. 1874. (SZ IV. a, 9). Pozneje je poslal še drugo zbirko: Šopek raznih narodnih pripovedk. (SZ 7/200). Bil je preprost kmečki človek, kakor lahko sklepamo iz opombe, ki jo je pripisal svoji drugi zbirki: »Zadnič sim Vam poslal en šopek narodnih pesmic za katere sim tud od Vas zahvalo prejel. A zdej Vam pošlem drugi mali šopek — katerega pa sami popilite, kar je nepotrebniiga odstranite in polikajte. Z'pravopisjam nisem posebno veden z'ločilam in preponam to pa Vam prepustim. Če je muje vredno prosim odgovor, če ste prejeli in če Vam strezam, bom še pri priložnosti kej skupej spravil.«

CAF Oroslav: Slovenske narodne pesme. 2. zvezka. Fram. 1855. Štrekelj ju je med viri označil kot CO IV. Leta 1899 mu je stud. phil. Avgust Zitek izročil še štiri zvezke, ki jih je bil dotlej hranil njegov oče, nekoč profesor na Ptujju. V dveh zvezkih so zbrane povečini Cafove lastne pesmi, v dveh pa so narodopisni zapisi, ki jih je Caf dobil od drugih. Cafove zapise iz let 1841—1845, ki so sestavljali XII. del Vrazove zapuščine, je Štrekelj iz nje izločil in jih pod oznako CO I—III uvrstil med vire. O. Caf (1814—1874), slovenski jezikoslovec, doma iz Rečice pri Sv. Trojici (danes Gradišče), je bil dolga leta kaplan v Framu. Zbiral je gradivo za slovenski slovar in slovnico in dialektološko gradivo vseh slovenskih narečij in se ob tem predvsem posvetil prekmurščini in rezijanščini. (Prim. M. Matičetov, »Te dve ste rozeanski«. Cafov zapis 1844. Traditiones, 10—12, 1984, 233—243.)

Gl. SBL I.; Zmaga Kumer, Cafova zbirka slovenskih ljudskih pesmi. Traditiones 10—12, Ljubljana 1984, 145—151; Karel Štrekelj, Pisma in zapiski iz Cafove ostaline. Zbornik Matice Slovenske 2, Ljubljana 1900.

DROBNIČ Josip: Nar. pjesme slovenske iz različnih krajev, 23 listov. Drobnič (1812—1861), doma iz Sv. Eme kraj Sotle, je bil pisatelj, kaplan, od 1849 do 1851 pomožni učitelj v Celju, kjer je ustanovil čitalnico, vodil gledališke igre, leta 1850 je ustanovil Slovensko Čbelo, prvi leposlovno-poučni list v slovenskem jeziku. Štrekelj je njegovo zbirko dobil v zapuščini Matije Majarja.

Gl. SBL I.

HUDOVERNIK Aleksander: Narodne pesmi in pripovedke. 3 zvezki. Novo mesto 1878. V SZ je ohranjenih 32 pesmi z Dolenjskega (SZ IV. a. 40), nadalje povedke, uganke, pregovori in opisi šeg (SZ 6/13—29, 8/118—145, 9/154, 10/12). A. Hudovernik je bil notarski koncipient v Kranju.

JEGLIČ Anton, Narodne pesmi iz begunjske okolice na Gorenjskem. 9 listov. Ljubljana 1870. Ohranjenih je 37 pesmi iz okolice Begunj (SZ IV. a, 50). Škof A. B. Jeglič (1850—1937) je slovstveno deloval že kot dijak. Bil je soustanovitelj Domačih vaj in ustanovitelj govorniških vaj. Objavljal je v LMS, nabiral ljudske pesmi, kasneje pisal povesti, religiozne in slovstveno kritične članke.

Gl. SBL I.

JOŠT-POZNIK Radivoj: Svete pesmi iz začetka XIX. stoletja. V Kropi 1868. Zbirka je nastala v okviru društva »Narodova ušesa«, ki ga je R. Poznik (gl. Poznik v seznamu starejših zapuščin) še kot dijak ustanovil leta 1868 v Kropi.

KOČEVAR Ferdo-Žavčanin: Narodne fraze, pesmi, pripovedke itd. 1 zv. in več listin. Zagreb 1876.

F. Kočevar, publicist iz Žalca (1833—1878), je objavljaval v številnih slovenskih časopisih in poudarjal potrebo po zblizanju slovenskega in hrvaškega knjižnega jezika. Ko se je v Zagrebu seznanil z Vrazovo zapuščino, je postal pobudnik izdaje slovenskih ljudskih pesmi. Na podlagi do tedaj natisnjenih ljudskih pesmi in Vrazovega gradiva je napisal razpravo Naše narodne pesmi (Slovenski gospodar 1868, št. 28—50 s presledki).

Gl. SBL I.

KOKALJ Matija idr.: Narodno blago. (Pesmi, pravljice, pripovedke, legende itd.) 1 knjiga. V Kropi 1868.

Štrekelj je zbirko med svojimi viri označil s kratico NB. Gradivo so nabrali člani društva »Narodova ušesa« (gl. zgoraj Jošt-Poznik), ustanovljenega 1863 v Kropi: Matija Kokalj, Oroslav Pirec, Radivoj Poznik, Ana Skul, Martin Zarnik in Šimen Zupan. V SZ so ohranjene pravljice (SZ 6/290—292, 7/202—212).

KRIŽNIK Gašpar: Narodno blago iz motniške okolice. 4 zvezki in več listin. Motnik 1878.

Štreklju je pošiljal zbrano narodopisno gradivo še pozneje (gl. katalog zbiralcev s. v.). V SZ so ohranjene 4 zbirke ljudskih pesmi iz Motnika (SZ IV. a, 79, 80) in krajepis Motnika, pravljice in povedke, ljudsko znanje, pregovori, vraže in uganke iz Motnika (SZ 1/1—47, 2/1—31, 3/1—150, 9/5, 9/36, 9/100, 9/102).

G. Križnik (1848—1904) je bil sprva čevljar, nato trgovec v Motniku. Narodopisno gradivo je začel zapisovati leta 1869. Pošiljal ga ni le SM in Štreklju, pač pa tudi v Zagreb in Baudouinu de Courtenayu. Številne ljudske povedke, igre, šege in vraže je objavljaval v različnih časopisih, leta 1874 je v Celovcu izdal Slovenske pripovedke iz Motnika.

Gl. SBL I.; Gašpar Križnik, Zbornik za narodni život in običaje VIII, 1903, 103; Milko Matičetov, Dva južnoslovenski folkloristi samouci: Marko Cepenkovi i Gašper Križnik. Simpozium posveten za životot i deloto na Marko Cepenkovi. Skopje 1981, str. 129—134.

MACUN Ivan: Narodne pesme iz okolice sv. Bolfenka na Pesnici in krog Zavrča pri Dravi na Hrvaški meji. 2 zvezka. 1847. V SZ je ohranjenih 9 pesmi (SZ IV. a, 91).

I. Macun iz Trnovcev v župniji Sv. Bolfenka v Slovenskih goricah (danes Kog) (1821—1883), gimnazijski profesor, slovstveni zgodovinar. Dopisoval je v številne časopise. Mdr. je v Gradcu leta 1883 objavil Književno zgodovino Slovenskega Štajerja, ki jo je sam založil in posvetil Miklošiču. Po Vrazovih navodilih je zbiral narodopisno gradivo, predvsem pesmi.

Gl. SBL II.

MIKLAVČIČ Dragoslav: Narodne pesmi od sv. Križa poleg Turna. 1876. V SZ je ohranjenih 10 pesmi (SZ IV. a, 100) iz Sv. Križa pri Litiji (danes Gabrovka), kjer je bil Miklavčič doma (r. 1859). Postal je duhovnik in služboval tudi v Trbojeh pri Kranju.

MUTH Fr.: Ukupsbiralshe štajerskih Brambouzou prut Franzosam. 1814. Zatičina (Stična) 1870.

PARAPAT Janez: Pregovori in reki (1 zvezek različnih v abecednem redu, 1 zvezek vremenskih).

J. Parapat (1838—1879), kaplan po poklicu, po zanimanju pa zgodovinar, je bil numizmatik in nabožen pisatelj. Od leta 1874 do smrti je bil odbornik SM, kjer je deloval v odseku za izdajanje knjig.

Gl. SBL II.

PEGAN Anton: Vipavsko narodno blago (Pesmi, pravljice, vraže itd.). 12 zvezkov. 1868. Gradivo, ki ga je zbiral tedaj še kot 18-leten fant, je ohranjeno (SZ VI. a, 110 in SZ 8/1—117).

Rodil se je v Vipavi leta 1850, učil je na Planini pri Vipavi in kasneje v Suhorju.

PETERLIN Fran-Sreboški: Pripovedke slov. naroda, nabrane med Laščami in Ribnico. 6 zv. 1870—1871. Ohranjene so 3 pravljice (SZ 6/307—308), pesmi, vraže in šege (SZ 7/217, 1—223, 8) z Dolenjskega.

RAVNIKAR Matija-Poženčan: 1) Stare medljudne pesmi, zložene pred 19. stoletjem. 3 zvezki. Na Gori 1838. 2) Povasne pesmi zložene u devetnajstim stoletji. 1 zvezek. 3) Pesme iz samote. 1 zvezek. Na Gori 1. Kersnika 1838. 4) Zerkvene pesme. 1 zvezek. Na Gori 6. Kimavza 1838. 5) Pesme. 1 zvezek 1843. 6) Slavenske narodne pesme.

1 zvezek. Na Selih pri Kamniku 1845. 7) Više pesme in povasne (poljudne) popevke. 5 zvezkov. 8) Novejše slovenske pesmi. 1 zvezek.

Zapuščina obsega 14 zvezkov. V SZ so pod njegovim imenom ohranjeni 3 zvezki pesmi (SZ IV. a, 126) in 16 pravljic iz Poženka pri Cerkljah (SZ 7/172—187).

M. Ravnikar (1802—1864) iz Poženka pri Cerkljah na Gorenjskem, župnik v Železnikih, Semiču, Selih pri Kamniku. Bil je pesnik, k nabiranju narodopisnega gradiva ga je spodbudil Metelko. Bil je prvi, ki je nabiral slovenske ljudske pravljice in povedke.

Gl. SBL III.

SAJEVEC France: Narodne pesmi, pregovori, pripovedke, običaji, vraže in imena. 1 snopič. 1869.

Ohranjene so pesmi, vraže, šege, pregovori in imena iz Motnika (SZ 7/79—89).

TERČEK M.: Narodne pesmi iz idrijskih hribov. 1 list. 1870. Ohranjenih je 5 ljudskih pesmi iz idrijskih hribov (SZ IV. a, 151).

TERNOVEC (Trnovec) Matej: Narodne pesmi po Goriškem in Beneškem. 1 snopič. Štreklju je poslal 2 pesmi tudi pozneje z Dunaja (gl. katalog zbiralcev s. v.).

M. Trnovec (1842—1913), pravnik, publicist in prevajalec, doma iz Grgarja, je bil narodni buditelj primorskih Slovencev. Sodeloval je pri ustanovitvi čitalnic v Sežani in Solkanu. Bil je govornik na ljudskih shodih. Njegove prve objave v različnih časopisih segajo na področje narodopisja in leposlovja, za kar ga je navdušil njegov učitelj J. Trdina. V Slovenskem glasniku je objavljaval narodopisno gradivo iz Lokvice, Cepovana in Grgarja.

Gl. SBL IV.

VRAZ Stanko: Zbirka narodnega pesništva. 21 zvezkov.

ZOREC Anton: Narodno blago iz Škočjana na Dolenjskem (3 listi narodnih pesmic) 1876 (SZ IV. a, 167).

Gl. M. Matičetov, Iz slovenskih ljudskih pesmi. Sv. Jožef ne more plačati štibre. Jezik in slovstvo 1979/80, št. 1, 18—21.

ZLOGAR Anton: 5 snopičev narodnega blaga, večinoma iz metliške okolice. 1869—70.

Ohranjeni so 4 zvezki ljudskih pesmi iz Suhorja in Prevoj pri Brdu na Gorenjskem (SZ IV. a, 171), prav tako tudi zapisi vraž, ugank, ljudskih besed in pravljic iz Suhorja (SZ 7/224—226, 9/141).

A. Zlogar (1850—1931) iz Bušinje vasi je nabiral narodopisno gradivo še kot bogoslovec. Pozneje je postal kanonik novomeškega kapitlja, sodeloval je v društvu Sv. Cirila in Metoda in več let urejal Dolenjske novice.

* * *

V naslednjem seznamu so zbrane starejše zapuščine oz. rokopisni viri, ki so bili Štreklju poslani, ko je že začel z delom. Navajam tiste, ki sem jih lahko evidentirala, ker so njihovi zapisi vsaj delno ohranjeni ali pa je sporočeno, da jih je dobil Štrekelj.

BERTHOLE Franc, nadzornik finančne straže, je zapisoval že v prvi polovici 19. stoletja. Štreklju je rokopisno knjižico, spisano že med leti 1837 do 1847 v Brežicah, Podčetrtku, Kapelah in drugod po Štajerskem, izročil dr. Pirnat, vzgojitelj v Gradcu, za katero se mu je Štrekelj zahvalil leta 1911. Vsebovala je tudi prerokovanje o koncu sveta. V SZ je ohranjenih 18 zapisov ljudskih pesmi (SZ IV. a, 11).

BURCAR J. Verjetno je bil Miklošičev študent na Dunaju, kajti njegovo zbirko iz Ščavniške doline je Štreklju poslal Fr. Miklošič, za katero se mu je Štrekelj zahvalil v 1. snopiču (1895).

V rokopisu je ohranjenih 18 pesmi (SZ IV. a, 15), pregovori in uganke, prav tako iz Ščavniške doline (SZ 4/45).

DOLINAR (Dolliner) Jurij. Njegovo pesmarico, pisano okoli leta 1840, je Štreklju izročil Ivan Prijatelj. Štrekelj se mu je zahvalil v 12. snopiču (1908). V SZ je ohranjenih 10 ljudskih pesmi z Dolenjskega (SZ IV. a, 27).

HUOKLIN. Za zbirko tedaj že rajnega Hudoklina se je Štrekelj zahvalil v SNP I. K. Stazinskemu, minoritu pri Sv. Trojici v Halozah (danes Gorca).

JANZEKOVIČ Martin. Njegova zbirka s Štajerskega iz leta 1861, ki vsebuje 1. Špil ajngelski, 2. Tih 24 vür trpljenja Jezusa Kristusa, 3. Pasijon »Molitva od Jezusa in Marije«, se hrani v SZ. (SZ IV. a, 46.) Kdo in kdaj jo je poslal, ni bilo mogoče ugotoviti.

JURČIČ Josip (1844—1881), slovenski pisatelj. V SZ je ohranjenih 32 pesmi z Muļjave (SZ IV. a, 53). Iz Jurčičeve zapuščine jih je Glonarju poslal Ivan Prijatelj. Glonar se mu je zahvalil v 16. snopiču (1923).

Gl. SBL I.

KASTELEC Miha (1796—1868) iz Gornje vasi pri Stični, pesnik, ustanovitelj in urednik Kranjske Čbelice. Med Kastelčevimi rečmi v starini na Šentjakobskem nabrežju je našel Ivan Vrhovnik 27 prepisov ljudskih pesmi. V SZ je ohranjenih 6 (SZ IV. a, 57).

Gl. SBL I.

MAJAR Matija-Ziljski (1809—1892), kaplan, narodopisec in jezikoslovec iz Videnč pri Goričah v Ziljski dolini. Njegov rokopis »Sbornik, narodnih pėsnij, zagadek i poslovic ilirsko-slovenskih i nėkoliko horvatskih. Zbral in uredil Matija Majar 1869« (Štrekelj krajšal: MR) je Štreklju prinesel leta 1898 Vatroslav Jagič, tedaj dvorni svetovalec iz »imperatorskago občestva ljubitelej estestvoznaniija pri moskovskom universitetė«. Štrekelj se mu zahvaljuje v SNP I. Tudi Fr. Miklošič je poslal Štreklju Majarjevo zbirko z narodopisnim gradivom. Štrekelj se mu je zahvalil v 1. snopiču (1895). V SZ je ohranjenih 16 pesmi (SZ IV. a, 92) in pregovor (SZ 4/8).

Gl. SBL II; Čurkina I. V., Matija Majar-Ziljski, Razprave VIII. Ljubljana 1974, 75—191.

MEDEN Frančišek. Njegova zbirka se je ohranila v ostalini Simona Rutarja (glej katalog zbiralcev: Simon Rutar). V SZ je danes 26 pesmi iz Senožeč (in okolice) na Primorskem (SZ IV. a, 99).

PAJEK Jožef (1843—1901), duhovnik iz Prežigala pri Konjicah. Pesmi iz njegove zapuščine je Štrekelj po posredovanju Fr. Ilešiča dobil v uporabo leta 1909 (zahvalil se je v 13. snopiču). V SZ je ohranjenih 8 pesmi (SZ IV. a, 109).

Gl. SBL II.

POZNIK Radivoj (1850—1891) iz Kropelj. Že kot dijak je začel zbirati narodopisno gradivo in ustanovil v Kropi društvo »Narodova ušesa«. »Narodno blago«, ki so ga zbrali člani tega društva, je dobil Štrekelj že med Matičinimi zbirkami (gl. Kokalj v seznamu starejših virov). Zbirko R. Poznika, ki jo je ta nameraval sam izdati, je po njegovi smrti poslal Štreklju njegov sin Slavoj Poznik, gimnazijec v Dunajskem Novem mestu. Štrekelj se mu je zahvalil v SNP I. V SZ je ohranjenih 43 pesmi (SZ IV. a, 119).

Gl. SBL II.

PRIMIC Janez Nepomuk (1785—1823), prvi profesor slovenskega jezika na graškem liceju. Prepise štirih zapisov ljudskih pesmi iz Primičeve ostaline je Štreklju poslal iz dvorne knjižnice na Dunaju Ivan Prijatelj. Štrekelj se mu je zahvalil v 12. snopiču (1908).

Gl. SBL II.

SUPPANTSCHITSCH (Zupančič) Janez Anton (1785—1833). Prvi, ki je pri nas pod Herderjevimi vplivom prevzel miselnost, da so ljudske pesmi dragoceno staro izročilo. Med Štrekljevimi viri je bila tudi pesem iz njegove zapuščine. To pesem je Štrekelj navedel v 13. snopiču (1909).

Gl. SBL III.

SMELCAR Jurij (Shmelzer Georg), kmet iz Guštanja (danes Ravne na Koroškem). Med številnimi pesmaricami, ki jih je prejel Štrekelj, je ta ena redkih ohranjenih. Ljudske pesmi so bile zapisane v letih 1815—1818. Hрани jih NUK (SF, 102). Štreklju je pesmarico poslal Fr. Praprotnik, učitelj iz Mozirja (gl. katalog zbiralcev s. v.).

VALJAVEC Matija (1831—1897), pesnik, folklorist in jezikoslovec. Zbirko je poslal Štreklju Fr. Miklošič, kateremu se je Štrekelj zahvalil v 1. snopiču (1895).

Gl. SBL IV.

ŽEPIČ Sebastjan (1829—1883), jezikoslovec iz Križev (Gozd) pri Trziču. Njegovo zbirko je dobil Štrekelj od Fr. Miklošiča in se mu je zanjo zahvalil v 1. snopiču (1895). V SZ je ohranjenih 69 pesmi iz Trziča na Gorenjskem (SZ IV. a, 169) in pregovori, prav tako iz Trziča (SZ 4/80, 6/208).

* * *

Nekateri, ki sami sicer niso zbirali, so odgovorili na Štrekljevo Prošnjo⁸ tako, da so poslali zapise oz. zapuščine drugih. V seznamu, ki sledi, navajam podatek, kaj so posredovali, le pri tistih, katerih posredništvo ni razvidno nikjer drugje v članku.

BALOH Ivan, kooperator v Mengšu, je poslal pesmi, ki sta jih zapisala neka kmečka fanta. Štrekelj se mu je zahvalil v SNP III.

CUČEK Fran, gimnazijec na Ptuju, je poslal staro pesmarico, za katero se mu je Štrekelj zahvalil v 5. snopiču (1900).

ILEŠIČ Fran,

JAGIČ Vatroslav,

LESIK Primus, profesor v Freiburgu (v Švici), je pred letom 1911 poslal Štreklju Drabosnjakovo igro o Amanu in Esteri.⁹

LEVEC Fran,

LEVEC Vladimir, sin Fr. Levca,

MIKLOŠIČ Fran,

MLADIČ J., uradnik v finančnem ministrstvu na Dunaju, je poslal Štreklju preise iz tiskanih zbirk, ki jih hrani na Dunaju. Štrekelj se mu je zahvalil v SNP I. V SZ je ohranjenih 88 pesmi (SZ IV. a, 88).

OZVALD Karel, kasneje profesor pedagogike na ljubljanski univerzi, je poslal Štreklju pesmarico Fr. Schweigla.

PIRNAT, vzgojitelj v Gradcu,

POZNIK Slavoj,

PRIJATELJ Ivan,

ROJNIK Štefan, finančni oficial v Gradcu.

SIMONIČ Fran iz Gornje Radgone. Kot upokojeni kustos dunajske vseučiliške knjižnice je poslal poleg knjižice Tereze Rožmanič (gl. katalog zbiralcev) in Matije Kocipra (gl. katalog zbiralcev) tudi sedem rokopisnih knjižic iz Ljutomera. Omenjen je v SNP IV.

SPINDLER (Špindler) Vekoslav,

K. STAZINSKI,

STESKA Viktor,

SKRABEC Stanislav,

SLEBINGER Janko,

⁸ Glej op. 5.

⁹ O tem poroča Fr. Kotnik v Času 5 (1911), str. 143.

TOMINŠEK Josip,
WESTER Jožef,
WIESTHALER Fran,
ZABRED Natalija iz Gradca je posredovala zbirko neimenovane z Velikega Brda. Strekelj se ji je zahvalil v SNP II.
ZOPF Frančišek, učitelj v Ljutomeru.

Kratice

ČZN	Časopis za zgodovino in narodopisje
DiS	Dom in svet
Et	Etnolog
LMS	Letopis Matice slovenske
LZ	Ljubljanski zvon
Mb. ŠZ	Štrekljeva zapuščina v Pokrajinskem arhivu v Mariboru
NUK	Gradivo, ki ga hrani rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani
OSNP	Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi za zbirko Avstrijske narodne pesmi
SBL	Slovenski biografski leksikon
SE	Slovenski etnograf
SN	Slovenski narod
SNP	Slovenske narodne pesmi. 1895—1923
ŠZ	Štrekljeva zapuščina
ŠZ IV. a, 1	Arhivska številka, pod katero so evidentirani zapisi ljudskih pesmi (primer) v Glasbenonarodopisni sekciji Inštituta za slovensko narodopisje.
ŠZ 1/1	Arhivska številka, pod katero je evidentirano drugo narodopisno gradivo, razen ljudskih pesmi (primer) v Inštitutu za slovensko narodopisje.

KATALOG ZBIRALCEV

1. ANDERLIČ Ivan. V ŠZ so ohranjeni njegovi zapisi treh ljudskih pesmi (ŠZ IV. a, 1). Drugih podatkov o njem nimamo.

2. ANDREJKA Rudolf (1880—1848), rojen v Ljubljani. Ko je poslal Štreklju svojo zbirko pesmi, je bil okrožni komisar v Postojni (SNP IV). V rokopisu je ohranjenih nekaj otroških pesmi (ŠZ IV. a, 2) ter zapisa pravljice in otroške igre iz Postojne (SZ 7/25—26).

Pravo je študiral na Dunaju, se nato zaposlil v državni službi in bil končno vladni svetnik v Ljubljani. Mnogo je objavljajal poleg člankov iz svoje stroke, tako npr. v Vrtnu (1813) »Nekaj nar. pripovedk iz kamniške okolice«.

Gl. SBL I.

3. ANDROJNA Jožef, zidar iz Rake, je zapisoval ljudske pesmi. V ŠZ je ohranjenih 32 pesmi (SZ IV. a, 3), zapisanih z roko, neveščo pisanja, a vendar skrbno, brez olepšav.

4. ANTONČIČ Janez (1822—1895), duhovnik, rojen v Veliki Nedelji, umrl na Ptujski gori. Od njegovih zapisov se je ohranila ena pravljica (SZ 10/10). Ali je bilo gradiva več, ne moremo ugotoviti.

5. ANTONČIČ Ivan, dijak. Svojo zbirko ljudskih pesmi (SZ IV. a, 4) in zapis pravljice (SZ 7/77) z Vinice v Beli krajini je podaril svojemu profesorju Fr. Levcu. Po njegovi prerani smrti jo je Levec poslal Štreklju. SNP I.

6. ARNEJC Ivan, gimnazijski profesor v Mariboru. Strekelj se mu je zahvalil za zbirko v SNP IV., vendar gradiva in drugih podatkov nimamo.

7. A. V. — dijak. Kdo je bil, ni bilo mogoče ugotoviti. V SNP IV. je naveden le s kraticama. V SZ je ohranjenih 5 pesmi (SZ IV. a, 5) in pregovori (SZ 6/209) iz Gameljna pod Šmarno goro.

8. BABŠEK Ferdinand. V SZ so ohranjene 3 ljudske pesmi, zapisane v Ljubljani (SZ IV. a, 6). Drugih podatkov nimamo.

9. BARLE Janko (1869—1941) je začel nabirati za Štreklja že kot osmošolec. Ohranjene so zbirke z njegovimi zapisi ljudskih pesmi, večinoma objavljene v SNP (SZ IV. a, 7), povedka in 3 uganke iz Bele krajine (SZ 7/27, 9/146; 156, 8) in zapisi hrvaških pesmi (Mb., SZ). Štrekelj se mu je zahvalil v I. in II. zv. SNP.

Rodil se je v Budanjah pri Vipavi očetu učitelju. Leta 1872 se je družina preselila v Podzemelj. Po končanem študiju teologije je postal kaplan v Garešnici na slavonski meji. Kasneje je delal v nadškofijski pisarni v Zagrebu. Ukvarjal se je z zgodovino in narodopisjem. Objavljal je v Dolenjskih novicah, Vrtcu, Angeljčku, DiS (1822, 99: narodopisni prispevki), Izvestju muzejskega društva za Kranjsko, Letopisu Matice slovenske (1889, 1893). Od leta 1895 je pisal v hrvaške časopise in postal urednik lista Sv. Cecilija. Prvi je opozoril na ljudske pesmi in glasbo Hrvatov na Madžarskem.

Gl. SBL I.

10. BENEDIČIČ J. je svoje zapise pesmi dal Francetu Steletu, ta pa jih je s svojo zbirko vred poslal Štreklju. Njegove pesmi so objavljene v SNP IV.

11. BENEDIK Janez, verjetno doma v okolici Kranja, je kot upokojeni župnik v Gradcu izročil Štreklju svoj rokopis ene pesmi od Sv. Jošta pri Kranju. SNP III.

12. BENKOVIČ Josip (1869—1901) iz Kamnika. Kot župnik v Gročani je poslal Štreklju zapis ene pesmi, za kar se mu je Štrekelj zahvalil v III. zv. SNP. Po njegovi smrti je 16 pesmi iz njegove zapuščine posredoval Štreklju Viktor Steska. Štrekelj se mu je prav tako zahvalil v III. zv. SNP. V SZ je ohranjenih 5 zapisov ljudskih pesmi iz Bele krajine (SZ IV. a, 8).

Še kot dijak je začel pesniti in pisateljvati. Postal je kaplan v Dobrničah, Novem mestu, Naklem. Znanstveno je delal na področju slovstvene zgodovine. Od njegovih spisov so pomembnejše črtice o rokovnjačih, ki so izšle v DiS leta 1890, in daljša razprava Slovenski koledarji in koledniki, objavljena prav tam leta 1895.

Gl. SBL I.

13. BERLAN Fran je bil organist na Ilovi gori. Ohranjena je samo pravljica z Ilove gore, ki jo je poslal Štreklju leta 1910 (SZ 7/28).

14. BERLEC (Brlec) Franjo, posestnik iz Kandije pri Novem mestu, je poslal Štreklju leta 1904 in 1908 narodne pesmi in vraže iz okolice Kamnika in Globočic pri Kostanjevici (SZ IV. a, 10 in SZ 6/173—175). Omenjen je v SNP III. in IV.

15. BERLOT J., župnik na Vogrskem (»Ogrskem«) pri Šempasu. Pesmi je zbiral kot goriški dijak. Njegovo zbirko je Štreklju poslal dr. Frančišek Sedej (gl. katalog s. v.). V rokopisu sta se ohranili le povedki iz kanalske okolice (SZ 7/29—30). Štrekelj ga je omenil v SNP I., kjer se je zahvalil F. Sedeju.

16. BIZJAK Emil iz Trsta. Od njegovih zapisov je v rokopisu ostalo 6 ljudskih pesmi, nabranih v okolici Trsta in na Goriškem (SZ IV. a, 12), in pregovor iz Novakov pri Cerknem (SZ 9/154, 22). Štrekelj se mu je v SNP III. zahvalil za »24 pesmi iz goriških gor«.

17. BOBSEK Ferdinand, učiteljščnik. Njegovo zbirko je poslal Fr. Ilešič. Kaj je obsegala, ne vemo, ker ni ohranjena. Štrekelj se je zahvalil Fr. Ilešiču v SNP III.

18. BOLE Ivan, gimnazijec v Ljubljani. Njegovo zbirko osmih pesmi iz Lazov pri Planini je Štreklju posredoval Jos. Wester, profesor v Ljubljani (SZ IV. a, posebni zapisi).

19. BRANDSTÄTTER Valentin je kot gimnazijec iz Ziljske Bistrice nabral za Štreklja zbirko pesmi, ki se v rokopisu ni ohranila. Omenjen je v SNP IV.

20. BRATINA Janko (1882—1920) je kot študent slavistike v Gradcu nabral za svojega profesorja Štreklja — ta se mu je zahvalil v SNP III. — 50 pesmi (SZ IV. a, 13) z rojstne Otlice na Primorskem. Po končanem študiju je postal bibliotekar v licejski knjižnici v Gorici, tam je tudi poučeval in izdal svojo povest »V znamenju miru« (Gorica, 1905); objavljaj je beletristične podlistke.

Gl. SBL I.

21. BREZNIK Anton (1881—1944). Za Štreklja je začel zbirati ljudske pesmi še kot gimnazijec v Ljubljani. Poslal je več obsežnih zbirk narodopisnega gradiva iz Ihana, kjer je bil rojen (SZ IV. a, 14 in SZ 6/197—198, 9/7, b). Štrekelj se mu je zahvalil v SNP II. Potem ko je dovršil bogoslovje v Ljubljani, je študiral v Gradcu in opravil doktorat iz slavistike. Postal je profesor na škofijski gimnaziji v Šentvidu nad Ljubljano. S svojim delom se je zapisal v zgodovino slovenskega jezikoslovja.

Gl. SBL I.; A. Breznik, Življenje besed. Maribor 1967, priredil Jakob Šolar.

22. BREZOVNIK M. V. je zapisoval kot študent medicine. Njegovo zbirko pesmi, zapisanih v Braslovčah, je posredoval Štreklju Joža Glonar.

23. CAJNKO A. Njegovo zbirko pesmi, zapisanih v Marija Reki pri Preboldu, je poslal Štreklju vadniški učitelj Gabriel Majcen iz Maribora (SNP III). V SZ sta ohranjena pesem in pismo z dne 15. 6. 1904 (SZ IV. a, 16).

24. CEJAN Jožef iz Vrtojbe je poslal Štreklju več zbirk (SNP II., III., IV.), najprej kot gimnazijec v Gorici in kasneje kot železniški uradnik na Savi, pozneje v Trziču (it. Monfalcone). Zbirke so obsegale pesmi (SZ IV. a, 17), pa tudi nekaj vraz, pravljic in basni (SZ 6/2, 7/31—32, 9/20) z Goriškega. Poleg tega je posredoval Štreklju še zbirko ljudskih pesmi Jožefa Sobana in Jožefa Sokola.

25. CVIRN L. Njegovo zbirko je poslal Štreklju učitelj v Mariboru Gabriel Majcen. Za njegovo in še nekaterih drugih »gospodov« zbirko se je Štrekelj zahvalil Majcenu v SNP II. Ohranjenih je 8 pesmi iz Stoperc (SZ IV. a, 18).

26. ČASL Janko, učitelj na Gorici pri Celju. Njegovo zbirko je Štreklju (SNP II.) poslal Fr. Praprotnik, nadučitelj v Mozirju. V rokopisu je ohranjenih 75 pesmi (SZ IV. a, 19 in SZ 10/3) iz Gornje Savinjske doline.

27. ČRNIC Peter, ohranjenih je 14 zapisov ljudskih pesmi, ki jih je zapisal za župnika Ivana Šašlja iz Adlešičev (SZ IV. a, 20). Štrekelj se je Šašlju zahvalil v SNP I. za »dve zbirki učenca Črnica«.

28. ČRV (Červ oz. Cherev) Anton (1846—1891), rojen v Koritnici pri Grahovem, zgodovinar in nabožni pisatelj. Opisal je Trento (Glas 1874). Bil je duhovnik na Sveti gori pri Gorici. Njegovo zbirko je iz zapuščine prof. St. Kocijančiča poslal Štreklju Fr. Sedej skupaj z zbirkami dijakov. Pesmi, ki jih je zbral v Grahovem na Primorskem, so ohranjene v rokopisu (SZ IV. a, 21), prav tako pravljice in povedke (SZ 7/124—125, 9/16—17).

Gl. SBL I in Primorski SBL.

29. ČULK I. Njegovo zbirko, ki se v SZ ni ohranila, je poslal Štreklju Fr. Praprotnik, nadučitelj v Mozirju. Kdo je bil I. Čulk, ne vemo; iz Štrekljeve zahvale Praprotniku v SNP II., kjer je omenjen, ni razvidno, da bi bil Praprotnikov učenec.

30. ČUVAN Ana. Omenjena je v 14. snopiču (1911), kjer se je Štrekelj zahvalil Fr. Praprotniku za 20 pesmi, ki jih je zapisala.

31. DAMIŠ Eva. Njene zapise pesmi, povečini s Svetinj pri Ljutomeru, je poslal Štreklju dr. Fr. Mohorič. Ohranjenih je 34 pesmi (SZ IV. a, 22).

32. DEBEVEC Josip (1867—1944) je kot dijak nabral za gimnazijskega profesorja Wiesthalerja zbirko ljudskih pesmi iz Begunj pri Cerknici (SZ IV. a, 23), kjer je bil rojen. Študiral je klasično in slovansko filologijo na Dunaju in bogoslovje v Ljubljani. Postal je kaplan v Breznici. Služboval je med drugim v Ljubljani in Kranju. Že kot dijak je prevajal, pisal povesti in jih tudi objavljval v raznih literarnih časopisih. Štrekelj se je v SNP I. zahvalil Fr. Levcu za Debevečvo zbirko, ki mu jo je ta poslal hkrati z zbirkami nekaterih drugih nekdanih dijakov ljubljanske gimnazije.

Gl. SBL I.

33. DEDIČ Matevž, učitelj v Bočni, rojen leta 1847 v Št. Andražu (zdaj Andraž) pri Polzeli, je svojo zbirko izročil Fr. Praprotniku, nadučitelju v Mozirju, ta pa jo je poslal Štreklju, ki se mu je zahvalil v SNP III.

34. DOBNIK Anton. V SZ je ohranjenih 33 pesmi iz Braslovč (SZ IV. a, 24).

35. DOBRAVEC Janez, študent prava iz Češnjice v Bohinju. V rokopisu je ohranjenih 20 pesmi (SZ IV. a, 25) in pogovor (SZ 9/154, 21). Omenjen je v SNP IV.

36. DOLENC France, eden tistih Wiesthalerjevih učencev, katerih zbirko je Fr. Levce poslal Štreklju. V SZ sta ohranjena 2 zapisa ljudskih pesmi iz Bitnja pri Kranju (SZ IV. a, 26), pesem in otroška igra (SZ 6/195—196). Omenjen je v SNP I., kjer se je Štrekelj zahvalil Levcu.

37. DOLINAR Milan iz Trsta. Ohranjenih je 31 pesmi iz Velike doline (SZ IV. a, 28). Omenjen je v SNP IV.

38. DREKONJA Ciril (1896—1944), učitelj, pisatelj in narodopisec, rojen na Temljinah pri Podmelcu. Zapise pesmi je poslal kot gimnazijec. Omenjen je v SNP IV. Ohranjenih je 15 pesmi s Temljin (SZ IV. a, 29). Nabiral je pravljice po Tolminkem in jih izdal skupaj s Kendovimi (gl. katalog s. v.) in Šavlijevimi v Trstu l. 1932.

Gl. Primorski SBL.

39. DROFENIK Rok-Gorski, (1869—1903) politik in publicist, samouk, doma iz Ljubljane. Ohranjenih je 18 pesmi iz Celja in okolice Ptuja (SZ IV. a, 30). V SNP I. je omenjen kot urednik v Trstu, v SNP II. kot pisatelj v Ljubljani.

Gl. SBL I.

40. DRUZOVIČ Jože, rojen leta 1842 pri Sv. Antonu v Slovenskih Goricah (danes Cerkvenjak), v SNP I. je omenjen kot nadučitelj pri Sv. Juriju ob Pesnici (danes Jurski vrh), čigar zbirko je poslal Štreklju Fr. Praprotnik. Ohranjeni sta 2 pesmi iz Suše na Štajerskem in 20 pesmi, ki mu jih je zapela pevka Lenčka Esih (SZ IV. a, 31).

41. EKAR A., urednik Mira v Celovcu, je poslal Štreklju, kakor piše v SNP III, »popis I. plesa«, ki pa se ni ohranil.

42. FABJAN Jožef, veleposestnik in župan v Kobdilju, zastopnik deželnega odbora za šolski okraj Sežana. Zapisal je 3 pesmi iz domačega kraja in jih poslal Štreklju (SZ IV. a, 32).

43. FAŠALEK Rasto. Njegova zbirka ljudskih pesmi s Štajerskega, ki jo je poslal Štreklju Stefan Rojnik, (Štrekljeva zahvala v SNP II.), se ni ohranila, zato pa je v SZ ohranjen njegov zapis pripovedi iz Žetincev v Prekmurju (SZ IV. a, 9/27).

44. F. B. (imena nismo mogli ugotoviti) iz Kostanjevice na Dolenjskem je poslal Štreklju 33 pesmi (zahvala v 8. snopiču [1904]), ki se v SZ niso ohranile.

45. FERLAN Ivan, eden Wiesthalerjevih učencev, katerih zbirke je Štreklju poslal Fr. Levec. Temu se je Štrekelj zahvalil v SNP I. Ohranjenih je 10 pesmi, zapísanih okoli leta 1877 na Štajerskem in v Poljanski dolini na Gorenjskem (SZ IV. a, 33), povedke in besede iz Gorenje vasi v Poljanski dolini (SZ 7/70—75).

46. FLISZ Andrej, p. d. Mačkec. Njegov rokopis iz Laškega je poslal Štreklju Fr. Levec.

47. FUKS Marija. V SZ je ohranjen njen zapis pesmi iz Majšperka (SZ IV. a, posebni zapisi).

48. FURLANI Josipina, učiteljica ženskega ročnega dela v Divači, Povirju, Škocjanu in Rodiku, je poslala, kakor omenja Štrekelj v SNP I., 2 zbirki iz Ilirske Bistrice, ki v SZ nista ohranjeni.

49. GABROVČAN Francišek je z Dunaja poslal eno pesem, kakor je omenjeno v SNP II.

50. GABRŠČEK Ivan. V SZ je ohranjenih 16 pesmi iz Kobarida (SZ IV. a, 34).

51. GLONAR Joža (1885—1946) od Sv. Barbare pri Mariboru (danes Zgornja Korena) je kot študent slavistike in klasične filologije v Gradcu nabral za Štreklja, ki je bil njegov profesor, 4 zbirke ljudskih pesmi iz domače vasi (SZ IV. a, 35). Za pesmarico, pisano v okolici Slovenj Gradca, in za rokopis narodopisnega gradiva iz okolice Maribora se mu je Štrekelj zahvalil v SNP III, v 14. snopiču (1911) pa za 2 zbirki pesmi, med katerimi so bili tudi prepisi Stanka Brezovnika in Micke Glonar. Po Štrekljevi smrti je izpeljal izdajo SNP do konca. Služboval je v licejski, nato študijski knjižnici, pozneje v rokopisnem oddelku NUK v Ljubljani. Literarnozgodovinske in narodopisne članke je objavljval v ČZN, LZ, v Slovincu...

Gl. SBL I.

52. GOBEC Jože, bogoslovec v Mariboru, rojen leta 1871 v Rogatcu. V SZ je ohranjena pesem (SZ IV. a, posebni zapisi).

53. GOLOB Andrej, učitelj pri Sv. Marjeti (danes Marjeta na Dravskem polju), rojen v Krčevini leta 1850. Ohranjen je njegov zapis pravljice in povedke s Štajerskega (SZ 7/118—119).

54. GOSTIŠA Ivan iz Logatca. Štreklju je poslal ljudske pesmi, ki jih je nabral pri fantih v Gor. Logatcu in sosednjih vaseh. V SZ je ohranjenih 7 pesmi (SZ IV. a, 36). Omenjen je v SNP IV.

55. GOSTIŠA Jože, študent medicine v Gradcu, je Glonarju med urejanjem 15. snopiča izročil zapise ljudskih pesmi. Omenjen je v SNP IV.

56. GOESTL (Göstl) Franjo. Kot dijak v Ljubljani je bil sošolec Josipa Samotorčana (glej katalog s. v.). V SZ je ohranjen zapis dveh vraž iz Šmartnega pri Kranju (SZ 7/33).

57. GRADNIK V., IPAVEC, FON Štefan. V SZ je ohranjenih 14 zapisov v mapi »ljudske pesmi iz Ročinja« (SZ IV. a, 44), od koder izvirajo vse, razen Gradnikovih, ki so iz Medane. Drugih podatkov o njih nimamo.

58. GRAFENAUER Ivan (1880—1964). Ko je poslal za Štrekljevo zbirko 26 pesmi in pravljico (prim.: Grafenauer Ivan, Iz Kastelčeve zapuščine, Cas 4, 1909/10, str. 120

—145, 212—234, 270—284, 421—434, 469—486) — poslano gradivo se ni ohranilo — je bil profesor na gimnaziji v Ljubljani. Omenjen je v SNP IV. Rodil se je v Veliki vasi pri Brdu v Ziljski dolini, študiral je slavistiko in germanistiko na Dunaju. S svojim delom se je zapisal v zgodovino slovenskega narodopisja in slavistike. Bil je ustanovitelj Inštituta za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

Gl. SBL I.; Ivan Grafenauer, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. II. izdaja, Celje 1973, z dodatkom Boga Grafenauerja: Zivljenje in delo, str. 225—314; prim.: Jože Pogačnik, Ivan Grafenauer, *Literarnozgodovinski spisi*. Ljubljana 1980.

59. GRANČNIK J. V SZ je ohranjen njegov zapis ljudske pesmi iz Štalenj na Zilji (SZ IV. a, posebni zapisi).

60. GRBEC Ivan (1889—1966) učitelj v Ščedni pri Trstu, kjer je bil rojen, skladatelj in zborovodja. Nabral je ljudske pesmi iz Ščedne, Vipave, Rojana in Postojne (SZ IV. a, 37) in pregovore, reke in zbadljivke (SZ 6/176, 188, 9/151, 152, 154, 10/13). Omenjen je v SNP IV.

Gl. Primorski SBL; P. Merku, *Grbčeva zbirka ljudskih pesmi, uvod h knjigi »Ivan Grbec, Ljudske pesmi (Trst 1971)«*.

61. HACIN Janko, doma iz Češnjevka pri Cerkljah na Gorenjskem (roj. 1884), je zapisoval v rojstni vasi in okolici. Kot absolvent prava v Pragi je poslal Štreklju 215 pesmi (SZ IV. a, 38). Bil je odvetniški kandidat v Ljubljani, ko je leta 1914 odšel kot rezervni častnik na fronto, od koder je pobegnil v Rusijo. Po prvi svetovni vojni je služboval v raznih časnikarskih uradih kot poročevalec. Objavljal je v Domačem prijatelju, Slovenskem narodu, Domovini. Omenjen je v SNP IV.

Gl. SBL I.

62. HAUPTMAN (Hauptmann) Svitoslav, rojen leta 1864 pri Sv. Križu nad Mariborom (zdaj Gaj pri Mariboru), učitelj na Kozjaku. V SZ je ohranjenih 119 pesmi (SZ IV. a, 39), ki jih je nabral okoli Kozjaka, poleg tega vraže, besede, pregovori in povedke prav tako s Kozjaka (SZ 4/89, 6/5—10, 122, 9/31, 10/14—16). Omenjen je v SNP I.

63. HREN Andrej, kmečki fant. »Nekaj pesmi« iz njegove zbirke je poslal Štreklju redovnik Anton Šalamun (o. Bernardin, gl. katalog s. v.), kateremu se je Štrekelj zahvalil v SNP II.

64. HRIBERŠEK Franc. Ohranjeni sta 2 pesmi iz Savinjske doline, zapisani leta 1875 (SZ IV. a, 41). Hriberškov rokopis je poslal Štreklju Fr. Praprotnik.

65. HROMEČ Janez. V dijaški zbirki, ki so jo za gimnazijskega profesorja Fr. Wiesthalerja sestavili njegovi učenci (gl. uvod), je prispeval svoje zapise, od katerih je v SZ ohranjenih 6 pravljič (SZ 8/147—152). Iz podatkov v šematizmu vzemo, da je bil rojen leta 1886 v Kamniku in je študiral teologijo.

66. HUMAR J., goriški dijak z Banjšic. V rokopisu je ohranjenih 97 ljudskih pesmi, ki jih je zapisal v Banjšicah na Primorskem (SZ IV. a, 42). Poslal jih je Fr. Levec, ki se mu je Štrekelj zahvalil v SNP I. (ime dijaka navaja v oklepaju z vprašajem).

67. HVALA Anton. V SZ je ohranjen zapis ljudske pesmi iz Gorice (SZ IV. a, posebni zapisi). Drugega o njem ne vemo.

68. INKRET Amalija. V SZ je ohranjenih 35 ljudskih pesmi, ki jih je zapisala v Mestinju in St. Petru na Medvedjem selu (zdaj Kristan vrh) (SZ IV. a, 43).

69. IVANETIČ A., vojaški kurat. Njegovo zbirko ljudskih pesmi, zapisanih na Primorskem, je poslal Štreklju Ivan Kokošar (gl. katalog s. v.) Štrekelj se mu je zahvalil v SNP III. Ohranjenih je 36 pesmi (SZ IV. a, 45 in SZ 9/154, 2).

70. JAGER Ivan (1871—1959) iz Bistre. Kot gimnazijec v Ljubljani (okoli l. 1888) je poslal Štreklju svojo zbirko. V rokopisu so ohranjene 4 pesmi iz Ivanjega sela (SZ IV. a, 47) in pregovori (SZ 4/44). Študiral je arhitekturo na Dunaju. Po letu 1901, ko je odšel v Peking in nato v Ameriko, je delal v tujini.

Gl. SBL I.; Zmago Smitek, »Išči staro, najdi novo« (Potovanje arhitekta Ivana Jagra na Kitajsko, Japonsko in v ZDA, 1901—1902), Naši razgledi 1987, št. 12, str. 379.

71. JAN Ferdinand, rojen leta 1837 v Ljubljani, je kot duhovnik služboval v Sv. Petru pri Savinji (zdaj Šentpeter). V rokopisu je ohranjen njegov zapis ljudske pesmi iz leta 1894 (SZ IV. a, posebni zapisi).

72. JANC Rožica iz Kožentavre v Rožu, od koder je poslala 4 ljudske pesmi. Omenjena je v SNP III.

73. JANEŽIČ Konrad, odvetnik v Pulju, je poslal Štreklju svojo zbirko, od katere sta se ohranili 2 pesmi iz rokopisne pesmarice (SZ IV. a, Janežič). Omenjen je v SNP I.

74. JARC Valentin, učitelj, rojen leta 1844 v Sentsurju. Poučeval je v Sentsurju pri Celju, kasneje v Braslovčah. Štreklju je poslal zbirko ljudskih pesmi, nabranih leta 1887 in 1898 v Parižljah, Orli vasi in Sentsurju, od katere je v rokopisu ohranjenih 8 pesmi (SZ IV. a, 48). Poleg svoje je poslal še zbirko Zinke Kavčičeve iz Sentsurja in kmečkega fanta J. Koželja. Štrekelj se mu je zahvalil v SNP I.

75. JAZBINSEK Frančišek, dijak v Mariboru. Štrekelj se mu je v SNP III. zahvalil za 33 pesmi. V SZ je ohranjenih 5 pesmi iz Planine na Štajerskem (SZ IV. a, 49).

76. JERAJ Marija. V rokopisu sta ohranjena njena zapisa dveh ljudskih pesmi iz Bočne (SZ IV. a, 51).

77. JERINA Lavoslav iz Zagorja ob Savi, je poslal svojo zbirko 23. 3. 1906 SM. Ta jo je kakor tudi druge, ki so prišle na njen naslov, posredovala Štreklju. V pripisu piše: »V smislu poziva ‚Slovenskemu narodu‘ Vam pošiljam priloge pesmi, katere so se oziroma se še prepevajo v Zagorju in okolici. Ker se jih lahko še nekaj dobi prosim blagohotnega obvestila kake Vam bolj ugajajo. Pisal sem jih tako, kakor so mi jih različni, večinoma stari ljudje, narekovali.« (SZ, Korespondenca in SZ IV. a, 52). Štrekelj se mu je za zbirko zahvalil v SNP III.

78. JESENEK Fran iz Celja je zapisal povedki iz Škofje vasi pri Celju. Štrekelj ju je dobil po posredovanju Vekoslava Spindlerja z njegovim pripisom: »Fr. Jesenek, Glinsko 5 — Škofja vas pri Celju, star mož pravi, da ima še mnogo takih starih pripovedk in resničnih dogodb v spominu in da bi jih napisal, če bi se kje objavile.« (SZ 9/40). Omenjen je v SNP IV.

79. JURKO Blaž, učitelj v Razboru pri Zidanem mostu. Rodil se je v Škalah leta 1859. Ohranjenih je 32 njegovih zapisov ljudskih pesmi (SZ IV. a, 54) in spremno pismo z dne 24. 4. 1899 (SZ, Korespondenca), kjer piše takole: »Preblagorodni gospod! Evo Vam šopka duhteče narodne poezije! Imam jih še imam in če Vam všeč, jih tudi dam. — Napevi so zvečine z »Überschlagom« (= čez peti), ker se tukaj tako pojó. Napisal sem jih, kakor so ‚viže‘ same na sebi. Seveda, kaligrafovati ne vtegnem, a mislim, da najslabeje niso, kar ste rokopisov dobili. Gotovo ste ‚musicus‘ pri vsej temeljiti velevučnosti, torej Vam ne bode težko ‚to pravo pogruntat‘. Nameravam sam čez čas izdati nekaj Žirovnikovi (gl.: katalog s. v.) podobno zbirčico a kdaj pride od tega, to ne vem. Odlagam na stare dni, da bom bolj vtegnil. Sedaj nimam ‚Sitz-ledra‘. Srne, lise in zajci mi ne pripusté. — Ako se Vam, preblagorodni gospod teh nobena ne zdi uporabna, tudi nič ne dé, akoravno za požrešen papirkorb ne delam rad. Če mi zvezek kdaj vrnete, mi bo prav. Sicer pa brez zamere. Bog Vas živi in podpiraj v pretežkem a nehvaležnem podjetju.

Z vsem spoštovanjem ves Vaš občudovalec B. Jurko.«

Štrekelj je objavil večino njegovih pesmi in pripisal melodije pod črto. V SNP II. se mu je zahvalil za dve zbirki.

80. KAJTNA Micka. V SZ je ohranjen njen zapis povedke iz Trbovelj (SZ 7/136).

81. KAPLER Vinko. Njegovo zbirko je poslal Štreklju Fr. Levec. Štrekelj se mu je zanjo zahvalil. V rokopisu je ohranjenih 37 pesmi, nabranih leta 1888 v okolici Krškega, v Velikem Trnu in v Sv. Duhu na Dolenjskem (danes Veliki Trn) (SZ IV. a, 55).

82. KARBAŠ Franc, učitelj s Hajdine pri Ptuju. Njegovo zbirko je poslal Gornarju Josip Tominšek, kar je omenjeno na platnicah 15. snopiča SNP leta 1913. V rokopisu je ohranjenih 37 pesmi (SZ IV. a, 56). Ljudske pesmi je zbiral tudi za slovenski odbor pri izdaji Avstrijske narodne pesmi.

83. KAVČIČ Zinka iz Sentsurja pri Celju. Njeno zbirko je poslal Štreklju učitelj Valentin Jarc (gl. katalog s. v.), kateremu se je Štrekelj zahvalil v SNP I. Iz pripisa vzemo, da je umrla pred letom 1898. V rokopisu je ohranjenih 45 ljudskih pesmi (SZ IV. a, 58).

84. KELEMINA Jakob (1882—1957) iz Brebrovnika pri Ormožu. Kot študent germanistike v Gradcu je poslal Štreklju 3 ljudske pesmi. Omenjen je v SNP IV. Rokopisi pesmi so ohranjeni (SZ IV. a, 59). Študij je nadaljeval na Dunaju, bil je profesor, nazadnje na univerzi v Ljubljani. Uveljavil se ni le na področju germanistike in literarne teorije, temveč tudi s svojimi narodopisnimi prispevki v raznih revijah in s knjigo Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva (Celje 1930).

Gl. SBL I.

85. KELEMINA Stefan, kmet pri Sv. Miklavžu pri Ormožu (danes Miklavž pri Ormožu), je Štreklju poslal zbirko pesmi in stare zapise dveh pesmi in treh pravljic. Štrekelj se mu je zahvalil v SNP II.

86. KENDA Josip (1859—1929), rojen na Temlninah pri Kneži, učitelj v Tolminu in drugih krajih, nazadnje na Ljubinju. Na vseh službenih mestih je zapisoval narodopisno gradivo. Sam je objavljala pravljice v Vrteu in LZ (1889). Za Štreklja je nabiral pesmi, ljudske besede (primerjaj Štrekljev članek v LMS 1892, str. 1—50) in drugo narodopisno gradivo. V SZ je ohranjen le zapis psovke (SZ 9/153, 7). Štreklju je pomagal pri dialektoloških študijah tudi, kadar je ta prihajal na Cerkljansko. Pesem o sv. Alešu, ki jo je objavil Štrekelj v časopisu Archiv für slavische Philologie (1887), je zapisal Kenda. Mdr. je objavil Kenda v Gabrščkovih slovenski knjižnici v 47. snopiču leta 1896 skupaj z A. Gabrščkom Narodne pripovedke v Soških planinah, v Koledarju goriške Mohorjeve družbe pa leta 1928 Tolminske pregovore in reke.

G1. SBL I.; Primorski SBL.

87. KLEINMAYR Julij (1847—1913) iz Višnje gore. Kot profesor v Gorici je izročil Štreklju svojo zbirko in zbirke svojih dijakov (SZ IV. a, 60). Pesmi so spod Jepce (Kepa) na Koroškem in iz Podjune, Roža, Kobariškega in Goriškega. Štrekelj se mu je zanje zahvalil v SNP I.

Zgodovino in slavistiko je študiral na Dunaju in v Gradcu. Postal je suplent na gimnaziji v Celovcu, potem pa profesor na učiteljski v Kopru, v Gorici in zopet v Kopru. Priredil je drugo izdajo Janežičevega slovensko-nemškega slovarja, a pri tem žal ni izločil »ilirsko in Pohlinovo navlako«.

Svoje prispevke je objavljala v raznih časopisih, mdr. je objavil v Stritarjevem Zvonu (1879, 114) članek O lipi v slovenski narodni in umetni poeziji, v Kresu (1881) pa del narodnih pesmi, nabranih na Koroškem. Drugi del je poslal Štreklju.

G1. SBL I.; Primorski SBL.

88. KLEMENČIČ JOSIP iz Gornjega Grada (roj. 1862), učitelj pri Sv. Antonu v Slovenskih goricah (danes Cerkvencjak). Štreklju je poslal 2 zvezka ljudskih pesmi, za katere se mu je ta zahvalil v SNP II. Ohranjenih je 10 pesmi (SZ IV. a, 61) od Sv. Antona v Slovenskih goricah,

89. KLEMENČIČ Svoimir. Ohranjeni so njegovi zapisi pravljic in povedk iz Stantincev (SZ 7/34—35).

90. KNAFELJC Štefka. V SZ je ohranjenih 24 pesmi iz Jurišča pri Knežaku na Notranjskem (SZ IV. a, 62).

91. KOCIJANČIČ Ivan iz Lipnice pri Dobravi (roj. 1878). Kot nadučitelj v Bučeči vasi pri Krškem je poslal Štreklju 3 pesmarice s Kranjskega, večinoma nabožnih pesmi, nadalje »Razodenje sv. Brigite« in Sveto pismo (odlomke) z Jamnika pri Selcih in zbirko pesmi, ki jih je nekaj sam zapisal v Lipnici, Mengšu, Tržiču in Bučeči vasi pri Krškem, nekaj pa prepisal iz drugih pisanih zbirk. Omenjen je v SNP IV. V SZ je ohranjenih 75 pesmi (SZ IV. a, Kocijančič).

92. KOCIPER Matija. Njegovo rokopisno knjižico je poslal Štreklju dr. Fran Simonič, kustos dunajske vseučiliške knjižnice.

93. KOCJANC Franc, posestnik v Preseki pri Mozirju, je zapisal 69 pesmi, ki jih je pel Blaž Grabner, delavec v Kolovratu okoli leta 1908. Njegovi zapisi so ohranjeni (SZ IV. a, 63).

94. KOFOL Anton, kmečki fant, doma na Pečinah na Tolminskem. Štrekelj se mu je zahvalil v SNP I., toda njegova zbirka se ni ohranila.

95. KOKOŠAR Ivan (1860—1923) iz Hude Južine pri Oblokah. Kot mestni župnik v Gorici je poslal svoje zbirke Štreklju, ki se mu je zahvalil v SNP I, pozneje pa še več zbirk vojaškega kurata Ivanetiča, za kar se mu je Štrekelj zahvalil v SNP III. V SZ je ohranjenih 8 pesmi iz Hude južine, Cerknega, Podmelca, Sorce in s Kranjskega (SZ IV. a, 65) in povedke s Primorskega (SZ 7/57).

Gimnazijo in bogoslovje je obiskoval v Gorici, postal kaplan v Cerknem, župnik v Šebreljah in Gorici, zadnja leta vikar v Grahovem. Bil je glasbenik in je nabral nad 700 ljudskih pesmi. Objavljala je v Cerkvenem glasbeniku, Slovenskem narodu in Soči. Leta 1906 ga je Štrekelj izbral za poverjenika za Primorsko pri Odseku za nabiranje slovenskih narodnih pesmi, osnovanem za izdajo Avstrijske narodne pesmi.

G1. SBL I.; Primorski SBL.

96. KOLŠEK Fr. z Vranskega. Njegovo zbirko je Štreklju poslal Franc Praprotnik, kar je omenjeno v SNP III. Gradivo se v SZ ni ohranilo.

97. KOLŠEK Josip, odvetnik na Laškem, je poslal za SNP I, kjer se mu je Štrekelj zahvalil, svoje zapise ljudskih pesmi. V SNP III se mu je Štrekelj zahvalil še za 6 pesmi. V SZ so ohranjene 3 (SZ IV. a, 64).

98. KONEC —, posestnik. Štrekelj se je zahvalil za njegove 3 zvezke ljudskih pesmi (119 p.) Fr. Praprotniku v 14. snopiču (1911).

99. KORENINI Aleksander. V rokopisu so ohranjene 3 pravljice iz Maribora (SZ 7/56).

100. KOROŠEC Alojz, rojen leta 1874 v Sv. Križu pri Ljutomeru (danes Križevci pri Ljutomeru), bogoslovje je študiral v Mariboru. V SZ se je ohranil njegov zapis pripovedi iz Sv. Križa pri Ljutomeru (SZ 9/7).

101. KOS Milko (1892—1972), rojen v Gorici, sin zgodovinarja Franca Kosa, je kot študent nabiral ljudske pesmi. Omenjen je v SNP IV. V rokopisu je ohranjenih 9 pesmi iz Batuj v Vipavski dolini, Gorice in iz Selc pri Škofji Loki (SZ IV. a, 66).

Na Dunaju je študiral zgodovino in geografijo. Bil je profesor zgodovine na ljubljanski univerzi in s svojim delom mnogo prispeval k razvoju slovenske zgodovinske vede.

Gl. SBL I.; Primorski SBL.

102. KOS Roža. Omenjena je v Štrekljevi zahvali v SNP II kot »učiteljeva soproga« s Homca pri Radomljah, od koder je poslala eno ljudsko pesem.

103. KOSI Anton (1864—1945) iz Godemarcev pri Mali Nedelji. Poslal je Štreklju 79 pesmi, od katerih je v SZ ohranjenih 54 pesmi s Štajerskega (SZ IV. a, 67). Omenjen je v SNP IV. Učiteljišče je končal v Mariboru. Najdlje je poučeval v Središču, kjer je bil tudi ravnatelj šole. Bil je mladinski in narodno-gospodarski pisatelj ter glasbenik. Že kot učiteljiščenik je nabiral po ljutomerskem okraju narodopisno gradivo, zlasti legende in pesmi z napevi. Nekaj tega je objavil v Vrtecu, največ pa v zbirkah: Narodne legende za slovensko mladino (3 zvezki, Ptuj 1890/91), Sto narodnih legend slovenski mladini in preprostemu ljudstvu v pouk in zabavo (Ljubljana, 1897), Šaljivi Jaka ali zbirka najboljših kratkočasnic za slovensko mladino (2 zvezka, Ljubljana, 1892/4), Zabavna knjižnica za slovensko mladino (14 zvezkov, Ptuj-Ljubljana 1892—1910), Zlate jagode, Zbirka basni za slovensko mladino in preprosto ljudstvo (Ljubljana, 1894), Iz otroških ust. Smešno modre črtice iz življenja naših malih (2 zvezka, Maribor 1926/28), Otroška modrost (1930). Mdr. je v Popotniku (1893) objavljval članke o narečju in njegovem pomenu za ljudsko šolo.

Gl. SBL I.

104. KOSI Josef, rojen leta 1877 v Pernožavcih na Štajerskem. V SZ so ohranjene 3 pravljice iz ljutomerskega okraja (SZ 7/38).

105. KOŠIR Fran, učitelj na Hajdini pri Ptujju, je za SNP IV. poslal Štreklju pesem iz benediške župnije (SZ IV. a, posebni zapisi) in zbirko narodnih kletvic in reklet ter zabavljic iz studeniške župnije (SZ 6/189, 9/154, 18). Tri njegove povedke je Štrekelj dobil v Wiesthallerjevi dijaški zbirki (SZ 8/153—155). Omenjen je v SNP IV.

106. KOŠIR (Koschier), Pavel, (1878—1925) doma v Logavasi na Koroškem. Kot učitelj v Krasnici (Gresnitz) pri Jablancu (Aflenz) na Gornjem Štajerskem je poslal 71 pesmi s Koroškega, za katere se mu je Štrekelj zahvalil v SNP III. V rokopisu je ohranjenih 6 pesmi (SZ IV. a, 70). Učiteljišče je končal v Celovcu. Služboval je v osnovnih in meščanskih šolah v krajih po Koroškem. Bil je šolski nadzornik in upravitelj na Prevaljah. Napisal je dve nemški razpravi: Transplantation, ein Beitrag zur Volksmedizin in Kärnten; Zur Volkskunde in Kärnten v Carinthia (1912). V Kalendarju učitelj. doma 1914 je objavil Pregovore iz Slovenskega Korotana. Bil je urednik Mlade Jugoslavije, ki je objavljala veliko o folklori. Nabiral je narodopisno gradivo in izdal zbirko koroških pravljic »Gor čez izaro« (Ljubljana, 1922). Skupaj s T. Gasparijem je priredil zbirko koroških popevk »Sijaj, sijaj solnčece« (Ljubljana 1923) (glej: F. Kotnik, ČZN 1925, 103—105. V ČZN je od leta 1922 naprej objavljval članke o ljudski medicini na Koroškem).

Gl. SBL I.

107. KOTNIK Franc (1882—1955) je kot študent in Gradcu nabiral za Štreklja, svojega profesorja, ljudske pesmi iz Guštanja (danes Ravne na Koroškem) in okolice ter iz Leš nad Prevaljami. Štrekelj se mu je v SNP III. zahvalil za 15 pesmi. V rokopisu je ohranjenih 6 pesmi (SZ IV. a, 68).

Rojen na Dobrijah pri Ravnah na Koroškem (takrat: Guštanj) v znameniti kmečki družini Kotnikov, je končal gimnazijo v Celovcu. V Gradcu je študiral slavistiko,

postal profesor na gimnaziji v Celovcu, Velikovcu, nato inšpektor v Mariboru in pri banski upravi v Ljubljani. Uveljavil se je kot književni kritik, predvsem pa je pomembno njegovo narodopisno delo. Njegove objave, npr.: Slovenske starosvetnosti, članki v ČZN, prispevki o slovenskem bukovniku Andreju Schusterju-Drabosnjaku, članki v Narodopisju Slovencev... so le nekaj primerov iz njegovega narodopisnega opusa.

Gl. SBL I.; Vilko Novak, Raziskovalci slovenskega življenja, Ljubljana 1986: Delo Franceta Kotnika (1882—1955), str. 260—280.

108. KOTNIK Janko (1885—1975), brat Franca Kotnika. Kot dr. phil. v Gradcu je dal Štreklju več pesmi, ki so jih peli pri svatbah v tolstovrški okolici na Koroškem (88 štirivrstičnic). Omenjen je v SNP IV. V rokopisu je ohranjenih 8 pesmi (SZ IV. a, 69). Študiral je slavistiko in romanistiko v Pragi, Gradcu in Parizu. Služboval je na realki v Gorici in Mariboru. Pozneje je bil profesor na ljubljanski univerzi. Objavljal je podlistke v številnih revijah, članke v ČZN, mdr. knjigo Lisičjak, ljudski pesnik. Posebej znan je po vrsti slovarjev, ki jih je sestavil.

Gl. SBL I.

109. KOVAČ Ana. V SZ je ohranjenih 5 pravljic, ki jih je zapisala v Bučah (SZ 7/131—135).

110. KOVAČIČ Maks, visokošolec v Gradcu. Glonar ga omenja v SNP IV. oz. že na platnicah 15. snopiča (1913). Gradivo se ni ohranilo.

111. KOVAČIČ Anton (psevdonim: »Ognjeslav Kotnik«) doma pri Sv. Emi pri Šmarju (roj. 1869) je študiral bogoslovje v Mariboru. V času, ko se mu je Štrekelj v SNP I. zahvalil za zbirko, ki jo je poslal, je bil kaplan pri Mali Nedelji. Od njegove zbirke so v SZ ohranjeni le pregovori in pravljice z Donačke gore (SZ 6/1, 9/39).

112. KOŽELJ Jožef, kmečki fant, katerega zbirko je poslal Valentin Jarc, kateremu se je zanjo Štrekelj zahvalil v SNP I. (gl. katalog s. v). V rokopisu je ohranjenih 10 pesmi iz Sentjurja pri Celju (SZ IV. a, 71).

113. KRAGELJ Jožef (1845—1917) iz Volč, tolminski dekan in Štrekljev osebni prijatelj — Štrekelj ga je večkrat omenil v pismih Levcu (npr.: 18. 2. 1883 in 7. 7. 1884, NUK, 184). Štrekelj se je v SNP I. zahvalil Fr. Sedeju (gl. katalog s. v.) za njegovo zbirko od katere je v rokopisu ohranjenih 41 pesmi iz Volč, nabranih okoli leta 1862 (SZ IV. a, 72), in uganke, pravljice, vraže in pregovori z Goriškega (SZ 7/42—44).

Bogoslovje je študiral v Gorici in postal župnik, nato dekan v Tolminu. Objavljal je verske prispevke.

Gl. SBL I; Primorski SBL.

114. KRAJNC Franc, rojen leta 1865 v Sentjurju pri Celju, kjer je tudi učiteljeval. Štrekelj se je za njegovo zbirko, ki jo je poslal Gabriel Majcen, učitelj v Mariboru (gl. katalog s. v), zahvalil v SNP II.

115. KRAJNC Jožef iz Male Nedelje (roj. 1876). Štrekelj se mu je v SNP II. kot bogoslovcu v Mariboru zahvalil za »12 zbirek in več starih pesmaric«. V SZ je ohranjenih 65 pesmi iz Sv. Jurija ob Ščavnici (zdaj Videm) in iz Sv. Tomaža pri Ormožu (zdaj Tomaž pri Ormožu) (SZ IV. a, 73). Pozneje je bil kaplan v Žetalah.

116. KRALJ Alojzij je kot kaplan v Veliki dolini poslal 36 pesmi z Dolenjskega, za katere se mu Štrekelj zahvaljuje v SNP III.

117. KRALJ Frančišek, bogoslovec v Ljubljani. Štrekelj se mu je kot bogoslovcu v Ljubljani zahvalil v SNP I.

118. KRAMAR Franc (1890—1959) iz Matene pri Igu, organist v Tomišlju, je prispeval svoje zapise pesmi za SNP IV, kjer je omenjen. Vendar je možno, da so nekateri od ohranjenih 616 zapisov pesmi (SZ VI. a, 74) prišli v SZ pozneje, Pesmi izvirajo z Iga in iz okolice, pa tudi iz drugih krajev po Sloveniji: Matena pri Igu, Ljubno na Dolenjskem, Iška vas, Škocjan, Orehovica, Pijava gorica, Tomišelj, Strahomer, Škofljica, Kampilje, Konfin, Savsko, Tustanj, Kleče, Vinj, Predgrad, Gorenja Javoršiča, Kranj, Kravje brdo, Podklanec, Bohinjska Bistrica, Bočna, okolica Ptuj. Pozneje je nabiral pesmi z napevi tudi za publikacijo Avstrijske narodne pesmi. Bil je eden najuspešnejših nabiralcev narodopisnega gradiva. Zbiranje ga je tako navdušilo, da je hotel izdati knjigo — Izansko narodno blago — že leta 1914. Rokopis je izročil SM in v pregled ga je dobil Fr. Milčinski, ki se je odločil priporočiti natis. Izdajo knjige je preprečila prva svetovna vojna. O svojem nabiranju

je pod naslovom »Kako in kje sem nabiral slovenske narodne pesmi« pisal v nadaljevanjih v letnikih 45 (1922) do 49 (1926) Cerkevne glasbenika.

Gl. SBL I.; Milko Matičetov, Štrekljeva zapuščina in korespondenca s Francem Kramarjem, SE 15 (1962), 223—243; Zmaga Kumer, V spomin Francu Kramarju, Glasnik SED 1959/60, II/2, 14.

119. KRAMARŠIČ Alojzij, kaplan na Remšniku. Štrekelj ga je omenil na platnicah 14. snopiča (l. 1911). V rokopisu so ohranjene 4 pesmi z Remšnika (SZ IV. a, 76).

120. KRANJC Franc in Minka. Franc je bil nadučitelj pri Sv. Barbari v Slovenskih Goricah (zdaj Zgornja Korena) in je Štreklju za SNP IV. poslal zbirko svoje žene Micke, obsegajočo 11 pesmi, nadalje zbirko Marije Lesjak, pevke iz St. Ruperta v Slovenskih goricah s 87 pesmimi in še 34 pesmi na posameznih listkih od neznanih zapisovalcev in 13 melodij (SZ IV. a, 77). Omenjen je v SNP IV.

121. KREMENSEK Ivan. Njegovo zbirko je poslal Fr. Levec, kateremu se je Štrekelj zahvalil v SNP I. Ohranjenih je 9 pesmi iz Planine in okolice, nabranih okoli leta 1876 (SZ IV. a, 78).

122. KRIŽNIK Gašpar-Podšavniški (1848—1904) iz Motnika je poslal svoje zapise Štreklju. Ta se mu je zahvalil v SNP I, v SNP II za 17 pesmi in 4 pravljice in v SNP III za 22 pravljic, omenil pa ga je kot že pokojnega. Zbiral je tudi že pred Štrekljevo akcijo. Podrobneje gl. o njem uvod, kjer je v seznamu starejših zbiralcev.

123. KRONVOGEL Jože, svetnik deželne sodnije v St. Lenartu v Slovenskih goricah (zdaj Lenart). Poslal je pesmarico svoje matere, za katero se mu je Štrekelj zahvalil v SNP III.

124. KRŽIŠNIK Jožef (1872—1927) iz Predmosta pri Poljanah nad Škofjo Loko. Kot Wiesthalerjev učenec je nabral zbirko pesmi, ki jo je Fr. Levec poslal Štreklju. Štrekelj se je Levcu zanjo zahvalil v SNP I. Ohranjenih je 10 pesmi iz Luže v Poljanski dolini na Gorenjskem (SZ IV. a, 81).

Kržišnik je študiral na Dunaju zgodovino in geografijo, v Ljubljani bogoslovje. Bil je kaplan v Črnem Vrhu in Trziču, pozneje profesor zgodovine in zemljepisa v škofijski gimnaziji v Šentvidu. Uveljavil se je kot zgodovinar in geograf.

Gl. SBL I.

125. KÜHAR Števan (1882—1915) iz Bratonec pri Beltincih je poslal Štreklju svojo zbirko, obsegajočo 183 pesmi, in nekaj pravljic in vraž v času, ko je Štrekelj urejal IV. knjigo SNP, kjer ga je omenil. V rokopisu je ohranjenih 53 pesmi iz Bratonec, Odranec in Lipovec (SZ IV. a, 82) in povedka iz Bratonec (SZ 7/76). Štrekelj je odkril v njem odličnega zbiralca s pretanjenim poslušom za domače narečje. Zato ga je spodbudil k izdaji »narodnega blaga vogrskij Slovencev« v ČZN 1910, 1911 in 1913. Števan Kühar je vstopil v sombathejsko bogoslovje, a je študij zaradi jetike opustil in do smrti živel v rodni vasi, kjer je nabiral narodopisno gradivo.

Gl. SBL I.; Vilko Novak, Opombe h Küharjevemu Narodnemu blagu vogrskij Slovencev. ČZN 1938, 108—110. Števan Kühar, Ljudsko izročilo Prekmurja. Murska Sobota 1988. Izbral in uredil Vilko Novak.

126. KUNŠIČ Ivan (1874—1899) iz Mevkša pri Gorjah. Svojih zapisov ni sam poslal, ker je zelo mlad umrl. Štreklju sta jih poslala Vladimir Levec in Stanislav Škrabec. Vsakemu posebej se je Štrekelj v SNP I. zahvalil za »zbirko pokojnega Ivana Kunšiča«. Ohranjenih je 176 pesmi iz Gorij pri Bledu in iz Škocjana pri Novem mestu, zapisanih okoli leta 1889 (SZ IV. a, 83), ter vraže iz Gorij (SZ 4/21—26). Po maturi v Ljubljani je bil eno leto v celovškem bogoslovju. Nato je študiral slavistiko v Pragi in na Dunaju, kjer je umrl. Bil je nadarjen jezikoslovec, deloval pa je tudi v narodopisni smeri.

Gl. SBL I.; V. Novak, Raziskovalci slovenskega življenja. Ljubljana 1986, Ivan Kunšič, 252—256.

127. KUPLJEN Anton (1841—1902) iz Žihlave (pri Slaptincih). Študiral je v Mariboru in Varaždinu in postal notar v Crnomlju, od koder je poslal Štreklju svojo zbirko. V SZ je ohranjenih nekaj njegovih zapisov pregovorov, pravljic, povedk in šeg iz Bele krajine (SZ 7/42—44). Objavljal je članke v Slovenskem narodu in Slovanu, kjer je leta 1887 izšel članek: Narodno blago v belokranjskonarodnem kroji. Izdal je tudi Odlomke iz narodnega gospodarstva, Ljubljana 1895.

Gl. SBL I.

128. KUSTER Franc. V SZ je ohranjen njegov zapis pesmi iz okolice Škofje Loke (SZ IV. a, 10/2).

129. LAH Avgust, učitelj pri Sv. Antonu v Slovenskih goricah (zdaj Cerkevjak). Štreklju je med urejanjem II. knjige poslal svojo zbirko (Štrekelj se mu je v SNP II. zanj zahvalil), od katere je v rokopisu ohranjenih 7 pesmi od Sv. Antona v Slovenskih goricah (SZ IV. a, 84 in SZ 4/27).
130. LASBAHER Jakob. V SZ so ohranjene povedke, ki jih je zapisal v Mariboru (SZ 7/126—138).
131. LEDENIK Milka od Sv. Duha na Ojstrem vrhu (zdaj Duh) je poslala Štreklju 60 pesmi. V SZ je ohranjenih 11 pesmi iz okolice Soštanja (SZ IV. a, 85). Omenjena je v SNP IV.
132. L. D. iz Šmartna v Tuhinju. Njegovo ime ni znano. V SZ je ohranjenih nekaj vraž iz Šmartna v Tuhinju (SZ 6/177—178).
133. LENASI Pavel. V Wiesthalerjevi dijaški zbirki je ohranjen njegov zapis pravljice (SZ 8/156).
134. LENDOVSEK Mihael-Rogacki (1844—1920), doma iz Rogatca, je študiral bogoslovje in postal duhovnik. Služboval je po raznih krajih, pisal v časopise, objavil Slomškove spise, za Štreklja pa zapisoval uganke in pravljice. V SZ je ohranjenih 11 uganek in 12 pravljic oz. povedk (SZ 6/3, 7/3, 5—8, 14—15, 188—192).
135. LESJAK Davorin (1872—1946), rojen v Slivnici pri Celju. Kot učitelj v Rušah in eden tamkajšnjih vodilnih narodnih delavcev, ki je mdr. dopisoval tudi v Slovenski gospodar, Südsteir. Presse, Domovino, Popotnika in Planinski vestnik, je poslal Štreklju za IV. knjigo (kjer je omenjen) svojo zbirko ljudskih pesmi. V rokopisu je ohranjenih 20 pesmi, zapisanih okoli leta 1908 v Rušah (SZ IV. a, 86).
- Gl. SBL I.
136. LOGAR Max. V Wiesthalerjevi dijaški zbirki sta ohranjena njegova zapisa pravljic (SZ 8/157—158).
137. LONČARIČ Josip iz Središča ob Dravi (roj. 1876) je kot kaplan pri Sv. Juriju ob Taboru (zdaj Tabor) poslal za 14. snopič (l. 1911), v katerem se mu je Štrekelj zahvalil, 3 molitvice in 1 anekdoto, ki se v SZ niso ohranile.
138. LONČARIČ Mar. V SZ je ohranjena povedka (SZ 9/32) in pesmi iz Grab pri Središču (SZ IV. a, posebni zapisi).
139. LORBEC Janez. V SZ sta ohranjeni pravljici (SZ 7/45). Po vsej verjetnosti je bil kaplan pri Sv. Marjeti (zdaj Marjeta na Dravskem polju), rojen leta 1870 pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah (zdaj Lenart).
140. LOVRAC Ivan, kmečki fant. Njegove 3 zbirke je poslal Fortunat Lužar, učitelj iz Izlak, za kar se mu je Štrekelj zahvalil v SNP I. V rokopisu je ohranjenih 16 pesmi iz Podlipovice pri Izlakah (SZ IV. a, 87).
141. LOVŠE Anton, učiteljiščnik. Njegovo zbirko je poslal Fr. Ilešič, kateremu se je Štrekelj zanj zahvalil v SNP III. V rokopisu je ohranjenih 11 pesmi (SZ IV. a, 88), zapisanih pri Devici Mariji v Polju (danes Polje pri Ljubljani).
142. LOVŠIN Ivan, rojen leta 1868 v Dolenji vasi pri Ribnici, duhovnik in šolski inšpektor pri Sv. Vidu pri Cerknici (zdaj Žilce), je poslal Štreklju, ki se mu je v SNP I zahvalil, svojo zbirko. V SZ se ni ohranila.
143. LULEK Jurij, učitelj pri Sv. Venčeslavu pri Slovenski Bistrici (zdaj Venčesl), je poslal Štreklju za SNP III, kjer se mu je ta zahvalil, 90 pesmi z melodijami in pesmarico Neže Sierčeve s Suhe na Koroškem in Lojze Šalamonove iz Makol. V SZ je ohranjenih 91 pesmi (SZ IV. a, 89). Ohranjeno je njegovo pismo Štreklju z dne 2. 6. 1905 (Mb, SZ).
144. LUŽAR Fortunat, rojen v Velikih Laščah leta 1870, je kot učitelj služboval mdr. tudi v Izlakah, od koder je poslal Štreklju za SNP II, kjer se mu je Štrekelj zahvalil, 2 zbirki ljudskih pesmi iz Izlak, poleg pa še stare pesmarice in 3 zbirke kmečkega fanta Ivana Lovrača. V SZ se je ohranilo 19 pesmi (SZ IV. a, 90). V prvih letih učiteljevanja je nabiral ljudske besede kot dopolnilo k Pleteršnikovemu slovarju in jih objavil v Zborniku Slovenske matice (1900).
- Gl. SBL I.
145. MAJCEN Gabriel (1858—1940) od Marije Snežne v Slovenskih goricah (zdaj Zgornja Velka) je kot učitelj v Mariboru poslal Štreklju za SNP II svojo zbirko in zbirke A. Potočnika, Sv. Piliha, Fr. Krajnc, Jos. Strelca, Ivana Tomažiča, A. Cajnka, L. Cvirna, Antona Peska in Zmagoslava Tkalca. Ko je leta 1906 stekla akcija za Avstrijske narodne pesmi, je bil pri odseku za nabiranje slovenskih pesmi poverjenik za Šta-

jersko, koder je tudi sam nabiral pesmi z melodijami. Uveljavil se je na področju pedagogike, kot kmetijski pisatelj in krajevni zgodovinar.

Gl. SBL II.

146. MAJCEN Peter. V SZ je ohranjenih 7 ljudskih pesmi, ki jih je zapisal pri Sv. Tomažu pri Ormožu (zdaj Tomaž pri Ormožu) (SZ IV. a, 93).

147. MAJHEN Janko. Ljudske pesmi, ki jih je zapisal v Radomljah, je poslal Štreklju skupaj s svojo zbirko Fr. Stele. V rokopisu niso ohranjene, pač pa jih je nekaj objavil Štrekelj v SNP.

148. MALGAJ Franjo od Št. Jurja pri Celju (zdaj Šentjur) (pozneje znan kot Maistrov borec) je kot dijak v Celju pošiljal Štreklju ljudske pesmi. Ohranjeno je pismo z dne 4. 3. 1912 (Mb, SZ). Omenjen je v SNP IV. Prepisal je tudi 50 pesmi iz pesmarice Janeza Oseta, te je Štreklju poslal dr. Josip Tominšek, tedaj ravnatelj gimnazije v Gorici (gl. katalog s. v.). V SZ ohranjene pesmi so iz Št. Jurja pri Celju, iz Kroke, Polhovega Gradca, Št. Jošta pri Vrhniki in Grahovega na Tolminskem (SZ IV. a, 94) ter iz Hrušovca in Kladja (Mb, SZ).

149. MALGAJ Miroslav. Kot Štrekljev študent oz. kandidat prof. v Gradcu je Štreklju izročil zapisa dveh ljudskih pesmi, ki se v rokopisu nista ohranila. Štrekelj se mu je zahvalil v SNP II. Tedaj je bil že gimnazijski profesor v Št. Pavlu v Labotski dolini.

150. MALI Anton je bil v skupini dijakov, ki so zbirali narodno blago za svojega profesorja Wiesthalerja. V SZ so ohranjeni njegovi zapisi 5 pravljič (SZ 8/159—163).

151. MALIGOJ Jožef. Zbirko svojega nekdanjega goriškega dijaka je poslal Fr. Sedej (gl. katalog s. v.), kateremu se je Štrekelj zahvalil v SNP I. V SZ je ohranjenih 23 pesmi iz Kamnega pri Kobaridu (SZ IV. a, 95).

152. MALNAR Jožef, stud. phil. v Gradcu, kasneje gimnazijski profesor v Ljubljani, je poslal 8 pesmi iz Osilnice, za katere se mu je Štrekelj zahvalil v SNP III. Ohranjeni sta dve (SZ IV. a, 96).

153. MALNERIC Martin (1885—1958) iz Črnomlja. Kot kandidat prava v Gradcu je poslal Štreklju 3 pesmi z Vrha pri Črnomlju, ko je Štrekelj pripravljaval IV. knjigo (kjer je omenjen). Služboval je kot koncipient v Trstu, Ljubljani in na Dunaju, nato kot odvetnik v Ljubljani, Kotorju in Dubrovniku, kjer je tudi umrl. Zbiral je narodopisno in predzgodovinsko gradivo. Proučeval je zgodovino Bele krajine in razne pojave ljudske umetnosti in kulture. Izdal je Tobolček, knjižni almanah Bele krajine (1925), in kot dodatek objavil Nado v Casu XX (1925) št. 6, 92—94, z bibliografijo o Beli krajini in belokranjskih piscih.

Gl. SBL II.

154. MENCEJ Josip. V SZ se je ohranil njegov zapis pesmi z Iga pod Krnom (SZ IV. a, posebni zapisi). Drugega o njem ne vemo.

155. MEŠKO Ivan, gimnazijec v Ljubljani. Za njegovo zbirko se je Štrekelj v 12. snopiču (1908) zahvalil Josipu Tominšku, tedaj gimnazijskemu profesorju v Ljubljani. Verjetno je bil Ivan Meško njegov dijak. Zbirka je vsebovala 7 pesmi.

156. MIKLAVC Peter iz Ribnice na Pohorju. Štrekelj se mu je v SNP II. zahvalil za njegovo zbirko, ki pa se v rokopisu ni ohranila.

157. MIKLAVEC Filip (1863—1910) iz Orlice pri Ribnici na Pohorju. V SZ je ohranjenih 83 pesmi s Pohorja (SZ IV. a, 101) in pregovora (SZ 4/28—29), prav tako s Pohorja.

Po očetu je prevzel kmetijo in se sam naučil več slovanskih jezikov. Prispevke s področja živinoreje in sadjarstva, dopise krajevnega značaja in narodopisno gradivo, nabrano na Pohorju, je objavljaval v raznih časopisih in koledarjih.

Gl. SBL II.

158. MILČINSKI Fran (1867—1932), rojen v Ložu na Notranjskem. Kot sodni tajnik v Ljubljani je poslal Štreklju nekaj zagovorov, za katere se mu je Štrekelj zahvalil na platnicah 9. snopiča (1905). Poleg tega je posredoval tudi marsikatero zbirko drugih zbiralcev.

Znani slovanski mladinski pisatelj, humorist in pravnik je sodeloval s Štrekljem tudi, ko je bil ta predsednik OSNP. Bil je član odbora in poverjenik za Dolenjsko.

Gl. SBL II.

159. MISLETA Franz. V SZ je ohranjen njegov zapis pravljič (SZ 7/46). Več o njem ne vemo.

160. MODIC Izidor, rojen leta 1884 v Lahovem pri Blokah, padel 19. 12. 1915 v Renčah na Goriškem. Kot študentu slavistike in germanistike na Dunaju se mu je Štrekelj v SNP III zahvalil za 154 pesmi, 11 pravljic, 35 vrazh in nekaj pregovorov in rekel z Blok. Gradivo je pošiljal tudi pozneje kot profesor na učiteljskišči v Ljubljani in je omenjen tudi v SNP IV. V SZ so ohranjene pesmi (SZ IV. a, 103, 104) in ljudsko pripovedno gradivo (SZ 7/227—270).

Gl. SBL II; Ivan Grafenauer, Izidor Modic, DiS 29, 1916, 50.

161. MOHORIC Fran (1866—1928) iz Stročje vesi pri Ljutomeru. Štreklju je poslal svojo zbirko, ko je služboval kot sodni pristav v Ormožu, ko je Štrekelj sestavljaj SNP III. Napeve njegovi zbirki ljudskih pesmi je zapisal Domicijan Serajnik (SZ IV. a, 105). Poslal je tudi zbirki pesmi, zapisanih iz ust igrač (= godca) Fr. Tuška (SZ IV. a, 156) in Eve Damiš (gl. katalog s. v.). Tudi tem pesmim je napisal napeve Serajnik. Študiral je pravo v Gradcu in nato služboval v raznih krajih, nazadnje v Ljubljani. Že od dijaških let se je ukvarjal s pesništvo in petjem.

Gl. SBL II.

162. MUHA Ivan, delavec. Za njegovo zbirko se je Štrekelj zahvalil v SNP III Fr. Ilešiču, ki mu jo je poslal.

163. MOHORKO Tili. V SZ so ohranjene 3 ljudske pesmi, ki jih je zapisala (SZ IV. a, posebni zapisi). Več o njej ne vemo.

164. MUNDA Vincencij od Sv. Tomaža pri Veliki Nedelji (zdaj Tomaž pri Ormožu) (roj. 1892) je kot vojak v Trstu za razvedrilo zapisoval ljudske pesmi iz domačega kraja. Ohranjenih je 81 pesmi iz Savcev pri Sv. Tomažu (SZ IV. a, 106). Študiral je bogoslovje v Mariboru.

165. MURNIK Radoslav (1870—1932), slovenski humorist. Kot kandidatu medicine v Gradcu se mu je v SNP III Štrekelj zahvalil za »2 rokopisa raznega narodnega blaga in vojaških zaljubljenih pisem«. Bil je Štrekljev prijatelj (prim.: Pavel Strmšek, Tri pisma Rada Murnika. Življenje in svet 1932, knj. 12, št. 21, str. 553). Študij je opustil in se posvetil književnosti in časnikarstvu.

Gl. SBL II.

166. MUROVEC Ivan (1859—1917), rojen v Podmelcu, je služboval kot duhovnik v Breginju, nato kot dekan v Cerknem in Črničah. Bil je Štrekljev sošolec v goriški gimnaziji. Iz Cerknega je Štreklju, ki se mu je v SNP I zahvalil, poslal zbirko narodnega blaga. Ohranjena so njegova 3 pisma Štreklju iz let 1886, 1892, 1906 (Mb, SZ). Njegova družina je ohranila mnogo ljudskega izročila, saj je pri njegovi materi zapisoval še Kokošar (gl. katalog s. v.), pri nečaku pa Tončka Marolt.

Gl. Primorski SBL.

167. NOVAK Zdravko. V SZ je ohranjenih 16 pesmi, ki jih je zapisal na Trojanah in v Blagovici (SZ IV. a, 107).

168. OMERSA Nikolaj (1878—1932) iz Kranja je študiral slovansko in klasično filologijo na Dunaju in v Gradcu, kjer je bil Štrekljev študent. Tu je izročil Štreklju, ko je ta pripravljaj 12. snopič, tri ljudske pesmi. Omenjen v SNP IV. Kot gimnazijski profesor je poučeval v raznih krajih, leta 1930 je bil dodeljen prosvetnemu oddelku banske uprave v Ljubljani. Objavljal je večinoma v ČZN in LZ.

Gl. SBL II.

169. OSE Janez. 50 pesmi, ki jih je iz Osetove zbirke prepisal Franjo Malgaj, je poslal Štreklju Josip Tominšek, tedaj ravnatelj gimnazije v Gorici. Štrekelj se mu je zanje zahvalil v 14. snopiču (1911).

170. OZMEC Jožef (1866—1923), iz Obreža pri Središču. Kot gimnazijec v Celju je nabral zbirko ljudskih pesmi, ki jo je poslal Štreklju med urejanjem SNP II Fr. Praprotnik, nadučitelj v Mozirju. V rokopisu so ohranjene 4 pesmi iz Velike Nedelje (SZ IV. a, 108). Teologijo je študiral v Mariboru. Nekaj časa je bil župnik pri Lovrencu na Dravskem polju, nato dekan v Ljutomeru. Uveljavil se je kot organizator in politik.

Gl. SBL II.

171. PAVLINIČ Andrej. V SZ so ohranjene igre, šege, vrazhe in besede, ki jih je zapisal v Jelšanah v Istri (SZ 6/213—216).

172. PEČAR Št. in K. Za 15 pesmi, ki sta jih napisala v Juriščih, se je Štrekelj zahvalil na platnicah 14. snopiča (1911) Rudolfu Andrejki, okr. komisarju v Postojni.

173. PEČJAK R., učiteljskišnik v Ljubljani. Njegovi prepisi ljudskih pesmi so se ohranili v zbirki Izidorja Modica in so z njo prišli v roke Štreklju.

174. PEČNIK Frančišek iz Gornjega Grada (roj. 1860). Bil je duhovnik v Podgorju, kjer je umrl leta 1930. Njegovo zbirko je poslal Fr. Praprotnik, kateremu se je Strekelj zahvalil v SNP III.

175. PESEK Anton, Njegovo zbirko, za katero se mu je Strekelj zahvalil v SNP II, je poslal Streklju učitelj v Mariboru Gabriel Majcen.

176. PESSERL Franc Ks. V SZ je ohranjenih 16 pesmi (SZ IV. a, 111). Drugega o njem ne vemo.

177. PETELIN Davorin, Njegovo zbirko je skupaj z nekaterimi drugimi izročil Wiesthaler Levcu, ta pa Streklju, ki se mu je zanjo zahvalil v SNP I. V SZ je ohranjenih 13 pesmi iz ljubljanske okolice (SZ IV. a, 112) in nekaj pravljič, pregovorov in vraž, prepisanih iz dijaškega glasila »Domače vaje«.

178. PETKOVSEK Ivan iz Hotedrščice, Njegovo zbirko ljudskih pesmi je izročil SM Matija Rode. Strekelj se mu je zanjo zahvalil v SNP II.

179. PFEIFER Rezika, Njenih 8 zapisov ljudskih pesmi iz Mozirja (SZ IV. a, 113) je poslal Fr. Praprotnik, kateremu se je Strekelj zahvalil v SNP III.

180. PILIH Ivan, Njegovo zbirko ljudskih pesmi je poslal Gabriel Majcen, kateremu se je zanjo Strekelj zahvalil v SNP II. V rokopisu je ohranjenih 5 pesmi iz Savinjske doline (SZ IV. a, 114).

181. PINTAR Luka (1857—1915) iz Hotavelj v Poljanski dolini. Strekelj je dobil njegove mladostne zapise ljudskih pesmi v Wiesthalerjevi dijaški zbirki. Zanje se je zahvalil Fr. Levcu v SNP I. Za narodopisno gradivo, ki ga je Pintar pozneje poslal (kot skriptor v licejski knjižnici v Ljubljani) in za pesmi iz Kastelčeve ostaline, se mu je zahvalil Strekelj v SNP II. V rokopisu je ohranjenih nekaj pregovorov in rekov (SZ 6/4, 11 in NUK, SF, 102).

V Gradcu je študiral klasično filologijo in slavistiko pri Kreku, leta 1898 je bil imenovan za skriptorja v licejski knjižnici v Ljubljani, leta 1909 je postal njen kustos in nato ravnatelj. Uveljavil se je kot jezikoslovec, slovstveni zgodovinar in prešerno-slovec. Bil je Strekljev osebni prijatelj in je kot odbornik in blagajnik sodeloval tudi v OSNP.

Gl. SBL II.

182. PLEŠKO K., sodni svetovalec. Strekelj se je za njegovo zbirko, ki mu jo je poslal Fr. Levec, zahvalil v SNP I. V SZ zbirka ni ohranjena.

183. POBEC Jože, V SZ je ohranjen zapis povedke iz okolice Konjic (SZ 9/14). Več o njem ne vemo.

184. PODBEVSEK Jernej, kaplan iz Vranje Peči. Dve knjižici njegovih zapisov izštevank in otroških iger (skupaj 20) ter 26 vraž, nabranih okoli leta 1911, je poslal A. Breznik, kateremu se je Strekelj zahvalil v 14. snopiču (1911) (SZ IV. a, 116 in SZ 4/30—96).

185. POKA Ludvik, realec v Idriji, je poslal Streklju, ko je ta urejal 14. snopič (1911), dve zbirki pesmi, nabranih v Žužemberku in okolici (SZ IV. a, 117).

186. POŠEPL Terezija, V SZ sta ohranjeni vraža in povedka, ki ju je zapisala v Središču (SZ 6/167, 9/15).

187. POŠNAR Anton, V SZ je ohranjenih 14 pesmi, ki jih je zapisal na Koroškem (SZ IV. a, 118).

188. POTOČNIK A. Na platnicah 6. snopiča (1901) se je Strekelj za njegovo zbirko zahvalil Gabrielu Majcnu, ki mu jo je poslal skupaj z zbirkami še nekaterih drugih. Rokopis ni ohranjen in razen imen nimamo nobene opore, da bi ga identificirali z Alojzijem Potočnikom, krajevnim zgodovinarjem iz Ljubljane.

189. POUŠE Pepca, V SZ so ohranjene 3 pesmi, ki jih je zapisala v Uršnih Selih (SZ IV. a, posebni zapisi).

190. PRAPROTNIK Fran (1849—1933), rojen pri Št. Andražu pod goro Oljko (zdaj Andraž). Gimnazijo je končal v Celju in učiteljišče v Mariboru. Služboval je kot učitelj v raznih krajih, nazadnje kot nadučitelj v Mozirju. Streklju je poslal svoje zapise narodnega blaga. V rokopisu so ohranjene pesmi iz Savinjske doline, Sv. Jakobova v Slovenskih goricah (zdaj Jakobski dol), Sv. Martina na Paki (zdaj Šmartno ob Paki), Sv. Andreja pod Oljsko goro (zdaj Andraž), iz Šaleške doline in Selnice ob Dravi (SZ IV. a, 120) ter besede in pregovori iz Mozirja (SZ 6/200). Poleg tega je poslal Streklju več starejših zapisov in pesmaric in zbirke drugih zbiralcev. Strekelj se mu je za poslano gradivo zahvalil v vseh štirih knjigah SNP. Fr. Praprotnik je spodbujal učitelje k zbiranju narodopisnega gradiva in pisanju krajevnih kronik.

Mdr. je organiziral med učitelji na Gornjegrajskem zbiranje narodnih pesmi za Štreklja in domačih izrazov za Pleteršnika. Bil je soustanovitelj Popotnika, kjer je mdr. objavil vrsto pohorskih narodnih pravljič. Za Fr. Erjavca je zbral rastlinska imena, za SM imena za sadno drevje.

Gl. SBL II.

191. PRELOŽNIK Mihael. V SZ so ohranjeni njegovi zapisi ljudskih pesmi iz Črešnjic pri Frankolovem (SZ IV. a, 221), med njimi tudi »ohcetni« nagovori. Prav tako je v rokopisu nekaj povedk, opisov šeg in pesmi (SZ 7/61).

192. PUCIHAR Marica iz Ljubljane je poslala Štreklju pesem, za katero se ji je zahvalil v SNP II.

193. PULKO Valentin s Hajdine pri Ptujju (roj. 1871). Postal je učitelj pri Sv. Marjeti nižje Ptuja (zdaj Gorišnica), pozneje nadučitelj v Dobju, nato Dolenju, od koder je Štreklju, ko je urejal 14. snopič (1911), poslal 11 pesmi.

194. PUNTAR J. iz Mozirja. Njegovo zbirko je Štreklju poslal Fr. Praprotnik, kateremu se je Štrekelj zahvalil zanjo v SNP III.

195. PUŠENJAK Tomo, nadučitelj na Cvenu. Za njegovo zbirko se je Štrekelj v SNP I. zahvalil Fr. Praprotniku.

196. RABUZA Anton, gimnazijski profesor v Trstu. Štrekelj se mu je zahvalil za zapis ljudske pesmi v SNP III.

197. RADOJČIČ Nikola, vseučiliški profesor v Ljubljani. Omenja ga Glonar v 16. snopiču (1923). Kaj je prispeval, ne vemo.

198. RAHNE Ivan (1860—1928). Kot gimnazijec, rojen v Rači pod Sv. Trojico (pri Moravčah), je zbiral ljudske pesmi, ki jih je njegov profesor Wiesthaler skupaj s pesmimi, nabranimi od drugih dijakov, izročil Fr. Levcu, da bi jih objavil v Zvonu. Levce jih je namesto tega izročil Štreklju. V rokopisu je ohranjenih 8 ljudskih pesmi iz Doba na Gorenjskem (SZ IV. a, 122 in SZ 6/191). Pravo je študiral v Pragi in na Dunaju. Zaposlil se je na Brdu pri Janku Kersniku. Več let je bil župan v Lukovici. Bil je publicist, kot leposlovec se je uveljavil zlasti s humoreskami.

Gl. SBL III.

199. RAJH Jurij iz Dramelj. Kot gimnazijec v Celju je nabral zbirko pesmi, ki jo je poslal Štreklju, ko je ta urejal 12. snopič (1908), Josip Tominšek, profesor v Ljubljani. Zbirka je obsegala 27 pesmi iz Dramelj pri Celju, v rokopisu je ohranjenih 10 (SZ IV. a, 123). Pozneje je zapisoval ljudske pesmi z melodijami tudi za OSNP.

200. RAKOVEC Lovro (1832—1903), rojen v Zabukovju. Študiral je bogoslovje in bil kaplan v raznih krajih slovenske in hrvaške Istre. V SZ je ohranjen njegov zapis ljudske pesmi iz Istre (SZ IV. a, 124). Objavljal je podlistke v SN.

Gl. SBL III.

201. RANC Blaže, poštni uradnik v Beljaku. Njegovo zbirko ljudskih pesmi je posredoval Fr. Praprotnik, Štrekelj se mu je zahvalil v SNP I, medtem ko mu je Fr. Kotnik poslal prvotni rokopis zbirke. Kotniku se je Štrekelj zahvalil v SNP III. V SZ je ohranjenih 37 pesmi s Prevalj (SZ IV. a, 125).

202. RASTISLAV C. V SZ so ohranjeni njegovi zapisi vraž in ljudske medicine iz Vrtojbe (SZ 7/60).

203. RAZTOČNIK P., organist (»orglar«) v Mozirju. Za njegovo zbirko se je v 5. snopiču (1900) Štrekelj zahvalil Fr. Praprotniku, nadučitelju v Mozirju.

204. REGGI Lojz, doma iz Beljaka ali Brnice, železniški uradnik na Grahovem, je v času priprave 12. snopiča (1908) nabral ljudske pesmi, otroške igre, pregovore ipd. iz okolice Beljaka (SZ IV. a, 127 in SZ 6/217, 9/151, 7/154, 23—29).

205. ROBIDA Adolf (1885—1928) je kot študent iz Ljubljane v času urejanja 10. snopiča (1906) poslal zapis ljudske pesmi. Postal je dramatik in kritik. Pomagal je zgodovinarjem, posebno Ivanu Vrhovniku (gl. katalog s. v.). Priredil je več ljudskih iger. Njegova knjižnica je v lasti SAZU.

Gl. SBL III.

206. RODE Matija (1879—1961), rojen v Domžalah, je začel nabirati ljudske pesmi že kot dijak v Ljubljani in pošiljal svoje zbirke SM še potem, ko je že študiral pravo. Iz SM je Štrekelj dobil vseh njegovih 12 zbirk ljudskih pesmi iz okolice Ljubljane, Škofje Loke, Kamnika, Višnje gore, Hrašč pri Postojni, iz Sv. Marjete pri Ptujju (danes Gorišnica), Toplic pri Novem mestu in še od kod (SZ IV. a, 128), prav tako tudi njegove zapise vraž in pregovorov iz okolice Ljubljane (SZ 4/48, 6/12, 10/4). Za zbirke

se mu je zahvalil v SNP II in III, v SNP II tudi za zbirko Iv. Petkovška (gl. katalog s. v.), ki jo je posredoval Rode.

Potem ko je končal pravo na Dunaju, se je Rode zaposlil kot odvetniški uradnik in solicitor. Skupaj z Iv. Tavčarjem je bil urednik SN, nato poslovodja narodne knjigarne. V letih 1909—39 je bil uradnik Mestne hranilnice v Lj. Bil je publicist in ustanovitelj Šentjakobske ljudske knjižnice (danes Mestna knjižnica v Ljubljani).

Gl. SBL III.

207. ROZMANČIČ Tereza. Njeno knjižico prepisov je v času 14. snopiča (1911) poslal Franc Simončič iz Gornje Radgone, upokojeni kustos dunajske vseučiliške knjižnice.

208. RUTAR Simon (1851—1903), rojen v Krnu pri Tolminu. Kot gimnazijski profesor v Ljubljani je poslal Štreklju za SNP I zapise ljudskih pesmi, nabranih na Primorskem in v drugih krajih Slovenije (Tolminsko, Dutovlje, Cerkno, Kropa, Idrijski hribi, Grahovo, Kleče, Vransko, Ziljska dolina, Podčetrtek). Po njegovi smrti je nekaj pesmi iz zapuščine, v kateri se je ohranila tudi zbirka Frančiška Medena, poslala Štreklju SM (8. snopič, 1904). V SZ so se ohranile 3 zbirke ljudskih pesmi (SZ IV. a, 129).

Rutar je študiral zgodovino, zemljepis, historične pomožne vede in filologijo v Gradcu. Učil je na gimnazijah v raznih krajih (Gorica, Kotor, Split), nazadnje v Ljubljani. Imenovan je bil za »konservatorja I. sekcije na Kranjskem«. Veliko je objavljajl s področja zgodovine, arheologije, zemljepisa in narodopisja, npr. Dve stari slovenski pesmi (LZ 1894, 62—4), Narodne pesmi (LZ 1883, 529, 93), Kralj Matjaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah (Zvon, 1879, Kazalo), Slovenske pripovedke o morju (Zvon 1880, 294—8), Knez Pes-Marko (LZ 1883, 252—3). Ocenil je Scheinigove Narodne pesmi koroških Slovencev (LZ 1889, 735—44).

Gl. SBL III; Goriški letnik 3 (1976), 4/5 (1977/78); Primorski SBL.

209. RŽENOPOLJSKI R. V SZ je ohranjenih 9 pesmi iz Skrilj na Vipavskem (SZ IV. a, 130). Več o njem ne vemo.

210. SAMOTORČAN Josip (1862—1897), pravnik, doma od Sv. Jošta nad Vrhniko (danes Sentjošt), je bil Wiesthalerjev učenec. Njegovo zbirko iz leta 1876 je Šteklju poslal Fr. Levec. Štrekelj se mu je zahvalil v SNP I. V rokopisu je ohranjenih 12 pesmi (SZ IV. a, 131), pregovori, povedke in 12 pravljic (SZ 6/202—207, 9/164—165) iz Sentjošta nad Vrhniko. V 6. letniku gimnazije je Samotorčan s sošolci izdajal list Brstje, objavljajl je v Vrtecu (pod psevdonomom »Gradačan«). Leta 1884 je izdal v samozaložbi knjigo Mlada leta.

Gl. SBL III.

211. SCHNEIDER Frančišek iz Ljutomera (roj. 1863) je bil učitelj na Cvenu in je nato služboval kot nadučitelj v Cezanjevcih, od koder je prispeval 2 pesmi, za kateri se mu je Štrekelj zahvalil v SNP II.

212. SCHWEIGL Fran. Njegovo zbirko je poslal dr. K. Ozvald. Pesmi je nabral v okolici Ptuja in drugod na Štajerskem.

213. SEDEJ Frančišek Borgia (1854—1931), rojen v Cerknem na Goriškem, je kot profesor bogoslovja izročil Štreklju (ko je ta pripravljajl SNP I) svojo zbirko, zbirke nekdanjih goriških dijakov (Jožeta Maligoja, M. Skočirja, Janka Berlota) in zbirki Jožefa Kraglja in A. Črva iz zapuščine prof. St. Kocijančiča. Od njegove zbirke pesmi, nabranih na Goriškem, je v rokopisu ohranjenih 38 pesmi, ki so skoraj vse objavljene v SNP (SZ IV. a, 132 in SZ 6/192—194).

Po končanem študiju bogoslovja v Gorici je študiral na Dunaju biblične vede in orientalske jezike. Že kot gimnazijec je sodeloval pri domačem listu Lipa (psevdonom »Matic«). V počitnicah je s Štrekljem po vaseh nabiral pesmi in pravljice ter pesmim, ki jih je zapela Pagonova Mica na Oblokah, zapisal napeve. Svoje zapise je pošiljal tudi Baudouinu de Courtenayu (objavljeno v Archiv für Slavische Philologie 1884, 1885). Bil je narodnostno globoko zaveden, se zanimal za socialna vprašanja, deloval na raznih področjih kulture in bil ugleden teološki pisec. L. 1906 je postal goriški nadškof in ostal na tem mestu do jeseni 1931, ko se je zaradi pritiska fašističnih oblasti umaknil.

Gl. SBL III.

214. SERNEC Josip (1844—1925), doma iz Slovenske Bistrice, je na Dunaju študiral pravo in nato v Celju odprl odvetniško pisarno. Sodeloval je v slovenskem na-

rodnem in političnem življenju. Objavljal je v SN. V ŠZ so ohranjene 3 pravlјice, ki jih je zapisal na Štajerskem (SZ 7/55).

215. SEVAR Hinko je kot trgovec v Moravčah pri Litiji poslal svojo zbirko Štreklju, ko je ta pripravljaval SNP I. Kot zasebni uradnik v Ljubljani je poslal še eno zbirko; Štrekelj se je zanj zahvalil v SNP II. Ljudske pesmi je Sevar začel zbirati okoli leta 1895 v Zagorju ob Savi, Dobu pri Domžalah, na Verdu, v Žabnici pri Škofji Loki, v Rovtah na Tolminskem, v Juršincih pri St. Petru na Krasu (zdaj Pivka) ter v Litiji in okolici (SZ IV. a, 133). Nazadnje je imel antikvariat na Starem trgu v Ljubljani.

216. SEVŠAK Marija. V ŠZ so ohranjeni njeni zapisi ljudskih pesmi iz Obreža pri Središču ob Dravi (SZ IV. a, 134).

217. SINGER Štefan (1871—1945), rojen na Strugi pri Železni Kapli v Rožu, je bil duhovnik v Železni Kapli in Logivesi, od koder je poslal Štreklju več starejših cerkvenih pesmaric in pesmi, iz Železne Kaple pa še več pobožnih in cerkvenih pesmi in rokopis pasijonske igre. Štrekelj se mu je zahvalil v SNP I. Ohranjen je le del rokopisnega gradiva (SZ IV. a, Štefan Singer in NUK, SF 102).

Poleg duhovniškega poklica se je uveljavljal tudi kot krajevni zgodovinar in na vseh službenih mestih skrbno pisal župnijske kronike. V Carinthii 1934 je objavil članek Romanische Kirchen im Bleiburger Dekanate. Kot zaveden Slovenec je bil med 2. svetovno vojno odpeljan v taborišče in se tudi po odpustitvi iz Dachaua ni smel vrniti na Koroško. Umrl je v bližini Gradca.

Gl. SBL III.

218. SKOČIR Mihael je zapisoval ljudske pesmi kot dijak v Gorici. Njegovo zbirko je Štreklju poslal za SNP I Francišek Sedej (gl. katalog s. v.). V ŠZ je ohranjenih okoli 100 ljudskih pesmi (SZ IV. a, 135) — večina objavljenih v SNP — in 5 ugank (SZ 9/149) iz Starega sela pri Kobaridu. Skočir je postal častnik avstrijske armade in služboval kot stotnik v Celju.

219. SLAPŠAK Julij (1874—1951), doma v Rogačicah na Dolenjskem, je kot nadučitelj v Vodichah poslal Štreklju v času pripravljanja 13. snopiča (1909) 113 ljudskih pesmi in molitvic iz Mokronoga in okolice, iz Trebelnega na Dolenjskem in iz Leš pri Trziču; zapisal jih je okoli leta 1897 (SZ IV. a, 136).

Slapšak je poučeval na šolah v Trebelnem, Lešah, Vodichah, Radovljici in Ljubljani, deloval v raznih društvih (čebelarskem, gasilskem...) in bil tudi mladinski pisatelj (npr. Spisi Mišjakovega Julčka, Lj. 1909—13, Turki pred Sv. Tilnom, 2 zv., Lj. 1910, 1915, Dedek je pravil, Lj. 1910).

Gl. SBL III.

220. SLEKOVEC Matej (1846—1903), rojen v Kunovi pri Negovi, je svojo zbirko, ki se v rokopisu ni ohranila, poslal Štreklju med urejanjem SNP I, kjer se mu je Štrekelj zahvalil kot »zdaј« župniku pri sv. Marku (danes Markovci pri Ptujju). Prej je bil kaplan v Središču, Cirkovcih, pri Sv. Lovrencu na Dravskem polju (danes Lovrenc na Dravskem polju). Zbiral je gradivo po raznih arhivih in napisal številne kronike. Pomagal je Josefu Zahnu sestavljati seznam krajevnih imen na Spodnjem Štajerskem. Objavljal je v različnih časopisih, mdr. tudi v Izvestju muzejskega društva za Kranjsko.

Gl. SBL III.

221. STAJKO Josip. V ŠZ je ohranjena ljudska pesem, ki jo je zapisal v Logarovcih (SZ IV. a, posebni zapisi).

222. STAMOLENK. V ŠZ je ohranjena pesem, zapisana leta 1874 (SZ IV. a, posebni zapisi).

223. STEGENŠEK Mara. V rokopisu je ohranjenih 6 pesmi (SZ IV. a, 137), nabranih leta 1898 v Celju. Štrekelj se ji je zahvalil v SNP I.

224. STELE France (1886—1972), rojen v Tunjiški Mlaki pri Kamniku, je kot dijak v Kranju pod psevdonomom »France Francetov« poslal 4 zbirke ljudskih pesmi, za katere se mu je Štrekelj zahvalil v SNP II. V SNP III se mu je kot »abiturientu v Kranju« zahvalil za 62 pesmi, tu že s pravi imenom. Pošiljal je tudi kot študent na Dunaju, saj se mu je Štrekelj v 12., 13. in v 14. snopiču (1911) znova zahvalil za poslano zbirke pesmi in nekaj legend. Omenjen je tudi v SNP IV. V rokopisu je ohranjenih 10 zbirkih pesmi (SZ IV. a, 138) iz Kamnika, Stražišča pri Kranju, Poljanske doline nad Škofjo Loko, Tunjic, Radomelj, Podgorja pri Kamniku... Ohranjeni so tudi njegovi zapisi pregovorov in ugank iz Kamnika in okolice (SZ 9/151, 156,

4—5, 7, 9). S Štrekljem si je tudi dopisoval in dobil od njega navodila in nasvete za zbiranje. France Stele je potem študiral na Dunaju umetnostno zgodovino, slovansko filologijo in zgodovino, postal je član inštituta za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje, kasneje pa profesor za umetnostno zgodovino na univerzi v Ljubljani. Bil je prvi slovenski poklicni konservator.

Gl. SBL III; Emilijan Cevc, Steletovo predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, *Traditiones* 14, Ljubljana 1985, str. 123—135; Fr. Stele, Izročilo Tomaža Steleta, Et. X—XI, Ljubljana 1937—39, str. 327—43.

225. STEPIŠNIK Lovro (1834—1912) iz Vojnika pri Celju je bil kot zapisovalec samouk. Zanimanje za slovenščino sta mu zbudila župnik K. Križ in izobraženi kmet Miha Rušnik. Od leta 1850 je popisoval vreme, letino, zbral ljudske vremenske pregovore, zapisoval pohorske povedke in uganke. Objavil je: Pohorske pripovedke (v *Novicah* 1864, 227—8); Ptiči z govornim petjem (v Slovenskem glasniku 1866, 378); Oče svojega sinčka proda (v *Besedniku* 1869, 115); Ženitovanjski običaji v slovenjebistriški okolici (v Slovenskem gospodarju 1883, 2—3); Ženitne ali svatbine navade in nاپitnice z godčevskim katekizmom iz slovenskobistriške okolice na Štajerskem, Maribor 1884, 1885, 1888; Ljudsko blago vzhodne Štajerske v SG 1889, št. 4. Neobjavljeno je ostalo mdr.: Zlati venec — zbrano ljudsko blago; Ahasver, pripovedka, v Slovenski Bistrici leta 1908 zapisana varianta. V ŠZ je ohranjenih 31 ljudskih pesmi s Štajerskega, ki jih je zapisal okoli leta 1868/9 (SZ IV. a, 139 in SZ 6/199).

Gl. SBL III.

226. STIBLER Janez, rojen v Puščavi leta 1861, je kot učitelj pri Sv. Antonu na Pohorju (danes Planina) poslal Štreklju 10 ljudskih pesmi, ki jih je zapisal okoli leta 1904 v domači vasi (SZ IV. a, 140). Štrekelj se mu je zahvalil v SNP III.

227. STOKLAS Marija je bila kmečko dekle iz Šmarij pri Jelšah. Njeno zbirko je poslal Frančišek Zopf, učitelj v Ljutomeru, in Štrekelj se mu je zahvalil v SNP I. Ohranjenih je 69 pesmi iz Dvora pri Šmarju pri Jelšah (SZ IV. a, 141).

228. STRELEC Ivan (1864—1914) iz Nove vasi pri Markovcih na Ptujskem polju je bil učitelj v Markovcih, Vidmu, Vitomarcih in drugod v Slovenskih goricah. Njegovo zbirko je Štreklju poslal učitelj v Mariboru Gabriel Majcen, gl. SNP II.

Kot narodopisec in krajevni zgodovinar šolstva je največ objavljaval v Popotniku. Njegova predavanja na zborovanjih ptujskega učiteljskega društva so bila namenjena sprva agitaciji za zbiranje narodopisnega gradiva (Popotnik 1886, 62), pozneje vzgojnim težavam otrok in domoznanstvu (Popotnik 1887, 28), naposled šolskim kronikam in narodnogospodarskim vprašanjem.

Gl. SBL III.

229. STRGAR Jožef ml. iz Celovca je poslal za SNP v SM 2 pesmi. Omenjen je v SNP IV.

230. STRMŠEK Fran, visokošolec v Gradcu, je izročil svojo zbirko Glonarju, ko je ta urejal 15. snopič (1913).

231. STRMŠEK Vekoslav (1864—1907) iz Dogoš pri Mariboru, učitelj pri Sv. Petru na Medvedjem selu (danes Kristanvrh), je kot narodni delavec organiziral na šoli zbiranje ljudskih pesmi. Zbirko 47 pesmi, ki so jih nabrali učenci (Mica Dolšak, Mica Hajnšek, Ciril Ogrizek, Franc Kolar, Katarina Korun, Ana Kovačič, Mica Kregar ml., Mica Kregar st., Ema Mahajne, Ana Mastinšek, Jurij Strašek, Terezija Škorec, Mica Tramšak, Jula Tramšak, Fr. Vehovar, Mica Vrbovšek, Matilda Vrbovšek), je po očetovi smrti Štreklju poslal sin Pavel Strmšek (1891—1965) kot osmošolec v Celju. Štrekelj se mu je zahvalil v 14. snopiču (1911).

Gl. SBL III.

232. STRMŠEK Pavel: gl. zgoraj pri Strmšek Vekoslav. Pavel je postal gimnazijski profesor na Češkem, v Mariboru in Celju. Napisal je več dramskih tekstov in članke s področja literarne zgodovine, zgodovine, zemljepisa in narodopisja. Kot Štrekljev zet je objavil marsikaj iz Štrekljeve zapuščine.

Gl. SBL III.

233. SUŠNIK Janez, rojen 1861 v Ljubljani. V Wiesthalerjevi dijaški zbirki je ohranjen zapis pravljice (SZ 8/166).

234. SVETLIN Gašper. V SZ je ohranjenih 7 ljudskih pesmi, ki jih je zapisal v Domžalah (SZ IV. a, 142).

235. ŠALAMUN Anton (1866—1939), rojen na Mestnem Vrhu pri Ptujju. V SNP I se mu je Štrekelj zahvalil kot o. Hijacintu (»sedaj kapucin v Sv. Križu vipavskem«),

v SNP II pa za nekaj pesmi in zbirke kmečkega fanta Andreja Hrena kot o. Bernardinu (»minorit kaplan pri Sv. Trojici v Halozah«) (zdaj Podlehnik). Leta 1900 je namreč prestopil iz kapucinskega v minoritski red. V rokopisu so ohranjene 3 pesmi s Štajerskega (SZ IV. a, 144). Bil je zgodovinski in nabožni pisec. Pisal je o ptujski zgodovini, objavil zbirko narodopisnih drobcev iz okolice Ptuja: Ptujski okoličani (DiS 1897, 18—20, z dodanima ljudskima pesmima: Nevesta Ančka, Tri hčere, ib., 20—1).

Gl. SBL III.

236. ŠALAMON Lojza. V SZ je ohranjenih 118 pesmi, ki jih je zapisala v Makolah okoli leta 1896 (SZ IV. a, 143). Njeno pesmarico je Štreklju poslal učitelj Jurij Lulek (gl. katalog s. v.) in Štrekelj se mu je zahvalil v SNP III.

237. ŠASEL Josip (1883—1961) je kot študent prava v Pragi (takrat še Josip Wieser) poslal Štreklju 36 poskočnic iz Slovenjega Plajberka, kjer je bil rojen. Štrekelj se mu je zanje zahvalil v SNP III.

Po poklicu je bil pravnik, a se je uveljavil tudi kot narodopisec in kulturnoprosvetni delavec. Mdr. je objavil Narodno blago iz Roža (Ljubljana 1936—7), ki ga je fonetično redigiral Fr. Ramovš.

Gl. SBL III; Monika Kropelj, Josip Šasel etnograf. Ob stoletnici rojstva. Traditions 10—12, 1984, 191—196.

238. ŠASELJ Ivan Feliks (1859—1944) iz Mokronoga je bil župnik v Adlešičih. Štrekelj se mu je v SNP I zahvalil za njegovo zbirko in 2 zbirki učenca Črničča, v SNP II za 10 pesmi, v SNP III za 31 pesmi. Šaselj je s Štrekljem navezal strokovne stike. V SZ je ohranjenih 26 zapisov ljudskih pesmi iz Tribuč, Adlešičev, Šentlovenca na Dolenjskem in Mokronoga (SZ IV. a, Šaselj-Črnič).

Objavljal je predvsem s področja cerkvene zgodovine in narodopisja, npr.: Zgodovina Adlešičke fare na Belokranjskem (Zgod. fara lj. škofije IV, 1887), z adlešičkimi lokalizmi in uvodom o ljudskem življenju in jeziku; Doneski k zgodovini zvonarjev in zvonov po Kranjskem (Zgodovinski zbornik 1889, 62; 1890, 129; 1891, 263; 1895, 458). Objavljal je ljudske pesmi, pregovore, reke in drugo narodopisno gradivo v SN, LZ, DiS in Et. Zbiral je gradivo o divjih živalih in vremenu in slovarsko gradivo.

Gl. SBL III.

239. ŠASELJ Miko (Emil), župnik (kurat) in pomožni učitelj v Vatovljah pri Divači, je omenjen v SNP I.

240. ŠEBAL A. V SZ so ohranjeni zapisi 5 pravljic iz Maribora (SZ 9/38).

241. ŠMUC Jože, realec. Njegovo zbirko je Štreklju poslal Fr. Levec (zahvala v SNP I).

242. ŠNUDERL Makso (1895—1979), rojen v Rimskih Toplicah, je kot gimnazijec v Mariboru poslal SM zbirko ljudskih pesmi in pravljic iz Rimskih Toplic. Glonar ga je omenil v 15. snopiču (1913). V rokopisu so ohranjene pesmi in 7 pravljic iz Rimskih Toplic (SZ IV. a, 145 in SZ 7/193—199).

Na Dunaju je študiral romanistiko, nato pravo v Gradcu. Bil je član organizacije »Preporod« (1913—14). Objavljal je iz svoje stroke. Bil je član Glasbene matice; redni član SAZU.

Gl. SBL III.

243. ŠPENDAL Jožef. V SZ je ohranjenih 26 pesmi iz Kamne gorice na Gorenjskem (SZ IV. a, 147).

244. ŠTEPEC Nace. Njegovo zbirko je Štreklju poslal Fr. Levec kakor vse druge zapise Wiesthalerjevih dijakov (omenjeni v SNP I). V rokopisu je ohranjenih 5 pesmi iz Šentvida pri Stični (SZ IV. a, 148).

245. ŠTRITOF Anton (1859—1917), rojen v Starem trgu pri Ložu, je kot študent klasične filologije in nemščine na Dunaju poslal Štreklju pesmi iz Starega trga pri Ložu in drugih krajev »starostrške doline«. Omenjen je v SNP I. V rokopisu je ohranjenih 11 pesmi (SZ IV. a, 149).

Bil je profesor v Kranju in Ljubljani in je kot dober pevec postal vodja pevskega zbora v Glasbeni matici. Sestavil je berila in učbenike in objavljal pedagoške članke.

Gl. SBL III.

246. ŠTREKELJ Andrej, Karlov brat, mu je izročil svoj rokopis ljudskih pesmi iz Gorjanskega na Krasu.

247. ŠTRUKELJ Janez iz Šentvida pri Ljubljani (roj. 1869) je bil duhovnik v Zgor. Tuhinju. Fr. Levec je v pismu Štreklju z dne 19. 7. 1898 omenil, da pošilja njegovo zbirko, vendar se ta v SZ ni ohranila.

248. STUHEC (S.: Stuhec) Anton (1884—1948), rojen v Blagušu pri Šentjurju ob Ščavnici (danes Videm), je kot študent prava na Dunaju poslal Štreklju 6 pesmi. Štrekelj se mu je zahvalil v 9. snopiču (1905) in ga navedel kot »stud. iur. v Studencih pri Mariboru«. Kot pravnik je služboval v Gradcu, na Ptuj, pozneje bil odvetnik v Ljubljani. Objavljal je članke v raznih pravniških časopisih.

Gl. SBL III.

249. ŠTUHEC Josip. V SZ je ohranjenih 10 pesmi (SZ IV. a, 150), pregovori, vraža in uganka (SZ 4/7, 6/51, 9/139), ki jih je zapisal v Ljutomeru in okolici.

250. TERNOVEC (Trnovec) Matej (1842—1913) iz Grgarja je kot dvorni svetnik pri najvišjem sodišču na Dunaju poslal Štreklju pesmi, ki jih je zapisal v Grgarju ter po raznih krajih na Goriškem in Beneškem (SZ IV. a, 153). Štrekelj se mu je v SNP II zahvalil za 1 pesem, v SNP III pa ponovno za 1 pesem iz Grgarja.

Gl. seznam starejših Štrekljevih virov v uvodu.

251. THEUERSCHUH Ivan, bogoslovec v Ljubljani. V SZ je ohranjenih 6 pesmi, ki jih je zapisal v Tržiču in Begunjah na Gorenjskem (SZ IV. a, 152). Štrekelj ga je omenil v SNP I.

252. TKALEC Zmagoslav. Njegovo zbirko je Štreklju poslal (zahvala v SNP II) Gabriel Majcen, učitelj v Mariboru.

253. TOMAN Ivan. Iz zbirke Wiesthalerjevih učencev so ohranjeni njegovi zapisi 3 ljudskih pravljic in ene pesmi (SZ 8/168—171).

254. TOMAŽIČ Ivan, učitelj v Tinju na Pohorju, rojen leta 1860 v Čadramu. Njegovo zbirko je poslal Štreklju, ki se je zanjo zahvalil v SNP II, učitelj v Mariboru Gabriel Majcen.

255. TOMAŽIČ Tona. V SZ sta ohranjeni pravljici, ki ju je zapisala v Hrastniku (SZ 7/129—30).

256. TRAMPUŽ Franjo iz Kostanjevice na Krasu. V SZ je ohranjena uganka, zapisana na goriškem Krasu (SZ 9/157, 5).

257. TRATNIK Davorin, učitelj v Godoviču, je Štreklju prispeval 7 ljudskih pesmi (zahvala v SNP II).

258. TROBEVŠEK Leopold. V SZ je ohranjen njegov zapis ljudske pesmi iz Vrhpolja nad Kamnikom (SZ 10/1).

259. TROŠT Janko (1894—1975), rojen v Razdrtem pri Postojni. V SZ so ohranjeni njegovi zapisi besed, vraž in povedk iz Tomišlja (SZ 120—123). Po poklicu je bil učitelj in se je uveljavljal tudi kot narodopisec, topograf, muzealec in lutkar. V Idriji in Ribnici je bil soustanovitelj muzejev, na Kočevskem je zbiral topografsko gradivo.

Gl. SBL IV.

260. TRSTENJAK Alojzij (1887—1964) iz Pušencev pri Ormožu je kot gimnazijec v Mariboru poslal 37 pesmi, ki jih je zapisal sam, in 8 pesmi, ki jih je zapisala njegova sestrična Frančiška Trstenjak z Obreža pri Središču (gl. SNP III). V rokopisu je ohranjenih 31 pesmi (SZ IV. a, 154) in pregovor iz Pušencev (SZ 9/154, 20). Trstenjak je v Gradcu študiral pravo in bil že med študijem pomožni uradnik v Celju. Kot krajevni zgodovinar je napisal članke o zgodovini Ormoža, ukvarjal pa se je tudi z ljudskim pravom, kot dokazujejo članki, npr.: Klada — nekdanji sramotilni les v Prekmurju (Topoli 1956, št. 1); Lendavske drobtine k zgodovini agrarnega prava (Svet ob Muri 1957, 53—5) in s šegami, npr.: Za pusta (Ptujski tednik 1958, št. 4).

Gl. SBL IV.

261. TRSTENJAK Frančiška: gl. Trstenjak Alojzij.

262. TUŠAK Jožef je bil trgovski pomočnik pri Sv. Antonu v Slovenskih goricah (danes Cerkvenjak). Prispeval je 3 zbirke ljudskih pesmi (zahvala v SNP II). V rokopisu je ohranjenih 13 pesmi iz Cerkvenjaka (SZ IV. a, 155) in pregovori, vraže in povedke prav tako iz Slovenskih goric (SZ 4/92—109, 7/1).

263. TUŠEK Franc: gl. Mohorič Fran.

264. URATNIK Filip (1889—1967), rojen v Podlogu v Savinjski dolini, je še kot gimnazijec v Ljubljani zapisal 10 pesmi. Štreklju jih je poslal njegov profesor Josip Wester. V rokopisu je ohranjenih 5 pesmi iz Savinjske doline (SZ IV. a, 157).

Pozneje je na Dunaju študiral pravo in bil zaposlen v Mostarju, Ptuju ter Ljubljani. Objavljal je članke o pravu in agrarni ekonomiji.

Gl. SBL IV.

265. VALENCIČ Fran (1878—1916), pesnik, rojen v Ilirski Bistrici, padel pri Doberdobi v 1. svetovni vojni. V rokopisu je ohranjenih 18 njegovih zapisov ljudskih pesmi (SZ IV. a, Valencič).

Kot dijak v Ljubljani je bil v prijateljskih stikih z Ivanom Cankarjem. Pravo je študiral na Dunaju in bil nato odvetniški pripravnik v Gorici.

Gl. SBL IV.

266. VAUDA Stanislav, doma pri Marjeti na Dravskem polju, od koder je po Strekljevi smrti poslal ljudske pesmi Glonarju. Omenjen je v SNP IV.

267. VAUPOTIČ Mathias. V SZ so ohranjene pravljice in povedke, zapisane v Mariboru (SZ 7/170—171). Iz njegove opombe na koncu rokopisa lahko razberemo, da je bil dijak: »... Prosim jih visoko častivredni gospod, naj mi nezamerijo kaj sem ni več pripovedkov spiso, da sem se mogo tudi slovensščino in druge predmete učiti.«

268. VELIKONJA Jože, rojen 11. 12. 1898 v Štandrežu pri Gorici, je bil učitelj, nekaj časa na Strmcu pri Logu pod Mangartom (SNP IV: »Na Strmcu pri Logeh v Soški dolini«), od koder je poslal Streklju ljudske pesmi. V rokopisu sta ohranjeni zbirki pesmi s Strmca (SZ IV. a, 158). Dalj časa je služboval v Pragerskem, kjer je bil šolski upravitelj, predsednik Družbe sv. Cirila in Metoda in Olepševalnega društva, mdr. tudi starosta Sokolov. Po letu 1940 je prišel v Ljubljano. Od leta 1955 pa do svoje smrti (6. 6. 1966) je kot zunanji sodelavec Inštituta za slovenski jezik, SAZU, zbiral in urejal gradivo za slovar slovenskega knjižnega jezika.

269. VIDIC Anton, tedaj gojenec drugega letnika moškega učiteljskega v Ljubljani, doma z Leš pri Ljubnem na Gorenjskem. V SZ je ohranjen njegov opis božičnih šeg (SZ 6/211).

270. VIDIC Josip, rojen v Libojah leta 1843, oče literarnega zgodovinarja Frana Vidica. Kot učitelj v pokoju v Št. Pavlu pri Preboldu (danes Prebold) je leta 1910 začel pošiljati ljudske pravljice in povedke Fr. Milčinskemu, ta pa jih je posredoval Streklju. Ljudsko pripovedno gradivo je nabral sam oz. prepisal iz zbirke pravljic posavskih krajev. Te pravljice so nabrali učitelji na njegovo spodbudo in so jih uporabljali tudi pri pouku domoznanstva. To jim je namreč priporočil Vidic kot načelnik »Savinjskega učiteljskega društva«. Vidic piše, da mu je pravljice, ki so jih nabrali učitelji I. Brinar, I. Knapič in A. Skalovnik v »celem Posavskem okraju«, izročila učiteljica Štefanija Cimperšek iz Trbovelj. Ohranjenih je le nekaj povedk iz Savinjske doline (ISN, SZ 7/138—163). Pesmi, ki jih omenja v pismu (23. 4. 1910), da jih je že poslal skupaj s pravljico »O prstanu Matere božje v Petrovčih«, se niso ohranile.

271. VIZOVIŠEK Fran. V SZ je ohranjen njegov zapis pravljice (SZ 9/36, 1).

272. VOUK — Ohranjen je njegov zapis pregovora iz Višnje gore (SZ 4/5).

273. VRABL Nikolaj Ivan. Kot gimnazijec v Mariboru in nato kot študent prava v Gradcu je prispeval ljudske pesmi iz Središča in iz Podincev pri Ptuju ter rokopis o Kristusovem trpljenju v štajerskem narečju. Strekelj se mu je v SNP III. zahvalil za obširnejšo zbirko, za omenjeni rokopis »in vnovič 12 pesmi«. Omenjen je tudi v SNP IV. V SZ je ohranjenih 12 pesmi (SZ IV. a, 160).

274. VRAZ Micka. V SZ je ohranjen njen zapis ljudske pesmi (SZ IV. a, posebni zapisi).

275. VRHOVNIK Ivan (1854—1935), rojen v Ljubljani, je kot trnovski župnik v Ljubljani poslal Streklju zapise ljudskih pesmi (zahvala v SNP I., IV.). V SZ je ohranjenih 42 pesmi iz Ljubljane, Dvora pri Polhovem gradcu, Trnovega in Naklega, nabranih v letih 1893—95 (SZ IV. a, 161).

Klasično gimnazijo in bogoslovje je končal v Ljubljani. Služboval je mdr. v Sori, Naklem, Dobu in Trnovem v Ljubljani. Zanimanje za slovensko preteklost so mu zbudili prof. L. Vončina, J. Smrekar in T. Zupan. Bil je kulturni in krajevni zgodovinar. Pisal je pod različnimi psevdonimi. Objavil je npr. Zgodovino Duplanske fare, Gostilne v stari Ljubljani (1926), Trnovska župnija v Ljubljani (1933), Slovenska imena ljubljanskih ulic pred 100 leti (Izvestja muz. društva za Kranjsko 1896).

Gl. SBL IV.

276. VRHOVSKI Lipe s Pohorja. Strekelj ga je omenil v SNP III., kjer se je za njegovo zbirko zahvalil SM, ki mu jo je posredovala.

277. VUGA Alojz iz Solkana. Kot četrtošolec na slovenskem učiteljskišču v Gorici je poslal SM 2 pesmi iz Solkana. Štrekelj se mu je zanj zahvalil na platnicah 14. snopiča (1911).

278. WANG Jakob, gimnazijski profesor v Beljaku. Štrekelj se mu je za poslani 2 zbirki ljudskih pesmi in cerkveno pesmarico zahvalil v SNP II. V rokopisu je ohranjenih 123 njegovih zapisov ljudskih pesmi (SZ IV. a, 163).

279. WEISIAK — V SZ je ohranjen njegov zapis ljudske pesmi (SZ IV. a, posebni zapisi).

280. ZABUKOVEC Janez (1868—1946) iz Loža je poslal Štreklju zbirko ljudskih pesmi. V rokopisu je ohranjenih 6 pesmi iz Metlike in Drašičev (SZ IV. a, 162).

Bil je duhovnik v raznih krajih po Slovenskem. Kot kaplan v Metliki (1891 do 1894) je nabiral ljudske pesmi in jih poslal Štreklju. Ta se mu je zahvalil v SNP I. kot kaplanu v Podbrezjah (Š.: Podbrezju). Bil je krajevni zgodovinar in nabožni pisec. Pod Koblarjevim vodstvom je napisal obsežno knjigo Slavina, prispevek k zgodovini župnij (1910).

Gl. SBL IV.

281. ZALAR Franc. V SZ je ohranjen njegov opis šeg, nastal pri Sv. Vidu nad Cerknico (danes Žilce) leta 1911 (SZ 6/210).

282. ZEMLJIČ Franc, učitelj v Lučah pri Solčavi (Š.: v solčavskih Lučah), rojen v Radencih leta 1861. Njegove zbirke ljudskih pesmi je Štreklju poslal Fr. Praprotnik (SNP I., II., III.). V rokopisu je ohranjenih 55 pesmi iz Luč in z Ljubnega (SZ IV. a, 165).

283. ZLOZNA Tonca. V SZ je ohranjena pravljica, ki jo je zapisala okoli leta 1884 v Gorjanskem (SZ 7/52).

284. ZOBEČ Anton, Wiesthalerjev učenec. Njegovo zbirko je skupaj z drugimi dijaškimi zbirkami Štreklju poslal Fr. Levec (SNP I.). V rokopisu je ohranjenih 29 ljudskih pesmi z Ribniške doline na Dolenjskem (SZ IV. a, 166), pravljice, vraže in pregovori, nabrani okoli leta 1876 prav tako v Ribniški dolini (SZ 7/47—51).

285. ZORE Janez (1875—1944) iz Trebelnega na Dolenjskem. V SZ je ohranjen njegov zapis pravljic iz Lašč (SZ 7/52). Doktoriral je iz teologije in bil leta 1905 imenovan za prefekta v škofovih zavodih v Šentvidu. Od leta 1911 prof. cerkvene zgodovine. Pri Mohorjevi družbi je začel objavljati zbirko »Življenje svetnikov«. Zaradi bolezni je spisal le 4 zvezke.

286. ZUPANČIČ Hinko. V SZ je ohranjen njegov zapis šeg iz Gorenje vasi (SZ 6/212).

287. ŽAKELJ Anton, župnik v Ljubljani. 6 pesmi iz njegovega rokopisa je poslal Ivan Vrhovnik, in Štrekelj se mu je zanje zahvalil v 14. snopiču (1911). (Gl. katalog s. v.).

288. ŽEHEL Jožef, učitelj v Gornjem gradu. Štrekelj se je na njegovo zbirko zahvalil Fr. Praprotniku v 5. snopiču (1900). V rokopisu je ohranjenih 11 pesmi iz Gornjega grada (SZ IV. a, 168).

289. ŽELKO Mici. V SZ je ohranjen njen zapis ljudske pesmi (SZ IV. a, posebni zapisi).

290. ŽEKAR Jožef iz Olimja (roj. 1871). Postal je kaplan pri Sv. Martinu na Pohorju (danes Smartno na Pohorju). V SZ je ohranjen njegov zapis pravljic iz Olimja (SZ 7/53).

291. ŽIROVNIK Janko (Š.: Jožef) iz Kranja (1855—1946). Štrekelj se mu je kot nadučitelj v Gorjah zahvalil v SNP II za 14 ljudskih pesmi. V rokopisu sta ohranjena zapisa dveh pesmi z Bleda oz. okolice (SZ IV. a, 170). Učil je v Ložu, Ljutomeru, Gorjah pri Bledu, Kranju, povsod je organiziral društva in tečaje. Zbiral je ljudske pesmi in izdal več zbirk ljudskih pesmi, prirejenih za zborovsko petje.

292. ŽUNTER Franc. Njegovo zbirko ljudskih pesmi je poslal Štreklju Fr. Praprotnik (SNP III.). V SZ je ohranjenih 12 pesmi iz Mozirja, od teh 10 v Ljubljani (SZ IV. a, 172), 2 v Mariboru (Mb, SZ).

293. ZUPANČIČ Oton (1878—1949), pesnik, rojen na Vinici. Štreklju je za 13. snopič (1909) posredoval 21 njegovih zapisov otroških pesmi, nagajivk, treh napeljevanj in dveh ugank iz Bele krajine Fr. Ilesič, takrat profesor na učiteljskišču v Ljubljani. V rokopisu je ohranjenih 22 pesmi iz Dragatuša (SZ IV. a, 173) in uganka prav tako iz Dragatuša (SZ 9/156).

Na Dunaju je študiral zgodovino in zemljepis, postal mestni arhivar v Ljubljani, nato upravnik Slovenskega narodnega gledališča. Po Strekljevi smrti je SM naprosila njega in M. Pleteršnika, naj bi izdala SNP do konca. Ker je Pleteršnik ponudbo odklonil, je SM zaupala to nalogo Joži Glonarju.

Gl. B. Gerlanc, Oton Župančič, zapisovalec ljudskih pesmi. SE 11, 1958, 179—182.

294. »ŽUŽEK«. V SZ sta ohranjeni uganki z goriškega Krasa s tem podpisom (SZ 9/157, 6—7).

295. ZVAB Lovro (1852—1888), rojen v Dutovljah. Strekelj se mu — tedaj že rajnemu — zahvaljuje na platnicah 1. snopiča (1895). V rokopisu so ohranjene 4 zbirke ljudskih pesmi, nabranih v Dutovljah in v Tupelčah okoli leta 1874 (SZ IV. a, 174), in zapisi pravljic, povedk, vraž in pregovorov prav tako iz Dutovelj (SZ 7/57, 213).

Solal se je v Gorici in Trstu, učil je jezike na trgovski šoli v Ljubljani. Zaradi boleznij je odšel v Trst za nadzornika otroškega vrtca Družbe sv. Cirila in Metoda. Po smrti Viktorja Dolenca je postal urednik Edinosti. Narodopisne drobce je objavljval v LZ. Umrli je v Dutovljah na Krasu, star 36 let. Njegove Zapise je objavil Fr. Erjavec.

Gl. nekrolog v LZ 8 (1888) 573—574.

Zusammenfassung

ŠTEKELJS MITARBEITER — VOLKSKUNDLICHE SAMMLER

Die Sammlung »Slovenske narodne pesmi« — Slowenische Volkslieder (1895—1923) entstand in einer Zeit, die ihr auf ihre Weise sehr geneigt war, obwohl die Zeit der Romantik schon vorbei war, denn das Interesse für das Volkslied war unter den Slowenen, die um die Bestätigung ihrer nationalen Identität bemüht waren, noch nicht abgestorben. Auf der anderen Seite spukte im slowenischen Raum noch immer die Angst vor der »Lieder-Pest« der anstössigen Lieder herum. Das bereitete Strekelj, der sich bemühte, seine Sammlung auf einem wissenschaftlichen Niveau zu halten, viele bittere Augenblicke und Schwierigkeiten.

Als sich Strekelj zur redaktionellen Arbeit entschloss, hatte er schon viel Material zur Verfügung. Das war vor allem der Nachlass von Vraz (Vrazova ostalina — VO). Dieser Nachlass gab auch sozusagen den Anstoss dazu, dass man bei der »Slovenska matica« (SM) — damals war das die zentrale Kulturinstitution im slowenischen Raum — über die Herausgabe der SNP nachzudenken begann. Wichtig war auch der Nachlass von Matija Ravnikar-Požnenčan und anderes Material, das in der SM bald nach ihrer Gründung (1864) zusammenzuströmen begann. Von dem Zeitpunkt an, wo bei der SM eine Sektion für die Sammlung von Volksgut gegründet wurde, und diese in der Zeitung »Novice« (am 4. 11. 1868) einen Aufruf zum Sammeln von Volksgut veröffentlichte, bis zu dem Augenblick, wo Karel Strekelj die Redaktion übernahm, vergingen gut 18 Jahre. In der Zwischenzeit ging der Nachlass von Vraz von Hand zu Hand seiner nicht beschiedenen Redakteure: Gregor Krek, Jožef Pajek und Jakob Sket. Zur gleichen Zeit folgten dem Aufruf der SM viele engagierte volksgutsammelnde Slowenen und im Handschriftenfonds der SM strömte bald viel Material zusammen. All dies und noch einige wichtigere Nachlässe, die Strekelj später bekam, als seine Redaktionsarbeit schon im Gange war, führte er in der Vorrede zum ersten Buch der SNP an. Wir vermissen jedoch das Verzeichnis der Sammlungen bzw. des volkswissenschaftlichen Materials, das ihm auf seine Bitte um Volksgut — 1887 veröffentlicht in der Zeitschrift »Ljubljanski Zvon« — von Sammlern der unterschiedlichsten Schichten aus verschiedenen Gegenden Sloweniens zugeschickt wurde. Strekelj hat viele der zugesandten Lieder veröffentlicht und bei jedem unter dem Strich auch dessen Herkunft angegeben, gleichzeitig bedankte er sich auch bei den meisten Sammlern auf den Umschlagseiten seiner einzelner Hefte und im Vorwort zu jedem Buch. Schon in dem Vorwort zum ersten Buch erwähnt Strekelj in der Liste der Verzeichnisse, die der Sammlung beigelegt werden sollten, unter fünftens: Verzeichnis der Aufzeichner. Joža Glonar aber, der nach Strekeljs Tod dessen Arbeit zu Ende

fürhte, betrachtete dieses Verzeichnis, sowie auch einige andere Beilagen, die Štrekelj vorgesehen hatte, als unwichtig und liess sie aus.

Heute ist es nicht mehr möglich, sich ein vollkommenes Bild der Sammler zu verschaffen, die bei dieser Aktion mitgewirkt haben. Der Katalog versucht anhand der Hinterlassenschaft Štrekeljs und seiner Anmerkungen in der Sammlung der SNP, anhand seines erhaltenen Briefwechsels und anderer sekundärer Quellen, soweit das heute noch möglich ist, die Sammler und das von ihnen zugeschickte Material vorzustellen.

Aus dem verbliebenen Material kann man schliessen, dass die Sammler verschiedenen Altersgruppen und sozialen Schichten angehörten. Unter den Sammlern und Vermittlern volkskundlichen Materials befinden sich auch einige prominente Persönlichkeiten jener Zeit, z. B.: Vatroslav Jagić, Anton Kosi, Stefan Kühar, Fran Levec, Fran Miklošič, Fran Milčinski, Simon Rutar, Frančišek Sedej Borgia, der Bischof des damaligen Görz und persönliche Freund Štrekeljs, mit dem er in den Ferien Lieder und Märchen in den Dörfern sammelte, ferner Štefan Singer, Viktor Steska, Ivan Šašel, Stanislav Škrabec, der Dichter Oton Župančič und andere. Mitgewirkt hatten auch viele Schüler und Studenten, später bedeutende Männer, die von dieser frühen Zusammenarbeit mit Štrekelj geprägt wurden, was dieser Sammelaktion Štrekeljs noch eine besondere Bedeutung verleiht. Die Jugend erwärmte sich auch am meisten für Štrekeljs fachliche Grundsätze und seine wissenschaftliche Methode. So z. B., Janko Barle, Anton Breznik, Joža Glonar, Ivan Grafenauer, Ivan Jager, Jakob Kelemina, Milko Kos, Fran und Janko Kotnik, Nikolaj Omersa, Ivan Rahne, Matija Rode, France Stele, Pavel Strmšek, Josip Šašel.

Beamte, Organisten, Arbeiter, Kaufleute, Handwerker und Bauern folgten dem Aufruf in minderer Zahl, aber gerade die Aufzeichnungen der einfachen Leute waren oft in höchstem Masse authentisch. Der Organist France Kramar, der schon als junger Bauernbursch für Štrekelj zu sammeln begann, und der Kaufmann Gašpar Križnik waren nicht nur sehr gute Aufzeichner und Feldforscher, sie betätigten sich auch als Publizisten.

Im Verzeichnis sind die Sammler alphabetisch geordnet, bei jedem sind — wenn sie erreichbar waren — die biographischen Daten angeführt und als Beispiel bei denen, die auch veröffentlichten, nur ein oder zwei bibliographische Daten, vor allem aus ihrer volkskundlich-publizistischen Tätigkeit. Angeführt sind auch ihre Sammlungen, von denen wir heute wissen, dass sie sie Štrekelj zugesandt haben, ferner die Archivnummer, wenn das Material erhalten ist.

TRADICIONALNA KULTURA NA OBMOČJU OBČINE SEVNICA V 20. STOLETJU

Mojca Terčelj

Pričujoči spis obravnava tradicionalno kulturo na območju občine Sevnica od zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja do danes. V njem sem skušala podati strnjeno podobo tradicionalne kulture na prelomu 19. v 20. stoletje in zasledovati njen nadaljnji razvoj oziroma preoblikovanje. Prispevek je nastal na podlagi topografske raziskave, ki je bila izvedena v okviru širšega etnološkega projekta »Način življenja Slovencev. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja — 20. stoletje«.¹ Poudarek raziskovalnega dela ni bil na poglobljeni analizi posameznih področij tradicionalne kulture, marveč na njeni celotnosti in spreminjanju. Pri delu sem sledila enotni shemi raziskovalnega projekta, saj je namen topografije v poznejšem večstranskem tematskem in krajevnem primerjanju gradiva z območja celotnega slovenskega etničnega ozemlja in v poglobljenejših monografskih študijah.

Preučeno je bilo uvajanje novosti in stopnja ohranjenosti tradicionalne kulture v kmečkih gospodarstvih, poljedelstvu in živinoreji, obrtnih dejavnostih in domači dejavnosti, stavbarstvu, stanovanjski opreми, komunikacijskih sredstvih, oblačenju, hrani in prehranjevanju, skupnostih, šegah, verovanju, zdravilstvu, glasbi, petju in plesu in likovnem obzorju.²

V raziskavi me je zanimalo predvsem, kdaj in kje so se pojavile nove prvine, ki so začele spreminjati t. i. tradicionalno ljudsko kulturo in način življenja, in kdaj in kje so se te prvine uveljavile do tolikšne mere, da so ju preoblikovale.

¹ Marija Terčelj: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja — 20. stoletje. Občina Sevnica. Diplomaska naloga. Oddelek za etnologijo FF v Ljubljani. Ljubljana, maj 1987, 251 str., 50 pril.

² Poleg tradicionalne kulture je topografska raziskava zajela še notranjo strukturo območja, demografski in gospodarski razvoj, spreminjanje poklicne in socialne sestave prebivalstva. V spisu sta zaradi prostorske omejitve in večkratnega ponavljanja dejstev spuščeni poglavji o kmečkih gospodarstvih in komunikacijskih sredstvih.

Pregled dosedanjih raziskav

V Sloveniji verjetno ni območja, ki bi bilo etnološko tako skromno preučeno, kakor je ozemlje občine Sevnica. Žal za to ni nobenih opravičljivih razlogov, saj je območje etnološko dovolj zanimivo. Izjeme so le topografske obdelave, ki pa doslej niso zaobsegale občine v celoti, temveč le neke kraje in neko tematiko. Prvi topografski podatki so bili zbrani v 19. stoletju kot odgovori na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842), omejujejo pa se povečini na sevniški trg in grad. Naslednje topografske raziskave so bile izvedene šele med letoma 1980 in 1986, in sicer v okviru etnološkega seminarja na Filozofski fakulteti in načrta »Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja — 20. stoletje«. Napisanih je bilo nekaj seminarских nalog o tradicionalni kulturi v krajih Sevnica, Boštanj, Blanca, Dolenje Brezovo in Razbor.³ Poleg teh sta bili napisani le dve seminarски nalogi o tem območju.⁴

Skupina študentov Oddelka za etnologijo Filozofske fakultete je za Posavski muzej Brežice opravila julija 1978 sondažno raziskavo krajevne skupnosti Zabukovje. Zbirala je podatke o ohranjenosti tradicionalne kulture v stavbarstvu, notranji opremi, stenskem okrasju, domači obrti, socialni in družinski sestavi, šegah in ustnem izročilu. Na podlagi terenskih zapiskov, fotografij, skic in zbranih predmetov je uredila evidenčno kartoteko, fototeko in negativoteko; vse to hrani Posavski muzej Brežice. Drugih večjih etnoloških raziskav na območju občine muzej do zdaj še ni izpeljal.

Slovenski etnologi so teren sevniške občine le malo obiskovali, zato nimamo nobene tematske študije ali krajevne monografije. S področja folklorne so evidentirani le izjemni primeri. Tudi ekipe Slovenskega etnografskega muzeja se na tem območju niso nikoli mudile. Izjema je obisk Marije Makarovič, ta je leta 1984 zbrala nekaj podatkov o tradicionalni kmečki noši pod Lisco, ki jih je uporabila boštanjaska folklorna skupina pri izdelavi noš za svoje nastope.

Zavod za spomeniško varstvo Celje je šele leta 1984 izvedel prve obsežnejše terenske raziskave v občini Sevnica, ki je sicer bogata z etnološkimi spomeniki. Kakor poroča Vito Hazler v svojem prispevku o kozolcih ob Savi,⁵ je bila izdelana topografska evidenca t. i. etnološke dediščine, ki je bila vključena v elaborat o stanju in ogroženosti naravne in kulturne dediščine z vidika vpliva hidroelektrarn na Savi. V občinah Sevnica, Krško in Brežice so bili zaradi graditve sedmih hidroelektrarn izdelani varstveni režimi v Savski dolini, etnološki spomeniki v hribovitem predelu pa ostajajo žal še vedno anonimni.

³ Barbara Špan: Razkroj tradicionalne kulture, njena ohranjenost in inovacije v kraju Sevnica, občina Sevnica, od zadnjih dveh desetletij preteklega stoletja naprej. Seminarска naloga pri predmetu Obča etnologija. Oddelek za etnologijo FF v Ljubljani. Ljubljana 1980; Mojca Ribič: Razkroj... na Razborju... Ljubljana 1983; Tina Orehovec: Razkroj... v kraju Boštanj... Ljubljana 1985; Milena Kunej: Razkroj... v krajih Dolenje Brezovo in Blanca... Ljubljana 1986.

⁴ Barbara Špan: Verovanje v vasi Studenec. Seminarска naloga. Oddelek za etnologijo FF v Ljubljani. Ljubljana 1982; Marija Terčelj: Monografija mesta Sevnice. Seminarска naloga I in II. Oddelek za etnologijo FF v Ljubljani. Ljubljana 1981.

⁵ Vito Hazler: Kozolci ob Savi. Pregled kozolcev v Posavju med Hoteležem in Logom (desni breg) in med Obrežjem pri Zidanem mostu in Blanco (levi breg). V: Traditiones 16, Ljubljana 1987, str. 97.

Doslej so območje občine raziskovali v nekoliko večji meri arheologi, zgodovinarji in geografi. Poleg Melikove »Posavske Slovenije« so geografi izdali v 50. letih zbornik za pouk domoznanstva »Spodnje slovensko Posavje«, v začetku 60. let pa za etnologa zanimiv zbornik »Dolenjska zemlja in ljudje«. ⁶

S področja zgodovine in kulturne zgodovine je bilo napisanih nekaj poljudnoznanstvenih del. Leta 1928 je E. Laszowsky spisal zgodovino sevniskega gradu in trga, ⁷ Viktor Tiller je leta 1938 izdal monografijo Sevnice in okolice, ⁸ Rudi Cimperšek pa je pisal o zgodovini in etnografiji Sevnice v različnih zbornikih. ⁹

Pri topografski raziskavi sem se v precejšnji meri opirala na adresarje in leksikone občin za Kranjsko in Štajersko (1890, 1900, 1910), Kažipot po Slovenski Štajerski (1905), ¹⁰ Krajevni leksikon Dravske banovine (1937) in Krajevni leksikon Slovenije (1966), popise prebivalstva, arhivske vire, ¹¹ šolske in cerkvene kronike, ¹² pa tudi na družbene plane občine Sevnica. ¹³

Raziskava tradicionalne kulture temelji na terenskem delu, ki je potekalo v presledkih med letoma 1979 in 1986. Vanj je bilo vključenih več ko 50 informatorjev iz petih sistematsko obdelanih naselij in drugih, sondažno obdelanih krajev.

Naselja, v katerih je bilo opravljeno sistematsko terensko delo, so bila izbrana po naslednjih izhodiščih: prikazati vse pglavitne geografsko-gospodarsko-kulturne tipe; kmečko, polkmečko in urbano naselje; štajerski in dolenski del občine; enega najbolj in enega najmanj razvitih krajev in, končno, izbrati kraj, o katerem je najti čim več pisanih virov.

⁶ Anton Melik: Posavska Slovenija. Ljubljana, 1959; Dolenjska zemlja in ljudje. Novo mesto 1962; Spodnje Slovensko Posavje. Zbornik za pouk domoznanstva. Ljubljana 1956.

⁷ E. Laszowsky: Sevnica. V: Vijenac, god. I. (1923).

⁸ Viktor Tiller: Sevnica in okolica. Ljubljana 1938.

⁹ Sadjarsko društvo Slovenije: V spomin Dragotinu Ferdinandu Ripšlu. Sevnica 1977; Sevnica 1869—1969. Ob 100-letnici tabora v Sevnici. Sevnica 1969; Sto let gasilskega društva Sevnica 1879—1979. Sevnica.

¹⁰ Specialortsrepertorium von Steiermark 1890. K. K. statist. Centralcomission. Wien, 1893; Ortsrepertorium von Krain 1884; Specialortsrepertorium von Krain 1910. Wien, 1919; Leksikon občin Kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru: izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. gr. 1900. Izdala C. Kr. Centralna statistična komisija IV. Štajersko, Dunaj 1904; Leksikon občin za Kranjsko; izdala po rezultatih popisa ljudstva z dne 31. gr. 1900 Centralna statistična komisija na Dunaju 1906; Kažipot po Slovenskem Štajerskem. Leto I (1905). Izdalo in založilo Občeslovensko obrtno društvo v Celju. Celje 1905.

¹¹ Arhiv SRS, BAN IV. Kataster Prosvetno-gospodarskih ustanov 1931/32; fasc. 1. Brež-Kam.; mapa srez Brežice, mapa srez Krško, mapa srez Laško; Arhiv SRS, TOI; Zadrudni register CI, CII, NIII; Arhiv SRS, Imenska kartoteka društev za Slovenijo; Arhiv SRS, Ban-a. VIII Konvol. (št. 31, 36, 88, 89, 92, 97, 100, 182, 195, 234, 476).

¹² Kronika župniškega urada Sevnica 1881—1987; Kronika Osnovne šole Zabukovje 1945—1980; Ana Hočev ar: Razvoj Osnovne šole v Krmelju, 1986 (tipkopis); Osnovna šola Sevnica. Naših 200 let 1782—1982. Gradivo zbral in uredil prof. Jože Bogovič. Založil ŠC Sevnica TOZD Osnovna šola Savo Kladnik. Sevnica, 1982.

¹³ Družbeni plan 1981—1985 občine Sevnica, strokovne osnove prostorskega dela družbenega plana Občine Sevnica za obdobje do leta 1985. Brežice 1980; Analiza dosedanjega razvoja in razvojnih možnosti občine Sevnica do leta 2000. Komite za družbeni razvoj in gospodarsko-upravne zadeve. Sevnica 1984; Predlog dolgoročnega plana občine Sevnica za obdobje od leta 1986—2000. ISSO Sevnica 1986.

Tako je bil izbran sevniški trg kot primer izrazito nekmečke kulture in kot središče občine; Boštanj kot eno najrazvitejših kmečkih dolinskih naselij, ki dobiva danes vse bolj urbano podobo; Šentjanž kot eno središčnih kmečkih naselij v južnem delu občine in v bližini krmeljskega rudnika; Mrzla Planina kot še danes pretežno kmečko, odmaknjeno in skoraj visokogorsko naselje, in Sv. Primož kot eno najbolj odmaknjenih naselij, v katerem so najpozneje začeli uvajati novosti.

Pri terenskem delu sem uporabljala dve metodi, tako imenovano stacionarno metodo in občasno obiskovanje kraja z usmerjenim pogovorom; prvo pri Sv. Primožu, na Mrzli Planini in deloma v trgu, drugo v Boštanju, Šentjanžu in v Sevnici.

GLAVNI INFORMATORJI

- 1 Marija Bauman, r. 1914, preužitkarica; Mrzla Planina 18;
- 2 Anton Blatnik, r. 1948, gozdni delavec, kmet; Primož 5;
- 3 Ana Blatnik, r. 1948, kmetica; Primož 5;
- 4 Marija Blatnik, r. 1914, preužitkarica; Primož 5;
- 5 Karel Blatnik, r. 1908, kmet; Češnjice 6;
- 6 Ana Bohinc, r. 1918, kmetica; Mrzla Planina 19;
- 7 Rafael Blas, r. 1943, uslužbenec-kmetovalec; Jablanica 23;
- 8 Rudi Cimperšek, r. 1922, upokojenec; Glavni trg 33, Sevnica;
- 9 Francka Dolenšek, r. 1900, preužitkarica; Znojile 1;
- 10 Miha Gračner, r. 1916, kmet; Mrzla Planina 24;
- 11 Matilda Gračner, r. 1925, kmetica; Mrzla Planina 24;
- 12 Marjan Jesenko, r. 1931, pravnik; Savlje 69, Ljubljana;
- 13 Jože Kozole, r. 1905, preužitkar; Mrzla Planina 28;
- 14 Milan Kozole, r. 1948, kmet; Mrzla Planina 28;
- 15 Anica Kozole, r. 1954, kmetica; Mrzla Planina 28;
- 16 Viktor Kladnik, r. 1941, uslužbenec; Glavni trg 38, Sevnica;
- 17 Jožica Kozole, r. 1949, kmetica; Mrzla Planina 18;
- 18 Angela Kočevar, r. 1926, učiteljica v pokoju; Zabukovje;
- 19 Vera Leben, r. 1937, gospodinja; Glavni trg 35, Sevnica;
- 20 Franci Leben, r. 1964, učitelj glasbe; Glavni trg 35, Sevnica;
- 21 Jožefa Leskovšek, r. 1925, kmetica; Mrzla Planina 26;
- 22 Karel Mikulič, r. 1935, kmet; Velika Hubajnica;
- 23 Jože Mrgole, r. 1889, um. 1984; živel v Znojilah;
- 24 Drago Mušič, r. 1903, upokojeni zdravnik; Gregorčičeva 9, Ljubljana;
- 25 Martin Pajk, 1928—1987, uslužbenec; živel v Zabukovju;
- 26 Ana Paskvale, r. 1935, delavka; Boštanj;
- 27 Igor Paskvale, r. 1962, strojni tehnik; Boštanj;
- 28 Leopold Prijatelj, r. 1902, upokojeni rudar; Gomila-Šentjanž;
- 29 Ema Repovž, r. 1923, upokojenka; Šentjanž;
- 30 Alojz Rak, r. 1938, železničar; Češnjice;
- 31 Zofija Remih, r. 1937, gospodinja; Mrzla Planina 29;
- 32 Peter Remih, r. 1965, avtomehaničar; Stranje 18;
- 33 Neža Staver, r. 1921, kmetica; Češnjica;
- 34 Drago Senica, r. 1918, upokojenec; Rakovnik, Ljubljana;
- 35 France Stopar, r. 1910, upokojenec-čevljar; Kvedrova 18, Sevnica;
- 36 Marija Špan, r. 1904, kmetica; Mrzla Planina 13;
- 37 Drago Tomažič, r. 1935, kmet in železničar; Primož 1;
- 38 Ana Tomažič, r. 1905, preužitkarica; Primož 1;
- 39 Majda Terčelj, r. 1926, upokojena učiteljica; Ježica 19, Ljubljana;
- 40 Jožefa Trefalt, r. 1927, kmetica; Mrzla Planina 21;
- 41 Franci Trefalt, r. 1953, kmet; Mrzla Planina 21;
- 42 Janez Trupi, r. 1935, sodar in mizar; Mrzla Planina, 29;

- 43 Anton Tomažič, r. 1906, preužitkar; Slančji vrh 1;
- 44 Lojze Urh, r. 1926, lončar; Čanje 42;
- 45 Ivan Vintar, r. 1937, kmet in gozdni delavec; Primož 4;
- 46 Marija Vintar, r. 1942, kmetica; Primož 4;
- 47 Štefka Vrtačnik, r. 1912, upokojenka-šivilja; Zabukovje 10;
- 48 Neža Zgonc, r. 1900, preužitkarica; Velika Hubajnica.

Opredelitev območja

Občina Sevnica leži v vzhodnem delu osrednje Slovenije. Njeno ozemlje zajema del Spodnjega Zasavja in Posavskega hribovja. Z občinama Krško in Brežice tvori Posavsko regijo.

Visoki grebeni Velikega Kozjega, Lisce in Bohorja jo na severu ločujejo od občin Laško in Šentjur pri Celju. Na vzhodu meji v celoti na občino Krško. Južna meja jo ločuje od občin Novo mesto in Trebnje. Na zahodu meji na občini Litija in Laško.

Ozemlje občine zajema Spodnjesavsko dolino od Loke pri Zidanem mostu do Blance s Posavskim hribovjem, ki jo obdaja z obeh strani, Mirensko dolino od Tržišča do izliva Mirne v Savo in zahodni del Krškega hribovja. Ozemlje je povečini hribovito.

Sava prečka občino v smeri severozahod—jugovzhod in jo deli v štajerski in dolenski del. Savska dolina je poleg zgornjega dela Mirenske doline edini ravninski predel občine. Dolina ni zelo široka, a ustvarja s plodnimi terasami precej ugodne razmere za intenzivno kmetijstvo, še posebej pri Loki, Kompolju in Blanci.

Zahodno od rečice Sevnica se Posavsko hribovje strmo vzpenja in tu so zlasti gozdne površine in košenice. Vzhodno od Sevnice se teren postopoma dviguje, zato je med Savo in Bohorjem gosto naseljen gričevnat svet, ki je na osonjih legah poraščen z gozdovi, na prisojnih pa so vinogradi, sadovnjaki, njive in travniki.

Krško hribovje oblikujejo široki ploščati hrbti, ki imajo na površju njive in vasi, na prisojnih pobočjih vinograde in sadovnjake, na osonjih pa gozdove.

V 10. stoletju je del obravnavanega ozemlja pripadal Savinjski, del pa Kranjski krajini. Leta 1035 sta se Kranjska in Savinjska marka združili v povečano Kranjsko, tako da je bilo celotno ozemlje današnje občine pod enotno upravo Kranjske krajine. Leta 1311 so ozemlje ponovno razdelili med Štajersko in Kranjsko. Habsburžani so si namreč v boju z nemškimi knezi za češko krono izborili oblast nad ozemljem nekdanje Savinjske marke. Deželna meja je od takrat tekla po Savi, ki je dobrih šest stoletij (do 1918) razmejevala ozemlje sevniske občine med dve večji upravno-politični enoti.¹⁴ Ta ločnica je pustila korenite sledove v sicer enotnem geodemografskem okolju. Med prebivalstvo se je močno zakoreninila zavest o pokrajinski pripadnosti, da je to čutiti še danes.

V stari Jugoslaviji je ozemlje pripadalo Brežiškemu, Krškemu in Laškemu srezu in je bilo še vedno ločeno na štajerski in kranjski del. Upravno, politično in gospodarsko je bilo združeno šele leta 1955, ko so določili meje današnjih občin. Šele takrat se je izoblikoval tudi današnji pojem Spodnjega Posavja,

¹⁴ Zgodovina Slovencev. Ljubljana, CZ, 1979, str. 162, 209.

ki ga ne določa le pokrajinsko-geografska enotnost, marveč tudi politično-upravna, gospodarska in kulturna.

Kulturološka podoba Spodnjega Posavja se je izoblikovala s prepletanjem in spajanjem dveh širših kulturnih tipov, štajerskega in dolenjskega. Elementi obeh se izražajo tako v govoru kakor v celotni tradicionalni kulturi.

Južni kraji občine (Bučka, Tržišče, Šentjanž) se vključujejo v vzhodno-dolenjski kulturni tip. V zgodovini so bili bolj povezani z dolenjskimi gospodarskimi in kulturnimi središči (Mokronog, Trebnje, deloma tudi Novo mesto) kakor s Savsko dolino. Druga območja občine gravitirajo povečini k Savski dolini in kažejo značilnosti spodnjeposavskega kulturnega tipa.

Pretok informacij in kulturni vplivi večjih središč (Celje, Ljubljana, Zagreb) so se v preteklosti širili večinoma po Savski dolini. Njeni kraji so bili zaradi živahnega prometa, trgovine in splošnega razvoja sprejemljivejši za uvajanje novih kulturnih prvin kakor vasi Posavskega in Krškega hribovja občine. Te so zaradi zaprtosti in odmaknjenosti od večjih središč v precejšnji meri ohranjale kulturne sestavine in način življenja v preteklih obdobjih.

Sevnico so od zadnje četrtine 19. stoletja pa vse do druge svetovne vojne obiskovali letoviščarji in prinašali tržanom tuje kulturne vplive in svetovljanskega duha. Pred prvo svetovno vojno so hodili v trg na počitnice Nemci, Avstrijci, Čehi in Madžari.

Med svetovnjima vojnama je bila Sevnica skoraj bolj povezana z Zagrebom kot z Ljubljano. Zagrebčani so bili njeni najštevilčnejši obiskovalci. Sevniške družine so hodile v Zagreb nakupovat, dekleta so se pri premožnejših Zagrebčanih zaposlovala kot sobarice in kuharice. V Zagreb so hodili nekateri tudi študirat.

Tuje kulturne vplive so na prelomu 19. v 20. stoletje in v času med svetovnjima vojnama prinašali tudi povratniki iz Amerike, Nemčije in Francije. Teh je bilo veliko na območju Šentjanža, Krmelja in Boštanja. S prisluženim denarjem so si lahko obnovili ali zgradili hiše, kupovali pa so si tudi kmetijske stroje.

Med drugo svetovno vojno je bilo veliko družin iz kranjskega dela občine izseljenih v Nemčijo, Srbijo in na Hrvaško. Delali so pri kmetih in v tovarnah in prevzeli nekatere novosti, ki so jih začeli po vrnitvi uvajati doma.

Nekaj novih kulturnih pojavov so prinesle na območje sevniške občine tudi primorske družine, ki so se priselile po prvi svetovni vojni v okoliške vasi Sevnice.

Vsi ti kulturni vplivi so bili navadno kratkotrajni, vezani le na določene socialno-poklicne skupine, ali pa prešibki, da bi pustili v kulturni podobi celotnega sevniškega območja opaznejše sledove.

Poljedelstvo in živinoreja

V preteklosti so v dolinskih predelih občine pridobivali plodno zemljo tako, da so preorali travnik ali požgali hosto. V hribovitih območjih niso požigali. Izkopali so grmovje in jeseni preorali te površine. Na prelomu 19. v 20. stoletje je bila v Savski in Mirenski dolini plodna zemlja povečini obdelana. Od takrat naprej niso obsežneje pridobivali njivskih površin. V hribo-

vitih območjih so obdelovalne površine intenzivneje in bolj množično širili še vse do dvajsetih in tridesetih let 20. stoletja.

Po drugi svetovni vojni, zlasti pa še v zadnjih tridesetih letih, se obdelovalne površine večinoma krčijo; v dolinah zaradi urbanizacije (predvsem Savska dolina), v hribovitem svetu zaradi opuščanja kmetijstva in izseljevanja ali preusmerjanja v živinorejo. Njivske površine puščajo v travnike in pašnike, mnoge pa je zarasla hosta. V hribovitih predelih je ostalo na kmetijah premalo delavcev, da bi lahko obdelovali vse površine. Po drugi svetovni vojni so opustili tudi precej vinogradov.

V zadnjih dvajsetih letih so v nekaterih dolinskih predelih začeli spet pridobivati obdelovalno zemljo z agro- in hidromelioracijami zamočvirjenega in manj rodovitnega zemljišča (D. Radulje, Šentjanž, Stržišče, Podvrh).

Vse do množične uveljavitve traktorjev so orali z vprežno živino — v Savski in Mirenski dolini do konca 60. let, v hribovitih predelih do srede 70. let. Medtem ko se je traktor zelo hitro in množično uveljavil v nižinskih predelih, pa v hribovitih ponekod ob robu njiv in pri izkopavanju krompirja še orjejo z vprežno živino, predvsem tam, kjer je zemljišče strmo.

Ročno setev so opuščali z uvedbo sejalnih strojev. Medtem ko so bili v Savski dolini (zlasti v Boštanju) prvi sejalni stroji za peso in koruzo v uporabi že v začetku 20. stoletja, so se pod Bohorjem, Lisco in v odmaknjenih vaseh Krškega hribovja pojavili šele po drugi svetovni vojni, pa še to v manjšem številu. Ponekod jih še danes ne uporabljajo. V Zabukovju in na Mrzli Planini so jih začeli uporabljati šele po letu 1980.

Ročno okopavanje z motikami je danes še povsod v navadi, vendar predhodno prekopljejo zemljo s »prekopauniki«. Okopavajo povečini vse: peso, krompir, kolerabo, korenje, repo, fižol. Koruze navadno nikjer več ne okopavajo ročno, proti plevelu uporabljajo škropivo.

»Prekopauniki« ali »okopauniki« so se pojavili v Savski dolini (zlasti v Boštanju, Loki in okolici Sevnice) že pred prvo svetovno vojno. Sprva so bili leseni, nato železni. Prvi ogrebač za ogrebanje krompirja je kupil v Loki pri Zidanem mostu Papež iz Dol. Boštanja leta 1910. V večji meri so začeli v Savski in Mirenski dolini uporabljati kultivatorje po prvi svetovni vojni. V hribovitih predelih so se kultivatorji uveljavili veliko kasneje. Lesene so imeli ponekod že pred drugo svetovno vojno, železne pa so začeli uporabljati v Krškem in Posavskem hribovju šele v 50. letih. Pri Sv. Primožu je kupil prvi »okopaunik« ali »ogrebač« Ivan Vintar šele leta 1957.

Zaradi strmin v nekaterih hribovitih predelih še danes razmeroma redko uporabljajo kultivatorje.

S srpi in kosami so v dolinskih predelih želi še deset do petnajst let po drugi svetovni vojni, v hribovitih pa nekako do leta 1970, ko so kupili kosilnice in nekateri tudi snopvezalke. Prav v teh predelih se je do neke mere še danes ohranila ročna žetev (na manjših njivskih površinah žanjejo oves ali drugo žito, ki ga poleže divjad).

Ročna mlatev je bila v navadi vse do uvedbe mlatilnic. Večinoma so mlatili s cepci. Proso so meli z nogami (s hojo po žitu), rž so otepali. Prve mlatilnice so premožnejši kupili takoj po prvi svetovni vojni, vendar so v Savski in Mirenski dolini množičneje opuščali ročno mlatev v tridesetih letih, v hribov-

skih krajih šele v prvem desetletju po drugi svetovni vojni, ponekod šele okoli leta 1965.

Nekateri večji kmetje so takoj po prvi svetovni vojni začeli mlatiti na gepelj, ki ga je poganjala živina. Uporaba geplja se je razširila v Savski dolini po letu 1920. V hribovitih krajih so začeli izkoriščati gepelj po letu 1925, vendar je bil do druge svetovne vojne še redek. Množično se je v teh krajih razširil šele takoj po drugi svetovni vojni, ko ga je imela vsaka velika in srednja kmetija.

Paša na prostem je bila razvita tam, kjer je bilo dovolj travniških in pašniških površin (povečini v Posavskem in Krškem hribovju), v nekaterih dolinskih vaseh (npr. Boštanj) pa je prevladovala hlevska živinoreja.

Skupne gmajne ni bilo povsod, zlasti ne v štajerskem delu Posavskega hribovja. Kmetje so pasli sami svojo živino, večji so imeli tudi pastirje. Verjetno je na tako pašo vplivala razdrobljenost vasi na manjše zaselke, precej oddaljene drug od drugega. Večji zaselki so imeli skupnega pastirja navadno le za drobnico (na Mrzli Planini npr. do leta 1965). Na območju Krškega hribovja je bila skupna gmajna bolj v navadi. V večjem obsegu se je ohranila do 60. let, marsikje pa tudi kakšno desetletje dlje, ponekod celo do danes (Rogačice, Impolje).

Do srede 60. let so kosili ročno še na celotnem ozemlju sevniške občine. Ročno košnjo je obsežneje zamenjala kosilnica v Savski in Mirenski dolini že konec 60. let. V začetku 70. let so začeli opuščati ročno košnjo tudi v hribovitih območjih, nekatere površine pa morajo zaradi strmin kositi še po starem.

Živino so vpregali vse do uveljavitve traktorjev. Kljub temu, da so nekateri naprednejši in premožnejši kmetje kupili traktorje že v začetku 60. let, so se množičneje uveljavili šele kasneje: v Savski in Mirenski dolini v začetku, v hribovitih območjih pa konec 70. let.

Konji so imeli »komate«, krave in voli »telejge«. Medtem ko v dolinskih predelih danes prav redko vpregajo živino, je v hribovitih območjih (zlasti v odmaknjenih vaseh) to še precej razširjeno in v navadi.

Domača dejavnost in tradicionalna obrt

Konec 19. stoletja in vse do druge svetovne vojne so bile v sevniški občini najbolj razširjene naslednje obrtne dejavnosti: mlinarstvo in žagarstvo, mizarstvo, sodarstvo, kolarstvo, tesarstvo, krovstvo, kovaštvo, pekarstvo, mesarstvo, šiviljstvo, čevljarstvo, oglarstvo, tkalstvo in domače izdelovanje košev in lese-nega orodja.

Mlinarstvo je bilo razvito ob vseh večjih in manjših rečicah in potokih, zlasti ob Sevnični, Blanškem potoku, Impoljskem potoku, Hinji, Mirni, Žignanici, Kameniškem potoku in Grahovici. Ob Sevnični je bilo do druge svetovne vojne kar 7 mlinov. Veliko mlinov je imelo tudi stope, kjer so stopali ječmen, proso in ajdo.

Lastniki mlinov so bili veliki kmetje in gostilničarji, ki so imeli svoje mlinarje. Manjši kmetje, ki so imeli mlino, so mleli sami. Mlinarji so za plačilo jemali ponavadi mercu, nekateri tudi denar. Mletje bele moke je bilo enkrat

dražje od mletja črne in zmesne. Stranke ponavadi niso prenočevale v mlinih, temveč so se vračale po moko čez nekaj dni.

V okolici Sevnice in Boštanja so začeli nekateri mlinarji propadati že med obema vojnama, saj je šmarski valjni mlin mlel moko veliko hitreje, Sevničani, Šmarčani in Boštanjčani pa so jo začeli kupovati tudi v trgovinah. Kljub tem se je mlinarstvo ohranilo še vse do 60. let tega stoletja. Kmetje imajo danes električne mline.

Do druge svetovne vojne je bilo na Sevnici in Mirni razvito tudi žagarstvo.

Mizarstvo je bilo razširjeno po celotnem ozemlju sevniške občine. Izučeni mizarji so živeli največini v Sevnici, Boštanju, Šentjanžu in na Loki. V vsaki vasi je bil tudi domači »tišler« — kočar ali mali kmet. Tišlerji so okoliškimi kmetom izdelovali po naročilu mize, okna, postelje, omare, zibke, mentrge, skrinje, ganke itn. Delali so v svojih delavnicah, veliko so hodili tudi po domovih (za okna, ograje itn.). Še posebej radi so hodili kočarji, saj so si s tem prislužili tudi hrano. Domači tišlerji so bili obenem »bognarji« in »pintarji« (kolarji in sodarji), saj so poleg navedenih predmetov izdelovali še kolesa, vozove, sode, škafe ipd.

Kolarstvo in sodarstvo je bilo zastopano do druge svetovne vojne v dokajšnji meri tudi med obrtniki. Po drugi svetovni vojni so se s tem ukvarjali le še priučeni mojstri. Tako se je domače kolarjenje v večji meri ohranilo še vse do 50. in 60. let, v oddaljenih vaseh Posavskega in Krškega hribovja še dlje. Zadnja leta pa ta dejavnost tudi tam izumira. Današnji kolarji se prilagajajo novim potrebam.

Medtem ko zna koše in orodje izdelovati vsak kmečki gospodar, se s kolarstvom in drugimi obrtnimi dejavnostmi danes ukvarjajo le spretnejši samouki.

Do druge svetovne vojne so bile dejavnosti, ki so uporabljale za svoj osnovni material les, največini še diferencirane. »Bognarji« so izdelovali vozove in kolesa, »pintarji« sode in škafe, »tišlarji« pohištvo, okna, leseno hišno opremo, ograje ipd., »cimpermani« pa strehe in pragove. Po drugi svetovni vojni, zlasti po letu 1960, ko se je obseg njihovega dela skrčil, so se začeli spretnejši samouki ukvarjati z več dejavnostmi hkrati. Tako najdemo danes največ primerov vaških mojstrov, ki izdelujejo sode in škafe kakor tudi orodja in vozove, leseno stanovanjsko opremo, ograje, zabožčke za krompir itn. Navadno jim pravijo »šušmarji« ali pa jih poimenujejo po osnovni obrtni dejavnosti (npr. »tišler«).

Kovaštvo je bilo precej zastopano v Savski in Mirenski dolini, predvsem v Sevnici, Boštanju, Šentjanžu in na Loki. Med svetovnjima vojnama so bili v Sevnici 4 kovači, 2 pa v Boštanju, Šentjanžu in na Loki. Poleg tega je imelo več boštanjskih kmečkih gospodarstev svojo kovačijo in svojega kovača. Kovačije ob Grahovici so imele kladiva na vodni pogon. Sevniški in boštanjski kovači so izdelovali poljedelsko orodje za širšo prodajo. Sekire, motike, kopače in cokle za zaviranje vozov so prodajali na sejmih v Radečah, Šentjanžu, Sevnici, Šentrupertu, Mokronogu, na Raki in v Boštanju.

V odmaknjenih vaseh so se s kovaštvom postransko ukvarjali manjši kmetje. Večkrat so bili hkrati tudi mizarji, kolarji in sodarji. Po naročilu so opravljali različna dela: podkovali so konje in vole, okovali vozove, podostrovali so lemeže, izdelovali so tudi »telejge« in različna poljedelska orodja.

Po drugi svetovni vojni je začelo kovaštvo hitro izumirati. Ohranilo se je le še kot domača dejavnost, povezano tudi s kolarstvom in mizarstvom.

Na območju občine, zlasti pod Bohorjem, je bilo razširjeno tudi tesarstvo. »Cimpermani« so imeli navadno več pomočnikov. V dvajsetih in tridesetih letih so začeli tesati še pragove in jih prodajati železnici. Ta dejavnost se je v Mirenski dolini in po okoliškem hribovju precej razširila, ko so gradili železniško progo Sevnica—Šentjanž. Pri tesanju pragov so cimpermani zaposlili tudi po 10 in več priložnostnih delavcev, navadno kočarjev in malih kmetov, ki so tako prišli do dodatnega zaslužka.

Ena izmed tradicionalnih obrtnih dejavnosti v občini je bilo tudi krovstvo. Krovci so strehe ponavadi le prekrivali, popravljali pa so jih kmetje sami. Krovci niso bili izučeni obrtniki. Nekateri so hodili od hiše do hiše in spraševali za delo. Eno streho so navadno prekrivali trije krovci, večje strehe tudi po ves teden.

Vsak krovec je imel svojega »pedentarja«, ki mu je podajal »uloge« (škope) in nosili pijačo. »Pedentar« je bil navadno domačin. Za izdelovanje škop je najboljša ržena slama. Poleg te so uporabljali tudi pšenično. Krovci so uloge povezovali z »bekami« (debele vrbove šibe, ki so jih kmetje sušili več let), imenovali so jih krovnice. Po končanem delu so krovce pogostili in jim plačali v denarju.

Prekrivanje streh je bilo priložnostno delo malih kmetov in kočarjev. Po prvi svetovni vojni so imeli krovci še veliko dela v hribovskih krajih, medtem ko so bile v Savski in Mirenski dolini že vse strehe krite z opeko. Danes kmetje slamnate strehe le še obnavljajo, nihče jih ne prekriva več v celoti. Krovci niso več potrebni, ker kmetje to postorijo sami.

Domače pletenje košev, košar in izdelovanje delovnega orodja je danes razširjeno še skoraj po vsej sevniški občini. V večji meri so začeli opuščati to dejavnost pred nekaj desetletji le v Savski dolini, večinoma v polurbanem okolju (v Krmelju in Sevnici že prej). Koše, ročne košare, grablje, držaje za sekire ipd. si izdelava danes vsak gospodar za svoje potrebe sam. Poleti nabere primeren les, ga posuši in deloma pripravi, januarja in februarja pa plete in izdeluje. Za pletenje košev uporabljajo največ drenov in leskov les. Najprej naredijo »čelugo« in »locn« (iz dreva), na to pritrdijo ogrodje iz količev, med katere nazadnje prepletajo vitre iz leskovega lesa. Za izdelovanje viter uporabljajo »hoblč«, za količe »rajtmoster«. Po nekajdnevni pripravi splete dober gospodar koš v enem dnevu.

Grablje izdelujejo iz orehovega, leskovega in drenovega lesa, toporišča pa iz bukke ali akacije.

Izdelujejo tudi brezove in sirkove metle. Veliko gospodarjev izdelava doma tudi lesene zaboje za jabolka in krompir.

Peki so bili le v večjih krajih, in kruha navadno niso mesili sami. Umesile so ga gospodinje že doma in ga zvečer prinesle v pekarno. Vsaka je pri tem označila svoj hlebec kruha.

V sevniški občini je bilo do druge svetovne vojne precej razširjeno tudi čevljarstvo. V trgu so bili med svetovnimima vojnama 4 čevljarji, v Boštanju 1 in v Šentjanžu 2. Izučene čevljarje so imeli tudi v Loki in drugih večjih krajih

in vaseh. Po navadi pa je imela vsaka vas svojega »šuštarja« — samouka ali priučenega čevljarja.

Izučeni čevljarji, predvsem sevniški, so delali izključno v svojih delavnicah, podeželski priučeni »šušmarji« pa so hodili od hiše do hiše in v tednu dni obuli vso družino. Tako so si prislužili tudi hrano, saj so bili povečini kočarji in mali kmetje. Gospodarji so sami kupili usnje, žeblje in močnejše usnje za podplate. Za boljše čevlje je bil boks, za delovne svinjska koža. Čevljar je prinesel s seboj le kopito, kladivo. »drejto«, smolo in klešče. Veliko dela je imel tudi s krpanjem starih čevljev.

Nekateri čevljarji so tudi izdirali zobe. Za to opravilo so imeli posebne klešče in razkužilo. V Zabukovju in na Mrzli Planini sta se oba »šuštarja« ukvarjala s tem še po drugi svetovni vojni.

Delo na domu je bilo v navadi zlasti pred prvo svetovno vojno, nekoliko manj med svetovnima vojnama, po drugi svetovni vojni pa je kmalu zamrlo. Od 50. let naprej kmetje čevlje kupujejo, in »šuštarsko« delo se je omejilo le na popraviljanje stare obutve. Danes so vaški »šuštarji« že zelo redki.

V Sevnici in drugih večjih krajih je že pred drugo svetovno vojno čevljarska obrt dobila tekmeča v industrijski izdelavi čevljev. V začetku 30. let je zapisal sevniški župnik v kroniko, da »čevljarji žalostno gledajo skozi okna, odkar je trgovec Cimperšek Karel sprejel v svojo trgovino čevlje Bata«. Pripomba je nekoliko pretirana, saj je bila izražena med splošno ekonomsko krizo, res pa je, da so začeli takrat tržani segati po industrijskih izdelkih. Kljub temu so sevniški čevljarji izdelovali po naročilu škornje in drugo obutev še vse do 60. let. Od takrat naprej so dejavnost omejili le na popravila.

Čevljarstvo je po drugi svetovni vojni začelo hitro izumirati. Sevnica je imela v osemdesetih letih le še dva izučena čevljarja in z njuno upokojitvijo je obrt v občini izumrla.

Podobno kakor čevljarji so hodili po hišah tudi krojači in šivilje. S krojaštvom in šiviljstvom so se v Sevnici in drugih večjih krajih ukvarjali predvsem izučeni mojstri, ki so šivali le v svojih delavnicah. Navadno so imeli tudi pomočnika in več vajencev. V vaseh, še zlasti odmaknjenih, pa je bilo veliko domačih »žnidarjev«. Ti so hodili šivat po domovih predvsem do prve svetovne vojne, če so imeli kmetje doma šivalne stroje. S seboj je »žnidar« prinesel škarje in sukanec. Med svetovnima vojnama šivanje po domovih večinoma ni bilo več v navadi.

Prva desetletja po drugi svetovni vojni je bilo krojaštvo in šiviljstvo v Sevnici še precej razširjeno. Iz majhne obrtne delavnice je zrasel eden najpomembnejših industrijskih obratov v občini — Liscia. Zadnji desetletji obrt precej izumira. Dekleta se izobražujejo za konfeksionarske poklice in se zaposlujejo v Lisci in Jutranjki, krojijo in šivajo pa le še za lastne potrebe.

Tkalstvo je bilo v občini razširjeno do druge svetovne vojne. Ker domačini niso prodajali platna, je bilo delo tkalcev večinoma priložnostno. Tkali so navadno mali kmetje in kočarji. Tkalci so hodili tkat po hišah. Večji tkalci so delali v sosednjih občinah v Škocjanu, na Raki in v okolici Krškega. Prebivalci južnih delov občine so nosili prejo po navadi v Škocjan.

»Turšk« je do druge svetovne vojne gojilo vsako kmečko gospodarstvo. Postopek od tolčenja do preje je bil po navadi žensko opravilo. Najprej so ga

»popipale« in s peračami stolkle semenske glavice, nato so ga raztegnile po pokošenem travniku, da se je »zrosil« in »zgodil«. Tako je ostal lan tri tedne izpostavljen vsem vremenskim spremembam. Ker mu posebno dobro dé vlaga, so ga nekoč namakali tudi v potokih. Stebla so nato sušili na pokrovih iz tršljikovine. Pod pokrove so v jame dovajali toploto iz posebej za to pripravljenih peči. Posušen lan so terice strle. Teritev je veljala za eno najnapornejših kmečkih opravil, zato so bile terice navadno močnejše ženske. S stopami so lan najprej stolke, da so delno odstranile pezdur, nato so ga strle s trlicami. Če se jim je med tem prikazal kak moški, so mu obesile rep iz pezdurja. Teritev so spremljale šale in navade, ki so delavke sproščale pri napornem opravilu. Nazadnje so lan z grebenom še sčesale (mikale) in predivo shranile do zime, ko so ga ob večerih predle na kolovratih. V teh krajih ženske niso nikoli tkale. To delo je opravil tkalec.

Do prve svetovne vojne in še desetletje po njej so izdelovali več platna, ker so ga uporabljali tudi za »hodne« obleke. Med svetovnjima vojnama so iz platna šivali le še rjuhe, brisače in vreče. Še preden so platno narezali, so ga pobelili; dolge platnene kose so raztegnili po travi in jih polivali z vodo, da jih je pobelilo sonce. Nekateri so platno tudi pobarvali. Namakali so ga v stoječi vodi, ki je imela ilovnato dno. Tako so dobili platno modre barve za kučamajke.

Množično so začeli to dejavnost opuščati prva leta po drugi svetovni vojni. Doma izdelano platno je bilo po letu 1960 že prava redkost. V izjemnih primerih se je dejavnost ohranila tudi do 70. let. Eden takih redkih primerov je družina Trefalt z Mrzle Planine, ki je gojila lan za platno še do leta 1980. Eden zadnjih tkalcev v občini je bil Kolman iz Laz v Zabukovju, ki je tkal do konca 60. let. Po tem času, pa tudi že prej, so morali ljudje nositi lan k tkalcem v krško in novomeško občino.

Po drugi svetovni vojni so začeli opuščati tudi prejo in domače pletilstvo. Ovce so redili v nekaterih vaseh Posavskega in Krškega hribovja še vse do 70. let. Od konca 50. let so začeli menjavati striženo volno za pletenine s tovarno Almira iz Begunj. Nekateri so predli in pletli doma še do konca 60. let. Ženske so izdelovale nogavice, rokavice in jope v naravnih barvah. Zadnja desetletja »štrikajo« le še iz kupljene volne.

Zaradi obilice gozda so se v vsej občini ukvarjali z oglarstvom. Ta dejavnost je bila razširjena zlasti v 19. stoletju, pa tudi pred prvo svetovno vojno in po njej, vse do srede 60. let. Danes oglarijo le bolj poredko.

Največ kop so žgali pod Bohorjem, pa tudi na območju Jablance, Šentjanža in Sv. Primoža. Prebivalci Mrzle Planine in Zabukovja so hodili oglariti zelo daleč v bohorske gozdove, kjer so si postavili zasilne kočice. Na Bohorju so pred prvo svetovno vojno in nekaj časa po njej žgali kope tudi Italijani, ki so prihajali tja sezonsko. Domačini so od njih prevzeli polento.

Oglje so prodajali na debelo in na drobno. Precejšnje količine so prodali v Italijo.

Pred drugo svetovno vojno še ni bilo razširjeno apneničarstvo. Apno so kupovali v krški občini ali še dlje pod Gorjanci. Po drugi svetovni vojni se je dejavnost razširila zlasti po Krškem hribovju (Sv. Primož). Nekateri posamezniki so imeli tudi po 7 in več apnenic.

V občini je bilo razširjeno tudi mesarstvo. V večjih krajih so bili mesarji navadno še gostilničarji (Sevnica, Šentjanž, Boštanj).

Poleg mesarjev je med svetovnima vojnama v Sevnici delal poklicni prekajevalec mesa.

Kmetje so mesne izdelke izdelovali večinoma sami, nekateri pa so to delo opravljali tudi za druge, in sicer po domovih. Mesarska dejavnost se je po drugi svetovni vojni še razširila.

Lončarjev ni bilo na ozemlju današnje občine. Lončene izdelke so prebivalci kupovali na sejnih v Sevnici, na Planini pri Sevnici, v Brestanici, Mokronogu, Škocjanu in Šentrupertu. Na sevniškem sejmu je že pred drugo svetovno vojno začel prodajati svoje izdelke lončar Kržan iz Leskovca pri Krškem in je oskrboval z njimi tržane in okoliške kmete vse do smrti na začetku 80. let. Pri njem se je izučil edini sevniški lončar Lojze Urh iz Stranj, ki je odprl delavnico kmalu po drugi svetovni vojni.

Na ozemlju današnje občine je bilo pred prvo svetovno vojno in po njej zelo razširjeno krošnjarstvo; to je bila nekakšna potujoča trgovina. S krošnjarstvom so se ukvarjali Hrvatje, predvsem Dalmatinci iz Zagore, in pa Romi, ki so potovali po vsej Dolenjski in Posavju. Prišli so tudi v najbolj oddaljene vasi in od hiše do hiše ponujali svoje storitve in blago. Prenočevali se po skednjih. Mnogi so popravljali dežnike (»marelputelni«), drugi so cinili lonce, nekateri pa so prodajali porcelan.

Pogosto so po vaseh hodili tako imenovani »pičkurini« ali »Dalmatinci«, ki so prodajali bižuterijo (uhane, prstane, verižice, lasnice in broške itn.). Blago so prenašali na lesenih podstavkih, ki so jim sloneli na ramenih. Vaščani, predvsem ženske, so pri njih radi kupovali malenkosti (ogledalca, tobačnice, cigarete, vžigalnike, šivanke, sukanec ipd.).

»Pičkurini« ali »Dalmatinci« so sloveli kot zelo čedni in postavni možje. Povečini so bili urejenega videza, njihovo podobo pa je krasila še obvezna palica, na katero so se opirali med hojo.

V zadnjih desetletjih so »pičkurine« zamenjali Albanci, Romi in Hrvatje, ki prodajajo plastično stensko okrasje, preproge, prtičke in posteljnino in se prevažajo tudi že z avtomobili.

Med potujoče obrtnike in trgovce sodijo Ribničani s suho robo. Pred drugo svetovno vojno so jo tovorili na ramenih tako kot povsod drugod, dandanes jo prevažajo z avtomobili.

V Sevnici so bile pred prvo svetovno vojno razširjene še druge obrti: sedlarstvo, vrvarstvo, brivstvo, ključavničarstvo in konjederstvo. Med svetovnima vojnama so se jim pridružili še: kleparstvo, električarstvo, strugarstvo, avtomehanična obrt, slaščičarstvo in vrtnarstvo.

Po drugi svetovni vojni so se začeli uveljavljati obrtniki nekaterih novih strok: avtomehaniki, kleparji, mehaniki za gospodinjske stroje, elektromehaniki in avtoprevozniki. Slednji so v občini najbolj razširjeni (leta 1984 jih je bilo 109). Hkrati s sodobnim urejanjem stanovanj so se začeli pojavljati teracerji, tapetniki in parketarji.

V zadnjih petnajstih letih narašča v občini število izdelovalcev kovinske in plastične galanterije. Kot najmlajša dejavnost se uveljavljajo fotokopirnice.

Stavbarstvo

V preteklosti sta socialna in poklicna raven v precejšnji meri vplivali na velikost in namembnost stavbnih objektov in na izbiro gradiva. Tako je bilo rudarsko naselje v Krmelju drugačno od kmečkega stavbarstva in sevniških trških hiš. V tem pogledu so bili razločki tudi med velikimi kmeti, malimi kmeti in kočarji. Zaradi različnega naravnega okolja so bile manjše razlike pri izbiri stavbnega gradiva; pod Lisco in Bohorjem so uporabljali več kamenja (»štamberg«), v Krškem hribovju več lesa.

Zaradi pretežno hribovitega zemljišča prevladuje v občini vrhkletna oblika tradicionalne gradnje kmečkih domov. Gospodarske stavbe stojijo samostojno.

V zadnji četrtini 19. stoletja sta bili razporeditev in oblika kmečkih stavb naslednji:

Hiša je bila prislonjena ob pobočje. Kevder (ali klet), ki sta ga sestavljala dva prostora (eden za spravlanje krompirja, sadja in repe, drugi za spravlanje vina ali jabolčnika), je bil grajen iz kamna, da je držal stalno temperaturo. Stanovanjski prostori nad njim so bili leseni ali pol leseni — pol zidani. Kamnite hiše so bile redkejšje v Posavskem in Krškem hribovju kranjskega dela sevniške občine. V Savski in Mirenski dolini (Boštanj, Loka, Sevnica, Tržišče, Šentjanž) pa je bilo številčno razmerje med zidanimi in lesenimi hišami približno enako.

V Krškem hribovju so bile lesene hiše narejene iz brun in so bile ometane. V štajerskem delu Posavskega hribovja, zlasti pod Lisco in Bohorjem, je bilo veliko hiš zidanih v »štamberg« (med pokončne lesene tramove so vzdali kamenje). Navadno je bila ena polovica hiše lesena, druga pa zidana na opisani način.

Nad kletjo je imela vsaka hiša gank (balkon) s stopnicami. Na ganku je bil zadnji vhod, na nasprotni strani hiše pa glavni.

Manjši kmetje so imeli le tri prostore: hišo, kuhinjo in vežo. Drugo hišo in kambro (manjša soba) so si začeli dograjevati šele na prelomu 19. v 20. stoletje.

Večji kmetje so imeli več prostorov: »ta veliko hišo«, »ta malo hišo«, kambro, kuhno, lopo (vežo) in nekateri tudi »špajz« (shrambo).

Kočarske hiše so bile preprostejše. Imele so tanjše stene iz desk. Bile so dvocelične (hiša in veža, ki je bila obenem tudi črna kuhinja).

Gospodarskih poslopij je bilo več. Poglavitno gospodarsko poslopje je bila štala (hlev) s podom. To poslopje je bilo spodaj zidano iz kamna in zemlje (hlev in listnica), zgoraj leseno. Imelo je lesen gank s stopnicami. V enem prostoru je bil pod za mlačev, v drugem so spravljali slamo.

Ajhker ali kašča je v zadnji četrtini 19. stoletja stala še samostojno. Podobno kot hlev je bil spodnji prostor grajen iz kamna in zemlje. V njem so hranili poljedelsko orodje ali pa so imeli obrtno delavnico. Zgoraj je bilo poslopje leseno. V njem so spravljali živež. Na začetku 20. stoletja so zlasti na štajerski strani občine opustili ajhker kot samostojno stoječe poslopje. Kašča je dobila prostor nad hlevom poleg poda. Na dolenjski strani občine, zlasti v hribovitih predelih, so še ohranili samostojne ajhkre.

V bližini hiše so stali še leseni svinjski hlevi, kozolec (dvojni) in drvarnica.

Kmečke hiše in gospodarska poslopja so imela v zadnji četrtini 19. stoletja v vsej občini še slammate strehe. Tla so bila v večjih kmečkih hišah, zlasti pa v Savski in Mirenski dolini, še lesena.

Stavbna podoba Krmelja je bila povsem drugačna. V zadnji četrtini 19. stoletja je zgradil lastnik rudnika več pritličnih delavskih hiš. Bile so zidane in krite z lepenko. Nekatere so bile namenjene samskim stanovalcem, druge družinam. Stale so druga poleg druge vzdolž glavne ceste.

V samskih hišah so bili veliki prostori, kjer je spalo več ljudi skupaj. Dva taka prostora sta imela skupno kuhinjo, vežo in vhod.

Poleg Krmelja je imela posebno podobo tudi Sevnica. Po zadnjem večjem požaru leta 1854, ko je pogorel ves trg, so v Sevnici zgradili zidane hiše. Zunanja stavbna podoba trga se od takrat do danes ni bistveno spremenila.

Hiše so zidane tesno druga ob drugi vzdolž glavnega trga. Večinoma so enonadstropne. Vhodi so obrnjeni na trg, zadaj so ograjena dvorišča in vrtovi. Najstarejše hiše imajo na dvorišču gospodarsko poslopje (pod), ki so ga do prve svetovne vojne in delno tudi po njej uporabljali za mlačev in spravlanje žita ali obrtne delavnice. Po drugi svetovni vojni so jih preuredili v garaže, delavnice in bivalne prostore.

Med svetovnjima vojnama in v prvih letih po drugi svetovni vojni so v stari Sevnici zgradili nekaj novih hiš, danes pa so nove graditve prepovedane, ker je trg zaščiten kot zgodovinski spomenik. Ko so leta 1956 asfaltirali Glavni trg, so zaradi spremenjene ravni tal dobili vsi vhodi stopnice.

V Florjanskem in Drožanjskem grabnu so bile hiše manjše in skromnejše, pritlične, povečini lesene ali pol zidane, pol lesene. Na prelomu 19. v 20. stoletje so bile še vse krite s slamo. Poleg hiš so stala tudi manjša gospodarska poslopja in kozolci.

Kmetje so obnavljali stare hiše od zadnje četrtine 19. stoletja do današnjih dni. Tudi predelovali so jih v vseh obdobjih, zlasti še po drugi svetovni vojni. V zadnjih dvajsetih letih gradijo nove poleg starih hiš. V odsluženih domovih prebivajo le še starejši rodovi vaščanov, po njihovi smrti hiše propadejo.

Novosti v stavbarstvu so začeli uvajati v Savski in Mirenski dolini veliko prej kakor v hribovitih in odmaknjenih vaseh, in sicer navadno večji kmetje, srednji in manjši pa so jim pri tem sledili, v dolini hitreje kot v hribovitih predelih.

Na prelomu 19. v 20. stoletje so začeli tudi srednji in mali kmetje dograjevati prvotne dvocelične hiše. Tako so pridobili eno hišo, kamro in shrambo. Vežo so navadno pregradili in dobili dva prostora: vežo in kuhinjo. Prevladujoča hiša je imela torej naslednjo razporeditev; na sredi sta bili veža in kuhinja, na vsaki strani pa ena hiša. Poleg »ta velike« hiše je bila kamra, poleg »ta male« »špajz«. Stransiše je bilo na ganku ali v bližini hiše. Do druge svetovne vojne je ostala prostorska razporeditev povečini enaka, spreminjala se je morebiti le namembnost prostorov. Tako so si nekateri uredili kuhinjo v nekdanji kamri ali kamro v nekdanji shrambi. Bistvene spremembe in dograditve so do druge svetovne vojne doživele le hiše v večjih krajih Savske doline.

Kmečki domovi v hribovitih predelih so povečini ohranjali podobo iz 19. stoletja. Med njimi so bile tudi izjeme, npr. vas Rogaçice (v Krškem hribovju), ki je leta 1937 pogorela. Kmetje so si po požaru postavili zidane hiše z opečno kritino, večjimi okni in sodobnejšo razporeditvijo prostorov. Podobne

hiše so si postavili po drugi svetovni vojni tudi v tistih, zaselkih hribovitega območja, ki so bili v vojnih letih požgani. Zanje je značilno, da so večinoma ohranili staro razporeditev prostorov.

Danes je na pretežno kmečkem območju občine, zlasti v oddaljenih, hribovitih predelih (KS Zabukovje, vzhodni del KS Sevnica, hriboviti svet KS Blanca, Boštanj in deloma Sentjanž, vzhodni del KS Tržišče in cela KS Primož), več kot tretjina stanovanjskih hiš, kljub manjšim obnovam, ohranila vsaj po temeljni zasnovi obliko in tloris iz zadnjih desetletij 19. stoletja. Tudi hiše na glavnem trgu v Sevnici so ohranile tloris in zunanjo podobo s preloma 19. v 20. stoletje. Predelali so jih le v notranjosti, pa še to ne bistveno. Povečini so pregradili nekatere prostore in spremenili njihovo funkcijo. Bistveno nespremenjene so ostale tudi samske in družinske delavske hiše v Krmelju.

Štedilniške kuhinje so začeli uvajati v Savski in Mirenski dolini takoj po prvi svetovni vojni (tisti, ki so imeli gostilne), v hribovitih krajih pa šele po drugi svetovni vojni. V odmaknjenih predelih so se uveljavljale seveda veliko počasneje kot v dolini.

Črne kuhinje so danes zelo redke. Ohranile so se le v nekaterih lesenih in s slamo kritih hišah. Na ognjiščih ne kuhajo več, saj imajo tudi te črne kuhinje že štedilnike na drva. Ohranili so jih tudi v posameznih prezidanih hišah in imajo v njih navadno »alfo« — kotel za kuhanje svinjske hrane.

V kmečkih hišah so se krušne peči povečini še ohranile. Pri prenavljanju so jih največ opustili v 60. letih v Boštanju in nekaterih drugih naseljih, ki dobivajo v zadnjih desetletjih vse bolj urbano podobo. V novih hišah v Savski in Mirenski dolini jih navadno niso postavljali, v Posavskem in Krškem hribovju pa so jih kljub zgledovanju po primestnem stavbarstvu pozidali tudi v novih hišah.

Kopalnice in stranišča so začeli graditi v vaških hišah Savske doline, Sentjanža in Tržišča po letu 1960. (V Sevnici so jih zgradili že prej.) V Krškem in Posavskem hribovju so jih začeli, razen v novozgrajenih hišah, uvajati šele po letu 1980. V hribovitih predelih ima le malo hiš sanitarije.

Tridelna okna so začeli vzdavati v Savski dolini že po prvi svetovni vojni, v hribovitih predelih šele po letu 1950. V sedemdesetih letih so jih v nižinskih predelih zamenjala sodobnejša enojna (enodelna) okna, ki jih v hribovitih območjih vidimo le v novih hišah.

Lesene stropne so začeli odstranjevati po letu 1950. V Savski in Mirenski dolini imajo večinoma vse hiše že betonske stropne, v odmaknjenih krajih so se pričeli pojavljati po letu 1970 v novih stavbah. V večini starih hiš so stropi iz desk še vedno obiti s trstiko in ometani.

Na prelomu 19. v 20. stoletje je imela že večina kmečkih hiš z deskami obložena tla. V vežah in kuhinjah je bila po tleh zbita zemlja ali »ješterlik« iz maltne mase.

Topli pod so začeli v dolinskih vaseh uvajati že kmalu po drugi svetovni vojni, množično pa se je razširil šele pred nedavnim. V hribovitih krajih so ga začeli polagati v novih domovih in prezidavah na začetku 70. let, vendar se ni uveljavil v večjem obsegu. Sočasno so začeli stene v kuhinjah in vežah oblagati s ploščicami.

V trških hišah in novih stavbah (Sevnica, Šmarje) so imeli topli pod že med svetovnjima vojnoma. V salonih so ga pobarvali, prelakirali in čezenj po-

ložili preproge. Parket so imeli do druge svetovne vojne le v redkih hišah. Uveljavil se je šele v 60. letih. V kmečkih hišah parketa niso polagali.

Do prve svetovne vojne so bile večinoma vse vaške strehe prekrite s slamo. Po prvi svetovni vojni so jih v večjih vaseh Savske in Mirenske doline začeli prekrivati s strešno opeko, »bobovcem«. Do druge svetovne vojne je bila prekrita s strešniki že večina hiš v dolinah. V hribovitih predelih so bili strešniki v tem času še redkost. Slamnato kritino so najdlje ohranili kočarji in mali kmetje, in sicer do 80. let našega stoletja.

Po drugi svetovni vojni so v odmaknjenih vaseh s strešniki prekrili najprej požgane hiše, v 60. letih pa tudi druge. V 80. letih so bobovce začeli nadomeščati betonski strešniki.

Gospodarska poslopja in kozolce so začeli prekrivati pozneje kot stanovanjske hiše. V Savski in Mirenski dolini tik pred drugo svetovno vojno, v hribovitih predelih pa šele v 60. in konec 70. let. Zanimivo je, da so med drugo svetovno vojno požgane stavbe pozneje prekrili s slamo.

V starih kmečkih hišah so sušili meso v črnih kuhinjah. Ko so jih zamenjale štedilniške, so sušilnice prenesli na podstrešja. Meso so začeli sušiti v omarah, skozi katere so po cevi napeljali dim iz dimnika. Nekateri so si za prekajevanje mesa na podstrešjih sezidali posebne niše. V novih hišah ne gradijo teh niš, zato sušijo meso v starih hišah ali ga nosijo k sosedom.

Žito in meso so ohranjevali v ajhkrih ali kaščah; žito v lesenih skrinjah (kištah), meso na policah ali posebnih omarah z mrežastimi vratci. Vino so hranili v hramih ali zidanicah v vinogradih, manjše količine doma v kletih. V shrambah in vežah so v posebnih lesenih omarah in na policah hranili manjše količine moke, masti, jajc ipd.

V zadnjih dvajsetih letih shranjujejo meso večinoma v zmrzovalnih skrinjah ali v shrambah, le redki ga imajo še v ajhkrih. V skrinjah shranjujejo tudi kruh, gobe ipd. Večina kmečkih gospodarstev ima zmrzovalne skrinje. Hladilnikov kmetje ne uporabljajo veliko.

Žito ima še vedno prostor v kaščah, vino v kletih.

Nove graditve so bile do druge svetovne vojne veliko redkejše kakor po njej. Med svetovnjima vojnoma jih je bilo največ v Sevnici, Šmarju in okolici Krmelja. Hiše so si gradili predelavci, državni uslužbenci in rudarji, ki so se vrnili z časnega dela v ZDA, Franciji, Belgiji in Nemčiji.

V dvajsetih in tridesetih letih sta zrasli naselji skromnih pritličnih hiš okoli cerkve sv. Ane v Šmarju in v okolici Krmelja. Nekatere so imele stene le iz šibja in lepenke. Večje hiše so si v okolici železniške postaje (npr. Savska cesta) gradili državni uslužbenci, železničarji in nekateri predelavci. Ker so gradili večinoma na kredit, so v tridesetih letih imenovali današnjo Cesto na Dobravo »pufgasa«.

V 60. letih so začeli množičneje graditi nove stanovanjske hiše v Sevnici, Šmarju, Boštanju in Krmelju, v 70. letih pa na območju širše sevniske okolice (Drožanje, Brezovo, Lončarjev dol itn.), Dolenjega Boštanja (»Novo naselje«), Radne, Blance, Studenca, Šentjaža, Krmelja in Tržišča. Podoba teh hiš se precej razločuje od tradicionalnega kmečkega stavbarstva, saj je po zunanosti in tlorisu enaka primestnemu tipu hiše, ki ga opazimo po vsej Sloveniji. V Sevnici so med 1960 in 1980 zgradili tudi naselje novih stanovanjskih blokov.

V oddaljenejših krajih Posavskega in Krškega hribovja so začeli graditi nove stanovanjske hiše šele konec 70. let, najdemo pa jih v precej skromnem številu. Po razporeditvi prostorov in zunanosti se tudi te zgledujejo po predmestnih.

Večje spremembe pri gospodarskih stavbah in prostorih so nastale z bolj množičnim uveljavljanjem mehanizacije in usmerjanjem kmetijstva. V Savski in Mirenski dolini je več sprememb kakor v hribovitih in oddaljenih krajih.

Betonski hlevi so se v Savski in Mirenski dolini pojavili že med svetovnima vojnoma, betonski svinjaki po drugi svetovni vojni. Hleve »na rešetke« in samoodplakovanje odpadkov so začeli uvajati šele na začetku 80. let. Kljub temu se je še do danes ohranilo precej starih, delno obnovljenih hlevov in svinjakov. V hribovitih predelih so betonski hlevi redkejši, saj so jih začeli kmetje kooperanti uvajati šele konec 70. let.

Poleg tradicionalnih gospodarskih poslopij so začeli v zadnjih dvajsetih letih graditi garaže in orodjarne za kmetijsko mehanizacijo. Nov element v tem sklopu je tudi silos, zlasti še po drugi polovici 70. let.

Kozolcev niso spreminjali, temveč so jih le obnavljali. Kozolcem so nazadnje zamenjali kritino.

Na območju sevniške občine ne uporabljajo koruznjakov. Koruzo sušijo navadno na ganku, kozolcu ali v parni.

Stanovanjska oprema

V zadnji četrtini 19. stoletja so imele kmečke hiše precej manj stanovanjske opreme kakor dandanes. Večina je bila lesena. Kočarji so imeli še skromnejšo opremo od kmetov.

V veži sta bili eno ali dve ognjišči povezani s pečmi. Zraven so bile ob steno prislonjene tri ali štiri burkle, loparja za peko kruha, metla iz ličkanja za čiščenje peči in lesen valj. Lonci so bili lončeni in povezani z žico, žlice lesene. Pod stropom so bile nameščene lesene palice, na katere so obešali meso za sušenje. Na steni sta bila pritrjena sklednik in žličnik, na nasprotni strani svetilka. V kotu ali pri oknu sta v nekaterih kuhinjah stala manjša miza in stol. Kasneje so v kuhinje nameščali tudi »kosne za fasungo« (omare za živež) s predali za moko, kašo, sol itn.

V »ta veliki« hiši je v kotu za vrati stala zidana peč z velikimi pokončnimi pečnicami, okoli peči pa lesena klop, ki je imela marsikje spodaj polico za čevlje. Na peči je bil navadno lesen »podn«, da so pozimi lahko starejši otroci na njem spali. Na strop nad pečjo sta bili na kavlje pritrjeni železni palici, na katerih so sušili koruzo ali obleko. Na kavelj so obešali obleko. Nad mizo je ponekod visel križ ali pa je bila v kotu polica s prtičem in lesenimi kipi svetnikov. Na stenah so visele tudi svetniške podobe na steklu in papirju in nabožna besedila v izrezljanih okvirih, ura »na gvihte«, navadno pa še ogledalo, ki je bilo obešeno pod kotom, da so lahko zanj zatikali glavnike in pisma.

V hiši so imeli »mejtrgo« (mjutrgo ali mentrg), v njej so mesili testo za kruh ali potico. Ponekod so imeli »mejtrgo« tudi v kuhinji, da je rabila še za mizo.

V kotu je stala postelja, v njej so spali otroci ali stari starši. V kočarskih hišah je bila to navadno edina postelja in na njej sta spala oče in mati. Starejši otroci (tudi na večjih domačijah) so vedno spali na pôdu ali v mrvici na kozolcu. (Kočarskih otrok doma ni bilo veliko, ker so morali že zgodaj služiti k večjim kmetom).

Ob peči sta stala navadno še lesena pručka in zajec za sezuvanje škornjev. Na mizi ali ob njej je imel svoje mesto lučnik, v katerega so zatikali brezovo in hrastovo trsje, da so si svetili. Pod njim je stal škaf z vodo, da so vanj padali ugaski. Na sredi hiše je s stropa visela hišna svetilka na petrolej. Ponekod so se že na prelomu 19. v 20. stoletje pojavile v »ta velikih« hišah omare.

V »ta mali« hiši je bila postelja (ali dve), na njej sta spala gospodar in gospodinja, ob njej pa sta stala »nahkasl« (nočna omarica) in zibka. Ob steni so imeli navadno »kufr« (skrinja) za obleko, kasneje tudi »kosn« (omara) za perilo. Ponekod so v »ta mal hiš« imeli tudi obrtno delavnico.

V kamri, če so jo imeli, so spale hčere. Poleg postelje je bil tudi kufr in kasneje kosn in manjša miza.

V shrambi (ni je imela vsaka hiša) so bile postavljene police za mast, suho sadje in drugo hrano, ponekod tudi že kosn za fasungo. Ob steni so stale štirinožne klopi za vreče z moko.

Na dilah so imeli večje lesene skrinje (kufre) za živež. Tu so hranili tudi sadje, fižol, čebulo itn.

Nekatere hiše so imele na podstrešju tudi frčado, manjšo sobo s pogledom na prednjo stran hiše, kjer so bile skrinje in postelja.

Rudarski samski domovi so bili opremljeni zelo skromno. V velikem prostoru je stalo več postelj, v kuhinji skupni štedilnik in police za posodo.

Trške hiše so imele raznovrstnejšo stanovanjsko opremo. V salonu je stala na sredi miza in nad njo je visela petrolejka. Ob eni steni je bila knjižna omara, ob drugi kredenca za »ta bolš« jedilni pribor in kozarce. Nekateri saloni so premgli tudi pianino. Navadno je ob steni stal še kanape ali v kotu sobe velik naslonjač. Pohištvo je bilo narejeno iz masivnega lesa (stoli so imeli lahko tudi usnjeno sedalo). Navadno so ga po naročilu izdelovali trški mizarji. Poleg pohištva so imeli več stenskega okrasja in stojal za rože.

Kuhinje so bile opremljene z zidanim štedilnikom, kredenco za pribor in posodo, s stoli in mizo. V shrambah, te so bile sorazmerno precej večje kot dandanes, so bile lesene police za živež in večje posode.

Spalnice so imele zakonske postelje, omare, psihe in posteljne omarice.

Služinčad je navadno spala v tako imenovanih »taflpetih«, ki so jih čez dan uporabljali za mize, ponoči pa so odkrili pokrov in jih uporabljali kot postelje.

Oprema domov

Zidane štedilnike so si preskrbeli tržani že pred prvo svetovno vojno. V Boštanju, Šentjanžu in drugih večjih dolinskih naseljih so jih kmetje začeli uvajati kmalu po prvi svetovni vojni (v gostilnah še prej). S ploščicami obloženi štedilniki so imeli »pratror« (pečico) in kotlič za gretje vode. Z uvajanjem štedilnikov

so preurejali tudi drugo opremo v kuhinjah. Navadno so nekdanje kamre preuredili v kuhinje. V pečeh so še vedno pekli kruh in kuhali nekatere druge jedi.

V hribovskih vaseh so bili zidani štedilniki pred drugo svetovno vojno še redki. Deloma so jih začeli uvajati v tridesetih letih, v večji meri pa šele po drugi svetovni vojni.

S ploščicami obloženi štedilniki so se ohranili vse do 60. let 20. stoletja, ko so jih začeli množično nadomeščati kupljeni železni štedilniki na trdo gorivo (tako v Savski in Mirenski dolini kot v hribovitih predelih). Električne štedilnike so Sevničani začeli kupovati v 60. letih, v drugih krajih Savske in Mirenske doline v 70. letih.

Skrinje so zamenjali z omarami večinoma že pred prvo svetovno vojno (tako v dolinskih kot v hribovskih vaseh). Kufre za obleko so med svetovnima vojnama imeli še redki kmetje, ponekod pa so se ohranili še po drugi svetovni vojni.

Dvoposteljne spalnice so imeli tržani že pred prvo svetovno vojno, v kmečke hiše pa so prišle šele po drugi svetovni vojni, največ v 50. letih.

Pred tem sta gospodar in gospodinja spala v eni postelji, ki je bila nekoliko širša od današnjih. Prvi skončnik je imela nekoliko višji od zadnjega, na sredi je bila slamnjača.

Po drugi svetovni vojni so mladi zakonci začeli opremljati spalnice z dvema posteljama, posteljnimi omaricami, predalnikom za perilo in večjo omaro za obleko. Domači mizarji so jih izdelovali iz orehovega in češnjevega lesa. Navadno so neveste dobile take spalnice kot balo. Uvajati so jih začeli v Savski in Mirenski dolini in tudi v hribovitem območju, čeprav se je tam še precej časa ohranila stara oprema.

Kupljene spalnice so začeli v Savski dolini uvajati v 70. letih, v hribovitih območjih pa šele po letu 1980, a so še dandanes zelo redke.

Divane in naslonjače so imeli tržani že pred drugo svetovno vojno. V 60. letih so začeli kupovati nove sedežne garniture s kavči in omarami, ki jih je po naročilu izdelovala Mizarska zadruga iz Sevnice. V 70. letih so jih začeli nadomeščati z novimi dnevnimi sobami industrijskih proizvajalcev pohištva.

Kmetje so uvajali zofe po drugi svetovni vojni, sočasno z dvoposteljnimi spalnicami. S sedežnimi garniturami in kavči so začeli konec 60. let opremljati le nove hiše (v polurbanih naseljih Savske in Mirenske doline). Konec 70. let so v teh hišah začeli uvajati tudi nove dnevne sobe. V hribovitih krajih novih dnevnih sob ni.

V novih stavbah in dozidanih se prepletajo sestavine stanovanjske opreme »hiše« s sodobnimi industrijskimi izdelki (divani in kavči, največ s tistimi, ki se raztegnejo v postelje). Nove krušne peči so v teh zgradbah zgrajene v enakem slogu kakor stare, prav tako nove lesene mize s klopmi in stoli ter »bohkovim kotom«, vse te izdelujejo domači mizarji.

Otroške posteljice, vozičke in stajice so v Sevnici uporabljali že pred prvo svetovno vojno in med svetovnima vojnoma. Kmečki otroci so ležali v zibkah večinoma še vse do druge svetovne vojne. Otroške košare so začeli v večjih dolinskih krajih uporabljati že v 30. letih, v hribovitih šele v 50. in 60. letih, lesene posteljice z ograjo nekoliko kasneje. Otroške vozičke (sprva lesene) in stajice so v vaseh začeli množično uporabljati po drugi svetovni vojni. Izdelovali so jih domači mizarji. Za nove kupljene vozičke in stajice so se v hribovitih

vaseh odločali šele v drugi polovici 70. let. Starejši kmečki otroci so do druge svetovne vojne spali navadno v »taflbetih« (postelja-miza) ali na »rajšpetlcu« (lesena deska na kolescih z 20 cm visoko ograjo, čez dan so jo porinili pod »špampet«).

V štedilniških kuhinjah so dvodelne in trodelne kredence kmalu zamenjale viseče sklednike in žličnike, zidanim štedilnikom so se pridružile »kolnkište« (zaboji za premog in drva). V trgu so jih imeli že pred prvo svetovno vojno. V Boštanju, Šentjanžu in drugih krajih Savske in Mirenske doline, pa tudi po nekaterih vaseh Posavskega in Krškega hribovja so se v večjem številu uveljavile med svetovnim vojnama, v večini hribovitih predelov šele po drugi svetovni vojni.

Viseče omare in pomivalne mize so začeli v trgu uvajati v 50. in 60. letih, v vaseh nekoliko pozneje. V Savski in Mirenski dolini po letu 1960, v Posavskem in Krškem hribovju po 1970.

S ploščicami obložene kuhinjske stene so prišle v navado povečini sočasno s pomivalnimi mizami in visečimi omarami, v vaseh Posavskega in Krškega hribovja šele po letu 1980. V teh vaseh oblagajo kuhinjske stene z lesom.

Prve pralne stroje so začeli v Sevnici in drugih krajih Savske in Mirenske doline uporabljati konec 50. let, množično pa v 60. letih. V oddaljenih vaseh so se pralni stroji pojavili šele po letu 1970. Pomivalni stroji so zelo redki.

Hladilniki so se množično uveljavili v drugi polovici 60. let. Imajo jih le gospodinjstva v mestnih in polmestnih naseljih. V hribovitih krajih imajo kmečka gospodinjstva dosti rajši zmrzovalne skrinje. Te so se množično uveljavile v 70. letih v celotni občini in so danes nepogrešljive zlasti v kmečkih gospodinjstvih.

Oblačenje

Na prelomu 19. v 20. stoletje so se kmetje oblačili že precej drugače kot tržani. Njihova oblačila sta sestavljali vsakdanja delovna ali »ta hodna« obleka in »takmašna« ali »takpivna«. Hodna oblačila so bila do prve svetovne vojne še v celoti narejena iz domačega platna, »takmašna« obleka iz kupljenega blaga (štofa). Šivali so jo krojači in šivilje, ki so hodili delat na dom.

Ženske so bile ob delavnikih oblečene v modrc iz belega platna, ki je segal do pasu in so si ga spredaj zapenjale z gumbi. Na to so oblačile ošpetl (platnena bluza s širokimi rokavi) in čezenj temen lajblc. Kikla (krilo) je bila v pasu nabrana in je segala čez gležnje. Navadno je bila iz cajga (cenen bombaž) ali kotenine v modri in črni barvi ali rožnata. Čeznjo so si zadaj ali spredaj »na mašno« zavežala predpasnik. Krilo so si pri nekaterih opravih spodrecale (potegnile do kolen in si jo v pasu z vrvico prevezale). Platnene obleke so si ženske rade tudi prebarvale.

Delovni čevlji (čižme ali punčohi) so bili visoki, »za šnirat«. Nosile so jih tudi poleti, čeprav so po navadi hodile bose ali v coklah. Na glave so si povezale cajgaste rute. Lase so si spletale v kito, zadaj speto v zvitek (figo), ali v dve kiti, oviti okoli glave in pripeti s harnodlni (lasnicami) in kamplni (glavniki). Spodnjih hlač še niso nosile. Obuvale so doma spletene »štumfe«, ki so si jih nad kolene prevezovale s trakom.

Pri prazničnih oblačilih so se zgledovale že po trški noši. Bila so iz boljšega, kupljenega blaga. Zimska krila so bila iz sukna (sekn), poletna iz svile ali cenejšega blaga. Za izdelavo kril so krojači porabili precej blaga, saj so bila dolga in močno nabrana: »Ena kikla na devet polic, na vsaki polici je devet žepov, na vsakem žepi je devet mošenj, v vsaki mošnji devet grošev.« Revnejše ženske so uporabljale zvijačo in so pod krila vstavljale obroče, da so stala bolj na široko. Bluze so bile iz enakega blaga kot krila. Imele so široke, v ramenih in zapestju nabrane rokave in visoke ovratnike. Pod krilom so nosile poškrabljeno untrco s čipkami. Pozimi so imele tudi po več spodnjih kril. Čez bluzo so si oblačile kučamajko. Ta je segala le do pasu in je bila v ramenih, zapestju in pasu »preštepána«. Navadno je bila temnomodre ali črne barve. »Takmašne« rute so bile židane (svilene) z velikim cvetličnim vzorcem. Po navadi so bile svetlih barv (siva, bela, rožnata). Cajgaste rute so k maši nosile le siromašnejše ženske. Torbic še niso uporabljale. Robec, denar (zavit v robec) in molitvenik so dajale v žep na krilu. »Takmašni« čišmi so bili narejeni iz boksa. Pozimi so se ženske zavijale v debele volnene plede s »cuflni«. Starejše so nosile temne, mlade pa svetlejšje plede.

Moška hodna obleka je bila vsa iz belega domačega platna: hlače in srajce brez ovratnikov na dva gumba. Vrh tega so nosili platnenene suknjiče ali doma pletene jope. Pod hodnimi hlačami niso nosili spodnjic. Obuti so bili v škornje do kolen. Štunfe (nogavice) so nosili le premožnejši. Mali kmetje in kočarji so si noge povijali s šufecami (krpami). Glavo je pokrival klobuk. Pozimi so nosili suknje, polhovke in volnene rokavice na en prst. Pri hodnih oblekah niso uporabljali robcev.

»Takpivne« (kupljeno blago) ali »takmašne« obleke so bile iz blaga, ki so ga kupili v trgovini ali na sejmu. Pod »kpivnimi« hlačami so nosili porhaste »gate«, ki so jih v pasu in gležnjih povezali z vrvico. Vrh srajc so oblekli »lajblč« in »reklc«, pozimi še sukno ali »iberok«. K nedeljskemu oblačilu so sodili tudi robec, žepna ura s »ketnco« in širokokrajni visok klobuk, pozimi še »takpivne« rokavice na prste (volnene ali usnjene).

Otroci so hodili v hodnih srajčkah ali kiklah vse do šole. Nosili so jih tako dečki kot deklice.

Tržani in večji vaški gostilničarji in trgovci so imeli boljše lajblče in dragocenejše žepne ure z verižicami. Imeli so tudi daljše suknje.

Tržanke so nosile bogatejša krila do gležnjev, povrh pa svilene predpasnike. Bluze so imele čipkaste ovratnike, rokavi so bili široki in v ramenih in v zapestju nabrani. Oblačile so že spodnje hlače (»počene vrbe«), ki so segale do kolen, povezane z »mašncami«. Uporabljale so tudi steznike. Obuvale so visoke čevlje in se zaljšale z nakitom.

Po prvi svetovni vojni so tudi kmečke ženske začele uporabljati spodnje hlače. Trajnejše pa je postalo to perilo v tridesetih letih. Nositi so jih začele mlade žene, saj se stare nanje niso mogle navaditi. V pasu so jih zavezovale s trakom. Hlače so bile počene (prekane) in so segale do štunfov. Navadno so jih podvezovale z »mašncami«. Ko so ženske začele nositi spodnje hlače, so se moški radi pošalili na njihov račun in preverjali, ali jih zares nosijo. Dečki so sledili njihovemu zgledu in se v šoli norčevali iz deklic, ki so jih nosile.

V tridesetih letih so začele mlajše ženske nositi svilene nogavice s »štrum-pantlni« in krajše platnene modrce. Izdelovale so jih šivilje iz mehkejšega, kup-

ljenega blaga (platna). Povrh so oblačile kombineže iz šifona, z velikimi čipkami, ki so se morale videti spod obleke. Tržanke so tako perilo začele nositi takoj po prvi svetovni vojni.

Moški so po prvi svetovni vojni začeli nositi spodnjice tudi ob delavnikih.

Bombažne hlačne nogavice so prišle v uporabo že med drugo svetovno vojno. V 60. letih so začele ženske nositi elastične in svilene hlačne nogavice in sintetične kombineže.

Krajša krila, raznovrstni kroji ženskih oblek, ki so se iz leta v leto spreminjali, večji vratni izrezi in plašči so se pri tržankah uveljavili že v dvajsetih letih, pri kmečkih ženah pa je stara obleka ostala še dolgo v uporabi.

Mlajše kmečke ženske so začele konec tridesetih let nositi enodelne, enobarvne obleke z belimi ovratniki, krojene v »faldo« in segajoče nekoliko čez kolena, ali pa so nosile krila in bluze z ovratnikom. Do druge svetovne vojne niso bili med kmečkimi ženami v navadi ovratni izrezi. Plašče so si po navadi kupile le premožnejše (navadno za poroko). Na glavah so nosile pisane židane rute, ki so si jih pri delu zavezovale zadaj, ob nedeljah spredaj.

Žene rudarjev so se zgledovale po meščanskem oblačenju.

Kmečka moška delovna oblačila so sestavljale »cajgaste« hlače, pisane in karo, porhaste srajce, lajblči in reklci, ponošeni klobuki ali slamniki. »Takmašna« obleka je bila iz štofa (hlače in rekle). Srajce so bile tanjše in navadno bele. Manj premožnejše kmetje so nosili naprsnike, ki so jih oblačili čez srajco in prevezali na hrbtu. Moški so med svetovnjima vojnama nosili suknje (mantlne), ki so jim segale prek kolen.

Pri tržanih so bile v dvajsetih in tridesetih letih v modi pumparice in športni suknjiči. »Takmašne« obleke so bile črne, štofaste. Pod njimi so nosili bele srajce.

Po drugi svetovni vojni so začele ženske nositi plisirana krila do kolen. V 60. in 70. letih so se krila vse bolj krajšala. Hlače so začele nositi v 60. letih najprej Sevničanke, za njimi okoličanke. V 70. letih so postale športne hlače, predvsem kavbojke, splošno oblačilo mladih. V hribovitih vaseh so nekatera dekleta začela nositi hlače v 70. letih, vendar se še danes niso povsem uveljavile.

Po prvi svetovni vojni so ženski nizki čevlji prišli v modo pri tržankah v dvajsetih letih, med kmečkimi ženskami desetletje kasneje. Nizki »šolni« so sprva veljali za pregrešne, zato je bilo treba k maši obuti »čižme«.

Trške žene so se ravnale po meščanski modi in pogosteje menjavale obliko čevljev (z vezalkami, s »šnalcami« itn.). Med kmečkimi ženami so bili do druge svetovne vojne v navadi nizki, lakasti čevlji. V tridesetih letih so tržanke že posegale po čevljih tvrdke Bata, pa tudi nekatera vaška dekleta niso hotela zaostajati za njimi. Kupovala so si čevlje iz zaslužka od prodanih gob, borovnic in kostaanja.

Tudi moški so med svetovnjima vojnama začeli nositi nizke čevlje.

Sandali so prišli v uporabo šele po drugi svetovni vojni.

Tržanke so se pokrivala s klobuki. Pred prvo svetovno vojno so bili v modi širokokrajni, pozneje oprijeti. Še kasneje so se uveljavile različne oblike klobukov. Konec tridesetih let so tržanke nosile moško krojene polstene klobuke.

Kmečke žene so se še vedno pokrivala z rutami, ki so bile med svetovnjima vojnama živo pisane in navadno židane. Klobukov niso nosile nikoli.

Moški »takmašni« klobuki so imeli precej široke kraje, bili so tudi visoki in navadno sivi, rjavi ali črni. Ob največjih praznikih so tržani nosili tudi »halpcylinder«. Med svetovnjima vojnama so tržani poleg tega nosili športne čepice — »šiltkape«.

Pozimi so se kmetje pokrivali s polhovkami, kožnatimi in volnenimi kapami.

Bolj gosposke tržanke so v dvajsetih letih začele nositi kratke bubi ali paževske pričeske, kasneje tudi »železne trajne«. Medtem ko so se kratke pričeske v trgu dokaj hitro razširile, so kmečke ženske nosile do druge svetovne vojne večinoma še dolge lase. Po letu 1930 so si začela striči lase in jih »prenati« tudi nekatera dekleta iz okolice Sevnice (npr. Boštanj) in iz premožnejših gostilničarskih in trgovskih družin v drugih večjih krajih.

Med drugo svetovno vojno si je lase ostrigla večina tistih kmečkih žena, ki so bile izgnane v Nemčijo (del občine južno od Save). Nasploh je Nemčija precej vplivala na oblačenje naših »izseljencev«. Te kmečke žene so takrat začele nositi kombineže, hlačne nogavice in razne modne dodatke, ki so se med drugimi kmečkimi ženami uveljavili šele po drugi svetovni vojni.

V 50. letih so se začele striči tudi druge kmečke žene. Deklice so si glave krasile z velikimi mašnjami, kite pa so si začele povezovati z elastiko.

Do druge svetovne vojne so kmečke ženske nosile zelo malo nakita. Po večini so bili v navadi uhani: do prve svetovne vojne murčki, po njej zlati uhani okrogle oblike. Deklice so nosile »plehnate« uhane z rdečim kamenčkom, vtikati pa so jim jih začeli pri treh ali štirih letih. Premožnejša dekleta so imela tudi ure na verižicah, kupili so jim jih starši. Revnejšim dekletom so ure navadno podarili fantje. Dekleta manjših kmetov so si kupovala obleke in nakit z zaslužkom od priložnostnih del. (Dekleta s štajerske strani so npr. hodila na sezonsko obiranje hmelja v Savinjsko dolino.)

Kmetje so nosili zlate in precej široke poročne prstane, mali kmetje in kočarji pa so si jih sposodili le za poroko.

Premožnejše kmečke žene so začele nositi »torbce« v tridesetih letih. Kupovale so si usnjene torbice s kratkim ročajem, saj so se moški norčevali iz gosposkih dolgih ročajev. Nekatere so imele tudi žametne mošnjčke-pompadure. Največkrat pa so robce in molitvenike spravljali kar v žepe na krilih. Denarnice ženske do druge svetovne vojne niso imele. Denar so si zavijale v večje robce.

Verižice so med kmečkimi ženami postale modne po drugi svetovni vojni. Prve so prišle iz Nemčije, množično pa so se uveljavile šele v zadnjih dvajsetih letih.

Kmečke ženske so do druge svetovne vojne nosile velike židane ali platnene dežnike (marejle). Imele so velik lesen držaj in lesen zatičnik na koncu »šprikel«.

Kmetje so imeli kratko prstrižene lase in navadno brke brez brade. Ob posebnih praznikih so nosili ozke kravate ali metuljčke in zlate ali srebrne žepne ure na verižici. Tobak so spravljali v usnjene mošnjčke ali kovinske tobačnice. Moški so nosili tudi denarnice.

Trške gospe in nekatere žene večjih trgovcev in gostilničarjev v Savski in Mirenski dolini so imele več nakita in oblačilnih dodatkov, hitreje pa so se tudi prilagajale modnim spremembam. Nosile so uhane podolgovatih oblik, broške, verižice, zapestnice in poleg poročnih prstanov tudi okrasne prstane s kamni in velike zapestne ure. Torbice z dolgimi ročaji so prišle v modo že

med svetovnjima vojnama. Ob posebnih priložnostih so nosile tudi pisemske torbice in okoli vratu razne šale in rute. Poleti so si tržanke zakrivalle obraze pred soncem s sončniki.

Tudi dekleta iz Sevnice in okolice, ki so služila v Zagrebu, so se zgledovala po meščanski oblačilni modi. Noša sevniških služkinj pa je ostala podobna kmečki noši. »Zagrebčanke« so si začele že v tridesetih letih barvati nohte in nositi različne oblačilne dodatke.

Tržani so imeli poleg brkov tudi negovane in pristrizene brade.

Po drugi svetovni vojni so se v oblačenju bolj množično uveljavila konfekcijska oblačila, zlasti po letu 1960. V začetku je bil v čislih nylon (kombineže, srajce itn.). Ženske so začele nositi več nakita, si negovati roke in množično kodrati lase. Velike spremembe so bile zlasti pri spodnjem perilu (krajšje spodnje hlačke, majice in kombineže, krajši nedrčki in krajšje spodnje moške hlače). Kmečki moške so začeli nositi klobuke z ožjimi krajci.

Plašče so kmečke žene v večjem številu nosile šele po letu 1945.

Hrana

Na prelomu 19. v 20. stoletje so imeli v kmečkih gospodinjstvih naslednje obroke:

fruštek (ob 7^h), kosilo (ob 9^h), južno (opoldne), malico (popoldne) in večerjo. Ob večjih delih so malicali tudi dvakrat. Praznični in nedeljski jedilnik in jedilnik ob težkih kmečkih delih sta se precej razločevala od vsakdanjega. Tudi v pestrosti in hranljivosti so se razločevali jedilniki malih kmetov, kočarjev in premožnejših kmečkih gospodinjstev.

Ko so vstali, so za fruštak navadno spili žganje ali ječmenovo kavo. Kosili so največkrat močnik (na kranjski strani zelo pogosto jabolčnik in češplovec) ali žgance z različnimi prilogami: gobovo ali prežgano juho, zeljem, bučkami itn. Malicali so kruh, ki so mu nekateri dodali salamo ali čebulo, in sadjevec ali vino.

Ob delavnikih so južinali krompir z različnimi zelenjavnimi prilogami (kumare in bučke v omaki, kuhan in zabeljen fižol, solate itn.), matevž ali kašo, žgance itn. Večerjali so usukan močnik, koruzne žgance, kašo itn. Hrano kočarjev je v precejšnji meri temeljila na nabiralništvu. Uživali so veliko gob, regrata, gozdnih sadežev (npr. kuhane in s krompirjem pretlačene drnule itn.). Jedli so povečini močnike, žgance, krompir, dolgo repo in manj zabele. Meso so uživali le, kadar so šli v »tavrh«, pa še to samo pri težavnejših delih (okopavanje vinogradov, teritev), in na likofih (ob koncu žetve, mlačve, košnje itn.). Takrat so jim postregli s suhim mesom in cvrtjem. Ob navadnih »tavrharskih« delih so jedli in pili skromneje. Tako so jim postregli z vinom le pri likofu, drugače pa so tavrharji pili tolkovec in osvežilno pijačo, ki so jo pripravili tako, da so v vodi namakali drnule ali češnje.

Tudi manjši kmetje in obrtniki so imeli skromnejšo prehrano, zato so radi hodili delat po domovih večjih kmetov.

Ob košnji, mlačvi in drugih večjih kmečkih opravilih je bil kmečki jedilnik naslednji: zjutraj svinjski želodec ali prekajeno meso s kruhom in žganjem, za kosilo kislja župa (obara) iz ovčjega ali kurjega mesa (pljuča, glava, vrat) ali ajdovi žganci z gobovo juho. Goveja, svinjska ali prekajena juha je bila pri

takih južinah obvezna. Po juhi so postregli s kokošjim ali govejim mesom (kuhanim) in kuhanim krompirjem in solato. Malicali so prekajeno meso in vino ali koruzni pečenjak. Večerja je bila še posebej obilna: poleg kurje juhe z rezanci ali kašo so jedli pečeno kuro, fižol v solati, zeleno solato, kruh in pili vino.

Župo in meso so največkrat jedli tudi ob nedeljah.

Likofi so bili bogatejši. Navadno so pripravili več »riht« na ohceti: pečeno, kuhano in ocvrto meso, zraven pa so bile obvezne tudi potice (špehovke in druge).

Tržani so jedli lažjo hrano. Nekateri so že pred drugo svetovno vojno pripravljali hrano raje na olju. Kruha niso pekli sami. Gospodinje so ga zamesile in nesle k peku. V jedilniku tržanov je bilo precej mlečnih izdelkov in povrtine. Zjutraj so pili belo kavo (ječmenovo z mlekom) in jedli kruh, žemlje, maslo, marmelado itn. Nekateri so imeli zjutraj tudi močnik. Opoldne so jedli krompir z različnimi prilogami. Mesa niso jedli vsak dan. Za poobede so pripravljali slaščice: sirove in jabolčne zavitke, kreme, biskvite ali kompot. Zvečer so jedli usukan močnik, pečenjak s kompotom ali solato, krompir z bučkami ali kumarami.

Trške gospodinje so same pripravljale razne marmelade, povidle (gosta marmelada brez sladkorja) in likerje, vlagale in vkuhavale so sadje in zelenjavo in sočile jagodičje.

Ob praznikih so bila trška kosila veliko pestrejša: goveja juha, krompir z različnimi zelenjavnimi prilogami in več vrst mesa (pečenka, kuhana govedina in cvrtje). Taka kosila so se končala s sladico (torte, rolade in drobno pecivo) in tudi že s črno kavo.

Prehrana nižjih družbenih slojev mestnega in polmestnega območja (delavci, perice, šmarski »štantmani« in krmeljski rudarji) je bila precej drugačna od hrane tržanov. Hranili so se večinoma z močniki, dolgimi župami (krompir na vodi), krompirjem in fižolom.

Kmečka hrana se povečini ni spreminjala. V preteklosti je prišlo do sprememb, in sicer v nekaterih krajih samo med določenimi socialnimi in poklicnimi sloji. Nove prehranske sestavine in načine pripravljanja hrane so vnašali navadno povratniki z začasnega dela v Nemčiji, Franciji, ZDA itn. in stalni aličasni priseljenci. Tako so npr. že v začetku 20. stoletja domačini pod Bohorjem spoznali polento, ker so jo kuhali italijanski oglarji. Domačini so jo sicer radi hodili pokušat, niso pa je takrat še vnesli v svoj jedilnik. Polento so spoznali tudi v nekaterih drugih krajih pri furlanskih zidarjih, prevzeli pa so jo v večji meri le krmeljski rudarji od svojih primorskih sodelavcev. Ti so jih naučili kuhati tudi golaž. Po prvi svetovni vojni so v Sevnico in okolico prinesli nekaj novih jedi primorski priseljenci. Gojili so paradižnik in radič in ju prodajali tržanom. Tržani so to povrtnino začeli sami gojiti, v kmečkih gospodinjstvih pa se ni uveljavila še nekaj desetletij po drugi svetovni vojni.

Kmečko prebivalstvo, predvsem s kranjske strani občine, je sprejelo nekaj novih jedi oziroma načinov pri pripravljanju hrane med drugo svetovno vojno v izseljenstvu v Nemčiji. Pred tem časom v hribovitih predelih niso poznali zrezkov iz mletega mesa (sesekljani zrezki), pudingov, palačink, krompirjevih, kruhovih in češpljevih »knedlov« (cmokov), »palčnkov« (krompirjevi svaljki), omak. Po drugi svetovni vojni so tudi kmetje začeli v svoj jedilnik uvajati več

novih sestavin, predvsem testenine in riž, v manjši meri olje. Kuhali so rižoto, testenine, golaže, polento, pudinge itn. V večjih vaseh so po drugi svetovni vojni pripravili kuharske tečaje, ženske pa so začele uporabljati tudi kuharske knjige. V kmečki kuhinji so se začele uveljavljati tudi črna kava, drobno pecivo in torte (le za večje praznike). Veliko sprememb je prinesla v prehrano zmrzovalna skrinja.

Konzervirana živila, napol pripravljena hrana in razni nadomestki so se v večji meri uveljavili le v urbanem okolju (Sevnica, Krmelj) večinoma po letu 1960, nekoliko manj v polurbanih naseljih, medtem ko v hribovitih predelih ta živila povečini še danes niso v navadi (razen jušnih kock in nekaterih začimb).

Med novimi pijačami so v 60. letih začeli piti šumeče brezalkoholne pijače večinoma v urbanem okolju.

Hrana se je najbolj spremenila v urbanih in polurbanih naseljih v Savski in Mirenski dolini. Med pretežno kmečkim prebivalstvom pa se je tradicionalna hrana (tako sestavine kot priprava in čas obrokov) v celoti ohranila do danes. Spremenil se je le način prehranjevanja tistih članov kmečkih gospodinjstev, ki hodijo na »šiht«. Kmetje še danes »fruštkajo« belo kavo in žganje, ob devetih kosijo žgance in zelje, gobovo juho, prežganko, jabolčnik itn., malicajo kruh, čebulo in vino, »južnaj« krompir s fižolom, bučke, kumare, matevž, zelje itn. Razloček je le v tem, da pojedjo več mesa, ker imajo zmrzovalne skrinje. Zvečer jedo močnik, žgance, pa tudi kruh in klobase.

Ohranile so se še praznične jedi, le da so nekdanje poročne kolače in šarklje zamenjale torte in drobno pecivo.

Med značilne vsakdanje jedi bi lahko v sevniški občini uvrstili naslednje; ajdove, koruzne in bele žgance, ki jih pripravljajo na štajerski strani tako, da vsujejo moko v vodo, čez nekaj časa repo razpolovijo, zmešajo, odstavijo z ognja in dobro mešajo, dokler se zmes trdno ne oprime kuhalnice; nato jih režejo z nožem ali žlico in jih še kuhajo. Žgance zabelijo z mastjo in ocvirki, jedo pa jih poleg podmetenega zelja, kisle repe, prežgane juhe, gob, solate itn. Z mlekom navadno jedo pšenične in koruzne žgance. Usukan močnik kuhajo na vodi in mleku (štajerska stran občine) ali ga usukajo v »štečkana«, na vodi kuhana kislja jabolka in na koncu zalijejo z mlekom (na dolenski strani). Z mlekom pripravijo tudi ovseno ali proseno kašo, ki jo pečejo v pečeh. Krompir je zelo običajna jed. Navadno ga kuhajo ali »tenstajo«. Poleti mu dodajo bučjo repo, ki jo pripravijo tako, da bučke nastrgajo, skuhamo, »podmetejo« z moko in okisajo. Podobno pripravljajo tudi repo in kumare. Iz pretlačenega krompirja in kumar naredijo (na štajerski strani) »uštokane« kumare. Pečenega krompirja pred drugo svetovno vojno niso pripravljali. V pretežno kmečkih krajih še dandanes ni v navadi. Poleg kuhanega krompirja jedo največkrat tudi zabeljen stročji fižol, zeleno solato, podmeteno zelje ali kuhano in zabeljeno korenje. Razširjeni so matevž in bleki s krompirjem (široki rezanci, ki so jih skupaj s krompirjem zakuhali na prežganju in zalili z vodo, tako predvsem na dolenski strani).

Značilna jed dolenskega dela občine je »jabučnk«, ki ga pripravljajo tako, da na vodi skuhamo koščke jabolka, jih zalijejo z mlekom in smetano, podmetejejo in na koncu dodajo fižol v zrnju. Enako pripravljajo tudi »češploc«. To hrano

so некоč jedli vsaj dvakrat na teden. Danes jo kuhajo bolj redko, vendar je med ljudmi še vedno zelo priljubljena.

Do druge svetovne vojne so bile med nižjimi sloji kmečkega prebivalstva dokaj razširjene naslednje jedi: kuhane bobove ržije (posušeni stroki), kuhane fižolove ržije s krompirjem, kuhane posušene drnule, ki so jih pretlačili s krompirjem ali fižolom. To so jedli povečini pozimi. Bob so po drugi svetovni vojni povsem opustili. Tudi posušeni fižolovi stroki ne kuhajo več. Ponekod pa se je ohranila jed iz drnul. Značilna postna jed, razširjena do druge svetovne vojne v vsej občini, je bila aleluja. Pripravljali so jo iz posušeni repnih olupkov (napeljali so jih na sukanec in sušili nad pečjo), skuhanih na vodi in zabeljenih z oljem. Jedli so jo na veliki petek in veliko nedeljo pred mašo. Kočarji so jo jedli večkrat. Zabelili so jo z mastjo. Po drugi svetovni vojni so to jed večinoma opustili.

Značilne mesne jedi so bile: kuhano prekajeno meso ali kuhana govedina; poleg so pripravili včasih tudi nastrgan hren, jabolka v kislu ali trdo kuhano jajce in nastrgan hren v kislu. Ob slavnostnih priložnostih so pripravili svinjsko pečenko, pečeno kokoš, raco, purana ali koštruna (za likof po končani košnji) ali pa ocvrto perutnino.

Ohranile so se nekatere tradicionalne jedi iz prekajenega mesa (značilne predvsem za štajersko območje občine): kuhan, s šinkom napolnjen in dimljen mehur ter prešan želodec. Tega najprej napolnijo s svinjskim in govejim mesom, nato ga teden dni stiskajo v posebni, doma narejeni leseni stiskalnici, potem ga teden dni prekajajo in naposled ponovno stiskajo. Postopek traja dva meseca. Kosce in delavce v vinogradu še dandanes postrežejo s prekajenim mehurjem in želodcem.

Nekoč so klali o božiču ali novem letu ali za svečnico ali pa na jožefovo (»paradne koline«). Dandanes se teh datumov ne držijo tako strogo. Izdelujejo krvavice (kri, ječmenova ali pšenična kaša, poper, sol, mast in v zadnjem času tudi svinjska glava), mesenke (meso, ki so ga včasih rezali na drobne kose, danes pa ga meljejo, sol, poper in česen — vse skupaj polnijo v svinjsko tanko črevesje) in jetrnice (jetra, kri, čebula, česen, poper, sol). Jetrnice pripravljajo danes manj kakor nekoč. Krvavice ponekod že polnijo z rižem.

V hribovitih predelih, zlasti pod Bohorjem, jedo tudi precej divjačine: divje prašiče, zajce, srnjad, polhe in kot redko poslastico ježe. Bohorci se radi pohvalijo, da ima ježevo meso še boljši okus od poljšjega. Divjačino navadno spečejo ali jo pripravijo v golažu.

V vaseh ob večjih potokih jedo domačini tudi ribe, največkrat pečene postrvi.

Za praznike in ob večjih opravilih so pripravljali presno (brez kvasa) ali kipnjeno (s kvasom) potico. Polnili so jo z orehi, smetano ali pregreto smetano (slednjo predvsem na štajerskem območju), tropincami (usedlina, ki ostane po kuhanju masla) ali z ocvirki (špehovka). Testo, ki je ostalo pri peki kruha in potic, so oblikovali na loparju, namazali z rumenjacom, ocvirki ali smetano in spekli potanco. Potice še danes pripravljajo na enak način. Po drugi svetovni vojni so začeli opuščati peko značilnih velikonočnih in poročnih kolačev in šarkljev.

Veliko tradicionalnih kmečkih jedi so poznali in pripravljali tudi tržani. Sicer pa se je njihova hrana razločevala od kmečke. Industrijski delavci in

rudarji so uživali preprostejše jedi (močnik, prežganko, žgance itn.). Njihov jedilnik je bil skromen.

Nekoč so kmetje pili večinoma sadjevec (hruškovc, japkove), povreti sadjevec (tolkovc) in vino. Navado so pili alkoholne pijače tudi otroci. Večinoma je to še dandanes v navadi. Od brezalkoholnih pijač so pripravljali kompot iz krhljev in »krhlovo vodo« (namočeni krhlji). Pili so še vodo, v kateri so namakali češnje in drnulje. Te pijače danes ne uživajo več. Povečini kuhajo kompote iz svežega sadja in čaje.

V sevniški občini sirarstvo ni bilo razširjeno. Doma so izdelovali večinoma pregreto smetano, ki so jo uporabljali za polnjenje presnih potic in zavitkov, skuto in maslo, to dvojce so pred drugo svetovno vojno večinoma prodajali v Sevnico, Radeče, Trbovlje itn. Odkar mleko oddajajo zadrugi, pripravljanje skute in masla ni več v navadi.

Domačo peko kruha so ohranili še v pretežno kmečkih predelih Posavskega in Krškega hribovja. V teh krajih so zgradili krušne peči tudi v novih hišah, ki se sicer zgledujejo po mestnem in primestnem načinu gradnje. Dandanes kmečke gospodinje spečejo kruh za dlje časa in ga spravijo v zmrzovalne skrinje.

Vaške skupnosti

Fantovske vaške skupnosti so do druge svetovne vojne obstajale v vsej občini. Po drugi svetovni vojni so najprej razpadle v vaseh Savske in Mirenske doline. V oddaljenejših vaseh Posavskega in Krškega hribovja so se ohranile do 60. let. Združevale so fante ene ali več vasi. Ob večerih so se zbirali pod vaško lipo ali pri enem doma in prepevali. Prirejali so tudi »štelnge«, hodili pet »Jurja«, oglarili (peli) na ohceti in ob nedeljah skupaj hodili k maši. Pri Sv. Primožu so npr. fantje vse do 60. let pripravljali ob sobotah in nedeljah mladinske vaške veselice. K pripravam so povabili tudi dekleta, da so napekla potice, fantje pa so poskrbeli za vino. Navadno se je veselica začela ob sobotah in je trajala vse do ponedeljka. Zbralo se je tudi po 40 fantov in deklet iz okoliških vasi.

Likof so pripravili po vsakem večjem kmečkem opravilu (žetvi, mlačvi, košnji, teritvi, trgatvi, ličkanju itn.). Takrat so delavce pogostili z najboljšo hrano. Pripravili so tudi več »riht«: kuhano meso, svinjsko pečenko ali pečenega koštruna in cvrtje. Na likofih so bile obvezne tudi presne in kipnjene potice in veliko vina. Najeli so harmonikarja in po večerji dolgo v noč plesali v »ta veliki« hiši ali na pôdu.

Likofi so v navadi vse do danes. V zadnjem času jih prirejajo tudi po končani zidavi hiše. Navadno je jedilnik še povsem enak, ples pa priredijo le ob največjih likofih. V skoraj vseh vaseh občine se je ohranil likof ob ličkanju koruze, ko povabijo do 20 ali 30 delavcev. (V dolenjskem delu občine uporabljajo izraz »ličkanje«, v štajerskem pa »kožuhanje«.) Zvečer se zberejo na podu in delajo navadno do polnoči. Gospodar skrbi, da ne bi pri delu ostal kdo žejen. Ličkarji tekmujejo, kdo bo prej prišel do pijače. Po opravljenem delu je obilna večerja, zatem (tam, kjer se zbere veliko delavcev) ples do zore.

Šege

Življenjske šege

V nekaterih oddaljenih krajih so ženske vse do 60. let rojevale doma. Nekaj dni starega otroka so nesli h krstu, čez teden dni pa je botra prinesla »botrinjo«: kuhano maslo in jajca, pogačo, toliko malih hlebčkov kruha, kolikor je bilo otrok pri hiši, vino in kokoš. Porodnica je smela jesti le na maslu pripravljeno hrano. Navadno so ji ocvrli jajca in skuhali kokošjo juho. Piti je morala tudi vino. Ko je prišla botra, so pripravili krstno gostijo. Ta je bila obvezna tudi med nižjimi sloji. Vsako leto sta boter in botra na prvo nedeljo po veliki noči obdarila otroka s pirhi in pomarančami (botrinjska nedelja).

Dandanes nesejo otroka h krstu, ko je star 3 do 4 tedne, in priredijo manjšo gostijo.

V nekaterih krajih Krškega in Posavskega hribovja še danes pridejo svojci ali sosedje za god pět pred vrata godovnika. Ob tem »ramplajo« (močno ropotajo) in se šalijo. Nekateri prinesejo s seboj tudi štefan vina in darila. V teh krajih je posebej veselo, kadar praznujejo Jožefi, Franceti, Toneti in Nežike, saj so ta imena še vedno najpogostnejša. Navadno skuhajo boljše kosilo (»God sv. Neže, kuram rit odeže«) in povabijo harmonikarja. Kmetje še danes ne praznujejo rojstnih dnevo.

Za birmo je boter navadno daroval birmancu ročno uro, molitvenik in robec. Ura je še dandanes najpogostnejše birmansko darilo.

Nekoč so kmetje velikokrat sklepali poroke zaradi premoženja. Pred poroko je šel fant k dekletu na »ogled«. Spremljal ga je oče ali »tovariš«, ki je »komandiral«. Na ogledih so se dogovorili za dan poroke in doto. Ženin in nevesta sta se od »ledik« stanu posebej poslovila (deklišna in fantovšna). Izbrala sta si vsak svojega »tovarša« in »tovaršico« (družico), včasih pa tudi po več njih. Danes bi temu rekli priče. Ženin je izbral tudi »starešino«, ki je vodil ohcet.

Ohcet je trajala navadno po 4 dni (med manjšimi kmeti in kočarji manj). Največkrat se je začela na nevestinem domu (če se je nevesta po poroki preselila k ženinu, sicer je bilo nasprotno), ko so ženin, »tovarš«, muzikant, »starešina« in drugi svatje prišli po nevesto. Domači jih sprva niso spustili v hišo, ampak so se z njimi pogajali. Ko so ti rekli, da so videli pri hiši »eno lepo cvetko in se zagledali v njo in jo želimo dans utrgat«, so jim domači poslali naprej kakšno staro kuharico, ki je imela na glavi venec iz čebule. To je zgrabil muzikant. Za njo je prišla iz hiše družica. Njo je prijel »tovarš«. Nazadnje je prišla iz hiše prava nevesta. Svate so nato povabili v hišo in jih pogostili. Po zajtrku sta se ženin in nevesta poslovila od nevestinih staršev in jih prosila odpuščanja, ker nevesta zapušča dom. Ko sta jim starša dala blagoslov, so svatje skupaj z nevesto zapeli poslovilno, šentjanževo pesem.

Po poroki so se vrnili na nevestin dom, kjer je bila »ta mala« ohcet. Trajala je vso noč (ženin in nevesta navadno še nista šla spat), jedli so več jedi: govejo juho, govedino s hrenom in svinjsko pečenko s solato. Potem so plesali. Starešina je vodil vso ohcet, muzikant pa je poleg njega skrbel za zabavo. Četrta rihta je bil ocvrt piščanec ali svinina, peta pa pečena kokoš s solatami. Šele po tej jedi (opolnoči) so nevesti sneli venec in svatje in povabljeni so obdarovali poročni par. Za tem so kuharice prinesle šarklje, potice in drobno pecivo.

Po »ta mali« ohceti je bila na vrsti »ta prava«, na ženinovem domu, ki je trajala dan ali dva. Ohceti so spremljale razne zabavne igre in plesi. Tako so fantje pripravili »kamelo«, »mlin« ipd., muzikant pa je s svati vil okoli hiše kačo itn. Ohcet so obiskali tudi »voglarji« (neporočeni fantje), ki so zapeli pred glavnimi vrati. Postregli so jim navadno zunaj z vinom in pecivom. Pijačo so jim prinesli kar v škafu. Po poroki se nevesta teden dni ni smela vrniti na prejšnji dom.

Ohceti so po drugi svetovni vojni začele zgubljati nekatere dotedanje sestavine. Skrajšale so se na dan, največ dva. Nekdanje družice in tovariši so se preimenovali v priče. Opustili so šego »ogledov«, šaljivih iger ob prihodu svatov na nevestin dom, poslavljanja od staršev in petja šentjanževke pesmi, vodstva starešin itn. Opustili so tudi daljše sive obleke in venčke in snemanje venčka opolnoči.

Po drugi svetovni vojni so začele neveste nositi dolge bele obleke, a so tudi te opustile v 70. letih. V navadi je le še slavnostna gostija in ples z domačim harmonikarjem.

Pogreb so spremljale na območju sevniške občine številne šege družabne narave, saj je bila smrt ena tistih priložnosti, ko so se ljudje zbrali. Starejši ljudje, ki so dlje umirali, so hoteli pred smrtjo spiti še kozarec vina, šentjanževca. Pokojnik je navadno ležal nekaj dni doma. Kropiti so ga prihajali sosedje in sorodniki iz bližnje in daljne okolice. Pri umrlem so ponoči bedeli (navadno sosedje in sorodniki). Ob tem so se igrali razne družabne igre: »rinčke talat«, »rihtarja« itn. Preden so nesli krsto k pogrebu, so se ustavili na dvorišču. Na krsto so položili velik lesen križ, svetilko in kozarec vina. Nekdo izmed sovaščanov je imel krajši nagovor, gospodinja pa je med tem pogrebem ponujala šentjanževca (vino, ki ga pijejo v slovo). Na koncu je govornik poškopil z vinom tudi krsto. Duhovnik se je pridružil pogrebem šele blizu pokopališča.

V zadnjih 15 letih imajo v Sevnici že mrliške vežice, v drugih krajih pa ležijo pokojniki še doma, na parah. Pogrebne šege se niso dosti spremenile. V večji meri so opustili pitje šentjanževca, ohranilo pa se je bedenje pri mrliču. V odmaknjenih vaseh Krškega hribovja je še v navadi, da se ob umrlem igrajo »rihtarja« in podobne igre. Po pogrebu navadno še isti dan pripravijo sedmino, na katero povabijo ožje sorodstvo, nosilce krste in vse, ki so pomagali pri pogrebu.

Letne šege

Sv. Anton je zavetnik živine, zato je bil za kmečko prebivalstvo izjemno pomemben. Zlasti na kranjski strani občine je bila še nekaj časa po drugi svetovni vojni v navadi šega, da so 17. januarja nosili žegnato prekajeno meso (navadno krače) v cerkev sv. Primoža in v cerkev na Brunku. V obeh je poleg kipa sv. Antona tudi lesen kipec prašička, ob katerem so puščali krače. To naj bi pripomoglo k boljši vzreji prašičev.

Ob svečnici nosijo še danes v cerkev blagoslavljat sveče, ki jih prižigajo ob smrtni uri. V vsaki verni družini na kmetih še hranijo blagoslovljene sveče in vodo.

Na pustni torek so se do druge svetovne vojne in ponekod še nekaj časa po njej našemili tudi starejši ljudje. Dandanes gredo v maskare večinoma le otroci. V Zabukovju in na Mrzli Planini so se pred 10 leti odrasli še zbirali v skupine, se našemili v kamele ipd. in hodili od hiše do hiše, kjer so jim postregli s pijačo in pecivom. Veselo je bilo tudi na pustno nedeljo, ko so si privoščili meso in cvrtje.

V Sevnici so imeli med svetovnjima vojnama in takoj po drugi svetovni vojni značilne pustne sprevode skozi trg do železniške postaje. Po sprevodu je bila veselica v sokolskem domu (kasneje TVD Partizan) ali gasilskem domu. Povorke so smešile različne slabosti in trenutne gospodarske težave občine. Tudi danes jih še prirejajo. Zvečer je v hotelu Ajdovec ples, na katerem nagradijo najboljše maske.

Na cvetno nedeljo nosijo k žegnu »pušeljce«. Še danes jih povsod naredijo sami. Zadnja leta prireja sevniški župnik tekmovanje za najlepšega. Največkrat zmagajo fantje iz Lončarjevega dola ali Pečja, ki prinesejo na ramah po 5 do 6 metrov velike. Naredijo jih takole: v sredino dajo za oporo veje »léskune« in »mačkune«, nanje vežejo »pušpej« in »brij« (pušpan, bršljan in brinje); vmes dodajo danes še veje forzicije in narcise. Pušeljc ovijejo s pisanimi trakovi in nanj navežejo jabolka in pomaranče. Na vrhu naredijo križ iz dreva in šmarnic (dišeča travca). Žegnan pušeljc še vedno zatikajo nad hlevski in hišni vhod, nekateri tudi na njive. Na veliki petek ne jedo mesa niti ne pripravljajo hrane na svinjski masti. V zadnjih desetletjih so opustili tradicionalno postno alelujo, ki so jo pripravljali iz posušenih repnih olupkov. Velika noč se začne že na veliko soboto popoldne, ko nesejo k »žegni« klobase, kruh, šunko, hren, pirhe in velikonočni kolač (»Kristusova krona«). Dandanes nosijo največ v košarah, namesto okroglih kolačev pa spečejo potice.

Žegen so nekoč jedli šele po nedeljski maši. Pri tem so pili »pelin« ali »žolč« (v vinu namočen pelin in hren). V nedeljo so žegen razdelili otrokom. Vsak je dobil klobaso, kos kolača, kruh in jajca. To je potem jedel ves teden. Pirhe so barvali večinoma s čebulnimi olupki. Dandanes jih barvajo s kupljenimi barvami. Žegen jedo ponekod že v soboto.

Osmi marec praznujejo večinoma le v službah. V mestu je šega, da podarijo moški na ta dan ženam šopek rož. V pretežno kmečkem območju tega praznika ne praznujejo.

»Jurja« pôlejo skoraj še po vseh vaseh, vendar so pevske vrste danes veliko skromnejše kot prej. Še pred dvajsetimi leti se je zbralo na večer pred sv. Jurijem (24. 4.) v Boštanju in na sv. Primožu tudi po 30 fantov in mož, ki so hodili po bližnjih vaseh in peli »jurjevo« pesem (»Dober večer vam Bog daj...«). S seboj so nosili košaro, v katero so jim darovali jajca, slanino in drugo. Vino so jim ponujali kar iz škafa.

Na večer pred 1. majem postavljajo po nekaterih vaseh mlaje in zakurijo kresove. Prvega maja priredijo veselico.

Za prošnik teden (druga polovica maja) je še danes v nekaterih vaseh (npr. Impojca) procesija s prošnjami za dež ali zoper sušo.

Pred drugo svetovno vojno so bile na telovo velike procesije v krajih, kjer so sedeži župnij. Hiše in poti ali ceste, po katerih je šla procesija, so okrasili z zelenjem. Na oknih so prižgali sveče. Danes procesije obhodijo prostor okoli cerkve in del naselja.

Ob kresu stari ljudje še vedno naberejo kresnice (bele gozdne rože) in jih zataknejo nad vhod. Prej so jih nabrali toliko, kolikor je bilo članov družine.

Na veliki in mali šmaren je žegnanje pri več podružničnih cerkvah. Takrat je veliko praznovanje. Okoli cerkev navadno odpro »puššanke« in stojnice s hrano.

Na dan vseh svetnikov gredo vsi na pokopališče. Grobove krasijo s cvetjem in svečami. Včasih so zvečer nastavili umrlim na mizo dva kozarca, enega z vodo, drugega z vinom.

Na martinovo (11. 11.) je v vseh podružničnih cerkvah, ki stojijo v vinorodnih območjih (Trnovec, Lamperče, sv. Primož, Bučka, Kal), žegnanje. Po maši blagoslovi župnik ponekod tudi gorce. Navadno gredo vsi kmetje in tudi veliko Sevnčanov popoldne v svoje gorce. Pripravijo si tudi boljše kosilo (spečejo raco, gos ali kokoš).

Za Miklavža (6. 12.) starši še danes obdarujejo otroke. Otroci nastavijo peharje (dandanes tudi krožnike) v tisto hišo, v kateri spijo starši (v mestu v kuhinjo). Včasih je bila šega, da so pri tem odprli okna. Miklavž še danes položi v pehar testene »Miklavže«, bonbone, pomaranče in palice. Nekaterim prinese tudi obleko in šolske potrebščine. V sevniškem župnišču so prirejali in prirejajo skupna miklavževanja. Ob tej priložnosti so otroci videli tudi »ta prave parklne« in »ta pravega« Miklavža, ki jih je obdaroval. Sevniško gasilsko društvo je do druge svetovne vojne prirejalo miklavževanje za odrasle. Vsak je prinesel svoje darilo, potem so se med seboj obdarovali.

Okoli božiča je največ praznikov. Na Janeza (23. 12.) in na Štefana (26. 12.) so nosili žegnati vino. Nosili so ga v štefanu, doma pa so ga pretočili v sode.

Pri sv. Primožu je bila še pred dvajsetimi leti šega, da so fantje jezdili s konji skoz sv. Primož, Rogačice in Češnjice. Danes so to povsem opustili.

»Tepežkn dan« (28. 12.) se je dandanes ohranil ponekod le še v družinskem krogu. Včasih so hodili otroci s šibami od hiše do hiše in klicali »rejšte se, rejšte se...«, starejši pa so jim dajali pecivo in denar.

O božiču so pekli kolače in šarklje, kasneje tudi potice, ki so bile poleg velikonočnih najbolj obilne. V vsaki hiši so postavili jaslice (podobe so bile narejene iz papirja, lesa ali mavca). »Krispani« ali božična drevesca so bila do druge svetovne vojne v navadi le med tržani. Po obilni večerji so se na božično noč družine zbirale okrog jaslic in prepevale božične pesmi. Zatem so šli vsi k polnočnici. Prebivalci oddaljenih vasi so skupaj šli k polnočnici. Navadno so morali delati gaz, svetili pa so si z bukovimi in hrastovimi trskami. Na kranjski strani občine se je ta šega ohranila še vse do druge svetovne vojne. Praznične jedi so bile na mizi tudi na božični dan.

Danes praznujejo božič in postavljajo jaslice in božično drevesce pri vseh vernih, pa tudi pri nekaterih drugih družinah.

Do druge svetovne vojne je bila za novo leto šega, da so hodili fantje od hiše do hiše in prepevali novo leto. Po drugi svetovni vojni so šego povsod opustili. Včasih je bila za božič, štefanovo in novo leto šega, da so blagoslavljali njive in vinograde. Za novoletno noč vsi bedijo do polnoči, nekateri tudi dlje. Po boljši večerji se sosedje obiskujejo.

V Sevnici in vseh večjih krajih občine prirejajo tudi skupna silvestrovanja v gasilskih domovih ali večjih dvoranh.

Ob svetih treh kraljih so do druge svetovne vojne še hodili pét od hiše do hiše fantje, preoblečeni v tri kralje. Na vrata so napisali kratice GMB (Gašper, Miha, Boltežar), ljudje pa so jim postregli s hrano in pijačo. Ob tem prazniku so pekli poprtnik (hlebec belega kruha, na katerem so iz testa oblikovali križ). Vsak član gospodinjstva je dobil kos tega kruha.

Delovne šege

Do druge svetovne vojne in še nekaj desetletij po njej so vsako kmečko delo spremljale šaljive igre, ki so sproščale utrujene delavce. Kljub naporom so ljudje radi prišli pomagat k skupnim opravilom, saj so vedeli, da bodo na koncu dobro jedli, pili in se zabavali. Ob žetvi so dekleta rada ponagajala fantom, ki so za njimi vezali snope.

Ob mlačvi je gospodinja naredila pušeljc s trakovi ali venec, ki ga je obesila nad vrata pôda. Navadno so prišli sosednji mlatiči in ukradli pušeljc. Mlatichi so si sploh radi ponagajali. Včasih so komu nastavili poleno pod žito, da je mlatil po njem. Jezil se ni preveč, saj je tudi sam kakšno »ušpičil«. Dekleta in fantje so se lasali in metali v slamo. Po končani mlačvi je bil likof z obilno večerjo. Po njej so plesali na pôdu do zgodnjih jutranjih ur.

Terice so »ble babe od hudiča, ker so se kar spravle nad moške«. Ti so morali paziti, da niso dobili rep iz pezdirja, kajti v tem primeru ni bilo konca smeha. Ker je bilo delo naporno in se je začelo že ob dveh zjutraj, so tericam pripravili bogate obroke hrane. Trle so starejše in zelo močne ženske, ki so tudi sicer slovele po svoji ješčosti. Po teritvi je bil likof s plesom do jutranjih ur.

Veselo je bilo tudi ob preji. Takrat so se zbrala vsa dekleta in žene iz vasi. Vsaka je prinesla svoj kolovrat. Med predenjem so si pripovedovale zgodbe in se šalile. Prišli so jih zabavat tudi fantje s harmoniko.

Ob ličkanju (kožuhanju) koruze se je pri večjih kmetih zbralo tudi po 30 do 40 delavcev. Delo se je začelo zvečer in je trajalo do polnoči. Večina je stroke kožuhala, nekaj mož pa jih je povezovalo. Sprva so morali mladi držati »jezik za zobmi«. Besedo so imeli starejši, izkušeni možje. Ti so navadno pripovedovali vesele zgodbe in zbijali šale. Pri tem je bilo veliko smeha tudi na račun pripovedovalca. Gospodar je moral skrbeti, da ne bi kdo ostal suhih ust. Kozarec je ves čas krožil med delavci. Navadno so med kožuhanjem tudi veliko prepevali. V poznih urah so prišli na svoj račun tudi mladi. Fantje so si privoščili deklet in vaških posebnežev in jim »po nesreči« zalučali v glavo koruzni strok. Kdor je našel tri rdeče koruze, je lahko tisti večer končal delo.

Gospodar je skrtil v vsak kót steklenico žganja, zato so delavci tekmovali med seboj, katera stran se bo prej dokopala do nje. Zadnji dan ličkanja so priredili likof s plesom.

Podobne šege so spremljale tudi ruženje fižola.

Delovne šege so se začele zgubljati z mehanizacijo kmetijstva. Dandanes spremljajo večja kmečka dela še vedno obilni likofi. Izmed vseh opisanih šeg so se ohranile le tiste ob ličkanju koruze. Te so povečini še povsem enake, kakor so bile tik pred drugo svetovno vojno.

Verovanje

Na območju sevniške občine so se nekatere oblike starih verovanj ohranile med kmečkim prebivalstvom vse do danes. Trditev, da so bili nekoč bolj vraževerni kakor danes, ne velja popolnoma. Tudi v preteklosti niso bili vsi vraževerni in tudi danes je veliko takih, ki so. Verovanje pa je dobilo tudi nove oblike.

Tako imenovano ljudsko verovanje je v preteklosti spremljalo skoraj vsako šego, vsako življenjsko prelomnico in na kmetih predvsem gospodarstvo. Marsikdaj ni niti pomenilo vere v določena dejanja, marveč se je ohranilo le kot šega, ki si je niso znali razložiti.

Nosečnost in porod so v preteklosti spremljala številna verovanja in prepovedi. Če se je nosečnica prijela za trebuh in si nekaj zaželela, se je to poznalo otroku. Če se je prijela za lica, medtem ko je gledala v ogenj, je imel otrok »ogelj« na obrazu. Nosečnica ni smela dva meseca pred porodom jesti čebule, sicer je bil otrok »smrkav«; nosečnica in porodnica ni smela piti iz porcelanske skodelice, ker bi sicer imela zobe tako krhke kot porcelan itn.

V primerih težavnega poroda so navadno dolžili sovražnega soseda. Sevniški zdravnik se spominja posebno težkega poroda (tri dni) leta 1937 pri Sv. Primožu. Gospodar je šel takrat na sosedova vrata in klical soseda, »naj spusti otroka«. Ko mu je ta odgovoril, da ga »ne drži«, naj bi mu bila žena rodila.

Tovrstna verovanja so se v hribovitih krajih ohranila še nekaj desetletij po drugi svetovni vojni.

Tudi poroko so spremljale različne vraže. Še danes pa pravijo, da bo par bogat, če na poročni dan dežuje.

Umirajoči so včasih pili žegnano vino, šentjanževca, s katerim so pokropili tudi krsto. Danes so to večinoma opustili. Še vedno pa nosijo k žegnu vodo (na cvetno nedeljo) in vino (na štefanovo). Marsikatero kmečko gospodarstvo še danes na štefanovo, božič, novo leto in tri kralje blagoslavlja njive, vinograd, hišo in gospodarska poslopja za dobro letino in za »blagoslov« v hiši.

Ob hudi uri vzame še marsikatera gospodinja stekleničko šentjanževca in ga z vejico pušpana poškopri po polju in hiši.

Na cvetno nedeljo nosijo k žegnu vodo in pušelj; oboje ima apotropijsko funkcijo v primeru groma, strele in toče, skratka neurja. Pušelj nekatere gospodinje še danes takoj po prihodu domov razderejo. Vejice zatikajo nad glavni vhod, na dile, na kozolec, gospodarska poslopja, nad hlevski vhod in na rob njive. Živini dajo jesti žegnano dišečo travico ali šmarnice (da bo bolj rejena), na hlevska vrata pa pribijejo majhen križ iz vejic, ki so sestavljale pušelj (da ne bi prišlo zlo nad živino).

Kadar začne močno bliskati in grmeti, nekatere starejše kmečke gospodinje še danes vržejo na ogenj žegan bršljan in pušpan. Neurje so odganjale (in prinašale dež) tudi prošnje procesije na križev teden (maj), ki so ponekod še zdaj v navadi.

V preteklosti so za veliko noč okoli hiše potrosili lupine pirhov, ker naj bi to varovalo pred kačami. Ostankov žegna nikoli niso zavrgli. Kostni prekajenega mesa so zatakneli za tramove na dilah, da bi varovale pred gromom. Še danes najdemo v odmaknjenih krajih na nekaterih podstrešjih velikonočne kosti, vendar jih shranjujejo le še redki.

V preteklosti so nekateri verjeli, da so na binško soboto ljudi nosile coprnice. Coprnica je bila tista, ki si je ta dan ob prvem svitu umivala obraz z roso.

Verovanje v coprnice se je na območju sevniške občine že precej pozabilo. Bolj verjamejo še v »zli pogled« ali »hudobne oči« in v različne nezgode. Tako se je v okolici Rogačic še leta 1982 primerilo, da se je kmetica, ki je hotela iti na daljšo pot, vrnila domov, ker je bil prvi človek, ki ga je srečala, ženska. Včasih so verjeli, da bo nesreča, če greš na pot in srečaš najprej žensko.

V preteklosti so imeli vaščani nekatere izobražene in modre osebe za nadnaravna bitja. Imenovali so jih črnomašniki. Zelo poznan je bil župnik in prosvetljeni mož Stoklas, ki je tik pred prvo svetovno vojno in med svetovnimi vojnami služboval v Zabukovju. Ta je »znan«, če je bilo potrebno, priklicati dež ali odgnati neurje. Okoli leta 1925 so v Zabukovju popravljali zvonik. Pri delu se je vnela streha, župnik pa je prav takrat peljal šolarje na sprehod. Ko se je obrnil in zagledal ogenj, je na lepem začelo tako močno deževati, čeprav je bilo še malo prej jasno nebo, da je pogasilo ogenj. Nekoč je Stoklas odgnal tudi neurje, ki se je bližalo s planinske strani. Takrat naj bi bil župnik s Planine nad Sevnico vpregel svojega črnega konja in se odpravil proti Sevnici, Stoklas pa mu je to preprečil.

Ob kresu so nad vrata zataknilo toliko kresnic, kolikor je bilo članov družine. Čigar kresnica se je najprej posušila, tisti naj bi prvi umrl. Še danes pa marsikdo veruje, da čuk ali sova oznanjata smrt. Smrt oznanjajo tudi nekatera nenavadna znamenja, npr. »lučke«, ki se približujejo hiši.

Za vse svete so v preteklosti nastavili ponoči umrlim kozarec vina in kozarec vode. Zjutraj so vedeli, katere pijače bodo imeli naslednje leto več (tiste, ki je je pokojni največ spil).

Pri poljedelskih opravilih še dandanes nekateri upoštevajo stara pravila sejanja. Ob mladem mesecu ni dobro sejati in saditi. Takrat tudi ne ribajo zelja in repe za kisanje, ker je potem rado mehko. Nekateri starejše ženske še danes nasujejo kokošim zrnje v obroč od škafa, da ne hodijo na sosedovo zemljo.

Zdravilstvo

Vse do druge svetovne vojne so kmečki ljudje zelo redko hodili k zdravniku. Zdravili so se sami (z zelišči) ali so hodili k tistim, ki so »znan zagovort« in »brat črne bukve«. Teh pa je bilo precej. Obiskovali so tudi znane ljudske zdravnike v Sopotu, Škocjanu in v vaseh okoli Krškega. Zagovarjali so največ proti zvinu in kačjemu piku. Bolnik je moral s seboj prinesiti košček kruha (včasih tudi nekvašenega), ki ga je mož mož zagovoril. Kruh je moral bolnik pojesti, ne da bi pri tem padla na tla ena sama drobtina (proti piku). Nekateri so proti piku zdravili tako, da so na vročem olju spekli modrasa, ki je spustil strup. S tem so mazali rano. Zvin so zdravili z zagovorjeno svinjsko mastjo, ki si jo je bolnik namazal na prizadeto mesto. Nekateri so zagovarjali tudi proti nevihti.

Človek, ki je znal zagovarjati, je lahko prenesel svoje znanje le na eno osebo. Če tega pred smrtjo ni storil, je trpela njegova duša.

Način zdravljenja z zagovarjanjem se je v redkejših primerih ohranil še do danes (npr. v Zabukovju, nekateri kmetje z območja Krškega hribovja pa hodijo v ta namen v Škocjan). Včasih so se zdravili tudi z zdravilno vodo pri izvirih studenčnice (npr. pri Rogačicah in Znojilah).

Ljudje so v veliki meri še danes ohranili domače zdravljenje z zelišči. Skoraj povsod nabirajo lipovo in bezgovo cvetje, bezgove jagode, šentjanževke, krčnice (ranjak), tavžentrože, arniko in hermoliko. Zelišča sušijo in pripravljajo zavrelke ali jih namakajo v žganju (tavžentrože, arnika) in olju (šentjanževke).

Včasih so otroku, ki ga je tlačila mōra, položili na prsi zvezdo, izrezano iz papirja. Narisati so jo morali z eno potezo, saj drugače ne bi pomagala.

Bradavice še dandanes navadno odpravljajo z zelišči ali s sukancem, ki ga tolikokrat zavozljajo, kolikor je bradavic na roki. Sukanec položijo pod kamen. Ko izginejo vsi vozli, izginejo tudi bradavice.

Glasba, petje in ples

Pred prvo svetovno vojno in med svetovnima vojnama so na likofih in ohceti plesali šušter polko, povštertanc, štajriš, mazolko, rašplo, valček in polko, med svetovnima vojnama tudi tango in foxtrot.

Večinoma so te plese že opustili. Danes plešejo na likofih največ valček in polko. Včasih se še kdo spomni starejših plesov in tako se še zavrtijo v šušter polki in povštertancu.

Mladina v Savski in Mirenski dolini (zlasti v večjih krajih) pleše danes sodobne, klasične in disko plese; slednji v hribovitih vaseh niso v navadi.

Po domače pojejo še prebivalci pretežno kmečkih področij. Še vedno radi pojejo ob večjih skupnih opravilih (ličkanje), na likofih, ohceti in žegnanjih.

Nekateri pojejo tudi v družinskem krogu. Ob priložnosti igra član družine harmoniko ali orglice. V takšnih družinah znajo tudi otroci peti stare pesmi. Skupno petje vaških fantov je bilo še pred 20 leti razširjeno pri Sv. Primožu in v Boštanju. Nasploh slovijo Kranjci kot dobri pevci.

Do druge svetovne vojne je bilo na območju občine veliko »muskontarjev«, ki so igrali harmoniko na likofih in ohceti. Nekateri so sloveli daleč naokoli. Hodili so z ohceti na ohcet. Takih godcev je bilo do 60. let tega stoletja še zelo veliko. Danes so redkejši, vendar jih kmetje še vedno radi vabijo.

Eden najbolj znanih »muskontarjev« je Lojze Mrgole, »Ržinčk«, iz Telč. Igral je že na več kot 50 svatbah.

Anton Tomažič (roj. 1906) iz Slančjega Vrha, nekoč znan daleč naokoli, že nekaj desetletij ne igra več.

Likovno obzorje

V sevniški občini je 9 župnijskih in 47 podružničnih cerkvá. Veliko jih stoji med vinskimi goricami. Večinoma so preproste, vendar razmeroma vzdrževane. Med umetnostnozgodovinske spomenike uvrščajo cerkev Sv. Duha na Čelovniku. Cerkev je iz 14. stoletja, kar kaže značilen profil kamnitih reber v križno svodenem, oktogonalno sklenjenem prezbiteriju. Cerkev slovi po fre-

skah iz 16. stoletja (poznogotsko in renesančno slikarstvo). Njihovega avtorja imenujejo umetnostni zgodovinarji »čelovniški mojster«, saj najdemo njegova dela tudi na Grački Gori nad Poklekom.

Nekatere druge cerkve imajo leseno plastiko domačih rezbarjev (npr. na Pokojnem Vrhu in Sv. Primožu).

Na območju občine je zelo veliko kapelic in lesenih križev z ostrešjem. Na kranjski strani občine jih imenujejo »pildi«. Nasploh so si med seboj zelo podobni. Izdelovali so jih domači podobarji in rezbarji, teh pa je bilo še do druge svetovne vojne precej. Na območju Zabukovja, Vranja, Trnovca in Pokleka je izdelal največ obcestnih križev Jože Žveglič iz Trnovca. Svojega izdelovalca križev je imel do 60. let tudi Sv. Primož. Križi pa ne stojijo le ob cestah in razpotjih, temveč tudi v vrtovih. Veliko vrtnih križev imajo na Mrzli Planini, v Zabukovju, Trnovcu in Pokleku.

Zunanost nekaterih starih stavb krasijo iz kamna klesani vratni podboji, v katere so po navadi vpisali letnico zgraditve. Pri nekaterih hišah so se ohranila z okrasjem bolj ali manj bogato izrezljana vrata. Še danes jih najdemo veliko v Krškem hribovju. Marsikateri kozolec krasi lesen križ in okoli njega suho cvetje.

Veliko starih hiš ima na stranski fasadi stensko nišo — kapelico, v kateri po navadi stoji lesen kip Marije ali enega od svetnikov. Ponekod je v taki niši tudi cenen plastičen kip lurške Marije. Domačini povedo, da so jih prinesli prekupčevalci v zameno za lesene kipe. Prekupčevalci so spraznili tudi precej podstrešij in odnesli precej stenskega okrasja, zlasti slik na steklo, tako da so te danes skoraj že izjeme. V hribovitih predelih naj bi se ohranile še do 60. let. Danes jih imajo npr. še pri eni domačiji na Impolah (Sv. Primož).

Lesenih rezbarij, kipcev, križev, papirnatih, v les uokvirjenih slik, ki imajo navadno napisano kakšno nabožno pesem, je še danes zelo veliko v starih kmečkih hišah v krajih Posavskega in Krškega hribovja. V nekaterih hišah najdemo na steni ali v kotu tudi reliefne plastike, ki predstavljajo jaslice in imajo mehanizme glasbene skrinjice. Navadno jih navijejo na božični večer.

Med stenskim okrasjem so tudi poročne fotografije prednikov in hišnih gospodarjev. Pri teh fotografijah so včasih radi goljufali, tako da je moral fotograf narisati kmečkim ženskam nakit (verižice, viseče uhane) in ovratne izreze, ki pred drugo svetovno vojno še niso bili v navadi med kmečkimi ženskami. Vdova iz Zabukovja je po smrti drugega moža dala izdelati fotomontažo tako, da ima zdaj na poročni sliki oba »dejca«.

Staro tradicionalno stensko okrasje se je ohranilo večinoma le v hribovitih območjih. Ponekod so mu začeli v 70. letih dodajati plastično okrasje iz »trompetngolda«, ki ga po hišah prodajajo Hrvatje.

Tudi v trgu so v nekaterih hišah še ohranili slike (tihožitja, portrete) in fotografije iz časa pred drugo svetovno vojno.

Domači sodarji in kolarji so pred drugo svetovno vojno svoje izdelke krasili. Vrezali so razne ornamente (npr. »krancl«) in jih včasih tudi barvali. Nekateri se s tem ukvarjajo še danes (npr. Resnik iz Rogačic, Mlakar iz Drušč, Kozmos iz Impoljskega grabna in Trupi z Mrzle Planine, ta krasi poleg sodov tudi lesene ograje).

Navadno so lesene okvire in male plastike rezljali tisti, ki so izdelovali tudi večje križe. V Trnovcu jih je bilo včasih več, najbolj znan je bil omenjeni

Jože Žveglič. Po hišah v Zabukovju, Trnovcu, Vranju in Mrzli Planini so ljudje ohranili še precej njegovih plastik. V Gabrniku pri Boštanju se je do druge svetovne vojne s tem ukvarjal Anton Štefic.

Z umetnim kovaštvom se je do druge svetovne vojne ukvarjal Matija Kozinc iz Sevnice. Ljudje ga še dandanes hvalijo, da je izdeloval tako lepe predmete, kakor so kroparski.

Okrasno pletenje iz slame na območju sevniške občine ni bilo razširjeno. Kmetje so si izdelovali navadno koše in košare. Edina, ki jo je bilo zaslediti, je bila danes že pokojna kočarka iz Trnovca (Perc), ki se je preživljala z nabiranjem in prodajo zelišč in izdelovanjem okrasnih predmetov iz slame. Te je prodajala večinoma sevniškim tržanom, pa tudi večjim kmetom v okolici. Izdelovala je okrasne peharje, suhe božične »krancelne« (ki jih je nosila po hišah o božiču) in suhe poročne »pušeljce«. S tem se je preživljala vse do svoje smrti v 70. letih tega stoletja.

S podobarstvom, rezbarstvom in izdelovanjem drugih okrasnih predmetov so se največ ukvarjali kočarji, ki so se s tem preživljali, in mali kmetje, katerim je bil to dodatni zaslužek.

Največ takšnih izdelkov se je ohranilo na območju Zabukovja, Trnovca, Stržišča, Pokleka, Sv. Primoža, Češnjice, Velike in Male Hubajnice in Impolj.

Sklep

Uvajanje novih kulturnih prvin je potekalo v Savski in Mirenski dolini nekaj desetletij prej kakor v Posavskem in Krškem hribovju. Zaradi geografske in ugodne prometne lege so bili kraji Savske in Mirenske doline vedno razvitejši od višje ležečih naselij. Hribovito zemljišče je marsikje zaviralo možnost kmetijske mehanizacije; na ohranjanje tradicionalne kulturne podobe iz 19. stoletja je v Posavskem in Krškem hribovju vplivala tudi precejšnja odmaknjenost krajev od večjih središč. Ti kraji so bili vedno neke vrste kulturni »zamašek«. V povezavi s starim načinom gospodarjenja se je na tem območju ohranilo tudi veliko starih ljudskih šeg, verovanj in tradicionalne ljudske umetnosti. Posavsko in Krško hribovje sevniške občine sta tako dandanes eni redkih pokrajin, ki omogočata etnologu spoznavanje načina življenja Slovencev v preteklosti.

R é s u m é

LA CULTURE TRADITIONNELLE DANS LA COMMUNE DE SEVNICA AU XXe SIÈCLE

La culture traditionnelle sur le territoire de la commune de Sevnica dans la période à partir des deux dernières décennies du siècle passé jusqu'à nos jours est le sujet de cette étude. L'auteur a essayé d'y donner une image complète de la culture traditionnelle au passage du 19e au 20e siècles et de poursuivre son évolution ou bien sa transformation ultérieure. Cette étude fut écrite à base d'une recherche topographique faite dans le cadre d'un vaste projet des ethnologues slovènes, »Manière de vivre des Slovènes. Topographie ethnologique du territoire ethnique slovène —

20e siècle». Le but principal de ce travail de recherche n'était pas une analyse approfondie des domaines particuliers de la culture traditionnelle mais de montrer sa complexité et ses changements. Dans ce travail, le concept uni du projet de recherches est respecté puisque la topographie ne devrait faire que plus tard, en forme d'études monographiques, des comparaisons thématiques et topographiques du territoire ethnique slovène entier.

On a étudié le procès de l'introduction des nouveautés et le degré de la conservation de la culture traditionnelle dans l'économie agraire, l'agriculture et l'élevage du bétail, l'artisanat et dans le bricolage, l'activité de construction, l'ameublement, les moyens de communication, les coutumes, les costumes, la nourriture et les habitudes de tables, les communautés, les croyances, la médecine, la musique, le chant et la danse, et le sentiment des beaux-arts.

La recherche était orientée surtout à établir où et quand apparurent les nouveaux éléments qui commencèrent à changer la culture soi-disant populaire traditionnelle et la manière de vivre et quand et où ces éléments s'affirmèrent en mesure à les transformer.

Jusqu'ici, le territoire de la commune de Sevnica ne fut que peu étudié du point de vue ethnologique, à l'exception des traitements topographiques ne traitant pourtant pas le commune en entier mais seulement quelques villages et des thèmes particuliers. Les premières données topographiques furent recueillies au siècle passé dans le cadre des questionnaires de l'archevêque Johann (en 1818) et de Georg Göth (en 1842) mais elles étaient limitées en majeure partie au bourg de Sevnica et au château. Les études topographiques qui suivirent à celles-ci ne furent faites que dans les années entre 1980 et 1986 dans le cadre du Département d'ethnologie auprès de la Faculté des Lettres de Ljubljana et dans le cadre du projet «La Topographie ethnologique du territoire ethnique slovène — 20e siècle». Quelques travaux de séminaire furent écrits sur le thème de culture traditionnelle dans les pays de Sevnica, Boštanj, Blanca, Dolenje Brezovo et Razbor.

Dans ses études topographiques, l'auteur s'est servie en grande partie des registres et des encyclopédies topographiques des régions de la Carniole et de la Styrie (1890, 1900, 1910), du Guide de la Styrie Slovène (1905), de l'Encyclopédie topographique de Dravska banovina (1937) et de l'Encyclopédie topographique de la Slovénie (1966), des registres des habitants, de diverses sources des archives, des chroniques de écoles ainsi que des données statistiques communales de date récente.

L'étude de la culture traditionnelle est basée pratiquement exclusivement sur le travail fait sur le terrain-même, excepté quelques interruptions, entre les années 1979 et 1986. Plus de cinquante informateurs provenant de cinq villages systématiquement étudiés et d'autres vallages où l'on ne fit qu'un sonfage, y furent inclus. Les villages où l'on fit un travail systématique sur terrain, furent choisis d'après la méthode suivante: étude des types géographiques, économiques, culturels principaux; l'agglomération agraire, semi-agraire et urbaine; la partie de la commune appartenant à la région de la Styrie et de celle appartenant à la Basse Carniole; étude du pays le plus développé et de celui le moins développé et le choix de la localité où l'on trouve le plus de sources écrites. De cette manière, le bourg de Sevnica fut choisi comme représentant la culture explicitement non-agraire et comme centre de la commune, Boštanj comme un des villages plus développés de la vallée et assumant aujourd'hui de plus en plus un aspect urbain; Sentjanž comme agglomération centrale dans la partie Sud de la commune, Mrzla Planina comme agglomération encore aujourd'hui relativement agraire, éloignée et presque de haute montagne; Sv. Primož comme pays le plus éloigné où la culture traditionnelle fut la dernière à succomber aux transformations.

Dans le travail qui était réalisé sur le terrain, on se servait de deux méthodes de celle stationnaire, d'observation avec la participation, et de celle de plusieurs visites au pays avec une conversation orientée.

La commune de Sevnica est située dans la partie de l'Est de la Slovénie centrale. Elle forme avec la commune de Krško et de Brežice la région de Posavsko. Le territoire de la commune comprend la vallée de Sava inférieure à partir de Loka près de Zidani most jusqu'à Blanca comprenant les montagnes de Posavsko qui l'entourent des deux côtés, la vallée de Miren à partir de Tržišče jusqu'à la confluence de Miren et de Sava aussi bien que la partie ouest des collines de Krško. Le terrain est re-

lativement montagneux. Les seules plaines de la commune constituent les vallées de Sava et de Miren. La Sava traverse la commune dans la direction nord-ouest-sud en la divisant en partie de la Styrie et en partie de la Basse Carniole. Les conditions plus favorables à l'agriculture se trouvent sur les terrains fertiles de Sava, surtout aux environs de Loka, Kompolje et Blanca. Les montagnes de Posavko montent rapidement et par conséquent, on y trouve beaucoup de forêts et de prairies de fauche tandis que là où le terrain monte graduellement, l'on trouve sur les adrets des collines des vignes, des fruitiers et des prés. Les collines de Krško sont formées en croupes plates en haut desquelles se trouvent des champs et des villages, des vignes et des fruitiers aux adrets et des forêts aux ubacs.

Au 10e siècle, une partie du territoire étudié appartenait à la Marche de Savinja et une partie à la Marche de Carniole, de manière que le territoire entier de la commune actuelle était sous l'administration unie de la Marche de Carniole. En 1311, le territoire fut de nouveau divisé entre la Styrie et la Carniole. La frontière régionale suivait la Sava qui pendant plus de six siècles (jusqu'à 1918) divisait le territoire de la commune de Sevnica en deux grandes unités administratives et politiques. Cette ligne de démarcation laissa des traces profondes dans l'environnement géographique et démographique autrement uni. La conscience d'appartenance à la région qu'on ressent encore aujourd'hui, s'installa fortement parmi les habitants.

En Yougoslavie d'avant la deuxième guerre mondiale, le territoire appartenait aux circonscriptions de Brežice, de Krško et de Laško tout en étant toujours divisés en partie de Styrie et en partie de Basse Carniole. Du point de vue politique et économique, il ne fut uni qu'en 1955.

La culture de Spodnje Posavsko se forma par le mélange et par la fusion de deux types culturels, scului de la Styrie et de la Basse Carniole. Les éléments des deux types se manifestent aussi bien dans la langue parlée que dans la culture traditionnelle complète de la région de Sevnica. Les villages sud de la commune (Bučka, Tržišče, Šentjanž) font partie du type de la culture de la Basse Carniole est, car par son histoire ils étaient plus liés aux centres économiques et culturels de la Basse Carniole (Mokronog, Trebnje, Novo mesto) qu'à ceux de la vallée de Sava. Les autres régions de cette commune gravitaient plutôt vers la vallée de Sava en manifestant les caractéristiques du type de la culture de la Sava inférieure.

Dans le passé, la circulation des informations et l'influence de la culture des grands centres (Celje, Ljubljana, Zagreb) se propageaient pour la plupart le long de la vallée de Sava. A cause de la circulation animée, de commerce et à cause de l'évolution générale, les villages de cette vallée étaient plus disponibles à accepter de nouveaux éléments culturels que les villages de la commune qui étaient dans les collines de Posavsko et de Krško. Ces derniers conservaient pour la plupart les éléments de la culture et les manières de vivre des époques passées, car ils étaient trop isolés et éloignés des grands centres.

L'étude a montré que l'introduction de nouveaux éléments culturels pendant toute la période traitée arrivait d'une manière continue et qu'elle était étroitement liée à la désagrégation de la manière de vivre traditionnelle et de la culture traditionnelle à la fin du 19e siècle. Elle a montré aussi que les pays des collines de Posavsko et de Krško commencèrent à accepter les nouveautés deux ou trois décennies plus tard au moins que ne le firent les agglomérations des vallées de Sava et de Mirna et qu'ils conservèrent bien plus longtemps les éléments de la culture traditionnelle. On trouve toujours dans les villages éloignés sous Bohor et sous Lisca et dans les environs de Sv. Primož beaucoup d'immeubles d'habitation et de bâtiments de ferme qui ne furent que peu renouvelés depuis le passage du 19e au 20e siècles. Parallèlement à cela, il s'est conservé aussi une grande quantité d'anciennes coutumes et de croyances.

La transformation de la culture traditionnelle fut certainement le plus influencée par l'industrialisation, l'urbanisation et, dans les derniers temps, aussi par la mécanisation rapides des travaux champêtres et par la divulgation des masses média.

TRADICIONALNA SVATBA V OKOLICI NOVEGA MESTA

Helena Ložar-Podlogar

Kakšne so bile šege in navade pred poroko v okolici Novega mesta, sem predstavila v *Traditiones* 15/1986, str. 225—238. Obljubila sem, da bom opisala tudi šege ob samem poročnem obredu in na gostiji. Ta dolg bom skušala poravnati s posredovanjem gradiva, ki smo ga zadnja leta zbirali v Inštitutu

Sl. 1 Poroka v Zgornjih Sušicah nad Dolenjskimi Toplicami, okoli leta 1930

za slovensko narodopisje.¹ S tem bo deloma zapolnjena vrzel, ki zeva v pisanih virih o svatbenih šegah za Dolenjsko.

Pred samim poročnim dnevom sta morala ženin in nevesta urediti še nekaj »obveznosti«. Navada je bila, da sta šla sama v župnišče naročit oklice, »na oklice devat«, »na oklice dat«. Oklicali, »s kancelna vrgli«, so ju trikrat, le v redkih primerih »enkrat za trikrat«, kakor so rekli. Tako je fara zvedela za njuno namero, in tri tedne je bil še čas, da se je oglasil tisti, ki je imel utemeljen razlog, da bi poroko preprečil, kar se je zgodilo zelo redko. Oklici so pri cerkvenih porokah še danes v navadi, vse pogosteje le enkrat.

Danes pravijo, da dekleta takrat ne pride v cerkev, ker se hoče izogniti radovednim pogledom. Nekoč pa so verovali, da prvega oklica ne sme slišati, da bi otroci ne bili gluhi, drugega mora slišati, da bi otroci ne bili smrkavi, pri tretjem pa mora k spovedi in k obhajilu (Dobrnič, Šentjernej). Ljudje so jo prepoznali po »židani ruti«, ki ji jo je kupil ženin, da bi se ločila od drugih deklet. Še med svetovnjima vojnama je veljalo, da se za dekleta v času oklicev ne spodobi, da bi šla ponoči iz hiše, ženin pa se je moral zdržati alkohola, da bo »v zakonu znal držati besedo in zvestobo«. V Oštrcu so rekli, da v času oklicev nevesta ne sme ženinu prati srajce. »Dokler so trajali oklici, je morala (nevesta) ves čas doma v hiši čepeti, da jej ne bi zunaj kdo kaj zacopral,« je zapisal J. Trdina o nevesti, ki je imela praznoverno mater.²

Zaroki pravijo Dolenjci »obljuba«, vendar je ne poznajo povsod (Šmarjeta, Dobrnič), navadno pa štejejo mlada za zaročenca že po snubljenju.

»Za poroko gre ženin s tovarišem (ali drugom) vabit goste. Isto stori tudi nevesta. Če je še devica ali vsaj vel quasi in po videzu, jo spremlja družica: če pa vdova, si vzame za spremljevalko in priprošnjico ženšče, ki ji pravijo teta. Včasih pa gre tako vdova kakor dekleta v družbi moža, ki mu po kranjsko pravijo družje in ki zanjo vabi k poroki.« Tako Valvasor o vabljenju na poroko.³ Iz prve polovice 19. stol. poročilo v Carniolii⁴ govori, da sta »svate vabila nekaj dni prej ženin in nevesta v spremstvu druga in družice...« Še v prvih desetletjih 20. stoletja so na poroko vabili sorodnike do drugega kolena, sosede, prijatelje, predvsem pa krstne in birmanske botre; seveda je bilo število povabljenih odvisno predvsem od premoženjskega stanja družin zaročencev. Ženin in nevesta sta navadno vabila skupaj, ob četrtkih, pozneje ob nedeljah po drugem ali tretjem oklicu. V Šentjerneju je med svetovnjima vojnama vabil na svatbo v imenu ženina in neveste nekdo drug, navadno ženinov brat, predvsem pa tisti, ki je znal »dobro govoriti«. Navada je bila, da so povabljeni za ohcet tudi kaj prispevali; prispevke (kokoši, šunko, jajca, smetano, orehe) so nosili na dom, kjer bo gostija, ves teden pred poroko. V Velikih

¹ Anketa o šegah in verovanjih »življenjskega cikla« B. ŽENITOVANJE. Vprašanja. Sestavila Helena Ložar, Ljubljana. Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, 1969. (V anketi je sodelovalo okoli 30 informatorjev, katerih imena in podatki so v Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU).

² Janez Trdina, Prigode in opombe 19 (l. 1871) str. 36 (v Študijski knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu).

³ J. W. Valvasor, Die Ehre dess Hertzogthums Crain II/6, Laybach-Nürnberg 1689, str. 288.

⁴ Joseph Buchenhain, Hochzeitgebräuche der Unterkrainer, Carniolia 2, Laibach 1839, št. 32, str. 125.

Vodenicah so prinašali kure, ne petelinov, ker bi se sicer mlada dva »kregala in tepla«.

Nevesta se je hodila poslavljat od sovaščanov, hodila je v »roke seč« in pri tem so ji »na krancelj darovali«, ji »v dar dali« navadno rjuhe, brisače, pa tudi denar. Posebna prireditev »krancelvečer« je bilo slovo od prijateljic, od »ledig stanu«, zadnji večer pred poroko. Peli so, plesali, se zabavali, vendar je nevesta morala opolnoči spat, godec, ki ga je ženin poslal nevesti, da ji je igral »krancelvečer«, pa je odšel na ženinov dom, kjer je počakal jutra. »Kran-celni« se navadno niso plačali.

Pod nevestinim oknom so fantje zapeli:

Preljuba nevesta,
spremenila boš stan,
tvoje ledig veselje
zdaj stopi na stran . . .

(Jože Gorenc, Gorenja vas
pri Šmarjeti)

V Čadražah so pesem nadaljevali tako:

So ti ptičice pele,
ne pojejo več,
vse je menilo,
vse poتهnilo.

Variante te pesmi so znane tudi drugod na Dolenjskem in jih ob svatovanju večkrat ponavljajo:

Preljuba nevesta,
spremenila boš stan
in tvoje veselje
bo šlo na stran.

Le vzemi slovo
od ledig stanu,
od mamce pa ravno taku.

Le vzemi slovo
od ledig stanu,
od bratov pa ravno taku . . . itn.

Končali so:

Ste skupaj živeli,
ste se radi imeli,
nevesta, le vzemi slovo.

V Dobrniču in Prapročah so šli »na kranceljne« in prepevali:

So rožce cvetele,
ne cvetejo več,
so ptičice pele,
ne pojejo več.
Dekleta so pela,
ne pojejo več,
dekliškega petja
ni slišati več.

Leta 1956 je Mariji Jagodic triinosemdesetletna Terezija Hodnik iz Vel. Vodenice zapela pesem:

Se sonce ozira lepo
in jemlje od tebe slovo.
Se boš omožila,
devišstvo pustila,
stopila v zakonski boš stan.

Nam fantom pa rožce pustiš,
dekletom nedolžnost zročiš;
nikar se ne možite,
le ledig bodite,
najlepši dekliški je stan.

Nevesta le vzemi slovo,
od mamce pa očeta tako.
Ste skupaj živeli,
ste se radi imeli,
nevesta le jemlji slovo.

Ponekod je godec nevesti »krancelj zaigral« že pred hišo, nevesta pa je prišla ven s pladnjem. Na pladnju je bil venec, na sredi liter vina s kozarci. Godec ji je napil, povabljeni dekleta so ji izročila darila. V Sadinji vasi pri Žužemberku je nevesta povabila prijateljice »na kranceljne«, v Vrhovem so še do druge svetovne vojne fantje in dekleta hodili »na kranceljne slovo pet« in prinesli nevesti šopek iz suhih ali svežih rož.

Dan ali dva pred poroko je bilo treba prepeljati nevestino balo na ženinov dom (če se je nevesta tja primožila). Pisanih poročil o vožnji bale za širšo okolico Novega mesta skoraj ni, poročila pripovedovalcev pa dokazujejo, da natančno vedo, kaj vse sodi v nevestino balo, tudi vedo povedati, na kateri voz je treba kaj naložiti, le redki od njih pa so pri nalaganju in vožnji bale sami sodelovali in jo doživljali. Tako se npr. godec, ki je znan širom po Dolenjskem kot eden najboljših godcev in je igral na več kot tristo svatbah, spominja, da so balo vozili le enkrat. Zdi se, da so poročila o tem, kaj sodi k bali, kako so balo nakladali, kaj je bilo na prvem, kaj na drugih vozovih, le del ustnega izročila, ne toliko lastne izkušnje. Poročila so posredovali sicer ljudje različnih starosti, tudi tisti, ki so bili rojeni že v 19. stol., in se med

seboj popolnoma ujemajo, v zadrego pa spravi poročevalca le vprašanje, kako je bilo, ko so vozili svojo balo ali ko so bili med balarji, ki so vozili nevestino balo na dom prijatelja, sorodnika, kar ilustrirajo izjave: »Mi nismo nič vozili. Ni bilo kaj voziti. Smo pozneje najnujnejše pripeljali« in podobno. Preostane le domneva, da so podatki o bali del izročila, ne lastne izkušnje.

In vendar Joseph Buchenhain (J. Babnik)⁵ v prispevku »Hochzeitgebräuche der Unterkrainer« za Carniolio ne more mimo bale; zvečer pred poroko se odpravijo ženin, starešina in dva prijatelja k nevesti, da bi naložili njeno balo: posteljino, perilo, obleke in kolovrat (znak hišne delavnosti) na voz in jo odpeljali domov. Pove, da to, kar nevesta dobi od doma, imenujejo bala, in da se vozačem pridruži tudi »sdrusbnik, drog«, katerega glavna naloga je, da ukrade čimveč stvari, ki bi nevesti prišle prav in jih naloži na voz, kajti, kar je bilo naloženo na vozu, je postalo nevestina last in tega nihče več ni smel vzeti nazaj. Zato pa tudi nevestini domači posebno nanj dobro pazijo in ga ne spustijo spred oči. Toliko Buchenhain o bali.⁶

Balarji so se zbrali na ženinovem domu, kjer so jih pogostili, fantje so ženinu zapeli kakšno pesem za slovo, potem pa so oddirjali proti nevestini hiši. Voznik je bil navadno sosed ali ženinov brat, poleg voznika je na vozu sedel obvezno godec, ženin pa je ostal doma, saj ni bilo v navadi, da bi šel po nevestino balo. Tu novejša poročila nasprotujejo poročilu Buchenhaina, ki trdi, da je po balo šel ženin s starešino. Med potjo so balarji prej streljali, vriskali in peli. Na nevestinem domu niso bili povsod enako sprejeti. Največkrat so jih pošiljali naprej, saj niso prav prišli, tu ni ne neveste ne bale. Nalaganje bale so nevestini domači namreč zavlačevali in šele po dolgem pregovarjanju in dokazovanju so se vdali. Po manjši pogostitvi so na vozove začeli nalagati »baren blagú« ali »pohišstvo« ali balo. Naložili bi bili radi vse po vrsti, da bi »nevesta čimveč imela«, zato so morali domači skrbno paziti, da balarji niso česa ukradli. Posebna čast zanje je bila, če se jim je posrečilo ukrasti petelina; če to ni bilo mogoče na nevestinem domu, so poskusili srečo pri sosedu.

Najpomembnejši del bale je bila nekoč skrinja, vendar so balarji imeli veliko težav, preden so jo lahko naložili: na njej je namreč sedela nevestina sestra, včasih teta ali godec, in je ni pustila odpeljati. Vse pregovarjanje ni zaleglo, treba ji je bilo plačati (simboličen odkup skrinje). In tudi potem ni šlo gladko: težko skrinjo so domači namazali z maščobo, da je balarjem drsela iz rok. Skrinjo so naložili na dno prvega voza (pozneje namesto skrinje »kostne«), nanjo so »postlali posteljo«, posteljino dobro pritrdili ali celo pribili, saj se nobena na voz naložena stvar med vožnjo ni smela premakniti. Na prvi voz je moral obvezno tudi kolovrat, »da ne bodo rekli, da nevesta še prest ne zna,« seveda s predivom.

Kaj spada k bali, je bilo včasih določeno, vsaj za najnujnejše predmete, ki jih nevesta potrebuje na novem domu. Predvsem je šlo za rjuhe, prte, brisače, ki so si jih nekoč neveste izvezle same. Določeno je bilo tudi, česa nevesta z balo ni smela prinesiti na novi dom. V Dobrničju in Šentjerneju v bali ni smelo biti motike, saj so verovali, da bi sicer nevesta močja pokopala. V balo je dobila nevesta pohišstvo (eno posteljo, bogate neveste pa dve z omaricami, tudi visoko dvodelno omaro in nizek predalčnik), zibelko, kolovrat, različno

⁵ Anton Jožef Babnik, roj. okoli l. 1802, oskrbnik na Prežeku pod Gorjanci.

⁶ Carniolia 2, Laibach 1839, št. 32, str. 126.

orodje (npr. metle, srp, sekiro, burkle, lopato), košare, sito, valjar in skrinjo platna. Premožnejša kmečka dekleta so od staršev dobila tudi kravo, seveda šele po daljšem pregovarjanju snubcev. Ponekod so naložili še žakelj soli, »da zakon ne bo neslan«.

Nakladanje in vožnja bale, kakor lahko sklepamo po pripovedovanju, na Dolenjskem ni bila tako slovesna in »bahava« kakor npr. na Gorenjskem, čeprav so si nekatera obredna dejanja, ki spremljajo balo, podobna. Tako npr. to, da nevesta pred konji z nogo naredi križ, njena mati pa balo blagoslovi. Praviloma nevesta nikoli ni spremljala svoje bale na novi dom. V okolici Novega mesta ni bilo v navadi, da bi bali zaprli pot, da bi balo šrangali. Ustavljali pa so se v gostilnah, pili in peli, zapitek je moral plačati nevestin brat ali starešina. Če verjamemo današnjim poročevalcem, tudi pri razkladanju bale ne poznajo nobene posebne šege.

Poroke so do druge svetovne vojne bile navadno ob ponedeljkih, redko ob torkih in sredah (»le revne in noseče« pravijo v Šentjerneju) in so trajale več dni, navadno do petka, ko je nastopil post. Ob potratnost na dolenskih gostijah so se spotikali tudi novičarji. Tako v Dolenjskih Novicah iz leta 1893⁷ beremo odmev na dopis »Naše rane: ženitnine«, ki je bil objavljen v Slovincu in govori o veliki zapravljenosti na svatbah.

Pisec dopis iz Slovenca najprej citira: »On pravi: Ženitovanje traja včasih po dva dni in dve noči na strani ženina in ravno toliko na strani neveste, najmanj pa po jeden dan in noč na vsaki strani...« Opozarja, da pogosto pridejo svatje, celo ženin »že natrkani« k poročnemu obredu. »Koliko potrate na ženitninah po kmetih in to v današnjih, tako hudih dneh! Včasih gre četrtnina dote rakom žvižgat s samimi ženitovanjskimi stroški...« Anonimni pisec, skoraj si upam trditi, da je to pisal Janez Trdina, saj posredno pove, da je po rodu Gorenjec, daje Dolenjcem za zgled svoje rojake rekoč: »V mojem rojstnem kraju na Gorenjskem so poroke dopoldne, nato gredo svatje na nevesten dom in ostanejo večinoma skupaj do noči, na to gredo narazen...« In tudi tedaj, ko traja ženitnina tudi ponoči, je proti jutru gotovo končana. Poudarja še, da so ljudje tam »razmerno precej premožni«.

»Kako pa je tukaj doli pri nas (podčrtala H. L. P.) z razmerno revnimi Dolenjci!« se rojen Gorenjec identificira z Dolenjci. Ugotavlja, da se povsod čuti pomanjkanje, dokler nisi »na oklicu«. Omenja vsoto, ki jo zapravijo v gostilni, ko se vračajo od notarja, kjer so »pisma delali«. Po poroki gredo v gostilno, kjer ostanejo do večera. Zvečer se začne »prava ženitnina, ki trpi po več dni. Ko je život proti jutru že vsega poln, svatje pospe in ko se zbude, se pitje vnovič začne in tako dalje več dni, pri količkej bolj premožnih ženitninah še le petek svate razpodi...« Potem omenja še nekega župnika na Dolenjskem, ki je potratnost hotel malo omejiti; nikdar ni hotel poročati v »ponedeljek, ampak vselej v sredo. Zakaj? Zato, da je mogla ženitnina trpeti le dva dni (do petka), ko bi pa poročil v ponedeljek, bi pa trpela od ponedeljka do petka, kakor je bila navada, dokler ni on z velikim trudom navzlic vsemu vpitju vpljel nove navade...«⁸

Na poročni dan zjutraj so se ženinovi svatje zbrali na njegovem, nevestini na njenem domu. Pred prvo svetovno vojno so sosede še enkrat povabili na

⁷ Dolenjske Novice 1893, št. 7, str. 54.

⁸ Kakor op. 7.

svatbo. Preden so šli po nevesto, so dobili »frušteek«, navadno »ajmoht« in pijačo. Ženina so še pred drugo svetovno vojno starši blagoslovili, tu in tam je še kdo prosil starše odpuščanja, potem pa, če je bila nevestina hiša blizu, so se uvrstili v gručo, če je bila daleč, so zapregli koleslje, »federvagne« (zapravljivčke) ali celo kočije. Pred odhodom so fantje zapeli ženinu v slovo:

Preljubi ti ženin,
le vzemi slovo,
od ledig stanu,
od mater, očeta
pa ravno tako...

Vozovi in konji so bili okrašeni, na prvem je sedel poleg voznika (furmana) godec, za njima ali na drugem vozu ženin s starešino. V Šentjerneju se je na prvem vozu navadno peljal starešina s starešinko, na drugem ženin s tovaršem (drugom). Med potjo so včasih streljali, peli, vriskali, v bližini nevestine hiše pa so utihnili. Pri nevesti je bilo vse zaklenjeno, nihče jih ni pričakal; v Dobrniču je sicer zunaj kdo klepal koso, grabil po dvorišču ali bil kako drugače zaposlen, vendar jih ni hotel »ne videti ne slišati«. Svatje so se predstavljali v Šentjerneju kot kupci vina in žganja (ponujali so jim najprej vodo, nato mešanico vina in vode). Najrajši so bili lovci, ki iščejo obstreljeno srno; ker se je prav v to hišo ena zatekla, so domači bili pripravljene pripeljati jo na prag.

In tako se začne eden najzabavnejših in včasih zelo dolgotrajnih, pri vseh slovenskih svatbah (in ne le slovenskih) nepogrešljivih prizorov z »lažno nevesto«. Od današnjih informatorjev, tudi najstarejših, nihče ne pozna drugačnega pomena te šege, kakor da je to zabava. Podrobnejše raziskave o tem dajo lahko povsem drugačno podobo, kakor bi lahko še marsikateri prvini pri slovenskih šegah s poglobljenimi mikroraziskavami prišli do korenin. O »lažnih nevestah« smo v literaturi ostali pri razlagi, da je to apotropejska prvina, prinešena iz pradomovine. Včasih je lažna nevesta ena sama, navadno v starko preoblečen moški, ki se je nerada umaknila, največkrat pa je nevestin starešina, ki je bil glavni besednik, ven pošiljal vsaj tri druge ženske (poleg starke še kuharico in družico). Od obeh starešin je bilo odvisno, kako so se svatje zabavali, saj sta morala znati dobro govoriti. Če nista bila spretna, je moral enemu ali drugemu pomagati godec. V Dobrniču so navadno kuharico našemili v »prvo nevesto«. »Za koravde je imela na špagi nabrane izpihane jajčne lupine, ruto je imela zavezano nazaj, krilo narobe oblečeno.«

Medtem se je nevesta v hiši oblačila v poročno obleko. Pravilo je bilo, da je morala imeti vse novo. Obleke na Dolenjskem v začetku 20. stoletja nevesta ni imela bele, tudi ni imela nobenih posebnih dodatkov, razen venčka iz povoščenih rož in šopek. Povečini so imele neveste črno ali modro žametno obleko, v Šentjerneju sivo. Nevesta in družica sta v zač. 20. stoletja bili enako oblečeni, le družica (tovarišica) ni imela kranceljna. Posebno so pazili, da je imela nevesta »visoke šolnčke«, kajti ni je smelo zebsti v noge.

V Dobrniču se spominjajo, da je nevesta včasih imela dva šopka, tako da je lahko enega pustila na oltarju, drugega pa je spravila za spomin. Še v sedemdesetih letih 20. stoletja je bilo to v navadi v Zagradcu. Župnik Mihael Zevnik

je pripovedoval, da so v dvajsetih letih, kar je bil župnik v Dobrniču, dobili v prvih desetih letih najmanj polovico šopkov od poročenih parov, v drugi polovici službovanja še komaj katerega, zadnjih pet let pa nobenega več. Tudi opozarja: »Zadnje čase opuščajo venec, ker je baje imel poseben pomen. Namesto venca nosi nevesta nekaj malega v laseh iz umetnih rož«. Neveste, ki so že imele otroka ali so ljudje vedeli, da niso več nedolžne, seveda niso smele imeti venčka. Ljudje so bili neusmiljeni, strogi, včasih celo zlobni. Zgodilo se je celo, da so taki nevesti, če je imela venček, le-tega vrgli z glave. 14. februarja 1871 je Janez Trdina zapisal v svoje opombe, da je neka nevesta že imela dete »ergo prišla poleg (!) šege v cerkev brez venca z robcem okrog glave...« To svatbo je potem Trdina natančno opisal v črtici Popotnja.⁹

Ko je končno bila nevesta pripravljena, jo je starešina pripeljal na prag. Takoj se je oglasila pesem:

Sinočkaj sem slišal eno ptičico pet,
da tacga veselja še ni blo na svet.
Je pela lepo, da prijetno je blo,
da sem si mislil, kaj bo.

Prav kmalu nato pa zaslišim en strel,
po hribcah, dolincah močno je grmel.
Sem sklical vse znance, prijatle seboj,
da šli smo pogledat, kaj bo.

Potem so se obrnili k ženinu:

Preljubljen ti ženin in naš kamerad,
mi smo te prišli obiskat še enkrat.
Veselo prepevaj s družico ves čas,
katero vso v rožcah imaš.

In k nevesti:

Preljuba nevesta, le jemlji slovo,
poljubi še mater na desno roko.
Kol'kokrat so te mogli na rokah nosit,
al' zdaj jih boš mogla pustit.

Svatom so zapeli:

Pozdravljen bodite mi vsi svatje sedaj!
Mi se mor'mo podati vsi skupaj nazaj,
tja v naše doline, kjer ptički pojo,
po vrtilih pa rožce cveto.

(Ana Udovč, Regerča vas)

(Zadnjo kitico so pozneje zapeli še enkrat, ko je bilo konec svatbe.)

⁹ Janez Trdina, Popotnja, v: Zbrano delo, Deveta knjiga. Črtice in povesti iz narodnega življenja, Ljubljana 1956, str. 242—255.

Približevalo se je slovo neveste od doma:

Čas mi je od vas podati,
tukaj mi ni več ostati;
prišel je ta isti čas,
da jaz moram it' od vas.

(Terezija Hude, Mali Vrh pri Mirni Peči)

Nevesta se je s solznimi očmi poslavljala od domačih. Ljudje so pričakovali, da bo nevesta jokala, saj še danes pravijo: vesela nevesta, žalostna žena. Janez Trdina¹⁰ se huduje na tako vero. Zapisal je, kako se je v »Šempetrski župi« neka nevesta na poroki strašno jokala, tako da ji je celo župnik svetoval, da si lahko še premisli. Trdina trdi, da je »nevesta igrala komedijo... Ali praznoverna mati jo je napotila na žalost in jok, ker sicer v zakonu ne bo imela sreče...« Stari ljudje so namreč verovali, da bi veseli nevesti ljudje bili nevoščljivi njene sreče, in gotovo bi se našel kdo, ki bi ji »kaj zacopral«. »Tako je silna žalost odvrnila tudi zavist, ki je glavni vzrok in vir 'narejanja', zagovorov in coprnij in vseh drugih takih umetnih uničujočih zakonsko srečo.« Ta zakon je potem bil menda srečen in po Trdini je »prepričana ta stara avša in z njo še marsikatera druga, da je to naravni nasledek domače ječe (med oklici namreč) in pohlinjene obupnosti hčerine...«¹¹ Ostanek vraževerja, na katerega še danes opozarjajo, seveda bolj v šali, je, da bo nevesta bogata, če na poročni dan dežuje ali sneži.

Ko je nevesta starše prosila odpuščanja in dobila njihov blagoslov in ko sta z družico vsem svatom razdelili šopke, so svate povabili v hišo. Le godec bi moral ostati zunaj, vendar si je sam našel vhod, morda pri zadnjih vratih ali skoz kakšno priprto okno.

Potem ko so svatje tudi tu pojedli »ajmoht za frušte«, so se napotili proti cerkvi. Nevesta je morala ritensko prestopiti prag, da bi lažje rodila.

Godec je svate »poparal«, jih spravil v pare: ženin je bil v paru s starešino, nevesta s starešinko, tovaršu je bila par družica (tovaršica), godec je stopal na čelu sprevoda.

K cerkvenemu obredu so prišli seveda tudi drugi, »a se ne štejejo k ojscetnim«, čeprav so potem doma bili tudi za mizo med gosti. Ojscetni so le ženin in nevesta, obe starešini in tovarš s tovaršico. Nevestina mati ni šla nikdar in nikjer k poročnemu obredu v cerkev. Tako navado je verjetno narekovala potreba, saj je bilo doma treba medtem vse pripraviti za svatovanje.

Svatje so med potjo do cerkve streljali in vriskali, otrokom in ženam delili pogače in sladkarije (še danes), možem pa tobak, pozneje cigarete, tako da jih ljudje ne bi ogovarjali, da so bili »uherni«. V Šmihelu so verovali, da bi bilo usodno za oba, če bi na poti v cerkev srečali pogreb, zakon potem ne bi bil srečen, prvi otrok pa bi se rodil mrtev. Zakonca se v zakonu ne razumeta dobro, če se kdo od njiju spotakne, prav tako tudi ni dobro, če srečajo staro žensko ali če jim mačka prekriža pot.

¹⁰ Kakor op. 2.

¹¹ Kakor op. 2.

Omenili smo že, da v okolici Novega mesta ni bilo v navadi, da bi šrangali nevestino balo. Če pa sta bila ženin in nevesta iz različnih far, pozneje tudi iz različnih vasi, so fantje iz nevestine vasi svatovskemu sprevedu zaprli pot, naredili so »rampo« (Mirna Peč, Šmarjeta) na koncu vasi, »postavili šrang« (Šmihel, Šmarjeta, Dobrnič, Šentjernej). Oviro so fantje naredili z verigo, s hlodom, ki so ga zavalili čez cesto, lahko tudi z debelo vrvmjo ali so preprosto na sredo poti postavili mizo, nanjo pa nekaj poličev vina. Sprevod se je moral ustaviti in od ženina so zahtevali plačilo »za svoje dekile«. Vsoto so določili sicer po višini nevestine bale, seveda pa so se svatje morali za dokončno ceno pogajati; in še potem niso natančno vedeli, koliko morajo plačati. Pogajali so se namreč šele za odstotke od vsote denarja, ki so ga šrangovci položili na mizo in niso hoteli izdati, koliko ga je.

V Dobrniču so bili šrangovci našemljeni, pripeljali pa so s sabo tudi staro žensko, da bi jo zamenjali za nevesto, če ženin ne bi bil pripravljen toliko plačati, kakor so fantje nameravali dobiti in od ženina zahtevati. Stara ženska naj bi bila »njegova bivša ljubica s slamnato pupo v naročju.« Pod mizo je sedel »dedec, ki joka za nevesto«.

Končno, po dolgem pregovarjanju, je ženin, če ni hotel osramotiti svoje neveste, le moral plačati. »Žigosali« so listine, lepili koleke in znamke, fantje so podarili nevesti in ženinu pušeljc, segli v roke vsem svatom, napili z »Bog vam daj dost otrok pa malo srajc«, nato so končno umaknili oviro. Tu in tam, posebno če se je ženil mestni fant, ki ni poznal ali ni hotel upoštevati domačih navad, se je ženin izognil šrangji ali sploh ni hotel plačati. Za njim so zažgali kurje perje, stare cunje in »drugo smrajo«, da se je kadilo in smrdelo za ohcetni. Ko je bila leta 1925 v Bršljinu pri Novem mestu »na pol mestna ohcet«, so fantje vseeno hoteli narediti šrang. Nevestin brat je moral posredovati in je fantom dal piti in jesti in jih le pregovoril, da niso šrangali. (»Smo se bolj oteпали starih šeg.«)

Poroke so bile vedno v nevestini fari, v novejšem času pa so tudi v mestu ali v bližnji božjepotni cerkvi. Civilnih porok je na vasi le do 5 %, v mestu več, vendar se ob tem niso razvile nove šege, razen morda potresanje mlado-poročencev z rižem, pa še to ne povsod. V okolici Žužemberka in Dobrniča ljudje te šege sploh ne poznajo.

Cerkvenemu obredu pravijo kar poroka. Poroke so bile z mašo le do druge svetovne vojne, potem samo še na posebno željo. Seveda pa tudi tedaj, ko je bila poroka z mašo, svatje niso šli k obhajilu, saj so cerkveni zakoni predpisovali za prejem obhajila, da je bil človek tisti dan popolnoma tešč, svatje pa so že od zgodnjih jutranjih ur veliko jedli in pili. Godec ni smel v cerkev; počakati je moral na cerkvenem pragu. Po obredu je bilo darovanje za cerkev okoli oltarja in ni bilo povezano z nobenimi posebnimi šegami.

Spominjajo se še nekaj vraž, ki so bile povezane s prihodom svatov v cerkev: nevesta naj bi skušala poklekniti ženinu na suknjo, da bo v zakonu »nosila hlače in bo gospodar nad možem.« Da bosta složno in zvesto živela, sta morala skupaj prestopiti cerkveni prag, in to tedaj, ko sta stopala v cerkev, in tudi ko sta jo zapuščala. V Dobrniču je morala nevesta še posebej paziti, da je natančno prestopila cerkveni prag, saj je potem imela lažji in srečen porod. Če je bilo vreme lepo, naj bi imela veliko otrok, če pa je deževalo ali snežilo, bi bila bogata. Pazili so tudi, kako so na oltarju gorele sveče: tisti,

Sl. 2 Poroka gostilničarja v Šentjerneju, leta 1931; na poroko so se peljali z avtomobilom

na katerega strani sveča slabše gori ali celo ugasne, po ljudskem verovanju prej umre. Smrt je grozila tudi tistemu, ki mu je pred oltarjem padel prstan na tla.

Cerkev sta najprej zapustila mladoporočenca, potem šele drugi svatje. Na pragu sta se ustavila in vrgla med otroke nekaj denarja in sladkarij, medtem pa je godec zaigral »tušč«. Svatje so potem šli v bližnjo gostilno, mladoporočenca in »ojscetni« v zakristijo, kjer so podpisali »ženitovanjski zapisnik« in je ženin plačal za obred.

Po vsaki poroki je bila navada, da so najprej šli v gostilno na »popotnjo« ali »malo južino«, kakor so rekli v Šentjerneju. Popotnja je trajala do poznih popoldanskih ur, saj so se doma domenili, kdaj lahko pridejo na gostijo. Doma so medtem krasili hišo in sobo, v kateri je bila gostija. Pred hišo so postavili mlaja z napisom »Dobrodošla ženin in nevesta«, nad okna in vrata so obesili vence, iz velike sobe je bilo treba odnesti pohištvo (razen miz in stolov), da bi svatje imeli več prostora za ples, strop je bil okrašen s trakovi, mize pregrnjene z belimi prti, na katere so prišli šopke cvetja.

Kuharice so jedi za »ojcset« začele pripravljati že najmanj tri dni prej. Od števila povabljenih je bilo odvisno, koliko kuharic so najeli: navadno je bila ena glavna in ena ali dve pomočnici. Nekaj so jih plačali nevestini domači, nekaj so zbrali svatje sami na koncu gostije. Svatba je bila praznik za vso vas: tudi po drugih hišah so na ta dan več in boljše kuhali. Šentjernežani

pravijo še danes: »Moramo še pri nas kaj speč, k'je tista smraja v vasi, da ne bomo ke prežal, da se nam ne bojo sline cedile.«

Starešina ali godec je svate razporedil ob mizi v smeri urinega kazalca ali sončne poti. Na častnem mestu, v sredini »ta dolge mize« ali v kotu nasproti vrat, sta sedela ženin in nevesta, na vsaki strani starešina in starešina, oba očeta, obe materi, drug in družica, drugi svatje pa kakor se je kdo posedel. Za godca so pripravili prostor na koncu mize ali pri posebni mizi ob peči, posebno če jih je bilo več. Mesto otrok je bilo na peči ali v kotu, če pa jih je bilo preveč, so jim pognili mizo v kuhinji.

Po molitvi je začela hišna na mizo nositi jedi, hišnik pa pijačo. »Vino se pije najbolje, kar ga je doma, ali ne kupuje se ne posebej, če ni doma dobrega, se pa pije kakor je.«¹² Vsako posamezno jed so imenovali »rihta«. Rihte so prekinjali s plesom, petjem zdravičk in pa z družabnimi igrami in šalami. Na Dolenjskem vedo povedati, da je nekoč moralo biti na ohceti devet vrst »žup«, vsaka druge vrste. Nevesta menda ni smela jesti juhe z rezanci, ker bi sicer bili njeni otroci smrkavi, »bi jim smrkelj dol visel kot rezanci«, so menili v Kostanjevici in okolici.

Za prvo polovico 19. stoletja opisuje Buchenhain¹³ »čudno navado«, da morajo vsa jedila (riževa juha, govedina s kislim hrenom, kisló zelje s prekajeno svinjsko klobaso) hkrati priti na mizo. Ko so si gostje potešili »prvo lakoto« in jih je tudi vino že toliko ogrelo, da so postali glasni, so »ta prva jedila odnesli«, na mizo pa prinesli na Dolenjskem zelo znane pečene purane, gosi, race, kopune, kokoši itn. Med te jedi so postavili cele svinjske glave z okrašenimi rilci. V Trdinovem Notesu I, 1868, str. 12—13 je zapisano: »Jé se na svatbi: riž na juhi, govedina, kuhan hren, zelje s klobaso ali svinjskim mesom, ajmoht kurji ali kakoršen je, kurja juha z rezanci, kuhana kokoševina s kislim hrenom, gorka potica, krofi, pohanje, pohani žlinkrofi, pečenka in solata (zelnata), mrzle potice, šarteljni, suho meso, plečeta, gnjati, v prav veliki skledi zgoraj pa orehovi štruklji in pušeljc, nazadnje ajdova kaša in žolca (tudi že skopčevina, teletina ali kaj). Ajdova kaša in štruklji so šele 2. dan, predno gredo domu, vedé, da je zdaj aus, tudi trajet majo prec za prato pred štruklji. Trajet so pečene šnite, cimét in cukr. Kokoš je vselej enkrat pečena, enkrat kuhana, včasí več, včasí manj.«

Poročila o jedeh na gostijah so v vseh vaseh tako enotna, da bi lahko govorili kar o splošnem ohcetem jedilniku. Prva rihta je obvezno goveja juha z rezanci, kuhana govedina, pražen (»restan«) krompir in solata. Drugo rihto sestavljajo pečenke vseh vrst, predvsem svinjska in kuretina. Sledi suho svinjsko meso z zeljem, krvavice in pečenice (če je bila poroka pozimi v času kolín), in zjutraj obara (ajmoht). Ves čas je bila miza polna vseh vrst peciva: potic, krofov, pečenih štrukljev z rozinami in smetano, ki jim v Dobrniču še danes pravijo »gorke potice«, vedno prinesejo tudi špehovko (ocvirkovco) in smetanovo potico in vseh vrst tort in drobnega peciva. Pravi »ojscetniki« so dobili vedno boljše kose mesa, »pr(e)hodniki«, tj. tisti, ki niso šli v cerkev k poročnemu obredu, pa druge.

¹² Janez Trdina, Notes I, 1868, str. 12—13 (v Študijski knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu).

¹³ Carniolia 2, Laibach 1839, št. 33, str. 130.

Sl. 3 Gostija v Dobruški vasi, leta 1931

Vsako jed je moral prvi poskusiti starešina, nato so jo ponudili nevesti in ženinu. Za godca so še prav posebno »poskrbeli«: obvezno je dobil petelinovo glavo in vrat (»da bo lepo pel«) in kurje parklje. Vsaj perutnino je moral razrezati starešina, in to pred vsemi svati. Največkrat je bila njegova naloga razrezati vse meso, in na to je moral misliti že doma; svatje so mu namreč ponujali nože, ki sploh niso rezali. Godec je med rezanjem uganjal norčije in pel:

Reži, reži prav,
da se ne boš v hlače vsral,
reži, reži kljun in vrat
in še vse tisto, kar je zad.
Aš, aš, ajajaš,
glej, da mi piško nazaj daš.

Če starešina na to nalogo ni bil pripravljen in si ni sam skrivaj pripravil dobrega noža, jo je težko lepo opravil; rezati je namreč moral po pravilih: npr. gosaku je moral odrezati celo hrbtnico in jo dati godcu z glavo, vratom in kljunom vred. Svatje so se šalili, ga dražili in mu dajali nasvete, godec pa je prepeval:

Kaj boš taco drmastu,
pazi, da se ne boš ves pomastu.
Reži, reži...

Pred drugo svetovno vojno so na ohceti v Dobrniču obvezno morali biti tudi žlinkrofi iz štirih vrst zmlatega mesa: govejega, kurjega, svinjskega in telečjega.

Pogačo je na ohcet v jerbasu prinesla »jerbasavca« ali pogačarica. Pogača je v premeru 20 do 40 cm velik hlebec mlečnega kruha, pomazan z jajcem. Na vrhu pogače, ki je bila v jerbasu, je bila položena cela kura z vršičkom rožmarina ali asparagusa v kljunu. Jerbasavca je naredila v pogačo z nožem križ, potem jo je od sredine proti robu razrezala, jo ponudila najprej nevesti in ženinu, drugi svatje pa so si morali hitro vzeti svoj kos: čim hitreje so pogačo razdelili, prej naj bi otroci mladega para začeli govoriti, tako so verovali.

Napitnice, zdravičke, so začeli prepevati takoj po juhi. Nekaj zdravic je bilo splošno znanih, saj so jih godci ponavljali na vseh svatbah. (»Kar za ovratnikom suknjiča sem imel pripet seznam vseh zdravičk in pesmi, ki sem jih pel na ohceti,« se spominja godec Franc Gorenc, ki danes stanuje v Ločni pri Novem mestu). Zdravice, ki so bile namenjene posameznikom, so si svatje sprti izmišljali. Janez Trdina pravi: »Dolenjske napitnice so dostikrat improvizirani verzi, seosebno keđar je kaka večja družba in se nahajajo v nji šaljivci in pesniki, katerih je dosti, kujejo se take dvovrstne napitnice. Na koncu ene vrste je vselej ime tistega, komur se napija, zato rime ni vselej lahko najti, ki je tedaj včasih prav svobodna...«¹⁴ Poglejmo si nekaj zgledov, ki jih je zapisal:

Bog živi nam Trdina,
ki se ne brani vina!

Vodo p'jeta gos in gosman,
vino ljubi pa naš Rozman!

Saj vino ni pokora,
naj živi naš Mehora!

Na zdravje bratec korporol,
le brž do dna ga zvrni dol!

Saj je vino ne pa kan,
pil ga rad bo Nekerman!

Prinesel frišnega je kelnar,
naj živi dolgo gospod Felnar!

To je vinček, ne pa cviček,
živi luštni naš dekliček!

Tu je krčma, ne pa kloster,
naj živi gospod fajmošter!

Na koncu vsake napitnice je družba vzkliknila »Bog ga živi!«

¹⁴ Janez Trdina, Prigode in opombe 20, str. 6.

Trdina je zapisal tudi nekaj vrstic iz pesmi o ženinu in nevesti:¹⁵

To vince lepo farbo ma,
glažek je natočen.
Liber, liber Ive ti,
tebi je odločen.

Vsak kter' bo imenovan,
naj za glažek prime,
de bo zakon bolj spoznan,
saj naj enga spije;
naj vsak vej pit naprej
z glažka zdej.

Zdaj pa sam ti dobro vejš,
kaj maš z njim storiti.
Glažek zabrniť na stran,
vince vun popiti.

Oh nevesta naša ti,
en glaž ga moraš spiti,
naj tvoj Janez dolg živi,
ga moraš častiti,
ne žaluj, le zapoj
rec: Janez moj.

Mi pa drugi vsi okrog
mormo še kaj piti.
Sej ne gremo poprej od tod
dokler je kej piti.
Ženin naš, daj ga en glaž,
Sej ga imaš.

V Trdinovih zapiskih bomo našli kar 10 kitic še danes znane in priljubljene pesmi Ko b' sodov ne blo, pa tudi Zdravice od polička:

Jest in poliček se rada imava,
če se glih tepe, sovraži cel svet,
vselej se rada v veselje podava,
zmiraj tud' znava veselo zapet.

Luk, luk, luk . . .
Vince je sladko, teče prav gladko,
Mladim in starim daje pomoč.

V žalost', nadlogi, v sili, v težavah
in družih britkosti, k'je težko srce.

¹⁵ Janez Trdina, Prigode in opombe 26, str. 21, 22.

Le vinca v flašci mi na mizo postavi,
precej nadloge pozabil bom vse.

Luk, luk, luk ...
Vince popijem, družga nalijem,
glažek me čaka, da pijem vdruoč.

Jest in pa glažek se nikdar ne loč'va,
če glih v ognju vname cel svet.
Naj bliska al' treska, al' pada dol toča.
jest ga objemam in pojem kot pred.

Luk, luk, luk ...
Flašca je bejla, polna in cejla
nikdar zapustil na svetu ne bom.

Vetrovi, potresi, v oblakih grmenje,
mene ne vstrašjo per flašci nikdar,
tud ne globokega morja šumenje,
z veseljem na mizi vrtim je okol.

Luk, luk, luk ...
Krajcar me peče, vince naj teče,
dokler na svejti jest živel koj bom.

Danes se ljudje starih zdravičk že skoraj več ne spominjajo, stare pesmi znajo le še v odlomkih. V Šmihelu še poznajo:

V ta vel'kem oltarju
ena ptičica sedi,
en glažek zrelega vinca,
v parkeljčkih drži.
Bog Oče ga je ustvaril,
Bog Sin ga je sadil,
svet' Duh ga je požegnal,
oj ženin ven ga spij.

String, string, saj ga je še več,
morbit' že danes letu,
ne bomo več na svetu,
prepevali.
Bomo šli v črno zemljo,
od tam nas več nazaj ne bo,
ne bomo vinca pili,
ne bomo kruhka jeli,
tam suša bo.

Ali pa:

Ta mizica ima štir vogle,
na vsakem voglu en glažek je.
Le primi družba v roke glaž,
ga spij za kratek čas,
to vince ni za rajžo,
je fantom za korajžo.
Vived, vived, ven ga spij
pa drugega nalij.

Zdravičke so tudi šaljive; ena takšnih, ki je splošno poznana in jo včasih uvrščamo tudi med otroške pesmi, je:

Ženin in nevesta,
pod mizo grile jesta,
na vilce jih natikata
in v usta jih pomikata.

Ko pa vse pojesta,
nič o grilih več ne vesta
(variana: če jih ni,
obirata kosti).

Šaljivo pesem je povedal tudi Nace Kolenc iz Šmavra pri Dobrniču:

Žena bo zaklala račko,
možu dala tačko.
Dala mu je kljun in vrat
in še tisto, kar je zad.
Zaklala bo še kopuna,
da bi dobila kljuna
(ali: in možu dala kljuna).
Le jedi, jedi ljub' moj mož,
od tega debel boš.

Največkrat so seveda napijali ženinu in nevesti:

Ženin naš, daj ga en glaž,
saj ga imaš!

Dobro zdravje, ženin, tebi,
pa ne samo tebi, tudi meni,
le zauživaj ga, le popivaj ga,
vinca dobrega in sladkega.

K pitju so svate spodbujali:

Mizica je na štiri ogle,
ta glažek zmeraj okoli gre,
primi Janez v roke glaž...

Skoraj vsi poročevalci se spominjajo »Zdravička mora luštna bit...« in tiste priljubljene »Janez stara kljuka, pit' se ga ne upa...«

Na svatbah v vinorodni okolici Novega mesta so vedno peli:

Furmani so furali,
en sodček zrelga vinca.
Sredi klančka pridejo,
ustavla se je živinca.
Pripregli so konjičke tri,
le voz ga, voz ga družba ti.

To pesem je zapisal že Janez Trdina,¹⁶ v besedah malo spremenjeno; »sodček« je pri Trdini »glažek«, potem pa nadaljuje:

... V sredo hribca pridejo,
vstavla se je živinca.
Že priprežem konjce tri
pa poženem ho pa hi,
ho pa hi, ho pa hi,
živinca je spelala.

Zelo priljubljena pesem na Dolenjskem je seveda »En hribček bom kupil. bom trte sadil...«, ki so jo na vsaki svatbi večkrat peli in so jo poročevalci zapisali med zdravičke, čeprav ne sodi prav v to zvrst pesmi.

Na svatbah so zelo radi peli tudi zdravičke za pare, in to ne le za ženina in nevesto, marveč tudi za vse druge:

Zdaj ga pa primita, vidva, dva,
zdaj ga pa spijta, vidva, dva,
zdaj se obrišita, vidva, dva,
zdaj se pa kušnita, vidva, dva.

(Jožefa Mavsar, Vel. Slatnik)

Že Buchenhain¹⁷ je omenjal tako »prijateljsko poljubljanje«. Takrat ko so na mizo prinesli perutnino in vmes krožnike s celimi, okrašenimi svinjskimi glavami, so svatje sedli tako, da je vsak moški imel na levi žensko. Potem so peli:

Tičica, golobček,
kušni me na gobček,
ti si moja, jest sem tvoj...

Pri tem so se posamezni pari poljubili in šli potem nazaj na svoja mesta.

Plesali so na svatbah skoraj brez oddiha. Če v sobi ni bilo dovolj prostora, so se plesalci preselili v vežo, na dvorišče (če ni bilo snega), pa tudi na pod,

¹⁶ Janez Trdina, Prigode in opombe 26, str. 23.

¹⁷ Carniolia 2, Laibach 1839, št. 33, str. 130.

skedenj. »Veseli gostje se podajo tja v parih, da bi se razveselili ob plesu... Starešina navadno otvori ples in s tem je dan znak plesalcem... Zaman stoka klarinet, zaman godrnjajo in se jezijo hripave gosli in doni hreščeča trobenta takt od veselja pijanemu plesalcu, on pleše često čisto napačno, žvižga, vriska in udarja z nogami ob tla ter se samemu sebi zdi bog v tej disharmoniji zvokov...«¹⁸

Prvi ples so zaplesali že tedaj, ko so na mizo prinesli vročo juho. Zato »da se bo župa prej ohladila« so naredili s plesom malo »vetra« in zaplesali valček. Pravila o plesu ženina in neveste niso bila povsod enaka: v Dobrniču in Šmarjeti nista smela plesati pred polnočjo, prav tako pred prvo svetovno vojno ne v Šentjerneju, drugod pa pri tem niso bili tako natančni.

Navada je bila povsod, da je nevesta morala plesati z vsakim svatom, seveda potem, ko je prosil ženina za dovoljenje. Plesali so: bolcar, staro polko, šuštar(sko) polko (»Vleci, vleci dreto, tolci, tolci klin...«), pokčotež (»ko je zadaj in spredaj pokalo«), beksel. V Šentjerneju in okolici Kostanjevice starejši še znajo mazurko in oberštajeriš, zibšnrit, povsod pa je bil priljubljen »povštertanc«, ki so ga navadno plesali po polnoči, predvsem pa proti koncu, »ko ni nič v loncu«. V navadi so bili tudi »solo« plesi, ki jih je bilo včasih treba godcu posebej plačati in jih je potem izkliceval. Prvi solo plesi so bili navadno za svatbene pare, potem še posebej solo ples za nevesto, za starešinko, družico in vedno tudi za kuharico.

Sicer je bila godčeva dolžnost tudi paziti, da so vsi plesali in, predvsem, da kakšna ženska pri plesu ni bila zapostavljena. Za razvedrilo in poživitev, predvsem takrat, ko se je svatom že poznala utrujenost, je godec organiziral tudi šaljive plesne igre in »plesne igre«: ples s kozarcem ali litrom vina na glavi, kovtre šivat, igre s posnemanjem, mlinar, žlajfar, različice plesa »kačo zvijat«, od katerih je bila najbolj priljubljena, pa tudi za gospodinjo praktična »Abrahamova procesija« (Abraham gredo, Abrahama sedem sinov). Po hiši je bilo namreč treba pospraviti, sobo prezračiti, in godec, včasih pa tudi starešina, je družbo med plesom odpeljal ven: okoli mize, čez peč, po stolah, včasih celo skozi okno ven, na dvorišče, okoli hlevov, sadovnjakov, celo po vsej vasi. Vsi so morali v kači slediti vodji in ponavljati vse njegove gibe. V Dobrniču so rekli, da »gredo v Ameriko«. Doma so medtem mizo na novo pognili, svatje, ki so se naužili zraka, so se vrnili bolj sveži.

Na gostijah, ki so trajale po več dni, so, razumljivo, svatje izmenično odhajali spat: bližnji so šli domov, tistim iz bolj oddaljenih krajev pa so ležišče pripravili v sobi na slami. Že zgodaj zjutraj so »godci« začeli svojo »plehmuziko«, »mačjo muziko«. Ropotali so s škafi, kuhalnicami, vilicami v kozarcih, s pokrovkami, hodili po vsej hiši, in gostje, razen ženina in neveste, so jim sledili v teku, s poskoki in počepi. Ustavili so se pred sosedovo hišo, popili, kar so jim ponudili, in šli naprej. Naredili so tudi »železnico« iz starih »šajtrg«, v prvi je bil lonec, v katerem so kurili, da se je kadilo. Tako so »železničarji« prevažali svate po vasi (Šentjerneju).

Spat sta seveda šla tudi ženina in nevesta, in v okolici Kostanjevice se še spominjajo navade, da se je nevesta zjutraj umivala, svatje pa so ji v vodo metali denar, so »nevesti daroval«.

¹⁸ Kakor op. 17.

Tudi na Dolenjskem so na gostijo redno prišli vaški fantje, ki niso bili povabljeni v svate. Zbrali so se proti večeru pod okni, kjer je bila gostija, in čakali, da jim bodo prinesli pijače in jim dovolili plesati. Temu še danes pravijo »voglarjenje«, fantom pa »voglarji« (tudi »oglarji«). »Zabavno je gledati, kako tem oglarjem (,zajedalcem') znanci od omizja podajajo skozi okno tu kos pečenke, tam kozarec vina... V domačem jeziku se imenujejo ,prežavci' (prešavci)...« »Voglarji dobe vina, kruha, potic, krofov etc., vina na vsakega več ko 2 firklja, tudi babe voglarijo... voglarji so obenem tudi maškare.«¹⁹ Voglarji so prav lepo peli, največkrat na zdravje ženinu, nevesti in svatom, pa tudi pesmi slovesa od samskega stanu in druge ljudske. V Dobrniču so npr. zapeli:

Preljubi svatje vi,
ali bi nam dovolili,
eno pesemco zapet' od vas,
da b' se veselili na ta dan,
k' je vam zbran v veselje dan.

Različico te pesmi, ki jo je sam označil kot »starinsko«, je povedal Ivan Rešetič iz Grobelj pri Šentjerneju:

Preljuba družba, pros'mo vas,
če b' nam dovolili,
eno pesem zapet,
da b' se veselili,
ker ta dan za vas je zbran,
ta veseli dan.

V Šentjerneju so voglarji zapeli najprej ženinu in nevesti že prej omenjeno pesem slovesa:

Preljubi ti ženin (nevesta),
spremenil(a) si stan
in tvoje veselje
bo stopilo na stran...

(Pepca Rangus, Šentjernej),

potem pa so zapeli še hišnemu gospodarju:

Preljubi očka, hišni gospodar,
poglej svoje oglarje, kako lepo prepevajo,
da bi jih bili veseli, očka naš,
daj ga en glaž,
saj ga imaš.

(Franc Cerkovnik, Vrhoplje)

Zelo stara pesem iz Grobelj je:

Ze sonce rumeno za goro je šlo,
je žarke pustilo tam za goro
in nam naročilo je to:

¹⁹ Kakor op. 17.

Ko v ta prvič le vzemi
od svojih staršev slovo,
so te gori vzgajali,
oh, kak lušno je blo.
Zdaj pa zbogom, zdaj pa zbogom,
starši vi.

Ko v ta drugič le vzemi
od svojih bratov (sester) slovo,
ste skupaj živeli,
oh, kak lušno je blo,
zdaj pa zbogom, zdaj pa zbogom,
bratje vi (sestre ve).

Ko v ta zadnjič le vzemi
od nas fantov slovo.
Smo skupaj vasvali,
oh, kak lušno je blo.
Zdaj pa zbogom, zdaj pa zbogom,
ženin in nevesta ti.

(Ivan Rešetič, Groblje)

Šmihelski voglarji so v hišo poslali pismo, da bi jim dovolili plesati. Če so dobili dovoljenje, so smeli nekaj časa plesati celo v hiši, niso pa smeli sesti za mizo. Postregli so jim pred hišo z vinom, kruhom, mesom in potico.

Med oglarji so bili tudi našemljenci, ki so na gostijo prišli prodajat »kamelo«. »Dve babi naredita kamelo, eden pa jezdi v sredi,« je v svoj notes zapisal Janez Trdina. Voglarji so kamelo vodili po hiši in jo razkazovali, kamela pa je uganjala norčije, kradla hrano z mize in brcala naokoli. Za njeno ceno so se dolgo pogajali, končno pa so jo morali ubiti: s »piskrom« so jo udarili po glavi, da se je tudi lonc razbil, kamela pa se je zvrnila po tleh, pri tem so polili kri, vodo in blato (Šmihel).

Prav to je danes vzrok, da se domači otepajo voglarjev, ki pripeljejo kamelo, in celo prosijo fante, da bi to šego opustili. V Šmarjeti so maškare prodajale kameljo kožo in dobile zanjo pijačo. V Dobrničju so se oglarji oblekli v cigane, žandarje, brusače. Najprej so »prodajali čebele«, vendar panja niso hoteli odpreti. »Mačca je not, če odpremo, lahko tudi ven skoč...« Pripeljali so tudi kamelo in se pogajali za njeno kožo. Ko so se pogodili, so zgrabili za vrv, svatje so vlekli notri, voglarji ven. Če je voglarjem slabo kazalo, so prerezali vrv na svatovski strani. Sramota za voglarje bi namreč bila, če bi jih svatje premagali, pa tudi kupnino bi tako zgubili. V Mirni Peči so se voglarji preoblekli v ženina in nevesto, ciganko in druge svate in prodajali tudi kamelo, v Šentjerneju so predstavljali razne rokodelce: piskroveze, frizerje, brusače in tudi kupce in prodajalce kamele.

Kadar so domači voglarji opazili, da so prišli voglarit tudi fantje iz sosednjih vasi, je pogosto prišlo do pretepa med skupinama. Janez Trdina je zapisal,

da se voglarji »ex offo pretepaajo na svatbi. Tudi nevtralni ljudje ob takih prilikah kaj lahko iztaknejo kako gorko bunko ali brco«. ²⁰

Proti koncu gostije na nevestinem domu so začeli pobirati različne pripevke, najprej za nevesto. Svatje so nevesti darovali takrat, ko so ji vzeli venec z glave, zato so tudi rekli, da so »za krancelj darovali«. To se je zgodilo le, kadar je bila gostija samo na njenem domu. »Šenkenga« je bil dar v denarju, vsota ni bila določena: darovali so po svojih močeh na krožnik, ki je bil pokrit z belim prtikom. V Šmarjeti je nevesti venec snel opolnoči starešina in ga položil na krožnik. Prvi je zanj moral darovati ženin. Tudi ob snemanju venca so svatje peli:

Preljuba nevesta,
le vzemi slovo,
od ledig stanu . . .

Pred prvo svetovno vojno so nevesto v okolici Kostanjevice, v Vrbju, še »posnašili«, ko so ji na glavo dali ruto. Venec ji je menda z vilicami snela starešinka, ga položila na krožnik, in svatje so morali »šenkat na tajlar«. Rekli so tudi, da dajo nevesti »krancelj kušnt«.

V Dobrniču so nevesti sneli venec tudi med petjem pesmi o samskem stanu. Že prej ji ga je med plesom večkrat poskušal sneti starešina, da bi prehitel ženina, vendar se mu to ni smelo posrečiti. Ženin je pred koncem svatbe snel nevesti venec in ga položil na jerbasa, teta pa jo je pokrila z ruto. Svatje so vedeli, »da je konec našega veselja«.

V Carniolii avtor sestavka predstavi drugačno darovanje za nevesto: »Bližu polnoči se prikaže nevestina mati s kruhom, pečenim v obliki venca (vertain ali kolač), ga postavi pred mladoporočenca in ga pokrije s prazničnim prtom. Goslači . . . prično . . . igrati in peti:

Le sem, le sem, hišni oča,
ino tudi hišna mati!

S to pesmijo je vsak gost povabljen, da položi svoj dar za nevesto . . . « Nevesti je najprej daroval oče, nato mati, potem pa po vrsti vsi svatje, vsak po svojih močeh. ²¹

Obvezno so na vseh svatbah pobirali tudi za kuharice in godca. Nihče ni pobiral darov sam zase: za godca je navadno pobirala kuharica s pretvezo, da se mu je harmonika pokvarila in ne more več igrati, za popravilo potrebuje precej denarja, godec pa se je preoblekel v žensko, tožil, da se je razbila posoda, zlomila kuhalnica ali burkle in da so lonci »prepuščali«, da so se »prevotlili«. Včasih je godec ali starešina potožil svatom, da kuharica slabo kuha, da ima »stare plehe in je zato pečenko prismodila«. Če bodo zbrali kaj denarja za nove »plehe«, se bo morda tudi »fouter« zboljšal. Pa tudi za »žajfo« je treba prispevati. Kuharica si je »fertah« umazala in ga mora oprati. Zgodila se je tudi nesreča: kuharica je kavo prevrnila, mačka »talerje« razbila, denarja pa nima, da bi druge kupila . . . V Šentjernejju je bil godec duhovit: »Prosim za

²⁰ Janez Trdina, Notes I, 1868, 12, 13.

²¹ Kakor op. 17.

našo kuharico, veliko ali malo, vsak naj da vse!« ali pa »... kdor ima veliko, naj da vse, kdor pa malo, tudi vse.«

Za godca so največkrat pobirali prav na koncu svatbe, ko so plesali povštertanc in prinesli na mizo suhe češplje. V Podbočju pri Kostanjevici je bila navada, da so proti koncu svatbe prinesli na mizo mlince, cele in poparjene. Cele je prinesel tovarš in jih dal ženinu, da je ta vedel, da se gostija bliža koncu, poparjene mlince pa so postavili na sredo mize. Gostije na nevestinem domu je bilo tako konec in največkrat so odšli še na ženinov dom in jo tam nadaljevali. Seveda je žena starešine (ali teta) v tem primeru šele takrat snela nevesti venec. V Mirni Peči jo je godec skušal pokriti z moškimi klobukom, da bi v zakonu bila gospodar pri hiši, v Šentjernejju pa so med snemanjem venca peli:

Ko ptičica sem pevala,
sem sladke sanje sanjala;
o zdaj, o zdaj, pa nikdar več,
veselje moje preč je preč.

(Pepca Rangus, Šentjernej)

Tudi za godca so potem na ženinovem domu ponovno »šenkali«.

Na ženinov dom je mladoporočenca spremil starešina, pa tudi sestre in bratje neveste in ženina. Pospremili so ju s pesmijo:

Dekle je na bregu stalo,
ozira se nazaj,
ker mora zapustiti
preljub' domači kraj...

(Anton Gorenc, Mirna Peč)

ali:

Pijmo šentjanževca,
za eno dobro, srečno rajžico.
Oj zdaj gremo, oj zdaj gremo,
nazaj nas več ne bo

(varianta: ... nazaj še pridemo).

Ženinovi starši so jim navadno prišli naproti, svatje (ženinovi sorodniki) so čakali doma. Sprejem na novem domu je bil prav gotovo najpomembnejši trenutek po poroki in je povezan z nekaj obrednimi dejanji, ki jih poznamo tudi iz drugih dežel. Tudi poročila pripovedovalcev o tem so bistveno obširnejša kakor o vseh drugih dejanjih, za katera bi tudi pričakovali, da jih spremlja poseben obred (npr. snemanje nevestinega venca).

Mati je nevesto navadno sprejela s hlebcom kruha, oče z vinom. Ob predaji kruha je mati rekla: »Pokusi kruh, da bi ti ga pri naši hiši nikoli ne manjkalo.« »Bog daj, mati,« je odgovorila nevesta. Od hleba je odrezala krajec in ga pojedla, naredila požirek vina, potem je kruh in vino ponudila drugim svatom. Poljubila je taščo, stopila v hišo in obhodila vse prostore in tako pokazala, da prevzema gospodinjstvo v hiši. V Dobrničju je hišo najprej pometla,

potem postavila metlo v kot in se obrnila k tašči: »Ne mislite mati, da bom z vami pometala.«

Paziti je morala, da je prag novega doma prestopila kar se da široko. V začetku 20. stoletja je bilo celo še v navadi, da jo je čez prag prenesel ženinov brat ali kak drug sorodnik. »Kakor so te not čez prag porinili, tako naj te tudi ven neso« ali »notr živo, ven mrtvo«. Verovali so tudi, da bi bila v zakonu in v življenju nesrečna, če bi stopila na prag novega doma, pa tudi porod bi bil težaven. Menda so v »starih časih pod hišne pragove zakopavali različne predmete zoper uroke in slično«. Še večjo nesrečo bi prineslo, če bi se ženin ali nevesta na pragu spotaknila. Rekli so tudi, da so jo čez prag prenesli zato, da ne bi ob vsakem prepiru begala domov. Ženin je ni smel sam prenesti čez hišni prag, ker so ju potem dražili: »Čez prag jo je nesel, ven je ne bo, saj jo bo tako v rt brnil, da bo ven sama skočila.«

Povsod je še do druge svetovne vojne bila navada, da je nevesta ob prihodu na ženinov dom obdarila ženinovo mater in sestre. Materi je morala prinesiti blago za novo boljšo obleko, sestre je obdarila z manjšimi darili (rute, nogavice).

Gostija se je na ženinovem domu nadaljevala prav tako bogato kakor pri nevesti. Vse se je ponovilo. Ženinova hiša pač ni hotela zaostajati. Bogatejše svatbe so tudi na ženinovem domu trajale tri dni in tri noči. Seveda so vmes naredili odmor, kajti tisti ojscetni, ki so slavili že pri nevesti in so jo spremili na novi dom, so si morali odpočiti, predvsem pa naspati, med njimi tudi ženin in nevesta. Posteljo jima je pripravila jerbasarca (Dobrníč) ali ženinova mati. Še nekaj let po prvi svetovni vojni so se tudi na Dolenjskem držali »Tobijevih noči«, vendar je podatke o tem zelo težko dobiti. Tobijeve noči so včasih trajale kar ves teden. Menda so tedaj, ko sta ženin in nevesta legla k počitku, ženske ženina »povezale s štriki«, ko je legel k svoji ženi na poročno noč. Drugo jutro so ga spraševali, »če se je turn podrl«.

Zjutraj je ženina, nevesto in druge svate zbudil godec z »jutrnico«:

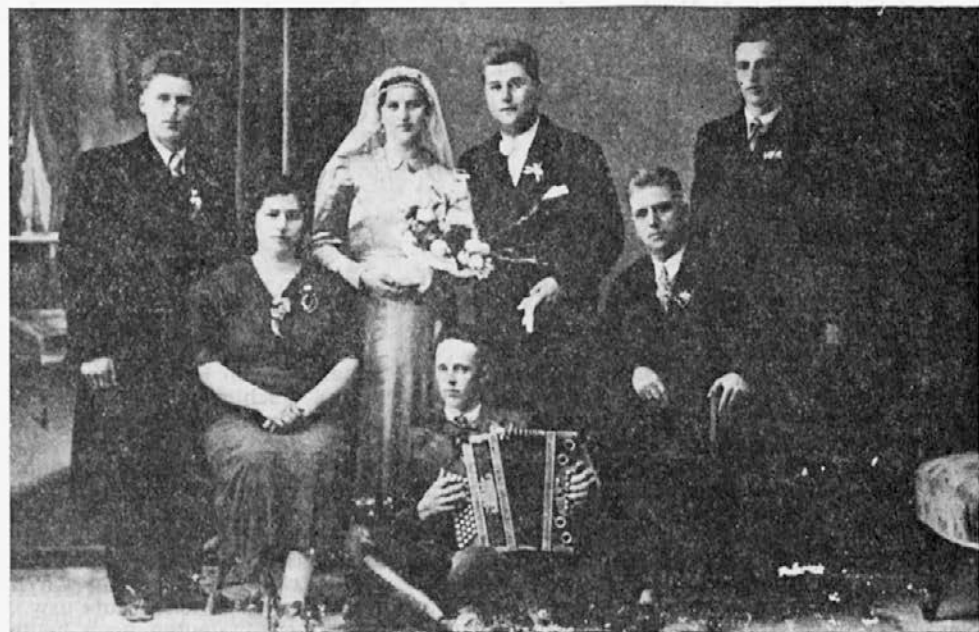
Ko ta jutranja zarja je zgodaj prišla,
mi je fanta zbudila iz naročja mojga.
Fantje po polj gredo...

(Ivan Cerkovnik, Vrhpolje)

V Šmihelu je nevesta zjutraj morala prinesiti svatom vode, da so se umili, v Šmarjeti je morala pomesti hišo, svatje so ji nagajali in sproti smetili. Tudi v Orehovcu pri Kostanjevici vedo povedati, da so »ohcetarji«, ki so prespali kar v hiši na slami, nevesti ves čas smetili. Ko je končno le pometla, je vzela umivalnik in brisačo in ponudila vsakemu svatu, da se je umil. Pri tem so ji dali v roke »tringelt«. Da bi lahko čim večkrat »nevesto darval«, so se tisti, ki so se že umili, ponovno namazali s sajami.

Ko so se svatje poslavljali, nihče ni odšel praznih rok: s sabo so dobili popotnico, ki jo ponekod še danes imenujejo pokušnja ali »žingrof« (Šmarjeta), navadno pa »šajdezen« (Šmihel, Dobrníč, Šentjernej), in doma so potem govorili, da je svat »ojscet prinesel«.

Nevesta ves teden ni smela obiskati svojih domačih, osmi dan pa so prav povsod šli na nevestin dom na ponovljenje, v Kostanjevici in okolici »na po-

Sl. 4 Ameriški Slovenec je prišel po nevesto v rodno Gotno vas, okoli leta 1935

hode«, v Dobrniču gredo »u gostje«, v okolici Kostanjevice je to »mala ohcet« ali »poprdaje«, ali pa so šli »na ostanke«, ko so domači postregli s tem, kar je ostalo od ohceti. Še danes povsod pravijo, da »gredo na kepe«. Če je namreč dekle šlo v zakon nedolžno, je bilo to tako, kakor da bi »mladi mož ledino oral«, in tudi tedaj je treba »kepe tolči«.

Zadnji vprašani, ki smo ju v anketi postavili informatorjem, sta bili: Zakaj se po Vašem opušča pri Vas obhajanje ženitovanj »po starem«? in: Ali se prebujata pri Vas novo zanimanje za stare ženitovanjske šege? Zakaj?

Odgovori so bili skromni, kar tudi pove svoje.

Šmihel: Takšna svatovanja so bila zelo draga, saj je bila deležna jedače in pijače cela vas in vse bližnje in daljno sorodstvo... Ljudje ne verujejo več v vraže in stare običaje. V našem kraju ni zanimanja za stare običaje in ženitovanjske šege. Vse poroke so večinoma v soboto, v nedeljo pa je že konec svatovanja. Večkrat je svatovska gostija le dobro poročno kosilo za domače.

Šentjernej: Ženitovanja po starem se opuščajo, ker je to zelo drago. Vendar kmečki ljudje, ki imajo doma vino, prašiče, perutnino, radi naredijo ohcet tudi »malo« po starem. Pa tudi pred sosedi se radi postavijo.

Mirna Peč: Obhajanje ženitovanj po starem se opušča zaradi novih časov in novih navad.

Smarjeta: Na vasi nastajajo velike spremembe, struktura vasi se spreminja. Kmet ni več samo kmet, delavec je pa tudi kmet... Čas je vedno bolj dragocen... ni časa za globlje misli, običaje, navade. Mladi svet se je vključil

v novi in hitri tok življenja, v njem pa je premalo prostora za stare navade. V svatbi ne vidijo več tistega svečanega prestopa iz enega življenja v drugo. Poroka je le zaključek in ne začetek skrivnosti.

Za Dobrnič, kjer je vedno manj ljudi na kmetih, je odgovor kratek: Po vojski ni bilo s čim, zdaj pa nima kdo.

Zusammenfassung

TRADITIONELLE HOCHZEITSBRÄUCHE IN DER UMGEBUNG VON NOVO MESTO

Dieser Beitrag versteht sich als Folge zu der Darstellung von Bräuchen vor der Hochzeit in der Umgebung von Novo mesto (Unterkrain), erschienen in Traditiones 15/1986, S. 225—238, wobei jetzt das eigentliche Hochzeitsritual und das Hochzeitsmahl in derselben Gegend aufgenommen werden.

Mit dem »Eheaufgebot« (oklici) beginnend, berichtet die Verf. über den Abschied der Braut und des Bräutigams von ihren Freunden (»Kranzelabend«) und von Verwandten, Paten und Nachbarn. Etwas ausführlicher wird das Brautgut behandelt und seine Überführung ins neue Heim. Am Hochzeitstag erschienen die Hochzeitsgäste vor dem Brauthaus, um die Braut zur Trauung zu führen. Die Verf. verweilt etwas länger bei den Bräuchen, die bei diesem Anlass vor dem Krieg noch lebendig waren (z. B. die Tür des Brauhauses wird versperrt, Vorführung der »falschen Braut« usw.). Sie führt einige Abschiedslieder an, die bei den älteren Gewährsleuten noch heute in Erinnerung sind, erzählt über die Wegsperre des Hochzeitszuges und über alle damit verbundenen Scherze. Nach der Trauung ging man gewöhnlich zunächst ins Wirtshaus und erst gegen Abend ins Brauthaus, wo das eigentliche Hochzeitsmahl gehalten wurde. Die Hochzeit dauerte in Unterkrain früher mehrere Tage und Nächte: es wurden ununterbrochen getanzt und gesungen, es wurden vor allem Trink- und Gesundheitssprüche zum Besten gegeben und Volkslieder gesungen. Die Verf. zählt die traditionellen Speisen auf, die fast bei jeder Hochzeit üblich waren und in einer bestimmten Folge auf den Tisch kamen. Sie stellt die üblichen alten Tänze vor, führt einige Trinklieder und Volkslieder an, die bereits in Vergessenheit geraten und nur noch älteren Leuten bekannt sind und die sie aufzeichnen konnte. In der Nacht kamen dann die ungeladenen Gäste, »voglarji«, »oglarji« genannt, die, oft maskiert, den Hochzeitsgästen »ein Kamel« zum Kauf anbieten, dann wurde der Braut ihr Kranz abgenommen und sodann die Geldspende für die Braut und später noch die Köchinnen und den Musikanten gesammelt. Zum Schluß stellt die Verf. den Empfang der Braut im Bräutigamshaus dar und alle rituellen Bräuche, die damit verbunden waren.

Da es keine schriftlichen Quellen über dieses Thema gibt, ist dieser Beitrag fast ausschließlich auf Grund von Angaben verfaßt, die mittels einer umfangreichen Umfrage der Verfasserin und mittels eigener Feldforschung erhoben wurden.

POIMENOVANJA ZA CVETNONEDELJSKO BUTARO

Vera Smole

V kartoteki za Slovenski lingvistični atlas¹ (dalje SLA) lahko poleg jezikoslovcev najde bogato gradivo tudi etnolog. Žal pa je ta možnost bolj slabo izkoriščena.

V mreži krajev za SLA je 406 točk, ki so razporejene po vsem slovenskem ozemlju; to pomeni tudi v zamejstvu, kjer živijo naše manjšine (Italija 28 točk, Avstrija 38 in Madžarska 2 točki).² Taka mreža raziskovanih krajev lahko posreduje dokaj popolno podobo o poimenovanjih za določene predmete in pojave, kar je zanimivo tudi s stališča etnologa, in sodelovanje včasih ne bi bilo odveč. Ugotavljamo, da se dognanja dialektoloških in etnoloških raziskav, kar zadeva poimenovanja namreč, povsem ne ujemajo. Za ta razhajanja pa je lahko več vzrokov.

1. Čas zapisovanja. Gradivo za SLA se zapisuje od prvih pet let po drugi svetovni vojni pa do najnovejšega časa, medtem ko so etnološki podatki verjetno tudi starejši. Zlasti pri novejših zapisih je v leksiki viden močan vpliv knjižnega jezika.

2. Različna pristopa k terenskemu delu. Dialektolog zapisuje v vnaprej določenem kraju in mora poiskati enega ali več informatorjev, ki so značilni predstavniki govora tistega kraja. S tem naj bi se izognili vplivom drugih narečij tistih, ki so se v kraj priselili; izraz pa naj bi bil tako krajevno natančno določen. Vendar je mreža krajev za SLA še vedno preredka, da bi lahko zajela vse izraze in pojave, značilne samo za eno ali nekaj vasi.

3. Razločki ali nesporazumi so možni tudi zaradi neustreznega poknjževanja narečnih izrazov, ko se določen leksem pojavlja v več fonetičnih podobah. Dialektologi s tem nimajo težav, saj besedo zapišejo v njeni fonetični podobi z naglasom vred. Če pa že pride do poknjževanja, so pri tem natančno upoštevani dialektalni jezikovni zakoni.

Verjetno je vzrokov za razhajanja še več, vendar premalo poznamo način etnološkega dela, da bi se v to lahko podrobneje spuščali. Mogoče se bo dalo kaj razbrati iz konkretnega primera, kjer bomo s pomočjo dialektološkega

¹ ZRC SAZU v Ljubljani, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, dialektološka sekcija.

² Žal še vedno niso zapisane vse točke.

gradiva poskusili predstaviti poimenovanja za cvetnonedeljsko butaro z željo, da bi bilo to zanimivo tudi za etnologa.

O cvetnonedeljski butari je bilo pri nas že nekaj napisanega. F. Kotnik je v razpravi o presnecu³ ugotovil pomembno dejstvo, da je butara dobila ponekod ime po kruhkih, ki so jih obešali nanje, kar je močno zdiferenciralo izrazje. Podobno povzema V. Novak v delu Slovenska ljudska kultura⁴ in našteva še druge izraze in šege v zvezi z njo. Še več o butari lahko najdemo v delu N. Kureta Praznično leto Slovencev,⁵ ki prispeva tudi geografsko opredelitev posameznih izrazov za butaro. Na podlagi tega dela bo možna tudi primerjava izsledkov dialektoloških in etnoloških raziskav. Omeniti moramo še razpravo L. Bras Izdelovanje cvetnonedeljskih butaric v okolici Ljubljane⁶ in razpravo V. Nartnika Pomenska kategorija »kruh«,⁷ pisano z drugega zornega kota, kjer pri presmecu, potici, beganici in prajtlju omenja pomen butare.

Da je izrazje za cvetnonedeljsko butaro izjemno bogato, priča vsaj 29 različnih leksemov, pa tudi znotraj posameznega leksema so precejšnje razlike. Zaradi lažje preglednosti so razvrščeni v šest pomenskih polj:⁸

I. več skupaj povezanih istovrstnih predmetov, v tem primeru šibja in zelenja:⁹

- butara, butarica
- pušelj, pušeljc (bav. Büschel = šop/ek)
- snop
- šop
- vejnik
- fašina (it. fascina = butarica protja, vejevja)
- palma¹⁰

II. prvotni pomen za kruhke in pogače o veliki noči:

- prajtelj (bav. Braitling = vrsta kruha, pogače)
- pegelj (bav. Beugel = presta)
- presnec, preselc, presmec
- begánica, gobánica¹¹
- potica
- kolač

III. nekaj blagoslovljenega ali nekakšen blagoslov:

- žegnan les (nem. Segen = blagoslov)
- les (tu gre verjetno za opustitev prid. žegnan)
- lesen žegen

³ F. Kotnik: Presnec, Etnolog XVI, 1943, str. 29—43.

⁴ V. Novak: Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, str. 210.

⁵ N. Kuret: Praznično leto Slovencev, I. del, Celje 1965, str. 114—147.

⁶ L. Bras: Izdelovanje cvetnonedeljskih butaric v okolici Ljubljane, Slovenski etnograf XXI—XXII, 1968—1969, str. 26—44.

⁷ V. Nartnik: Pomenska kategorija »kruh«, Jezik in slovstvo XIII, 1968, str. 24—29, 55—61.

⁸ Leksemi so zapisani poknjiženo.

⁹ Slovar slovenskega knjižnega jezika I, Ljubljana 1970, butara, str. 229.

¹⁰ Kuret n. d., str. 145 (butara, spletena iz oljk, značilna za slovensko Istro).

¹¹ Razlago glej v F. Bezlaj: Etimološki slovar I, Ljubljana 1977, str. 15.

- kravji žegen
- žegen (opustitev prid. lesen, kravji in verjetno tudi moški¹² ter cvetni¹³)

IV. podobnost drugemu predmetu:

- pukša (star. puška)
- rep
- metla, metlica

V. kar se nosi navadno na ramenih:

- breme

VI. vejice ali les posameznih dreves ali grmičevja:

- oljka, oljče, oljčne vejice, oljčevina, oliva (= sadež oljke; po znani metatoniji se drevo poimenuje po plodu)
- lovor, lovorka, nimbar
- mačica (ljud. vrsta vrbe); verjetno sodi sem tudi mucovec, vendar beseda kaže na to, da gre za šop muc in morda še česa, vendar te prevladujejo, in bi ga lahko uvrstili tudi v I. pomensko polje
- ibovina (iba = iva = vrsta vrbe)
- drenovina

Zasledili smo še izraze *cvetje* (Trenta)¹⁴ brez pripombe, da je to šele po blagoslovu (to navaja za Rož Kuret), ter nepojasnjena *koštron* (Zatolmin, Podbrdo, Grahovo ob Bači) / *koštrona* (Brdice pri Kožbani) in *pol* (Zg. Sorica).

Pri tem je treba opozoriti, da je pogostnost posameznih izrazov zelo različna; za nekatere imamo zapis samo v enem kraju (poleg *cvetje* in *pol* še: *palma* — Sv. Križ pri Trstu, *fašina* — Dekani, *vejnik*¹⁵ — Idrija, *rep*¹⁶ — Turje, *kolač* — Nizka v zg. Savinjski dolini, *drenovina* — Zg. Sušica ob Sotli, *metla*, *metlica* — Preloka v Beli krajini, *breme* — Štanjel, vendar tudi na južnem Notranjskem v Sušaku, Hrušici in Sabonjah¹⁷), drugi pa so v rabi na zelo obsežnem področju.

Zanimivo je opazovati uveljavljanje knjižne besede, v tem primeru *butare*. Ta proces se začne od središča širiti proti bližnjim mestom z okolico in nato ob prometnih poteh še naprej (na karti je to lepo razvidno). Najprej se *butara* pojavi kot dubleta, potem pa popolnoma spodrine prvotni izraz. Za ilustracijo naj bodo navedeni naslednji primeri:

¹² Kuret: n. d., str. 139 (avtor ga navaja za metliško okolico pred 120 leti, vendar ostanki kažejo na to, da je bil razširjen po vsej Beli krajini).

¹³ Kuret: n. d., str. 141 (cvetni žegen navaja za Logatec oz. Knežjo njivo).

¹⁴ Vsi kraji, ki jih navajamo, so iz mreže točk za SLA.

¹⁵ Kuret: n. d., str. 146 in 123 (avtor navaja vejnik za področje od Cerknega prek Otaleža do Gorice in za Podjuno, kjer se pojavi v pomenu grdega presneca).

¹⁶ Kuret: n. d., str. 117 (izraz navaja za področje od Laškega do Zidanega mostu, vendar dialektalna karta kaže, da je to možno samo na levem bregu Savinje).

¹⁷ J. Rigler: Južnotranjski govori, Ljubljana 1963, str. 86; ti kraji niso točke SLA.

1. Nekoč precej obsežno področje, ki je segalo od Žužemberka z okolico prek Dobrniča in Trebnjega v Mirensko dolino ter verjetno preko Sentjanža (nimamo podatkov) doseglo Savo nekje pri Radečah in se ob levem bregu Savinje končevalo pri Laškem, je poznalo izraz *pušelj*, področje naprej do Celja in na vzhodu skoraj do Sotle pa pušeljc. Pušelj npr. je kot edini ohranjen še v Malem Liplju, Mačkovcu pri Žužemberku, Dobrniču, Gorenjem vrhu pri Dobrniču, Tihabaju, Šentrupertu, Lokavcu in Žigonu (vse nekoliko odmaknjene ali manjše vasi), v Brezovici pri Mirni se pojavi *butara* kot dubleta, v Žužemberku, na Mirni in v Radečah (vse večja naselja) pa poznajo samo še izraz *butara*. Nepričakovano srečamo izraz *pušelj* v Gomilicah (Prekmurje), ki nam ga vsaj delno pojasni v Veliki Polani zapisano poimenovanje *pušelj ibovine*, v Beltincih in Nedelici pa *ibovina*. Manj nas ta leksem preseneča v dolini Bače v Podbrdu in Poreznu, saj vemo za nemško (tirolsko) kolonizacijo na tem ozemlju.

2. Podobno se dogaja s poimenovanji *kravji žegen*, *lesen žegen*,¹⁸ *moški žegen* in *žegnan les*; tu je proces segel že celo dlje. Po ostankih sodeč je imela Dolenjska zahodno od že omenjenega pasu s *pušljem* izraz *kravji žegen*, ki je ohranjen še v Zagradcu ob Krki, v Raščici, Babnem polju in Osilnici ter v Ribnici in Dolenji vasi kot dubleta *k butari*, in v več krajih obrušen v *žegen*, ki ga »uspešno« spodriva zaenkrat samo še dubleta *butara*.

Precejšen del Notranjske je poznal izraz *lesen žegen*, ohranjen še v Novi vasi na Blokah in Planini pri Rakeku, ki se je — če ni že povsem nadomeščen z *butaro* — tudi obrusil v *žegen*, znan na Rakitni in v Bukovju, v Cerknici kot dubleta *k butari*, v Novi vasi kot dubleta *k lesen žegen*.

Žegen srečamo tudi na osrednjem Štajerskem, in sicer v Ložnici pri Žalcu, v Žižah, kot dubleta *k butarici* v Vojniku in *k snopu* v Skomarjah. Kot dubleta *k butari* se pojavi tudi blizu Ljubljane — v Zg. Gameljnah in Sr. Jaršah.

Povsem se je že zgubil belokranjski *moški žegen*,¹⁹ ostal je samo še izraz *žegen* v vseh delih Bele krajine: v Starem trgu ob Kolpi, Dragatušu, na Vinici in v Podzemlju — drugod ga je že spodrinila *butara* —, le v Preloki najdemo nekaj čisto posebnega — *metla*, *metlica*.

Vedno blizu hrvaške meje se pojavi izraz *žegnan les*, in sicer v Šentlenartu (ob Savi) in v Podčetrtku, ki se v Spodnji Bilpi (ob Kolpi), v Mostecu in Poljčanah obrusi v *les*.

Butara torej nadomešča besede, katerim peša izrazna moč. Zelo rada se pojavi tudi tam, kjer se srečata dve poimenovanji; npr. v Rečici ob Paki se pojavi ob *potici* in *snopu*, v Poljčanah ob Dravinji poleg *lesa* in *pušeljca* in v Bistrici ob Sotli poleg *pušeljca* in *pukše* — kaj bo na koncu prevladalo, ni treba ugibati.

In kaj nosijo na cvetno nedeljo v cerkev k blagoslovu²⁰ še drugod po Slovenskem?

V Posotelju prevladuje izraz *pukša* (Tlake, Dobovec, Podčetrtek in Bistrica ob Sotli — tu še *pušeljc* in *butara*), v Zg. Sušici še povsem osamljeno *dre-*

¹⁸ Morda kje tudi cvetni žegen. Prim. Kuret, n. d., str. 141.

¹⁹ Prim. Kuret: n. d., str. 139.

²⁰ V tem smislu je zastavljeno vprašanje v vprašalnici za SLA, ki jo je sestavil F. Ramovš.

novina in redok šop, ki ga najdemo še na povsem drugem koncu Slovenije — v Ajdovščini in notranjski Slavini.

Med Savinjo in Hudinjo in v Mežiški in Mislinjski dolini pravijo butari *snop*, ki ga spet lahko najdemo na zahodu, namreč v Medani in Braniku pod Krasom. Če omenimo še *pegelj* na Kóbankskem in severozahodnih pobočjih Pohorja, nam na Štajerskem ostaneta še poimenovanji *potica* v zgornji Savinjski dolini in najbolj razširjeni *presmec*, ki ga poznajo na zahodu od Lobnice pri Rušah in Zafosta blizu Žič in na vzhodu do hrvaške meje. Prek Mure²¹ sega po naših podatkih samo na jugu v G. Bistrici in Hotizi; žal pa nimamo podatkov za področje severno od Murske Sobote, vse južno Goričko in štajerske Haloze. Ugotovimo lahko le to, da so v severnem delu Prekmurja pomembne mačice, v južnem pa ibovina. Ali so to samo posamične vejice ali cele butare, je samo na osnovi poimenovanj težko reči kaj zanesljivega.

Na Koroškem prevladuje *prajtelj*, ki ga pozna vsa Ziljska dolina in sega celo tostran meje v zgornjo Savsko dolino (Rateče, Kranjska gora) in Log pod Mangartom, ves Rož, tudi še v Djekše in Škocjan v Podjuni, ki pa ima tudi že dubleto *presnec*, značilno za celo Podjuno. Ne smemo pozabiti še na *mucovec* južno od Celovca (Žrelec, Žihpolje).

Na Gorenjskem srečamo gobánico severovzhodno od Kranja (Bašelj pri Preddvoru, Kokra, Primskovo, Šenčur) in nekako osamljeno v Srednji vasi v Bohinju, begánico od Dovjega, Zg. Gorij, Bohinjske Bele do Ljubnega in Loma pod Storžičem. Vzhodna Gorenjska, Selška in Poljanska dolina in celo rovtarsko področje z redkimi izjemami poznajo le *butaro*.

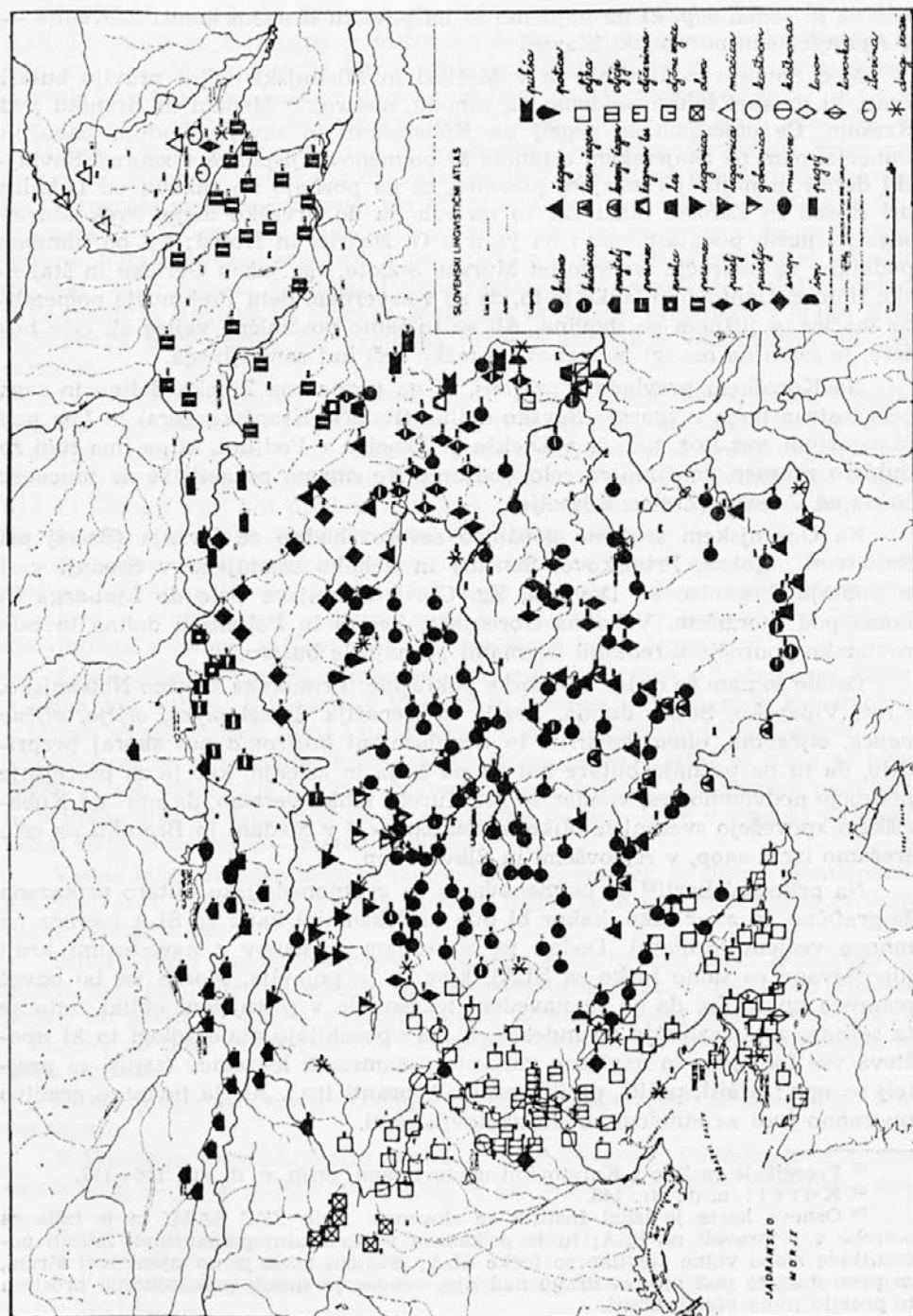
Ostale so nam še druge slovenske pokrajine: Primorska z južno Notranjsko, Kras, Vipavsko, Soška dolina, Rezijska in Benečija. Izrazi *oljka*, *oljče*, *oljčne vejice*, *oljčevina*, *oliva*, *lovorka* in nepojasneni *koštron/a* nas skoraj prepričajo, da tu ne poznajo butare kot snopa šibja in zelenja, kar je za precejšnje področje nedvomno res, vendar že pri Kuretu lahko beremo, da npr. na Kobariškem »povežejo sveženj iz oljke in lombarja«,²² v Medani in Braniku pa celo srečamo izraz *snop*, v Ajdovščini in Slavini *šop*.

Na priloženi karti²³ so poimenovanja za cvetnonedeljsko butaro prikazana še grafično, in sicer tako, kakor bi bila na leksikalni karti za SLA (seveda na mnogo večjem formatu). Dodan je še seznam leksemov z navedenimi kraji (upoštewane so samo točke za SLA), kjer se ta pojavlja. Morda ne bo odveč ponovno opozorilo, da so tu navedeni leksemi le v poknjženi obliki, zato se ta seznam zelo razlikuje od indeksa, ki ga uporabljajo dialektologi in ki upošteva vse fonetične in naglasne variante posameznih leksemov (zapisi za *prajtelj* so npr.: práitl, práitl', práíkl, práíkl', prántl itn.). Ali je tovrstno gradivo uporabno tudi za etnologue, bodo ugotovili sami.

²¹ Precejšnje razlike s Kuretovimi ugotovitvami, prim. n. d., str. 116—117.

²² Kuret: n. d., str. 146.

²³ Osnovo karte je izdal Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU in je izšla za potrebe v pripravah na SLA; tu je prikazana v štirikratni pomanjšavi. Zaradi pomanjšave slabo vidne številke so točke SLA; grafični znak je na njeni levi strani, za prvo dubleto pod njo, za drugo nad njo, vendar je zaradi pomanjkanja prostora to pravilo treba včasih kršiti.

SEZNAM KRAJEV Z DOLOČENIM LEKSEMOM

butara

Gabrje, Vipava, Podnanos, Planina pri Rakeku, Razdrto, Matenja vas, Slavina, Knežak, Dolnja Košana, Most na Soči, Črni vrh, Godovič, Hotedrščica, Logatec, Vrhnika, Mala Ligojna, Horjul, Polhov Gradec, Dobračeva, Lučine, Leskovice, Gorenja vas, Bukov vrh, Javorje, Gabrk, Pungert, Žabnica, Zgornje Bitnje, Zali Log, Podlonk, Zelezniki, Dražgoše, Selca, Praprotno, Javornik, Kokra, Stražišče, Senčur, Cerklje na Gor., Dobrova pri Lj., Zg. Gameljne, Črna pri Kamniku, Tunjice, Sr. Jarše, Dolsko, Stebljevek, Okrog, Obrše, Krašnja, Moravče, Vače, Čemšenik, Izlake, Plešivica, Vnanje Gorice, Brezovica, Stari trg pri Ložu, Vrhnika pri Ložu, Ig, Grosuplje, Velika Račna, Podgorica, Sodražica, Kolenča vas, Ribnica, Dolenja vas, Studenec, Janče, Stična, Muljava, Žužemberk, Mirna, Mokronog, Brezovica pri Mirni, Vavta vas, Novo mesto, Smolenja vas, Sela pri Šentjerneju, Predgrad, Dragovanja vas, Adlešiči, Vapča vas, Grm pri Podzemlju, Metlika, Planinska vas, Radeče, Sevnica, Ložice, Motnik, Šentgotard, Vransko, Gomilsko, Rečica ob Paki, Slivnica, Poljčane, Kozje, Bistrica ob Sotli.

butarica

Laniše, Valburga, Dolsko, Grosuplje, Rudnik, Delač pri Kostelu, Banja Loka, Spodnja Bilpa, Leskovec pri Krškem, Vojnik, Šentlenart.

pušelj

Podbrdo, Porezen, Malo Liplje, Mačkovec pri Žužemberku, Tihaboj, Šentrupert, Gorenji Vrh pri Dobrničju, Dobrnič, Mokronog, Brezovica pri Mirni, Lokavec, Žigon, Zusem, Pilštajn, Gomilica.

pušeljc

Svetina, Proseniško, Šentjur pri Celju, Breze, Zadrže, Zibika, Poljčane, Planina pri Sevnici, Prevorje, Bistrica ob Sotli, Pišece.

snop

Koprivna, Črna na Koroškem, Ravne na Kor., Dobrova pri Dravogradu, Pameče, Straže, Vuzenica, Medana, Branik, Mozirje, Šoštanj, Rečica ob Paki, Črnova, Vitanje, Skomarje.

šop

Ajdovščina, Slavina, Velika Dolina, Zg. Sušica.

prajtelj

Brdo, Borlje, Blače, Ziljska Bistrica, Podklošter, Rikarja vas, Rateče, Kranjska gora, Marija na Zilji, Loče, Podravlje, Kostanje, Breznica, Sveče, Hodiše, Čahovče, Slovenji Plajberk, Žihpolje, Škocijan v Podjuni, Djekše, Log pod Mangartom.

pegelj

Vuzenica, Radlje ob Dravi, Ribnica na Pohorju, Lovrenc na Pohorju, Zg. Kapla.

presnec

Škocijan v Podjuni, Žitara vas, Rinkole, Globasnica, Vidra vas, Belšak, Šentanel, Libeliče, Zg. Jezersko.

presmec

Spodnja Polskava, Zafoš, Lobnica, Miklavž na Drav. polju, Zg. Kungota, Šentilj v Slov. goricah, Zg. Velka, Sp. Volična, Črešnjevci, Videm, Veržej, Križevci pri Ljutomeru, Bučkovci, Ljutomer, Gibina, Tomaž pri Ormožu, Miklavž pri Ormožu, Podvinci, Cvetkovci, Ormož, Središče ob Dravi, Gornja Bistrica, Hotiza.

Vera Smole

begánica

Dovje, Bohinjska Bela, Zg. Gorje, Breg pri Zasipu, Kropa, Ljubno, Lom pod Storžičem.

gobanica

Srednja vas v Bohinju, Bašelj, Kokra, Primskovo, Šenčur.

potica

Ljubno ob Savinji, Meliše, Rečica ob Paki.

lesen žegen

Planina pri Rakeku, Nova vas na Blokah.

kravji žegen

Raščica, Ribnica, Dolenja vas, Zagradec, Babno polje, Osilnica.

žegen

Bukovje, Zg. Gameljne, Sr. Jarše, Rakitna, Cerknica, Nova vas na Blokah, Kolenča vas, Gorenje Brezovo, Stična, Muljava, Ambrus, Stari trg ob Kolpi, Dragatuš, Vinica, Podzemelj, Ložnica pri Zalcu, Vojnik, Skomarje, Žiče.

žegnan les

Podčetrtek, Šentlenart.

les

Spodnja Bilpa, Poljčane, Mostec.

pukša

Tlake, Dobovec, Podčetrtek, Bistrica ob Sotli.

oljka

Breginj, Robidišče, Bovec, Kred, Kobarid, Čiginj, Marsin, Livek, Jeronišče, Ročinj, Avče, Deskle, Lokve, Solkan, Sovodnje, Doberdob, Opatje selo, Komen, Šmarje, Kopriva, Osp, Prešnica, Dekani, Kubed, Podgorje, Pomjan, Štjak, Podnanos, Dutovlje, Sežana, Kolonkovec, Hrpelje, Razdrto, Klenik, Dolnja Košana, Barka, Pregarje, Hrušica, Podgrad, Sabonje, Trnovo, Podgraje, Rut, Most na Soči, Čepovan, Gorenja Trebuša, Šebrelje, Cerkno, Sromlje, Mostec.

oljče

Brolice pri Kožbani, Medana, Kozana, Kojsko, Oslavje, Podlešče, Grgar, Solkan, Trnovo, Šempas, Šempeter pri Gorici, Miren, Renče, Rakek, Begunje pri Cerknici, Cerknica.

oljčne vejice

Plavje, Krkavče, Trnovo.

oljčevina

Podgorje, Tatre.

oliva

V Billi, Njiva, Osojane, Solbica, Bardo, Viskorša.

lovor/ka

Šempeter pri Gorici, Šmarje, Prešnica, Kubed.

koštron/a

Zatolmin, Podbrdo, Grahovo ob Bači, Brdice pri Kožbani.

mačice

Strehovci, Grad, Markovci, Gornji Senik.

ibovina

Beltinci, Nedelica, Velika Polana (pušelj ibovine).

Zusammenfassung

BENENNUNGEN FÜR DEN PALMSONNTAGSBUSCH (BUTARA')

In den slowenischen Dialekten läßt sich eine außerordentliche Vielfalt der Bezeichnungen für den Palmsonntagsbusch beobachten. Der besseren Übersicht halber wurde der Beitrag nach Bedeutungsfeldern gegliedert, um der leichteren geographischen Darlegung willen wurde auf einer Karte eine graphische Darstellung der Bezeichnungen nach den einzelnen Gegenden hinzugefügt. Der Beitrag weist auch auf Diskrepanzen zwischen den Ergebnissen der ethnologischen und dialektologischen Untersuchungen hin, darum folgt ein Appel zur Zusammenarbeit. Es wird auch die immermehr an Aktualität gewinnende Verdrängung der umgangssprachlichen Wörter durch hochsprachliche, in diesem Fall ,butara', beschrieben.

STARE RAZGLEDNICE NEKOČ IN DANES

Damjan J. Ovsec

Uvodna misel

Že nekaj časa opažamo, da se z grožnjo svetovnih dogodkov in s slabšanjem splošne kakovosti življenja, ki smo mu priče zlasti pri nas, občutno povečuje zanimanje za preteklost. Današnja stvarnost ne more zadovoljiti večine osnovnih in globljih človeških potreb. Kakor se zdi, jih še dolgo ne bo. Ko postane realnost nezanimiva ali celo brezperspektivna, se človek zateče k iluziji. Čeprav naj bi bila iluzija po definiciji slepilo, prevara oziroma neuresničljiva sanjarija, jo je nekako, vsaj deloma, mogoče uresničiti. Iluzijo je mogoče uresničiti npr. v umetnosti, težava pa je v tem, da je umetnikov zelo malo, tako da te metode večina ne more uporabiti. Lahko pa uporabi drugi način. Ker je prihodnost meglena, sedanost pa negotova, se ljudje zavestno odločajo za beg v preteklost, v »dobre stare« čase, v »zlate čase«, skratka v čase, ki jih je lahko preveriti in so imeli kvaliteto, katere danes ni mogoče izmeriti, ne glede na to, da je iz današnjega zornega kota v nekaterih primerih tudi ta kakovost dvomljiva.

Vendar to ni važno, kakor ni pomembno, koliko ljudi »beži v preteklost«. Dovolj je, da vidimo, da tudi brez bega zanimanje za preteklost narašča in da tu nikakor ne gre le za nostalgijo, temveč tudi za druge psihološke dejavnike, saj je preteklost postala intenzivno zanimiva tudi za mladino oziroma tiste starostne skupine, katerih oči bi morale biti uprte zlasti v sedanost in prihodnost.

V psihološkem pogledu ljudi ne zanimajo toliko materialne strani življenja (ki so na videz vedno v ospredju), temveč bolj razmerja med ljudmi. Ta razmerja pa so bila, kakor vemo iz nešteti dokazov, pred desetletji boljša. O starih časih govorimo kot o časih, ki so imeli svoj slog. Tega se ljudje zavedajo in usmerjajo svoje iluzije v preteklost, ker jih tam lahko do določene mere materializirajo.

Naša civilizacija se je razvila do točke, ko nad nami visi vrsta groženj. Preteklost pa se zdi brez grožnje, varna, zato ponuja komuniciranje s preteklostjo posebno zadovoljstvo. V pretekli dobi so si ga delili le strokovnjaki in redki poznavalci zgodovine, v zadnjih časih pa se preteklost lušči plast za

plastjo tudi pred tisto mlajšo širšo javnostjo, ki jo na pretekla desetletja ne vežejo osebni spomini.

Nekateri menijo, da je to posledica večje javne osveščenosti, plod študija oziroma osebnega zanimanja vse večjega števila posameznikov. Pravilneje bi bilo trditi, da gre na eni strani za splošno potrebo ali nujno, ki jo narekujejo današnje razmere, na drugi strani pa za večjo ponudbo posameznikov-strokovnjakov. Ti so dovolj slikovito opozorili na določene probleme naše preteklosti in jih razumljivo predstavili širšemu občinstvu. Tu so bili v veliko pomoč popularni mediji. Ta ponudba je v ljudski zavesti znala dobro zapolniti t. i. bele lise. Ena sama zanimiva téma iz naše preteklosti lahko v tem kontekstu odtehta debele knjige suhoparnih besedil, ki jih strokovnjaki pišejo le za strokovnjake. Z drugimi besedami, dandanes zbuja zanimanje predvsem tista področja naše preteklosti, ki naj bi jih preučevala pri nas kulturna zgodovina, stroka, ki je žal povsem zanemarjena. Večino ljudi zanimajo namreč vsa tista področja življenja, ki so najbliže vsakdanjiku, kajti s tem se najlaže poistovetijo. Kakor ljudi zanimajo drobci sedanosti, tako jih zanimajo drobci preteklosti. V današnjih razmerah je to zanimanje povečala želja po primerjavi med sedanjim nedobrim življenjem in življenjem nekoč.

Ker so torej časi za preučevanje omenjene problematike pravšnji in ker je kulturna zgodovina neaktivna, je prav etnologija poklicana, da se spopade z našo kulturno preteklostjo in da ob svojem poslanstvu, ki je preučevanje načina življenja ljudi, prestopi tudi nekatere kulturnozgodovinske metodološke okvire.

Zapisal sem, da ljudi zanimajo medsebojna razmerja, medčloveško, medsebojno komuniciranje na najrazličnejših ravneh. Komuniciranje oziroma ena od njegovih pisnih oblik je tudi téma pričujočega prispevka, ki je zapis o starih razglednicah.

Namen članka je dvojen. Prvi poudarek je namenjen nastanku, razvoju, razširjenosti, tipih, vrstah in uporabi starih razglednic pri nas. Drugi poudarek je namenjen novejšim časom. Kaj se je zgodilo s starimi razglednicami? Kje so v naši zavesti, če sploh so? Kako razkrivajo in ponazarjajo našo preteklost? Kakšen znanstveni oziroma estetski pripomoček so? Itn.

Povečano zanimanje za našo preteklost je namreč ponovno odkrilo tudi imenitne stare razglednice. Posledice tega so bile naslednje: uporaba razglednic za ilustrativno gradivo h knjigam, člankom, raznim študijam, razstave razglednic, samostojne izdaje, posvečene starim razglednicam, (redki) ponatisi starih razglednic, povečano zanimanje za zbiranje in menjavanje, povišana cena razglednic, odkar so ljudje spoznali njihovo kulturnozgodovinsko in zbirateljsko vrednost, itn. Pričujoči zapis se bo potrudil slediti sedanjemu »razcvetu« razglednic in prispevati kratko sintezo o pojavljanju starih razglednic v javnosti in o tem, kaj je bilo na tem področju doslej storjeno.

O nastanku prvih razglednic

Po vsem svetu razširjena razglednica nas spremlja na vsakem koraku. Najmočnejše komunikacijsko sredstvo je postala zlasti v rokah turistov. Na to, večinoma barvno »pozdravno sredstvo« smo tako navajeni, da imamo

občutek, da je med nami že, odkar vemo za pošto. Resnica je povsem drugačna. Razglednica ima kratko zgodovino, v kateri se je zaradi tehničnih, tiskarskih, socialno-kulturnih, estetskih in drugih razmer močno spreminjala in razvijala, v estetskem pogledu pogosto, žal, celo na slabše.¹

Za zgodovino pošte sta pomembni letnici, ki sta si sorazmerno blizu. To sta rojstna datuma prve poštne znamke in prve poštne karte — dopisnice. Prvo znamko je izumil Slovenec Lovrenc Košir leta 1836, medtem ko so leta 1869 poslali s tedaj tudi »kranjskega glavnega mesta« Dunaja prvo dopisnico. Zanimivo je, da je z jugoslovanskim rojakom povezana tudi prva ilustrirana dopisnica, iz katere se je pozneje razvila razglednica. Petar Manojlović iz Srbobrana v Vojvodini je leta 1870 zasnoval za tamkajšnji srbski list Zmaj razglednico, ki so jo nato tudi natisnili. En izvod se je ohranil do danes. Leta 1871 so to razglednico uporabili za poštno sporočilo, kar je spodbudilo jugoslovansko poštno upravo, da je (napačnega) leta 1974 izdala spominsko kartico z napisom: »Sto godina prve razglednice na svetu«. ² Ker ponatisnjena kartica le deloma ustreza pojmu »razglednica«, ilustrirana je namreč naslovna, ne hrbtina stran, poleg tega pa ni jasno, ali sta na njej predstavljena Carigrad, Moskva ali kateri drugi mesti, je vprašanje o prvi razglednici še naprej odprto.³

¹ Damjan J. Ovsec, Zgodovina kulture, Iz naše preteklosti, O nastanku in razvoju razglednic, Kulturni poročevalec št. 66, Ljubljana 1984, str. 27—28.

² Walter Lukan, H kulturni zgodovini razglednic, Pozdrav iz Ljubljane, Mesto na starih razglednicah, Ljubljana 1985, str. 8.

³ Prav tam.

O iznajdbi ilustrirane dopisnice in njene posebne izpeljanke — razglednice se še naprej prepirajo tudi Nemci, Angleži in Francozi.

Predhodnica razglednice je dopisnica. Pruski poštni svetnik Heinrich Stephan, poznejši načelnik nemške državne pošte, je leta 1865 predložil uvedbo »poštnega lista« (Postblatt). Bil bi naj iz močnega papirja, določene velikosti, poštnina pa naj bi bila nižja od pisma. Pobuda ni bila sprejeta, vendar je že štiri leta kasneje Emanuel Hermann, v Celovcu rojeni profesor za nacionalno ekonomijo na vojaški akademiji v Wiener Neustadtu, objavil članek z naslovom »O novi obliki dopisovanja po pošti«. Stephanovemu podoben predlog se je to pot uveljavil. Prvega oktobra 1869 je dunajska uprava izdala prvo uradno dopisnico na svetu. Imenovala se je »Correspondenz-Karte«. Velikost te »karte« je bila 8,5 × 12,2 cm. V naslednjih treh mesecih so jo natisnili v 2 930 000 izvodih.⁴ Za nenemške narode v avstrijski polovici monarhije so leta 1871 izdali dvojezične dopisnice. Ustrezen slovenski izraz je bil sprva »listnica«, po letu 1873 »dopisnica«. Po Hermannovem predlogu je bila prva stran (z vtisnjeno znamko za dva krajcarja) določena za naslov, zadnja za pisna sporočila.⁵

Uvedba dopisnice oziroma »odprtega pisma«, kakor so Rusi poleg dopisnice imenovali tudi razglednico (otkrito pismo), ni minila brez sporov. Stephanovo »listnico« so najbrž odklanjali zato, ker se ljudje niso mogli sprijazniti z javnim sporočanjem, avstrijski minister za trgovino Plener, ki je bil tudi vrhovni šef poštne uprave, pa je menil, da bi lahko dopisnico zlorabili za obrekljiva in nenravna sporočila, potem pa klicali pošto na odgovornost. Ker je bilo to seveda možno, so na prvo izdajo avstrijskih dopisnic natisnili opombo, da pošta ne prevzema nobene odgovornosti za vsebino sporočil. Dejansko so zlasti ženske dopisnico sprva odklanjale. V boljši družbi je veljalo pošiljanje dopisnic še dolgo za nespodobno, saj bi služinčad lahko prebirala zasebna sporočila in se potem norčevala iz gospodarjev. Anonimne ovadbe in obrekovanja namreč niso bila redkost, poleg tega pa so se jim pridružile še dopisničarske šale, s katerimi se je ukvarjalo staro in mlado. Toda vsi pomisleki niso mogli zavreti zmagovitega pohoda in razvoja dopisnice, ki je postala pismo »preprostega, malega človeka«.

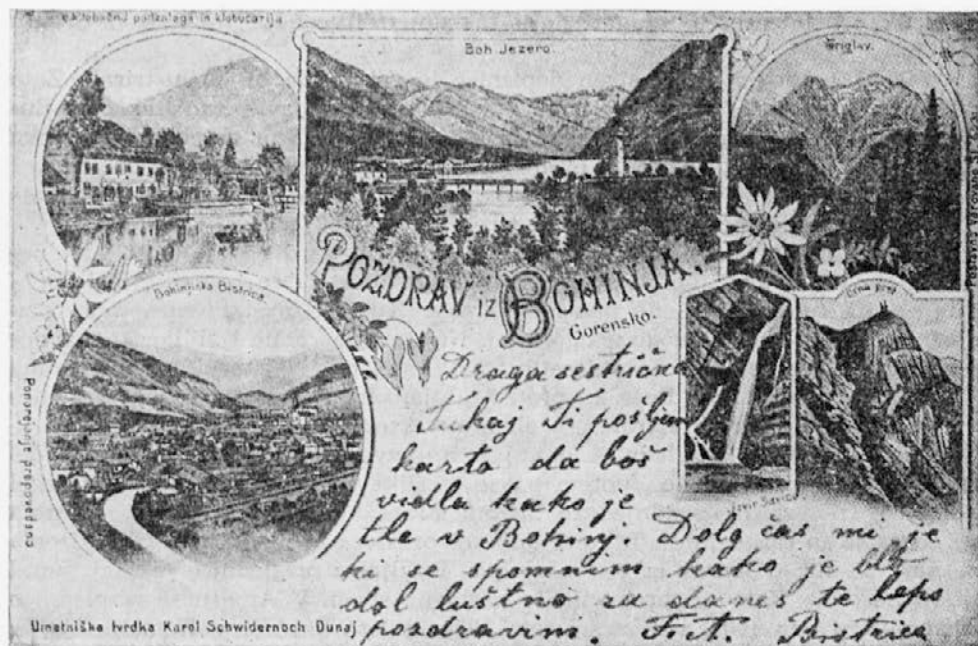
Dopisnice, ki so jih množično tiskali, so postale tudi pomemben vir zaslužka, zato ni presenetljivo, da so jih leta 1870 uvedli v Nemčiji, Luksemburgu, Veliki Britaniji in Švici, medtem ko so avstrijskemu zgledu leta 1871 sledile Belgija, Nizozemska in Danska, leta 1872 Švedska, Norveška in Rusija, leta 1873 ZDA, Srbija, Romunija in Španija, leta 1874 Italija, svetovni poštni sporazum leta 1878 pa je dopisnici odprl pot po vsem svetu.⁶

Iz novega načina dopisovanja, ki ga je omogočala dopisnica, se je počasi razvila razglednica. Zamisel, da bi hkrati s sporočilom poslali tudi sliko kraja, v katerem so ljudje bodisi prebivali bodisi bili na obisku ali počitnicah, je temeljila na t. i. »razgledih«, ki so jih že pred uvedbo dopisnic tiskali kot pisemske glave. V modo so prišli sredi 19. stoletja. Kmalu so jih začeli uporabljati v povsem dobičkonosne namene, kot reklamo za hotele, gostilne, zdravilišča in boljše trgovine.

⁴ Robert Lebeck-Gerhard Kaufmann, *Viele Grüße, Eine Kulturgeschichte der Postkarte*, Dortmund 1985, str. 402.

⁵ Walter Lukan, n. d., str. 6.

⁶ Walter Lukan, n. d., str. 7.

K predhodnicam razglednic moramo šteti tudi na roko pisane in risane, kasneje pa tiskane božične, novoletne in godovne razglednice iz prejšnjih stoletij, ki so jih povečini izročali osebno ali po raznih odposlancih, po pošti pa šele takrat, ko sta se obe vrsti razglednic združili in so voščilnice tiskali enako množično kakor krajevne in druge vrste razglednic.⁷ Navada pisanih voščil je stara najbrž le kakih 170 let.

V dvajsetih letih 19. stoletja so se pojavile prve tiskane voščilnice, ki so jih sprva prodajali v dobrodelne namene. Predhodnice so imele v voščilnicah, ki so jih z roko risale in slikale od 15. stoletja naprej redovnice zlasti svojim dobrotnikom. Pozneje so šolniki navajali šolarje k lepopisnemu pisanju voščil, ki so jih krasili po predlogah ali po lastni domiselnosti. Prava domovina novoletnih, pozneje pa tudi drugih voščilnic, je bila nekdanja Avstrija, kjer sta se na Dunaju kot mojstra »umetniških listov« (Kunstbillets) uveljavila E. Endetberger in za njim J. Riedl.⁸

Zgodovine slovenskih voščilnic doslej skoraj ne poznamo. Da so hodile vštric z voščilnicami drugih narodov, dokazuje kratko naznanilo »Mestnega magistrata Rudolfovo« (Novo mesto, op. p.) iz leta 1903:⁹ »Za nastopajoče novo leto vabljeni so občinstvo sploh, naj se vljudno odkupi po znanih rešitvenih kartah za novoletna in godovna voščila. To je splošna stara navada v mestih. Doneski se porabijo v korist tukajšnjih revežev. Kdor bi v tej smeri pregledoval

⁷ Robert Lebeck-Gerhard Kaufmann, n. d., str. 33.

⁸ O. R. Erich-R. Beitzl, Wörterbuch der deutschen Volkskunde, Stuttgart 1955, str. 267.

⁹ Vabilo, Dolenjske Novice 19, št. 23, 1. 12. 1903, str. 228.

stare korespondence, bi utegnil najti takšne „rešitvene karte“ tudi iz drugih mest.«¹⁰

Neokrašena sporočilna stran dopisnice je vabila, da bi jo ilustrirali. Zato je naravno, da so se kmalu po izidu prvih dopisnic pojavile tudi takšne z ilustracijami. Nastala je »ilustrirana dopisnica« in kot njena posebna izpeljanka razglednica. Ta razvoj oziroma prehod je bil počasen. Očitno je prišla »moda« ilustriranja iz Nemčije. Od leta 1873 naprej so izhajale kartice z »razgledom« na zgornji tretjini površine. To se je razširilo v Švico in Avstrijo.¹¹

V osemdesetih letih in v začetku devetdesetih let 19. stoletja so tudi nekateri slovenski kraji dobili svoje prve razglednice, ki so po obliki zelo spominjale na tu ponatisnjene nemške kartice. Kdaj je nastala npr. prva razglednica Ljubljane, ni mogoče ugotoviti. Najstarejše znane ljubljanske kartice izvirajo iz prve polovice devetdesetih let 19. stoletja. Najstarejša evidentirana litografija s pogledom z Rožnika proti Ljubljani izvira iz leta 1891 in je danes v zasebni lasti znanega zbiralca razglednic Viktorja Fančiča.¹²

Slikovna stran razglednice ima lasten razvoj. Najprej so ilustrirali del sporočilne strani dopisnice, potem pa se je slikovni del večal, kmalu dosegel polovico, tričetrt in nazadnje vso hrbtno stran dopisnice, ki je tako postala sprednja stran razglednice. Tako ni bilo več prostora za pisna sporočila oziroma za kaj več kot »Pozdrav iz...« in podpis. Pošiljalec razglednice je zdaj moral pisati na sliko. Zato so spremenili še naslovno stran. V Angliji so razglednico razmejili že leta 1902, v Avstriji leta 1904 in leto kasneje v Nemčiji. To je, med drugim, postalo opora za datacijo razglednic. S tem se je razvoj razglednice končal. Na sprednji strani je slika, na zadnji prostor za naslov in prostor za dopis. Takšna je razglednica še danes.

Poimenovanje, velikost razglednic in načini tiskanja

Velikost razglednic se je ustalila že pred prelomom 19. v 20. stoletje. Format je meril okrog 14×9 cm. Šele od tridesetih let, zlasti pa po drugi svetovni vojni je v rabi večji format 15×10 cm. V zadnjih letih se je z večjo ponudbo in večjo pestrostjo razglednic spreminjala tudi velikost. Turistične razglednice merijo tudi do $10,5 \times 22$ cm, $21 \times 10,5$ cm, $14,5 \times 21,5$ cm in 18×13 cm, medtem ko umetniške reprodukcije na razglednicah merijo $14 \times 17,5$ cm ali $14 \times 20,5$ cm. Možne so tudi druge velikosti.

Izraz razglednica se ni udomačil takoj, v rabo je prišel šele ob prelomu 19. v 20. stoletje, vendar tudi takrat le postopoma. Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar iz leta 1894 še ne pozna besede »razglednica«.¹³ Časopis Slovenka npr. uporablja v letih 1897—1898 izmenoma oznake »dopisnica«, »oglednica« in »dopisnica z razgledom«, preden se v njem ustali »razglednica«. Na razglednicah najdemo še vse do okrog leta 1908 natisnjeno oznako »dopisnica«, sprva celo »karta-dopisnica«, po nemškem zgledu »Postkarte« (od leta 1900), namesto »Correspondenz-karte«.

¹⁰ Niko Kuret, Praznično leto Slovencev, IV., Celje 1970, str. 248.

¹¹ Walter Lukan, n. d., str. 9.

¹² Marjan Drnovšek, Razglednice Ljubljane kot del kulturne dediščine, Ljubljana 1986. Katalog.

¹³ Walter Lukan, n. d., str. 10.

Nekaj časa so imele razglednice na notranji strani napisano besedo za razglednico v raznih evropskih jezikih, ne samo v jezikih narodov avstro-ogrske monarhije, čeprav je šlo za avstrijske tiske. Tako npr.: »Postkarte«, »Levezö-Lap«, »Dopisnice«, »Carte postale«, »Cartolina postale«, »Post Card«, »Briefkaart«, »Karta korespondencyjna«, »Korespondenčni listek«, »Otkritoe pismo«, »Brefkort«, »Brevkort«, »Tarjeta postal« in »Cartão postal«. Temu je povečini botroval svetovni poštni sporazum iz junija leta 1878 (Weltpostverein, Union postale universelle, Unione postale universale).

Zgodnje razglednice, ki so bile v obtoku nekako do srede devetdesetih let 19. stoletja, so bile razmeroma redke. Imenujemo jih »predhodnice« ali »Pioneer Postcards«¹⁴ Prvič so jih zaradi tiskarskih nevšečnosti razmeroma malo natisnili, drugič pa se jih je malo tudi ohranilo.

Tedanja tiskarska tehnika ni bila sposobna natisniti velike naklade poceni razglednic, tako da niso mogle postati dovolj množične. Osnova za tiskanje razglednic je bila takrat litografija na osnovi risb ali slik. Barvne litografije ali kromo-litografije so tiskali pretežno v treh barvah. Razglednica se je tehnično pričela razvijati šele takrat, ko je postala tisku dostopna fotografija. To se je posrečilo fototipiji, ki je dovoljevala natis kakih 2000, vendar dragih izvodov ene razglednice, oziroma knjigotisku, za katerega pa so morali najprej iznajti heliogravuro in raster (leta 1888). Poceni knjigotisk je z visokimi nakladami že pospešil hitro razširjanje razglednic. Obe tehniki sta z zvesto reprodukcijo in odlično, natančno izdelavo, ki jo na starih razglednicah še vedno občudujemo, omogočili, da so se te ljudem priljubile.

¹⁴ Walter Lukan, n. d., str. 11.

Nobena barvna razglednica pred letom 1920 ni izdelana po barvni fotografiji (barvne fotografije je bilo mogoče izdelati šele leta 1911). Izdelali so jo na podlagi črno belih fotografij, iz katerih so izdelali črno bele slike, ki so jih nato pobarvali z ročno narejenimi barvnimi klišeji. Opisane postopke je v začetku dvajsetih let našega stoletja zamenjal novo izumljeni offsetni tisk, ki ga še danes uporabljajo tudi za tiskanje razglednic. Vzporedno z litografskimi, fototipskimi in knjigotiskarskimi obstajajo od zadnjega desetletja 19. stoletja tudi industrijsko izdelane pristne foto-razglednice, vendar v nizkih nakladah. To se je spremenilo šele med svetovnjima vojnama.

Treba pa je poudariti, da je prav uvedba tega, sicer sodobnega tiska precej načela kakovost tehnične obdelave razglednic. Kakovost tiskanja je začela nezadržno padati. V začetku petdesetih let ni mogel preprečiti stanja niti takrat izumljeni oziroma vpeljani štiribarvni tisk. Kakovost tiskanja, ki jo poznamo danes, pa je neoporečna. Barvne razglednice so zdaj dosegle svojo najvišjo raven, vendar, in to spet preseneča, le v tehničnem pogledu. Po estetski strani so razglednice precej nazadovale. Postale so množično porabno blago, s katerim si, kar zadeva kvaliteto, izdelavo, način fotografiranja oziroma izbiro motiva, belijo glavo le redki. Kljub vsemu smo zlasti v letu 1987 opazili znaten napredek, vendar le pri redkih primerih oziroma avtorjih. To so večinoma mladi, poklicni umetniški fotografi.

Razglednice in turizem ter društva zbiralcev

V začetku so se najbolj uveljavile pokrajinske razglednice. Nanje so natisnili tudi imena krajev in gorskih vrhov. Slovenci so tiskali ta imena s posebnim namenom. V nasprotju z nemškimi razglednicami, ki so nosile nemška imena naših krajev, so Slovenci z razglednicami uveljavljali slovenska imena.¹⁵ Take razglednice so pošiljali zlasti turisti. Turizem ali »potovalni promet« se je razvijal povsod po Evropi. Ljudje so potovali iz raznih pobud in razlogov. Zlasti pogosti pisci razglednic so bili zdraviliški gostje in planinci. Samoumevno je postalo, da je bilo treba domačim, prijateljem in znancem pisati iz zdravilišča ali planinske kočice. Romantične Alpe so vabile množico gornikov, vsak »premagani« vrh je pomenil novo zmago, ki jo je bilo treba zabeležiti. Vsak je pohvalil svoj vzpon z razglednico. Tedanji časniki so menili, da je namen teh potovanj nagrabiti čim več razglednic in da je turizem nekakšen lov na razglednice.

Tej težnji se niso izognile tudi slovenske dežele, kar kažejo karikature iz tedanjih časopisov in časnikov, npr. Ježa iz leta 1903.¹⁶ Če upoštevamo velikost krajev, moramo zapisati, da je prav s Triglava, Bleda ali iz Rogaške Slatine ohranjenih nadpovprečno veliko razglednic, kar je glede na navedeno povsem razumljivo. Leta 1902 poroča časopis Gorenjec o nekem blejskem trgovcu, ki je v enem poletju prodal 12 000 razglednic, čeprav ni bil edini Blejčan, ki je trgoval z njimi. Tiskanje in prodaja razglednic sta postala donosen posel. Isti časopis je pretiraval, ko je trdil, da se je takrat skoraj celotno vsakdanje

¹⁵ Damjan J. Ovsec, n. d., str. 28.

¹⁶ Walter Lukan, n. d., str. 13.

življenje vrtelo okrog razglednice, tako da bi bilo mogoče govoriti o »dobi razglednic«.¹⁷

Množično zanimanje za razglednice je zato že tedaj zbudilo resnične zbirateljske strasti. Tem se moramo zahvaliti, da se je do danes ohranilo toliko starih razglednic. Niso jih zbirali le v plemiških in meščanskih družinah, ki so jih spravljale v krasno vezane »albume za ilustrirane poštne kartice« (ti

¹⁷ Walter Lukan, n. d., str. 14.

niso smeli manjkati v nobeni meščanski hiši), marveč so jih zbirali tudi predstavniki nižjih slojev. Tudi zanje je bil to zaradi nizke cene dosegljiv konjiček.

Zbiralci so kmalu začeli ustanavljati društva ljubiteljev razglednic. Nemško društvo Kosmopolit npr., ki je bilo ustanovljeno leta 1897, je bilo resnično svetovno, saj je imelo po vsem svetu več kot 10 000 članov, med njimi so bili tudi Slovenci. Častni član, kar je zelo zanimivo, je bil sam avstrijski nadvojvoda Eugen.¹⁸ Velik pomen si je kasneje pridobilo društvo Globus. Nekateri zbiralci so bili včlanjeni v več društev, nekateri celo v več kot deset. Zbiralci so o zbiranju razglednic govorili kot o »razgledniškem športu« in pošiljali kartice svojim »športnim prijateljem« s »športnim pozdravom«. Leta 1898 so na Dunaju ustanovili Mednarodno združenje zbiralcev razglednic, ki se je čez dvajset let združilo v Svetovno zvezo Kosmopolit. Mednarodno združenje je imelo po številnih mestih monarhije in tudi v Ljubljani t. i. »reprezentance«, ki so gojile izmenjavo. Društva so izdajala posebna glasila, vendar pa ga Slovenci nismo imeli. Zbiralci oziroma društva so prirejali razstave razglednic. Največja je bila leta 1899 v Nici. Povezana je bila s »Prvim Evropskim kongresom zbiralcev in izdelovalcev razglednic«.

To je bil t. i. »zlati vek« razglednic, ko so v Parizu celo igrali komedijo z naslovom Cartes Postales (1899) in skladali koračnice zbiralcev kartic. Ta doba se je začela okrog leta 1897, sklenila pa s prvo svetovno vojno, čeprav so ljudje zbirali razglednice še naprej.¹⁹ Leta 1897 je bilo samo v Nemčiji okrog 65 tovarn,²⁰ ki so izdelovale razglednice, natisnile pa so jih npr. leta 1899 kar 88 milijonov, torej 176 kartic na 100 prebivalcev. Še več so jih na prebivalca izdelali Belgijci: pri nakladi 12 milijonov kartic jih je prišlo na 100 prebivalcev kar 194. Angleži so izdali 14 milijonov razglednic (36 na 100 prebivalcev), Francozi pa 8 milijonov (21 na 100 prebivalcev).²¹ Če pomislimo, da takrat turizem niti priližno ni bil razvit tako kakor danes, ko potuje letno na stotine milijonov ljudi, je število takrat natisnanih razglednic velikansko.

Zbiranje razglednic je bilo zelo priljubljeno tudi na Slovenskem. Zbiralci na razglednicah sprašujejo prijatelje in znance, ali imajo morda to ali to kartico. »Dragi stric Lojze!«, piše na razglednici iz leta 1901, »vem de imaš eno kartico, ki je jez nimam sej ne boš hud, ker sem Tvoje za God premal vesela. Jo namreč že imam. Pošli mi drugič uno, se že zelo veselim. Lepo Vas pozdravlja vaša Mici.«

Zanimiv primer navaja Walter Lukman v uvodu H kulturni zgodovini razglednic (v knjigi Pozdrav iz Ljubljane):

»Ste li na nas pozabili?

Oprostite, da vas bom(o) nahrulili!

Kaj delajo »Mondscheinkarte« s parazoli?

In druge, ko se po jezeru z biciklom gonijo okoli?

Bi ble hvaležne in vesele

Ko bi kakšne kartice sprejele.

Kajti je »epidemija« taka

¹⁸ Walter Lukman, n. d., str. 15.

¹⁹ Walter Lukman, n. d., str. 17.

²⁰ Robert Lebeck-Gerhard Kaufmann, n. d., str. 410.

²¹ Robert Lebeck-Gerhard Kaufmann, n. d., str. 418.

Da karte zbira vsaka.
 Dobijo se po mestih in vaseh
 Če družga ne, pa trava je na tleh!²²

Razgledniški tipi, vrste in motivi

Raziskovalci prvih obdobij razglednic menijo, da so najbrž tretjino vseh razglednic takrat razposlali kar sami zbiralci, ki so drug drugega oskrbovali z »novim in svežim« blagom. To so takoj opazili izdelovalci, ki so se potrudili, da bi poslali na tržišče razne novosti. Poleg kartona so začeli uporabljati še druge materiale. Tako so nastale usnjene in lesene razglednice, pa kartice z »razgledi«, izvezenimi v svili in kontrastno potiskanimi s svetlečo se aluminijško folijo. Priljubljene so bile presvetlitvene kartice, kombinirali so jih z »Mondschein-karticami«, ki jih omenja navedena pesmica. Slika je imela izrezana okna in luno, okna so se zasvetila, če si kartico držal proti svetlobi. Po enakem postopku so bile izdelane t.i. transparentne kartice. Ko si držal tako razglednico proti luči, so se pojavile dotlej nevidne oblike ali napisi, največkrat kakšna reklama. To so izdelovalci dosegli tako, da so srednjo plast kartona ustrezno izrezali.

Obstajale so tudi kartice »na poteg«. Pri »nahrbtniških« je bilo mogoče del kartice v obliki nahrbtnika, kovčka ali pisemskega nabiralnika odpreti, in v zloženki (leparelu) se je pojavila serija razglednic kakega kraja. Poznane in mikavne so bile reliefne in vtisnjene kartice. Razglednice so imele tudi ornamentirane ali posebno grafično okrašene okvire, na katere so vtiskovali slike. Motivi teh okvirov so bili naslednji: šopki, grbi, zastave, živali, rastlinski ornament, otroci, angelčki, lepe ženske itn. Obstajale so še druge vrste nenavadnih razglednic.

V rabi so bile tudi razglednice, tiskane v posebne namene. Že zelo zgodaj, v zadnjih letih 19. stoletja, so zavestno uporabljali razglednico kot sredstvo politične in gospodarske propagande. Politične stranke so spoznale njihovo uporabnost zase. V ta namen so uporabljale značilno navado, ki so jo upoštevali tako naročniki kot izdajatelj kartic, bila pa je tale. V »zlato dobi« razglednic so izdajali kartice ob vsakem pomembnejšem dogodku, naj je bil političen ali sicer javen. Stranke so izdajale razglednice ob svojih shodih (npr. razglednica ob tretjem katoliškem shodu leta 1906), Sokoli so izdajali kartice, na katerih stoji pod lipovim drevesom na levi strani sokol v uniformi in drži v rokah slovensko zastavico, pri nogah mu ležijo telovadne ročke, medtem ko je na desni podoba kraja. Nacionalno naravnost kažejo tudi kartice, kakršna je npr. tista z motivom Sevnice, ki je upodobljena na treh lipovih listih, zadaj pa je slovenska zastava. Nacionalne razglednice je izdajala tudi Ciril-Methodova družba s svojimi podružnicami, npr. táko, ki ima na levi Slomška, na desni njegov rojstni dom, pod Slomškovo sliko pa bodrilni izrek »Naš materni jezik je varh prave vere«,²³ ali tisto z Jurčičem na levi, njegovo rojstno hišo na desni,

²² Walter Lukan, n. d., str. 16.

²³ Vasilij Melik, Slovenci pred prvo svetovno vojno, Pozdravi iz slovenskih krajev, Dežela in ljudje na starih razglednicah, Ljubljana 1987, str. 20.

nad njo pa navedek iz Tugomera: »Tvrđ bodi, neizprôsen, mŏž jeklen, kadar braniš je česti in pravde narŏdu in jeziku svojemu!«

Za Druŏbo sv. Cirila in Metoda je bil do leta 1918 čisti dobiček od prodaje razglednic bolj skromen, v prvi polovici tridesetih let pa je nato dosegel Źe pribliŏno četrtino dohodkov iz članskih prispevkov. Znana je njegova razglednica z naslovom »Pozdrav iz Ljubljane ponoči«, ki je precej hudomušna. Kartica kaŹe popolnoma črno tablo, to je Ljubljana ponoči, zraven pa so za osvetlitev v odprti škatlici pripravljene vŹigalice druŹbe Cirila in Metoda z znanim napisom »Mal poloŹi dar domu na altar!« Vsekakor je bilo razliĉnim druŹtvom, npr. Slovenskemu planinskemu druŹtvu, Sokolu, Slovenski straŹi itn. izdajanje in prodajanje razglednic dober vir denarnih sredstev. Svoje razglednice so npr. izdali HranilniŹki klub iz Ljubljane, mariborska podruŹnica Zveze jugoslovanskih Źelezniĉarjev, prvo tamburaŹsko druŹstvo Bisernica iz Celovca itd. Iz naših krajev pa je seveda izŹlo tudi veliko nemŹko naravnanih razglednic z nemŹkimi napisi, izreki, pesmicami in simboli germanstva, npr. s hrastovimi vejicami in Źelodom.

Pri trgovini z razglednicami niso bili prikrajŹani niti trgovci na drobno. Knjigarne, papirnice in trafikanti so kupovali veĉinoma na debelo po 1000 kosov kartic, ki so stale med dvema in Źtirimi vinarji za komad in so jih prodajali naprej po deset vinarjev ali veĉ.

Razglednice so, kakor smo zapisali, izhajale tudi ob raznih drugih, za javnost pomembnih dogodkih. Tako je npr. ob otvoritvi ljubljanskega secesijskega Zmajskega mosta, ki so ga zgradili na mestu nekdanjega Mesarskega mosta, izŹla posebna razglednica z naslednjim sporoĉilom: »Jubilejni most Franca JoŹefa I., zgrajen 4. oktobra 1906.«²⁴ S kartico so ovekoveĉili npr. tudi naslednje dogodke: obisk cesarja ali pomembnega politika, dograditev pomembne stavbe oziroma objekta, cerkve, hotela, gostilne, trgovine, ŹelezniŹke proge, tramvajske proge, otvoritev rudnika, tovarne itn. Vrsta razglednic je nastala po hudem ljubljanskem potresu leta 1895. Na njih so upodobljeni razliĉni deli mesta s poŹkodovanimi, s tramovi podprtimi stavbami, s podrtimi objekti, zasilnimi taboriŹiĉi za prizadete, poljskimi kuhinjami itn. S temi karticami so fotografi in zaloŹniki hoteli zapisati v zgodovino naravno nesreĉo, pa tudi opozoriti javnost po vsej monarhiji in drugod po Evropi na ljubljansko ujmo in s tem spomniti na pomoĉ, ki jo je mesto nujno potrebovalo.

Ko je septembra leta 1908 priŹlo v Ljubljani do demonstracij zaradi nemŹkih napadov na Slovence na Ptuju (vojaŹtvo je v Ljubljani streljalo na demonstrante), so demonstranti razbili Źipe na nekaterih nemŹkih lokalih, tudi na Kazini. Nemci so dogodke takoj izkoristili v propagandne namene in izdali posebne razglednice, te kaŹejo razbito notranjost restavracije v Kazini, ki je bila takrat shajaliŹe ljubljanskih Nemcev. Te razglednice imajo posmehljiv napis »Slovenische Kulturarbeit«, slovensko kulturno delo, in so zgovoren primer slabih razmer in sovraŹtva med obema narodoma.

PrijaznejŹe so bile razglednice, ki so prikazovale npr. prve avtomobilske rallyje, avtomobilsko dirko Dunaj—Trst z voŹnjo skozi Most na Soĉi (natisnjena leta 1913), lajnarja pri sv. Alojziju pri Trstu, prve avtomobile, mestno elektriĉno Źeleznico, avtomobile za Źkropljenje cest, gasilske brizgalne, kmeĉke

²⁴ Damjan J. Ovsec, n. d., str. 28.

vozove, avtobusne postaje, gradove, kapelice, znamenja, sedeže društev in organizacij, oblasti in sodišč, naravne znamenitosti, kakršna so jezera, slapovi, planinski vrhovi, podzemske jame itn.

Značilnost časa, ki mu pravimo »zlata doba« razglednic, je bila ta, da je svojo razglednico imela skoraj vsaka slovenska vas, gasilsko in lovsko društvo, gostilna, hotel in kavarna, ki je z napisi na slikovni strani kartice vabila v goste z raznimi, tudi šaljivimi napisi, itn. Seveda je imela svojo lično razglednico npr. tudi ljubljanska Opera oziroma tedanje Narodno gledališče. Obiskovalci predstav so med odmorom kupili razglednico in jo pisali prijateljem in znanecem. Nekaj jih je ohranjenih. Tako je npr. neki Miroslav pisal neki dami kartico z naslednjo kratko vsebino: »Pozdrav iz gledišča.« Ali pa je bilo sporočilo takole: »Po dokončani predstavi! S spoštovanjem udani G.«²⁵

Zelo priljubljene so bile razglednice s humorističnimi motivi, na katerih so bili risani prizori, karikature, posebej priljubljene pa so bile fotomontaže. Take razglednice smo poznali tudi v Ljubljani. Nad nekdanjim Starim ali Frančiškanskim mostom (današnje Tromostovje) leti po zraku možakar, ki ima v eni roki odprt dežnik v drugi potovalno torbo. Spodaj je napis »Izlet v Ljubljano«. Po natančnejšem preučevanju evropskih razglednic sem ugotovil, da je natanko enak možakar narisana na nemški, belgijski in švedski razglednici iz let 1904 oziroma 1905. Kot kaže, je izvirnik nastal nekje v Nemčiji, ker niti na eni od teh razglednic ni naveden izdajatelj.²⁶ To ni seveda nič nenavadnega saj si je zlasti humoristične montaže sposojala vsa Evropa, največ pa so nastajale tam, kjer je bila proizvodnja razglednic največja, to je v Nemčiji, Angliji in Belgiji.

Med montažnimi razglednicami so bile zelo priljubljene tiste s prizori, polnimi pretiravanj, v katerih nastopajo ljudje, živali, rastline, (sadje, zelenjava, drevje) predmeti itn. v napačnih razmerjih. Na takšnih kartah je jajce večje od kokoši, na ogromni zeljni glavi stoji majhen los, čoln pelje postrv, ki je vsaj trikrat daljša od čolna, krompir je večji od železniškega vagona in ga komaj naložijo vanj, kavboj jaha zajca ipd. Te razglednice so tipična ameriška iznajdba in so plod ameriške težnje po tem, da so v vsem največji. V njih odseva tudi ameriška bahavost. Tako jih Američani sami razlagajo. Te razglednice se imenujejo »The Big Lie Post Cards« (razglednice debelih laži). Kažejo tudi na željo po obilju, ki naj bi ga bilo v Ameriki na pretek. Zato naj bi bilo možno, da en sam ribič lahko ujame tako veliko ribo, da bi z njo nasitil vojsko. Te razglednice so nastajale na prelomu 19. v 20. stoletje, najbolj znane serije pa so natiskali v letih 1908 do 1910 oziroma med svetovnim vojnama in jih izdelujejo še danes.²⁷ V Evropi so jih takoj začeli posnemati, tako da je nekaj takih fotomontaž znanih tudi pri nas. Dobili smo jih povečini iz Nemčije, nekatere pa neposredno iz Amerike. Pri nas smo jih nekoliko spremenili.

Kar zadeva druge humoristične razglednice, je njihova kakovost zelo različna. Razpon sega od preprostih ali celo nekoliko primitivnih »jukskart«, kot

²⁵ Damjan J. Ovsec, Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne, Ljubljana 1979, str. 81.

²⁶ Robert Lebeck-Josef Müller-Marein, Angeberpostkarten, Dortmund 1979, sl. 49—50.

²⁷ Hall Morgan, Big Time, American Tall-Tale Postcards, New York 1981, str. 1—4.

jim pravijo Nemci (šegavih kartic ali kartic, na katerih je narisana kakšna šala), do takih, na katerih najdemo dobro karikaturu, ki vstopa v svet satire in groteske. Najbrž so razglednicam te vrste utirali pot satirični listi.²⁸ Čeprav bi od tedanjega, precej neprizanesljivega režima pričakovali nepopustljivost, je vendar res, da so časopisi, zlasti satirični, lahko smešili vladno, birokracijo in celo vojsko, ne da bi se oblast v to vmešavala. Mnoge karikature na karticah so smešile npr. vojaško topoglavost, neučinkovitost, okorelo hierarhijo in njene zastopnike. Pripovedujejo, da se je ob takšnih podobah zabaval sam nemški cesar in tudi avstrijskemu naj bi ob pogledu na imenitne risbe Fritza Schönpluga sem in tja ušel nasmešek.²⁹

Prva svetovna vojna je spodbudila množično tiskanje kartic. T.i. »vojaške razglednice« predstavljajo najprej šaljive dogodke iz vojaškega življenja v mirnem času: rekrute, vojaško ljubezen, kantino, zapor, slovo od vojakov. Sledijo dopisnice iz prvih vojnih let, ki so še polne zanosa. Na njih je polno bliskajočih se sabelj, vihrajočih zastav in bojevitih pogledov. Proti koncu vojne so podobe postale resničnejše. Zanos je zbledel, namesto zmage so Nemci pričakali poraz. Vojaški obrazi so utrujeni, obleke razcapane, na slikah so ranjenci, gomile mrtvih, razbita terenska vozila, žalujoče vdove itn. Iz teh kartic lahko takoj razberemo, da gre za odkrito ali prikrito kritiko vojnega nesmisla.

V tej skupini imajo poseben pomen slovenske vojaške razglednice.³⁰ Med drugimi slikarji in risarji je zlasti Maksim Gaspari dobro zadel občutke slovenskih vojakov, ki so morali na bojišča ob Soči in v Galicijo.

S povedanim seveda še zdaleč nismo izčrpali motivov na razglednicah. V nepregledni množici najrazličnejših kartic jih je bilo največ takih z večinoma pretirano, že kar kičasto ali melodramatično vsebino. Večerna zarja z obrisi hribov, starega parka, antične razvaline s cipresami ob morju, pari na gozdnih poteh, samozadovoljni menihi ob kupici vina, mladeniči, obkroženi z vilami, deklice s škrtati, palčki ob miniaturnih graščinah na vrtovih, junaki na belih konjih, ki dvigajo k sebi v sedlo plavolase lepoticke z vihrajočimi lasmi, osamljene sprehajalke, objeti pari od ribnikih, morskih pečinah, na gozdnih poteh, pastirske ali družinske domače idile (poljubček mamici za lahko noč ob prižgani petrolejki; družina pri večerji ali zbrana ob klavirju, na katerega igra mati, ali kavalir, ki sloni na inštrumentu, na katerega igra njegova izvoljenka itn.), deklice v tančicah, ki brodijo med lokvanji po ribniku ali ob sončnem zahodu z razpuščenimi lasmi opazujejo labode, prizori iz oper in operet, pa tudi smrt, ki razdira življenjsko idilo itn., itn. To kar je bilo do takrat mogoče kupiti v prodajalnah kot dekorativno grafiko ali kar so kot ilustrirane priloge prinašali družinski listi, se je nenadoma znašlo na razglednicah in postalo dostopno vsem.

Večkrat so razglednice v pomanjšanem merilu prinašale novosti z jesenskih salonov, likovnih razstav (npr. znana serija »Salon de Paris«) in raznih sejmov. Z njimi je prihajal slehernemu človeku v zavest okus, občutje in slog fin-desiècla, secesije in poznejših let. Zato vseh teh motivov nikakor ne moremo

²⁸ Sergej Vrišer, Carte postale, Dopisnica-Postkarte-Postcard-cartolina postale, Maribor 1985. Katalog.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

imeti za kič. Nekdaj so razglednice opravljale posebno in smiselno poslanstvo, danes imajo zgodovinsko sporočilno vrednost.

V obdobju, ko je cvetelo zgodovinsko slikarstvo, so razglednice postale pravcata slikanica zgodovine.³¹ Antika, srednjeveško viteštvo, galantni rokoko, Napoleonovo življenje, razglednice s prizori iz priljubljenih zgodovinskih romanov, npr. Sienkiewicz *Quo Vadis*, Scottov *Ivanhoe* itn. Posebej trdno se je v razglednicah zasidral Napoleonov mit, ki je trajal nekaj desetletij in povzročil med ljudmi napačne podobe o njegovi vlogi, saj niso več vedeli, ali je bil zavojevalec ali osvoboditelj, pozitivna ali negativna osebnost. Posebna moda so bili tudi portreti pomembnih osebnosti iz evropske in svetovne zgodovine, pesniki, pisatelji, glasbeniki itn. Pri nas so razglednice prikazovale dogajanja iz srbske in hrvaške zgodovine, kakor so jih naslikali Paja Jovanović, Vlado Bukovac in drugi slikarji.³²

Umetniška vrednost zadnje vrste razglednic je bila na razmeroma dobri ravni. Gotovo je bilo več povprečnih kakor kakovostnih, vendar je potrebno poudariti, da se umetniki, ki so jih izdelovali, lahko pohvalijo z risarsko nardarjenostjo in spretnostjo, sposobnostjo obvladovanja npr. zgodovinskih arhitekturnih slogov, poznavanjem tedanjih oblačil in drugih slogovnih značilnosti. Najvišjo kakovost med razglednicami, ki so se širile po Srednji Evropi v prvih dveh desetletjih našega stoletja, so dosegle tiste, ki so izvirale iz okolja nemškega Bauhauša in iz znamenite Wiener Werkstätte (Bauhaus je bila šola za arhitekturo in uporabno umetnost, ustanovljena v Weimaru l. 1919. Ustanovitelj je bil arhitekt Walter Gropius. Šola je zagovarjala načrtovanje predmetov za vsakdanjo rabo in poudarjala preprostost in funkcionalnost, ki sta morali prevladati nad okrasjem. Wiener Werkstätte, Dunajske delavnice, sta ustanovila arhitekta Josef Hoffmann in Koloman Moser l. 1903. Na obrtni način so izdelovale predmete uporabne umetnosti v slogu secesije. Imele so velik vpliv na tedanje oblikovanje v Evropi in ZDA.)

Nekateri slikarji iz teh okolij, npr. Oskar Kokoschka, so si prislužili spoštovanje in si utrdili umetniško ime prav s tem, da so se ukvarjali s slikanjem razglednic, ki danes dosegajo zelo visoke cene.

Zaton risanih in slikanih kartic je povzročil pojav t. im. »fotografskih razglednic«. Zlasti popularni so bili sprva anonimni ženski liki. Lepoticam so se sčasoma na karticah pridružili obrazi gledaliških in zlasti filmskih igralk oziroma zvezd, od Ide Lupino, Mae West, Grete Garbo, Lee Percy do naše Ite Rine. Podobne kartice pa so izhajale tudi s podobami znanih igralcev.

Jezik na naših starih razglednicah

V času, ko so nastajale naše razglednice, so Slovenci živeli večinoma v avstrijskem delu Avstro-ogrske monarhije, nekaj jih je bilo v Italiji, nekaj v ogrskem delu monarhije. Na Kranjskem, kjer je živel največ Slovencev, sta bila deželna jezika nemščina in slovenščina. Mnogi Slovenci so dosledno uporabljali samo slovenščino. Nemci samo nemščino, veliko ljudi pa je uporabljalo (ni mešalo) oba jezika. Ogromno je bilo ljudi, ki so imeli radi dvojezične

³¹ Prav tam.

³² Prav tam.

napise.³³ V dvojezičnih napisih se prepletata dve težnji. Ena je v navadi povsod po svetu in jo poznamo tudi mi. Po tej navadi je na razglednici tudi angleški ali francoski napis. Za to odprtost do sveta so takrat uporabljali nemščino. Druga težnja izvira iz avstrijskih razmer, iz dvojezičnosti uradov, tradicije, sledov podrejenosti itn. Z razglednic lahko razberemo, kako so Slovenci pred prvo svetovno vojno živeli poleg svojega se v treh kulturnih svetovih: nemškem, italijanskem in madžarskem. Svojevrsten način izražanja slovenske narodne zavesti je bilo tudi pisanje v cirilici. To pisanje je bilo posledica čustvene težnje po povezavi s Slovani, zlasti z Rusi, z največjim slovanskim narodom. Drugi namen je bilo tudi to, da ne bi mogel kdorkoli prebrati napisanega.³⁴ Pisali so v cirilici, ruski in srbski, besedilo pa je bilo v slovenščini, saj so le redki znali oba jezika.

Slovenska besedila so mnogokrat prav zabavna, saj zlasti preprosti ljudje niso obvladali slovenščine in so v pisanju uporabljali pogovorne besede in zveze, narečne izraze ipd.

Založniki in izdajatelji razglednic

Razglednice so razširjale založbe. Te so bile lahko velike, celo svetovno znane, kot Tuck iz Londona ali Stengel & Co iz Dresdena, ki so same izdelovale in prodajale razglednice krajev iz cele Evrope.³⁵ Srednje založbe, npr. družina Schwidernoch z Dunaja (s podružnicami v Hackingu in Wagramu), ki je delovala pod imenom »umetniška tvrdka«, so bile pripravljene izdelovati razglednice za vse kraje in v vseh jezikih, kakor so želeli naročniki. Obstajala pa so tudi majhna podjetja, ki so se imenovala založbe, a je v resnici za njimi stal en sam fotograf, papirnica, gostilna, hotel ali celo trafikant.

V času od leta 1895 do 1918 je bilo samo v Ljubljani 60 izdajateljev razglednic, poleg najmanj 30 izdajateljev iz celotne monarhije (zlasti Dunaja, Prage, Gradca) in še okrog 20 iz tujine (pretežno iz Leipziga, Berlina, Dresdena, Coburga, Münchna in Züricha). V celotnem »zlatem obdobju« je bilo več ko 100 založnikov, ki so izdajali tudi slovenske oziroma ljubljanske razglednice. Naštejmo jih nekaj: Louis Glaser, Fischer & Felix z Dunaja, Regel & Krug in Carl Otto Hayd iz Münchna. Cele serije ljubljanskih razglednic sta izdali dunajski podjetji Hans Hausner in Brata Lazar. V Celovcu je deloval Alois Beer.³⁶ Izmed ljubljanskih založnikov razglednic omenimo iz različnih obdobjev Ivana Bonača, Davorina Rovška, L. J. Frölicha, J. Giontinija, Fr. Jegliča, A. Bertholda, Vasa Petričiča, L. Pevaleka, A. Turka, F. Kunca, podjetje Kleimayr & Bamberg in še posebej Marijo Tičar. Njeno podjetje je postalo med svetovna vojna vodilni založnik razglednic v Ljubljani. Sedež je imela v Selenburgovi ulici (današnja Titova), nasproti Kazine, in na Sv. Petra Cesti (Trubarjeva), nasproti hotela Tratnik. Leta 1916 je v koledarju družbe sv. Cirila in Metoda objavila naslednji oglas: »Umetniške razglednice, izbrane produkcije prvih svetovnih umetnikov — nad 2000 najlepših vzorcev — se

³³ Vasilij Melik, n. d., str. 18.

³⁴ Vasilij Melik, n. d., str. 21.

³⁵ Walter Lukan, n. d., str. 21.

³⁶ Walter Lukan, n. d., str. 19.

dobe na drobno in debelo v prvi in edini specialni trgovini razglednic in pi-semskega papirja, Marija Tičar, Ljubljana.«

Drugi slovenski založniki so bili npr. še Fran Pavlin z Jesenic, Maks Šeber iz Postojne, A. Adamič iz Kranja, D. Repe z Bleda, Anton Jerkič iz Gorice, Valentin Lapajne iz Idrije, Josip Rožun iz Sevnice, Anton Bole iz Postojne, J. D. Koceli iz Škofje Loke, A. Elsbacher iz Laškega, S. Magolič iz Celja itn.

O cenah naših razglednic

Omenili smo že, da so razglednice na debelo (po 1000 kosov) trgovci kupovali za ceno med dvema in štirimi vinarji. V zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno so prodajali karte večinoma po 10 vinarjev, nanjo pa je bilo treba prilepiti znamko za 5 vinarjev.³⁷ (Avstrijska krona [K] je imela 100 vinarjev [v]). Toliko kot razglednica je stala številka dnevnika, npr. Slovenskega naroda. Kilogram krompirja je stal 6 vinarjev, soli ali rženega kruha 24 v., kilogram belega kruha 32 v. Sladkor je bil po 95 v., kilogram govedine 1,40 K, teletine 1,50 K, kilogram masla 2,80 K, kilogram kave 3 K. Za kilogram pšeničnega kruha si torej lahko kupil 3, za kilogram kave 30 razglednic. Pri tem so npr. učitelji zaslužili glede na razred od 1000 do 1600 K na leto, medtem ko je imel srednješolski profesor pred upokojitvijo z dodatki vred 572 K na mesec, njegova pokojnina pa je znašala 500 K na mesec. Osemdnevni izlet z vlakom v Plzen, Prago in Tabor s hrano trikrat na dan in s prenočišči v hotelih je stal v tretjem razredu 120 K, v drugem 140 K. Tako je bilo npr. leta 1908. V novomeškem okrožju so imele takrat dekleta na deželi s stanovanjem, vendar brez prejetanja oblek, okrog 100 K mezde na leto. To je na mesec zneslo 8 K. V Gorici je dekla dobila v profesorski družini poleg hrane in daril vsaj 22 K mesečno. S tem si je lahko kupila 220 razglednic.

Prve objave starih razglednic po 2. svetovni vojni in njihov pomen danes

Ko je minila »zlata doba« razglednic, je pošla tudi izdajateljska, pošiljateljska in zbirateljska strast. Kartice so seveda tiskali, prodajali, kupovali in pošiljali. Enako kot v »starih časih« je založil npr. znameniti kavarnar, restav-rater in narodnjak Fran Krapež leta 1932 razglednico svoje znamenite restav-racije Zvezda v Ljubljani in delal z njo reklamo za svoje gostinske prostore v prenovljeni Kazini. Kljub temu pa se je kakovost razglednic povečini slabšala, zlasti pri karticah, ki so prikazovale razne kraje. V desetletjih je spomin na lične stare razglednice bledel, dokler v desetletjih po drugi svetovni vojni ni povsem zginil. Širša javnost, zlasti mlajši ljudje, nimajo več predstave o tem, kakšne so bile stare karte, podobno kot si ne predstavljajo, kakšna je bila nekoč podoba Ljubljane, Maribora, Celja, Bleda itn.

Kolikor je meni in kolegom, ki so se ukvarjali s pričujočo problematiko, poznano, so se na enem mestu zbrane in reproducirane razglednice zadnjič po-javile v tridesetih letih, in sicer na straneh revije Ilustracija. Takrat so obja-

³⁷ Vasilij Melik, n. d., str. 24.

vili lične fotografije, mislim, osmih razglednic. Zatem v javnosti ne zasledimo pravih podatkov o razglednicah in tudi ne, kar bi bilo pomembnejše, reprodukcij starih kartic.

Prve stare razglednice Ljubljane sem kot ilustracije objavil leta 1978 v Arhitektovem biltenu št. 36/37 k članku Promenada v glavi ali labirint vrednot. Teh reprodukcij je bilo 10. Razmišljanje z željo, da bi bilo treba ustrezno reproducirati čimveč imenitnih starih ljubljanskih razglednic, se je uresničilo leto kasneje.

Ko sem leta 1979 izdal knjigo Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne, sem pomislil, da je napačil pravi trenutek, da bi pozabljene (zlasti ljubljanske) razglednice obudili k življenju in jih po dolgih desetletjih spet pokazali javnosti. V knjigo sem kot ilustrativno gradivo uvrstil 69 razglednic. Žal so bile reprodukcije črno-bele, knjiga pa tiskana vse prej kot luksuzno. Kljub temu je zbudila v javnosti izredno zanimanje, o čemer je pričalo dejstvo, da je bila knjiga takoj razprodana. Ko človek prebije led, stvari stečejo same. Tako sem razpravo o ljubljanskem Tivoliju (Iz zgodovine in življenja mestnega parka, AB, Arhitektov biltenski, št. 60/61, Ljubljana, december 1982, str. 7—28) opremil s 32 reprodukcijami razglednic, od katerih jih je bila večina prvič objavljenih (šlo je za tiste, ki jih v knjigi nisem upošteval). Sprednja in zadnja stran biltena sta celostransko prinašali reprodukcijo razglednice s podobo ljubljanske Švicarije oziroma dopisnico (Correspondenz-Karte), ki jo je nekdo pisal v Krško. Pri zadnji ni šlo za ilustracijo k Tivoliju, temveč za besedilo. Vsaka številka revije je imela priložen še poseben, velik zložen poster, na katerem je bilo reproduciranih naslednjih 23 razglednic. Poster je bil darilo za novo leto 1983. Vsega skupaj je bilo torej v tej številki objavljenih 57 razglednic.

Že leta 1979 smo se v uredništvu Arhitektovega biltena ukvarjali z mislijo, da bi v posebni zloženki izdali ponatisnjene stare razglednice Ljubljane z novimi, katerih fotografije bi posneli iz istih točk in zornih kotov, s katerih so bile posnete stare. To bi bila potrebna osvežitev v ljubljanski razgledniški ponudbi, pa tudi kulturno dejanje. Žal je zamisel zaradi zagat z denarjem propadla.

Ko smo decembra leta 1985 izdali posebno številko Arhitektovega biltena z naslovom Reka in mesto (v njej so bili objavljeni referati iz istoimenskega posvetovanja), sem v članku z naslovom Življenje na Ljubljani — v starih in novejših časih — (AB, št. 79/80, str. 8—17) objavil reprodukcije 14 razglednic in drugih ilustracij, ki se nanašajo na Ljubljano. Vse te objave so povečale zanimanje za stare razglednice in jih približale bralcem.

Led je bil, kot kaže, dokončno prebit leta 1979. Dr. Walter Lukan, slovenski, na Dunaju živeči zgodovinar in zbiralec razglednic, mi je večkrat dejal, da je dobil zamisel in spodbudo za knjigo, v kateri bi objavili po posebnih načelih stare ljubljanske razglednice, prav pri prebiranju mojega Orisa. Zamisel je z uspehom kronal leta 1985, ko je Mladinska knjiga izdala luksuzno knjigo z barvnimi reprodukcijami starih razglednic z naslovom Pozdrav iz Ljubljane in s podnaslovom Mesto na starih razglednicah. Čeprav je v knjigi sodelovalo več avtorjev, gre zasluga za izpeljavo dr. Lukanu, ki je tudi napisal tehten in obširen uvod — H kulturni zgodovini razglednic. Pri knjigi so sodelovali

še prof. dr. Vasilij Melik, doc. dr. Peter Vodopivec, Olga Janša-Zorn, prof. Marjan Drnovšek in drugi. Janez Kajzer je zbral razne sestavke, ki se nanašajo na Ljubljano iz časov, kakor jo kažejo stare razglednice. Avtorji slednjih so Juš Kozak, F. Göstl, Ivan Lah, Damjan Ovsec, Ante Beg, Ivan Hribar, Jakob Alešovec, Fran Erjavec, Josip Suchy, Jože Debevec in Albert Sič. V knjigi je zbranih več ko 230 starih razglednic, ki večinoma izvirajo iz časa med letoma 1897 in 1918, manjše število jih je iz časa med svetovnima vojnoma. Knjiga je bila, kakor je bilo pričakovati, med občinstvom izredno dobro sprejeta in je do zdaj izšlo več ponatisov. Na knjižnem sejmu v Beogradu je dobila visoko priznanje. Ker je o tej knjigi v 16. številki *Traditiones* obširneje poročala Irena Keršič, se v njeno vsebino ne bomo več spuščali. Vendar je treba poudariti, da je to delo zelo veliko prispevalo k popularizaciji starih razglednic, omogočilo javnosti, da se znova sreča s preteklostjo svojega mesta, in povzročilo pravo razgledniško evforijo pri nas in drugod po Jugoslaviji. Zagrebčani so po tem zgledu izdali *Pozdrav iz Zagreba* (ki je žal v strokovnem, oblikovnem in tiskarskem pogledu na precej nižji ravni od *Pozdrava iz Ljubljane*), Beograjčani pa pripravljajo knjigo starih razglednic *Pozdrav iz Beograda*.

Hkrati s knjigo *Pozdrav iz Ljubljane* bi kot dopolnilo morala iziti knjiga *Ljubljana na starih fotografijah*, ki vključuje tudi veliko število razglednic. Vendar je ta knjiga izšla nekaj mesecev prej, ker se je *Mladinska* knjiga zamudila s tiskom *Pozdrava iz Ljubljane*. Tako je *Ljubljana na starih fotografijah* s podnaslovom *Razstava fotografij iz fototeke Zgodovinskega arhiva Ljubljana* prva publikacija pri nas, ki se načrtno ukvarja izključno s starim slikovnim gradivom o kakem kraju. Založil jo je Zgodovinski arhiv Ljubljana leta 1985, avtor knjige je prof. Marjan Drnovšek, sodeloval pa je tudi dr. Mirko Kambič.

V tej publikaciji je zajeto vse slikovno gradivo, ki ga je avtor najprej postavil kot razstavo fotografij iz fototeke Zgodovinskega arhiva v predverje arhiva, kjer je stalno na ogled. Publikacija je pravzaprav popoln katalog razstave, ki je smiselno nadaljevanje prejšnje, z naslovom *Ljubljana v arhivskem gradivu od začetka 14. stoletja do danes*, le da se omejuje na predstavitev fotografskega gradiva. Razstava fotografij zajema obdobje od šestdesetih let 19. stoletja do konca obdobja med svetovnima vojnoma, s poudarkom na prelomu 19. v 20. stoletje. Za ta čas je fototeka tudi vsebinsko najbogatejša.

V knjigi *Ljubljana na starih fotografijah* je 133 fotografij in razglednic z motivi posamičnih mestnih predelov. Uvrščene so v šest tematskih skupin: Mesto pod gradom (Panorama Ljubljane in grad, Levstikov in Stari trg, Mestni trg z okolico, Pogačarjev in Vodnikov trg, Zmajski most, Krekov trg); Od Prešernovega trga do Tivolija (Prešernov trg, Čopova ulica, Hotel Slon, Cankarjeva cesta, Tivoli z Rožnikom); Mesto na levem bregu Ljubljanice (Trg osvoboditve, vzdolž Titove ceste, Miklošičeva cesta, Železniška postaja z okolico, Šentpeter s Taborom); Neokč okolica — danes mesto (Ljubljansko barje, Bežigrad, Šiška, Šentvid, Ježica, Polje); Ljubljanski potres 1895; Ljubljanci (nekdanji župani, kulturni in javni delavci, ljubljanski meščani, delavci, socialno dno mesta). Kolikor je avtorju dopuščalo gradivo, je želel poudariti predvsem življenje v posameznih mestnih predelih, kajti večina fotografij, predvsem razglednic, prikazuje samo komunikacijske (ceste, trge in ulice) in

stavbne celote. Ljudi na njih skoraj ni, če pa že so, je to bolj po naključju. Katalog je zasnovan kot nujni pripomoček pri ogledu razstave, ker pomanjkanje prostora na panojih ne dopušča podnapisov k posameznim fotografijam oziroma razglednicam.³⁸

Katalog vsebuje, kar je pomembno tudi za preučevanje razglednic, komentar k vsaki fotografiji oziroma razglednici:³⁹

1. naslov motiva,
2. datum nastanka fotografije ali razglednice z natančno letnico (1900), s približno (okoli 1900), z najmlajšo ali najstarejšo možno letnico (pred oziroma po letu 1901), z navedbo obdobja (1860—1870 ali med svetovnjima vojnama),
3. oznaka dokumenta (fotografija ali razglednica) z merami: širina × višina,
4. ime fotografa ali ateljeja,
5. navedba opisov na prednji in zadnji strani razglednice,
6. ime založnika, izdajatelja in tiskarne,
7. arhivska signatura,
8. oznaka vsebine.

Leto 1985 je bilo vsekakor leto, ko so oživele stare razglednice. Po molku, ki je trajal na tem področju več desetletij, so se prizadevanja raznih raziskovalcev razgledniške problematike uresničila skoraj hkrati. Delno je bilo naključno, delno pa v dejstvu, da je bila večina avtorjev med seboj povezanih in so sodelovali pri raznih načrtih. Vendar, zgledi vlečejo. Oktobra in decembra tega leta je bila namreč v Mariboru prva velika in zelo zanimiva razstava starih razglednic pri nas, ki je bila hkrati tudi strokovno obdelana. Pripravil jo je prof. dr. Sergej Vrišer in Pokrajinski muzej v Mariboru. Dr. Vrišer je napisal tudi katalog, ki nosi ime razstave: »Carte postale«, s podnaslovom »Dopisnica — Postkarte — Postcard — cartolina postale«.

Ob tem je dr. Vrišer zapisal v katalog naslednje: »Razstava naj bi prikazala, kako raznovrsten je bil svet starih poštinih kart, nekoliko močnejše pa naj bi poskušala osvetliti tudi nekaj značilnih tém (o teh več v tistem delu članka, kjer sem pisal o tipih oziroma vrstah kartic in motivih na njih, op. p.), ki so bile njega dni en vogue. Z večjo pozornostjo smo se posvetili domačim, slovenskim razglednicam, tudi tukaj pa nismo zajeli vseh vrst, ki so nekoč krožile med ljudmi.« Ta razstava ni bila rezultat daljšega prizadevanja oziroma raziskovalnega programa. Avtor je poleg lastne zbirke in zbirk Antona Webra, Ivana Matičiča iz Ljubljane in Janeza J. Švajncerja iz Maribora vključil na razstavo še zbirke razglednic in dopisnic iz Pokrajinskega muzeja v Mariboru in razglednice iz zbirk Pokrajinskega arhiva v Mariboru.

Razstava Carte postale je naslednje leto od 10. do 27. septembra gostovala v Ljubljani v muzeju Arkade.

Istega leta, torej 1986, je pripravil Zgodovinski arhiv Ljubljana razstavo med 20. novembrom in 24. decembrom v novem Kulturno informacijskem centru Križanke. To je bila tretja razstava tega centra. Razstavo z naslovom Razglednice Ljubljane kot del kulturne dediščine je pripravil Marjan Drnovšek.

³⁸ Marjan Drnovšek, Ljubljana na starih fotografijah, Ljubljana 1985, str. 5.

³⁹ Prav tam.

To je bila prva razstava pri nas, ki je prikazala vso pestrost izvornih starih razglednic o Ljubljani. Drnovšek je razstavil okrog 500 razglednic z ljubljanskimi motivi iz zbirke Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Mestnega muzeja v Ljubljani in iz dveh pomembnejših zasebnih zbirk ljubljanskih razglednic, Viktorja Tančiča iz Ljubljane in dr. Walterja Lukana z Dunaja. Za popestritev in dopolnitev je avtor dodal nekatere izvorne dokumente iz fondov Zgodovinskega arhiva Ljubljana (pisne dokumente, načrte, risbe, plakate, drobne tiske itn.). S tem je želel poudariti vsebinsko povezanost razglednic in arhivskega gradiva, kar je bil tudi eden od namenov razstave. Drugi namen je bil opozoriti na zgodovinsko vrednost starih razglednic, ki jo te imajo za preučevanje podobe mesta, njegovega življenja in dogajanja v njem od konca 19. stoletja naprej.

Na razstavi so bile razglednice z arhivskimi dokumenti razvrščene v zaključene celote na 27 panojih, na posamičnih panojih pa po notranji tematski oziroma prostorski logiki, upoštevajoč tudi časovni kriterij. Zaključene celote so bile naslednje:

1. pogledi na Ljubljano z zahodne (Rožnika), z južne (Barja in z vzhodne strani (Golovca),
2. pogledi z grajskega griča,
3. ljubljanski grad,
4. trgi pod grajskim gričem,
5. Plečnikova vizija zazidave Vodnikovega trga (ob Plečnikovem načrtu velikega novega rotovža so bile razvrščene razglednice Vodnikovega trga in šolskega drevoreda ob Ljubljani s košatimi kostanji, gledalcu v razmislek in primerjavo),
6. Ljubljana in njeni mostovi od lenega barjanskega toka do Vevč,
7. Zmajski most,
8. Tivoli z Rožnikom,
9. športno življenje Ljubljančanov (npr. telovadba na prostem, ŠK Ilirija, kolesarstvo),
10. ljubljanski spomeniki (npr. Vodniku, Trubarju, Radeckemu, Miklošiču, kralju Petru I., Aleksandru I. itn.),
11. Prešernov spomenik,
12. Miklošičeva cesta od Prešernovega trga do današnje palače Zavarovalnice Triglav pri železniški postaji,
13. nebotičnik,
14. sprehod od Trnovega do Ježice,
15. okolica Ljubljane (Rožna dolina, Vodmat, Šiška, Dravljje, Šentvid, Črnuče, Tomačevo, Polje),
16. osebni in javni promet (npr. vozički, kočije, vozovi, kolesa, tramvaj, avtomobili, avtobus),
17. gospodarsko življenje (npr. banke in hranilnice, trgovine, tiskarne, obrt in industrija),
18. Tobačna tovarna Ljubljana,
19. Ljubljanski velesejem,
20. javna poslopja (npr. upravna, sodna, kulturna, zdravstvena),
21. šolska poslopja,
22. društveno življenje (npr. Sokoli, Orli, gasilci),
23. Ljubljanci (posamezniki in skupine, naključni sprehajalci),
24. vrste razglednic (po vsebini motiva, obliki, tehniki tiska itn.),
25. sporočila na razglednicah,
26. primerjava nekdanjih in današnjih razglednic (pred letom 1918, med svetovnimi vojnami in po drugi svetovni vojni),
27. najstarejša razglednica Ljubljane (1891).⁴⁰

⁴⁰ Marjan Drnovšek, Razglednice Ljubljane kot del kulturne dediščine. Kronika 34, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana 1986, str. 210.

Naštete teme nazorno kažejo, koliko lahko k osvetlitvi zgodovine in življenja nekega mesta prispevajo razglednice.

Marjan Drnovšek je na razstavi poskušal opozoriti tudi na vsebinski pomen, ki ga imajo za kulturno zgodovino besedila. Čeprav so kratka in fragmentarna, so vendarle utrinki iz vsakdanjega življenja. Kažejo tudi nacionalne, jezikovne in druge opredelitve, navade ljudi, njihovo pismenost in nepismenost itn. Mnoga sporočila na razglednicah prekašajo vrednost slikovnega dela. Ti drobci so lahko pomembna obogatitev in dopolnitev drugih virov, zlasti za krajevne zgodovinarje.

Zaradi omejenega prostora na razglednicah so besedila kratka, bolj informacije kakor sporočila in redkokdaj po vsebini intimnejša. Pogosta so tudi sporočila v slogu, »več ti bom napisal v pismu«, »povedal ustno« itn. Zanimive so tudi razglednice, ki so jih pisali znameniti ljudje.

Avtor razstave je 10. decembra 1986 pripravil pogovor za okroglo mizo, kjer so se zbrali poznavalci in uporabniki-raziskovalci. Namen razstave in pogovora je bil v tem, da bi opozorili na bogastvo, ki je shranjeno v zasebnih zbirkah. Hkrati so razpravljavci želeli ugotoviti, kako je z zbiranjem razglednic v ustanovah za varovanje kulturne dediščine v Ljubljani.

Marjan Drnovšek je tudi avtor navedenega kataloga, ki je izšel ob razstavi, in navedenega članka v Kroniki. Od tod in iz ustnih informacij sem črpal podatke o omenjeni razstavi.

Kmalu po izidu knjige Pozdrav iz Ljubljane so pri Mladinski knjigi stekle priprave za izdajo nove publikacije, ki naj bi, podobno kot prva, zajela s starimi razglednicami ves prostor, na katerem živijo Slovenci. Zaradi izkušenj je lahko knjiga izšla v izjemno kratkem času dve leti kasneje. Knjiga je po velikosti, oblikovanju in načinu podajanja gradiva logično nadaljevanje prve. Isti so tudi glavni sodelavci, ki so se jim pridružili še novi. Naslov tega pomembnega dela je »Pozdravi iz slovenskih krajev«, podnaslov pa »Dežela in ljudje na starih razglednicah«. Knjigo je zasnoval in strokovno uredil prof. Marjan Drnovšek, predgovor je prispeval dr. Vasilij Melik (Slovenci pred prvo svetovno vojno), uvode k poglavjem in besedila k razglednicam, ki jih je v knjigi kar 677(!), pa so napisali: dr. Walter Lukan (Koroška), dipl. umet. zgod. Jože Curk (Štajerska in Prekmurje), dipl. zgod. Olga Janša-Zorn in dr. France Rozman (Gorenjska), dr. Peter Vodopivec (Ljubljana), mag. Stane Granda (Dolenjska in Bela krajina), dipl. zgod. Marjan Drnovšek (Notranjska), dr. Branko Marušič (Goriška in Beneška Slovenija), mag. Branko Gombač (Trst in obala). Razglednice so iz zbirk naslednjih zbiralcev: Lidija Bezlaj-Krevel, Jaka Ciglar, Filip Fischer, Goriški muzej Nova Gorica, Danilo Gorjup, Boris Hafner, Jože Hudales, knjižnica Edvarda Kardelja v Celju, Marko Korenčan, Walter Lukan, Marjan Marinšek, Janez Mavrič, Miloš Mikolič, Primož Premzl, Mirko Šoštarič, Janez J. Švajncer, Viktor Tančič, Lojze Zavrl, Zgodovinski arhiv Ljubljana in Janez Žitko. Slikovno gradivo sta zbrala Marjan Drnovšek in Viktor Tančič. O knjigi, ki je izšla v nakladi 12 000 izvodov na 384 straneh s kazalom krajevnih imen in kazalom izdajateljev, založnikov, fotografov in tiskarjev razglednic, bo potrebno poročati posebej.

Sklepna misel

V čigavih rokah je usoda starih razglednic?

Vprašanje odmeva kot retorično vprašanje, vendar je hkrati sklepna misel pričujočega besedila o starih razglednicah. Splošna vrednost starih »poštних kartic« je v mnogih pogledih nesporna. Kdo je tisti, ki lahko skrbi za kontinuiteto sporočila tega gradiva v bodoče?

Vemo, da zbirajo razglednice posamezniki, arhivi, muzeji, zavodi za spomeniško varstvo, knjižnice itn. Slednje uvrščajo zbiranje starih razglednic med knjižničarsko gradivo (3. člen zakona o knjižnicah, Uradni list SRS, št. 27/82). Žal se veliko zanimanje za vse to gradivo ne ujema zmeraj z metodološkimi načeli za preučevanje tega dragocenega gradiva. Razdrobljena miselnost, nepoučenost in tudi zasebne koristi mnogokrat ohranjanju starih razglednic ne koristijo. Pri tem ne gre le za osebne poglede. Arhivisti prištevajo to gradivo k arhivskemu gradivu, muzealci k muzealijam, knjižničarji k svojemu, osebni zbiralci k drugemu pogledu. Vse te možne »vezi«, zlasti v bližnji preteklosti, niso bile konstruktivne. Spomnimo se npr. verskega tiska, ki je pred leti pozival (verno) ljudstvo, naj daruje uredništvom stare razglednice, ki so jih potem z dobičkom prodajali v tujino, kjer tovrstno produkcijo mnogo bolj cenijo kakor pri nas in so bili zanje zato pripravljene plačati dosti višjo ceno. Denar se je stekal drugam, dragocene razglednice pa so ubrale svoja pota, katerih smeri ne bomo nikdar več našli.

Osveščanje zbirateljev in širše javnosti, da bi se zavedli pomembnosti, ki jo razgledniško gradivo pomeni za družbo, ni bilo in ne more biti odveč. Treba pa je reči, da zadnje čase izražena misel o nujnosti medsebojnega sodelovanja med ustanovami in zasebniki, ni več želja, marveč praksa. Tudi zasebniki, ki sicer po naravi stvari zasebništvu delujejo bolj ali manj egoistično, se v precejšnji meri že zavedajo, da imajo tudi oni določeno poslanstvo.

V okviru Numizmatičnega društva Slovenije deluje sekcija zbiralcev razglednic. Numizmatično društvo izdaja dvakrat na leto svoje glasilo Glasnik. Njegov glavni urednik je Vladimir Tlakar. Glavni namen Glasnika so društvene informacije in drugo, vendar izhaja v okviru tega glasila letno tudi Vestnik, ki ga ureja Albin Pogačnik. Vsak mesec (to traja že kakšno leto) izide avkcijska lista, ki jo razmnožijo na računalniku. Razdelijo jo med člane sekcije zbiralcev razglednic, katere predsednik je Viktor Tančič. Po navadi se člani srečujejo vsako prvo nedeljo v mesecu v t. i. zimskem vrtu hotela Ilirija v Šiški. Na takih srečanjih se zbere do 20 ljudi ali več. V okviru te dejavnosti krožijo različni primerki starih razglednic, ki po logiki ponudbe in povpraševanja pri zbiralcih dosegajo različne, včasih tudi zelo visoke cene. Ustrezne ustanove, ki naj bi skrbele za zbiranje tovrstnega gradiva, velikokrat nimajo denarja oziroma zanimanja, da bi zbirke starih razglednic, ki krožijo med zasebnimi in drugimi zbiralci, uvrstile v svoje fonde. Če pa se to dogaja, obstajajo za prave raziskovalce tega gradiva težave v tem, da zanje pogosto manjkajo zanesljivi podatki. Le redki imajo namreč navedbo fotografa ali ateljeja, datum nastanka, navedbo motiva itn.

Namen pričujočega zapisa je bil osvetliti pojav, razvoj, pomen in vlogo razglednice v časih njenega nastanka, uveljavljanja in v časih njene ponovne oživitve. Zato sem se omejil na tiste publikacije in z njimi povezane razstave,

za katere menim, da so bile v javnosti posebej odmevne. Hkrati pa moram zapisati, da vsakega manj pomembnega članka o razglednicah nisem mogel upoštevati, kar ne pomeni, da sem ga prezrl, prav kakor se na tem mestu ne morem dovolj posvetiti vsem zapisom o starih kartah, ki so se povečini pojavili, razen izjem, okrog leta 1985 in pozneje. Kljub temu me priganja dolžnost, da omenim vsaj nekatera dragocena prizadevanja v tej smeri, ki jih doslej nisem vključil v ta zapis.

Tako je npr. Fran Juriševac izdal delo z naslovom *S pošto skozi preteklost slovenskega Primorja in Istre*, ki je izšlo že leta 1981 in prinaša nekaj razglednic. Sam je eden najstarejših slovenskih zbiralcev, specialist za Primorsko. Ko smo v tem delu Slovenije, kaže omeniti še nekaj člankov v tržaškem Primorskem dnevniku, kjer moramo kot avtorja omeniti zlasti Filipa Fischerja (tudi letošnja novoletna številka Primorskega dnevnika prinaša na naslovnici reprodukcijo stare barvne novoletne voščilnice). Primorci, Ljubljančani in še kdo so izdelali nekaj koledarjev z reprodukcijami starih razglednic.

Ljubljanski Nedeljski dnevnik je leta 1986 v svoji »Knjigi rekordov« objavil Tančičevo najstarejšo (znano) razglednico Ljubljane iz leta 1891. Pobudo je povzela tudi revija *Jana*. Zadnja leta sta v več svojih televizijskih oddajah uporabila kot ilustrativno gradivo stare kartice Janez Lombergar in podpisani. Sam sem večkrat pokazal zlasti razglednice stare Ljubljane in Tivolija, božične in novoletne voščilnice.

Na kranjski razstavi »Gorenjski kraji in ljudje pred 1. vojno«, ki je bila leta 1986, je bilo videti tudi stare razglednice. Avtorji razstave so bili dr. Cene Avguštin, Anka Novak in Nada Žontar. O razglednicah so precej pisali tudi Stajerci. Med njimi so poleg prof. dr. Sergeja Vrišerja najdejavnejši Jaka Ciglar, Primož Premzl in Mirko Soštarič. Na zadnjega moramo posebej opozoriti, saj je eden najstarejših slovenskih zbiralcev sploh, ki ob drugih razglednicah zbira posebej koroške motive. Vsi so Mariborčani. Janez Mavrič iz Gornjega grada ima svojo muzejsko zbirko, v kateri je razstavljal tudi razglednice. S Premzлом izdajata razglednice tudi v samozaložbi.

Ob stoletnici portoroškega turizma so izdale Obalne galerije Piran komplete, v katerih je po deset starih razglednic Pirana iz leta 1890, Portoroža iz leta 1892, 1894, 1905 in 1912 in portoroških solin iz leta 1909 oziroma enake podobe Pirana iz leta 1890, Kopra iz let 1908 in 1909, Izole iz let 1909 in 1910, Škocjanskih jam iz leta 1910, Predjamskega gradu iz leta 1911, Portoroža iz leta 1912, Postojnske jame iz leta 1922 in Ankarana iz leta 1925. Lani so v Idriji izdali komplet idrijskih starih razglednic. Avgusta leta 1985 so v Ljubljanskem dnevniku objavljali fotografije in razglednice stare Ljubljane s krajšimi podnapisi, kjer je npr. sodeloval Viktor Tančič.

Marjan Marinšek je 19. decembra leta 1986 v Kulturnem centru Ivana Napotnika v Titovem Velenju razstavil Gasparijeve razglednice in izdal ob tem tudi lično knjižico-katalog. S to razstavo je potem gostoval po raznih slovenskih krajih. O tem pripravlja tudi knjigo. Gasparijeve razglednice so bile na ogled na ljubljanski razstavi Gasparijevih del v Narodni galeriji.

Založba Borec pripravlja knjigo o starih slovenskih narodnobuditeljskih in domoljubnih razglednicah z naslovom »Naprej, zastava Slave«. V domžalskem glasilu Občinski poročevalec so objavili stare razglednice domžalske občine. Stare kartice so objavljali tudi v mariborskem tedniku 7 D, pod naslovom »Lju-

bezen do slovenske zemlje in človeka«. Janez J. Švajncer je v Kroniki, časopisu za slovensko krajevno zgodovino, leta 1987 objavil članek o deklaracijskih razglednicah, ki jih je narisal M. Gaspari.

Gradiva s tem, kot rečeno, nisem izžrpal, vendar upam, da sem navedel vsaj najpomembnejše. Podatki o tem niso obdelani, zato je dobrodošel vsak, ki k omenjeni problematiki lahko doda kaj novega. Novosti lahko pričakujemo tudi od zbiralcev, strokovnjakov, založb. Zanimanje za stare razglednice namreč še ni doseglo vrhunca in se stalno veča. Zato lahko danes govorimo o renesansi »zlate dobe« starih poštних razglednic.

Zusammenfassung

ALTE ANSICHTSKARTEN EINST UND JETZT

Bereits seit einiger Zeit ist zu beobachten, wie mit zunehmend bedrohlichen Ereignissen auf der Welt und mit dem Absinken der allgemeinen Lebensqualität, was vor allem bei uns der Fall ist, das Interesse an der Vergangenheit zunimmt. Hierbei handelt es sich nicht nur um Nostalgie, sondern auch um andere psychologische Faktoren, denn gerade die Jugend bzw. die Altersgruppen, die gegenwarts- und zukunftsorientiert sein sollten, beginnen sich intensiv für die Vergangenheit zu interessieren. Im psychologischen Sinne sind die Menschen nicht so sehr an der materiellen Seite des Lebens interessiert, sondern an den zwischenmenschlichen Beziehungen und diese waren vor Jahrzehnten besser. Über die alte Zeit wird gesprochen wie über eine Zeit, die ihren Stil hatte. Weil sich die Menschen dessen bewusst sind, projizieren sie ihre Illusionen in die Vergangenheit, weil diese sich dort bis zu einem gewissen Grad materialisieren lassen. Die Vergangenheit hat nämlich eine Qualität, die messbar ist, obwohl von heute aus gesehen auch diese Qualität in einigen Fällen fragwürdig ist. Die Vergangenheit birgt keine Drohung, ist sicher und so verschafft das Kommunizieren mit ihr eine besondere Befriedigung.

Wie schon bemerkt, interessieren sich die Menschen für zwischenmenschliche Beziehungen, für Kommunikation. Hierher gehören auch die Arten der schriftlichen Kommunikation in der Vergangenheit. Eine davon sind alte Ansichtskarten, mit denen sich auch der vorliegende Beitrag befasst.

Mit dem zunehmenden Interesse für unsere Vergangenheit, wurden auch alte Ansichtskarten wiederentdeckt. Die Folgen davon sind der Einsatz von Ansichtskarten als Illustrationsmaterial zu Büchern, Artikeln und verschiedenen Studien, Ausstellungen, selbständige Publikationen, die alten Ansichtskarten gewidmet sind, rare Nachdrucke alter Ansichtskarten, seit man ihren kulturhistorischen Sammlerwert erkannt hat. Der Beitrag versucht, dem gegenwärtigen Ansichtskarten-»Boom« zu folgen und eine Übersicht von Auftauchen der alten Ansichtskarten in der Öffentlichkeit und dem heutigen Stand auf diesem Gebiet zu liefern.

Der erste Teil des Beitrags berichtet über die Vorgängerinnen der Ansichtskarte. Das waren zunächst handgeschriebene oder gemalte und später gedruckte Glückwunschkarten und Postkarten (1869), die im Slowenischen erst »listnica« genannt wurden. Die Ansichtskarte hat sich langsam aus der Postkarte entwickelt und beruhte auf den sogenannten »Ansichten«, die schon vor der Einführung der Postkarte auf den Briefkopf gedruckt wurden. Die Bildseite der Ansichtskarte hatte ihre eigene Entwicklung. So, wie wir sie heute kennen — auf einer Seite ein Bild, auf der anderen Platz für Adresse und Mitteilung, bekamen sie die Engländer im Jahre 1902, die Österreicher 1904 und die Deutschen 1905. Ähnlich, wie die erste Briefmarke von einem Slowenen namens Lovrenc Košir entworfen wurde, soll auch die erste Ansichtskarte von einem jugoslawischen Landsmann stammen. Petar Manojlović aus Srbobran in der Vojvodina entwarf im Jahre 1870 für die damals erscheinende ser-

bische Zeitung »Zmaj« eine Ansichtskarte, die dann auch gedruckt wurde. Illustriert wurde die Vorderseite nicht die Rückseite. Das Bild zeigte wohl Moskau oder Istanbul. Auf jeden Fall streiten sich noch Deutsche, Engländer und Franzosen um die erste Ansichtskarte.

Weiter wird die Benennung der Ansichtskarte in den europäischen Sprachen erörtert, insbesondere im Slowenischen (»dopisnica«, »oglednica«, »dopisnica z razgledom« und endlich »razglednica«, »die Ansichtskarte«), ferner die Grösse und die Drucktechniken und schliesslich der Einfluss von Tourismus und den Sammelvereinen, die sehr früh auftauchten und eine hohe Zahl von Anhängern hatten, auf die Entwicklung der Ansichtskarte. Viel Platz wurde auch den Typen und Arten von Ansichtskarten eingeräumt und der Unzahl der darauf abgebildeten Motive. Weiterhin ist die Rede von der Rolle der Ansichtskarte für die Slowenen, die sie nämlich schon früh als Mittel der politischen und wirtschaftlichen Propaganda einsetzten. Ihr praktischer Wert war auch von den politischen Parteien erkannt worden. Die Ansichtskarte half den Slowenen in der österreichisch-ungarischen Monarchie ihr Nationalbewusstsein und ihren Stolz zu stärken und die slowenischen Orts- und anderen Namen durchzusetzen. Im »goldenen Zeitalter« der Ansichtskarten (um 1897 bis 1918) wurden bei jedem wichtigen Anlass, ob politisch oder allgemeinöffentlich, Karten herausgegeben. Die Parteien und Vereine gaben anlässlich ihrer Zusammenkünfte Ansichtskarten heraus usw. Eine eigene Ansichtskarte hatte auch fast jedes Dorf, Wirtshaus, Hotel, Geschäft. Weiterhin wird über die Sprache auf den alten Karten gesprochen, wo als eine Kuriosität slowenische Mitteilungen erwähnt werden, die in russischer oder serbischer kyrillischer Schrift geschrieben sind. Die Slowenen beherrschten diese Sprachen zwar nicht, verwendeten aber die kyrillischen Buchstaben teils aus einem stark slawischen Gefühl heraus, das für sie auch mit den Russen als grösstem slawischen Volk verknüpft war, teils aus dem Wunsch, dass diese Mitteilungen von anderen nicht verstanden werden sollten.

Ferner wird über die Verleger und Herausgeber der slowenischen Ansichtskarten gesprochen. Neben einheimischen Verlegern und Herausgebern gab es auch Deutsche, Schweizer, Österreicher, im »goldenen Zeitalter« der Ansichtskarte gab es alles in allem über 100. Die Übersicht schliesst dann mit einer Betrachtung der Preise von Ansichtskarten (2 bis 4 Heller en gross, wenn man in der Regel 1000 Stück abnimmt und um 10 Heller pro Stück im Einzelhandel) und den damaligen Preisen und Gehältern.

Der zweite Teil des Artikels befasst sich mit den ersten Veröffentlichungen alter Ansichtskarten nach dem Zweiten Weltkrieg und ihrer Bedeutung heute. Schon in den dreissiger Jahren verringert sich das Interesse daran. Zugleich sinkt auch die Qualität in ästhetischer und technischer Hinsicht. Schuld daran sind der Offsetdruck und die grossen Auflagen. Bei der grossen Menge beschäftigt sich niemand mehr mit Details. In den Jahrzehnten nach dem Zweiten Weltkrieg verblasst die Erinnerung an hübsche alte Ansichtskarten vollkommen. Die breite Öffentlichkeit, vor allem jüngere Leute, haben davon keine Vorstellung mehr, ähnlich wie sie sich auch nicht mehr vorstellen können, wie einst Ljubljana, Maribor, Celje, Bled usw. ausgesehen haben.

Die ersten alten Ansichtskarten von Ljubljana wurden 1978 von Damjan Ovsec in einem Artikel für die Zeitschrift »Arhitektov bilten« (AB) veröffentlicht, und zwar 10 Reproduktionen. Ein Jahr später erschien das Buch »Schilderung des gesellschaftlichen Lebens in Ljubljana vom Beginn des 20. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg«, worin Damjan Ovsec mit weiteren 69 Ansichtskarten seinem Wunsch folgte, möglichst viele Ansichtskarten von Ljubljana zu reproduzieren. Er fügte seiner Studie über den Ljubljanaer Park Tivoli 32 erstmals veröffentlichte Ansichtskarten bei. Weitere 23 Ansichtskarten fanden ihren Platz auf einem Poster, den die Leser der Zeitschrift AB als Neujahebeilage 1983 bekamen. Auch die Titelseite und die letzte Seite waren mit je einer Ansichtskarte geschmückt, insgesamt also 57 Karten. Derselbe Autor hat damit auch seine anderen Artikel über Ljubljana illustriert. Das Eis war gebrochen. Das Interesse für alte Ansichtskarten nimmt ständig zu.

Im Jahr 1985 erschien ein luxuriöses Buch — »Gruss aus Ljubljana« (Die Stadt auf alten Ansichtskarten) — mit mehr als 230 Farb reproduktionen Ljubljanaer An-

sichtskarten. Das Buch entstand unter Mitwirkung mehrerer Autoren und die Einführung schrieb ein Experte für Ansichtskarten, der Kärntner Slowene Dr. Walter Lukan aus Wien. Darauf folgte ein Buch-Katalog »Ljubljana auf alten Fotografien«. Der Autor, Professor Marjan Drnovšek übertrug in den Katalog eine ganze Foto-Ausstellung aus der Fotothek des Stadtarchivs von Ljubljana, die in der Vorhalle des Archivs zu besichtigen gewesen war. In dem Buch gibt es 133 Fotos und Ansichtskarten. In demselben Jahr veranstaltete Dr. Sergej Vrišer in Maribor eine Ausstellung namens »Carte postale«. Diese Ausstellung, die den ganzen Reichtum und die Vielfalt der Typen, Arten und Motive der alten Ansichtskarten zeigte, war einige Monate später auch in Ljubljana zu sehen. Auch ein Katalog dazu wurde herausgegeben. Im Jahr 1986 gab es in Ljubljana eine Ausstellung alter Originalansichtskarten von Ljubljana. Der Autor, Professor Drnovšek, hatte rund 500 Ansichtskarten gesammelt, die er noch durch einige schriftliche Dokumente, Pläne, Zeichnungen, Plakate, kleinere Drucksachen usw. dem Fonds des Ljubljanaer Stadtarchivs abrundete. Ziel der Ausstellung war es, in der Verknüpfung dieser beiden Materialarten auf die Bedeutung der alten Ansichtskarten für die Untersuchung des Stadtbildes, des Lebens der Stadt und des Geschehens in der Vergangenheit aufmerksam zu machen.

Im Jahr 1987 erschien ein markantes Buch mit dem Titel »Grüsse aus slowenischen Ortschaften« (also auch aus Österreich, Italien und Ungarn, wo Slowenen leben) mit dem Untertitel »Land und Leute auf alten Ansichtskarten«. Das Buch, wo auf 384 Seiten 677 Ansichtskarten zu sehen sind, ist ein Werk von Professor Drnovšek und einer Gruppe von Mitautoren. In Vorbereitung ist auch ein Buch mit alten Ansichtskarten aus der Zeit des slowenischen Nationalerwachens. Auch sind einige Nachdrucke von alten Karten erschienen. Ausserdem sind zu diesem Thema noch viele Artikel und Aufsätze erschienen, und es hat dazu auch mehrere kleinere Ausstellungen gegeben.

Niemand zweifelt mehr an dem Wert der alten Ansichtskarten. Es gibt Ansichtskartensammler, die ihren Verein und ihre Zeitschrift haben. Aber auch Archive, Bibliotheken, Museen, Denkmalschutzämter sammeln Karten. Leider stimmt das grosse Interesse an diesem Thema nicht immer mit dem methodischen Grundsätzen zur Erforschung des wertvollen Materials überein. Hier müssen konstruktive Verknüpfungen und Zusammenarbeit eingeführt werden. Das Interesse für alte Ansichtskarten wächst nämlich noch immer, aber es hat seinen Höhenpunkt noch nicht erreicht. Von einer richtigen Renaissance des »goldenen Zeitalters« der Postkarten wird man erst dann sprechen können, wenn sich persönliche und institutionelle Standpunkte zugunsten der alten Ansichtskarte gebildet haben, mit einer einheitlichen Methodologie des Sammelns, Bewertens, Erforschens, Ausstellens und der Herausgabe dieses wertvollen Materials.

ZA SODELOVANJE MED DRUŽBOSLOVNIMI VEDAMI

Ker iz osebne izkušnje vem, da se polemike pri nas prej ali slej sprevržejo v osebne prepire, sem priloženi polemični zapis pokazal dr. Dušanu Nečaku na posvetovanju, ki je bilo novembra 1984 v Mariboru, in mu ob tej priložnosti predlagal, da svoj prispevek pred objavo ustrezno spremeni; v tem primeru svojega zapisa ne bom prebral na posvetovanju in ne objavil. Dr. Nečak je ta predlog sprejel, vendar je bil kasneje njegov referat objavljen brez ustreznih sprememb. Zato menim, da je smotno, če se bralci 14. knjige Knjižnice Glasnika SED in 6. knjige Knjižnice Kronicke seznanijo z nekaterimi razlikami v najinih pogledih na razmerje med etnologijo in zgodovinopisjem.

V svojem prispevku za omenjeno posvetovanje sem izrazil željo in potrebo, ki jo uvidevamo etnologi pri svojem delu, po boljšem sodelovanju med družboslovnimi vedami na sploh in med zgodovino in etnologijo še posebej. Zato menim, da si lahko dovolim izraziti začudenje nad prispevkom dr. Dušana Nečaka »In kje so bile druge družboslovne vede?«, naslovljenim z obetavnim vprašanjem, na katerega pa v referatu ni dal odgovora. V naglici se seveda primeri, da pisec napiše kaj drugega od tega, kar je želel v resnici povedati. Jasnejši ni niti podnaslov, ki napoveduje razmišljanje o (namišljenem) sporu med zgodovino in etnologijo. Iz referata dr. Nečaka je namreč razvidno, da se avtor ni lotil napovedanega razmišljanja dovolj zbrano in da si je za to nalogo izbral tudi napačen pristop. Na nestrpnosti, apriorizmih, podcenjevanju, nespoštovanju dosežkov drugih in podobnem pač ni mogoče graditi ustvarjalnega dialoga. Nasprotno, sadove lahko obrodi samo takšen dialog, ki temelji na enakopravnosti sogovornikov in kritičnem odnosu do svojega in sogovornikovega dela. Menim, da bi morala pri tem odločati zgolj moč argumenta, kajti sicer dialog že po definiciji ne more potekati na strokovnem nivoju. Ocenjevanje argumentov po letnici rojstva tistega, ki ga daje, je iz tega vidika nekoliko *neresna metoda*, ki takšnega nivoja ne more zagotavljati.

Meni je neprijetno govoriti o tem, vendar, žal, to ni edina neustrezna metoda, ki jo je uporabil dr. Nečak pri pisanju svojega razmišljanja. V njem označuje najbrž z nekoliko ironičnimi nameni (sicer se mu ne bi bilo treba pomagati z narekovaji) način življenja kot »paradno torišče« oziroma »paradno disciplino« etnoloških raziskav. Način življenja za etnologe seveda ni ne eno ne drugo, ne glede na morebitne razlike v naših karakterjih, ampak je čisto preprosto predmet etnologije. Ker se dr. Nečak pri svojem razmišljanju sklicuje med drugim tudi na mojo razpravo iz Borca št. 10, 1983, katere bržkone ni utegnil dovolj zbrano prebrati, moram opozoriti na *potvorbo* oziroma *površnost*, ki si jo je ob tem dovolil. V omenjeni razpravi sem citiral odlomek iz odgovora dr. Franca Rozmana v anketi Naših razgledov z dne 13. maja 1983 o sodobni zgodovinski zavesti, v katerem le-ta — *pravilno* — ugotavlja, da ostaja način življenja, »ki je paradno torišče moderne historiografije«, pri nas še vedno izključni predmet etnoloških raziskav. Ne vem, ali je do te potvorbe oziroma

površnosti prišlo v dobri ali v slabi veri dr. Nečaka. Toda razmišljanje, ki je zgrajeno na metodi sprevrčanja dejstev, me nikakor ne prepričuje v verodostojnost zagotovil, da si res želi boljšega sodelovanja z etnologijo, koordinacije dela in skupnih načrtov.

Prav tako moram reči, da me ne potrjuje o verodostojnosti takšnih zagotovil posplošeno in z ničemer utemeljeno pripisovanje »osnovnega neznanja iz strukture in tehnike zgodovinske vede« kritičnim premislekom nekaterih dosedanjih dosežkov zgodovinarstva in podtikovanje etnologom, da skušamo pisati o načinu življenja zunaj konteksta prostora in časa, »zakoličenega z dejstvi«. Od kod dr. Nečaku takšna spoznanja, ne vem; iz etnoloških besedil vsekakor ne! Bojim se, da takšna metoda podtikanja lahko naredi željam po sodelovanju precej več škode kot koristi.

Prav tako ne razumem — in nočem razumeti! — kako naj bi služilo temu cilju skrajno nekorektno spraševanje, če kritiki nekaterih izdelkov slovenskega zgodovinarstva resnično mislijo, da se je treba odslej bolj pospešeno in intenzivno ukvarjati z vprašanjem, zakaj je povprečen Slovenec nosil nekoč v žepu Slovenskega poročevalca, na račun vprašanj, povezanih s problematiko političnega pluralizma v okvirih OF. Takšna, iz trte izvita vprašanja so zgolj cenen hokus pokus, ki ga kot metodo v strokovnem razpravljanju odločno zavračam, kakor tudi druge podobne metode.

Dvomim, da so opisane »strokovne« metode, ki jih je ob tej priložnosti uporabil dr. Nečak, prava pot do strpnega in ustvarjalnega dialoga; sam vidim v tem pač zgolj dokaz več, da ta pot ne bo ne lahka ne kratkotrajna. Vendar je to pot, ki jo bo (kljub nasprotnim prizadevanjem dr. Nečaka!) treba opraviti, kajti etnologija in zgodovinarstvo sta po naravi svojega predmeta zavezani medsebojnemu sodelovanju; če strokovnih disciplin seveda ne pojmujejo kot privatističnih podjetij. Še manj kot po predmetu raziskovanja se etnologija in zgodovinarstvo razlikujeta med seboj po metodologiji: pozitivistično ali zgodovinsko materialistično metodologijo lahko na primer uporabljata tako zgodovinar kot etnolog. Drugo vprašanje je metodika oziroma tehnika raziskovalnega dela, ki pa je spet bolj determinirana s predmetom raziskave kot z disciplino, v okviru katere se opravlja raziskava. Vzemimo za primer zgodovinsko ali etnološko obravnavo družine v 16. ali v 20. stoletju.

Da etnologija pojmuje način življenja kot vprašanje »prehrane, obutve, obleke, navad ipd.«, lahko zapiše samo tisti, ki je o etnologiji slabo informiran. Etnologi namreč vključujemo v obravnavo tudi načine proizvodnje, vojskovanja in politične ideje. Značilnost etnološkega vidika je le, da obravnava način življenja kot kompleksen fenomen. Resda še nimamo pokazati veliko knjig, a vsakdo, ki bo prebral že napisane »in bona fide«, bo zlahka opazil, da njihova vsebina nikakor ni tisto, zoper kar nastopa dr. Nečak. Kajti njemu se je v dobri ali v slabi veri, bodisi zaradi pomanjkanja časa, bodisi iz kakšnega drugega razloga, pripetilo, da polemizira zoper lastne miselne konstrukte, s katerimi potem nonšalantno »obračuna«.

Božidar Jezernik

AUDIATUR ET ALTERA PARS

(H glosi »Addenda et corrigenda« A. Baša v »Traditiones« 16, 1987, str. 331—333.)

Prvi snopič mojega dela »Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848« (Ljubljana, SAZU, 1985) je izzval »gloso« Angelosa Baša. Preden nanjo odgovorim, smem ugotoviti naslednje:

1. Po Göthovi smrti 1873 je vse njegovo »topografsko« gradivo prešlo v Štajerski deželni arhiv (Steiermärkisches Landesarchiv) v Gradcu.

2. Göth sam je obdelal in v tisku izdal gradivo za kresiji Bruck in Judenburg (1841—1843). Knjigo o graški kresiji je predložil v cenzuro l. 1847, zavoljo revolucionarnih homatij pa ni več izšla. *Gradivo za mariborsko in celjsko kresijo, se pravi za Slovensko Štajersko, je obležalo v arhivu.*

3. Slovenski, posebno štajerski narodopisci od Jožefa Pajka naprej (Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, 1884) ne kažejo, da bi jim bilo Göthovo gradivo poznano. Kolikor vem, se Göthovo gradivo vsaj do petdesetih let našega stoletja pri nas *ne omenja*.

4. L. 1950 je Boris Orel, tedanji ravnatelj Etnografskega muzeja v Ljubljani, ob terenski raziskavi med štajerskimi Slovenci onkraj državne meje obiskal tudi Štajerski narodopisni muzej (Steirisches Volkskundemuseum) v Gradcu, katerega v. d. ravnatelja je bil takrat dr. Leopold Kretzenbacher. Ta ga je opozoril na Göthovo gradivo v arhivu. Tam si je Orel iz celotnega fundusa izpisal seznam slovenskih krajev (z nemškimi krajevnimi imeni) in pripisal številko njihovega fascikla (1 šolski zvezek). V muzeju mu je Kretzenbacher dal na vpogled še izpiske iz Göthovega gradiva, ki jih je dal napraviti njegov prednik, V. Geramb, okoli l. 1932 in jih muzej hrani v kartotečni obliki. Orel si je spet izpisal (slovenske) kraje in (Gerambova) gesla (1 šolski zvezek). Za gradivo samo se Orel *ni več zanimal*. Meni ga vsaj nikoli ni omenil.

5. Iz Göthovega gradiva je s pridom *črpal najprej V. Geramb*: že 1928 je v tisku izdal celotno poročilo oskrbnika Knaffla iz Fohnsdorfa pri Judenburgu (Die Knaffl-Handschrift. Berlin 1928), pozneje je uporabil Göthove podatke o noši (Mautner-Geramb, Steirisches Trachtenburch, II, 1935—39). Za njim so iskali podatke v Göthovem gradivu R. Wolfram (1949), H. Koren (1950), L. Kretzenbacher (1952).

6. Prijateljski stiki, ki smo jih v prvih povojnih letih navezali z Leopoldom Kretzenbacherjem, niso rodili samo njegove študije »Slovenski pregovori v starih štajerskih rokopisih«, objavljene v »Slovenskem etnografu« 5 (1952), 160 sl., temveč tudi njegove *pogostne pobude*, naj se lotimo Göthovega gradiva. Pregovoril me je, *da sem si l. 1956 v Gradcu prvič ogledal t. i. »Göthovo serijo«* v Deželnem arhivu.

* * *

V svoji knjigi sem uvodoma zapisal (str. 7): »Naša kulturna javnost (sc. Göthovega gradiva) *do nedavnega sploh ni imela v evidenci.*« V tem inkriminiranem mestu je A. Baš kljub vsej akribiji prezrl (?), da sem zapisal »do nedavnega«. Takšna oznaka v kontekstu uvoda pač zadostuje. Neverjetno je, da A. Baš tega ni opazil (?), zato je tudi povsem neutemeljeno tisto, kar iz tega izvaja!

Ko sem po nemajhnem trudu mogel prepeljati l. 1980 vse Göthovo gradivo za mariborsko in celjsko kresijo v kopijah (ok. 17 000 listov) v Ljubljano, v Inštitut za slovensko narodopisje, sem v evforiji nad doseženim uspehom res zapisal v članku za »Delo« (31. 10. 1980), da gradiva od 70. let prejšnjega stoletja ni izkoristil noben slovenski kulturni delavec, da je torej ležalo v Gradcu *blizu 100 let*, ne da bi se ga bil lotil kak slovenski znanstvenik... Neprijetno je včasih, a razumljivo, če v čustvenem zanosu avtor hoté — ali nehoté — pretirava. In vendar tudi pri tej formulaciji ni nič narobe. Narobe je toliko, da sva se lotila Göthovega gradiva pravzaprav že Orel l. 1950 in jaz l. 1956! To A. Baša ne moti, moti ga, da sem »prezrl« Marto Ložarjevo, ki da je uporabljala Göthovo gradivo že pred l. 1952 za svojo »Slovensko ljudsko nošo« (v Narodopisju Slovencev II, 1952, str. 166—238). Ali ga je res? Marta Ložarjeva je sicer vedela za vprašalno akcijo nadvojvode Janeza, poučila pa se je o njej pri V. Gerambu (Trachtenbuch). Göthovega gradiva ni nikoli videla, še manj je iz njega izpisovala. Svoje navode je črpala iz Gerambovega dela, torej iz drugotnega vira. Neposredno se z Göthovim gradivom ni srečala. Torej?

A. Baš pa se čuti ob moji trditvi v »Delu«, da leži Göthovo gradivo v arhivu »blizu sto let, ne da bi se ga bil dotaknil kak slovenski znanstvenik«, osebno prizadet. Pravi namreč, da je za svoje »Štajerske splavarje« izpisoval v arhivu l. 1971 in 1972. Ali naj bom tudi jaz pikolovski in »ugotovim«, da je od l. 1873, ko je graški arhiv prevzel Göthovo gradivo, do Baševega izpisovanja v Gradcu l. 1971 poteklo — *natanko 98 (!) let*, torej res »blizu sto let«? Ne bodimo šalobarde, da se nam ljudje ne bodo smejali! Bašev očitek je stvarno brez podlage, »iskan«.

A. Baša nadalje moti, ker imenujem dosedanja uporabo Göthovega gradiva »paberkovanje«. Stvar njegove presoje in njegovega okusa je, ali mu je izraz slabšalen. *Meni ni.* »Slovar slovenskega jezika«, ki ga A. Baš kliče za pričo, namreč pravi, da pomeni »paberkovati« poleg drugega *tudi »iskati, nabirati sploh*«. Tako sem ga uporabil jaz. Lahko bi bil zapisal drugače, pa sem se — nemara zavoljo večje slogovne živahnosti — odločil za »paberkovanje«. Logično je, da moraš v gradivu »paberkovati«, dokler ni v celoti objavljeno. Tako smo pač »paberkovali« vsi — Geramb, Wolfram, Koren, Kretzenbacher, Baš — in jaz, ko sem po Göthovem gradivu pisal o ljudskem življenju v ormoškem okolišu pred 150 leti ali o Dobju pri Planini ok. 1840—1850 in še kaj.

V svoji knjigi sem nato (str. 16) mimogrede omenil anketo ljubljanskega gubernija iz l. 1838. Nanjo je opozoril najprej B. Orel v »Slovenskem etnografu« l. 1949, nato pa še v »Koledarju Slovenske Koroške« l. 1958. V gubernijskem gradivu je Orel »paberkoval« podatke o noši, jaz pa o ziljskem štehanju (1963). In nazadnje: Kolikor se spominjam, je Marija Makarovičeva uporabljala prepise izpiskov iz graškega Steir. Volkskundemuseum, ki sem jih oskrbel jaz in jih izročil Inštitutu za slovensko narodopisje.

* * *

A. Bašu pa tudi ni všeč *zasnova* mojega dela in to pove takoj spočetka. Méni, »ali ne bi kazalo tistih podatkov, ki se na nekaterih območjih posebej odlikujejo po obsežnosti in poučnosti, izdati rajši v celoti, se pravi, v slovenskem prevodu, če ne tudi v nemškem izvirniku, in pa s poglavitnimi opombami, torej ne samo v izvlečkih, kakor je predvideno.«

Z vprašanjem, kako to velikansko gradivo najbolj ekonomično in praktično zajeti, sem se ubadal dolga leta, ko sem občasno prihajal v graški arhiv in pregle-

doval fascikel za fasciklom. Naš prijatelj Leopold Kretzenbacher je tudi mene opozoril na Gerambove izpiske v muzeju. Upal sem, da bo tu ustrezna rešitev. Zato sem s Kretzenbacherjevim dovoljenjem vso Gerambovo kartoteko posnel na mikrofilm, deloma tudi prepisal, v Inštitutu pa dal pretipkati na kartotečne liste. Inštitut jih hrani kot »Graške izpiske«. Toda ugotovil sem, da je bil Gerambov koncept pri izpisovanju preozek, »zastarel«, in da se ne ujema več s sodobnim, bistveno širšim pojmovanjem narodopisja, etnologije. Moral sem najti drugo rešitev. Posrečilo se mi je in pritrjujejo mi, češ da je edina mogoča. Upoštevajoč vprašanja sedmih različnih vprašalnic, na katera so Göthu prihajali odgovori, in podatke, ki jih tu odgovori v globalu vsebujejo, sem namreč sestavil 82 šifriranih gesel (01—82), ki zajemajo vsa področja, kot so jih ankete hotele zajeti. Tako je ali bo Göthovo gradivo, čeprav samo v izvlečkih, v celoti zajeto. Saj je za posebne raziskave ob tako razvrščenem gradivu brez zamudnega iskanja mogoč študij izvornikov, ki jih hrani v kopijah Inštitut za slovensko narodopisje, in so za znanstveno rabo na voljo. Še več. Ko bodo v Inštitutu šifrirana gesla prenesli v računalnik, ki ga Inštitut že ima, bo iskanje še hitrejše! Mojo zamisel je potrdil tudi uradni recenzent SAZU, akademik dr. Sergij Vilfan, ki je v svojem poročilu z dne 22. 3. 1985 med drugim zapisal: »(...) Dobesedna objava celotnih izvornih besedil za slovenski kresiji (sc. mariborsko in celjsko) bi bila (...) prevelik zalogaj. Iz več razlogov pa taka dobesedna objava ne bi bila nujno potrebna (...). Zato in tudi predvsem zaradi racionalnosti je treba soglašali z načinom, k ga je izbral Kuret...« S tem soglašajo tudi recenzije iz tujine, münchenska omenja »ein klug gewähltes System«, dunajska »ein wohlgedachtes System«. Zamisel A. Baša je nestvarna, nesprejemljiva. Uporabnike bi rad spet napotil na »paberkovanje«, medtem ko bi celotno gradivo ostalo še naprej neobdelano. Torej korak nazaj?

Niko Kuret

O PROMETU NA ŽIROVSKEM

Marija Stanonik, *Promet na Žirovskem*, Etnološki vidik, Knjižnica Žirovskega občasnika, 2, Žiri, 1987. 132 strani, nemški povzetek.

Avtorica Marija Stanonik mi je ljubeznivo in s posebnim posvetilom podarila svojo knjigo *Promet na Žirovskem*. Lepo zasnovana etnološka študija, bogata v izvornih, v obravnavanem okolju domačih, nekaterih že kar pozabljenih ali pozabljenih poimenovanjih, ki zadevajo vsakovrstna gibanja (— promet), ali prenašanja in prevažanja (— transport), me je resnično razveselila. Vendar si ne morem kaj, da ne bi — poklicno obremenjen — pristavil k zbranemu in prebranemu delu svojega lončka.

Naj mi ne bo štetu v zlo, če se kot ne-etnolog spuščam na čisto narodopisno področje po zgolj prometniški plati, ki jo pač nekoliko obvladam in ki mi je zelo pri srcu že od nekdaj. Pa še nekaj je, kar me sili k razmišljanju in k temu pisanju: mnogo stvari, besed, imen in dejavnosti, omenjenih v knjigi, me vrača v moja mlada, celo otroška leta. Prebirajoč besedilo, se mi zopet porajajo že skoraj pozabljeni časi in dogajanja, od otroških iger do resnega dela pri kmečkih delih, ki sem jih občasno, rad ali nerad opravljal pri starem očetu in stricih v Zadrecki dolini. Seveda ni šlo vedno gladko. Najrajši sem se — kdo se ne bi — potepal in če so me iskali, so me gotovo našli pri mojem mladostnem prijatelju Kólarjevem Stanku (S. Miklave), katerega oče je bil vaški kolar. Tu sem bil kuhan in pečen, pri tem pa verno opazoval kolarjenje — izdelavo vprežnih voz od vseh nadrobnosti do končnega izdelka. Zato si domišljam še danes, da poznam skoraj vsak in skoraj vse vrste vozov bodisi po njihovih sestavnih delih, bodisi po njihovi namembnosti in po imenih. Vse to mi pride še danes zelo prav celo pri predavanjih na fakulteti. Iz teh otroških in mladostniških let izvirajo tudi spomini na spuščanje lesa po drčah in rižah s pobočij Menine do Bočne. Spomnim se zimskega vlačjenja hlodov in platanic od tu do žag ob Dreti ali spomladanskega plavljenja po njej, »rezanja« lesa ter nato »vezanja« splavov (»flosov«) in končno tudi vožnje z njimi po Dreti, Savinji, Savi in Donavi tja do Vel. Gradišta ob izlivu Peka. Vse to, vključno s spoznavanjem vseh spremeljajočih del in težaškega garanja me je prav gotovo obogatilo na tistih področjih, kjer me sicer ne bi mogla nobena šola.

Ko sem torej z velikim zanimanjem prebiral podarjeno knjigo, sem si čisto spontano — kar sicer ni moja navada — začel s svinčnikom pisati opombe, pripombe, da, celo skice ob robu teksta. Kot rečeno, vznikali so daljnji spomini, in primerjave (ter popravki) so se porajale kar same od sebe. Nekaj tega pa bi — prometni stroki na ljubo in ker sem ji zvest — le želel v nadaljnem dodati. Upam, da zaradi tega ne bo prevelike zamere.

Nekoliko le obremenjen z (laičnim) narodopisjem, kar sem ga podedoval po očetu, nekdanjem vaškem učitelju »stare šole« (tak učitelj je moral pač biti »deklica za vse«: od zborovodje in režiserja, od sadjarja in veterinarja pa do ljubitelja vsega domačega in še kaj), in s tem, da sem zelo rad »sodeloval« ter spremljal razvoj in

delo tozadevno kvalificirane hčere, gledam na etnologijo in katerokoli drugo stroko približno takole: obe sta med seboj neogibno in zelo ozko povezani. Stare šege in navade ter znanje so se razvijale in rojevale so vedno nove, vse ožje usmerjene stroke. Od npr. nekoč doma stkanega blaga in doma sešite obleke sta nastali tkalska in krojaška stroka, iz njiju pa so nastale današnje predilniška, tkalska, tekstilna, krojaška in oblačilna oz. manufakturna stroka.

Če torej kot etnolog opisujem nekdanje, prvotno orodje, dejavnost, oblačila itd., ga moram za splošno razumevanje današnjim rodovom dopovedati, razložiti in pojasniti z današnjim strokovnim izrazjem. Narodopisec bi pač temu primerno moral obvezno poznati v vseh podrobnostih svojo osnovno stroko, hkrati pa biti tudi strokovnjak v tisti današnji stroki, ki se je iz nekdanje razvila — če pač hoče biti razumljen. Ker pa to praktično ni mogoče, mora poiskati pomoč na drugi strani, pri ustreznem strokovnjaku, da bo prelitje starega v novo ustrezalo današnjemu strokovnemu jeziku in načinu predstavljanja. »Prevod« bo na ta način razumljiv in zanimiv vsem, poučen za vse, ki bodo delo brali. To pa je najbrž tisto, kar vsi, z avtorico vred, želimo. Če je tako moje razmišljanje napačno, rad sprejemem kritiko in hkrati pouk o nasprotnem, pravilnem.

Take misli so me obhajale ob prebiranju. Pa sem se spraševal: le čemu ni avtorica povprašala ali pokazala rokopis nekomu, ki živi v današnjem prometu in z njim? Saj beseda ni konj! Prav rad bi po svojih močeh pomagal, ne da bi se ponujal ali vsiljeval. Morda sem domišljjav, vendar pa sem prepričan, da bi delo samo pridobilo, nič pa izgubilo. Avtorica se je verjetno vsega tega zavedala, ko v uvodnem odstavku (Etnološki vidik) samo opozarja na tesnoba ob obdelavi teme in da bodo posamezna področja bolj šibko obdelana. Ker vdira promet (v fizikalnem smislu gibanje) v vse pore človeškega dejanja in nehanja, je njena ugotovitev o (ne)primernosti sistematizacije popolnoma na mestu. V prometni stroki ena sama, enovita sistematizacija sploh ni mogoča. Imamo jih celo vrsto, vsaka zase pa je umestna in primerna za namen, prostor, cilj ter stališče, ki ga pač potrebujemo, zasledujemo ali iz njega izhajamo. Zato, kot rečeno, v njeni sistematizaciji ni nič slabega. Nasprotno. Je kar pravilna. Saj obravnava promet kot gibanje, kot celotno mobilno dejavnost žirovskega življa za njegovo preživetje. Edino kar moramo razlikovati, je promet v ožjem, fizikalno-tehničnem smislu (gibanje, težnje prometnih tokov in prometne poti) ter transport (prevoznitvo, prenašanje, izkoriščanje prometnih poti in vozni sredstev: ki je predvsem ekonomsko-posredniška dejavnost).

Ker je promet ena redkih panog, ki praktično ne pozna meja in ker knjiga obravnava Žirovsko, bi bilo za povprečnega slovenskega bralca zelo primerno, če bi bilo to področje prikazano v knjigi na dovolj veliki karti. Saj delo verjetno ni namenjeno le domačinom, ki kraj in širšo okolico dobro poznajo? Naštevane cestne in železniške variante mimo Žirov ter daljše poti od Žirov tja do Ljubljane na eni, ali do Idrije oz. Logatca na drugi strani bi brez odvečnih besed mnogo pojasnile. Prav tako bi bila kartica ožjega območja okoli Žirov (v večjem merilu) z vsemi naselji in zaselki, ki jih avtorica omenja pri svojem opisovanju, zelo dobrodošla za spoznavanje kraja in bližnje okolice. Bralcem iz vse Slovenije in še odkod drugod bi bilo mnogo bolj jasno prometno početje Žirovcev zato, da bi mogli živeti in preživeti.

Promet je v svoji zasnovi, napravah in sredstvih predvsem tehnična zadeva. Njena značilnost pa je zato predvsem risba, slika. Z njo si največkrat prihranimo mukotrpnost in največkrat zelo zapleteno opisovanje, ki je navsezadnje še težko ali sploh nerazumljivo. Zato se pri mnogih opisovanjih v knjigi največkrat ne bi znašel, če ne bi čisto naključno poznal nekaterih stvari iz mojih mladih let. Tako bi lahko bil z risbo prikazan meh z »aprtouncami« (str. 30), ali slike ročice (str. 38), »akštuka« (str. 39), povezovanje senenega voza (str. 40), oblike konjskih (str. 46) in volovskih (dvdolnih!) podkev (str. 49), ali »vajvode« za enega oz. dva (s »kraigl«-oma) konja

(str. 48). Take in podobne risbe bi delo gotovo obogatilo, vendar pa bi jih moral risati poznavalec, da ne bi prišlo do napačne predstave. To se je npr. dogodilo pri risbi »Matevžkovega voza« (arh. V. Kopač), kjer je »polza« (št. 5) narisana nad soro (št. 13) namesto pod njo, kjer je s št. 24 (objemki) označen zadnji »trakl« namesto obe železni vezi, ki povezujeta zadnjo podos (št. 14) in opleni (št. 15), ali da »zajec« (št. 6) ni to, kar slika predstavlja, ampak da sploh ni narisana.

Tudi vlačenje (riže, cepini, klini, kladiva, pajsarji, krapše, str. 55) in plavljenje lesa (aki, str. 58) bi bilo zelo koristno ilustrirati, da bi bili obe dejavnosti razumljivejši.

Dostikrat se v besedilu pojavljajo zgrešena imena za razne vrste ali oblike lesenih pripomočkov. Tako je npr. »lata« vedno rezan (žagan) les, letev, pravokotnega prereza. To, kar poimenuje avtorica lata, je na str. 32 okrogel, neobdelan les: prekla, debelejša fižolovka, palica, drog. Na str. 39 sta lojtrnici zgornja in spodnja lestvina oz. ranta premera 6—8 cm, prav tam so lesene prečke tramiči (ne: tanki trami). Na str. 40 žrd ni »lata«, ampak okrogel les (smrekova sušica — pravilno!, vrhač ali okroglica), debel 8—10 cm; na str. 41 »legnarji« zopet niso late, ampak jesenove rante, okroglo obdelan jesenov les, premera 8—10 cm (ne 12—15 cm!). Pa še na začetku, na str. 11, so bili prehodi ograjeni z rantami, ne pa z latami.

Nadalje bi opozoril še na nekatere izraze ali dejavnosti, kakor jih poimenujemo danes. Tako npr. ne »kidamo gazi« (str. 11), temveč kidamo sneg ali delamo gaz. Pot ne vodi »čez« Škofjo Loko, temveč skozi ali mimo, in ta ni bila povezana »čez« omenjeno dolino, ampak z omenjeno dolino. Račeva (str. 14) ni reka, je pa potok. Pri opisovanju tehnične dokumentacije (str. 16) poznamo podolžne (vzpon, padec) in prečne nagibe (ne: naklone) in prav tako podolžne in prečne profile (ne samo: profile). V tedanjih časih so bile karte v merilu 1 : 2880 (katastrsko merilo) oz. 1 : 1440 in je verjetno tiskovna napaka v navedbi merila 1 : 1280. Podolžni profil trase je že od nekdanj risan v desetkratnem nadvišanju, torej 1 : 1000/1 : 100 ali 1 : 5000/1 : 500, zato je napačna trditve, da se navedeno merilo 1 : 1000/1 : 500 (petkratno nadvišanje) lahko uporablja še danes. Prečne profile pa označujemo s števkami in kilometražo (brez: na prerezhih). Z gramozom je utrjeno vozišče, ne pa cestišče.

»Soder« (str. 17) je tolčenec (ročno) ali drobljenec (strojno), gramoz je rečna naplavina (iz gramoznic), prod in prodec pa sta rečno kamenje in pesek, neposredno iz rečne struge. Vsi današnji mostovi so betonski, jekleni ali leseni, ne pa zidani in tudi niso »prevlečeni« z asfaltom. Asfaltirano (!) je le vozišče (str. 19). Nekdanje »tračnice« pa imenujemo danes strokovno tirnice (str. 20 in 21). K sliki 8 bi bil recimo ustreznější podnapis: most čez Soro se je udril pod vozom, ne pa da se je voz udril. Ob pojasnjevanju nekaterih velikosti ali mer je — morda zaradi tehničnega pikolovstva, ki pa vendar ima tudi v pogovornem in pisanem jeziku svojo ustaljeno domovinsko pravico — pač treba upoštevati določena pravila in fizikalno tehnično znanje, da bi se lažje in pravilno razumeli. Tako npr. ne obsegajo košare do 60 cm premera, pač pa imajo premer do 60 cm (str. 31). Obseg je eno, premer pa popolnoma nekaj drugega. Pri opisu »cizounkov« in njihovih dimenzij (str. 36) pač ne moremo reči, da imajo prostornino okrog 0,252 m³. Če že uporabljamo približne osnovne mere (od 80—100 cm, višino okrog 40 cm), bo tudi prostornina zelo »okrogla«: okrog 1/4 kubika (pogovorno), približno 0,25 m³, okrog četrta kubičnega metra. Tisočinke so res popolnoma odveč.

Prav tako je nepotrebno pa tudi napačno in nedosledno uporabljati za isti del (kolesa) dve različni osnovni meri: cm oz. mm, kot tudi ni pravilno pisanje, da je »izvrtina (φ, fi) za špico v platišču približno 30 mm«. Izvrtina, luknja ima lahko premer 30 mm (oz. v tem stavku 3 cm), ne pa φ, fi ali celo oboje skupaj (str. 37).

Nekakšna popravljavnica koles v Žireh (str. 52) je čisto prava mehanična delavnica F. Batjela, ki je za našim Ptujčanom Janezom Puhom (Puch 1889 v Gradcu), imel prvo slovensko tovarno koles (1905, Gorica), katero je 1919 preselil v Ljubljano.

Imel pa je v več krajih svoje mehanične delavnice (in tudi prodajalne) koles. Tako tudi v Žireh. Škoda, da je ta posebnost, na katero smemo biti slovensko ponosni, omenjena le mimogrede. Menim, da je ta mimobežna ugotovitev le dokaz, da je bil kolesarski promet na Žirovskem toliko pomemben, da je Batjel tam odprl svojo delavnico.

Morda še ena zemljepisna netočnost: F. Temelj ni vozil v smeri Ljubljana—Jesenice čez Mežakljo in Poljane na Bled, ampak prav gotovo pod Mežakljo (ali skozi zaselek Podmežakla), skozi Poljano (preval med dolinama Save in Radovne) na Bled (str. 76).

Med pomembnejša žirovska prometniška imena bi morda utegnili soditi npr. žal že rajni Marjan Dolenc, dipl. oec., priznani prometni ekonomist, in upok.izr. prof. Radoš Hribernik, dipl. inž. gr., vodilni cestni projektant in tudi snovalec prve naše avtomobilske ceste Vrhnika—Postojna? Prav slednjega sem imel na umu, da bi s svojim strokovnim znanjem in kot žirovski rojak lahko mnogo prispeval k temu, da se jaz ne bi »spotaknil« ob vse naštetu in še ob mnogo drugih neomenjenih spodrseljajev.

Prav gotovo pa bo knjiga vsem Žirovcem prijetno branje, saj opisuje njihovo življenje in pot v nedavni preteklosti. Takó prijetno branje o njihovih poteh in življenju (via — vita!) bi bila tudi meni, če ne bi bil poleg drugega še poklicno (tehniško) obremenjen in ko me zmoti vsaka nenatančnost ali nepravilnost v opisovanju preteklega s slabo izbranimi današnjimi besedami in napačnim strokovnim izrazjem. Rad bi še enkrat poudaril: tudi mojster-etnolog, suveren na svojem področju, mora le včasih koga povprašati, kako se eni ali drugi stvari danes streže. Zato, da bo bolj razumljiv nam sodobnikom, ki živimo v tehnološko in izrazno modernejšem okolju.

Morda bi veljalo omeniti še to, da promet ni »iznajdba« enega kraja ali področja. Povsod si je kar precej podoben z majhnimi razločki in značilnostmi, lastnimi ljudem in krajinski oblikovnosti. V tem smislu bi torej bilo koristno napraviti vsaj določeno okvirno primerjavo in upoštevati tudi tujo literaturo.

Vlasto Zemljič

OB OSEMDESETLETNICI PROF. BORISA MERHARJA

Ko smo se folkloristi lanskega maja zavedeli, da je akademik profesor Boris Merhar dopolnil častitljivih osemdeset let, je bila redakcija *Traditiones* že zaključena, rokopisi pa že v tiskarni in tako je zadnja številka edinega etnološko-folklorističnega zbornika ostala brez prispevka o slavistu, ki je doživel del svoje ustvarjalnosti posvetil folkloristiki oziroma ljudski pesmi. Vsa leta, od začetka izdajanja naprej, je bil prof. Merhar recenzent *Traditiones* in član znanstvenega sveta Inštituta za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU.

Po Grafenauerjevem prispevku o slovenski ljudski pesmi (1952) je novo, obširno in na drugačnih izhodiščih utemeljeno študijo o slovenskem ljudskem pesništvu prispeval prav slavljenelec — prof. Merhar — v *Zgodovini slovenskega slovstva I* (1956). Ta izredno natančna in poglobljena zgodovinsko-teoretična študija je zaradi svojega historičnega pregleda slovenske folkloristične misli in zaradi novih poudarkov še danes temeljno delo, po katerem ne segajo samo slavisti, pač pa tudi folkloristi in etnologi. Študentje ga jemljejo v roko kot obvezno strokovno literaturo, specializirani raziskovalci pa kot nepogrešljivo delo, iz katerega še zdaj črpamo dejstva, ki jih kljub naši znanstveni »zrelosti« večkrat premalo poznamo.

Boris Merhar se neprestano zaveda, da se znanost hitro razvija in da še tako podkrepljene ugotovitve o slovenskem ljudskem pesništvu niso statična, temveč dinamična kategorija. Kot prenicljiv znanstvenik vé, katere so nespremenljive stalnice v slovenski folkloristiki, ki jih v vseh delih ohranja, da se tudi ob novih ugotovitvah o ljudskem pesništvu vedno jasneje v Merharjevem delu zarisujejo temeljna dejstva slovenske folkloristike. V delu je prof. Merhar svoja spoznanja sproti preverjal ob novem gradivu, ki mu je prinašalo nova spoznanja. Zato je njegovo kasnejše delo *Slovenske ljudske pesmi (I, 1970)* spet nov prispevek našemu védenju o oblikovnih in vsebinskih specifičnostih naše ljudske pesmi.

V začetku 60. let so bile med slovensko književno produkcijo redkejšje zbirke oz. antologije ljudskega pesništva. Štrekljevo zbirko so imeli le nekateri redki posamezniki, knjižnice in specializirane ustanove. Zato je bilo bogastvo te zbirke širšemu občinstvu takorekoč nepoznano, s tem pa tudi vrednost in pomen slovenske ljudske pesmi nasploh. Boris Merhar je pripravil izbor ljudskih pesmi z obširno uvodno študijo (*Slovenske ljudske pesmi, 1961*). V tej zbirki se prof. Merhar razkriva kot literarni zgodovinar, esteta, ki je široko odmevno zbirko zasnoval kot antologijo biserov naše ljudske književnosti. Poleg tega knjiga povsod razodeva resnega znanstvenika, saj avtor svojega antologijskega načela ni utemeljil samo na literarno-kritičnih oz. estetskih kategorijah, ampak je izbor podredil folkloristični vedi. Bralcu so pesmi predstavljene po vsebinskih in oblikovnih prvinah, ki z uvodno študijo postanejo specifičen prerez in pregled ljudske pesniške ustvarjalnosti. Uvodna beseda bralcem odpira znanstven pogled na ljudsko pesem, ki je napisana tako, da mlademu ali po stroki manj razgledanemu bralcu daje folkloristične »stalnice«, obenem pa

ga opozarja na vrednote in pomen specifične zvrsti književnosti, ki se je v splošnih predstavah vedno gibala med popolnim zanikanjem in odklanjanjem in med šolsko brezbarvnostjo.

Šele danes, ko s časovnim odmikom pregledujemo folkloristično delo prof. Merharja, se zavedamo, kako je bil prav slavljenec hote ali nehoté med prvimi, ki si je s svojim znanstvenim delom prizadeval za emancipacijo folkloristike, o kateri v zadnjih letih toliko govorimo. To smo občutili že njegovi študentje, ki smo na ljubljanski slavistiki poslušali Merharjeva predavanja o starejši slovenski književnosti in ljudskem pesništvu. Iz srednje šole nismo prinesli zadostnega védenja o ljudski književnosti. Podoba o njej smo si oblikovali šele na fakulteti, za kar ima zasluge prof. Merhar, ki nas je s predavanji znal pritegniti, nas usmerjati in nam razvijati občutek za znanstven pristop k literaturi. Tudi za tista področja, za katera smo do takrat v brucovski vsevednosti mislili, da za slovenski knjižni razvoj niso tako pomembna. Kot predavatelj prof. Merhar nikoli ni bil »manifestativen« ali »parolarski«, nasprotno, prej ga je odlikovala nevsiljivost, skromnost in mirnost (ki nas je zlasti očarala pri izpitih), a nas je znal z znanstvenim pristopom tako »sprovocirati« in zagreti, da smo vsi po vrsti pripravljali referate na določeno témo, in seminarji so pri njem postali živa »borilnica« študentskega postavljajstva, ki ga je znal profesor z znanstveno avtoriteto in človeško mirnostjo usmerjati k plodnim izsledkom. Ti so nastali mogoče šele mnogo pozneje, med študijem smo mu te kvalitete vračali v najmanjši meri. Skratka, prof. Merhar nas je brez profesorske nasilnosti znal prisiliti k razmišljanju. In to toliko bolj, ker smo pri njegovih predavanjih zares občutili, da gre za akademske analize in metode tudi pri obravnava za nas »nepotrebnih« poglavij in detajlov.

Pozneje smo se ob študiju slovenske književnosti še večkrat posredno srečali s prof. Merharjem, bodisi pri študiju Cankarja ali ob svobodnem verzu, o čemer je pisal. Cankarjevo izbrano delo v desetih knjigah z Merharjevimi obsežnimi opombami je še danes temeljno delo. Ob kasnejši izdaji Cankarjevih zbranih del v drugačnem uredništvu, ki pa so v marsičem izhajali prav iz Merharjevega dela, sem kot danes ob pisanju tega članka začutil usodno »logiko« človeško mirnega, nikoli pozornost zbujujočega življenja prof. Merharja. Vsi, od raziskovalcev Cankarja do raziskovalcev ljudskega pesništva, smo začeli pri njegovih spoznanjih (ali si jih celo prisvajali) in pri njegovem znanstvenem delu, vendar smo ga vedno nehoté »prešli« kot samoumevno dejstvo, brez pravega spoznanja in spraševanja o tem, kaj bi bili slovenska literarna zgodovina in folkloristika brez tehtnega prispevka profesorja Merharja. Njegov mirni in očetovski značaj nam je to dopuščal in odpuščal. Življenjski mejniki v njegovem življenju pa nas razveseljujejo tudi zato, ker se ob njih spomnimo na dolg do znanstvenega dela našega jubilaranta, ki mu ob osemdesetletnici skupaj z uredništvom Traditiones in s sodelavci Inštituta za slovensko narodopisje želimo vse dobro in vse najboljše.

Marko Terseglav

UKRAJINCI O SLOVENSKI SLOVSTVENI FOLKLORISTIKI

Inštitut za literaturo T. G. Ševčenka in Inštitut za umetnost, folkloro in etnografijo M. F. Rylskega pri Akademiji znanosti Ukrajinske sovjetske socialistične republike v Kijevu že od l. 1965 izdajata zbornik z naslovom *Slav'janske literaturo-znavstvo i folkloristika* s podnaslovom Republiški interdisciplinarni zbornik znanstvenih del (Respublikanski mišvidomčij zbirnik naukovih pracy). Na uredniški strani je natisnjeno najprej v ruščini in nato v ukrajiniščini vodilo, ki pojasnjuje, da zbornik osvetljuje vprašanja razvoja zamejskih (tj. nesovjetskih — op. p.) slovanskih literatur in folklore in medсловanske kulturne stike. Posebno pozornost posveča žanrskemu in slogovnemu bogastvu literatur in folklore socialističnih držav, malo znanim stranem zgodovine slovansko-neslovanskega kulturnega poenačevanja. Namenjena pa da je filologom-znanstvenim delavcem, prevajalcem in študentom. Gre torej za zbornik z izrazito primerjalno zasnovjo, saj potemtakem v njem ni prostora za objavo rezultatov preučevanja ukrajinske besedne umetnosti ipd.

Tukajšnjemu pisanju je vzrok, 15. številka omenjenega zbornika, v kateri je na 97 straneh v zelo zgoščenem tisku in z očitnim varčevanjem prostora našlo prostor 11 razprav. Med njimi je tudi pregledno pisana spod peresa E. M. Paščenska z naslovom *Iz zgodovine slovenske folkloristike* (Z istorij slovenskoj folkloristiki) na 9 straneh (80—89). Vsekakor je to razveseljivo za slovensko slovstveno folkloristiko (zanjo pač gre v omenjenem prispevku!) in treba je pozdraviti avtorjevo prizadevanje, da bi seznanil ukrajinske strokovnjake in vse, ki so radovedni, kako se je imenovana stroka razvijala pri Slovencih.

Avtor začne pregled z opombo, da je eno prvih obdobij, pomembnih za raziskavo slovenske slovstvene folklore, pri Slovencih srednji vek, prve konkretne podatke o njej pa da je dobiti iz 16. stoletja. Od protestantov prvega omenja Jurija Dalmatina, vendar obide njegove zasluge za znameniti prevod, Primoža Trubarja predstavi kot avtorja prve slovenske knjige in še posebej doda, da je v svojih delih dajal slovstveni folklori različno ceno. Več se zadržuje pri J. W. Valvasorju in poudarja njegov pomen za etnografijo (avtorjev termin!) in folkloristiko zaradi vrste njegovih pomembnih pričevanj o ljudski kulturi v času, ki jo je zajel v svojo Slavo vojvodine Kranjske, *Valvasorjevo delo* ocenjuje za *pomemben dejavnik v predzgodovini slovenske (slovstvene) folkloristike*. Ko se ustavlja pri Marku Pohlinu, mu pripisuje za slovstveno folkloro skoroda več zaslug, kakor mu jih je pripravljena priznati slovenska stroka.

Po predstavitvi Zoisovega krožka omenja A. T. Linharta kot *pomemben mejnik* v zgodovini slovenske folkloristike; je prvi slovenski zgodovinar, ki je izrabljal folklorno gradivo za rekonstrukcijo preteklosti Slovencev in Slovanov sploh, pri čemer je že *upošteval primerjalni vidik* in je v tem naprednejši od Valvasorja, ki (slovstvene) folklore ni obravnaval z zgodovinskega vidika. Valentina Vodnika ukra-

jinski avtor ceni kot prvega sistematičnega zbiralca folklornega gradiva pri Slovencih in mu pomeni po svojih folklorističnih nazorih prehod od razsvetljenstva v romantiko.

Prvo polovico 19. stoletja označuje kot romantično v slovenski folkloristiki in s tem v zvezi je tudi povečanje zanimanja za ljudsko kulturo. Slovenski romantiki so se lotili zapisovanja ustne pesmi, ne da bi imeli izdelana načela za njeno zapisovanje, čeprav bi vse dali za njene izvirnike. Pri tem so nad moralnimi prevladovala estetska merila, v luči katerih so predelovali nabrana besedila. Poleg tega pa so nastajali tudi primeri folklorne stilizacije, tj. psevdofolklorne pesmi z moralistično poanto.

E. M. Paščenko preseneča s skrbnostjo, saj njegov pregled slovenske slovstvene folkloristike omenja marsikakšno ime, za katero bi mu ne zamerili, če bi ga spustil. Tako pa se lahko samo veselimo, da je kljub strnjenosti pisanja našel prostor in misel za ljudi kot so Ožbalt Gutschmann z objavo pregovorov v svoji Slovnici, J. A. Zupančič, ki je prvi objavil epsko pesem Pegam in Lambergar, Janez Primic z neuresničeni načrti, katerih izpeljava bi bila pomembna tudi za slovstveno folkloristiko, itn. Urbana Jarnika imenuje tipičnega predstavnika romantičnega odnosa do slovstvene folklorne pri Slovencih in seveda ne more tudi mimo zvez Jerneja Kopitarja z Vukom Karadžićem in Kopitarjeve vloge pri oblikovanju folklorističnih nazorov srbskega učenjaka. *Prvo polovico 19. stoletja E. M. Paščenko jemlje kot novo stopnjo v razvoju slovenske (slovstvene) folkloristike. Označuje jo skrb za objavljane ustnega pesništva in prizadevanje za preosmislitev folklornega ustvarjanja; skoraj vsak narodno zaveden dijak je zbiral folklorne pesmi. Spodbuda za zbiranje teh je bila povezana s tedanjo razpravo o slovenskem knjižnem jeziku.*

Avtor na kratko, a jasno opiše iliristične tendence z Ljudevitom Gajem na čelu od l. 1830 naprej. Tudi na slovenskih tleh je to zamisel podpiralo precej slovenske inteligence — tako Paščenko! — in Gaju se je pridružil tudi Stanko Vraz. Po njegovem naj bi se slovenska literatura razvijala v ilirskem jeziku, slovenščina pa bi ostala govor za preprosto ljudstvo. Zoper to je — kot je znano — ostro nastopil France Prešeren in njegov krog. Ni se mu zdelo potrebno žrtvovati materinega jezika za jugoslovansko idejo in vztrajal je pri načelu, naj se slovenska literatura razvija na narodnem temelju. Ustna ustvarjalnost, tedaj interpretirana kot zrcalo narodove duše, je imela pomembno mesto tudi v Kranjski čbelici, ki je bila pomemben organ v kulturi tega časa. Večja pozornost, kakor smo jo sicer vajeni, je v tem okviru dana Andreju Smoletu, ki da je s svojo rokopisno zbirko 300 folklornih pesmi užival med sodobniki veliko popularnost. To zveni precej novo, kakor tudi misel, da je Smoleta k zbiranju navdihnila Vukova dejavnost in se je zanjo odločil posebno po potovanju po Hrvaškem in Srbiji.

Velik pomen v popularizaciji folklorne pesmi priznava E. M. Paščenko Francetu Prešernu, za čigar delo ugotavlja tudi folklorne vire, in posebno zgodnja Prešernova pesem naj bi pričala o njegovem temeljitem poznavanju različnih folklornih žanrov in folklorne poetike. Skupaj z Andrejem Smoletom sta hotela objaviti folklorno gradivo kot dokaz o samobitnosti slovenskega naroda. Avtor nadrobno oriše tudi razmerja med največjim slovenskim pesnikom in slovenskim »Katonom« na eni strani in na drugi Prešernovo rodovitno drugovanje z Emilom Korytkom ter Vrazovo in Korytkovo prizadevanje za izdajo slovenskih folklornih pesmi kot neke vrste konkurenčno delovanje.

Pomembno leto za razvoj slovenskega kulturnega življenja je bilo leto 1848, leto zemljiške odveze za kmete. V programu Zedinjene Slovenije je bila tudi uvedba enotnega knjižnega jezika v šole in urade, veliko pisateljev in kulturnih delavcev je mikala folklorna pesem, v literaturi je nastala smer »folkloristični realizem«. Izraz se verjetno zgleduje pri A. Slodnjaku, ki je eno od obdobij v svoji Zgodovini slovenskega slovstva poimenoval »folklorizirujoči realizem«. Od tod E. M. Paščenko

spet razločuje novo stopnjo v razvoju slovenske folkloristike. Metoda zbiranja in izdaje folklornega ustvarjanja je bila še pod vplivom romantičnih literarnih tendenc, a ni podlegla mitološki teoriji. Kot prejšnja (Prešernova) generacija je tudi ta še obravnavala folklorno ustvarjanje z vidika narodne samobitnosti, toda tedanja (slovstvena) folkloristika, čeprav še okarakterizirana s posebnostmi kulturnoznanstvene in razsvetlilske dejavnosti tistega časa, je postopoma dobivala poteze samostojne vede, o čemer priča tudi vrsta objav etnofolkloristične narave, je zapisal E. M. Paščenko. V dokaz za to trditev našteva Novice, Slovensko Bčelo, Slovenski Glasnik, Zoro, Kres, Ljubljanski zvon, Slovan, Letopis matice slovenske in dodaja, da so pri oblikovanju slovenske vede za ljudsko ustvarjanje sodelovali tudi vidni predstavniki takratne slovenske družbe: Matija Majar, Štefan Kocijančič, Matevž Ravnikar-Poženan, Janez Majciger, Matija Valjavec, Davorin Trstenjak, Ivan Tušek, Gregor Krek, Maks Pleteršnik, Ferdo Kočevar idr.

Tudi po Paščenu je pomemben korak v tem času naredil nemško piščo pesnik Anastasius Grün, ko je 1850 objavil v nemškem prevodu zbirko slovenskih folklornih pesmi, da so tako po njegovi zaslugi postale znane tudi med Neslovenci. Hkrati je bistveno nov pojav v zbiranju tega časa tudi pozornost do folklorne proze. Dolžno spoštovanje v tej zvezi je posvečeno Antonu Janežiču in Matiji Majarju ter nato Matiji Valjavcu in Janezu Trdini kot predstavnikoma ne le zbiranja folklornega pripovedništva, marveč tudi njenega vnašanja v njuno literarno delo.

V drugi polovici 19. stoletja je s stališča tukajšnjega pregleda ena od pomembnih periodik mariborska Zora, v kateri so objavljali svoje izsledke vidni znanstveni delavci tistega časa, in je tako razširila obzorje obravnavanega predmeta. *Za naslednjo novo etapo* v razvoju slovenske folkloristike šteje E. M. Paščenko *nastop Gregorja Kreka*. Njegovo temeljno zaslugo za to vidi v tem, da je za svoje delo pritegnil k sodelovanju široke plasti in dajal pri prizadevanju za sistematično izdajanje slovenskih folklornih pesmi prednost estetskemu vidiku pred moralizatorskim, pri čemer pa se ni zadovoljil z abstraktnim opažanji o estetski vrednosti teh pesmi, ampak jo je preučeval neposredno, v njeni živosti. Avtor poudarja, da je Krekov spis *Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesmi* (Slovenski narod, 1873, 137—144) temeljnega pomena za nadaljnje zbiralce, in urednike izdaj slovenskih folklornih pesmi, ker so se pri svojem delu opirali na načela, ki jih je Krek razložil v tem spisu. Seveda Paščenko ne zamolči, da je »na splošno eden skrajnih predstavnikov romantike« želel rekonstruirati slovansko mitologijo in staro kulturo na temelju lingvističnih in folklorističnih virov, kar je bilo v tedanji slavistiki različno sprejeto.

Sledi pisanje o Davorinu Trstenjaku, čigar delo oceni za pridno, ni pa ustrezalo znanstveni metodi. Nasprotno, sklicujoč se na Milka Matičetovega, zapiše visoko oceno o amaterskem zbiralcu folklornega pripovedništva Gašperju Križniku iz Motnika, saj so ga spoštovali tudi tako veliki strokovnjaki, kakršna sta bila B. de Courtenay in B. Bogišić. Zasluzeno oceno v tem pregledu dobi tudi pisatelj Josip Jurčič.

Zadnje desetletje 19. stoletja se končuje romantično razumevanje folklornega ustvarjanja in začenja se realističen pristop do zbranega gradiva. Prizadevanja po načrtnem zbiranju slovstvene folklorne se nadaljujejo, za objektivno analizo te in razširitev obzorja na etnologijo pa ima v tem času največ zaslug Matija Murko. Ta je, zavedajoč se pomembnosti Štrekljeve izdaje Slovenskih narodnih pesmi, spomnil tudi na nujnost zbiranja prozne folklorne in predlagal, da bi napravili neke vrste register že nabranega, da bi se tako dalo ugotoviti, kaj še manjka. *Romantizirane poglede na folklorno ustvarjalnost je predstavil na realistična tla in dal folkloristiki pomen specialne vede*. Njegov načrt o nadaljnjem delu v slovenski folkloristiki po Paščenu dolgo ni zgubil aktualnosti, poleg tega pa je Murko napravil podoben načrt dela tudi za slovensko etnologijo. Tako je postal eden glavnih ustanoviteljev slovenske folkloristike in etnologije in njegovo poročilo o narodopisni češkoslovaški razstavi v Pragi ima E. M. Paščenko za zadnjega pomembnih

mejniov v zgodovini stroke, ki ji je posvetil svojo razpravo. Ob tem je potrebna skrb posvečena tudi Časopisu za zgodovino in narodopisje kot prvemu znanstvenemu glasilu, ki je imel že v naslovu izpričano, da je namenjen tudi osvetljevanju problemov omenjenih dveh strok.

Končno dobi zaslužen prostor v pričujočem pregledu tudi Karel Štrekelj s svojim življenjskim delom, in vse do l. 1918, do koder sega Paščenkovo pisanje, se je slovenska folkloristika razvijala še pod vplivom Matije Murka in Karla Štreklja.

Paščenko končuje z mislijo, da se je veda o ljudskem ustvarjanju pri Slovencih rojevala in oblikovala nekaj stoletij (14.—19./20.), »Njen razvoj je del zahodnoslovenske folkloristične misli, okarakterizirana pa je s skupnimi zakonitostmi in specifičnimi posebnostmi slovenske kulture. Nadaljnja znanstvena razlaga tega procesa, sinteza regionalnih in skupnih posebnosti v razvoju slovanske folkloristike je aktualna naloga slavistike«.

Kljub množici imen, s katerimi je povezan nastanek slovenske folkloristike kot posebne stroke, se je Paščenku posrečilo prikazati njeno razvojno črto nadvse uspešno. Posebno pripomorejo k temu cezure, ki jih označuje kot nove stopnje v razvoju specialne vede, ki pa ji — resnici na ljubo — pri nas še danes ali na novo marsikdo ni pripravljen priznati samostojnosti. Hvalevredno je posebej še to, da Paščenko na kratko, a dovolj jasno razloži, v čem je novost posamezne stopnje, ki jo je razmejil od prejšnje.

Seveda je v skladu s konceptom revije, da dokaj skrbno opozarja tudi na tiste elemente v razvoju slovenske (slovstvene) folkloristike, ki so povezani z drugimi slovanskimi narodi. Prvo tako stično točko najde med J. W. Valvasorjem in Dalmatincem J. Sižgoričem, ko primerjata svoje nabrane pesmi s pesmimi Grkov in Rimljanov. Za čas romantike Paščenko navaja, da so pomembne Slovence tega časa spodbujali k delu tudi ruski, ukrajinski, češki in poljski romantiki (= literati) in filologi, kar je vse podžigalo k medsebojnemu tekmovanju v preučevanju folklorne ustvarjalnosti. Sledi zavzetost ob ugotovitvi, da je lep delež mariborske Zore posvečen problematiki drugih slovanskih narodov, posebno Rusom, a tudi drugim staroslovanskim kulturam. Posebno pa se prilega temu modelu osebnost in delo Matije Murka, zato seveda ni naključje, da mu je tudi z vidika primerjalne slavistike namenjena določena pozornost.

Solidnost Paščenkove razprave je namreč videti tudi v tem, da hkrati mimogrede predstavlja še razvoj slovenske literature in zavesti o (knjižnem) jeziku pri Slovencih. Vrsto podatkov in označb bi namreč mogel spustiti, ne da bi mu bilo mogoče očitati, da je to storil po krivici, če mu je šlo ozko za pregled slovenske folkloristike. A na srečo tega ni storil. Tako obravnava vsebuje nekaj več, namreč tisto potrebno širino, ki med drugim označuje kvalitetnega raziskovalca. Avtorjevo zadrego je zaslutiti le tedaj, ko gre za omembo del religiozne narave.

Tako verjetno iz tega vzroka pri Juriju Dalmatinu zamolči, kakšno pionirsko delo je opravil, ko je prevedel v slovenščino celotno biblijo, ali pri Matiji Majarju omeni le letnico izida njegove zbirke 1846, naslova »Pesmarica cerkvena« pa ne. Za sporno je šteti tudi pri J. W. Valvasorju imenovanje njegovega slovitega dela le z naslovom »Slava«, saj nepoučene bralce lahko zavede na misel, da gre za Slavo, kakor so besedo radi uporabljali romantiki v pomenu slovanstvo. Kakor prevod na tem mestu (vsaj pri prvi omembi) ni primeren, prav tako ni njegova okrajšava le na prvo besedo znanega naslova, ker zato ni jasno, da gre za slavo (Die Ehre) le vojvodine Kranjske, ne vsega slovenskega etničnega ozemlja.

Nerodna je tudi formulacija, kot da bi bil naslov prve zbirčice epskih pesmi »Zakotnik«, to je seveda le ime zapisovalca teh pesmi. Ali nekaj pozneje, da se je Prešernovo zanimanje za folklorno pesem »povečal[o] po seznanitvi z Vodnikom, Korytkom, Smoletom«, kakor da bi bili ti trije sodobniki. Prejkone pa je mišljeno le

zbratelsko delo pesnika, ki so ga »muhe gnale v klošter«. Druge napake je najbrž pripisati tiskarskemu škratu, ki je pri pisanju tujih imen še posebno nagajiv. Tako prve epske pesmi l. 1807 niso izšle v redakciji J. A. Zupaniča, ampak Zupančiča, podobno je prav Miha Kastelec in ne Kastelac; Ravnikar in Poženčan nista dve osebi (str. 83), ampak gre za eno in isto osebo M. Ravnikarja Poženčana, tako kakor je zapisano na str. 84, in zbirke pravljič ni izdal slavni G. (= Gregor), ampak še vedno nedešifrirani B. Krek.

A če je v opombi 2. letnica izida Slovenske Bčele zapisana kot 1937, je napaka tako očitna, da se ob njej vsakdo, ki količkaj skrbno bere, zavé, da gre za pomoto, je toliko bolj sitno, da nihče ne bo uganil, da gre za pomoto pri navajanju dela iz l. 1944, namreč: Slovensko narodopisje. Avtor ga navede dvakrat, in to obakrat kot Slovensko narodopisje. Škoda, da je do tega prišlo! Omembe teh napak nikakor nimajo namena zmanjševati vrednosti Paščenkovega dela; nasprotno, prispevati želijo k njegovi popolnosti.

Za konec še kost za teoretično naravnane slovstvenega folklorista. Razprava vsebuje namreč vrsto terminov, ki se s slovenskimi ujemajo ali pa tudi ne. In prav njihova raba nehote razkriva teoretično zaledje današnje ukrajinske folkloristike. Tudi zato je bilo branje Paščenkove razprave nadvse koristno. Toda tem vprašanjem bi bilo treba posvetiti poseben članek, zato naj z mislijo nanj to poročilo končam.

Marija Stanonik

PRIPOVEDOVANJE KOT KOMUNIKACIJA

(Z etnološkega vidika)

Obsežna posebna številka *Dunajskega slavističnega almanaha* (*Wiener slavistisches Almanach*), ki je izšel na Dunaju l. 1983 z naslovom *Erzählgut der Kroaten aus Stinatz* (im südlichen Burgerland), prinaša v hrvaščini 57 pripovedi gradiščanskih Hrvatov iz vasi Stinatz (etimologija imena vasi izhaja iz besede stena), in to dvojezično: saj je poleg izvirnega hrvaškega besedila zraven tudi prevod v nemščino. Toda zadnji in edini cilj te publikacije ni, da bi večala kup folklornega gradiva, temveč gre avtorjema, ki sta jo pripravila (etnolog *Károly Gaál* in slavist *Gerhard Neweklowsky*), v prvi vrsti za študij pripovedovanja kot komunikacije, stikov med prebivalci omenjene vasi. Tako sta zapisala v uvodu. Iz nadaljnjega razpravljanja je razbrati, da je treba teža tega stališča pripisati predvsem prvemu od njiju, saj je delo zamišljeno kot interdisciplinarno in je pričujoči zvezek prvi od predvidenih štirih o omenjeni vasi. Že na kraju samem, brez poprejšnjega dogovora, so se srečali raziskovalci različnih strok, socialne etnologije in slavistike, in so se pri medsebojni strokovni izmenjavi misli strinjali, da kulturni pojavi med sabo niso izolirani, ampak medsebojno odvisni in jih je zato treba preučevati v povezavi z gospodarskimi in socialnimi spremembami.

Na jezikovne in druge oblike komunikacije bistveno vplivajo družinske oblike, delovno okolje, avdiovizualni mediji, ločevanje prostora bivanja in delovnega mesta. Vse to deluje tudi na kulturno okolje znotraj vaše skupnosti. Jezik je izrazna oblika kulture, a hkrati povratno deluje na razvoj te kulture; a sam spet ni nepremičen, marveč polagoma podlega spremembam kulture neke skupnosti. Nikakor ni sam sebi namen, temveč sredstvo, da povezuje življenje, še celo višje življenje (*Überleben*) neke skupnosti. V terminologiji marksistične sociologije bi slednjemu verjetno rekli nadstavba družbe. Humanistične vede, kadar raziskujejo predvsem probleme sedanosti, morajo tudi jezik in kulturo obravnavati v njunem zgodovinsko razvojnem procesu in glede na notranjo historično vzročnost. Raziskovalec nikakor ne sme podleči subjektivnim opažanjem; odgovoren je, da položaj, kakršen je, omogoča prepozna(va)ti s kar največjo objektivnostjo.

Verjetno je to stališče K. Gaála razumeti kot neke vrste pojasnilo za njegovo poudarjanje na več mestih, da za svojo raziskavo ni izbral hrvaške (gradiščanske) vasi v smislu narodnostne ali manjšinske ideje, temveč samo in le s stališča raziskovanja pripovedovanja kot komunikacije. Predstavljeni zvezek *Dunajskega almanaha* je torej nadvse vreden pozornosti zaradi metodoloških izhodišč in metodičnih izkušenj, ki jih daje v pretres strokovni javnosti.

Središče empirične raziskave, pri kateri morajo »raziskovalne metode ustrezati spremenljivkam ‚raziskovalnega objekta‘«, je človek znotraj skupnosti in vsi člani te skupnosti glede na svoje potrebe in možnosti. S tega vidika se je posvetil predvsem družini in na njenem temelju vaški skupnosti, tj. notranji družbeni organi-

zaciji vasi. Predvidene teme njegove raziskave so v tej zvezi verovanje in religija, delo, stanovanjska in prehrabena kultura, komunikacija in njene oblike. A pri tem ne gre za opis posamičnih kulturnih prvin, ampak za njihovo funkcijo in vzroke njihovega delovanja v kulturni celoti. Na kratko: gre za *kulturno ekologijo*. Svoje raziskave ne razume toliko kot narodopisno (*»volkskundliche«*), ampak kot socialno etnološko (*»sozialethnologische«*).

Po zatrjevanju K. Gaála je bil njegov cilj raziskati tradicionalno kulturo v Stinatzu s sinhronega vidika (v času raziskave, 1964—65), in to pri treh generacijah (roj. 1890—1960), in se ne omejit le na njene posamične pojave, ki se navadno navezujejo na pojem narodnosti, npr. ljudska pesem, umetnost, noša. Avtor priznava, da je do take vrste raziskav hudo kritičen, ker po njegovem vzdržujejo klišejsko predstavo o »nacionalni kulturi«, ki nima nič opraviti z resničnostjo. Pri tem izhaja iz dejstva, da se jezikovni razločki v določen pokrajini ne ujemajo s kulturološkimi, nasprotno: kultura določenega zemljepisnega območja najde enak izraz kljub različnim jezikom v njem. Kulturni razločki, ki so v podrobnostih samoumevni, niso povezani z jezikovnimi. Večji so razločki glede na različne pokrajine kakor glede na različne (vaške) jezike (= narečja). »Predstavljati take razločke kot etnično pogojene, je, milo rečeno, nestvarno poenostavljanje, katerega odgovornost je toliko večja, kolikor bolj podžiga emocije, ki lahko služijo vsemu, le ljudem, ki živijo drug ob drugem, ne,« je zapisal K. Gaál.

Avtor na več mestih zatrjuje, kako je v njegovi raziskavi nacionalno izhodišče redundantno, in celo verjeti mu je, da s takim stališčem vabi k strpnosti ob kočljivi manjšinski problematiki v okolju, ki ga konkretno obravnava. Prav večkratno poudarjanje nepomembnosti tega vprašanja za njegovo raziskavo pa postane sumljivo, ali gre res zgolj za znanstveno distanco do njega. A četudi je tako, se avtor nehoti znajde v precepu, in to prav na podlagi priznavanja, da noben (kulturni) pojav ne obstaja popolnoma izoliran od drugega. To kajpak drži tudi za raziskovanje, za znanost. Tudi njo, žal, pritiskata omejenost časa in prostora.

Odločitev K. Gaála, da ga jezik s stališča narodnosti ne bo popolnoma nič zaposloval, ker ga zanima le iz vidika funkcije v vsakdanjem življenju, je (lahko) popolnoma poštena, vendar to pomeni le, da se tokrat samo odreka raziskovanju narodnostne funkcije jezika, ne pa, da problematike manjšinstva na področju njegove raziskave ni ali celó, da je s tem rešena. To gotovo tudi sam dobro ve. Zato je tistemu, ki je za ta vprašanja (etnično) občutljiv, kljub vsej naklonjenosti, ki jo ima do razloženih teoretičnih izhodišč in spoštovanju do opravljenega dela, žal, da ne najde v njem vsaj zastavljeno tudi vprašanje o narodnostni funkciji jezika in kulture obravnavane vasi. Kolikor se mu je odpovedal s stališča znanstvenosti, je tudi s tem le razkril enega od njenih zornih kotov. Tudi minus rezultat je pač rezultat.

Drugače pa je to gotovo ena najiminitnejših obravnjav slovske folklorne z izrecno etnološkega vidika. Prav to, kar K. Gaál imenuje kulturna ekologija (torej okolje) slovske folklorne — ali, v Gaálovem primeru še širše opredeljeno, pripovedovanje — je mogoč predmet raziskav etnologije. Gaál pravi, da je bil radoveden, ne le, kaj se pripoveduje, ampak kdo (starostne skupine, spol, družinski položaj, poklicna pripadnost), ob kakšni priložnosti, pod kakšnimi zunanjimi okoliščinami in znotrajkupinskimi zadržki.

S klinično metodo raziskovanja v skladu z zastavljenimi cilji nikakor ni dajal prednosti »ljudskemu« pripovedništvu, temveč ga je zanimalo pripovedovanje kot tako. Pri tem je prišel do vrste izredno natančnih dognanj in slovska folkloristika je lahko resnično vesela, da ima priložnost pokazati na empirično razpravo, ki tako skrbno obdeluje tisto ravnino njenega predmeta, ki ji pravimo *kontekst*.

Marija Stanonik

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

DE NOVIS LIBRIS RELATIONES ET IUDICIA

Aldo Madotto, *La val Resia ed i suoi abitanti*, L'Offset-Mariano del Friuli 1982, 159 strani; Aldo Madotto-Ciakarin, *Pagine di storia Resoconti di Vita Resiana*, I. Volume 1951—1960, Gruppo Folcloristico »Val Resia« 1983, 282 str.; II. Volume 1961—1970, Gruppo Folcloristico »Val Resia« 1984, 261 str.; Aldo Madotto, *Resia paesi e località*, Designgraf Udine 1985, 159 str.; Aldo Madotto, *Vivere fra la Montagne*, Designgraf Udine 1987, 210 str.

Pred menoj je celoten opus lani umrlega rezijanskega publicista Alda Madotta. Zanimiv in privlačen je iz več razlogov: redko kdo namreč v petih letih izda 5 knjig, in to vse z istega področja, zanimiv je motiv, ki je rezijanskega pisca vodil pri njegovih prizadevanjih, svojevrsten je njegov pristop k temu delu, zanimiv je način, kako Madotto to področje obdeluje, nenavadna pa je tudi širina področja, ki Madotta zanima. Še posebno vrednost daje knjigam bogato slikovno gradivo, ki v marsičem dopolnjuje vsebino, daje pa ji tudi nove razsežnosti.

Poglejmo si najprej vsebino ten petih knjig. Madotto v vseh opisuje in komentira ne le dogodke same v »dolini«, temveč si prizadeva tudi prodreti v strukturo odnosov, družbenega zanimanja in socialnih povezav. Iz konkretnih podatkov gradi razmerja, ob njih razmišlja in ob upoštevanju kulturno-zgodovinskih in ekonomsko-socialnih dejavnikov oblikuje snov, o kateri govori.

Za popolnejši pregled nad širino področja, ki ga predstavlja bralcu, si pogledajmo najprej vsebino prve od knjig, njegovo *La val Resia ed i suoi abitanti*, dlje pa se pomudimo ob etnološkem deležu, ki v njej ni zanemarljiv. Glavnim podatkom, opisom značilnosti in navedbi generalij (obravnavna krajino, vasi, zaselke, ceste, šole, cerkve, pokopališča itn.), sledi opis socialne strukture v »dolini«. V shemi zgodovinskega razvoja in kronološkega pregleda dogodkov od začetkov (te sledi od leta 625) do danes (1981) posebej poudarja pomen odporniškega gibanja in povezavo domačega odpora s slovenskimi partizani (str. 47—54), potem pa se ustavi še na ekonomsko-socialnih razmerah v Reziji; opiše glavne gospodarske dejavnosti (živinorejo, poljedelstvo, turizem, obrt in trgovino), ne pozabi pa poudariti problema izseljevanja in sezonskega dela, ki tako korenito vpliva (tudi) na demografski položaj v Reziji. Pripovedovanje ves čas dopolnjuje z izbrano fotografsko dokumentacijo, ki daje knjigi in vsemu povedanemu dodatno vrednost.

V petem poglavju (od strani 87 naprej) o kulturi in folklori govori o jeziku in narečju, poudarja njegovo arhaično zasnovo, značilnosti in etnično zaokroženost. Pri tem poudari povezavo jezika z njegovo literarno, glasbeno in plesno sestavino, ki v Reziji sestavljajo značilno izrazno celoto. Tej tudi naravni osmotski zakon o kulturni difuziji ni porušil enotnosti in njene etnične slike. Madotto meni, da je 57 % rezijanskega besednjaka slovenskega izvira, da so toponimi in fitonimi večinoma slovenski in da 95 % družin še danes govori po rezijansko, torej v enem od slovenskih narečij.

Dlje se nato v poglavju o zgodovini raziskovanja v Reziji pomudi ob njenih raziskovalcih in popisovalcih od 1790. leta (Jan Potocki) naprej. Pomemben delež pri tem pripíše Cafu, Vrazu in Sreznjevskemu in poudari prizadevanje in dosežke B. de Courtenaya (1845—1929), člana carske akademije v Petersburgu, ki ga (največ leta 1873) obhodil Rezijo po dolgem in počez. Courtenayeve terenske raziskave so še danes temeljne študije o Reziji in njeni kulturi. Novejše raziskave, predvsem delo M. Matičetovega in P. Merkúja, pa po Madottovem mnenju vedenje o Reziji v marsičem širijo in poglobljajo.

Madotto v tem pregledu ne pozablja tudi (kulturnega) prispevka nekaterih Rezijanov, npr. R. Quaglie, A. Longhina, S. Paletti, R. Chinesaja in drugih, poudari pa funkcijo in vpliv Furlanskega filološkega društva na kulturno življenje v »dolini«.

Posebno poglavje Madotto nameni pripovedovanju, petju in plesu v Režiji. 3000 (do tedaj) katalogiziranih pripovednih enot zajema snov tako rekoč iz vseh področij življenja. Iz vsega zrcali značilna povezava rezijanskega človeka z njegovim okoljem. Zbrano pripoved v marsičem dopolnjujejo zvočni posnetki pesmi in instrumentalnih viž (po njegovem kakih 500 enot; mimogrede, ta številka je po oceni Sekcije za glasbeno narodopisje Inštituta za slovensko narodopisje vsaj še enkrat višja) ter opisi plesa z obvezno instrumentalno spremljavo citire in bunkule. Na strani 96 je fotografija Rezijanke v tradicionalni noši, ob imenih velikih citiravcev pa je tudi slika znamenitega Zabalinkića (fotografija iz leta 1910) ob danes dobro znanih verzih:

»Ko Zabalinkić citira
pa ti mrtve plešajo...«

Madotto poudarja, da v Režiji plešejo le za pusta, ob naboru in na svatbah, ne zapiše pa, da Rezijani zaplešejo ob vseh posebnih prilikah: še za sv. Antona (15. junija), na šmarno mišo in celó ob hišnih praznovanjih (ob godu in za krst). Plesali in citirali so že prvi dan po rušilnem potresu leta 1976... V okviru tega poglavja omenja pomemben delež V. Voduška pri raziskovanju glasbene podobe Režije (str. 100).

Madotto po tem zapiše, da poleg spontanega in zelo živega izročila v »dolini« delujeta tu folklorna skupina »Val Resia« in pevska skupina »Monte Canin«, ki gojita domačo pevsko in plesno izročilo. V šestem poglavju se o spontanem izročilu na široko razpiše. Opiše *šmarno mišo*, za katero se doma zberejo tudi Rezijani, razkropljeni po svetu, če le utegnejo, *pusta* z značilnim šemskim likom babacem in obveznim plesom in citiranjem, *cameraro*, zbiranje darov pred prazniki za cerkvene potrebe, kresne obrede — *fuoche*, prenašanje ognja, in *cidule*, metanje lesenih deščic ob tej priliki na Njivi, *coscritte*, pomembno praznovanje 20-letnih nabornikov, *cerimonie nuziale*, zanimive svatbene šege, in *le puerpere*, očiščevalni obred mlade matere po rojstvu. Ne pozabi omeniti niti pogrebniših šeg, *funeralov*, na Ravanci ter za Rezijane značilno in razširjeno *kramarstvo* in pa romanja in *puardun* na Sveto goro v Gemono in na Brezje.

Na koncu se ustavi še pri verovanju in vraževerju, ki ga tu polnijo štrige (štrije, štrijunave), huda ura, viter, vedovci in drugi. Ob koncu (prve) knjige natrese še vrsto zanimivosti iz svoje »doline«, npr. o štetju in o 20-tiškem sistemu, ki še danes velja v Režiji.

A. Madotto-Ciakarin svojo drugo knjigo *Pagine di storia Resoconti di Vita Resiana* v dveh delih (prvi 1951—1960), drugi 1961—1970) začneja s pregledom najvažnejših dogodkov v posameznem letu, temu pa sledijo opisi dogodkov po mesecih (političnih, kulturnih, športnih komunalnih in drugih) do zapisov najrazličnejših podatkov, torej kronika krajev in človeških usod v Režiji.

Gradivo je spet bogato ilustrirano; med fotografijami jih je veliko (tudi) etnološko zanimivih. Zbirki starejših predpotresnih panoramskih in krajinskih posnetkov, posnetkov urbanih površin, starih kmečkih in mestnih stavb so v knjigi avtorji (D. Clemente, A. Madotto in L. Paletti) dodali še vrsto etnoloških fotografij in sodobnih in zgodovinskih posnetkov Rezijanov doma in po svetu, ki celoto še dopolnjujejo.

Na 82. strani prvega dela knjige Madotto opisuje ustanavljanje krajevnih folklorne skupine »Monte Canin« v aprilu 1954. leta. Poudarja, da segajo (po dokumentu iz arhiva Pieve iz leta 1838) začetki folklorne dejavnosti v Režiji 150 let nazaj, saj je »na uspelem nastopu v Vidnu (Udinah) tedaj 12 domačih plesnih parov pred cesarjem in cesarico izvedlo odmeven kulturni program«. V nadaljevanju navaja vrsto nastopov rezijanskih folkloristov po Italiji in zunaj nje. O aktivnosti folklorne skupine piše na več mestih obširno tudi v drugem delu knjige.

Med pomembnejše dogodke v letu 1964 uvrsti Madotto obisk raziskovalcev iz Ljubljane (M. Matičetovega, V. Voduška in U. Kreka) kot nadaljevanje v maju 1963. leta začeti raziskovanj narodopisnega izročila v Režiji.

Obe knjigi sta polni na prvi pogled morda (tudi) nepomembnih podatkov (popis avtomobilov, zapisov o kulturnih dogodkih, npr. o legendarnih Kodkodéki in Dareju

iz Solbice pa vrste domačih kuharskih receptov in jedi: bohača, sope, bojadnek, kuseč, koločice itn.), ki pa obravnavani skupaj zaokrožajo podobo pokrajine, ljudi in življenja v »dolini«. Drugo knjigo konča s »staro rozoansko pravico«, pisano v domačem narečju in prevedeno v italijanščino.

Tej obsežni (dvojni) publikaciji je že v naslednjem letu sledila knjiga *Resia paesi e località*. Poglavlja so tu razdeljena v »že uporabljeni« splošni okvir (na geografski, zgodovinski in demografski del, na podatke, opise in razmišljanja o jeziku in kulturi, imenih in priimkih, cerkvi in pokopališčih, izročilu in noši, šoli in izobrazbi, cestah in komunalni ureditvi, socialnih institucijah, ekonomiji v »dolin«, aktivnosti, potresih in obnovi...).

Sledi obsežnejši pregled po naseljih (Prato — Ràvanca, San Giorgio — Bila, Gniva — Njiwa, Oseacco — Osojane, Stolvizza — Sòlbica, Uccia — Učjà, Lischiazze — Liščaca, Coritis — Korito). V zadnjem, tretjem delu so na kratko opisani še zaselki Gost, Podclanz, Tigo, Ronch, Horigne, Martignilas in Zamlin.

V zadnjem delu *Vivere fra la Montagne* se Madotto spet odloči za že preskušeni model. Prvi del knjige s pogledi na življenje v Reziji v prvi polovici 20. stoletja zapolni s pregledom političnih, ekonomskih in socialnih dejavnikov ki so (so)oblikovali ta čas. Opisu družbenih, demografskih, delovnih razmer sledi kratka analiza izseljevanja iz »doline« in vrsta nasprotij med tradicionalnim in sodobnim v načinu življenja Rezijanov.

Opis (tipične) rezijanske hiše se nadaljuje v poglavje o zdravstvu in ljudski medicini, sledi pa spet popis kulture in šolstva in verovanja. Ponovno poudari mesto in pomen tradicionalne duhovne kulture med Rezijani.

Te ugotovitve so verjetno Madotta vodile tudi naprej: v drugem delu knjige podrobno opiše kres (1963), šagro v Koritu (1970) in najbolj »rezijansko« med značilnostmi v dolini — ples ob citiranju.

Pet knjig Alda Madotta je zapuščina, ki je raziskovanje v Reziji v prihodnje ne bodo mogla zaobiti. Gradiva, ki ga prinašajo, je veliko, moč ga bo obdelovati in analizirati še naprej. Škoda, da je marsikatera stvar ostala nedorečena, morda samo omenjena, včasih premalo dokumentirana. Zbiralcem podatkov in raziskovalcem, vsaj Nerezijanom, bi to lahko v marsičem pomagalo hitreje priti do virov, za vsako resnejšo študijo ali analizo pa je natančna dokumentacija sploh nujno potrebna.

Nedoslednemu in neenotnemu zapisovanju imen in besed ter izrazov, ki se v zapisih rezijanskega dialekta po pravilu pojavljajo, se tudi Madotto ni mogel izogniti. Bil bi že čas, da se (vsaj) za osnovna načela enotnega zapisovanja tega narečja (celó Madotto sam je nekajkrat poudaril, da je t. i. »rezijanščina« le eno od slovenskih narečij!) končno dogovori širši krog strokovnjakov. Poleg lingvistov (jezikoslovcev, primerjalnih jezikoslovcev, zgodovinarjev jezika, dialektologov, etimologov in lingvističnih gramatikov) vsaj še etnologi, etnomuzikologi in umetnostni zgodovinarji, morda pa še kdo.

Iz vsega zapisanega je v Madottovem delu moč razbrati veliko ljubezen do »doline«, da je avtorja pri snovanju in pisanju navdihovala in mu dajala moči. Velik pomen daje rezijanskim posebnostim, njeni arhaičnosti in etnični »čistosti« kulture in izročila. To je Reziji »zaradi izoliranosti in položaja — dolina je namreč vklenjena med visoke gore — do danes ohranilo slovenski karakter«.

Čprav Madotto tako rekoč ves čas obdeluje isto tematiko, večkrat poskuša nek pojav osvetliti iz različnih kotov. Povezuje in utemeljuje ga z različnimi vzroki, slediti skuša njegovim posledicam, tako da ga na koncu le postavi bliže »pravemu« mestu. Zdi se, da je potrebno zato kar vseh pet knjig, torej Madottov celoten opus, obravnavati kot celoto.

S svojim zaokroženim opusom je Aldo Madotto leto dni pred »uradnim« datumom primaknil svoj delež k praznovanju 150-letnice domače folklorne skupine Madottovo delo so zdaj po najboljših močeh Rezijani dolžni nadaljevati. Le tako si bodo zagotovili svoje mesto v prostoru, v katerem živijo.

Igor Cvetko

Mojca Ravnik, *Galjevica*. Način življenja Slovencev v 20. stoletju. Monografija. Partizanska knjiga, Ljubljana 1982, 260 str. + 26 pril.

Z raziskovanjem ljubljanskega predmestnega naselja Galjevica je široko zasnovana akcija Način življenja Slovencev v 20. stoletju dobila monografsko delo, ki ni zanimivo le v vsebinskem, temveč tudi v metodološkem in metodičnem pogledu. Delo hkrati na samosvoj način odpira vprašanje monografij in etnološkega raziskovanja nasploh.

Ceprav temeljna metodološka načela za avtorico niso bila vprašljiva (ne razglablja o tem, koga postaviti v ospredje in zakaj, saj je razvoj etnološke znanosti v zadnjih letih tudi pri nas o tem utrdil izhodišče in ga utemeljil), temveč seže globlje: po temeljiti preučitvi terena namreč ugotovi, da o marsičem ni mogoče delati sklepov, da življenja, polnega nasprotij v človeku in med ljudmi, ni mogoče razumeti drugače kakor v njegovih, problemski zasnovanih.

Raziskava avtorice se je naslanjala na delo skupine etnologov in študentov, ki se je z različnimi oblikami galjeviškega življenja seznanila že leta 1974, in jo nadgradila z uporabo različnih pisnih in ustnih virov. Prav soočenje z informatorji, v katerem je avtorica sodelovala kot nevsiljiva sogovornica, je dalo delu največjo vsebinsko težo, obenem pa tudi v metodološkem pogledu vplivalo na njegov specifični značaj. Avtorica namreč pravi, da so v pripovedih Galjevičanov prevladovalе družbene teme, zato jih je morala v razpravi postaviti v ospredje, pred druge pojave v etnološki sistematiki. S tem se ji je izoblikovala najustreznejša oblika monografije: ta se loteva samo tistih potez v življenju naselja, ki nanj v kulturnem pogledu najbolj vplivajo.

Temu stališču sledi tudi razvrstitev posamičnih poglavij: v izhodišče je avtorica postavila oris stanovanjskih razmer v Ljubljani oziroma nastanka in razvoj Galjevice, vendar se ni ustavila pri zunanjih znakih »kulture bede«, temveč opozarja na raznovrstnost življenja tudi v takšnih okoliščinah; to pestrost more prestreči le pogled v družbeno strukturo.

Tako zadene na družinske skupnosti in sorodstvene skupine. Z analitičnim pristopom v teh skupnostih prepozna izhodiščne socialne značilnosti, ki so določale način družinskega in siceršnjega življenja prebivalcev in družbena razmerja; nizka izobrazbena raven, skromne materialne razmere in raznovrstno sestavljene družbene skupnosti. Pri tem poudari problem družine kot metodološki problem: družina je spremenljiva socialna oblika, ki jo lahko obravnavamo le v okviru konkretnega socialno-kulturnega okolja. Čeprav je prav zaradi njene spremenljivosti in odvisnosti od strukture celote težko govoriti o družini, se ji vendarle avtorica posveča v največji meri: družina namreč v celoti odseva bistvo socialnega sistema.

Skozi pogled na družinsko življenje so osvetljeni nekateri, za to življenje najzgovornejši problemi materialnega, socialnega in duhovnega življenja, ponazorjeni z izborom zgovornih izjav informatorjev. Avtorica ne išče »resnice« v medsebojnih razmerjih, temveč prikazuje razmere, ki — skladne ali nasprotujoče si — oblikujejo odnose. Podobno spregovori o Galjevici po drugi svetovni vojni, le da ji bližina obravnavanih tém daje nove možnosti in postavlja nove pasti.

Svoje védenje o naselju je avtorica strnila v več spoznanj, pri katerih so v ospredju spoznanje o dveh življenjskih načinih, podcenjujoč odnos okolja do Galjevice, usihanje avtonomnega značaja naselja in razpad njegove intenzivne notranje povezanosti. Nekje v ozadju tega dogajanja, v delu samem pa bolj med vrsticami, čeprav tudi v eksplicitni obliki, je čutiti zelo človeški motiv — prilaščanje materialnih dobrin in moralnih vrlin. Ob tem je avtoričina zavest o strokovni »nevsevednosti« raziskovalca, ki marsikaj ponuja raje v razmislek kot v sodbo, toliko bolj pozitivna, delo pa vredno pozornosti ne le s strokovnega, temveč tudi s širšega zornega kota.

Marjanca Klobčar

Slavko Kremenšek, *Etnološki razgledi in dileme 1*. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1983, 136 str. Summary (Knjižnica Glasnika SED, 11)

Profesor, ki iz leta v leto spreminja snov, potek in optiko svojih predavanj, si že ne glede na kakovostno raven svojih izvajanj zasluži sprotno tiske izgovorjenega; tako redka kasta so danes iskalci, tako čudna je (vsaj pri nas) moda zvestobe predirnosti, tako preživeli so že subjekti invencije. Z nekaj besedami, prišli smo do stopnje, ko je treba zvezek Kremenškove vrste kar na ravni forme razglasiti za izjemnega. Toda dovolj morfologije predavanj!

Slavko Kremenšek si je za prvo predavanje med tremi, kar jih prinaša prvi zvezek tematike, ki ga je tako vznemirjala, da ji je namenil razsežnosti razgledov in dilem, izbral ostrokotni trikotnik. Razmerje med etnologijo, zgodovinopisjem in socialno delitvev dela. Dovolimo si opombo po branju: kdo ve, morda pa so težave in nastavljanja zank šele pogoj za znanstveno delo, saj obstaja neki svet okrog Jugoslavije, svet, ki pozna poleg tegob omenjene (ne le tu, tudi v knjigi) vrste tudi teoretske spore med vedami, ki jih opredeljuje obravnavani »bermudski trikotnik« v humanistiki/družboslovju!? Zgodba o zgodovinarju, ki ponižuje etnologijo na stopnjo pomožne vede, je seveda dovolj vsakdanja praksa znanstvenega načina življenja, predvsem pa — zastavljena, kakor je — etnologu ne da dihati zato, ker si jo je omislil kot »mejno travmo znanosti«. Težko je pričakovati, da bi slovensko zgodovinopisje začelo polagati račune, ker je Linhart vedel za etnološke prijeme podjetja totalne preučitve, ono samo pa ne ve. Zgodovinopisje, kakršno koli že, se predvsem zaveda, kako in kaj je z minevanjem časa, torej v svojem blišču/bedi prodira naprej. Kadar se pokaže, in to je v Kremenškovi knjižici dovolj jasno, da je sfera delitev na politično-vojaško-dinastično zgodovinopisje »elitniškega« tipa in na kmetiško-terensko-dialektoško zgodovinopisje »etnološkega« tipa nevzdržna, je zanimivo, da je govor o krivici znotraj Znanosti; nikoli kaka speljava ne pripravi študirajočega bralca do prepričanja o tem, kako je morda navsezadnje objekt raziskave tisti, ki bi mu kazalo pripisovati krivdo (ta je nesporno krivda, sprodcirana tako na eni kakor na drugi strani, nikakor pa ne v smislu in logiki ene strani versus drugi!). Pri tem se je treba le spomniti Grosrichardovega zamaha nad *nouvelle histoire*: ko se je najbolj razpravljalo o pritegnitvi/razrešitvi funkcije ideološkosti kot priveska, ki ga zgodovina vleče s seboj kot tovor, pod katerim se izkrivlja, je Grosrichard razkril prijem, ki koncipira fantazmo, kot jo spričo »takšne« izkrivljene zgodovine doživljamo še danes, in pokazal, »kje korenini«.

S sociologijo zaenkrat ni težav personalno-metodične vrste, a obstaja bojazen, da to utegne biti spričo nepoznavanja temeljnega razkola v slovenski sociologiji zadnjih petnajst let, koncepcije dveh šol, celo ožje: dveh sociologij kulture. Slavku Kremenšku na tem mestu gotovo ne gre zameriti, da teoretskih in političnih usmeritev, ki izhajajo iz tega položaja, ne umešča v polje bistvenega za nadaljnjo gradnjo razmerij s sorodnimi vedami, saj celo številni zunanji predavatelji pri socioloških predmetih na Filozofski fakulteti ne vedo, kakšna in katera sociologija se tam poučuje in govorijo o neki »empirični sociologiji«, nagovarjajo študente kot »nosilce nekih pozitivno-anketno-javnomenjskih raziskav«. Skratka: nepoznavanje na eni (etnološki) strani in gradnja samostojne antropološke episteme na drugi (sociološki). Ko iz tega položaja zaslišimo glas, češ da sociologija kulture požira mlade etnologue, ga v tem in takšnem razkoraku »koristnih« in »alternativnih« znanj razumemo.

Odbelava življenjske in strokovne poti dveh sodobnikov, Matije Murka in Antuna Radića, je podoba dveh znanstvenih koncepcij, različnih natur podobnega izvira, časa in izobrazbe. Kremenšek poudarja, da so vzroki za tolikšen razkorak med akademskim Murkom, ki zanj s to oznako kajpak še zdaleč ni rečeno, da ni imel daljno-

sežnih vplivov na razvoj slovenske etnologije, in vsakdanjemu življenju približanemu Radiću, ki je bil pripravljen v dobro politične advokature celo žrtvovati nosilcem njemu ljubega življenjskega stila znanstveno pot, oboje gotovo v različnih strukturah slovenske in hrvaške družbe njenega časa: Murko je bil spoštovan, tako rekoč ne da bi se kakor koli opredeljeval, Radić je bil ves čas »tribunaški«, a je bil zavržen. Tekst o pasteh in skritih močeh akademizma in o tem, kako dvorezna je povezanost s subjektom, zlitje s terenom...

Tretja tema predavanj *O ljudstvu in ljudski kulturi* je terminološki dolg nezjasnosti, kakor se vpisuje v venomer konfliktne razprave. Slavko Kremenšek se tu zaveda težav določevanja ali definicije, zato rajši kakor da bi nasilno določeval meje, povzame najplodnejše med razpravami, kar jih je bilo v zadnjem času o tej snovi. Kritično razgradi tezo, po kateri naj bi bilo *ljudstvo* (pa tudi *ljudska kultura*) konstitutivni element fevdalne družbe, kasneje pa kvečjemu dezintegrativni preostanek. Današnji kulturni fenomeni naj bi bili stlačeni v termin *masovna kultura*, ki pa seveda najde marsikatero *stičišče* (kolikor gre pri *masi* za ljudstvo, za maso ljudi) s številnimi novimi razumevanji današnje *ljudske kulture*.

Knjiga, pri kateri je potrebno poudariti vsaj še to, da njene nastavke sprejemamo z velikim veseljem, saj njen avtor pušča probleme dovolj odprte za nadaljnje razprave na obravnavane in bližnje teme. Že to je — naj se vrnemo k optiki z začetka našega poročila — ne glede na izpeljave in vsebino za današnje čase hvalevredna poteza.

Miha Zadnikar

Dolenjski zbornik 1985, ur. Jovo Grobovšek. Novo mesto, DIC, TOZD Dolenjski list Novo mesto, 1985, 370 str. ilustr., priloga 1.

Po večletnih pripravah je v Novem mestu leta 1985 izšel Dolenjski zbornik, ki mu je uredniški odbor dal podnaslov Zbornik za humanistične, družboslovne in naravoslovne raziskave. Dolenjska in Bela krajina sta pokrajini, ki sta neizčrpno torišče za številne raziskave. Zal so te redke, pa še tiste, ki so opravljene, so po navadi objavljene v strogo znanstvenih tiskih in zato manj dostopne. Zato se je uredniški odbor Dolenjskega zbornika odločil, da bo to premostil in omogočil objavljanje člankov, ki zajemajo gradivo z Dolenjskega, Bele krajine in Posavja. Za predhodnike zbornika so šteli dela, ki so izhajala občasno: Dolenjska metropola Novo mesto (1930), Dolenjska (1938), Dolenjski zbornik (1961), Dolenjska zemlja in ljudje (1962), Novo mesto 1365—1965 (1969), Dolenjska in Bela krajina (1984).

V Dolenjskem zborniku iz leta 1985, ki je posvečen Janku Jarcu, je objavljena vrsta prispevkov iz arheološkega, umetnostnozgodovinskega, literarnega, zgodovinskega in etnološkega področja. Nekaj več besed o prispevkih, ki obravnavajo snov iz etnološke vede.

Gorazd Makarovič objavlja prispevek O zgodnjerednjevski prehrani alpskih Slovencev, v katerem niza podatke (pa tudi hipoteze) o jedilih iz kulturnih rastlin in živinorejskega izvora, o tistih iz nabranih divjih rastlin in sadežev ter iz ulovljenih živali, o začimbah, ki so pripomogle, da je jed slajše teknila, in o pijačah. Esej, kot ga je označil sam avtor, odpira zanimive možnosti in predstavlja nove, žal premalo znane podatke o prehrabnih navadah naših prednikov. Prispevek se veže na pisane vire in tudi na izsledke arheologov, ki so smiselno oblikovali v celoto. Način dela, ki je pri etnologih večkrat potisnjen ob stran.

Marija Makarovič predstavlja izveček iz narodopisne monografije o Predgradu in Predgrajcih, ki je leta 1985 izšla v zajetni knjižni obliki. V prispevku Gibanje prebivalstva v Predgradu je s tabelami predstavljeno upadanje števila prebivalcev, število smrti in povprečna starost umrlih ter število sklenjenih zakonskih zvez in starost novoporočencev od 16. stol., ko so na voljo prve matične knjige, do naših dni.

Marinka Dražumerič obravnava izseljevanje iz Bele krajine, iz Adlešičev in okolice, od njegovih začetkov ob koncu 19. stoletja do leta 1941. Podatke črpa iz Kronicke župnije Adlešiči, ki jo je pisal Ivan Šašel, v letih 1885—1921 župnik v Adlešičih.

Bera prispevkov, objavljenih v Dolenjskem zborniku, je pisana, a kljub različnim področjem, ki so predmet posamičnih raziskav, ostaja na visoki ravni in presega večino občinskih zbornikov. Želimo le, da mu ne bo zmanjkalo začetne vneme in da bo ohranil, pa tudi še dvignil raven objavljenih člankov.

Marinka Dražumerič

Celjski zbornik 1985, Celje, Kulturna skupnost občine 1985, 399 str. il. — *Celjski zbornik 1986*, Celje, Kulturna skupnost občine Celje 1986, 404 str., il. — *Celjski zbornik 1987*, Celje, Kulturna skupnost občine Celje 1987, 364 str., il.

Celjski zbornik izhaja že več kot 30 let in povod za izid prve številke 1951. leta je bila 500-letnica Celja. Od takrat do leta 1987 je izšlo 22 zvezkov (žal ima posamezni zbornik navedeno le leto izida, letnika pa ne).

Celjski zbornik (v nadaljevanju CeZb) že od vsega začetka objavlja članke s področja izobraževanja, zdravstva, ekonomije, geografije, geologije, urbanizma, zgodovine (zlasti je zastopano obdobje NOB), etnologije, arheologije, telesne kulture, ljubiteljske kulture, gledališke dejavnosti, muzeologije, konservatorstva ipd.

V predstavljanju posameznih zbornikov, omejili smo se na leta 1985, 1986 in 1987, sledimo urednikovi razporeditvi člankov. Zaradi heterogene vsebine se bomo bolj pomudili pri tistih prispevkih, kjer je obravnavana tema zanimiva za etnologijo.

Celjski zbornik 1985

Prvih 64 strani CeZb za leto 1985 obsegajo različni prispevki celjskih zgodovinarjev, ki med drugim obravnavajo politične dogodke pred drugo svetovno vojno (Ivan Grobelnik, Zlet Svobod pred petdesetimi leti), sočasno društveno življenje (Aleksander Videčnik, Boj za slovensko gasilstvo v Celju [1918—1936]), pa tudi politične dogodke po osvoboditvi (Milko Mikola, Razvoj oblasti na območju Celja v obdobju 1945—1954) in problematiko šolstva v mestu (Milko Mikola in Ivanka Zajc-Cizelj).

Med obsežne prispevke sodi razprava prof. Milana Natka Zemljiško posestna struktura in prebivalstvo v celjski regiji. V izvlečku na začetku članka je zajeto bistvo razprave, zato naj ga navedem v celoti: »V prvem delu sestavka je prikazana zemljiško-posestna struktura po občinah celjske regije v letu 1981. Osvetljeni so zemljiško-posestni odnosi, ki prikazujejo razmerje med zasebnimi kmetijskimi zemljišči in površinami, ki so v posesti družbenega sektorja kmetijstva in gozdarstva. Izračunana je povprečna velikost zasebne zemljiške posesti in orisane so osnovne velikostne skupine zemljiških posestnikov ter predstavljeni glavni tipi zemljiško-posestne strukture. V drugem delu sestavka je prikazano prebivalstvo z ozirom na velikost zemljiške posesti in njegova zaposlitvena usmerjenost. Prikazano je število ljudi na kmečkih gospodarstvih in še posebej sta osvetljena število in spolna sestava ljudi v gospodinjstvih, ki obdelujejo zemljo.« Sestavek je ilustriran z zgornjimi tabelami, ki so redne spremljevalke razprav prof. Natka.

S spomeniškovarstvenega in tudi etnološkega zornega kota je zanimiv naslednji sestavek, ki ga je spisal celjski geograf dr. Anton Sore in ima naslov Stare strešne kritine v savinjsko-sotelski pokrajini. Avtor se je lotil raziskave različnih vrst kritin od najstarejših (slama, les, škrlil) do nekoliko mlajših (žgana glina: bobrovec, opečni zareznik; cementna kritina). Ob koncu sestavka avtor navaja širok izbor literature različnih strok (geografija, zgodovina, etnologija, geologija).

Povsem »etnološki« je sestavek etnologa Vladimírja Šlibarja z naslovom Prispevek k proučevanju hramov in zidanic v okolici Sladke gore in Dolge gore. Ker gre samo za »prispevek« (mar k doslej že poznanemu?), avtor v sestavku povsem faktoografsko posreduje izsledke svojega terenskega dela na obravnavanem območju.

Arheologinja Darja Pirkmajer v članku Rimska cesta Emona—Celeja skuša osvetliti potek rimske ceste in odpira vprašanje v zvezi z različnimi možnimi trasami omenjene ceste. Avtorica pravi, da bodo za nadaljnje raziskovanje potrebna arheološka izkopavanja na več mestih obravnavane trase. Kljub temu da gre za povsem arheološko temo, dobi etnolog, ki se npr. ukvarja s komunikacijami (tovorništvo, prenašanje pošte, ladjarstvo), v sestavku več izhodiščnih podatkov.

Zelo obsežen je prispevek umetnostnega zgodovinarja dr. Ivana Stoparja Pregled grajskih stavb na Slovenskem Štajerskem, ki je nadaljevanje predstavitve gradov iz CeZb 1984. Avtor zgoščeno predstavi glavne podatke o fevdalnih postojankah. Podobno nalogo, vendar v mnogo bolj razširjeni obliki (zgodovinski podatki, opisi, literatura), si je avtor postavil že v samostojni publikaciji Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem (Ljubljana 1982, izdal Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani).

V zborniku za leto 1985 je objavljenih še nekaj umetnostnozgodovinskih prispevkov, ki obravnavajo mestni špital Sv. Elizabete (Blaženka First), srednjeveško keramiko (Milena Moškon) in orožje (Tatjana Badovinac). Janez Cirn se je posvetil pismom, ki jih je Kočevar pisal Vošnjaku, Vlado Novak je z nekaj novejšimi podatki osvetlil življenjsko pot in dejavnost pesnika Antona Aškerca. Antonija Fras je pripravila obsežno (41 strani) bibliografijo celjskega literata Frana Roša. Sledijo trije prispevki o likovni dejavnosti v Celju (M. Moškon, A. Domjan, D. Medved) in članka Egon Kuneja o celjskem oktetu in o Koncertni poslovalnici v Celju. Zadnji je prispevek Jožice Dolenšek Raziskovalna dejavnost celjske mladine v l. 1984. Krajši povzetki najuspešnejših nalog so podani v nadaljevanju poročila. S področja družboslovja sta zanimivi zlasti dve: Domače jedi ob žetvi, pripravil Etnografski krožek Srednje šole za gostinstvo in turizem Celje, in Slovensko pokopališče na Golovcu, pripravili dijaki Srednje tehniške šole Celje.

Celjski zbornik 1986

Leta 1986 je minilo 40 let, odkar je bila v Celju ustanovljena Študijska knjižnica. Ob tej priložnosti so njeni strokovni delavci pripravili več odmevnih kulturnih prireditev (razstave, predavanja), s šestimi uvodnimi članki pa so v CeZb 1986 predstavili vlogo in pomen knjižnice v povojnem času in tudi bibliografijo knjižničnih delavcev.

Uvodni skupini člankov sledi več zanimivih prispevkov, med katerimi je potrebno posebej omeniti razpravo prof. Milana Natka Izraba vodnega pogona v porečju Voglajne. Hidrogeografsko področje je pogost predmet obravnave tega uglednega slovenskega geografa in članke na to témo je doslej objavil že v CeZb (1967) in Geografskem zborniku (GZ 18 [1978], GZ 22 [1982]). V omenjenem prispevku je avtor strokovno poglobljeno, slogovno izdelano berljivo predstavil problematiko vodnega omrežja. Najprej se je lotil imen posamičnih vodotokov, nato pa je spregovoril o razširjenosti obratov na vodni pogon. S topografsko natančnostjo je obravnaval 262 obratov na vodni pogon (mline, žage, hišne vodne elektrarne) in njihovo usodo propadanja, danes obratujejo le še štirje. Avtor se sprašuje, kaj je vzrok za tolikšno gostoto obratov in njihovo nezadržno redčenje po drugi svetovni vojni. Za prvo vidi razloge v geografskih značilnostih ozemlja, za druge pa v poklicnem prestrukturiranju prebivalstva in v mnogih strukturalno-proizvodnih spremembah v kmetijstvu. Obsežen del razprave nameni razširjenosti mlinov, žag in raznih drugih obratov na vodni pogon, v zadnjem delu pa spregovori o treh odločujočih obdobjih propadanja obravnavanih objektov. V sklepnem delu nameni nekaj odstavkov brezčutnosti in odtujenosti današnjega človeka od narave in okolja. Pravi, da je zginila nekdanja značilna razpršena poseljenost okrog voda s stavbami, ki so bile redko naseljene. Nadomestile so jih stalno naseljene stavbe z enolično podobo, recimo jim kar »instant« arhitektura, ki je nastajala po načelih brezdušne enakosti in solidarnosti (pripomba ocenjevalca).

Geograf dr. Anton Sore je tokrat pripravil članek z naslovom Nekateri dejavniki v gostinstvu celjske občine. Ob vrsti statističnih podatkov je postregel z nekaj etnološko obarvanimi odstavki, zlasti ko govori o podobi gostinskih stavb v preteklosti, o življenju v gostilnah, pa tudi v prilagajanju gostilničarjev sodobnemu načinu življenja.

Svežen zgodovinsko naravnanih prispevkov predstavlja pet razprav spod peres mlajših celjskih zgodovinarjev (Milko Mikola, Rolanda Fugger-Germadnik, Andreja Rihter in Hedvika Verhovšek), ki se ukvarjajo z zgodovino NOB in sploh z zgodovino novejši dobe. Tem sestavkom sledi prispevek Branke Prime Zgodovinska analiza odprtih površin (dvorišč in vrtov) v Celju, ki ga je pripravila v sodelovanju z Alenko Kolšek. Sestavek je bil prispevek Zavoda za spomeniško varstvo Celje

k raziskovalni nalogi Prenova funkcij notranjih dvorišč in vrtov mestnih jeder (Razvojni center Celje, nosilec naloge A. Polutnik).

Zgodovinsko obarvani so tudi naslednji članki. Janeza Cvirna je zanimalo Celjsko gimnazijsko vprašanje. Pisec je predstavil težave ob uvajanju slovenskih vzporednic na gimnazijo v »nemškem mestu« Celje ob koncu 19. stoletja. Za področje urbane etnologije so lahko med drugimi zanimivimi tudi članki Ivanke Zajc-Cizelj Prva glasbena šola v Celju, članek Gustava Grobelnika Pripis h kroniki celjskega pevskega društva in članek istega avtorja Ljudski oder s podnaslovom Poglavlje v kroniki gledaliških amaterjev v Celju.

Celjski zbornik 1987

Bolj »etnološko« je obarvan CeZb za leto 1987. V njem sta najprej objavljena prispevka geografov Milana Natka in Antona Sovreta, nato se etnolog Vladimir Šlibar poglubi v problematiko kašč. Sledijo prispevki o ekonomiji (zadnja leta se v Celju veliko govori in piše o »prestrukturiranju gospodarstva«), proti zadnjim stranem zbornika pa sledi zajeten šop člankov s področja humanističnih ved. Oglejmo si nekaj najzanimivejših prispevkov po vrsti, kot jih je v zbornik uvrstil urednik.

U uvodnem članku prof. Milana Natka Velikost kmečkih gospodarstev v celjski regiji leta 1981 se seznanimo s povprečno velikostjo zemljiške posesti po krajevnih skupnostih. Osvetljeno je razmerje med številom gospodinjestev in gospodinjstvi s kmečkimi gospodarstvi. Podana je njihova razmejitev po mestnih in drugih naseljih. Avtor ugotavlja, da so v zemljiško-posestnih sestavah najneposredneje zarisana prenekatera obdobja, ki so pomembno vplivala na preoblikovanje našega podeželja. V zemljiški posesti so se ohranjale mnoge osnovne značilnosti in poteze preteklih obdobij. Danes je struktura zemljiške posesti na območju celjske regije silno raznovrstna, in ena temeljnih ugotovitev (ki veljajo tudi za druga območja) je ta, da je posest najbolj razdrobljena v mestih, širi pa se iz središčnih krajev v nekakšnih kolobarjih. Pomemben dejavnik pri velikosti zemljiške posesti je geografska značilnost območja in avtor ob tem ugotavlja, da se zemljiška posest zmanjšuje od Savinjskih Alp proti vzhodnemu, subpanonskemu območju celjske regije. Zanimivo je tudi poglavje o vplivu deagrarnizacije na povprečno velikost kmečkih gospodarstev. V ta namen je avtor v zgovorni tabeli izračunal korelacijski koeficient (r) in determinacijski koeficient korelacije (r^2). Za večino občin ob tem velja sorazmerno tesna povezanost med velikostjo posestev in deležem kmečkega prebivalstva. Med drugim je avtor ugotovil, da z velikostjo kmečkih gospodarstev zelo narašča delež kmečkega prebivalstva. Zanimiva je tudi njegova ugotovitev, da razdrobljena posest ne bo mogla bistveno več kakor doslej prispevati k povečanju kmetijske proizvodnje. Takšna, kakršna je, ostaja naš pomemben dejavnik in vzdrževalec kulturne pokrajine. To zelo zanimivo témo je možno nadgraditi z etnološko raziskavo, vsekakor pa sega razprava prof. Natka na področje, ki je blizu ohranjanju naše kulturne dediščine. Razporeditev stavbne dediščine (doslej evidentirana dediščina in delež predstavljene dediščine) po sestavi zemljiške posesti bi nam lahko postregla z vrsto zanimivih podatkov, ki bi bili primerna podlaga za realnejše prostorsko načrtovanje v zvezi z ohranjanjem naše kulturne dediščine.

Drugi, po naši sodbi zelo zanimiv članek Prebivalstvo Obsotelja po narodni pripadnosti je pripravil dr. Anton Sore. Avtor s statistično metodo in ob konkretnih primerih analizira nacionalno sestavo prebivalstva ob obeh bregovih Sotle. Statistično je raziskal tudi selitve z enega na drugi breg in pri tem ugotavljal razloge za te procese. Glede na to, da se s podobnimi témi ukvarjajo tudi etnologi, lahko članek označimo kot pomemben prispevek k obravnavanju takšnih in podobnih območij zlasti še zato, ker si je avtor nalogo zastavil z geografskega zornega kota.

Vladimir Šlibar nas v sestavku Kašče na južnem Pohorju popelje na področje »prezrtih in neobdelanih kašč«, ki so našle svoje domovanje v nedrjih osrednjih gospodarskih poslopij-hlevov. Zapis je sicer vreden pozornosti, toda manjka poglobljena študija same tipologije takšnih prostorov in njihova odvisnost z drugimi deli poslopja, njihov pomen v vsakdanjem načinu življenja, npr. kje je bil shranjen ključ od kašč (npr. pravica gospodarja, gospodinje, otrok, služinčadi), razvrstitev domačij po družbeni lestvici (kako pohorski veleposestnik, kako mali ali srednji kmet), kdo je gradil gospodarska poslopja in s tem tudi kašče, zlasti pa manjka primerjava s

takšnimi in podobnimi sestavinami stavbarstva v drugih območjih (osrednja Slovenija).

Ze vrsto let buri Celjane usoda dveh (po mnenju nekaterih) najpomembnejših zgodovinskih lokalitet v mestu oziroma v njegovi bližnji okolici. To sta Stari celjski grad in Slovensko pokopališče. O prvem sta Dušan Kramberger in dr. Ivan Stopar pripravila Program sanacije in prezentacije gradu Celje. Poglobljeno študijo sta ponazorila z vrsto projektov od razvojnih stopenj do predvidene končne podobe gradu. O drugem pa je Alenka Kolšek, v članku Predlog za preureditev Slovenskega pokopališča na Golovcu spregovorila o nadaljnjem urejanju in predlogih za končno predstavitev tega pomembnega zgodovinskega spomenika, kjer počiva več pomembnih Slovencev (npr. Štefan Kočever, Vatroslav Oblak).

V tem CeZb se je s prispevkoma oglasil tudi starosta slovenskih zgodovinarjev, prof. Janko Orožen. V prvem članku govori o zgodovinski poti Gornjega Grada, v drugem o Rogaški Slatini in njenem boju za narodne pravice. Med drugim naj omenimo tudi to, da je publicistično delo prof. Orožna zelo obsežno, saj objavlja že več kot šestdeset let (r. 1891), pri tem pa lahko v njegovih samostojnih publikacijah (npr. Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, Trbovlje 1958; Zgodovina Celja in okolice I., 1971, II., 1974, III., 1981) in številnih člankih v zbornikih in strokovnih revijah etnologiji najdejo vrsto dragocenih podatkov (npr. Gradovi in graščine v narodnem izročilu I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi, Celje 1936).

Med več krajšimi prispevki celjskih zgodovinarjev naj omenimo prispevek Milka Mikole Nacistične zaplembe zemljiških posesti na območju celjskega okraja. Avtor posreduje vrsto zanimivih podatkov o zaplembah imovine.

Med članki, ki pritegnejo etnologovo pozornost, je prispevek Hedvike Verhovšek »Lastni dom« registrovana delavska stavbena zadruga z omejeno zavezo v Celju 1900—1933. Gre za članek, zanimiv za preučevanja načina življenja delavcev, saj govori o stavbni zadruzi, »ki bi naj pomagala delavskemu sloju do lastnega doma«.

Zanimiv je tudi prispevek Andreje Rihter s področja novejših zgodovine, v katerem piše o »fizikulturi« v Celju v letih 1945 do 1950. Za to obdobje je bila značilna množičnost in še vedno živa tradicija dejavnosti predvojnih telovadnih društev (Sokol, Orel). Zlasti množičnost je prispevala k temu, da je imel šport vedno pomembno vlogo v življenju mesta.

Na zadnjih straneh zbornika pritegne bralčevo pozornost poročilo mag. Jožice Dolensek Mladi za napredek Celja, kjer avtorica osvetli raziskovalno dejavnost med osnovnošolci in srednješolci, v nadaljevanju pa navaja seznam 62 nalog, med katerimi jih je petina popolnoma etnološke vsebine (npr. nekaj naslovov: Ohcet je bila..., Jelovska kmetija, Kako smo živeli, Zganjekuha, Kako smo živeli — kmečke poljske opekarne).

Vito Hazler

Aleksander Videčnik, *Kmečko delavstvo v Gornji Savinjski dolini med prvo in drugo svetovno vojno*, Mozirje: Občinski sindikalni svet, 1986, 56 str.

Doslej je bilo le malo objavljenega o kmečkem delavstvu, kakor Aleksander Videčnik imenuje kmečke posle in druge, tudi priložnostne kmečke delavce. Zato je njegovo delce toliko večja pridobitev.

Knjižica je sestavljena iz dveh delov — iz razprave in pričevanj. V prvem se je pisec najprej ozrl na čas pred obravnavanim obdobjem (pri čemer so mu povzročale težave neustrezne statistike), obdelal je izrazje (ki ni povsod po Sloveniji enako, kakor ugotavlja) in zasluzke ter pravni položaj kmečkega delavstva. V drugem delu je objavljenih petindvajset pričevanj nekdanjih kmečkih delavcev. Ker so pričevalci vsi po vrsti že v visoki starosti (najmlajši od njih je bil v letu izida knjige star 67 let, najstarejši pa 84), je bil res skrajni čas, da se njihove izkušnje zapišejo.

Pisec se je zelo potrudil, lahko pa bi bila knjižica še boljša. Upošteval bi lahko (vsaj primerjalno) razpravo Marije Makarovič o načinu življenja kmečkih poslov na Slovenskem, objavljeno v knjigi Pogledi na etnologijo, in ustrezna mesta v delu Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog (predvsem

v njenem drugem zvezku). Tudi opombe bi morale biti sestavljene skrbneje (kratico ČZN je treba pred dodatkom Kosov zbornik spremeniti v ZČ, tj. Zgodovinski časopis). Zaželen bi bil tudi podpis k sliki na naslovni strani. Pričevanja so zapisana največkrat v tretji osebi, včasih pa nenadoma kak njihov del tudi v prvi, kar moti; premi govor bi moral vedno stati med narekovajema. Bogato pa je narečno besedje, ki izhaja iz kmečkega življenja in je raztreseno po vsej knjižici; lahko je dobra podlaga za tistega, ki bo raziskoval in zbiral naprej.

Bralec si želi še enega pogleda, namreč na čas po drugi svetovni vojni; izčrpneje bi lahko bil zajet vsaj v pričevanjih. Predvsem pri pridobivanju pokojninske pravice so se v novi Jugoslaviji dogajale tragedije, saj je birokracija odsluženim kmečkim delavcem nemalokrat hladno očitala, da npr. kot otroci pač še niso mogli pomagati na kmetiji, temveč so bili kvečjemu v breme. (Na neurejene razmere in celo na skrajno izkoriščanje v drugi polovici dvajsetega stoletja pisec na str. 3 le namiguje, če ne gre celo za pomoto.)

Izjave v drugem delu so opremljene le z začetnicami imen in priimkov, krajem bivanja in starostjo pričevalcev, saj so si mnogi »želeli zagotovila, da v zapisu ne bodo omenjeni z imeni, pa ne zato, ker niso govorili resnice, pač pa zato, ker nočejo očitkov od ljudi, ki bi se čutili kakorkoli prizadete« (str. 29). V uvodu pisec tudi ugotavlja, da je bil »življenjski cilj teh ljudi... le preživetje« (str. 4), torej da so bile družbene razmere med svetovnima vojnama pošastne. Raziskava gotovo ni le razgaljanje družbe obravnavanega časa, temveč je tudi ostra kritika, čeprav je pisec noče (kot piše na str. 54). Marsikatera kmetija je bila trdna le zaradi nečloveškega izkoriščanja kmečkih delavcev, podobnega tistemu iz časov pred zemljiško odvezo, ko je prihajalo do kmečkih uporov.

Aleksander Videčnik (rojen leta 1920 v Gornjem Gradu) iz Mozirja je kot upokojeni direktor celjske mestne hranilnice deset let (do lanskega leta) urejal Savinjske novice, glasilo občine Mozirje. Ob tem je osnoval arhivsko zbirko pri kulturni skupnosti občine Mozirje in raziskoval zgodovino Zgornje Savinjske doline, o čemer je pisal v Savinjskih novicah in v nekaj knjižicah, katerih naslovi so tu navedeni, da bodo vsaj v razvidu, saj zaradi nesrediščnih založnikov le s težavo najdejo pot v Ljubljano; za etnologa bi bili poleg tu prikazane še posebej zanimivi zadnji dve: *Delavsko gibanje v Gornji Savinjski dolini* (Mozirje: Občinski sindikalni svet, 1983, 126 str.), *Delavska enotnost v Gornji Savinjski dolini 1944* (Mozirje: Občinski sindikalni svet, 1984, 16 str.), *O gozdnih delavcih Luč med obema vojnama* (Mozirje: Občinski sindikalni svet, 1985, 32 str.) in *Podobe iz preteklosti Mozirja* (Mozirje: Občinska kulturna skupnost, 1985, 120 str.).

Peter Weiss

Anton von Mailly, *Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie pubblicate con la collaborazione di Johannes Bolte*. Edizione critica a cura di Milko Matičetov. Il Biancospino, Collana di testi e studi etnografici II, Editrice Goriziana, Gorizia 1986, 256 str.

Prvo izdanje Maillyeve knjige izišlo je god. 1922. na njemačkom jeziku s naslovom *Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen* (Predaje iz Furlanije i Julijskih Alpa). To je zbirka usmenih predaja, preuzetih iz pisanih i usmenih izvora s področja gdje se sastaju, kako kaže priređivač ovoga talijanskog izdanja M. Matičetov, »četiri glavne etničko-jezične komponente«: slovenska, hrvatska, talijanska i furlanska. Pripadnost pojedinih zapisa predaja ovome ili onom narodu bila je u Maillyvoj zbirci samo djelomice navedena (hrvatski primjeri niti djelomice), no Matičetov primjećuje u uvodu da se usprkos tome »za golemu većinu njegovih tekstova pripadnost ovoj ili onoj etničkoj grani s lakoćom može ustanoviti«. Međutim, ipak to nije uvijek baš povsem jednostavno, jer je Mailly, kao Matičetov minuciozno pokazuje u uvodnoj raspravi i bilješkama, u znatnoj mjeri povezivao i preradivao tekstove iz različitih izvora dajući o tome samo djelomične informacije.

U velikoj uvodnoj raspravi Matičetov detaljno istražuje Maillyevu obiteljsku genealogiju i njegove oskudne biografske podatke: rođen je u Gorici u plemićkoj

obitelji s očinskom lozom koja seže do francuskoga pradjeda, bjegunca pred revolucijom 1789, i s majčinskom lozom austrijaniziranoga slovenskog podrijetla. Svoje zrele godine proživio je Mailly u Beču.

Vrlo detaljno i precizno istražuje Matičetov historijat postanka Maillyeve knjige, njezine izvore, podatke o informatorima i pomagačima u prikupljanju grade, njezinu recepciju u stručnoj literaturi.

Premda s vidljivom simpatijom za knjigu i njezina autora, koji se »među prvima osvrnuo (ne u teoriji, ali u praksi) na pripovijedanje različitih etničkih grupa regije kao na jednako vrijednu gradu«, Matičetov nije poštedio Maillya od kritičkih primjedbi. Mailly nije donosio vjerne tekstove, nego je »izlago sadržaj vlastitim riječima, obično skraćujući, dajući sažet izvod, rjeđe proširujući neku priču koja mu se činila prekratkom«. Matičetov ispravlja u svome uvodu autorov prikaz etničkog sastava regije i upozorava na prekoračenja okvira regije u izboru tekstova.

Bilješke o tekstovima obuhvaćaju oko sedamdeset strana. U prvom je izdanje Mailly naveo (djelomične) podatke o izvorima i lokalne varijante, a Johannes Bolte ih je dopunio poredbenim primjerima iz zapadnoevropske literature. U ovom je izdanju Matičetov učetverostružio opseg bilježaka (njegove su dopune odvojene od prijašnjih bilješki); pritom je utvrdio i neke izvore Maillyevih tekstova koji prije nisu bili poznati, raščistio je nejasnoće nastale zbog Maillyeva stapanja različitih izvora, donio je dopunske varijante i literaturu.

S obzirom na to da je Mailly objavio povelik broj usmenih predaja iz Istre, razumije se da su istarski poredbeni primjeri važni za njegovu knjigu, a u toj vezi i moja zbirka *Istarske narodne priče* (Zagreb 1959). U toj sam zbirci, uz ostalo, ustanovila jedan prilično nezgodan Maillyev postupak pri navođenju, koji, nažalost, dovodi u sumnju i korektnost ostalih podataka: naime, uz tekst br. 34/II (u talijanskom izdanju *La vedova scaltra*) naveo je Mailly lakonski da mu je podrijetlo »usmeno«. Pokazala sam u spomenutoj zbirci da je taj tekst zapisan na dalmatinskom otoku Braču (dakle, vrlo daleko od područja Maillyeve zbirke) i da je preuzet iz članka A. I. Carića u »Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« (Sarajevo 1897). Matičetov je prihvatio tu moju konstataciju i proširio ju je, s pravom, i na Maillyev tekst br. 34/III, što ja ovom zgodom primjenjujem dalje i na znatan dio Maillyeva teksta br. 32. No, u svojoj dobronamjernosti prema Maillyu Matičetov je pretpostavio da je »neki nesavjesni informator dopustio sebi ružnu šalu na račun Maillya obmanuvši ga kao da pripovijeda nešto što još nije objavljeno«. Zapravo, našalio se sam Mailly: Carićev članak, naime, bio je publiciran i na njemačkom jeziku u »Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Hercegovina« (Wien 1899) i odatle ga je bilo lako preuzeti. (Kritički osvrt na Carićeve prikaze bračkih vjerovanja vidi u mojoj zbirci *Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača*, »Narodna umjetnost« 11—12, 1975, str. 144—145 i 153—154).

Matičetov je povoljno ocijenio doprinos *Istarskih narodnih priča* kao komparativnu dopunu Maillyevoj knjizi, ali se u bilješkama ipak samo djelomično koristio primjerima iz te zbirke, što ću ovdje pokušati ukratko nadoknaditi. Navodim adekvatne Maillyeve primjere i one nespomenute iz *Isarskih narodnih priča* (dalje: INP), pri čemu upozoravam na opširne bilješke uz sve brojeve navedenih tekstova u INP: Mailly br. 35 i dijelom br. 32, v. INP br. 123—127 (vidi i spomenutu zbirku s Brača, br. 96 i 97); Mailly br. 34, v. INP br. 119—120 (vidi i Brač, br. 74—83); Mailly br. 49, v. INP br. 101—105; Mailly br. 52, v. INP br. 121—122; Mailly br. 55—60, v. INP br. 109—118; Mailly br. 123, v. INP br. 35; Mailly br. 124, v. INP br. 25; Mailly br. 143/III., v. INP br. 83 i 95. Navodim i dvije važne paralele iz drugih izdanja: Uz. br. 90 vidi priču o Crekvini u Kastvu, koju je objavio I. Jardaš god. 1957, a ponovno je izišla u mojoj knjizi *Zakopano zlato. Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre*, tekst br. 118. Uz. br. 99 o trsatskoj crkvi vidi zbirku Rudolfa Strohalha *Hrvatskih narodnih pripoviedaka knjiga III* (1904), tekst br. 4.

Uz sve pohvale prikazanoj knjizi, koju je na talijanski prevela Karin Hensel, želim na kraju posebno istaknuti prekrasnu grafičku opremu ovog izdanja.

Maja Bošković-Stulli

Pesmi in šege moje dežele. Zamisel in osnutek Dušica Kunaver; priprava pesmi in strokovni uvodi Zmaga Kumer; prikaz šeg Helena Ložar-Podlogar. Oprema Vili Vrhovc, notograf Janez Lesjak. Urednica Pavla Uršič-Kunej. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1987, 291 str.

Vsem je najbrž še v spominu preplah in ogorčenje nekaterih folkloristov, ki ju je povzročila l. 1985 izšla knjiga Slovenska pesem v besedi in glasbi avtorice Dušice Kunaver. Ta je z veliko mero dobre volje in z neobremenjenim amaterizmom dala v roke pojočim Slovincem izbor popularnih pesmi. Knjižica naj bi pomagala tudi tistim, ki ne znajo vsega besedila. Pesmi so imele tudi notni zapis.

Kakor so pokazale strokovne ocene knjige v časopisih, je avtorica pomešala hruške in češplje, saj je med čiste ljudske uvrstila tudi popularne pesmi in Prešerna. Poleg tega ni bila dosledna v notnih zapisih in v komentarjih in še marsikaj je bilo tako škripajoče, da bi gotovo lahko zmotilo ubrano sozvočje slovenskega družabnega petja.

Zanimivo in za slovenske razmere izjemno redko je bilo nadaljevanje. Avtorica Dušica Kunaver, ki je pripravljala izdajo druge podobne knjige, je poiskala stik s svojo kritičarko Zmago Kumer in pod njeno taktirko je nastajala in l. 1987 tudi izšla knjiga *Pesmi in šege moje dežele*. Delo prinaša 150 pesmi, ki jih uvaja strokovni predgovor Podoba slovenske ljudske pesmi Zmaga Kumer. Novost te pesmarice, če jo lahko tako imenujemo, je v tem, da je vsak od trinajstih razdelkov pesmi opremljen s kratkim uvodom Zmaga Kumer. Prvi razdelek prinaša fantovske pesmi in je torej posvečen fantovskemu petju. Razdelku je dodan še etnološki komentar o fantovskih skupnostih, ki ga je prispevala Helena Ložar-Podlogar.

Slednja je tudi avtorica drugih prispevkov o šegah v drugih pesemskih razdelkih. Pri svatovskih pesmih piše o snemanju nevestinega venca, pri pivskih o trgatvi, pri otroških o šegah pri rojstvu, pri jurjevskih kolednicah o Gregorjevem. Nato Helena Ložar-Podlogar nadaljuje s krajšimi etnološkimi komentarji o košnji, žetvi in mlatvi, a naboru, o žegnanju, o vzajemni pomoči, o šegah ob smrti in o novoletnih šegah. Vse to je smiselno vključeno v pesemske razdelke, ki govorijo o isti temi, oz. avtorica s svojimi opisi dopolnjuje pesmi, ki so s tem postavljene v svoj življenjski kontekst, brez katerega bi sploh težko nastale in živele. Vsak, ki bo zbirko vzel v roke, bo poleg pesmi tako dobil še informacijo o življenjskem okolju, v katerem so pesmi nastale. Tak pohvale vreden osnutek je imela v mislih že Dušica Kunaver, ki so ji priskočili na pomoč strokovnjaki, tako da je nastala »nova knjiga, zastavljena širše, bolj strokovno, pa vendar pristno in domače«, kakor lahko preberemo na zavihu knjige. Namenjena je vsem tistim, ki si želijo zapeti po domače, hkrati pa se seznaniti s tistim delom ljudske kulture, s šegami, ki se v novejšem času hitro zgublajo, a jih je vredno poznati in ohraniti.

Z nekaj izjemami so pesmi vzete iz novejšega arhiva sekcije za glasbeno narodopisje Inštituta za slovensko narodopisje, prikaz šeg pa temelji na gradivu in literaturi Inštituta za slovensko narodopisje. Vsa upoštevana literatura je tudi navedena. Besedila pesmi so zapisana v poenostavljeni transkripciji živega govora (petja), tako kakor je to že običajno v naši folkloristiki. Zapis melodij so podani v srednji legi, »ki se je zdela najbolj pripravna za predstavitev pesmi«. Vsa besedila so opremljena že z naglasi, da bi bralec lažje spoznal oblikovno ogrodje pesmi in da pevcem ne bo težko usklajevati besedila z melodijo.

Knjiga ima poleg kazala še seznam pesmi po prvem verz in seznam pesmi po pokrajinah.

Marko Terseglav

Marko Terseglav, *Ludsko pesništvo*. Literarni leksikon 32, Ljubljana 1987, 169 str.

Knjiga objavlja strnjena spoznanja o ljudskem pesništvu nasploh in o slovenski ljudski pesmi.

V prvem poglavju avtor razmišlja o nastanku, izrazu in razvoju pojma »ljudska književnost« od antike do današnjega časa. Sprašuje se o ustreznosti prilastka »ljudski«, o terminu »ljudska književnost«, o izrazu »folklorno pesništvo« ter o terminu »narodno pesništvo« in ugotavlja, da je za ljudsko pesništvo odločilna vloga, ki jo

ima v življenju ljudi, ne nacionalni poudarek. Nadaljuje z zanimivo trditvijo, da »ljudskost ni zajeta samo v tem širokem razponu ustvarjalcev, ampak v specifični poetiki, zaradi katere so te pesmi postale splošna last oziroma ljudske«.

Nato skuša opredeliti ustvarjalce in občinstvo, ki sta jih dva nasprotna raziskovalna tokova opredelila takole:

a) da so ustvarjalci in občinstvo ljudskih pesmi izključno z nižjih socialnih struktur, b) da je vsa umetnost zgolj ljudska. Terseglav temu nasprotuje in meni, da so nosilci (verjetno tudi občinstvo) ljudskega pesništva lahko le tiste plasti temeljnega razreda in posameznik iz najvišjih plasti, ki jih združujejo podoben okus, pogledi oziroma duhovna bližina.

Ko avtor razmišlja o ustreznosti različnih poimenovanj ljudskega ustvarjanja, izhaja iz geneze besede »folklorno pesništvo« (folk-lore: ljudsko vedenje) in se sprašuje o ustreznosti tega izraza. Navaja različne tuje raziskovalce od Williama Thomsa, Dundesa do Dana Ben-Amosa; ki vztrajajo pri trditvah, ki so morda preširoke za to poimenovanje. Tako Dundes trdi, da »folklorna književnost ni nekaj specifičnega, ampak je vsako gradivo, v katerem je moč odkriti elemente besedne umetnosti. Gre za spontano ustvarjalnost vseh slojev v civiliziranih družbah oziroma za del njihovega načina življenja (way of life).« Dan Ben-Amos pa išče razmejitve na ravni teksta in konteksta: »Folklorna komunikacija se loči od umetniških oblik komunikacije z ritmom, govorno intonacijo, glasbo, melodično spremljavo ali likovnim vzorcem.«

Terseglav opozori na dejstvo, da jugoslovanska folkloristična literatura uporablja pojem folklor, podobno kot druga Evropa, za skupek tradicionalnih ljudskih pojavov in ustvarjalnosti (za ljudsko likovno umetnost za glasbo, ples, poezijo, prozo, ljudsko medicino, verovanje, nošo, arhitekturo...).

Avtor se nato ustavi ob izrazu »ustno pesništvo«, ki ga Paul Sebillot obravnava kot ožje področje, z ustreznostjo pa poudari način prenosa. Ruskega raziskovalca Čistova predstavi z mislijo: »Formalno se ljudska (ustna) književnost identificira z umetno na ravni jezika, a se loči od pisane književnosti kot estetsko obvestilo v naravnem mediju.« Ker so se nekateri raziskovalci navduševali za izraz »množična književnost«, razmišlja avtor tudi o tej, a jo vendarle postavlja v širši, ustrenejši kontekst, ki ne zajema samo ljudske književnosti. K temu izrazu prišteva Terseglav različne kategorije, npr. ljudsko, popularno, trivialno, narodno-zabavno itn. pesništvo.

Términi »primitivno«, »anonimno«, »tradicionalno« pesništvo dobijo v Terseglavovem razmišljanju novo razsežnost. Tako govori o tem, da je funkcionalni nepešniški okvir značilen za ljudske pesmi vseh narodov, zato je izraz primitivno pesništvo neuporaben, saj postavlja ostro ločnico na nepravdo mesto. Ugotavlja, da so términ anonimno pesništvo folkloristi dokončno zavrgli v 20. stoletju in so poudarili individualno avtorstvo pesmi, kolektivnost pa so videli le v širokem sprejemu ljudske pesmi, ko je avtor pesmi večkrat neznan, kajti avtorstvo za ljudi navadno sploh ni pomembno. Anonimnost ljudske pesmi zanikajo t. i. ponarodele pesmi znanih avtorjev (npr. Prešeren, Jenko...). Čeprav fenomena ponarodnosti Terseglav ne analizira podrobno, je vendarle zanimiva njegova trditev, da je »ponarodnost« prehodno obdobje v ljudski književnosti.

Tako Terseglav zavrže términ anonimnost: »Kriterij ljudskosti ne more biti anonimnost, temveč možnost nastajanja variant.«

V drugem poglavju zgoščeno in pregledno razmišlja o splošnih značilnostih ljudske pesmi. Zdi se, da prvič postavlja na prvo mesto pomembno značilnost ljudske pesmi, in sicer, da se ljudska pesem vedno poje; to so namreč literarni teoretiki v svojih raziskavah vedno zanemarjali. Druge značilnosti pa po doslednem načelu podrobno oriše, zato jih navajam:

— ljudsko pesništvo večinoma obstaja in živi kot ustna komunikacija v širši skupnosti... Samo ustna komunikacija omogoča variabilnost, ki je ena temeljnih značilnosti ljudskega pesništva;

— ljudsko pesništvo ne more živeti brez variant;

— sorazmerno dolga življenjska doba loči ljudsko pesem od večine popularnih popevk;

— znotraj celotne književne ustvarjalnosti je mogoče potegniti mejo med ljudskim in umetnim pesništvom še po specifičnem življenju enega in drugega (način ustvarjanja — spontanost in improvizirana dejavnost, žanrska pravila);

— ljudska književnost pravzaprav ne pozna literarne tradicije oziroma zavesti o preteklem, ki je v umetni literaturi pomemben del književne zavesti;

— razlika med ljudskim in umetnim pesništvom je mogoče opazovati tudi v jeziku (De Saussure: langue — ljudsko pesništvo, parole — umetno pesništvo);

— specifika ljudskega pesništva se kaže tudi v verzih; zaradi melodije namreč ljudski verzi niso identični z verzii umetne poezije; osnova ljudskemu verzju je ritem; to pomembno ugotovitev namreč literarni teoretiki po navadi zanemarjajo in raziskujejo ljudski verz s stališča literarne poetike, kar pa je napačno in je privedlo do nepopolnih rezultatov.

V razdelku z naslovom »Ljudsko pesništvo, folkloristika in literarna veda« spre govori avtor o odnosu, ki sta ga v zgodovini in danes imeli literarna veda in folkloristika do ljudskega pesništva, kako sta ga obravnavali, kakšno mesto sta mu dodelili in kako sta ga vrednotili. Poudari, da je ljudsko pesništvo (tudi) literatura, a s popolnoma drugačnim načinom življenja in bivanja, po svoji sinkretičnosti in večplastnosti pripada tipu književnosti, ki ji pravimo ljudska in ki ohranja svoje notranje zakonitosti, funkcijo in poseben komunikacijski proces v različnih dobah, pa naj gre za srednji vek, romantiko ali sodobnost.

Avtor govori o tem, da literarna veda poudarja in vidi v ljudskem pesništvu najprej njegovo literarno stran, folkloristika in etnologija pa v prvi vrsti značilnosti in oblike ter ozadja nastanka in življenja te književnosti. Avtor poudarja, da je folkloristika kot samostojna veda potrebna in naj bi raziskovala ljudsko književnost po svojih teoretičnih in metodoloških zakonitostih ob upoštevanju terenskih raziskav in ob interdisciplinarni povezanosti z drugimi vedami (npr. sociologija, psihologija, literarna veda...).

Raziskava prehaja v konkretno polje, avtor razmišlja o ponavljajočih obrazcih v ljudskem pesništvu. O tem govori bolj na splošno. Pravi, da obrazec v ljudskem pesništvu ne moremo obravnavati zgolj z estetskega stališča ali jih primerjati s standardi normativne poetike visoke književnosti, marveč jih je treba razumeti kot sisteme, ki imajo določeno funkcijo v graditvi besedila in zgodbe. Postavi trditev, da ljudski pevec in ustvarjalec nikoli ne mislita v abstraktnih pojmih, ampak je ljudsko pesništvo razmišljanje v podobah. Vse te različne obrazce avtor naniza, jih analizira in opremi z zgledi. O njih razmišlja primerjalno in zgodovinsko. To so: paralelizem (eden najstarejših postopkov v ljudskem pesništvu), primeri, antiteze, stalni pridevki (zaradi poudarjene pogostosti v ljudski pesmi je lahko stalni pridevek zelo zanesljivo merilo pri razmejevanju ljudskega in umetnega pesništva po vsem svetu), preostala dva postopka sta še personifikacija in stopnjevanje.

V tretjem poglavju avtor razgrne pred nami problem vrstni v ljudskem pesništvu. Poudari, da folkloristika še danes nima lastne teorije vrst. Folkloristi so se, po Terseglavu, opirali na literarno teorijo in njeno delitev, čeprav so v ljudskem pesništvu odkrivali bolj razčlenjeno zvrstnost kakor v umetnem pesništvu. V zgodovini je bilo nekaj poskusov delitve: Karadžić je npr. razdelil ljudske pesmi na moške in ženske pesmi, Štrekelj je združil vsebinsko in funkcionalno načelo. Navadno pa so, po Terseglavu, pesmi v najrazličnejših zbirkah ljudskih pesmi razdeljene po vsebinskih in tematskih sklopih.

Nato Terseglav te vrstni nadrobneje obravnava. Začne z epiko (Ljudske pesmi in veliki epi). Definira, da je za ljudske pesmi, ki jih lahko uvrstimo v epiko povečini značilno, da se naslanjajo na resnične zgodovinske dogodke. Nadalje razmišlja o seganju ljudske epike v zgodovino, o razvoju epskega pesništva, o hipotezah nekaterih znanstvenikov, ki raziskujejo ljudsko književnost in ki govorijo o nastanku velikih epov (Iliada, Odiseja, Ep o Nibelungih). Trditev, da so velike nacionalne epopeje nastale morda iz združitvijo ljudskih pesmi v celoto (npr. Kalevala). Nato govori o srbohrvaški ljudski epiki, čeprav se zdi, da bi o njej morda lahko spregovoril na koncu tega poglavja. Veliko pozornosti posveti Terseglav epsko-lirskemu pesništvu, posebno baladi in romanci, in pravi, da so ostale produktivne v vseh zgodovinskih obdobjih. Govori tudi o ustreznosti rabe izraza balada in razmišlja o drugem izrazu, ki se pogosteje uporablja, »pripovedna pesem« (narrative song), saj je izraz balada mnogokrat pomensko preozek.

Avtor predstavi izvir in razvoj ljudske balade, spremlja razvojno pot od baladne pesmi do epa in pravi, da je pevcem in ustvarjalcem pomagala pri razširjanju balad melodija. Ko govori o tipologiji evropskih balad, poudari, da so raziskovalci posvečali

največ pozornosti baladnim témam in motivom, vendar niso ustvarili enotne tipologije. Edini celovit indeks v tem okviru je slovenski indeks Zmage Kumer (Vsebinski tipi slovenske pripovedne pesmi, 1974). Terseglav trdi, da imajo vse evropske in severnoameriške ljudske balade nekaj skupnih potez. Zanje je značilen patos, vkljenjen v ekspresivni govor, ritem in melodičnost. Terseglav ne ostaja samo pri zgodovinskem pregledu pripovednih pesmi, pač pa nam prikaže še »novo stanje«. Pravi, da se po letu 1965 s starejšimi pripovednimi pesmimi dogaja nekaj novega: »Mladi pevci in popevkarji po Evropi se po zgledu ameriške country glasbe načrtno usmerjajo v odkrivanje in oživiljanje tradicije pripovednih pesmi, ki spet oživljajo v množičnih medijih. Prenos je kljub novim tehničnim možnostim še vedno usten.«

Avtor predstavi oblikovne značilnosti evropske balade in romance, njuno zgradbo in slog. V razdelku o liriki govori, da je ljudska lirika eden najstarejših načinov pesniškega izražanja čustev, pri tem poudari njeno kompleksnost, sinkretično povezavo z drugimi umetnostnimi oblikami — glasbo, plesom, dramo. Poudarja, da je melodija pri izvajanju velikokrat pomembnejša od samega besedila.

Ljudsko liriko deli na ljubezenske pesmi, verske, obredne in šaljive pesmi. Avtor prodira v notranjo in zunanjo zgradbo lirike in primerjalno osvetljuje splošne lastnosti evropske in tudi slovenske ljubezenske lirike. Ob obrednih pesmih poudarja, da so vedno v funkciji določenega obreda in da so najstarejša plast ljudskega pesništva. Verske pesmi velikokrat spreminjajo svojo funkcijo (poganske dobijo krščanski pečat), vsem šaljivim ljudskim pesmim Evrope in Amerike pa sta skupna situacijska komika in zelo konkreten, jasen humor.

Četrto poglavje govori o zbiranju in preučevanju ljudske pesmi na Slovenskem. Avtor razmišlja o začetkih zbiranja in preučevanja, o načelih in postopkih raziskovanja in pravi, da lahko postavimo začetek akcije za zbiranje ljudskih pesmi že v razsvetljenstvo, od Pohlina naprej. Pohlina je s svojim krožkom dal pobudo, in leta 1775 je nastal prvi rezultat z Zakotnikovo rokopisno zbirko slovenskih pripovednih pesmi, izmed katerih je dve leta 1780 Linhart objavil v svobodnem nemškem prevodu. Terseglav razgrne pred nami kronološki pregled vseh zbiralcev, njihove nazore in način zbiranja in preučevanja ljudske pesmi, razmah gibanja pa postavi v 19. stoletje (Rudež, Kastelic, Prešeren, kasneje Korytko, Jarnik, Majar, Primic, Vraz...). Zgodovinski okvir predromantike in romantike in odsev njenih idej je, po Terseglavu, vplival na gibanje za ljudsko pesem. Problematika zbiranja, uvrstitve pesmi v različne zbirke in način preučevanja, je opozoril Terseglav, je bila predvsem odvisna od načel posameznih zbiralcev. Npr.: Metrične probleme ljudskih pesmi, ki sta jih Korytko in Prešeren reševala po načelih normativne metrike, je Vraz reševal s pomočjo melodije, kar je osnovni princip folkloristike še danes. Avtor nadalje opozori na Streklja in poudari, da je Strekljeva zbirka še danes najpopolnejša, njegovi nazori o ljudskem pesništvu pa pomenijo korenit prelom z romantično miselnostjo.

Terseglav potegne kronološko črto sodobnejšega raziskovanja ljudske pesmi pri nas (od Marolta naprej...), govori o nastanku Glasbeno-narodopisnega inštituta in opozori na vse raziskovalce, ki se ukvarjajo z zbiranjem in raziskovanjem ljudske pesmi. Začrta tudi današnje naloge slovenskih folkloristov in poudari sinhrono in diahrono načelo raziskovanja ljudskega pesništva in povezavo z dognanji drugih strok (zgodovina, jezikoslovje, glasba, psihologija...).

Od bistvenih značilnosti slovenskega ljudskega pesništva, o katerih govori avtor, naj omenimo najprej dejstvo, da je slovenska ljudska pesem v primerjavi z drugimi doživljala poseben razvoj. Prevlada lirike je gotovo ena od osnovnih značilnosti slovenskega ljudskega pesništva, saj imajo tudi pripovedne pesmi zelo močan lirski predznak.

Razdelek Jezik in pesniški izraz ljudske pesmi govori, da se je splošna jezikovna raven ljudske pesmi nagnila v prid narečjem. Folkloristi po vsem svetu pa ugotavljajo, da jezik ljudske pesmi ni nikoli čisto narečje, kar velja tudi za Slovenijo. Slovenska ljudska pesem je jezikovno zelo neposredna, tudi simbolne besede v ljudski pesmi niso vedno izvirne, marveč klišejske, če jih je tako zaznamoval že jezik praktičnega sporočanja. Prav tako je figurativnost in metaforika ljudskega ustvarjalca in peveca kljub individualnim sposobnostim lahko okrnjena zaradi množičnega okusa. Tako Terseglav spregovori o izraznih sredstvih, ki so značilna za ljudski pesniški

izraz. Pravi, da govoric ljudske pesmi najbolj ustreza primera, da je pogosten epiteton in da klimaks, geminacija in pomanjševalnica ne sodijo toliko med pesniške figure, temveč so funkcionalno sredstvo za dograjevanje verza ali vse pesmi.

V razdelku o zgradbi verza spregovori Terseglav o tem, da glede na sinkretično naravo ljudske pesmi, v kateri je besedilo tesno združeno z glasbo, ni mogoče nje-nega verza obravnavati po načelih normativne metrike. Nato naniza in pojasni različne tipe verzov in kitic, ki so drugačni od verzov v umetni poeziji prav zaradi melodije. Poudarja, da ljudska pesem ne pozna omejitve, ki veljajo v umetni poeziji. Ljudska pesem, po Terseglavu, zahteva drugačne omejitve za pevsko rabo.

Esteska funkcija ljudske pesmi, po njegovem ni primarna, s tem pa ni rečeno, da te funkcije ni, le da ni hotena: »Pomembna je časovna odmaknjenost od dogodka in nastanka pesmi in s tem se osamosvaja estetska funkcija, še posebno ker pesem in petje nista le navada, običaj, dogodek, pač pa tudi razvedrilo, spontani in ustvarjalni umetniški akt.«

Terseglav ob koncu tega zgoščenega in temeljitega razmišljanja o slovenski ljudski pesmi in ljudski pesmi nasploh spregovori še o povezavi med ljudsko pesmijo in slovenskim umetnim pesništvom. Trdi, da je bilo ljudsko pesništvo v slovenski literarni tradiciji vseskozi povezano z umetnim od začetkov do danes. Poetika ljudske pesmi je, po Terseglavu, bolj ali manj zaznamovala naše literarne ustvarjalce od Vodnika, prek Prešerna do Makarovičeve in nekateri sodobni pesniki se ljudski tradiciji spet zavestno približujejo in sodobno pesniško občutje povezujejo z oblikovnimi prvini ljudske pesmi.

Zanimiv pregled ljudskega pesništva je pred nami. Poglobljena teoretična razglabljanja pa bi morda le lahko imela več konkretnih ponazoritev in le žal nam je lahko, da ta študija ne omogoča še širšega glasbenega pogleda v strukturo ljudske pesmi, kar bi še bolj zaokrožilo podobo o ljudski pesmi.

Ljudsko pesništvo Marka Terseglava je prvo strnjeno teoretično razmišljanje o ljudskem pesništvu nasploh in o slovenski ljudski pesmi. Zgodovinski pregled in primerjalna metoda ob upoštevanju zgodovinskih dejstev in razgled po domači in tuji strokovni literaturi omogočajo globlji pogled v problematiko ljudskega pesništva. Ljudsko pesem postavlja avtor na trdnije temelje in ji daje novo vrednost.

Marjetka Golež

Kruh in politika. Poglavlja iz etnologije Vitanja. Uredila Duša Krnel-Umek in Zmago Šmitek. Način življenja Slovencev v dvajsetem stoletju, monografije. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani. Ljubljana 1987, 712 strani, 87 fotografij.

Nova monografija v seriji Način življenja Slovencev v dvajsetem stoletju je med dosedanjimi daleč najobsežnejša. Razprave, ki so v njej objavljene, so nastajale od 1975 naprej. Obsegajo »največji del gospodarske, družbene in duhovne kulture« (str. 10). Ob tem pa priznava uvod: »Zunaj našega monografskega koncepta (a ne tudi zunaj našega zanimanja) [?] so ostale nekatere pomembne sestavine krajevne [tj. materialne] kulture, od bivališča do noše in prehrane« (str. 10). Povečini velja to tudi še za ustno slovstvo. Iz uvoda je nadalje razvidno, da »gre pri zasnovi in obdelavi posameznih tematskih sklopov za načrtno in usklajeno delo« (str. 8), še več: uvodna izvajanja kažejo, da ni bilo nobeno etnološko skupinsko raziskovanje pri nas opravljeno v zadnjem času s tolikanj premišljenih izhodišč kakor vitanjsko.

Prvo poglavje Naselje in prebivalci (str. 13—48) sta napisali Branka Berce-Bratko in Duša Krnel-Umek. Prvi del tega poglavja (Zgodovinski razvoj, str. 13—20) je le na hitro napisana kompilacija. V drugem delu (Naselje in posestna sestava, str. 21 do 28) manjkajo, še bolj kakor v prvem, navedbe, od kod so vzeti posamezni podatki. Zavoljo tega zbuja začudenje tudi trditev, da je imel veleposestnik Steinauer v 19. stoletju v Vitanju »več manjših rudnikov železa« (str. 25). Omenjene navedbe so pomanjkljive tudi v tretjem delu (Število prebivalcev, str. 29—31). V četrtem delu (Rojstva, poroke, smrti, str. 32—42) sploh manjkajo navedbe. V petem delu (Jezikovna sestava, str. 43—46) je za podatke o nemškem občevalnem jeziku v letih 1880 do 1910

naveden vir iz 1870! Skratka: to poglavje deloma ne more priti v poštev za znanstveno uporabo njegove vsebine.

Drugo poglavje Delitev dela v gospodarstvu (str. 49—252) je prispeval Zmago Šmitek; pomeni objavo njegovega magistrskega dela. K str. 50 naj bo ob ofarjih ali gostačih popravljeno: ti so bili najemniki (gl. M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar I, Ljubljana 1894, str. 237: *gostač* = *Miethwoner*, *Inwohner*), seveda v agrarnem okolju. Poglavje je zelo poučno. Prvi del, ki obravnava delitev dela pri kmetih (str. 52—98), sodi med najboljše, kar je bilo doslej v slovenski etnologiji napisano o kmečkem gospodarskem življenju v 20. stoletju. Del poglavja, ki govori o gostačih (ofarjih) in občinskih revežih (str. 99—109) pa je deloma sploh novum v našem etnološkem slovstvu. Tisti deli poglavja, ki obdelujejo obrtnike (str. 110—133) (tukaj moti napaka, po kateri naj bi bili »Mojstrski izpiti... uvedeni med obema vojnama«, str. 121), industrijske delavce (str. 134—159), trgovce, gostilničarje in posestnike (str. 160—188) in inteligenco, uradništvo (str. 189—207), so napisani interdisciplinarno: v njih so spoznanja iz etnologije in iz krajeve zgodovine (v ožjem pomenu). Zadnja dela poglavja obdelujeta delitev dela med družinami (str. 208—219) in delitev dela med poklicnimi in lokalnimi skupinami prebivalstva (sejmi) (str. 220—227) in sta ponovno napisana samo v etnološki smeri; vsebujeta marsikateri izviren izsledok. Takšno poglavje je lahko nastalo tudi na podlagi izrabe številnih virov in obsežnega slovstva (str. 228—252, 605—613). Skratka: to poglavje ni samo dragocen prispevek k etnologiji Vitanja in okolice, temveč tudi k vsej slovenski etnologiji, saj so v njem obširno udejanjeni določeni novi teoretični in metodološki pogledi v vedi.

Tretje poglavje Skupnosti in družbeno razlikovanje (str. 253—491) je izpod peresa Duše Krnel-Umek; pomeni objavo njene doktorske disertacije. Poglavje sestoji iz dveh razdelkov, od katerih obravnava prvi obdobje od 70. let 19. stoletja do konca prve svetovne vojske (str. 253—380), drugi pa obdobje med svetovnjima vojskama (str. 381—460). Ta delitev je pravilna, kajti pri obeh obdobjih gre za ustrezne razločke pri obravnavanem predmetu. Prvi razdelek sestavljajo naslednji deli: Družbenopolitična skupnost (str. 253—291), Družbene organizacije (str. 292—335), Verska skupnost (str. 336—364), Šola in krajni šolski svet (str. 365—373), Posameznik in skupnost (str. 374—380), drugi razdelek pa Nemška skupina (str. 381—384), Posest in premoženje (str. 385—387), Družbenopolitična skupnost (str. 388—428), Trški komunski odbor (str. 429—433), Družbene organizacije (str. 434—447), Šola in krajevni šolski odbor (str. 438—454), Verska skupnost (str. 455—460). Poglavje končuje Sklep (str. 461—466). Že iz sestave je razvidno, da je poglavje oralo izrazilo ledino v slovenski etnologiji in ga je zato treba sprejeti s hvaležnostjo. Pri branju pa se tej ugotovitvi pridružuje naslednja, da je namreč dovršen del poglavja napisan interdisciplinarno, se pravi etnološko in krajevnozgodovinsko (v ožjem pomenu). Ob tem se zastavlja vprašanje, ali ne bi v večji meri kazalo izdelati etnološko vsebino poglavja, zadevne krajevnozgodovinske podatke pa uporabiti predvsem kot podlago za njegovo etnološko vsebino. Povzetek ali sklep poglavja je napisan v nakazani smeri, zato se ob njem ponavlja zastavljeno vprašanje. Nekateri pojmi, ki jih srečujemo v poglavju, kakor npr. *Schulverein*, *Südmark*, *štajerska noša* ipd., so za mlajšega etnologa, pa tudi za večino drugih bralcev premalo pojasnjeni in zato premalo umljivi. Skratka: to poglavje je pomembna razprava, ki je prvič v naši etnologiji neposredno in obsežno načela celotno vprašanje družbenega razlikovanja in tako prišla do vrste izvirmih spoznanj. Zato je zelo poučna tako za etnologijo Vitanja in okolice kakor za slovensko in tudi marsikatero drugo etnologijo. Takšno raven je dosegla tudi zavoljo izrabe številnih virov in obsežnejšega slovstva (str. 467—491, 614—621).

Četrto poglavje Ženitovanjske šege (str. 493—557) je napisala Zora Pavlin. V njem so obdelana leta med svetovnjima vojskama (str. 493—542) in leta po drugi svetovni vojski (str. 543—554), ne pa tudi starejša desetletja. Za prvo obdobje je razprava razdeljena na kmete (str. 493—537), vaški proletariat (str. 538—540) in premožne tržane (str. 541—542). Čeprav so ženitovanjske šege postale po drugi svetovni vojski preprostejše, kakor so bile pred njo, je vendar ta razdelek krajši, kakor bi terjala njegova vsebina. Poglavje obsega predvsem skrben opis svojega predmeta, pridobljeni opis pa je v sklepu (str. 555—557) za čas med svetovnjima vojskama tudi dovolj razložen. Skratka: to poglavje je deloma v zadostnem obsegu predstavilo ženitovanjske šege v Vitanju in okolici v obravnavanem času. V njem pa po veliki večini

manjkajo navedbe uporabljenih virov; navedeno je predvsem le uporabljeno slovstvo (str. 622—625).

Peto poglavje Etnomuzikološka podoba hribovske vasi Paka (str. 559—599) sta prispevala Mirko Ramovš in Julijan Strajnar. Poglavje ugotavlja vlogo glasbe in plesa v Paki pri Vitanju. Ta ugotovitev vsebuje zelo natančen opis zadevne vloge in pri tem upošteva tudi odsev »socialne razslojenosti prebivalstva v etnoloških pojavih« (str. 559). Pridobljena ugotovitev praviloma ni razložena, kar pa nemara tudi ni bilo v načrtu v tej, krajevno omejeni etnomuzikološki razpravi. Škoda, da v tem poglavju, edinem od vseh, ni navedb virov in slovstva.

Delo končujejo seznam informatorjev (str. 627—632), angleški povzetek (str. 633 do 646), priloge (str. 647—712) in 87 fotografij.

Naša knjiga je pripomogla, da je danes območje Vitanja v etnološkem pogledu eno od najbolj raziskanih na Slovenskem. V njej so povečini za približno zadnje stoletje napisane razprave, ki se praviloma lahko ponašajo s tehtnimi spoznanji, kakor so bila označena zgoraj. Nekatere izvirne prijeme pri pisanju posameznih poglavij je obogatila še računalniška obdelava podatkov, ki je bila pri témah Počlicna struktura in delitev dela in pa Naselje in prebivalstvo prvič pri nas uporabljena »izključno v etnološke namene« (str. 7). Žal pa ima tako lepa knjiga naslov, ki ne ustreza najbolje njeni vsebini.

Angelos Baš

Madžari in Slovenci — sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji. Raziskovalna skupina Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana. Urednik in koordinator mag. Silvo Devetak. Raziskovalna skupina državne knjižnice Maksim Gorki, Budimpešta. Urednik dr. Andej Lajos. ČZDO Komunist in Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1987, str. 614, pril.: zemljevidi.

Skupno terensko delo ob jugoslovansko-madžarski meji je rodilo študiji, ki sta med seboj povezani: prva predstavlja madžarsko narodnost v Pomurju (vas Dobrovnik — Dobronak), druga slovenska narodnost v Porabju (Gornji Senik — Felsőszölnök). Ljubljanska raziskovalna skupina je obdelala pomurske Madžare, budimpeštanska porabske Slovence. Četudi raziskava hoče biti predvsem etno-sociološka analiza, je prava zelo interdisciplinarno, v razponu od ekonomije, politologije, sociologije, prava, demografije, socialne geografije, do socio- in psiholingvistike. V ozadju obeh raziskav je skupni obrazec.

V študijah, ki sta objavljeni v zajetni knjigi, sta vidna naslednja temeljna vsebinska poudarka.

1. Ustavno-pravni položaj narodnosti — nacionalna politika obeh držav: državi enačita pravice in dolžnosti narodnosti s pravicami in dolžnostmi večinskega naroda, hkrati pa imata narodnosti še posebne pravice.

2. Geografske, gospodarske, družbene in demografske razmere narodnostno mešanega ozemlja, in še posebej Dobrovnik in Gornjega Senika: Narodnostno mešano ozemlje, kjer živi okrog deset tisoč pripadnikov madžarske narodnosti, zajema razmeroma ozek pas od Lendavskega kota do tromeje. To je območje občin Murske Sobote in Lendave. Narodnostno mešano območje je del širšega pomurskega ozemlja, ki je po življenjski ravni med najmanj razvitimi v naši republiki. Dobrovnik je značilna narodnostno mešana panonska vas (nad 80 % Madžarov) s precejšnjim deležem kmečkega prebivalstva, močno dnevno selitvijo v industrijska središča.

Na drugi strani meje je Porabje potisnjeno ob jugoslovansko-avstrijsko mejo. Zaradi meje med političnima blokoma živijo Porabci v senci »železne zaves«, v pravem rezervatu, ki v okviru madžarskega gospodarstva vse bolj postaja rezervat za gozdno divjad. Obe pokrajini, tako Pomurje kot Porabje, plačujeta ceno zaradi nerazvitosti obmejnega položaja in postajata vse bolj obsojeni na milost in nemilost lastnim zmogljivostim, ob hkratnem ignorantskem ali mačehovskem odnosu »centralnega« gospodarstva do obmejnih pokrajin.

Vas Gornji Senik je po velikosti in številu prebivalstva podobna Dobrovniku; tudi tu prevladuje slovenska narodnost. Vendar število prebivalcev upada, tako se

zmanjšuje število tistih, ki so nosilci slovenske kulture. Življenjska raven je slabša kot v Dobrovniku, mobilnost manjša. Drugi vzrok upadanja števila prebivalcev je nerazvita infrastruktura vasi.

Zaprto Gornjega Senika je čutiti tudi v tem, da obiskovalci lahko pridejo v vas samo z dovoljenjem; prav to dejstvo paradoksalno ohranja narodnost, s tem da ovira dotok neslovenskega prebivalstva.

3. Dvojezičnost v javnosti, od organizacij združenega dela do verskega življenja: V Dobrovniku je versko življenje dvojezično. Pri rabi materinščine pa so vendarle odmiki v skupščinskih razpravah, kjer delegati redko spregovorijo v madžarščini. Uvedba dvojezičnega pouka je rešila problem razlikovanja, duševnega in strokovnega zaostajanja, nemožnosti socializacije in vključevanja v družbeno-kulturni prostor. V Gornjem Seniku živi okrog 85 % Slovencev. Jezik otrok gornjeseniških staršev je slovenski, dvojezičnosti je med starši malo. Urbanizacijski procesi so načeli tradicionalno kulturo, hkrati pa tudi materinščino narodnosti. Odločilno besedo ima logika velikih struktur, ki jo predstavljajo dejavniki zunaj naselij. Tako je narasel pomen dvojezične dinamike, ki ima v primeru Gornjega Senika vlogo utrjevalke drugega jezika. Pridemo do paradoksalnega rezultata, da dvojezičnost tu pravzaprav utrjuje madžarščino. V tem procesu je slovenščina na zadnjem mestu. Ob močni zunanji dinamiki dvojezičnosti cerkev z rabo narečnega jezika najbolj ohranja notranjo dinamiko. Enotnost krajevega mnenja: po 12.—13. letu starosti večina otrok na Gornjem Seniku komaj kdaj še spregovori v materinem jeziku.

Primerjava rabe materinega jezika učencev osnovne šole na Gornjem Seniku kaže, da je slovenščina zelo omajana in se v Dobrovniku madžarščina zelo dobro ohranja. Svojega ni opravilo le dolgoletno dvojezično šolstvo, pomembna je tudi trdna narodna zavest Madžarov.

4. Poglavlje o kulturni dejavnosti narodnosti, javnih občilih, informiranju, sodelovanju z matico: nosilci kulturne dejavnosti obeh narodnosti so posamezniki in skupine. Videti je, da čutijo Madžari večjo potrebo po povezavi z matičnim narodom kakor Slovenci. Narodnosti so vključene v sredstva obveščanja večinskih narodov, pa tudi avstrijskih in drugih občil. Podlaga sodelovanja so stabilni odnosi med SFRJ in LR Madžarsko in sodelovanje med SR Slovenijo in Zelezno kakor tudi Zalsko županijo. Sodelovanje bi bilo še večje ob odprtejši meji.

5. Priporočilo raziskovalnih skupin:

- spodbujanje zasebnega kmetijstva, obrti, turizma,
- stopnjevanje dvojezičnega šolstva, zlasti v Porabju,
- sprostiti naj se vse izvirne individualne pobude, ki prihajajo od narodnosti samih.

In kaj naj pripomnimo k tema zajetnima razpravama? Kljub zelo široki interdisciplinarni zasnovi se je strokovnima skupinama posrečilo sintetizirati večrazsežno analizo v plastičen sociološki diskurz. Četudi se raziskava omejuje na dva kraja dveh srednjeevropskih držav, ni parcialna. Razkriva totaliteto življenja; ta je del nas vseh, ki tu živimo, del Evrope. Raziskava ima še eno pomembno lastnost: ni pristranska. Velikokrat smo bili priča poročilu o stanju ene ali druge narodnosti, pri čemer pa smo lahko vsaj tisti, ki smo tesno povezani z eno in drugo narodnostjo, v takih poročilih odkrivali ancilstvo dnevnemu politikumu. Zelo preseneča madžarska strokovna skupina, ki korenito razkriva probleme, dileme in nasprotja ob slovenski manjšini v Porabju. Preseneča znani madžarski psihologvist Sándor Györi-Nagy s poročilom, po katerem naj matični Slovenci s svojo vneto po ohranitvi narodnosti ne pretiravajo preveč s slovenskim knjižnim jezikom, da tako ne ustvarijo jezikovne blokade, ki je samo odlična spodbuda spontani madžarizaciji. Slovenski knjižni jezik, ki ga povečini razumejo le redki, deluje kot tuji jezik, zato naj se uvaja postopoma. Najboljši »varnostni pas« za ogroženo narodnost je porabsko narečje; sodbo, da bije slovenski narodnosti na Madžarskem dvanajsta ura in da je nujno ukrepati, če hočemo ohraniti narodnost, je tokrat sprožila uradna madžarska stran. Naša sredstva obveščanja so stanje dolga leta idealizirala, ustrežni subjekti pa predlagali največkrat neustrezne rešitve. Raziskava je pokazala, da je imel prav etnolog Vilko Novak, ko je desetletja opozarjal na naglo odmiranje slovenske narodnosti v Porabju.

Miran Puconja

Fred Bahovec, *Ljubljančan na Aljaski*. Spomini in lovske zgodbe. Uredili: Janez Bogataj, Janez Fajfar, Mojca Ravnik, Nives Sulič. Prevedli: Mojca Ravnik, Janez Fajfar, Nives Sulič. Risbe: D. Standerwick. — Sitka, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Slovenska izseljenska matica, 1987. (Knjižnica Glasnika SED, 16) 120 str., ilustr., karte, Summary.

Naša založniško najspretnjša in tematsko najširša etnološka serija, Knjižnica Glasnika SED, se očitno odloča tudi za povsem sproščene izdaje, za literaturo, kakršno beremo pred spanjem. S tem nikakor ne zatrujemo, da so uredniki serije v zmoti ali da ne moremo zaspati po branju katere izmed njihovih resnejši bralski optiki namenjenih knjig. Ne. Ker se zaenkrat zdi le to, da poljubnost v odločanju, kakšne in katere rokopise bodo tiskali, natančno povzema stanje v vedi, bi bilo nesmiselno, ko bi tudi pri pisanju poročila od sebe zahtevali kako trdno pisarsko izhodišče. Še zlasti pa bi bilo neprimerno izključevati razne vrste teoretskih in edicijskih suverenosti zdaj, ko držimo v rokah čez vse prijazno pisanje častitljivega emigrantskega staroste Freda Bahovca. Navsezadnje je namreč uredniški odbor tisti, ki je odgovoren za to, kaj razglaša v javnosti za etnologijo, stvar bralcev pa, če se temu in takšnemu pojmovanju zavežejo.

Izpolnjevalci »narodno važne naloge« Etnološko preučevanje izseljenstva so si po tistem, ko so izročili bralcem nekaj »temeljnih, analitičnih študij«, zaslužili, da kdaj namesto njih spregovori tudi *objekt raziskave*. Ta v etnologiji že tako in tako implicitno vodi slog kakor tudi potek raziskave, določa mejo tistemu, kar bo povedano o njem, zakaj bi torej ne imeli kdaj eksplicirane iluzije, da *lahko* nastopi kot *subjekt*.

Bahovec (r. 1889) je izseljenec, nekronani vladar Aljaske, poznavalec njene geografije (na otoku Baranof si je v zavidanja vredno samozavestno čast poimenoval celo goro — torej Bahovec Peak), antropologije (le preberi si, bralec, njegove eksperimente o ženskah), zoologije (polovico svoje knjige je namenil lovskim zgodbam) in botanike (očencu uspeva na Aljaski gojiti celo vinsko trto).

Zamisel za izdajo spominov nenavadnega moža je plod naključja, in knjige bi gotovo ne držali v rokah, ko bi se Janez Fajfar po študiju etnologije ne odpravil okrog sveta in v Sitki od muzejske kustodinje ne zvedel za posebneža v tem nekdanjem glavnem mestu Aljaske. Tistega dne 1980 je ta posebnež Fajfarju že povedal, da piše tako življenjepis kakor zgodbe o dogodivščinah z lova, in Fajfar je bil mož beseda, saj mu je tedaj obljubil, da bo za ta dvoji pogled na svet našel prostor v knjigi.

Kronološki del Od Ljubljane do Aljaske se sprva zadrži v otroških letih na ljubljanskem Morostu, v času šolanja in brezskrbnosti, ki je, kakor pravi pisec, ni bilo dosti. Oče je 1896 odšel v Ameriko, in Bahovec o tem, kako je s pretvezo boleznj zvelkel čez lužo še druge družinske člane, in o svojih začetkih v ZDA pripoveduje v poglavju Odhod v Ameriko. Dobršen del svoje mladosti je Fred Bahovec preživel v vojski kot prostovoljec, potem ko se je pri sedemnajstih sporekel z očetom. Prihranil je dovolj denarja za kmetijo, še oče je primaknil svoje, in tako je Fred iz Chicaga odšel v Michigan. Tedaj (1910) je že sanjaril o Afriki, kamor se je s prijateljem, s skupnim kovčkom in s skupno željo po doživljanju divjine tudi prav kmalu opravil. Poglavje Lov s pastmi je eksistencialistične narave, pa seveda že izraža tisto veliko ljubezen, ki jo je Fred vedno posvečal lovu, saj mu je namenil dobršen del življenja, ko se je bilo treba bodisi prehranjevati bodisi zabavati. Posebni del knjige nameni avtor tudi svojemu predzakonskemu življenju, trem ženam in otrokom. Konec 50. let se je naselil v Sitki, kjer živi še danes. Na otoku Baranof, na katerem je bil med pionirji in na katerem ima danes že drugo počitniško hišico, je žena po njem imenovala gorski vrh, sam pa je neko goro posvetil sošolcu Franku Safranu. Dolgo poglavje je namenjeno tudi načinom, kako se lotiti življenja in dela na Aljaski, na kateri mora biti človek mojster za vse. Pripoveduje o tem, kako je več kakor desetletje gojil kune zlatice, kako se je preživljal kot poštar, kako je obdeloval, imitiral in najdeval kamne, čudne sledi, nenavadne morske pošasti, fosile.

Iskal je tudi zlato, v petdesetih letih pa si je za pet let pridobil pravico za črpanje nafte. Na mestu, kjer to s ponosom poudari, je lahko izpovedal svojo ljubezen

do geologije, in po razmišljanju o tem, kako bo v nekem »vmesnem obdobju« zemlja za nekaj milijonov let zaspala, razvil tudi duhovito teorijo: »Zdaj bom povedal, kako bo nastopil konec sveta. Ko bo končana vojna med velesilami, ko bodo vse pobili, bomo zmagovalci. Ostalo nam je samo poškodovano letalo, v njem sedi človek. Ne ve, kje bi pristal. Vsi kraji so porušeni. Trikrat obleti zemljo, dokler ne zagleda zelene lise sredi Afrike. 'Tu mora še biti življenje,' si pravi. Pri pristajanju pa se zaleti v drevo. Ranjen umira. Z drevesa ga opazujeta opičji oče in mama. Oče pravi: 'Mama, začeti bova morala znova.'«

Fred Bahovec tudi zelo rad potuje in je prečesal že skoraj ves svet, oktobra 1987 je bil vnovič v Ljubljani in ugledal tudi svojo prvo knjigo. Na svojih popotovanjih se z ženo prevažata z vsemi dosegljivi prevoznimi sredstvi in prihajata v bližino kar se dá zanimivih osebnosti. Fred Bahovec se vedno rad vrača v svojo Sitko in tam obuja »na kraju zločinov samem« spomine na svoje lovske dogodivščine. Posvečena jim je domala polovica knjige in so spisane v tretji osebi, gre za Mirka, pa zanj vemo, da je Fred Bahovec, nekdanj Mirko Bahovec, a so ga v Ameriki težko izgovarjali. Prvotno ime je torej skoz lov, intimno strast, zaživel svoje edino možno, intimno življenje, kakršnega ilustrirajo tudi diskretne risbe D. Standerwickove. Naslovi zgodb iz narave so naslednji: Na lovu, Race in sova. Medvedje takšni in drugačni, Charlie zmrzne, Ribolov, Mirko in morski lev, Lov na vidre, Vrane in morski orel, Sovji dvoboj, Jeleni v snegu, Izgubljeni srnjaček, Lov na kune, Olaf in volkovi.

Miha Zadnikar

Mila Bosić, *Božični običaji Srba u Vojvodini*. Biblioteka Susretanja. Vuk Karadžić Beograd. Etnografski muzej Beograd in Vojvodinski muzej Novi sad. Beograd 1985, 207 str., 6 fotografij.

Avtorica je več desetletij raziskovala duhovno kulturo Srbov, ki živijo v vaseh Vojvodine in so se tja priselili kot begunci pred turškim vdiranjem na Balkanski polotok. V teku stoletij, predvsem pa po drugi svetovni vojni, se je večina priseljenih Srbov spojila z drugimi narodi, ki živijo v Vojvodini. V nekaterih vaseh pa še živijo srbske družine, ki ohranjajo svoje izročilo.

Avtorica se je posvetila zlasti šegam, navadam in obredom praznovanja božiča. Ti se začnejo že 27. novembra (10. dec. po pravoslavnem koledarju) s šesttedenskim postom. Šege in navade so vezane na določene svetniške dni (npr. sv. Barbara), pa tudi na dan pred božičem (badnji dan) in se sklenejo s praznikom treh kraljev. Nekateri prazniki so isti kot v katoliškem svetu (npr. sv. Barbara, božič), druge pozna le pravoslavje (npr. sv. Ignjat). Vrhunec praznovanj je božič, saj ga praznujejo kar tri dni. Vsi dnevi so izpolnjeni z raznimi čarnimi dejanji, ki naj zagotovijo srečo in obilje v naslednjem letu.

Raziskovalka primerja posamične šege in obredna dejanja s tistimi v osrednji Srbiji in tako posredno nakazuje tudi izvir Srbov v Vojvodini. Zanimivo je, da nekatera dejanja poznajo tudi Srbi v Beli krajini (npr. polaznik).

Tako kakor zgubljajo kmečka naselja izrazito podobo, tako tonejo v pozabo tudi božična praznovanja. Na to vpliva tudi vse manjši pomen pravoslavja v življenju ljudi, pa tudi mešanje Srbov s pripadniki drugih etničnih skupin.

Knjiga o božičnih šegah Srbov v Vojvodini obsega izredno bogato gradivo. Škoda je le, da ni časovno natančneje določeno, saj avtorica ne pove, do kdaj so se ohranile posamične šege. Prav tako ne pove, zakaj so se nekatere ohranile in druge utonile v pozabo, pa tudi ne tega, kateri poklicni skupini pripadajo družine ali posamezniki, ki negujejo posamične šege. Gradivo ostaja tako neobdelano in ima bolj opisen značaj. Bralec se pri branju ne more znebiti vtisa, da so stare šege, navade in obredi še vedno živi in so še vedno zelo pomembni. O tem skoraj dvomimo, pa tudi večina fotografij, ki spremljajo tekst, je bila posnetih v 50. letih.

Marinka Dražumerič

Marija Kleut, *Ivan Senjanin u srpskohrvatskim usmenim pesmama*. Matica Srpska, Novi Sad 1987, 272 str.

Marija Kleut, docentka za ljudsko pesništvo na novosadski filozofski fakulteti, je prav tu doktorirala s temo o Ivanu Senjaninu. Letos (1987) je Matica Srpska že izdala njeno delo v knjižni obliki. Treba je reči, da gre za razveseljivo in nevsakdanjo potezo, kjer sta avtorica in založba pokazali izredno ažurnost, saj je knjiga pred nami komaj dobro leto po zagovoru doktorata.

Slovenskim bralcem lahko knjigo seveda le predstavimo, širše in pristojnejše ocene pa bodo morali podati srbski in hrvaški folkloristi. Verjamem, da ta ocena ne bo manjkala, saj gre za pomembno knjigo oz. témo, ki na poseben način osvetljuje del bogate, a ne toliko znane uskoške poezije oz. ljudske poezije o uskokih.

Zgodovinska osebnost — Ivan Vlatković — se v ljudskih pesmih pojavlja kot Ivan Senjanin ali pod drugimi imeni. Po krajšem uvodu avtorica v prvem poglavju govori o zgodovinski osebnosti Ivana Vlatkovića. Iz literature, ustnih pričevanj in iz zapiskov iz sodnih procesov proti Ivanu Vlatkoviću je avtorica sestavila bogat mozaik, ki v zaokroženi podobi daje izčrpno podobo o senjskem uskoku.

Ivan Vlatković se v dokumentih prvič pojavi l. 1596, ko gre za opis krščanskega poskusa zasedbe Klisa. Takrat je bil Ivan Vlatković že ugledna in vodilna osebnost med senjskimi uskoki. Avtorica nakazuje nove elemente iz biografije senjskega vojvode, saj za razloček od drugih avtorjev družine Vlatković ne povezuje z Bosno, ampak jo locira v Zrnovnico. Ivan Vlatković je bil po avtoričinih ugotovitvah rojen med letoma 1570 in 1575, leta 1612 pa so ga avstrijske oblasti obtožile samovoljnega, slabega vladanja v Senju, jemanja žita iz vojaških rezerv in ga obsodile na smrt. Med ljudstvom je veljal za zglednega voditelja in junaka, zato je postal osrednji lik ljudske epske poezije.

Ob zgodovinskem orisu Vlatkovića je imela avtorica težavno delo, ker so tudi historični dokument skopi s podatki. V njih se Ivan Vlatković pojavlja le toliko, kolikor je bil v posamičnih obdobjih koristil ali škodil državi. Avtorici se je na podlagi primerjav zapisov in arhivov posrečilo osvetliti celovitejši Vlatkovićev življenjepis.

V prav tako obsežnem tretjem delu knjige avtorica spregovori o pesmih o Ivanu Senjaninu v času in prostoru. V prvem poglavju tega dela so zapisi pesmi iz 18. stoletja. Najstarejše dokumentirane pesmi o Ivanu Senjaninu izvirajo iz prvih desetletij 18. stoletja. Med viri avtorica navaja erlangenski in dubrovniški rokopis, tri pesmi pa so iz pesnitve Razgovor ugodni naroda slovinskoga. Tu se seznanimo s prostorom in družbenim okoljem, kjer so pesmi o Ivanu Senjaninu nastale, vzemo pa tudi, kakšna je bila ljudska pesniška vizija tega uskoškega junaka.

V drugem poglavju so zapisi iz 19. stoletja oz. zapisi Vuka Karadžića in njegovih sodobnikov. Vuk je zapisal 13 pesmi o Ivanu Senjaninu in eno, v kateri nastopa neimenovan senjski junak. Ker je Vuk sam zapisal, da o Ivanu Senjaninu ne vé več, kakor o njem pripovedujejo ljudske pesmi, te pesmi niso pritegnile večje pozornosti zapisovalca, posebno še zato ne, ker je Vuk bolj cenil pesmi »brez izrazitejših in vidnejših anahronizmov, saj je bilo take pesmi lažje klasificirati po njegovem načinu«, ugotavlja avtorica.

Tako kot že v prejšnjem poglavju so tudi tu natančno predstavljene vsebinske in slogovne analize pesmi o Ivanu Senjaninu iz tega obdobja.

Tretje poglavje tretjega dela predstavlja zapise pesmi o Ivanu Senjaninu iz druge polovice 19. in iz prvih desetletij 20. stoletja. Uporabljeni so isti metodološki postopki kot v prejšnjih poglavjih. Tu je gradiva več (rokopisni in tiskani viri), zato ga je avtorica razvrstila kronološko, začevši z l. 1864 objavljeno zbirko Luka Marjanovića.

Četrto poglavje obravnava zapise oz. pesmi z motivi o Ivanu Senjaninu iz novejšje dobe. Avtorica ugotavlja, da se v novejšem času zmanjšuje število pesmi o Ivanu Senjaninu, hkrati pa se manjša tudi število sivejših modelov, v katerih se pojavlja podoba Ivana Senjanina. Za ta čas je nasploh značilen upad ljudske epike.

O čem pojejo pesmi o Ivanu Senjaninu, je naslov četrtega večjega razdelka knjige. Množico snovno precej raznovrstnega gradiva je morala avtorica natančno klasificirati, da je lahko potegnila črto med skupnimi motivi. To je naredila s posebnimi tabelami, v katerih je prikazala sivejše modele. Množica raznovrstnega gra-

diva je s tem laže primerljiva. Poleg sižejnih modelov avtorica razčleni splošni model in nakaže njegovo konkretizacijo, kar dopolni še s formulnim modelom oz. tabelo in jima doda še besedno razlago.

Tabelarno-strukturalistično so prikazani še liki v različicah pesmi o junaški poroki za ugrabljenim dekletom, pa liki v variantah o zimskem lovu, prikazana je stabilnost ali spremenljivost okoliščin, likov in motivov. Posebej in natančno je razčlenjena téma Marko Kraljevič in Ivan Senjanin ter Tadija in Ivan Senjanin. Prikazano je razmerje junakov, kakor jih kažejo ljudske pesmi, pojasnjene so še podobnosti motivov, prepletenost in delovanje junakov. Grafično so prikazane še sorodniške in pobratimske zveze glavnih junakov raznovrstnih pesmi, ki prinašajo vsaj motiv o Ivanu Senjaninu.

Peti del knjige se ukvarja z Ivanom Senjaninom kot z resnično in kot s poetsko osebnostjo. Za izhodišče tega dela si avtorica postavlja vprašanje, »ali je resnično življenje senjskega vojvode in vlaškega kapetana Ivana Vlatkovića spodbujalo vznikanje ljudskih pesmi in vplivalo nanje in ali je tisto, kar se je resnično dogajalo, gradivo za ljudske pesmi. In kako je to gradivo oblikovano.«

Avtorica zato analizira vse motive in zgodbe. Najprej tiste o osvajanju mest in trdnjav, nato sledijo téme poroke kot junaškega dejanja, predstavljen je Ivan Senjanin kot hajduk in gusar, analizirane so legendarne téme o junaškem konju in motiv iskanja plena. Resnične podatke in pesniško fantazijo primerja avtorica tudi ob motivih ječe itn.

V teh analizah se je ukvarjala s hipotezo, da Ivan Senjanin v ljudskih pesmih ni istoveten z zgodovinsko osebnostjo Ivana Vlatkovića oz. da Ivan Senjanin sploh ni zgodovinska osebnost. Z razčlenitvijo navedenih tém in motivov avtorica dokazuje nasprotno, da so namreč ljudske pesmi oz. motivi v njih, povezani z resničnimi zgodovinskimi podatki o Ivanu Vlatkoviću, zato pravi, da je Ivan Senjanin kljub vsemu istoveten Ivanu Vlatkoviću, vendar na način, ki je značilen za fantazijsko ustvarjalnost ljudske pesmi, ki se kljub fantazijskosti naslanja na resnične dogodke.

Take monografije, kot je pričujoča so za folkloristiko izjemno dragocene, če v njih seveda ni preveč spekulacij, v kar bi lahko tudi Marijo Kleut zapeljali skopi zgodovinski podatki in pesniška svoboda ljudskega pevca. Tega se je avtorica dobro zavedala, zato ni ničesar prepustila bralčevi svobodni interpretaciji. Vse bele lise, ki bi jih bralec morda lahko začutil v študiji, se trudi avtorica preseči in jih odpraviti v drugem delu knjige, v poglavju Dodatki. To poglavje ima osem delov. 1. O zbiranju gradiva, kjer avtorica ne opiše samo gradiva, marveč pokaže še svoj delovni postopek in lastni raziskovalno-teoretični vidik. 2. V tem delu daje avtorica pregled in popis mest in krajev, v katerih so bile zapisane pesmi o Ivanu Senjaninu. Sledi popis pevcev in informatorjev (3.). Posebno poglavje je namenjeno pesmim Anice Begović (4.). Na 41 straneh je v 5. delu podan katalog pesmi o Ivanu Senjaninu s pregledom funkcij o njegovem liku. V šestem delu avtorica predstavi popis lirskih pesmi o Ivanu Senjaninu, v 7. poglavju poetski svet junaka, v 8. poetski prostor.

Dodana bibliografija je razdeljena na tri dele: v prvem so zajeti zgodovinski viri in literatura o Ivanu Vlatkoviću in senjskih uskokih, v drugem je popis zbirk in periodičnih publikacij, v katerih so pesmi o Ivanu Senjaninu. V tretjem delu je izbor iz literature o ljudskem pesništvu. Sledi še imensko kazalo in daljši povzetek študije v angleškem jeziku.

Bralec oz. raziskovalec, ki ju zanima t. i. krajiška ali uskoška epika in ljudska ustvarjalnost o uskokih, bo večji del informacij lahko črpal prav iz knjige Marije Kleut, ki je z uskoštvom postavila širok okvir, v katerega je postavila ljudske pesmi in posamične usode. Natančno je torej prikazan življenjski kontekst pesmi, ki je kljub načelnim in programskim besedam v folkloristiki še prevečkrat zanemarjen.

Marko Terseglav

Zbornik radova XXXIV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije. Tuzla, 22. do 26. IX. 1987, Tuzla 1987, strani 605, il.

Obsežen zbornik referatov, izdan za kongres Zveze društev folkloristov Jugoslavije, objavlja vrsto zanimivih razmišljanj s področja folkloristike, primerjalnih razprav o ljudski književnosti in etnologiji, etnomuzikologiji, ljudskem gledališču,

ljudskem likovnem ustvarjanju in otroški folklorni dejavnosti. Največji delež imajo referati (30), ki so vezani na plenarno témo: *Vuk Karadžić in ljudsko ustvarjanje*. Vsi, tudi hrvaški (razen slovenskega referata Marka Terseglava, ki je tiskan v latinici), so tiskani v cirilici, kar se zdi popolnoma neprimerno. Zamisel, da je treba razmišljanja o Vuku Karadžiću tiskati v »njegovi« pisavi, bi morala biti zastavljena previdneje. Izdajatelj bi moral upoštevati nacionalno raznovrstnost tudi v pisavi. In ob vsem spoštovanju do velikana srbske književnosti je treba izraziti dvom o primernosti takega ravnanja.

Prvi del zbornika obsega referate, vsebinsko vezane na prvo plenarno témo tega kongresa; referenti razmišljajo o Vuku Karadžiću in ljudski ustvarjalnosti. Tvrtno Čubelić v referatu z naslovom: *Vukovo delo v luči sodobne folkloristike in literarne teorije* preišča o nastajanju in oblikovanju folkloristike kot samostojnega sistema in znanstvene discipline. Govori o prežemanju ljudskega pesništva ustvarjanja in literature v zgodovini. Izraža tezo, da narodi z razvito književnostjo niso imeli pravega odnosa do ljudskega ustvarjanja, da so ga zanemarjali in uvrščali v primitivno umetnost, kar pa ne more biti res, saj so ga prav ti narodi prvi odkrili. Čubelić predstavlja Vuka kot vrhunškega raziskovalca, ki je imel srečo, da je deloval v ugodnem zgodovinskem trenutku, da je neposredno poslušal pevce, godce, bil udeležen ob nastajanju pesmi in njenem izvajanju. Čubelić trdi, da je lahko le zrel in umetniški jezikovni izraz tisti, ki ustvarja umetniško delo v ljudski književni ustvarjalnosti. Tako ima teorija umetniške vrednosti (estetski kriterij) po Čubeliću izreden pomen, kar pa ne velja za folkloristiko, temveč le za literarno teorijo.

Naslednji referat: *Teoretične vzpodbude Karadžićevemu folklornemu delu* Marka Terseglava govori o tem, da je bil Kopitar tudi glavni teoretik in ne samo režiser Vukovega dela. Terseglav posreduje in poudarja zelo pomembno dejstvo, da se je Kopitar zavzemal za strogo, natančno in neredigirano zapisovanje ljudskih pesmi. V Karadžiću je videl človeka, ki naj bi uresničeval njegovo zamisel. Prepričal je Vuka, da je nacionalna kultura in vsako kulturno dejanje nad vojaško močjo oziroma da je Homer pred Aleksandrom Velikim in nad njim. Vukovo delo, ki je bilo opravljeno dosledno po Kopitarjevih načrtih, kaže, da je Vuk sprejel Kopitarjeva praktična (filološka) in metodološka načela, vseh teoretičnih utemeljitev pa ni povsem upošteval, saj so bile nekatere zanj preveč abstraktne. Terseglav nato govori o Vukovih odkimih od Kopitarjeve teorije in o Kopitarjevem dvomu o pristnosti nekaterih Vukovih zapisov ljudskih pesmi. Ugotavlja, da večji del jugoslovanske literarne zgodovine ocenjuje Vukove zbirke zgolj estetsko, kar pa ni ustrezno načelo v folkloristiki. Terseglav poudarja vrednost Vukovega dela, ki je oskrbel temeljna dela nacionalne kulture, opozarja pa, da Vukovo delo zahteva od raziskovalcev, naj v celoti osvetlijo vir Vukovega teoretičnega obzorja.

Milivoj Rodić v referatu: *Vukova načela in metodologija v zbiranju ljudskega pesništva* drzno ugotavlja, da je Kopitar Vuku res dal določene praktične in teoretične spodbude, nato pa predstavi Vukov razvoj v samostojnega folklorista, znanstvenika in trdi, da je Vuk popolnoma sam zgradil koncepcijo in metodologijo ljudskega pesništva. Rodić ugotavlja, da je Vuk sledil načelu, da je treba vse pesmi ohranjati in zapisovati nespremenjene. Toda to je bilo le v teoriji, Vuk jih je v praksi spreminjal. Rodić sam navede dejstvo, da Vuk ni bil pevec, a kaže, da se avtor pomembnosti tega dejstva ne zaveda.

Pestrost v primerjalnem povezovanju Karadžića in ljudskega ustvarjanja kažejo mnogi referati. Naj jih še nekaj naštejemo: Miljana Radovanović govori o *Vuku Karadžiću in o šegah*, Jovan Mihajlović: *Na sledi Vuka Karadžića v Vojvodini*, Marko Kitevski: *Vuk Karadžić in Makedonija*, Sefčec Plana: *Vukovi zapisi albanskih ljudskih pesmi...*, Branko Kukurin v referatu *Dialektalno in regionalno v Vukovih zbornikih s posebnim pogledom na čakavsko ljudsko ustvarjanje* ostro spregovori o nadvladi srbskega jezika nad hrvatskim. Ugotavlja, da je Vuk menil, da so edino Čakavci Hrvati in jih je zato izključil iz svojega zbiranja ljudskega blaga. Toda prav Hasanaginica, po Kukurinu, kaže čakavske jezikovne značilnosti, in tako trdi Kukurin, da je Vukov korpus ljudskega ustvarjanja v nasprotju z njegovimi jezikovnimi koncepti. Referat Smiljke Kučinić z naslovom *Vukov pristop k ljudski lirski pesmi* je premalo objektivni. O Vuku Karadžiću govori kot o človeku, ki je znal kot »najpreciznejši seizmograf« začititi, kaj je umetniško vredno, obenem pa ga pred-

stavlja kot zbiralca pesmi, ki je zapisoval neposredno »iz ust naroda«. To nasprotje razlaga avtorica z umetniškim kriterijem, ki pa ga premalo utemelji.

V drugem delu zbornika je vrsta referatov iz druge plenarne teme: *Ljudska ustvarjalnost severovzhodne Bosne*. Referati govore predvsem o ljudski ustvarjalnosti prebivalcev Tuzle in okolice... Npr. Džuro Basler: *Tuzla v daljni preteklosti*, Ahmet Kasumović: *O govoru Tuzle in okolice*, Magdalena Veselinović-Šulc zanimivo razpravlja o madžarskih zapisih o severni in severovzhodni Bosni, o ljudstvu, življenju in nekaterih šegah s konca XIX stoletja; upošteva tamkajšnjo etimologijo. Mirzet Ibrišimović v referatu: *Nekaj karakteristik ljudskega izročila severovzhodne Bosne* govori o ljudskem slovstvu, o vsebini pripovedk, njihovi intenzivnosti, humorju in o tem, da z umiranjem ljudi umirajo tudi pripovedke. Referat Liljane Beljkašić-Hadžidedić: *Neka balada iz Donjeg Birča* je posebno zanimiv zato, ker predstavlja neko balado, podobno že znani baladi o Omeru in Merimi (Tristan in Izolda), ki ima drugačen, presenetljiv konec. Govori o nesrečnih zaljubljenih, ki jima mati (tašča) še po smrti ne dovoli združitve. V koncu te pesmi mati ukaže, da jo pokopljejo v grob mednju. Zdi se, da bi se avtorica morala razgledati še po tuji literaturi, da bi našla ustrezne tuje vzporednice in morda sovplivanja.

V zadnjem delu zbornika so referati sekcije za ljudsko književnost, ki je razdeljena na: a) ljudsko liriko, b) varia. Referati govore predvsem o ljudski ljubezenski epiki... Referat Iljaza Metaja *Poetika vremenskih in prostorskih znamenj v albanski ljudski ljubezenski liriki* se posveča simboliki časa, barv in prostora v tej liriki. Josip Grbelja: *Posebnosti ljudske ljubezenske lirike (neprimerjane izkušnje, novi kontekst)* razmišlja o tem, da so ljudske ljubezenske pesmi kronika o našem okolju, družbenem življenju, neolepšanih čustvih, o globokem in resnem dojemanju ljubezni... Pravi, da se ljudska lirika »poje« drugače kakor umetna poezija. Trdi, da je ljudska lirika najpogostejša zvrst v ljudski književnosti.

Ruža Bonifacić v referatu *O spremembah in izginjanju ljudskih glasbenih terminov* (gradivo z otoka Krka), ki sodi v sekcijo za etnomuzikologijo in etnokoreologijo, razmišlja o tem, da starejši ljudje sicer določene starejše glasbene izraze še obvladajo (imajo »v zalogi«), da pa se ti že zgublajo, mlajši jih ne poznajo več in jih nadomeščajo z novimi. Roberto Starec govori o glasbilih in instrumentalnem sporedu v Istri: Dve tradiciji. Branka Vidović predstavlja aerofonska in kordofonska glasbila z območja Nevesinja.

Referati sekcije za ljudsko gledališče so predvsem empiričnega značaja in obravnavajo posamezne tipe iger. Npr. Željko Kovačić: *Veržanje — stara pastirska igra srednje Podravine*. — Ljudsko likovno ustvarjanje predstavljata referata Anete Svetie: *Ljudsko lesno rezbarjenje in notranja dekoracija na bosanskohercegovskem področju* in Milene Vitković *Zbirka narodnih noš iz Jugoslavije v Centru za proučevanje tekstila in oblačil v Seattlu* (ZDA). Otroški ljudski ustvarjalnosti je posvečen zanimiv referat Faika Škodre *Povezava med otroškim govornim ustvarjanjem in albansko pisano otroško poezijo*, v katerem govori o tem, da so ustvarjalci otroške poezije prevzemali elemente (motive, like, strukturo jezika, besedišče in muzikalnost) iz otroškega ustvarjanja.

Zbornik je uokviril zanimiv prerez skozi raziskovanje ljudskega ustvarjanja jugoslovanskih narodov in narodnosti. Vrsto pomembnih podatkov, tez, razmišljanj in primerjav so verjetno osvetlile še razprave in prav gotovo je, da je zbornik primerno urejena in zanimiva publikacija, ki omogoča raznovrsten pogled v problematiko ljudskega ustvarjanja pri nas.

Marjetka Golež

Oskar Moser, *Handbuch für das Kärntner Freilichtmuseum*. Handbuch der Sach- und Fachbegriffe. Zur Erläuterung von Hausanlagen, Bautechnik, Einrichtung und Gerät im Kärntner Freilichtmuseum Maria Saal, Klagenfurt/Maria Saal 1985, 248 strani + 215 skic Petra Jöbstla in avtorja.

Avtor priročnika za obiskovalce muzeja na prostem pri Gospe Sveti, prof. dr. Oskar Moser, je ta čas gotovo eden najbolj razgledanih poznavalcev koroške stavbne dediščine. Napisal je o njej doslej več študij, pa tudi knjigo »Das Bauernhaus und seine landschaftliche und historische Entwicklung in Kärnten« (1974), v

kateri je odmeril prostor tudi stavbni dediščini na južnokoroškem narodnostno mešanem ozemlju, pa tudi deležu Slovencev pri oblikovanju koroške kulturne krajine.

V pričujočem priročniku je zbral in opisal več kot petsto gesel o ljudskem stavbarstvu na Koroškem, med drugim tudi o peči (str. 29), strehi in z njo povezanimi prvinami (54—62), lesnih zvezah (68), pohištvu (95), gospodarskih stavbah (154), kmečkem orodju in tudi o takšnih nadrobnostih, kot so line, zračniki, dimniki ipd. Zlasti poučna so gesla, ki osvetljujejo konstrukcijske nadrobnosti in pojasnjujejo načine gradnje, posebno gradnje v lesu. Gesla je avtor razvrstil po abecednem redu, jih pospremil z narečnimi imeni, jih obdelal po funkcionalnih vidikih ter razlage podprl z nazornimi risbami in stvarnimi historičnimi podatki. Geslom je dodal tudi najnunejšo literaturo, na koncu knjige pa še obširen seznam evropske literature o ljudskem stavbarstvu. Tako urejen priročnik ni koristen samo za obiskovalce muzeja na prostem pri Gospe Sveti, zelo uporaben je tudi za raziskovalca, ki ga ljudsko stavbarstvo priteguje kot specialno področje.

Seveda je priročnik vabljen tudi za nas. Ne samo zato, ker se večji del slovenskega ozemlja kulturno uvršča v alpski prostor, temveč tudi zato, ker nam je koroško stavbarstvo blizu v mnogih pogledih, še zlasti na južnokoroškem ozemlju, na katerem so Slovenci v poldrugem tisočletju življenja v sosedstvu Nemcev razvili nekatere značilnosti, ki se razločujejo od ljudske kulture na drugih območjih Koroške. To delno razkrivajo tudi stavbe, ki jih srečamo tudi v muzeju na prostem pri Gospe Sveti, kot npr. Urhovo kajžarsko hišo in žago iz okolice Šmarjete v Rožu, Skrjančev skedenj in sušilnico iz Podjune, kozolec iz Podna in kaščo iz okolice Zelezne Kaple (prim. K. Eisner — O. Moser, Das Kärntner Freilichtmuseum Maria Saal, Maria Saal 1984). Glede na številčno kar ustrezno uvrstitev stavb z južnokoroškega ozemlja v muzeju, bi pričakovali, da bo priročnik informiral bralca tudi o slovenski stavbni terminologiji (vsaj najbolj splošni), pa se avtor ob njej pomudi le pri opisu kozolca (Harpfen) in veže (Labn). Pogrešamo tudi omembo nekaterih stavbnih značilnosti na južnokoroškem ozemlju; med take bi npr. spadal opis kamre v kmečki hiši pri Slovencih, ki ji v Rožu pravijo »štador« in opozarja na njen pomen J. R. Bünker v Ziljski dolini. Žal so dobili Slovenci malo prostora tudi v seznamu literature, v katerem srečamo le Melikov »Kozolec na Slovenskem«. Novakovo »Ljudsko prehrano v Prekmurju« in Orlovo »Ralo na Slovenskem« (str. 237—248), pogrešamo pa, recimo, Ložarjev pregled v Narodopisju Slovencev (1944) kakor tudi nekatere Murkove, Kotnikove, Novakove, Baševe, Vilfanove in druge študije, ki se dotikajo tudi narodno mešanega koroškega ozemlja. Zato ostaja ob sicer odličnem delu za Slovence trpko spoznanje, da avtohtona etnična manjšina v tem priročniku ni dovolj zaznavna, kar je škoda tudi zato, ker je Moserjev vodnik hkrati dober kašipot tudi po evropski stavbni bibliografiji. Ali nismo nastalega položaja nekaj krivi tudi sami, ko se nismo dovolj na široko in zavzeto lotevali študija ljudske kulture na Koroškem?

Tone Cevc

Hexen und Zauberer, Landesausstellung 1987, Steiermark, Riegersburg 1. 5.—26. 10.; Katalog: I. *Hexen und Zauberer*. Die große Verfolgung — ein europäisches Phänomen in der Steiermark. Herausgegeben von Helfried Valentinitisch, 419 str. II. Steierische Landesausstellung '87, *Hexen und Zauberer*, 260 str., Leykam-Verlag, Graz-Wien 1987.

Čarovniški procesi označujejo več kot dve stoletji evropske novoveške zgodovine. Komaj najdemo koticke zahodne civilizacije, kjer jih ne poznajo. Potekali so tudi v notranjeavstrijskih deželah, kamor so spadale slovenske dežele. Na Štajerskem v Avstriji so se odločili obuditi spomin na te pretresljive dogodke z deželno razstavo. V veličastnem gradu na bazaltni skali Riegersburg je bila od 1. maja do 26. oktobra 1987 razstava z naslovom Čarovnice in čarovniki. Posvečena je bila čarovniškim preganjanjem in čarovniškim procesom na Štajerskem. Razstava je zajela vso zgodovinsko Štajersko, ne le današnje avstrijske, temveč tudi njen slovenski del. Glavni avtor razstave in izdajatelj kataloga je bil graški zgodovinar in univerzitetni profesor Helfried Valentinitisch. Kakor zgovorno kaže podnaslov v katalogu: Veliko preganjanje — evropski fenomen na Štajerskem, je bila razstava zasnovana tako, da

je bilo to žalostno poglavje zgodovine na Štajerskem predstavljeno v okviru evropskega fenomena te človeške zmote in tragedije.

Avtor razstave si je prizadeval predstaviti čarovniško preganjanje v objektivni luči, brez senzacionalnosti, ki jih zbuja pojem, ko ga danes slišimo. Razstava je bila obrnjena predvsem proti trem zmotnim mnenjem, ki med predstavami o čarovniških procesih še velikokrat prevladujejo. Prvič, da so čarovniški procesi zajeli le ali vsaj pretežno ženske. Prav na primeru Štajerske je razstava lahko pokazala tudi ne navadno velik delež moških udeležencev ali čarovnikov. Drugič, da vera v črno magijo ne spada v »temni srednji vek«, temveč v čas razcveta naravoslovnih znanosti in v čas renesanse, kljub temu da segajo začetki čarovniških preganjanj v pozni srednji vek, korenine pa nazaj v srednji vek in celo v čas poganske antike in germanskih ljudstev. Tretjič, v posebnem prostoru, je pokazal razliko med čarovniškimi in krivoverskimi preganjanji, saj na primer v Spaniji, klasični deželi krivoverskih preganjanj, komaj poznajo čarovniške procese. Čarovniški procesi v Evropi tudi niso bili omejeni le na področje katoliške cerkve, ampak so z isto srditostjo divjali tudi v protestantskih deželah.

V poglavju Štajerska v zgodnjem novem veku so bile nakazane gospodarske in socialne razmere na Štajerskem v tem času, vsakdanje življenje različnih družbenih razredov in poklicev, ljudska pobožnost, ljudska medicina, čaravnice in čarovniška zelišča, sodna organizacija in kazensko pravo na Štajerskem v zgodnjem novem veku.

V poglavju o čarovniških procesih na Štajerskem so bili predstavljeni sami procesi. Prvi in zadnji znani proces sta potekala v slovenskem delu dežele, prvi v Mariboru leta 1546 in zadnji na gradu v Gornji Radgoni v letih 1744—1746, proti trem obtoženim iz Veržeja, od katerih je moški v ječi umrl, obtoženki pa sta bili oproščeni. Vrhunec so čarovniški procesi dosegli v letih 1650 do 1700. Natančnega števila ni mogoče pokazati, ker niso ohranjeni vsi akti čarovniških procesov. Za to obdobje je danes znanih 220 procesov z 820 vpletenimi osebami, podrobno so bili predstavljeni iz današnje jugovzhodne avstrijske Štajerske, ob samih procesih pa tudi tisti ljudje, ki so se izdajali, da imajo zveze s hudičem. Posebej so bili prikazani spomini na čarovništvo, kakor so se ohranili v ljudskem izročilu.

Razstava se ni končala s čarovniškimi procesi. Avtor se je vprašal, ali potrebujemo grešne kozle tudi danes? Zato je v posebnem poglavju pritegnil tudi 20. stoletje: z ene strani kot dediščino neke vrste čarovniških procesov v množičnih preganjanjih posameznih skupin ljudi, z druge strani pa čarovniško praznoverje, ki se je na mnoge načine prav tako ohranilo do danes in se celo še poglablja. Razstavi bi lahko morda očitali pomanjkljivosti, da ni pokazala tudi tistih, ki so čarovniškim procesom nasprotovali. Teh res ni bilo veliko, toda primer imamo prav pri radgonskem župniku ob koncu 17. stoletja ob drugih pogumnih možeh v Evropi v tistem času.

Ob razstavi je bil izdan tudi katalog v dveh delih. V prvem delu so prispevki o predstavljeni snovi, drugi del pa nas popelje skoz razstavne prostore in vsebuje številne in odlične fotografije razstavljenih predmetov.

V prvem delu kataloga posebej opozarjamo na razpravo dr. Sergija Vilfana: Čarovniški procesi na Kranjskem — k vprašanju njihove pogostnosti. Z njo je bila namreč v razstavo vključena tudi Kranjska, kjer so čarovniški procesi potekali v istem času in s podobno silovitostjo kakor na Štajerskem. Drugi prispevki so posvečeni političnim, gospodarskim in socialnim razmerjem in verskim in kulturnim razmeram na Štajerskem v času čarovniških procesov.

Vinko Rajšp

Bernd Grützmacher, *Reet- und Strohdächer*. Alte Techniken wiederbelebt. Callwey, München 1981, 108 str., ilustr.

Čeprav avtor predstavlja kot material za prekrivanje streh predvsem trstičje, se sama tehnika in za delo potrebno orodje bistveno ne razlikujeta od načina prekrivanja streh s slamo, kakršnega smo poznali tudi v naših krajih. Pisec se ne omeji le na primere z nemškega ozemlja, ki mu je najbolj znano, saj se je zato, da bi čim bolj spoznal delo, pridružil skupini krovcev, marveč seže tudi na ozemlje Anglije, Irske in Skandinavije, kjer so prav tako poznali takšno prekrivanje streh. Zanimiva

je primerjava med ceno za prekritje 1 m² strehe, ki je leta 1930 stalo 9,54 marke, in letom 1980, ko je cena narasla na 155 mark. Na koncu je dodan slovarček, v katerem so pojasnjeni strokovni izrazi in seznam literature.

Knjižica, opremljena s številnimi črno-belimi in barvnimi fotografijami in množico risb in skic, je odličen in nazoren priložnik o tem, kako poteka prekrivanje strehe s trstičjem oz. slamo. Želimo le, da bi podobno besedilo kdaj dobili v slovenskem prevodu, če še nismo sposobni napisati svojega. Zavedati se moramo, da s slamnatimi strehami zginjajo tudi krovi in da nekadaj močno razširjena dejavnost tone v pozabo ne le slabo dokumentirana, ampak tudi v strokovnih krogih premalo znana.

Marinka Dražumerič

Wallfahrt-Tradition und Mode. Empirische Untersuchungen zur Aktualität der Volksfrömmigkeit. Hrsgg. v. Martin Scharfe, Martin Schmolze und Gertrud Schubert. Tübinger Vereinigung für Volkskunde — Tübingen Schloss 1985. 246 str., 59 slik med besedilom (= Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Institutes der Universität Tübingen 65).

Božjepotništvo narašča, pravijo v ZRN. Pojav dobiva npr. na Bavarskem tolikšne razsežnosti, da so se zanj zavzeli tudi narodopisci. Na univerzi v Tübingenu je skupina 31 študentov in študentk, katoliških in protestantskih, l. 1984 opravila »empirično« terensko raziskavo predvsem na dveh bavarskih božjih potih — v Tuntenshausnu in v staroslavnem Altöttingu. Vsem raziskovalcem je bilo skupno, da so brez predsodkov, trezno in objektivno sprejemali spoznanja o fenomenu »božja pot«. Opravili so pravo skupinsko delo: vsak je prispeval svoj delež spoznanj, vse so prediskutirali, formulirali, redigirali, da je nastala knjiga, ki se vredno uvršča ob druge monografije Ludwig-Uhland-Institut tūbinske univerze in jih redno izdaja »Tübinger Vereinigung für Volkskunde«.

Teza raziskovalnega načrta je bila: Zdaj imamo božjepotni »boom«. Kako si to razložimo? Užitek je brati uvodne, žive, neobremenjene vtise mladih ljudi ob srečanjih z božjepotniki. Prvi njihov odziv je bil: začudenje. Značilno je, da narašča število romarjev, ki opravijo svojo pot peš. Najbolj impresivni so romarski pohodi iz Regensburga v Altötting. Ljudje — staro in mlado obeh spolov — prepešajo 115 km v treh dneh. L. 1983 jih je bilo vsega 7320. Pri tem ima svojo besedo sodobna organizacija: dvakratno prenočevanje pri zasebnikih ali v gostiščih, v sprevidu posebno urejen avtobus za sanitarije, na počivališčih v posebnih šotorih sanitetna pomoč za žulje idr. Čeprav število romarjev-pešcev narašča, pa seveda močno zastaja za številom drugih, ki prihajajo v skupinah z vlaki ali avtobusi ali posamično v avtomobilih (npr. 1983 peš nad 33 000, s prevoznimi sredstvi okoli 500 000).

Motivacija za ta romarski razcvet je seveda različna: na eni strani resnično religiozni, večinoma osebni ali zasebni nagibi (predvsem priporočila v težavah in zahvala za pomoč in uslišanje), na drugi strani pa spet le tradicija ali navada, odziv na organizirano romanje, ki ga ne kaže opustiti, in celo nekaj, kar je mogoče imenovati »božjepotni turizem«; moda. Pri romarjih pešcih je religiozni nagib pač odločilen, nemajhni trud, težave, bolečine so »žrtev«. Pri organiziranih skupinah z vlakom ali avtobusi ne odloča zmerom religiozni nagib, dostikrat gre le za veselje do potovanja, za željo po novih znanstvih ali doživetjih v skupini. Pri individualnem romanju z avtom je religiozni nagib spet bolj verjeten, manj gre za izlet ali za »zabavo«, odločilna sta seveda tudi prihranek časa in večja svoboda prihoda in odhoda. Raziskovalci pa so ugotovili, da bi po splošnem mnenju božjo pot morali opraviti peš!

O božjepotnih »čudežih« se danes ne govori več, pač pa o »uslišanih molitvah«. O tem pričajo številne votivne podobe, ki jih romarji puščajo vsako leto na stotine. Težava je izločati starejše in obešati novejše. V Altöttingu so imeli l. 1983: 2 votivni podobi iz 16. stol., 49 iz 17. stol., 43 iz 18. stol., 1427 iz 19. stol.; iz 20. stol. se je bilo nabralo zanimivejših okoli 500. (Gre seveda za izbor, votivne podobe se kopičijo v depojih.) Pozornosti je vredno nazorno napisano poglavje o votivnih podobah sploh (str. 175—186). Namesto votivnih podob visijo v cerkvah tudi prozeze, bergle ipd., ki so jih romarji podarili po pridobljenem zdravju. Poleg votivnih podob prinašajo

romarji v dar tudi sveče. Cilj romarjev je Marijina milostna podoba, v Altöttingu se je razvila še pobožnost do svetniškega brata kapucina Konrada iz Parzheima (1818—1894). Raziskava je zajela tudi romarsko blago: spominke (»souvenirs«) in devocionalije (»odpustke«). Kdor pozna Brezje, bo ugotovil, da je položaj bolj ali manj povsod enak (str. 151—167).

Kolektivna publikacija o poživiljenem nemškem fenomenu božjepotništva je vsekakor dragocen, moderno zasnovan prispevek k spoznavanju (sodobne) ljudske pobožnosti.

Niko Kuret

Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung (Neue Folge der Hessischen Blätter für Volkskunde), Band 18. Erzählen — Sammeln — Deuten. Den Grimms zum Zweihundertsten. Jonas Verlag, Marburg 1985, 231 str., ilustr.

S tem zvezkom je hessensko etnološko društvo počastilo 200-letnico rojstva bratov Grimm (Jacob rojen leta 1785, Wilhelm leta 1786), ki jima etnologija dolguje prvi znanstveni prispevek — 3. zvezek *Kinder und Hausmärchen* (variante in opombe k delu) — k raziskovanju ljudskih pravljic. Zato se članki nanašajo na ljudsko pripovedništvo in medije.

Prvi prispevek spod peresa Ludwiga Deneckeja obravnava članek Wilhelma Grimma Albanske pravljice in objavlja nekaj novih drobcev o delovanju, predvsem pa o veljavi in vplivu Wilhelma Grimma, ki je poznal takorekoč vse ljudske kulture v Evropi. V članku je objavljeno pismo avstrijskega konzula Johanna Georga von Hahna, ki je W. Grimmu poslal in priporočil v dobrohoten sprejem svoje delo *Albanesische Studien*. Na to delo je Grimm navezal navedeni članek. Objavljen je tudi osnutek Grimmovega odgovora. — U. Knoop se v članku z naslovom »... in die ganze Geschichte der Poesie eingreifen...« dotika problematike prehoda pravljic iz pripovednega življenja v pisano obliko, torej njihovega »poknjizenja«. Posebej skuša pokazati, kako sta literarni program o reševanju ljudskih prvin, ki se je začel oblikovati že v zadnji tretjini 18. stoletja predvsem z Johannom Gottfriedom Herderjem, razumela in uresničevala brata Grimm. — Charlotte Oberfeld je predstavila in komentirala ponatis pravljice *Der Eisenhans*. Pravljica je vzeta iz zbirke bratov Grimm in ilustrirana s sedmimi radirankami Otta Ubbelohdeja. — Wilhelm Solms podrobno analizira poetični dovtip v Brentanovi »Märchen von dem Witzenspitzel«. Slog Brentanove pravljice primerja s slogom v Basilejevi literarni pravljici Corvetto. Opozori na številne razločke in hkrati pokaže, da je Brentano v svojo pripoved marsikje vnesel ton ljudske pravljice. V članku zavzema kritična stališča do mnenj nekaterih drugih raziskovalcev te pravljice. — Claude Lecouteux skuša v članku *Hagazussa-Striga-Hexe* na podlagi zelo podrobne analize srednjeveških glos in drugih virov priti do korenin imena iz ljudskega pripovedništva Hagazussa, ki se pojavlja že v staro-visoki nemščini. — Alfred Höck je v članku *Pripombe k »Werwulf«* po hessenskih arhivalijah prispeval kratek pregled nemške literature o ljudski veri v volkodlake in objavil nekaj izbranih arhivskih podatkov, ki pričajo o zakoreninjenosti in razširjenosti »Werwolfa« na hessenskem območju. — Lik opice v pripovedništvu raznih narodov sveta podajata Gabriel Göbel in Dietmar Hüppner. Njun članek *Der Affe in Erzählungen der Völker* prikaže najrazličnejša pojmovanja o tej živali, ki so ji ljudje pripisovali vse mogoče lastnosti od najbolj pozitivnih do najbolj negativnih, odvisno od dežele, religije in še drugih dejavnikov.

Ulrike Bastian v prispevku »*Die Kinder und Hausmärchen*« bratov Grimm v literarno-pedagoških razpravah raziskuje različne načine uporabe pravljic v pedagoške in moralne namene. Prikazuje, kako se je v Nemčiji pod vplivom različnih pedagoških in političnih smeri spreminjalo interpretiranje pravljic, vse od Zillerjeve (Ziller je utrl pravljici pot v ljudskošolski pouk) šole naprej, ki je pravljice nasilno interpretirala v pomenu meščanske morale, prek »tretjega rajha«, ki je v njih »odkrival« rasistične »vrline«, do sodobne marksistično-leninistične pedagogike v Vzhodni Nemčiji in ideološko kritične didaktike v Zahodni Nemčiji. Slednja se po mnenju avtorice najbolj sklada z bistvom in historično funkcijo pravljice. — Ulrich Amlung je posvetil članek Adolfu Reichweinu (1898—1944), profesorju, muzejskemu in medijskemu pedagogu in njegovemu delu.

Pravljica kot politikum: diskusija v povojnem času je skupni naslov treh člankov. Prvi je skrajšan prevod članka *First Steps in Cruelty* avtorja T. Y. Leonarda, objavljenega leta 1947. Opozarja na nasilje, ki ga lahko posredujejo pravljice v ranem otroštvu. S krutostjo, ki so se je navzeli nemški otroci že ob branju pravljic, razlaga zablode, ki so jim pozneje zapadli. Leonardovemu članku skušata spodbiti objektivnost Jörg Becker in Siegfried Heyer. Prvi razpravlja o tem, kako se je oblikovala oz. se ponovno oblikuje podoba »odvratnega Nemca« in kaj izraža. Drugi (predstojnik sodišča za prekrške mladostnikov) pa najprej obširno govori o vplivih študija kriminalnega prava, ki so pri bratih Grimm tudi določali način podajanja pravljic, nato pa o svojih opažanjih in skušnjah na področju mladinske kriminalistike. Prepad med pojemajočim zanimanjem za pravljice in naraščajočim mladostnim prestopništvom govori po njegovem mnenju o tem, da imamo pri oblikovanju negativnih značajev opravke z drugimi dejavniki in da je treba vzrok za kazniva dejanja iskati drugje, ne v pravljicah.

Tekla Dömötör predstavlja v članku »Typisierung der Dramatis personae in der ungarischen Volkssage« madžarske povedke in pogost pojav tipizacije nastopajočih junakov. Ingeborg Weber-Kellermann posega na področje kulture branja oz. predstavlja knjigo kot medij v članku *Kaj so odrasli brali, ko so bili še otroci*.

Sledijo krajši prispevki v skupini biografskih in dokumentarističnih člankov: Hans Joachim Mey prispeva biografsko skico Hermanna Grimma, najstarejšega sina Wilhelma Grimma. Werner Moritz predstavi Grimmovo zapuščino v Hessenskem mestnem arhivu v Marburgu. O centralnem arhivu nemškega ljudskega pripovedništva v Marburgu poroča Joachim Schwebe, Dieter Hennig pa o Muzeju bratov Grimm v Kasslu ob njegovi petindvajsetletnici. Z »Laudatio auf Grimm-Preisträger Lutz Röhrich« Petra Assina se konča biografski in dokumentarni del revije. Sledi poročilo o mednarodnem simpoziju: »Mode-Tracht-regionale Identität« in nazadnje številne ocene in knjižna poročila.

Monika Kroepej

Ingeborg Weber-Kellermann, *Landleben im 19. Jahrhundert*. C. H. Beck Verlag, München 1987, 464 str., ilustr.

Marburška profesorica etnologije Ingeborg Weber-Kellermannova je več desetletij preučevala življenje na deželi v 19. stoletju. Z množico sodobnih slik, pripovedovanj, literarnih spominov, poročil in kronik avtorica v delu »Življenje na deželi v 19. stoletju« omogoča pogled v trdo vsakdanje življenje kmetov dninarjev, dekel in pastirkov.

Weber-Kellermannova s svojo novo knjigo prikazuje kmečko življenje v 19. stoletju precej drugače, kakor so ga pogosto slikali pesniki in pisatelji, ki so že takrat z idiličnimi prikazi zelo ugajali meščanom. Tem so bile namreč pri srcu idilične podoobe, kot npr.: vesel poljedelec na polju, dobrovoljna kmetica, obdana s številnimi otroki in živalmi — »kako srečni so ti ljudje pri svojem vsakdanjem delu!« Lepo število »kmetov, ki orjejo pred večernim zahodom«, je že takrat viselo nad meščanskimi zofami, in od takrat je bilo napisanih mnogo knjig o kmečki idili. Stare olepšave so se nadaljevale do uspešnice Johna Seymourja, ki je v sedemdesetih letih postuliral zanos »zelenih« v knjigi »Življenje na deželi.«

Weber-Kellermannova je temu klišeju pisanega idiličnega sveta, ki so ga negovali tudi znanstveni kolegi, prišla do živega z drugače zasnovanim delom. V tem delu se ji je posrečilo zbrati dokaze, ki dajejo pravi občutek za dejansko gibanje kmečke družbe in ponujajo podobo grenke resničnosti življenja na kmetih v 19. stoletju.

Avtorica med drugim govori tudi o tem, kako so nedeljski ples, veselje ob žetvi, pređenje ob zakurjeni peči samo navidezno določali stoletje, za katerega je značilna kmečka reforma, ki je prinesla konec osebne nesvobode in tlake in začetek tehnike v kmetijstvu.

Ceprav so se marsikje ob praznikih pod težo hrane šibile mize, npr. na westfalski kmečki ohceti, je bilo tako zapravljanje »kulturni element«, ki je zaznamoval vrhunec v življenju kmetov. Vsakdanje življenje večine podeželskega prebivalstva (ki je takrat na Nemškem pomenil polovico vsega prebivalstva), pa je bilo precej klavrno. Zelo dobro ga ponazarja zapis poljedelskega delavca Franza Rehbeina iz Schleswig-Holsteina, ki pravi: »Vegetiral sem, kakor so vegetirali tudi drugi delavci

na posestvih. Delali smo, jedli, spali in spet delali, kakor kmečki konji. Začeli smo zjutraj ob štirih in končali pozimi ob šestih, poleti ob sedmih ali osmih zvečer, kakor so nam pač ukazali.« Obupne so bile tudi stanovanjske razmere podeželskega prebivalstva. Opisal jih je socialno angažiran patolog Rudolf Virchow, ko je obiskoval bolnike na terenu. »Zidovi so bili skoraj čisto mokri,« je zabeležil Virchow leta 1852 in »... črni od dima ter pokriti s plesnijo«, »v dveh posteljah je spalo šest ljudi«.

Bajtarji, poljedelski delavci, pa tudi vaški obrtniki, npr. čevljarji, lončarji, tkalci in drugi, so bili v teh »naknadno razsvetljenjskih časih« pravi »umetniki gladovanja« (Hungervirtuosen), ki so se ohranjali pri življenju povečini s krompirjem in močnikom. Na to življenje so kmetje gledali zviška; v kmečkem življenju je imel ceno le tisti, ki je bil posestnik in s tem samozadosten.

Posebno poglavje je bilo čustveno življenje. V naravni predmoderni vaški skupnosti ne pri bogatih in ne pri revnih za čustva skoraj ni bilo prostora. To so v svoji odvisnosti občutili predvsem otroci in ženske. Na deželi je bilo otroštvo pojmovano drugače kakor pri meščanih v 19. stoletju, pojmovano je bilo le kot priprava na življenje odraslih. Otroke je bilo treba čim hitreje »napraviti velike«. V pomanjšanih oblekah odraslih so deklice in fantki navsezgodaj hiteli k delu v hlevu, k pranju ob potok ali na delo na polje. »Ob delavnikih je moral dvanajst- ali trinajstletni otrok«, tako poroča sodobnik iz Schleswig-Holsteina o vsakdanjem delu na posestvu, »več opraviti kot marsikateri odrasli.«

Državni uradnik poroča, da so šolske oblasti od aprila do novembra dovolile »uporabo šolskih otrok za pastirje«. Kljub vsemu pa so otroci tudi v tem času obiskovali verouk.

Grozljiv je podatek o otroškem delu, ki spominja na trgovino s sužnji in ki ga je Weber-Kellermannova odkrila na področju Bodenskega jezera. Tu je bil celó do leta 1930 sejem za pastirčke s Tirolskega in Vorarlberga: Vsako leto marca so prišli 7- do 15-letni fantje iz revnih avstrijskih dolin v švabsko tujino in se tam čez poletje »prodajali kot pastirčki«. »Z golimi, pordečelimi nogami, zmrzlimi nosovi in gologlavi... so šli nasproti usodi, ki jih je čakala,« je poročal o prihodu otroških sužnjev v Ravensburg dunajski poročevalec. »Ko so si jih kmetje ogledali, so si izbrali »primeren kos«, je napisal drugi kronist. Tudi dekcle so bile v patriarhalnem kmečkem svetu nesamostojne, le po delu cenjena bitja. Poimenovali so jih »das Mensch«, ker so zaradi trdega dela kmalu zgubile zdravje in mladost. Tudi moški so se starali »hitreje kot pri drugih stanovih«, vendar njihov »položaj ni bil tako težak kot pri ženskah; čeprav je moral ubogati gospodarjevo besedo, je morala ženska ubogati tudi njega...«

Za številne nezakonske otroke je bila odgovorna izključno dekla, od cerkve ni bilo nobene pomoči. Če je morala mati dati še za preskrbo nezaželenega otroka pri skrbnikih, ni nikdar mogla priti do svoje postelje.

»Prav nič lepe luči o humanosti kmečkih družin,« pravi Weber-Kellermannova, »niso dajala tudi pogosta poročila o razmerjih med srednjo kmečko generacijo in starimi.« Po predaji posestva stari niso bili več koristni. Mladi so morali skrbeti za starše, to je bilo tudi sicer pravno urejeno, vendar so jim mladi marsikdaj očitali, da nič ne delajo, pač pa jedo. Takšni očitki so bili zelo pogosti.

Trdo življenje kmetov je bilo vsaj delno omehčano z raznimi praznovanji in šegami.

Weber-Kellermannova je s tem delom razkrila in podkrepila drugačen odnos do načina življenja na deželi v 19. stoletju od tistega, ki ga je gojila romantika z nastopom industrijske dobe s svojim idiličnim upodabljanjem življenja na kmetih kot nasprotje brezdušni sivini velikih mest

Irena Keršič

Karl-Sigismund Kramer, *Volksleben in Holstein (1550—1800)*. Eine Volkskunde aufgrund archivalischer Quellen. Walter G. Mühlau Verlag. Kiel 1987, 355 strani.

V tej knjigi je pisec povzel svoje raziskave o ljudskem življenju v deželi Holstein, kakor jih je opravil v letih 1966 do 1986, ko je bil profesor etnologije na univerzi v Kielu. V tem času je sistematično izpisoval zadevne arhivske vire in objavljaj

izsledke iz njih deloma že v »Kieler Blätter zur Volkskunde«, glasilu kielskega etnološkega seminarja (to glasilo je tudi priključil v življenje), in v časopisu »Studien zur Völkunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins«, deloma pa tudi še drugje. V določenem obsegu so v navedeni smeri raziskovali in objavljali prav tako njegovi študentje.

Povzetek vseh teh raziskav v pričujoči knjigi je zajeten. Uvodno poglavje govori o metodah, ciljih in virih tega dela. Pred osrednjimi poglavji so obdelani ozemeljski, zgodovinski (pred 16. stoletjem) in pravni temelji ljudskega življenja v Holsteinu v obravnavanem obdobju. Poglavitna izvajanja pa osvetljujejo tamkajšnje ljudsko življenje od 1550 do 1800: njegove gospodarske podlage, skupnosti v vaseh in mestih, življenje v okviru hiše (zlasti življenje v družini, vsakdanje življenje v hiši, praznike in zabave in pa vpliv soseske v njej), načine dela, orodja in delovne šege, preostale šege in družabnost, cerkveno življenje in ljudsko verovanje in pa vrsto gibal v ljudskem življenju (zlasti priseljevanje in izseljevanje, vojske in nemire). Knjigo končujejo sklepne misli in pa seznam uporabljenih virov in slovtva.

Kolikor je bilo iz dosegljivih virov mogoče, je Kramer obdelal dane teme do zadnjih mej. Ob tem seveda manjka marsikatera nadrobnost, ker vsebuje obravnavano arhivsko gradivo predvsem delna sporočila, ki jih je bilo treba sestaviti v mozaično podobo, v katerih pa ostaja nekaj vrzeli.

Ljudsko življenje pomeni Kramerju življenje preprostih ljudi v mestih in na deželi. V tem okviru je bila njegova poglavitna raziskovalna pozornost v knjigi namenjena vsakdanjemu življenju, kot nasprotje temu pa tudi posebnemu življenju, »ki je motilo vsakdanje«. Natančneje: raziskoval je tudi vplive, ki so sooblikovali vsakdanje življenje, se pravi dodatke k izročilom in spremembe vsakdanjega življenja v celoti. Tako so nastale ugotovitve o vsakdanjem življenju v nekem obdobju v vsej njegovi vsebini: kako vse so živeli ljudje, ki so predmet te knjige, kakšne nazore so imeli in kako so jih izražali.

Kakor mi je pisal, je Kramer s knjigo o ljudskem življenju v Holsteinu v času od 1550 do 1800 sklenil svoje raziskave večjih etnoloških tém in se je popolnoma umaknil v pokoj. Tudi če se bo držal tega načrta in če ga raziskovalna žilica ne bo zvalila k nadaljnjim pomembnejšim preučevanjem, je s knjigo, ki o njej tukaj poročamo, lepo zaokrožil svoje življenjsko delo. To mu je zagotovilo ime največjega historičnega etnologa v Srednji Evropi (gl. seznam njegovih poglavitnih knjig v Traditiones XIV, Ljubljana 1985, str. 223 d in Traditiones XV, Ljubljana 1985, str. 309 d).

Angelos Baš

Lída und Tomáš Míček, *Entdeckung Balkan*. Jugoslawien, Griechenland, Bulgarien. Texte von Juliana und Klaus Roth. Süddeutscher Verlag. München 1987, 200 strani, s slikami.

Češka fotografa, ki živita danes v Avstriji, sta v letih 1978, 1979, 1984 in 1985 naredila na svojih poteh po Kosovu, Črni gori, Bosni, Hercegovini, Srbiji, Makedoniji, Bolgariji in Grčiji dolgo vrsto odličnih posnetkov, ki sta jih objavila v navedeni knjigi. Spremenno besedilo sta napisala etnologa zakonca Roth, od katerih je Klaus Roth profesor etnologije na univerzi v Münchnu.

Tukaj naj bo beseda o zasnovi knjige, se pravi o opredelitvi pojma Balkan, in tistem delu spremnega besedila, ki neposredno zadeva slovensko kulturo. — Fotografsko gradivo se nanaša »na območje južno od Donave in Save, kjer je ‚balkanski element‘ najizrazitejši« (str. 7). Ali: Balkan sega na severu in zahodu do Donave in Save, kar je povečini pravilna razmejitev. Toda Rothova uvrščata v poglavju Ali obstaja »balkanska kultura« k Balkanskemu polotoku vso Jugoslavijo, Albanijo, Grčijo, Bolgarijo, evropsko Turčijo in Romunijo (str. 9), kar je za Slovenijo in večino hrvaškega ozemlja napačna uvrstitev in je tudi v nasprotju s prvo razmejitvijo. Zato je napačna prav tako opredelitev balkanske kulture, kakor jo pojmujeta Rothova (str. 10), saj jo enačita s kulturo napačno razmejenega Balkanskega polotoka. — V poglavju Narodi jugovzhodne Evrope je komajda verjeti očem, ko beremo zmoto, češ da so od Južnih Slovanov edinole Srbi in Bolgari imeli svoje države (str. 59). Kakor da ne bi bila nikoli obstajala slovenska država v Karantaniji in

nato hrvaška država (do začetka 12. stoletja)! Tej zmoti v istem poglavju nasprotuje ugotovitev, da je obstajala hrvaška država (samo) v 10. stoletju (str. 81). In v istem poglavju je zmotna sodba, po kateri je bila pri Slovencih nemščina vse do konca prve svetovne vojske tisti jezik, ki ga je govorila »zgoranja plast« (str. 82). — V poglavju Jeziki jugovzhodne Evrope je posebej dandanes nerazumljiva sodba, po kateri je slovenščina postala knjižni jezik v 18. in 19. stoletju (str. 116), ko so se v zadnjih letih prav Nemci obsežneje seznanjali s slovenskim protestantskim slovstvom! — V poglavju Ljudske kulture jugovzhodne Evrope je balkanska kultura izrecno označena kot »specifična« za vso jugovzhodno Evropo (str. 171), torej ponovitev zmote iz prvega poglavja.

Nastete napake zelo motijo slovenskega bralca, medtem ko bodo lahko tisti del knjige, ki obravnava resnični Balkan in resnično balkansko kulturo, najboljše presodili etnologi drugih narodov v jugovzhodni Evropi. — Ker je knjiga namenjena predvsem nemškemu uporabniku, je izbor slovstva o njeni vsebini omejen na dela, ki so natisnjena v zahodnih jezikih. Tako so od jugoslovanskih del navedena samo dela Otona Bihalji-Merina (Jugoslawien, kleines Land zwischen den Welten), Vere Erlich (Family in Transition), Nikola Pantelića (Volkskunst in Jugoslawien) in Maje Bošković-Stulli (Kroatische Volksmärchen). Za znanstveno rabo je takšen izbor seveda vse preozek.

Angelos Baš

Lebzeiten. Autobiographien der Pro Senectute-Aktion. Herausgegeben von Rudolf Schenda unter Mitarbeit von Ruth Böckli. Zürich, Unionsverlag 1982, 339 str., ilustr.

Knjiga je zbirka 37 avtobiografij, izbranih med 210 prispevki starejših prebivalcev okrožja mesta Winterthur. Avtobiografije so bile zbrane v zimskih mesecih leta 1980/81. Akcijo je organiziral seminar za etnologijo zürške univerze pod vodstvom profesorja dr. Rudolfa Schenda v sodelovanju z ustanovo Pro Senectute kantona Zürich. Tako pri starejših prebivalcih, ki so dokazali, da se prav radi poskusijo v pisanju, kakor tudi pri mlajših je doživela lep odmev. Merilo za izbor je bila predvsem starost. Izbrali so avtobiografije najstarejših sodelavcev, rojenih med letoma 1893 in 1901, ne glede na estetska, anekdotična in druga podobna merila.

V uvodu Schenda spregovori o novih možnostih, ki jih odpira ta način zbiranja informacij. Subjektivno popisovanje življenjskih razmer prinaša dosti socioloških podatkov, ne v golih številkah in statistikah — te je Schenda v uvodu podal kot ogrodje izpovedim, zbranim v knjigi — temveč v dostikrat pretresljivih življenjskih zgodbah preprostih avtorjev. Poleg tega je v spominih navadnih ljudi zbrano mnogo drugega etnološko in historično zanimivega gradiva. Avtobiografije imajo zelo različen obseg, najkrajša komaj kaj več kot stran, najdaljša dobrih osemnajst strani. Bolj ali manj pa vse upoštevajo pet predlaganih težišč: 1. najzgodnejši spomini na hišo in družino, 2. spomini na šolo in (ne)uspehe, 3. spomini na poklic in delo, 4. doživljanje ljubezni in zakona, 5. spomini na politične dogodke; splošne življenjske razmere; težave in njihovo premagovanje. Tako knjiga omogoča spoznavanje zgodovine in luči življenja spodnjih plasti, tako rekoč »od spodaj«.

Iz preprostih pripovedi vzemo mnogo o dogajanju v Winterthuru in okolici v določenem obdobju, kakor so ga osebno doživljali izbrani prebivalci. Seveda je iz takšnega pisanja težko izluščiti objektivne zgodovinske okoliščine. Schenda sam ugotavlja, da se zgodovinar ne more opreti zgolj na subjektivne in nedoločne podatke, ker potrebuje trdna zgodovinska dejstva in točne podatke iz arhivskih virov. Brez takih podatkov bi tudi bralec v knjigi predloženih avtobiografij ostal brez oprijemljivejših opor za razumevanje tega izreza iz zgodovine. Zato Schenda uvodoma podá nekaj osnovnih silnic gospodarskega, socialnega in političnega dogajanja na obravnavanem in širšem območju v 18., 19. in začetku 20. stoletja, ki so bile podlaga kriznemu času, v katerem so si utirali življenjsko pot pisci avtobiografij.

Na izbranih primerih življenjske usode petnajstih žena in dvaindvajsetih mož, predvsem iz delavskih plasti, lahko torej spoznamo vsakdanje življenje preprostega človeka v začetku 20. stoletja v Winterthuru. Njihove zgodbe — kot podobe pre-

teklosti, zbrane v albumu — živo ilustrirajo zgodovinske dogodke in nam pomagajo, da spoznamo zgodovino v bolj živih barvah, kakor bi jo mogli le prek golih zgodovinskih podatkov.

Monika Kropei

Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest I. A—E 1977, II. F—Ka 1979, III. K—Né 1980, IV. N—Szé 1981, V. Sz—Zs 1982. (Madžarski etnološki leksikon.)

Leksikon v petih zvezkih je pomemben mejnik in osnovno delo za nadaljnje raziskave v madžarski etnologiji. Gradivo je predvsem povzetek dosedanjih dognanj in spoznanj madžarske etnološke vede, po možnosti prikazuje tudi izsledke novjših raziskav, vključuje pa tudi kulturne posebnosti narodnostnih skupnosti. Avtorji so skušali odkriti kulturne zveze s sosednimi narodi, z evropsko in evrazijsko kulturo. O nastanku leksikona nas seznanja v prvi knjigi urednik Gyula *Ortutay*.

Madžarski etnološki leksikon je nastajal v letih 1970—1975. Vsebuje okrog 8000 gesel in 5000 ilustracij (barvne, črno-bele slike, risbe). Za geslo so izbrali najbolj znano in uporabljeno besedo. Če take niso našli, so naredili novo ali so se odločili za enega od mnogih izrazov, ki jih bodo v bodoče rabili. Geslo je tiskano debelo, zatem so kurzivno tiskane najbolj znane variante. Nadaljnje variante so pogosto vpletene v tekst. Gesla se v tekstu ne ponavljajo, označena so z vijugo. Veliko člankov je vsebinsko povezanih. Vsebinske zveze označujejo gesla s puščico. Članki obsegajo pojme iz materialne, duhovne in družbene kulture, teoretična vprašanja in delo raziskovalcev. Predstavljajo etnološke revije, ki izhajajo na Madžarskem. Shema gesel je podobna razporeditvi v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev I (pojmem-snov-zgodovinski pregled-viri in literatura).

V prvem zvezku beremo med drugim o živinoreji, animizmu, asociaciji, Trnuljčici, materi, tašči, prijateljskih skupinah, družini, endogamiji, eksogamiji, antropologiji, etnografiji, etnolingvistiki, etnosu, etnoloških revijah in knjigah ter raziskovalcih (npr. Bálint Bellosicsa, János Csaplovics, József Csaba). Med kulturnimi območji je govor o Prekodonavju. Od etničnih skupin obravnava prva knjiga ameriške Madžare, Arabce, Bolgare, Madžare na Češkem.

V drugi knjigi beremo o zbadljivkah, folklori, zdravilnih rastlinah, koledarju itn.

V tretji knjigi je opisana med drugim etnična skupina Kumanov. V njej je prikazano dvoje temeljnih kmečkih orodij: motika in kosa.

V četrti knjigi je predstavljena pokrajina Őrség (Stražna), ki meji na Slovenijo. Tu se seznanimo z binškošnimi šegami, s koledovanjem, z zagovori in uroki. V tej knjigi je zajetih največ madžarskih etnoloških ustanov in revij.

V peti knjigi so našete osebe iz ljudskega verovanja, ljudskih pravljic. Več gesel se ukvarja z vinogradništvom. Veliko podatkov je v zvezi z ljudskim plesom.

Pri nastanku Madžarskega etnološkega leksikona so sodelovali vsi madžarski etnologi: 96 raziskovalcev, uredniki in sodelavci etnološke raziskovalne skupine Madžarske akademije znanosti, etnološki oddelki univerz in kustosi budimpeštanskih in pokrajinskih muzejev. Uredniki leksikona so bili: Tibor Bodrogi, Vilmos Diószegi, Edit Fél, Béla Gunda, László Kósa, György Martin, Éva Pócs, Benjamin Rajeczky, István Tálasi, István Vincze.

Leksikalno obravnavanje celotne madžarske etnologije je pravzaprav priprava za novo, popolnejšo izdajo Etnologije Madžarov.

Marija Kozar-Mukič

F ú z e s E n d r e, *A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1984, 323 strani.

Knjiga o shranjevanju žita v madžarskih kmečkih gospodarstvih je eno temeljnih del v dolgi vrsti obsežnih knjig, v katerih so madžarski etnologi raziskali preteklost in sedanost različnih kmečkih dejavnosti. Tisto, kar njihovi priročniki o ljudski kulturi — predvsem že pred pol stoletja *A magyarság néprajza* v štirih knjigah — le kratko obravnavajo ali le nakazujejo, so v povojnih letih začeli v svojih

strokovnih ustanovah sestavno raziskovati po dosegljivih virih od najstarejših dob naprej, s pritegnitvijo zgodovinskih, filoloških, gospodarskih znanosti. Tako so samo s področja poljedelstva obdelali npr. trebljenje, pašniško gospodarstvo, pridelovanje koruze, tobaka, vinogradništvo itn. Podobno so tudi o živinoreji in gozdnem gospodarstvu nastala obsežna dela.

Pričuječe Fúzezevo delo opisno, zgodovinsko in primerjalno obravnava oblike in načine shranjevanja žita v posodah in zgradbah. Uporabljeno slovstvo obsega kar 25 strani in že njegov pregled govori o razvoju in obsežnosti raziskovanja tega področja ljudskega življenja. Med tujimi raziskovalci so navedeni tudi naši: F. Baš, J. Košič pod imenom Csaplovics (in z napačno letnico 1820 za njegov spis nam. 1829 in z napakama v nemškem naslovu; da Košič nima sreče, dokazuje zadnja navedba v slovenski knjigi, češ da je nemški prevod izšel na Dunaju 1929 — J. Zadravec, Ljudsko zdravilstvo v Prekmurju), M. Murko, V. Novak, A. Pavel, S. Vilfan. Delo ponazarja 112 podob in načrtov uporabljenih posod in stavb ter 12 zemljevidov, na katerih je označena razširjenost posameznih stavb, načinov in imen zanje. Imena krajev s teh kart so navedena v posebnih seznamih. Nemško kazalo in povzetek v nemščini nekoliko približata delo tudi madžarščine neveščemu bravcu.

V prvem delu knjige obravnava pisatelj shranjevanje žita v hiši, v slamnatih in iz vrbja pletenih koših, v izdolbenih deblih, v žitnih koših, sodih in kadeh, skrinjah in kaštah, kaščah s predali, v vrečah in na podstrešju. Pri vsaki vrsti posode, naprave opisuje njeno obliko in izdelavo, navaja zgodovinsko ohranjenost in danes rabljeno nazivje z razširjenostjo, pri nekaterih zasleduje njihovo preteklost na podlagi raznih virov in končno predstavi njihovo razširjenost v Evropi. Tu bi bil mogel navesti iz Slovenije primere še za marsikako posodo, in nekateri primeri navedb kažejo, da je zamenjana Slovenija s Slovaško (Slovensko), ker navaja slovaškega avtorja (str. 28). Posebno v Prekmurju so ohranjene razne oblike posod, ki so doma tudi na sosednjem madžarskem ozemlju, in imamo objavljene tudi risbe o njih (prim. V. Novak, Ljudska prehrana v Prekmurju; A. Pavel, Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev, obj. madžarski 1927). Madžari imajo toliko objavljenih zgodovinskih virov od srednjega veka sem, da je mogel avtor — in podobno tudi drugi raziskovalci raznih področij tvorne kulture — sestaviti obširna poglavja tako o razširjenosti kot o poimenovanju raznih posod za shranjevanje žita. Na Madžarskem se tudi stikajo najrazličnejši jeziki v njihovem poimenovanju, kar imajo tudi raziskano (npr. za slovanske sposojenke Kniezsevo delo) in kar omogoča tudi dognanja o njihovem prevzemu, razširjenosti itn.

Drugi del knjige obravnava stavbe za shranjevanje žita: žitne jame, kašče na saneh, kašče s stenami iz lesenega ogrodja (tudi ometanimi) iz pletenih in butanih sten — to poglavje je najboljše tako zaradi raznih oblik, ki so predstavljene v podobi, kot zaradi terminologije, ki izvira iz nemščine (Kasten, madž. kástu) in slovanskih jezikov, pa tudi iz osmansko-turških jezikov (hombár, ambar). Nazadnje obravnava avtor večnamenske žitne kašče predvsem na zahodnem Madžarskem (te se dotikajo z našimi) in Sedmograškem. V zadnjih kratkih poglavjih nakazuje avtor gospodarske in družbene dejavnike v shranjevanju žita, povezavo med pridelovanjem in shranjevanjem, intenziteto pridelovanja in porabe ter shranjevanje žita določujoče dejavnike v 19. stoletju.

Vilko Novak

Károly Gaál, *Kire marad a kisködmön?* Adatok a Burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához. — *Wer erbt das Jankerl?* Über die Kommunikationskultur der Gutshofknechte im Burgenland. Vas Megyei múzeumok Igazgatósága. Direktion der Museen des Komitats Vas. Szombathely 1985, 416 strani.

Dvojezična knjiga dunajskega profesorja, ki obvlada vsaj dva jezika, potrebna za raziskovanje na Gradiščanskem, ni njegova prva o ljudskem življenju te dežele. Sicer pa sega s tremi portreti tudi v Prekmurje: v Kamovce in Dobrovnik. V prvem, teoretičnem delu je avtor spregovoril o potrebi in značaju raziskovanja kulturnega življenja nekdanjih veleposestniških delavcev; nameni posebno krajše poglavje zakonodaji o veleposestniških delavcih, ki sega v sredino 19. stoletja, v daljšem poglavju

predstavi »marof« (tako prekm.) — veleposestniško pristavo in njega družbo, naselje in skupnost.

S poglavjem Skupnost in osebnost uvaja avtor opise posameznih bivših veleposestniških delavcev z oznako značilnosti njihovega življenja, ki so mu pripovedovali mitološko, pravljico in drugo pripovedno gradivo, katerega objavlja v drugem delu knjige. Teh 218 besedil je razvrstil po pripovedovavcih. Tu objavljeno gradivo dopolnjuje tisto v dveh avtorjevih knjigah: *Angaben zu den abergläubischen Erzählungen aus dem südlichen Burgenland. Eisenstadt 1965* in *Die Volksmärchen der Magyaren im südlichen Burgenland. Berlin 1970*. Načrtuje še novo delo o pripovedništvu madžarsko govorečih vasi na Gradiščanskem. Pri delu pravljicega gradiva je navedel v pričujočem delu številke po Aarne-Thompsonu.

Gaálova knjiga je pomembna tako za poznavanje stvarne kot družbene kulture obravnavane skupine prebivalstva, posebno vrednost pa imajo v njej oznake ljudi in seveda zbrano gradivo. Njegova teoretična izhodišča in dosežki pa bodo spodbuda tako avstrijski kot madžarski etnologiji.

Vilko Novak

Cserbák András: *Kalendárium-típusok a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. Néprajzi közlemények. XXXIX. évfolyam. Múzsák közművelődési Kiadó. Budapest 1987, 165 str. in neosteveljene priloge.*

Avtor je obdelal koledarske tipe, ki jih hrani zbirka Etnografskega muzeja v Budimpešti. Madžarske koledarje od 1849 do 1890 je postavil v celotno madžarsko omiko tistega časa in nanovo ovrednotil pomen tega ljudskega množičnega berila. V drugem delu študije, ki je bogato ilustrirana z gradivom iz koledarjev, raziskuje spremenjeni položaj madžarskih koledarjev od 1890 do 1945 »v kapitalistični množični kulturi«. V tretjem delu raziskuje pomen ljudskih koledarjev v kmečki omiki.

V drugem delu knjige objavlja avtor koledar iz l. 1849 z vsemi vpisi lastnika na praznih listih. Objava ponazarja sicer nedostopen primer in je s svojim gradivom tudi opozorilo, kaj daje npr. zgodovinarju tistega časa, npr. za zgodovino Prekmurja, seznam sejmov, upravnih in sodnih organov itn.

Medtem ko naša slovstvena zgodovina nekoliko sicer upošteva najstarejše slovenske koledarje, pratike, pa nimamo raziskave o kulturnem značaju in pomenu slovenskega koledarstva. Začetki Jožeta Stabéja morejo biti pobuda in temelj takemu delu.

Vilko Novak

Socializace vesnice a proměny lidové kultury (tretji zvezek). Sborník materiálů z III. semináře »Socializace vesnice a proměny lidové kultury v Jihomoravském kraji« (Kroměříž, 31. marca do 1. aprila 1983). Uredil in redigiral Václav Frolec. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti, Ústav lidového umění ve Strážnici, Muzeum Kroměřížska v Kroměříži, 1984, 149 str., ilustr., tabele, povzetki v rušč. in nem.

Vajeni smo že, da tudi »strog« znanstvene revije in zbornike iz držav »realnega« socializma uvajajo spisi vsesplošnega ugajanja ideološkim dosežkom. Tokrat so uvod v tem slogu zaupali kar trem piscem. Urednik Václav Frolec je na kratko poročal o uresničitvi znanstvenoraziskovalne naloge (namreč *Socializacija vasi in spremembe v ljudski kulturi južnomoravske pokrajine*), ki naj bi v okviru enega najpomembnejših načrtov tega trenutka v ČSSR pokazala, ali imajo (po)revolucijske spremembe na južnomoravskem podeželju tudi revolucionaren značaj. Brnski etnolog je s statističnimi izvlečki numerične in kadrovske narave dokazoval, da so dela 1981—1982 tako strokovno-metodično kakor zbiralsko, publicistično in razstavljalško dobro napredovala. Pavel Mates se je spoprijel z nevarno tematiko povojnih reform, ki pa v njegovi obdelavi niso razkrile nobene od svojih skritih zgodb, marveč le afirmativno-statistični prikaz nalog, kakršne je vodstvo države med 1945 in 1947 zaupalo »krajevnim narodnim komitetom«. Antonina Burgeta je zanimal isti čas, čas kolekti-

vizacije poljedelstva na osrednjem Moravskem med prvo petletko. Razgrnil je premoženjsko-poklicno sestavo okrožij, poudaril globoko diferenciacijo v najbolj razširjeni skupini, skupini kmetov, orisal, kako in zakaj so zagospodarili srednji kmetje, in navedel vzroke, zakaj proces kolektivizacije pred 1950 ni stekel gladko.

Za »zgodovinopisni povojnih uspehov« so dobili besedo etnologi. *Bohuslav Beneš* je spregovoril o ljudskem literanem ustvarjanju v sodobnosti in pri tem še posebno poudaril nastajanje novih oblik (*protofolklor*) in opozoril, da ne kaže mehansko zagovarjati koncepcije »tradicionalni = pretekli« kot antipoda »novi = sodobni«. Pisec ugotavlja, da se v ČSSR premalo upošteva stvaritev samouka in predstavi svoj pogled na tovrstno nefolklorno ustvarjanje; s to oznako pa še ni rečeno, da mu kdaj pa kdaj ne pritiče ljudski značaj. *Jana Volfová* je v referatu z naslovom »Druga svetovna vojna in odpor — v pripovedovanju na južnem Vlaškem« statistično obdelala primerjavo med pripovedmi partizanov in drugih neposrednih udeležencev narodnega odpora in pripovedmi po izročilu ter se pozorno posvetila analizi vednosti, ki jo imajo o kočljivih vojnih témah po družinah ljudje, ki so bili v vojnem času otroci.

Z moravskim ljudskim vezanjem na začetku 20. stoletja se je natančno ukvarjala *Miroslava Ludvíková*. Potem ko je pokazala na pomen industrije in zlasti njenih kemičnih vej za ljudsko ustvarjalnost konec 19. stoletja, je razkrila bistvo v odnosu vezilj do »industrijske revolucije«, ki se je kazalo v stopnji pasivizacije pri izbiranju vzorcev. Zagovarjala je tezo o obliki, ki je značilna le za kraje, kjer je vzorec ljudskega oblačila še zastiral zavest o industrijskem napredku. To točko v razvoju je *Ludvíková* poimenovala *kolektivna norma naturalizma*. *Vlasta Svobodová* je razgrnila dejavnike za razvoj kulturnega sloga v obravnavani pokrajini in kot substanco tega sloja določila prejkone realizacijsko naravo kulturnih potreb in interesov posameznika in skupine. Ker je socialna in etnična sestava na Južnem Moravskem bogata, lahko realizacijo te vrste znanstveno zajamemo le pri natančnem opazovanju posebnih življenjskih časov.

Eva Večerková je dodala nekaj misli k problematiki etnokulturnih procesov v novonaseljenem območju Troskotovice na Znojemskem. Gre za naseljence iz let 1945 in 1946, pri obravnavi teh pa avtorica obrne posebno luč na stopnjo akulturacije Slovakov in »romunskih Slovakov« (Ukrajincev), zlasti še na njihovo družbeno kulturo, za katero je značilna dokajšnja zavezanost elementom ljudske kulture. *Marta Toncrová* se je v okviru raziskovalne naloge pred seminarjem zanimala predvsem za vplive glasbenih skupin na življenje novih naseljencev na Južnem Moravskem. Vodilna nit njene razprave je stopnja etnomuzikološko in obče folkloristično spoznavnih razsežnosti v tistem poustvarjanju, ki so ga glasbeniki (in še nekateri drugi) ohranili iz svoje stare domovine.

Pregled podobe etničnih skupin v spominski literaturi, ki je predmet zanimanja *Marte Srámkove*, je prinesel predvsem gradivo o Čehih, ki živijo v Bolgariji in v Jugoslaviji. Osnovni problem je tako imenovana *reemigracija*, avtorico pa vrhu vsega zanima še subjektivnost spisov, ki jih je pregledala. *Josef Jančář* je pripravil monografijo Strážnice, in sicer v luči etnografskega raziskovanja sodobnosti. To je storil z dveh vidikov: skoz optiko revolucije in skoz analizo arhitekturnih sprememb v tem pomembnem ljudskokulturnem središču ČSSR. Pridružil se mu je *Jiří Pajer* in se oprl prav na slednjo značilnost naselbine in njene okolice. Ključ za preučevanje obče problematike mesta je videl v tematski razrešitvi zapletene druge polovice 19. stoletja, polovice, v kateri je vrsta zanimivih nastavkov za »skrivnost« zagnane folkloristične aktivnosti.

Nič nenavadnega, da se je na tem območju ustavila tudi *Vera Šepláková* in si zastavila vprašanje, od kod tako visoka »folklorna zavest« med mladino v Strážnici. Z mešano metodo fonetičnega vprašalnika in anketnih listov je prevprašala 108 šolarjev, ugotovila, da ta zavest še zdaleč ni normirana, ni skupen sistem vrednot, marveč skoz razne karakterizacijske tipe oblikovana zavest natanko »te« obravnavane generacije. *Zuzana Poláčková* je problematizirala spremembe v kmetijskem gospodarstvu v Kobyli in po prikazu nekdanjih privilegijev, kakor se kažejo v katastrskih mapah, razvila nekaj specifičnih tez v zvezi z vinogradništvom in kletarstvom v kraju. *Ilja Melkus* je empirično obdelal krojaško obrt na Boskoviškem in poudaril, da je bila ta dejavnost — izdelke so prodajali celó po Švedskem, v Švici, Avstriji, Italiji

in drugod — v tem delu Moravske vedno zelo povezana z industrijskim razvojem, ki pa na obrt ni imela travmatičnih vplivov.

Ludmila Tarcalová se zanima za ohranjanje tradicionalnih načinov in posodja pri domačih dejavnostih, kar seveda pomeni, da se ukvarja predvsem s kuhinjo in kuhinjsko opremo. Tokrat je obdelala čas med 1915 in današnjimi dni. Miroslav Válka se je v okviru raziskovalne naloge na Južnem Moravskem posvetil socializaciji vasi in tradicionalnemu kmečkemu dvorcu na vzhodni Hani in je kljub zelo opaznim posegom v stavbarstvo tistih krajev ugotovil, da lahko v njem še najdemo tradicionalne osnove. Zadnji referat na seminarju je imela Renata Zemanová in govorila o preostalih spomenikih ljudskega stavbarstva na nekdanjem »jezikovnem otoku« na območju mesteca Vyškov. Gre za nemške koloniste, zanje sta značilna posebni prvini — vrezovanje štukatur na vlažen omet in premazovanje streh z glino (za zaščito pred ognjem). Danes je, piše proti koncu spisa Zemanová, scela ohranjenih 11 hiš nemških naseljencev, in vse so spomeniško zaščitene.

Miha Zadnikar

Mirjam Moravcová, *Národní oděv roku 1848*. Ke vzniku národní politického symbolu. Praga, Academia, 1986, 232 str., ilustr., krojné pril., Zusammenfassung, seznam tisk. virov, koresp. in spom. lit., seznam lit., kratice instit., družtev, revij, čas., seznam fotogr. in podob, imen., kraj. in stvar. kazalo.

Narodno ambiciozno oblačilo v revolucijskem letu 1848 je na Češkem nastalo iz potrebe domače družbe, da bi v času svoje politične iniciacije izrazila kar se da veliko stopnjo na zunaj vidne samostojnosti. Pobudniki ideje o nacionalnem oblačilu so tekstilu namenili vlogo narodno-političnega simbola. V njem so našli zvezo za tendence, ki bodo vodile v nove čase. To, da so nacionalisti povzdignili oblačilo oziroma njegove *accessoires* v zunanje znamenje nekega določnega družbenega nagnjenja, seveda ni bila niti češka posebnost niti izključna zadeva revolucionarne aktivnosti let 1848 in 1849. V 19. stoletju drugačno oblačenje v dveh usodnih letih ni bilo osamljen pojav, saj je bilo vzporednica počasnejšim, a tudi globalnim premikom v socialnih, političnih in nacionalnih strukturah. Z istimi osnovnimi cilji so javno nastopali v posebnih oblačilih npr. pesniki iz skupine *Mlada Nemčija*, slovanofili in narodniki v Rusiji, ilirci, poljski rodoljubi 1863.

Ljudje, ki so zibali zamisel o češkem narodnem oblačilu kot simbolu pripadnosti k češkemu narodu nove dobe, so bili intelektualci. Skoraj na mah so to nošo prevzele tudi drobnomeščanske plasti in presenetljivo hitro tudi »čisti« meščani. Prav za slednje socialne skupine je postalo narodno oblačilo presojno sredstvo za nacionalno integracijo. Dejstvo, da so ga prevzeli, bolje rečeno privzeli, je pomenilo vsaj troje: da so se hoteli priključiti novodobnemu češkemu narodu, da so izražali udeležbo češkega nacionalnega gibanja v evropskem vrelišču in da so razglašali aktivno podporo nacionalno-političnim intencijam.

Prizadevanja po eni sami umetniški upodobitvi novega narodnega oblačila so se kalila v dveh obdobjih. — Prvo ni trajalo dlje kakor tri mesece, od konca marca (1848) do prvega tedna junija. V tem kratkem času so oblikovalci zasnovali narodna oblačila v dveh različnih razpoznavnih podobah. »Staročeški« videz, katerega ideološki avtor je bil Josef Vojtěch Hellich, se je zgledoval po tradiciji »historične obleke«, saj je pogledal v 15. in 16. stoletje. »Slovanska« podoba, torej druga, pa je bila prvokrat naznačena aprila ali maja 1848 na nekem anonimnem grafičnem listu. Zanj je bilo najbistvenejše, da je v zelo naključno doseženo celoto zbrala prvine iz oblačenja različnih slovanskih ljudstev. Kakor je v »staročeški« upodobitvi J. V. Hellich zasnoval opravo za drugo češko peticionarsko deputacijo, je Karel Svoboda v drugi maniri oblikoval uniformo študentskega združenja Slavia in navdušil zanj tudi krojače, ki so se pripravljali na vseslovanski kongres. »Slovanska« podoba se je v tistih mesecih v praški češki družbi povsem udomačila. Takrat sicer najdemo razne vrste spontano nastalih različic narodnega oblačila, najbolj pa je bila razširjena uniforma češke kompanije narodne garde Svornost (ali Svatováclavský sbor). Ta družba je imela nacionalni, politični in socialni ugled, za navrh pa je v njenim predstavnikom nadvse prijetni videz uniforme priskrbel, tudi kadar so bili v civilu, odprti sprejem. Obleka čeških Pražank je bila v spomladanskih mesecih iz

raznih kombinacij nacionalnih barv (rdeča in bela). Tik pred odprtjem Slovanskega kongresa so večinoma nosile bela krila v kombinaciji z nebesnomodrimi »slovanskimi kačabajkami«. Kljub številnim ideološkim in tudi umetniškimi pomislekom z vseh koncev sta ostali glavni upodabljalni težnji od aprila do junija 1848 isti, še več, postavili sta že nastavke, v katerih je danes še mogoče spoznavati poznejši razvoj narodnega oblačila.

Drugi veliki vrhunec nove politične aktivnosti in z njo povezane kreatorске dejavnosti je avtorica študije zamejila z vrenjem v drugi polovici julija in v avgustu 1848, ko se je v Pragi krepila nacionalistična agitacija, in s septembrsko revolucijo na Dunaju. Tretjič so ljudje spremenili oziroma poudarili svoja oblačila na pomlad 1849, v času tako imenovane radikalizacije, ko je vse že čakalo majske vstaje. V mejnavi različnih stopenj moči, ki so jo izražala ta tri obdobja, je zanimivo in nujno upoštevati, da se je širina argumentacije, s katero so zahtevali »eno oblačilo za en narod«, premo sorazmerno ujemala s stopnjama organizacijske in agitacijske dejavnosti, kakršno je zahteval čas.

Agitatorji za oblačilo so se v času Slovanskega kongresa sklicevali predvsem na domače predstavnike češkega narodnega zbora, pa tudi na navidez ravnodušno prebivalstvo, ki bi ga bilo lahko navdušiti za narodni politični program. Svojo aktivnost so argumentirali z zavezovanjem znamenjem novodobnega češkega naroda, z nujnostjo nacionalne integracije, sklicevali pa so se tudi na neupoštevanje polnopravnosti češkega naroda, ki se je začel zanašati na svojo naravno pravico do vseh sodobnih načinov predstavitve in upodobitve znamenj narodne samobitnosti.

Vrenja konec poletja 1848 so povezala udeležence češkega narodnega zbora z Nemci. Za češko Prago in podeželje je bilo tedaj pomembno vprašanje umetnostne rešitve narodnega oblačila. Zbudila se je razprava o vzorcih in materialu, liberalni in tolerantni Nemci pa so širili idejo o pravici češkega naroda do lastne pogumne noše. Argumenti so bili povečini enaki prej omenjenim, le da niso bili več toliko namenjeni »notranji agitaciji«, ampak so jih češko govoreči naprednjaki vedno bolj zaupali tudi evropskim somišljenikom.

V obdobju radikalizacije, v spomladanskih mesecih 1849 je češka publicistika iz problema narodnega oblačila ustvarila narodni politični problem št. 1. Uniforma Narodne garde je bila vsak dan omenjana znamenje, ki mu je bil tokrat zaupan tudi boj za krepitev politične zavesti češke družbe. Pripadniki vladnih institucij so dosegli, da je noša narodnega oblačila postala ena izmed prvih legalnih svoboščin.

Oblačilo narodnega pomena ni več potrebovalo *argumentacije*, marveč le še *afirmacijo*. O njem se je govorilo še naprej, a tokrat med domačimi razpravami, na političnih nastopih ali odstopih, v trenutkih notranjega nesoglasja, v časih nepojasnjenih političnih razmer, ko je bila narodnemu političnemu programu potrebna kar se da močna »varnostna zaponka«, demonstracija sile in moči, čeprav le fiktivna, torej narodno oblačilo. V teh razmerjih je bilo nujno, da se je ustvarilo razumevanje narodnega oblačila revolucijskih let kot sredstvo za politično agitacijo, kot kulturno-politični odmev, ne kot kako navdušeno stanje, trajna nujnost.

Novi narodni in politični simbol je imel v letih 1848 in 1849 velike socialne in kulturne vplive. Vmešal se je tako v *civilni* tekstil kakor tudi v *družabnega* in *gardističnega*. Struktura prebivalstva, ki mu je zaupala, je bila raznovrstna in je po češkem območju nihala njena hierarhična lestvica. Na *image* novega oblačila niso vplivali le umetniki in ustvarjali intelektualci, temveč tudi krojači, šivilje in vsi, ki so ga nosili. Iz prvih časov revolucije, ko najdemo proklamacijo predbelogorskega obdobja in mešanico slovanskih noš, je šel vpliv vsaj po dveh poteh: k drugim slovanskim — tedaj pač že — narodom in k neznosno hitremu oblikovanju *razrednega modela narodne kulture*, torej tudi noše. Počasi so minevali meseci, v katerih je lahko tudi delavec iz mestnih vrst videl v novem narodnem oblačilu možnost za neko zgolj in samo svojo — *mikroemancipacijo*. Drobná buržoazija je namreč začela nekdanj izenačevalno nošo spopolnjevati z nekdanj znanimi prvinami postavljanja družbene razlike in se začela posmehovati tako nerodnim vaškim vplivom kakor zavezanosti mračni zgodovini.

Kljub temu je narodno oblačilo zelo živo kulturno-politično odmevalo še v času nastopa vladne reakcije. Državniško in srčno navdušeni posamezniki so ga nosili še naprej. Politični simbol se je tako že prekvalificiral v znanilca še radikalnejših dni, zato je ni čudno, da so ga začeli prestavniki represivne aparature avstrijskega neo-

absolutizma preganjati med policijskimi racijami 1851 in 1853. Pred svojim fizičnim porazom so si nosilci narodnega oblačila dobro zapomnili svoj simbol, povzdignili so ga v *atribut narodnega junaštva*, v žalobni spomin na revolucionarno 1848. Povsem zakonito so ga nekateri oblekli že v prvih letih ponovne politizacije »aktivnega čehovstva« konec 50. let. Začeli so tam, kjer so 1853 nehali, poudariti pa je treba, da je naslednjih šestdesetih let narodno oblačilo uživalo najbrž le neaktivno čast sestavine materialne kulture pri novodobnem češkem narodu.

Miha Zadnikar

Jacques Le Goff, *Za drugačen srednji vek. Studia Humanitatis, SKUC/FF*, Ljubljana 1985, 469 str.

Najprej bi rad opozoril na pomembno dejstvo, ki ga je potrebno strogo upoštevati pri branju Le Goffovega dela kot tudi pričujočega poročila. Francoska etnologija se ukvarja s preučevanjem »primitivnih« neevropskih ljudstev in se ne posveča raziskovanju ljudske kulture doma. Koncept in opredelitev francoske in slovenske etnologije je različen. (Prim. V. Novak, O bistvu etnografije in njeni metodi, v SE IX, 1956 in P. Vodopivec v Razmerja med etnologijo in zgodovino, 1986). To je pomemben razloček, ki ga moramo seveda strogo upoštevati.

Jacques Le Goff je eden najuglednejših predstavnikov kroga pariških Annales in t. i. »nove zgodovine«. Krog analistov ima za seboj bogato tradicijo in si že nekaj desetletij prizadeva, da bi meje zgodovinarstva razširil na področje drugih družbenih ved. Že izraz »nova zgodovina« označuje epistemološko novost in »nova zgodovina« prav gotovo ni notranja zadeva zgodovinarstva, »druge družboslovne in humanistične discipline pa si bržčas ne morejo privoščiti razkošja, da bi bile do te spremembe ravnodušne« (A. Tenenti, Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi, 1987, 510).

V sedemdesetih letih XX. stoletja je začel v delih analistov vse bolj prihajati v ospredje vpliv strukturalistične antropologije. »Kar je razumeti pod antropološko zgodovino, se vsekakor ne dá lahko spraviti na skupni imenovalec: razlikuje se od starejše etnologije že po tem, da ne povleče delitvene linije med mišljenjem »primitivnih« in »civiliziranih« družb.« (Neue Geschichtswissenschaft, 1978, 90.) Tu se kaže očiten vpliv Claudea Lévi-Straussa. Vidni dogodki in odprti razpoložljivi viri niso več rezultat določenega namena, ampak prej fragmentaren rezultat vseh za osnovo postavljenih sistemov.

Dandanes se zgodovinarji zatekajo k spraševanju dokumentov, ki jih postavlja doslej še neuporabljena vprašalna pola. Vedno manj je pomembno, kaj viri besedno povedo, kakor kaj simbolizirajo (predstavljajo). »Nova zgodovina« je usmerjena k tvorbi globoko ležečih struktur. Zgodovinar se je zaradi spremenjenega razumevanja dokumentov začel lotevati tudi novih tém. Danes niso več nikakršno presenečenje zgodovinske raziskave smrti in življenja, otroštva in staranja, norosti, spolnosti, praznovanja, zapora in kazni, strahu, greha in občutka krivde itn.

Zgodovinar se je zaradi novih problemov, ki se jih loteva, in zaradi novih prijemov, ki so za to potrebni, prisiljen vnovič spraševati o epistemoloških osnovah svoje discipline. Zato, ker se obrača k simboliki vsakdanjega človeškega življenja, trči ob metodološke probleme pisanja zgodovine. Pisni viri še zdaleč niso več edini vir zgodovinarjevih spoznanj. Pridružujejo se jim literarni, mitološki, folklorni, likovni in drugi dokumenti, za katere v dogodkovni zgodovini ni prostora, so pa zato toliko povednejši in hkrati izjemno pomembni v zgodovini mentalitet, ideologij, omik in končno so danes tisto nujno potrebno ozadje, ki šele omogoča interpretacijo dogodkov. Zato so tudi t. i. pomožne ali posebne zgodovinske vede (kot npr. etnologija), ki se tudi same spreminjajo, vse pomembnejše.

Drugačen srednji vek — celosten srednji vek — izdeluje Le Goff na podlagi arheoloških, literarnih, pravnih in umetnostnih virov, pa tudi s tradicionalnimi dokumenti nekdanjih »čistih« medievalistov. Avtor opozarja, da moramo dolg srednji vek, katerega vidiki se strukturirajo v sistem, dojeti v vsej njegovi trajnosti. Problematika trajnosti pa izhaja iz treh izvorov: a) iz marksizma, ki je opremljen z viri in moderniziran hkrati; b) iz Fernanda Braudela; c) iz etnologije.

Preteklost obvladujejo različni ritmi trajanja. Če primerjamo družbo srednjeveške Evrope s »primitivnimi« družbami, lahko ugotovimo, da sta si oba tipa družb

še posebno blizu po določeni atemporalnosti, po počasnem ritmu kolektivnega življenja. »Vaška družba se zelo počasi spreminja, po besedah Fernanda Braudela živi v trajnosti in se bolje izraža v folklori kot v zgodovini.« (Le Goff, 465 d.) Ritem sprememb v srednjem veku je bil prav gotovo zelo počasen. Zgodovina mentalitete, občutljivosti, verovanja pa se giblje v dolgih dobah, ki so prav tako podvržene diahroniji, katere ritmi so posebni. Fernand Braudel je tudi odklanjal zvezo med dogodki in strukturo. Zgodovinar mora spremljati počasnejše ritme zgodovinskega dogajanja. Zamenjala naj bi se tudi osrednja osebnost zgodovinarjevih razprav. To ali eno politično osebnost naj bi zamenjal ta ali oni človeški fenomen.

V Le Goffovi knjigi zadenemo ob etnologijo. Vsakdanje navade, obnašanja, verovanja in mentalitete srednjega veka lahko po njegovem mnenju zajamemo le s pomočjo etnoloških metod. Že Michelet, ki je zanj zgled zgodovinarja, je v svojih delih opozoril na ljudstvo in šel proti svetu ljudske kulture, proti svetu »Drugega«, na katerega opozarjajo današnji etnologi. Michelet je bil za avtorja predvsem oživljalec tistih, ki so bolj mrtvi od drugih, obujevalec malih, šibkih, preprostih — v življenje je obujal ljudstvo. Bil je glasnik nemogočega govora — govora ljudstva.

S pomočjo etnološke metode naj bi torej pripravili do besede najgloblje tišine in molčečnosti tudi znotraj zgodovine t. i. »zgodovinskih« družb. Nova zgodovina teži k novi perspektivi, postala naj bi etnološka. Folklorja je tipično področje raziskovanja etnologov. Četudi je preveč odrezana od zgodovine, vendarle ponuja zgodovinarju, ki se opira na antropologijo, bogato zbirko dokumentov, metod in del. Le Goff namiguje, da bi se bilo najprej potrebno posvetiti folklori doma — v Evropi (npr. etnologiji reveža, ki je navezadnje izjemno pomemben vir za antropološko zgodovino naših »zgodovinskih« družb), preden se lotimo neevropske etnologije.

Etnologija spreminja kronološke perspektive zgodovine. Dogodek se umakne idealu nedogodkovne zgodovine, trajnosti, skoraj negibnemu času. Nova etnozgodovina se usmerja k vsakdanjemu človeku, k proučevanju zgodovine mentalitet, ki se najmanj spreminjajo v okviru dolgega zgodovinskega razvoja.

Zgodovina nam npr. ponuja tudi takšne pošastne zverine, kakršna je zmaj. Zmaji so realni legendarni pojav. Civilizacijsko dejstvo zmaja pa nikakor ne moremo znanstveno razložiti znotraj dogodkovnega scientizma, temveč ga moramo poskušati osvetliti z zgodovino religij, etnografijo, folkloro. Zmaj izvira iz kolektivne mentalnosti in nikakor ni zunaj časa in zgodovine. »Le raven njihove realnosti je raven globin psihizma, ritem njihovega kronološkega razvoja pa ni enak ritmu tradicionalne dogodkovne zgodovine.« (Le Goff, 268.)

Zgodovinarju etnološki pogled omogoča, da se lahko loti plati vsakdanjega človeka. S pomočjo etnološke metode lahko zgodovinar pogreša pisni dokument ter se potopi v svet vsakdanjega človeka, ki ni zakopan v papirje, v svet brez besedil in pisave. Srečal se bo z netradicionalno arheologijo vsakdanjega materialnega življenja, z ikonografijo materialne kulture in z zapleteno ikonografijo mentalitet. Najbolj težaven problem pa je za Le Goffa ustno izročilo in sprašuje se, kako naj zajamemo ustno v preteklosti in ali sploh lahko enačimo ustno in ljudsko.

V medsebojnem razmerju etnologija/zgodovina so tudi določene težave, določene meje sodelovanja med obema vedama. Če bi v preučevanju »zgodovinskih« družb preprosto vnesli etnološki pogled, ki bi nadomestil zgodovinski pogled, bi trčili ob nekatere nevarnosti in probleme. Preučevanje akulturacij mora omogočiti boljše umestitev etnološkega glede na zgodovinsko. Zgodovinarja posebej zanima besednjak in problematika akulturacij in njuna razširitev na preučevanje notranjih akulturacij v družbi. Zanima ga fenomen »dveh kultur« (npr. ljudska in učena kultura) in seveda to, kako se v besednjaku postavlja hierarhizacija in gospostvo med tema kulturama. Natančneje izdelan besednjak naj bi odpravil napačne primerjave. Za obe vedi velja, da obstaja le znanost abstrakcij. Zgodovinar mora ostati strokovnjak za spremembo; etnološka metoda pa naj prispeva k rešitvi problema trajnosti, saj spreminja kronološke perspektive zgodovine. Povezava zgodovine z etnologijo prispeva k razširitvi polja zgodovinarjevih raziskovanj v svet »Drugega«, v svet ljudske kulture, v svet vsakdanjega življenja ljudstva.

Le Goff nam na primeru institucije vazalstva eruditsko pokaže, kako si zamišlja sodelovanje med zgodovino in prijemi etnološkega tipa, ki zagotavljajo pojasnitev problema raziskave. Pri primerjavi z drugimi, zunajevropskimi družbami (pri Jeanu

Maquetu si je sposodil zgled iz afriških družb) moramo vendarle paziti, da ne bi zastrli pomembnih razločkov, saj je fevdalnovazalni sistem srednjeveškega Zahoda končno lasten prav temu Zahodu, je izviren in specifičen. Etnozgodovinska analiza, postavljena v široko primerjalno shemo, pa nam omogoča ločevati prav izvirnost zahodnega srednjeveškega vazalstva samega.

Pomemben prelom v okviru francoske etnologije predstavlja misel in delo Claudea Lévi-Straussa. Ta odličen strukturalist je s tezo o »divji misli« odpravil pojem razločka, ki je bil tesno zvezan z obdobjem evropskega kolonializma — odpravil je pojmovanje o bistvenem razločku med »primitivno mentaliteto« in »civilizirano mentaliteto«. Divja misel živi v vseh družbeno-ekonomskih formacijah. Zanj pomeni misel v divjem stanju, ki se ne loči od kultivirane in domestificirane misli in ima svoje miselne zakonitosti. S tem pa tudi lažje razumemo srednjeveške ljudi, ki se nam tako kot »primitivna« plemena pogosto zdijo iracionalni.

Andrej Studen

SODELAVCI TEGA ZBORNIKA — COLLABORATOIRES HUIUS VOLUMINIS

- Angelos Baš, dr., univ. prof., znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Smoletova 18, 61000 Ljubljana
- Maja Bošković-Stulli, dr., znanstvena svétnica v pok., Ul. Proleterskih brigada 235, 41000 Zagreb
- Tone Cevc, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Kajuhova 13, Preserje, 61235 Radomlje
- Igor Cvetko, raziskovalni asistent, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Prešernova 4, 61000 Ljubljana
- Marinka Dražumerič, konservatorica za etnologijo in umetnostno zgodovino, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, Majde Silc 19, 68000 Novo mesto
- Jurij Fikfak, mag., raziskovalni sodelavec, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Pivška 4, 66230 Postojna
- Marjetka Golež, raziskovalna asistentka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Česnikova 20, 61000 Ljubljana
- Vito Hazler, konservator, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje, Milčinskega 14, 63000 Celje
- Božidar Jezernik, dr., asistent, Metoda Mikuža 18, 61000 Ljubljana
- Irena Kunčič-Keršič, kustodinja SEM, Murgle 211, 61000 Ljubljana
- Marjanca Klobčar, dipl. etnologinja, Podgorje 26 D, 61240 Kamnik
- Marija Kozar-Mukič, dipl. etnologinja, Savaria muzei, Kisfaludy 9, Szombathely, 9700 Madžarska
- Duša Krnel-Umek, dr., ravnateljica Pokrajinskega arhiva Koper, Prečna pot 7, 66320 Portorož
- Monika Kropelj, raziskovalna asistentka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Brilejeva 1, 61000 Ljubljana
- Zmaga Kumer, dr., znanstvena svétnica v pok., Kristanova 10, 61000 Ljubljana
- Niko Kuret, dr., znanstveni svetnik v pok., Zarnikova 16, 61000 Ljubljana
- Helena Ložar-Podlogar, mag., raziskovalna svétnica, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Velnarjeva 3, 61000 Ljubljana
- Vilko Novak, dr., univ. prof. v pok., Rožna dolina V/31, 61000 Ljubljana
- Damjan Ovsec, dipl. etnolog, Župančičeva 12, 61000 Ljubljana
- Miran Pucanja, prof., Cven 30, 69240 Ljutomer
- Jelka Radauš-Ribarič, dr., ravnateljica EM v pok., Vojnovičeva 38, 41000 Zagreb
- Vinko Rašp, raziskovalni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Plešičeva 23, 61000 Ljubljana
- Mirko Ramovš, strokovni svetnik, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Titova 295, 61000 Ljubljana
- Mojca Ravnik, mag., samostojna konservatorica za etnologijo, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, Marxova 35, 66330 Piran
- Vera Smole, raziskovalna asistentka, Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU, Tržaška 49, 61000 Ljubljana
- Marija Stanonik, mag., višja raziskovalna sodelavka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Bijedičeva 6, 61000 Ljubljana
- Andrej Studen, abs. zgodovine, Ljubljanska 58, 63000 Celje
- Zmago Šmitek, dr., univ. docent, Oddelek za etnologijo, Slajmerjeva 1a, 61000 Ljubljana
- Mojca Terčelj, dipl. etnologinja, Ježica 19, 61000 Ljubljana
- Marko Terseglav, mag., raziskovalni sodelavec, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Svabičeva 3, 61000 Ljubljana
- Ivan Urbančič, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za sociologijo, Rožna dolina C. II/22
- Sergij Vilfan, dr., univ. prof., akademik, Mirje 23, 61000 Ljubljana
- Peter Weiss, raziskovalni asistent, Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU, Polanškova 35, 61231 Ljubljana Črnuče
- Miha Zadnikar, abs. etnologije, Kotnikova 13, 61000 Ljubljana
- Vlasto Zemljič, dr., univ. prof., Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, Langusova 23, 61000 Ljubljana

RAZPRAVE — DISSERTATIONES

Ivan Urbančič, Vprašanje o etničnem — <i>Das Problem des Ethnischen</i> . . .	5
Marija Stanonik, Iskanje identitete slovenske slovstvene folkloristike — <i>Suche nach der Identität der slowenischen literarischen Folkloristik</i> . . .	41
Božidar Jezernik, O metodi in predsodkih v delu Alberta Fortisa — <i>On the Methods and Prejudices in the Work of Alberto Fortis</i> . . .	71
Jurij Fikfak, Elementi za branje Noviških in etnoloških strokovnih besedil med 1848 in 1860 — <i>Elemente zum Lesen von Texten in der Zeitung Novice und volkskundlichen Fachtexten zwischen 1848 und 1860</i> . . .	87
Angelos Baš-Sergij Vilfan, O starejših dimnicah na Slovenskem — <i>Über die älteren Rauchstuben im slowenischen Volksgebiet</i> . . .	111
Mojca Ravnik, Vprašanje o istrskem stavbarstvu — <i>Le domande sull'architettura edilizia d'Istria</i> . . .	121
Duša Krnel-Umek, Krajevna skupnost Vitanje po drugi svetovni vojni (1945—1946) — <i>Die Ortsgemeinschaft Vitanje nach dem Zweiten Weltkrieg (1945—1946)</i> . . .	135
Niko Kuret, Pozabljen obhod — <i>Ein vergessener Umgang</i> . . .	143
Zmaga Kumer, Jambski osmerek ali trohejski sedmerek? — <i>Jambischer Achtsilbler oder trochäischer Siebensilbler?</i> . . .	149
Marjetka Golež, Jenkova »Lenčica« in vprašanje ponarodelosti te pesmi — <i>Jenko's »Lenčica« and the Question of the Spreading of the Poem Among the People</i> . . .	169
Mirko Ramovš, Visoki ali prvi rej? — <i>Hoher oder erster Tanz?</i> . . .	187
Zmago Smitek, Kalmiška skupnost v Beogradu 1920—1944 — <i>The Kalmyk Community in Belgrade between 1920 and 1944</i> . . .	209

GRADIVO — MATERIALIA

Angelos Baš, Še o polšjem lovu na Slovenskem v 18. stoletju — <i>Nochmals über die Bilschjagd im slowenischen Volksgebiet im 18. Jahrhundert</i> . . .	221
Monika Kropelj, Strekljevi sodelavci — zbiralci narodopisnega gradiva — <i>Strekeljs Mitarbeiter — volkskundliche Sammler</i> . . .	225
Mojca Terčelj, Tradicionalna kultura na območju občine Sevnica v 20. stoletju — <i>La culture traditionnelle dans la commune de Sevnica au XXe siècle</i> . . .	259
Helena Ložar-Podlogar, Tradicionalna svatba v okolici Novega mesta — <i>Traditionelle Hochzeitsbräuche in der Umgebung von Novo mesto</i> . . .	301
Vera Smole, Poimenovanje za cvetnonedeljsko butaro — <i>Benennungen für den Palmsonntagsbusch (*butara*)</i> . . .	327

ZAPISKI — MISCELLANEA

Damjan J. Ovsec, Stare razglednice nekoč in danes — <i>Alte Ansichtskarten einst und jetzt</i>	337
--	-----

GLOSE — DISPUTATIONES

Božidar Jezernik, Za sodelovanje med družboslovnimi vedami — <i>Für die Zusammenarbeit zwischen den Gesellschaftswissenschaften</i>	365
Niko Kuret, Audiatur et altera pars	367
Vlasto Zemljič, O prometu na Žirovskem — <i>Über das Verkehrswesen in Ziri und in der Umgebung</i>	371

JUBILEJ — IUBILAEUM

Marko Terseglav, Ob osemdesetletnici prof. Boris Merharja — <i>Prof. Boris Merhar — Achtzigjähriger</i>	375
---	-----

POROČILA — RELATIONES

Marija Stanonik, Ukrajinci o slovenski slovstveni folkloristiki — <i>Ukrainer über die slowenische literarische Folkloristik</i>	377
Marija Stanonik, Pripovedovanje kot komunikacija — <i>Das Erzählen als Kommunikation</i>	383

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE —
DE NOVIS LIBRIS RELATIONES ET IUDICIA

A. Madotto, La val Resia ed i suoi abitanti; Ciakarín; Resia paesi e località; Vivere fra la Montagne (I. Cvetko) 385 — M. Ravník, Galjevica (M. Klobčar) 388 — S. Kremenšek, Etnološki razgledi in dileme 1 (M. Zadnikar) 389 — Dolenjski zbornik 1985 (M. Dražumerič) 390 — Celjski zbornik 1985, 1986, 1987 (V. Hazler) 391 — A. Videčnik, Kmečko delavstvo v Gornji Savinjski dolini (P. Weiss) 394 — A. von Maily, Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie (M. Bošković-Stulli) 395 — D. Kurnaver - Z. Kumer - H. Ložar - Podlogar, Pesmi in šege moje dežele (M. Terseglav) 397 — M. Terseglav, Ljudsko pesništvo (M. Golež) 397 — D. Krnel - Umek - Z. Šmitek, Kruh in politika (A. Baš) 401 — S. Devetak, Madžari in Slovenci (M. Puconja) 403 — F. Bahovec, Ljubljanačan na Aljaski (M. Zadnikar) 405 — M. Bosić, Božični običaji Srba u Vojvodini (M. Dražumerič) 406 — M. Kleut, Ivan Senjanin u srpskohrvatskim usmenim pesmama (M. Terseglav) 407 — Zbornik radova XXXIV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije (M. Golež) 408 — O. Moser, Handbuch für das Kärntner Freilichtmuseum (T. Cevc) 410 — H. Valentinitsch, Hexen und Zauberer (V. Rajšp) 411 — B. Grützmacher, Reet- und Strohdächer (M. Dražumerič) 412 — M. Scharfe - M. Schmolze - G. Schubert, Wallfahrt-Tradition und Mode (N. Kuret) 413 — Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung 1985 (M. Kropej) 414 — I. Weber - Kellermann, Landleben im 19. Jahrhundert (I. Keršič) 415 — K. - S. Kramer, Volksleben in Holstein (A. Baš) 416 — L. & T. Miček, Entdeckung Balkan (A. Baš) 417 — R. Schenda, Autobiographien der Pro Senectute-Aktion (M. Kropej) 418 — Magyar Néprajzi Lexikon (M. Kozar-Mukič) 419 — E. Fűzes, A gabona tárolása a magyar parasztagazdaságokban (V. Novak) 419 — K. Gál, Kire marad a kisködmön (V. Novak) 420 — A. Cserbák, Kalendáriumtipusok a Néprajzi Múzeum (V. Novak) 421 — V. Frolec, Socializace vesnice a proměny lidové kultury (M. Zadnikar) 421 — M. Moravcová, Národní oděv roku 1848 (M. Zadnikar) 423 — J. Le Goff, Za drugačen srednji vek (A. Studen) 425.

Sodelavci tega zbornika — <i>Collaboratores huius voluminis</i>	428
---	-----

YU ISSN 0352-0447

TRADITIONES

17, 1988

Zbornik inštituta za slovensko narodopisje

UREDNIŠKI ODBOR — *CONSILIUM COMMENTARIIS EDENDIS*

(ob upoštevanju zadnjega stavka »Pojasnila« v zborniku Traditiones 4, str. 380)

Angelos Baš (glavni urednik), Tone Cevc, Zmaga Kumer, Niko Kuret,
Milko Matičetov, Boris Merhar, Mirko Ramovš (odgovorni urednik), Valens Vodušek,
Sinja Zemljič-Golob (tajnica uredniškega odbora)

Izdala

Slovenska akademija znanosti in umetnosti

v Ljubljani

Natisnila

Tiskarna »Jože Moškrič«

v Ljubljani

1988

Naklada 1000 izvodov

- (8) Ivan Grafenauer: Spokorjeni grešnik (*Zusammenfassung: Das slowenisch-kroatische Lied vom bussfertigen Sünder*). — Zmaga Kumer: Slovenski napevi legendarne pesmi »Spokorjeni grešnik« (*Zusammenfassung: Slowenische Melodien des Legendenliedes vom bussfertigen Sünder*). Ljubljana 1965, 159 pag.
- (9) Ivan Grafenauer: Marija in brodnik (*Zusammenfassung: Das slowenisch-kroatische Volkslied »Maria und der Fährmann«*). — Zmaga Kumer: Legendarna pesem o »Mariji in brodniku« z glasbenega vidika (*Zusammenfassung: Das Legendenlied von Maria und dem Fährmann. Seine musikalische Gestalt*). Ljubljana 1966, 160 pag.
- (10) Alpes Orientales (V) Acta quinti conventus de ethnographia Alpium Orientalium tractantis, Graecii Slovenorum 1976. Ljubljana 1969. 304 pag.
- (11) Josip Dravec: Glasbena folklor Prlekije. Pesmi (*Summary: Musical Folk-Lore of Prlekija. Songs*). Ljubljana 1981

Zbirka se nadaljuje — *Series continuatur*

B. GRADIVO ZA NARODOPISJE SLOVENCEV
MATERIALA AD ETHNOGRAPHIAM SLOVENORUM SPECTANTIA

- (1) Vinko Möderndorfer: Ljudska medicina pri Slovencih (*Medicina popularis Slovenorum*). Ljubljana 1964, 431 pag.
- (2) Angelos Baš, Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja — [*Descriptions du habillements paysans des régions slovènes dans la première moitié du 19ème siècle*]. Ljubljana 1984, 167 pag.
- (3) Niko Kuret. Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848 — [*Styria Slovenica ante annum sediciosum 1848*], I/1, Ljubljana 1985, 112 pag.
- (4) Niko Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848 — [*Styria Slovenica ante annum sediciosum 1848*], I/2, Ljubljana 1987, 112 pag.

Zbirka se nadaljuje — *Series continuatur*

C. RAZPRAVE (= R) — DISSERTATIONES

Separatov ni, na prodaj so celotni zvezki »Razprav« 2, 3, 4, 6 — *Separata emi non possunt, emenda sunt volumina completa »Dissertationum« 2, 3, 4, 6.*

Zbirka se ne nadaljuje, nadomešča jo zbornik »TRADITIONES« — *Series DISSERTATIONUM volumine Xº finita est et his actis, quae TRADITIONES inscribuntur, continuatur.*

D. PERIODIKA — COMMENTARII PERIODICI

- (1) GLASNIK Inštituta za slovensko narodopisje SAZU (*Bulletin de l'Institut des Traditions Populaires auprès de l'Académie Slovène des Sciences et Beaux-Arts*). Vol. I: 1956—57... pošel — *emi non potest.*
Izdajanje »Glasnika« je leta 1957 prevzelo Slovensko etnografsko društvo (letniki 2—15); od leta 1976 (letnik 16) se publikacija nadaljuje pod imenom »Glasnik Slovenskega etnološkega društva«. — *Ab anno 1957 haec ephemeris a Societate ethnographica Sloveniae edebatur (volumina II—XV); anno 1976 (vol. XVI) ephemeris »Glasnik Slovenskega etnološkega društva« appellari coepta est.*
- (2) »TRADITIONES« 1. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1972
- (3) »TRADITIONES« 2. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1973

- (4) »TRADITIONES« 3. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1974
- (5) »TRADITIONES« 4. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1975
- (6) »TRADITIONES« 5—6 (1976—1977). Kuretov zbornik — *Miscellanea Niko Kuret*, Ljubljana 1979
- (7) »TRADITIONES« 7—9 (1978—1980) — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1982
- (8) »TRADITIONES« 10—12 (1981—1983) — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1984
- (9) »TRADITIONES« 13 (1984) — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1984
- (10) »TRADITIONES« 14 (1985) — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1985
- (11) »TRADITIONES« 15 (1986) — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1986
- (12) »TRADITIONES« 16 (1987) — *Acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, Ljubljana 1987

Naročila in pojasnila na naslov —
Titulus officii praenotationibus permutationibusque quaerendis:

Slovenska akademija znanosti in umetnosti — Biblioteka
Novi trg 5/I — YU-61001 Ljubljana
p. p. 323 — Tel. (061) 331 021